ODOT

ORII

VOLUME

TIINȚIFICĂ

HERODOT

ISTORII

VOL. II

1964
EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Traducere, notițe istorice și note de:
Felicia Vanț-Ștef — cărțile V, VI, IX
Adelina Piatkowski — cărțile VII, VIII
Felicia Vanț-Ștef — indice

CARTEA A V-A

TERPSICHORA

NOTIȚĂ ISTORICĂ

Primele patru cărți din Istoriile *lui Herodot constituie un amplu preludiu al războaielor medice a căror expunere începe abia cu cartea a V-a.*

Am asistat pînă aci la marșul triumfător al unui popor nesătul de pămînt, care a pornit cu pași semeți să cucerească lumea cunoscută pe atunci. L-am văzut pe pers îngenunchind Asiria și Lydia, făcîndu-se singurul stăpîn de fapt, după cum se socotea de drept [1]*, peste întreaga Asie pînă la Mediterană (cartea I). Am contemplat alături de Herodot silueta măreață a piramidelor, am rătăcit prin întortocheatele săli ale labirintului și am regretat, împreună cu el, că țara minunățiilor, Egiptul, a căzut la rîndu-i în robia aceluiași cotropitor (cartea a II-a). Am întrezărit urzeala politicii marelui rege al Persiei, Darius, fiul lui Hystaspes, de asuprire a popoarelor din imperiul ahemenid și am urmărit prima ciocnire dintre regatul pers și grecii insulari (cartea a III-a). Am admirat dragostea de libertate care însuflețea odinioară pe geții „cei nemuritori", ca și vajnica istețime cu care sciții „de nerăzbit" au dejucat planurile expansioniste ale lui Darius. Am străbătut ținuturile libyene, unde am găsit adînc simț de echitate la neamuri și seminții umile care n-au ajuns niciodată să se afirme pe tărîm istoric (cartea a IV-a). Iată-l acum pe pers înaintînd amenințător în Europa spre porțile Elladei.*

În preajma invaziei persane, pe la mijlocul mileniului I î.e.n., Ellada era constituită dintr-o mulțime de orașe-cetăți (πόλεις), risipite în întreg bazinul mediteranean. Poporul elen era deja format, deși mai păstra încă împărțirea tribală. Diferențierea după avere, dezvoltarea proprietății private și formarea claselor sociale subminaseră vechea orînduire

[1] Vezi Herodot, *Istorii,* cartea I, cap. IV și în alte părți ale operei.

gentilică. Pe ruinele ei se constitui statul sclavagist, cu forma specific elenă a cetăţii-stat. În interiorul polisului, a cărui orînduire se baza pe proprietatea privată asupra pămîntului, membrii societăţii se divizau în două clase principale: stăpîni de sclavi, deţinătorii tuturor drepturilor economice, politice şi sociale, şi sclavi, clasa oropsită, lipsită de orice fel de drepturi. În afară de acestea, mai exista categoria oamenilor care se bucurau de libertatea persoanei, dar nu deţineau drepturi depline. Aceştia, împreună cu sclavii, constituiau majoritatea populaţiei. Forma de guvernămînt în unele oraşe-state, în care rolul politic îl deţinea aristocraţia, era oligarhia aristocratică; în alte polisuri, în care la treburile obşteşti, în afara aristocraţiei, participa un număr mai mare de cetăţeni, orînduirea politică era democraţia sclavagistă.

Primele state elene care s-au manifestat pe tărîm istoric au fost cetăţile de pe coasta Asiei Mici (ca Milet, Efes, Halicarnas etc.). Puternice centre comerciale, negustoreşti şi culturale, aceste oraşe înfloritoare au căzut, din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., sub stăpînire persană. Centrul de dezvoltare a lumii greceşti a trecut atunci în Peninsula Balcanică, unde, începînd cu secolul al V-lea î.e.n., două oraşe s-au afirmat înaintea tuturor cetăţilor Elladei; este vorba de Sparta şi Atena, care au jucat rolul hotărîtor în stăvilirea expansiunii persane. Puternice şi înfloritoare, aceste două state elene s-au dezvoltat pe căi diferite.

Sparta s-a întărit ca un stat sclavagist cu caracter agricol, deci mai conservator. Economia agricolă se baza pe proprietatea obştească asupra pămîntului. Familiile spartane primeau spre folosinţă anumite loturi de pămînt, aproximativ egale. Muncile agricole le prestau hiloţii, sclavi ai obştii. Cetăţenii bogaţi aveau şi sclavi ai familiei. La periferia statului spartan locuiau periecii (περίοικοι), *care, pentru rolul lor de strajă la hotare, aveau dreptul de proprietate asupra pămîntului şi dreptul de a se ocupa şi de negoţ şi meşteşuguri. Forma de guvernămînt la Sparta era republica oligarhică. În fruntea statului se aflau doi regi care cîrmuiau treburile obşteşti împreună cu sfatul bătrînilor* (γερουσία), *organ al aristocraţiei. Un alt organ în stat, consiliul eforilor, deţinea dreptul de a controla pe ceilalţi slujbaşi ai statului, chiar şi pe regi. Forma supremă a puterii, adunarea poporului* (ἀπέλλα), *ocupa de fapt un loc secundar în cîrmuirea treburilor obşteşti.*

Atena a fost un stat sclavagist cu o structură mai complexă. Dezvoltarea forţelor de producţie bazate pe avîntul meşteşugurilor şi al negoţului pe mare a provocat în statul atenian o destrămare mai profundă a orînduirii gentilice. Populaţia liberă era formată din proprietarii funciari — stăpînii de sclavi — şi din producătorii liberi. Din prima clasă făceau parte eupatrizii sau aristocraţia gentilică, precum şi noua aristocraţie comercială şi financiară; în cea de-a doua intrau ţăranii şi meşteşugarii. Populaţia liberă era alcătuită, din punct de vedere politic, din cetăţenii care se bucurau de drepturi depline şi din meteci sau străini, ale căror drepturi erau limitate. Sclavii erau lipsiţi de libertatea persoanei şi de orice drepturi cetăţeneşti. La Atena, în urma reformelor lui Solon şi Cleisthenes, înfăptuite în secolul al VI-lea î.e.n., forma de guvernămînt era democraţia sclavagistă. Dominaţia politică a aristocraţiei gentilice a fost îndepărtată prin împărţirea populaţiei în triburi pe bază de teritoriu, şi nu de înrudire de sînge. Adunarea poporului (ἐκκλησία) *avea un cuvînt hotărîtor în cîrmuirea treburilor publice, iar consiliul celor 500* (βουλή), *format din cîte 50 de reprezentanţi de fiecare trib, a diminuat atribuţiile areopagului, organ al aristocraţiei.*

Potrivit orînduirii economice şi politice proprii, fiecare din aceste două state şi-a creat o forţă militară specifică. Sparta, stat agricol, cu un sistem de educaţie sever, în spirit militar, şi-a format o importantă oştire de uscat care era considerată cea mai puternică din oştirile elene. Atena, stat de meşteşugari şi negustori, şi-a dezvoltat o flotă puternică. Iată pentru ce, aşadar, la invazia perşilor, întreaga lume elenă şi-a îndreptat privirea spre aceste cetăţi, aşteptîndu-şi de la ele mîntuirea[1].

Conflictul a început cu revolta Ioniei (499 î.e.n.).

*

Preliminariile războaielor dintre greci şi „barbari", precum şi încercarea neizbutită a grecilor din Asia Mică de a scutura jugul pers constituie conţinutul cărţii a V-a. În cuprinsul acestei cărţi, se disting două părţi: capitolele I—XXVII

[1] Vezi *Istoria universală*, vol. II, 1959, p. 18 şi urm.

relatează acțiunile a două personaje — Darius și generalul său Megabazos —, a căror atenție s-a îndreptat asupra grecilor. Capitolele XXVIII—CXXVI din cartea a V-a, cît și primele patruzeci și două de capitole ale cărții a VI-a expun evenimentele răscoalei grecilor din Ionia.

După eșecul expediției scitice, Darius trecu Istrul pe podul de vase și se îmbarcă la Sestos pentru Asia, lăsînd în Europa pe Megabazos, în fruntea unei uriașe oștiri (cartea a IV-a, cap. CXLIII). Generalul pers și cei 80 000 de ostași de sub comanda sa aveau două misiuni de îndeplinit: să supună semințiile din Hellespont și să pătrundă în Peonia. El cuceri pentru rege ținuturile Hellespontului nesupuse încă, ocupă Perinthul în Propontida și străbătu întreaga Tracie anexînd-o cuceririlor sale (cap. I—X); luînd apoi călăuze trace, porni să îngenuncheze Peonia; trecu peste apa Strymonului și ridică din așezări o mică parte dintre peoni, strămutîndu-i în Asia, dar nu reuși să cucerească Peonia (cap. XIV—XVII); de aici trimise șapte bărbați la Amyntas, regele Macedoniei, ca să ceară pentru Darius pămînt și apă, dar solii își găsiră sfîrșitul în Macedonia, din uneltirea lui Alexandros, fiul lui Amyntas (cap. XVII—XXII). Întors în Hellespont, poate datorită campaniilor nereușite din Peonia și din Macedonia, lui Megabazos i se luă comanda. În locul lui fu numit Otanes, care cuceri Bizanțul, Calcedonia, Antandros, Lamponion — cetăți răsculate împotriva ocupației persane — și insulele Lemnos și Imbros (cap. XXV—XXVII).

Darius, după ce a părăsit Europa și a ajuns la Sardes, a trimis ordin lui Megabazos să cucerească Peonia (cap. XI—XIII). La sfatul lui Megabazos, a chemat la sine pe Histiaios, care pornise să construiască o cetate în ținutul Myrkinos, dăruit de Darius, și-l reținu la Susa, temîndu-se ca nu cumva să-i ațîțe împotriva lui pe grecii asiatici și insulari subjugați (cap. XXIII—XXIV).

Plecînd la Susa, Histiaios a lăsat în locul său la cîrma Miletului pe ginerele și vărul lui, Aristagoras. La început, Aristagoras a fost în bune relații cu perșii. Dar, în urma acțiunii întreprinse împotriva Naxosului, aceste relații s-au înrăutățit. Aristocrații naxienilor, izgoniți din insulă de partida democratică, au cerut sprijinul lui Aristagoras. Acesta, neîncumetîndu-se să înfrunte 8 000 de hopliți, efectivul de care dispuneau naxienii, ceru la rîndu-i ajutorul lui Arta-

phernes, satrapul Sardesului, promițîndu-i posesiunea insulei bogate, precum și a altor Cyclade, în nădejdea că va avea și el parte de bogățiile insulei. Artaphernes îi acordă 200 de vase procurate de la cetățile grecești subjugate. Dar, datorită unei neînțelegeri ivite între Aristagoras și persul Megabates, naxienii au fost avertizați și au luat măsuri de apărare. După un asediu de patru luni (în vara anului 499 î.e.n.), asediatorii s-au retras fără succes. Aristagoras, temîndu-se atunci de răzbunarea perșilor pentru că i-a atras într-o campanie care a eșuat, îndemnat totodată și de Histiaios care se afla la Susa, se hotărî să ridice Ionia împotriva stăpînirii persane (cap. XXVIII—XXXV). Adunînd în jurul său popor, Aristagoras dădu semnalul revoltei, capturînd vasele persane ancorate la Myunt (cap. XXXVI). Ca să-și atragă de partea sa masele, izgoni din cetățile Ioniei pe tirani și renunță și el, în aparență, la cîrmuirea Miletului (în 499 î.e.n.). Apoi, socotind că singur nu va răzbi pînă la capăt, plecă la Sparta, la începutul iernii, ca să ceară sprijinul regelui Cleomenes (cap. XLIX—LI). Refuzat, el se îndreptă spre Atena, unde obținu un corp de oștire format din 20 de trireme ateniene (cap. XCVII), la care s-au adăugat încă cinci vase eretriene. Revolta se extindea cu încetineală, fără plan. Flota greacă, nedisciplinată, nimici cu greu flota feniciană lîngă coastele Pamphyliei. Înștiințați de răscoală, perșii porniră să atace Miletul. Dar, în acest timp, fratele lui Aristagoras, Charopinos, în fruntea oștirii ioniene, căreia i se alătură corpul de oaste trimis de atenieni și de eretrieni, organiză o diversiune: el porni împotriva Sardesului, îl cuceri și îl incendie (cap. C—CI). Curînd însă asediatorii se retraseră speriați de rezistența garnizoanei refugiate în fortăreața orașului. Pe drum, le ieși în întîmpinare oștirea persă care asediase Miletul și, lîngă Efes, ei suferiră o înfrîngere (sfîrșitul verii lui 498 î.e.n.). Deși, după acest eșec, atenienii îi părăsiră pe ionieni, intervenția atenienilor atrase mînia lui Darius care se jură să se răzbune pe ei (cap. CII și urm.)[1]. Ionienii continuară mișcarea de răzvrătire. Starea de revoltă cîștigă tot mai mult teren și cuprinse insula Cipru, cetățile grecești din

[1] Vezi *Charon din Lampsacos*, fr. 2, Fragmenta Historicorum Graecorum, vol. I, p. 32.

Hellespont şi din Propontida pînă la Bizanţ (în toamna anului 498 î.e.n.). Din Cipru, revolta se extinse în Caria.

Aflînd de incendierea Sardesului, Darius, lăsîndu-se înşelat, trimise pe Histiaios în Ionia (cap. CV—CVII).

În primăvara anului următor (în 497 î.e.n.), perşii începură acţiuni de pedepsire a răsculaţilor. Ei îi atacară mai întîi pe ciprioţi şi îi înfrînseră lîngă oraşul Salamina din Cipru (cap. CVIII—CXV).

Perşii concentrară atunci la Sardes o oştire nouă sub comanda a trei generali — Daurises, Hymaies şi Otanes —, în afară de Artaphernes. Acesta porni cu oaste ca să pedepsească pe ionieni şi oraşele din Hellespont, din Propontida, din Eolida şi din Caria. În Hellespont, Daurises cuceri Dardanos, Abydos, Percote, Lampsacos şi Paisos (în 497 î.e.n.; cap. CXVII). În Caria s-au dat lupte grele pe malurile rîului Marsyas (în toamna anului 497 î.e.n.) şi la Labraunda (în vara anului 496 î.e.n.), unde perşii au ieşit învingători, precum şi la Pedasa (în toamna lui 496 î.e.n.), unde carienii au cauzat înfrîngerea trupelor regale; carienii n-au depus armele pînă în 494 î.e.n. (cap. CVI—CXXII)[1].

În Ionia şi în Eolida, pe care perşii le-au izolat dinspre nord şi dinspre sud, Artaphernes şi Otanes recuceriră grabnic oraş după oraş[2].

Veştile înaintării victorioase a oştirii persane îl descurajară pe Aristagoras care, lăsînd Miletul în seama unui oarecare Pythagoras, se refugie cu o ceată de oameni spre Myrkinos, dar fu atacat pe drum de traci şi omorît (la sfîrşitul anului 496 î.e.n.; cap. CXXIII—CXXVI)[3].

Luptele nu încetară cu moartea lui Aristagoras, ci se prelungiră pînă prin 495 î.e.n. Cam în această vreme sosi şi Histiaios de la Susa la mare, cu gîndul să reia cîrma Miletului, după o captivitate de doisprezece ani. La Sardes (primăvara anului 493 î.e.n.), Artaphernes îi arătă multă neîncredere. Temîndu-se de complicaţii, el nu zăbovi pe drum şi plecă noaptea pe furiş în Ionia, unde puse la cale intrigi la

[1] Vezi Strabo, XIV, 2, 23, p. 659; vezi şi W. W. How — J. Wells, *A commentary on Herodotos*, Oxford, 1912, vol. II, p. 64; G. B. Grundy, *The great Persian war and its preliminary*, Londra, 1901, p. 111 şi urm.

[2] Un oraş pe zi, spune Herodot, în cap. CXVII al acestei cărţi.

[3] Vezi G. B. Grundy, *op. cit.*, p. 116.

Milet, Chios, Mytilene (cartea a VI-a, cap. I—V); milesienii însă, bucuroşi că au scăpat de tiranie, nu-l mai primiră la cîrma cetăţii. El deveni un aventurier care se ocupă cu pirateria în apele Bizanţului, se amestecă în diverse conflicte locale şi sfîrşi prin a cădea prins de oamenii unui pers, cu numele Harpagos, pe cîmpia Caïcos, de unde fu dus la Sardes şi crucificat de Artaphernes (primăvara anului 493 î.e.n.; cartea a VI-a, cap. XXVI, XXVIII—XXX)[1].

Dintre toate cetăţile greceşti care s-au răsculat, Miletul şi-a atras cea mai mare duşmănie din partea perşilor. În primăvara anului 494 î.e.n., perşii porniră asediul Miletului şi dinspre mare, şi dinspre uscat. Ionienii, decişi să apere Miletul, îi aşteptară pe perşi cu oştirea de uscat lîngă Mycale, iar cu flota, în faţa Miletului, lîngă insula Lade (cartea a VI-a, cap. VI—VIII). Spiritul revoluţionar nu-i mai stăpînea însă în aceeaşi măsură pe ionieni. Disciplina pe care le-o cerea Dionysios din Focea li se părea o corvoadă de nesuportat. Întinşi la umbră, ei fură luaţi prin surprindere de perşi şi suferiră o grea înfrîngere la Lade (în 494 î.e.n.; cartea a VI-a, cap. IX—XII). Rezistenţa pe care o mai opuneau ionienii era zadarnică; în vara anului 494 î.e.n., Miletul căzu în mîinile perşilor, milesienii fură masacraţi, femeile şi copiii — strămutaţi la gurile Tigrului[2] (cartea a VI-a, cap. XVIII—XX). Perşii supuseră treptat insulele Chios, Lesbos, Tenedos. În învălmăşeala evenimentelor care se succedau cu paşi repezi, Miltiades, tiranul Chersonesului, ocupă de la perşi insulele Lemnos şi Imbros; urmărit apoi de perşi, el fugi în Tracia. În vara anului 493 î.e.n., căzură sub perşi ultimele cetăţi răsculate din Asia (cartea a V-a, cap. XIX, XXXI, XXXIV, XL şi urm., CIV, CXVII şi urm.). Astfel se încheie fără reuşită revolta Ioniei, care a dat totuşi de furcă perşilor vreme de şase ani, provocîndu-le pierderea unei flote şi a două oştiri[3].

[1] Vezi G. B. Grundy, *op. cit.*, pp. 118 şi urm., 138 şi urm.

[2] Despre sărăcia Miletului din vremea aceea, vezi E. Cavaignac, *Trésor d'Athènes*, nr. 7, p. 40.

[3] Pentru revolta Ioniei, vezi G. Glotz, *Histoire ancienne* (Histoire grecque) II, Paris, 1938, cap. II şi III, p. 19 şi urm.; Lenschau, *Zur Geschichte Ioniens*, „Klio", v. XIII, 1913, p. 175 şi urm.; P. Roussel, *La Grèce et l'Orient des guerres médiques à la conquête romaine*, coll. „Peuples et Civilisations", vol. II, 1928, p. 58 şi urm.;

[illegible] primele patru cărţi, cu toate că de data aceasta [illegible] sînt mult mai apropiate de autor, apar şi în [illegible] a tot felul de digresiuni şi detalii mai mult sau [illegible] legate de evenimentele principale. Cele mai ample [illegible] de acest fel privesc istoria Spartei (cap. XXXIX—[illegible]III) şi istoria Atenei (cap. LV—XCVI), cele două [illegible]ţi elene care au cunoscut o mare înflorire în preajma războaielor medice şi care aveau să joace un rol de seamă în aceste războaie. Ambele paranteze sînt introduse prin apariţia lui Aristagoras în cele două cetăţi după ajutor. Pentru că la Sparta Aristagoras se adresă regelui Cleomenes, Herodot arată naşterea lui Cleomenes, dubla căsătorie a lui Anaxandrides, urcarea pe tron a lui Cleomenes şi consecinţele ei, soarta lui Dorieus (cap. XLIV—XLVII). Atena e a doua cetate prosperă, a cărei putere este consecinţa alungării tiraniei (cap. I); legat de această constatare, se vorbeşte despre îndepărtarea Peisistratizilor (cap. LV—LVI, LXII—LXV), despre reforma lui Cleisthenes (cap. LXVI); se relatează de asemenea despre încercarea lui Cleomenes de a reinstaura pe Isagoras tiran la Atena (cap. LXX, LXXII, LXXIV—LXXV), despre victoriile atenienilor asupra beoţienilor şi a calcidienilor (cap. LXXVII), încercarea Spartei de a introduce tirania la Atena (cap. XC—XCI).

O altă digresiune priveşte duşmănia dintre Atena şi Egina pe vremea revoltei Ioniei (cap. LXXXII—LXXXVIII), digresiune justificată de Herodot prin necesitatea unirii tuturor elenilor, ameninţaţi deopotrivă de acelaşi duşman, persul (vezi cartea a VII-a, cap. CXLV). Capitolul XCII din cartea a V-a constituie de asemenea o amplă paranteză asupra dominaţiei Kypselizilor de la care corintienii au avut mult de pătimit. Printr-un fir slab se leagă de restul povestirii şi paranteza despre faptele lui Cleisthenes din Sicyona (cap. LXVII—LXVIII), strămoşul lui Cleisthenes din Atena.

Pasajul cel mai puţin justificat, în care Herodot face digresiune de dragul digresiunii, îl constituie prezentarea originii gephyrienilor, pretinşii ucigaşi ai lui Hipparchos, de al cărui vis în legătură cu moartea sa leagă Herodot paranteza. Pentru a vorbi apoi de trepiedele văzute de istoric în templul din Theba şi pe care figurau trei inscripţii cadmeene, el amplifică digresiunea arătînd că gephyrienii sînt fenicieni veniţi împreună cu Cadmos, cărora li se datorează introducerea scrierii în Ellada (cap. LVII—LXI).

A. Hauvette, *Hérodote et les Ioniens*, în „Revue des Études grecques", vol. I, 1888, p. 256 şi urm. Pentru cronologia revoltei ioniene, vezi R. W. Macan, *The chronology of the Ionian revolt in Herodotus Books*, IV—VI, vol. II, Appendix V, Londra, pp. 62—70; G. Busolt, *Griechische Geschichte*, Gotha, 1893—1904, vol. II, p. 26, n. 1.

*

După cum s-a arătat anterior, partea din Istorii care cuprinde capitolele XXVIII—CXXVI din cartea a V-a şi capitolele I—XLII din cartea a VI-a reprezintă expunerea revoltei care a bîntuit Ionia în decursul anilor 499—494 î.e.n. Deoarece pentru această mişcare de eliberare din istoria Greciei antice singurul izvor de seamă îl constituie Herodot, este firesc să ne punem întrebarea[1] dacă a reuşit autorul războaielor medice să înţeleagă cauzele adînci ale revoltei care a constituit începutul ostilităţilor dintre greci şi perşi; dacă i-a redat corect fizionomia şi a fost în stare să judece şi să aprecieze cum se cuvine faptele.

Cel care citeşte revolta Ioniei cu atenţia îndreptată numai asupra momentelor celor mai bătătoare la ochi este tentat să considere aventura celor doi greci ambiţioşi şi intriganţi, Aristagoras şi Hecataios, cauza principală care ar fi determinat, după Herodot, declanşarea acestei mişcări. Într-adevăr, din Istorii reiese limpede faptul că Aristagoras a ridicat Ionia la revoltă, deoarece se temea de răzbunarea perşilor pentru că i-a antrenat în expediţia fără succes împotriva naxienilor şi că Histiaios, socrul său, i-a trimis semn de răscoală numai pentru a scăpa din captivitatea de la Susa. Ambii pornesc la acţiune şi iau hotărîri fără o deliberare prealabilă în interiorul obştii, ceea ce lasă impresia că acţiunea lor a constituit inima întregii mişcări. Dar o lectură mai adîncă a Istoriilor fereşte pe cititor să cadă într-o astfel de greşeală. Dacă Herodot a prezentat aceste două personaje că avînd rol important în desfăşurarea evenimentelor din Ionia acelei vremi, dacă a socotit că imboldul care le mîna

[1] Împreună cu A. Hauvette, *Hérodote, historien des guerres médiques*, Paris, 1894, p. 205 şi urm.

înainte a fost interesul personal (Aristagoras, să aibă putere asupra insulei Naxos; Histiaios, să revină la cîrma Miletului), el a întrezărit adevărul. Aceasta nu înseamnă însă că Herodot vede în faptele celor doi aventurieri motorul răscoalei. Tot el prezintă și spiritul de revoltă care stăpînea masele ioniene din acea vreme; la chemarea lui Aristagoras, toate cetățile și-au izgonit tiranii și s-au înrolat în oaste (cap. XXXVII, XXXVIII), ceea ce nu s-ar fi întîmplat în cazul cînd masele n-ar fi fost stăpînite de o dorință fierbinte de libertate, chiar dacă această chemare ar fi lansat-o un personaj mult mai înzestrat cu calități de conducător decît Aristagoras. Mai mult, Herodot lasă să se întrevadă minciuna celor doi tirani cînd vorbeau despre libertatea Ioniei și aduce elogii libertății, arătînd avantajele ei (cap. LXXVIII).

O altă cauză care lasă impresia, la Herodot, că a determinat pe perși să întreprindă acțiunea de pedepsire a ionienilor, și în special a atenienilor, ar fi incendierea Sardesului — care a provocat mînia înverșunată (cap. CV) a lui Darius de a pedepsi Atena. Există lucrări moderne[1] *care îi aduc lui Herodot reproșul că expediția împotriva Sardesului n-a avut în ochii perșilor importanța acordată în* Istorii. *Într-adevăr, atenienii sprijină, dar nu inițiază această acțiune, ei execută, și nu comandă, iar focul s-a aprins în Sardes întîmplător, deși perșii nu aveau de unde cunoaște acest amănunt. Deci, ei nu merită să fie pedepsiți înaintea celorlalți greci. Mai mult, de la incendierea Sardesului (498 î.e.n.) pînă la pedepsirea Atenei și a Eretriei (490 î.e.n.) s-a scurs prea multă vreme ca să fi putut dăinui pînă atunci această mînie și preocupare a marelui rege. Dar Herodot nu prezintă mînia lui Darius și scena cu sclavul care-i aducea aminte de Atena (cap. CV) ca fapte determinante, ci numai ca versiuni; el redă, așa cum are obiceiul, tot ce a aflat în legătură cu aceasta, dar, cînd nu-și asumă răspunderea, ceea ce se întîmplă și în chestiunea discutată, redă faptul sub forma λέγεται, „se spune". Chiar dacă ajutorul atenian (20 de vase) a fost, poate, preponderent în campania despre care vorbim, chiar dacă perșii n-au văzut*

[1] Vezi M. H. Welzhofer, *Zur Geschichte der Perserkriege*, in „Neue Jahrbücher", CXLI, 1891, pp. 145—159 etc.

cu ochi buni încălcarea imperiului lor de locuitorii celuilalt continent, participarea atenienilor n-a putut fi pentru perși decît un pretext în planul lor de cotropire. În legătură cu aceasta, A. Hauvette[1] *spune că, în expunerea cauzelor expediției generalului pers Datis, se remarcă la Herodot trei motive prezentate sub formă de gradație: cuvintele sclavului*[2]*, prezența Peisistratizilor care îi ațîțau mereu pe perși contra Atenei și* dorința lui Darius de a supune toate cetățile grecești care nu i-au primit încă dominația *(cartea a VI-a, cap. XCIV); primul este o poveste*[3]*, al doilea — un pretext* (πρόφασις) *și abia al treilea constituie cauza adevărată. Într-adevăr, perșii, înaintînd spre Ellada, au supus totul în cale și nu se știe dacă s-ar fi oprit aici, în cazul cînd războaiele cu grecii le-ar fi conferit lor steagul victoriei.*

Prin urmare, Herodot a cunoscut, chiar dacă nu a înțeles în toată profunzimea lor, cauzele care au împins pe grecii ionieni să se răscoale și pe perși să atace Ellada; pe primii i-a îmboldit dorința de libertate, pe ultimii — tendința politicii lor de a îngenunchea lumea întreagă cunoscută pe atunci.

Cît privește expunerea propriu-zisă a răscoalei, Herodot, după cum e și firesc pentru vremea aceea, nu a creat o lucrare științifică, în care să figureze evenimente strict istorice, nu a reușit să redea toată amploarea mișcării și să scoată în lumină momentele mai de seamă; el nu a cuprins întreaga mișcare, de aceea adeseori fapte importante apar redate sumar și simplist, și altele, de amănunt, capătă importanță nemeritată. Astfel, de pildă, luptele care s-au dat în Cipru sînt reduse la proporțiile acțiunii unui singur conducător al revoltei, Onesilos (cap. CIV—CXV). Se spun foarte puține cuvinte despre victoria flotei ioniene în apropierea Ciprului (cap. CXII). Ba, uneori, se omit acțiuni importante, ca victoria navală a ionienilor lîngă coastele Pamphyliei, care a avut loc înainte de asediul Sardesului,

[1] A. Hauvette, *Hérodote, historien...*, p. 211.
[2] Vezi cartea a V-a, cap. CV.
[3] O anecdotă care circula pe vremea lui Herodot și înainte de el; despre ea pomenește și Eshil, *Perșii*, vs. 824.

fapt pe care Plutarh[1] *i-l reproşează istoricului nostru. Unele pasaje par să conţină elemente inexacte sau cel puţin exagerate, cum ar fi, de pildă, scena dintre Aristagoras şi Cleomenes, urmărirea regelui pînă în palatul lui şi încercarea de a-l momi cu bani (cap. XLIX—LI). Alte detalii sînt contrazise de logică, cum se întîmplă în relatarea eşecului expediţiei lui Aristagoras contra naxienilor; generalul pers Megabates a trădat campania — zice Herodot —, totuşi a participat şi a stat şi el încă patru luni la asediul Naxosului (cap. XXXIII). Probabil, conflictul s-a produs spre sfîrşitul asediului, şi nu înainte de a începe.*

Herodot, chiar dacă nu a izbutit să redea imaginea revoltei în toată amploarea ei şi cu toată exactitatea cu care s-a desfăşurat — fapt explicabil prin mijloacele de lucru de care dispunea —, a compus o monografie a revoltei în care figurează evenimentele cele mai importante şi multe detalii interesante, monografie care constituie pînă azi singurul izvor de seamă pentru acest episod din istoria Greciei antice. Ceea ce trebuie să mai precizăm este faptul că Herodot, în tot balastul de fapte, a văzut firul călăuzitor şi şi-a făurit o imagine de ansamblu asupra revoltei, apropiată de realitate.

Cît priveşte aprecierea făcută de Herodot asupra răscoalei, se impun de la început două observaţii, una în legătură cu felul în care a privit autorul Istoriilor *rostul revoltei şi a doua, referitoare la modul în care judecă el pe „barbari".*

Herodot nu a privit cu ochi buni răscoala, ci a dezaprobat-o, şi nu o dată a răbufnit, sincer în credinţa lui, că ionienii s-au răsculat dintr-o „vinovată nechibzuinţă"[2]. *G. Glotz, referindu-se la această opinie a lui Herodot despre răscoala Ioniei, susţine că istoricul nostru a fost rău informat şi ostil cînd a considerat rebeliunea o greşeală. Venitul Ioniei provenea din negoţul făcut în Pontul Euxin. De aceea, ocuparea Bizanţului de perşi constituia pentru ionieni o lovitură mortală. Pe deasupra, pe ei îi neliniştea concurenţa feniciană care îndepărta tot mai mult produsele Ioniei*

[1] Plutarh, *Despre reaua-credinţă a lui Herodot* (Περὶ Ἡροδότου κακοηθείας), 24.
[2] Cartea a V-a, cap. CXXIV; cartea a VI-a, cap. III, XCII.

de pe piaţa mediteraneană. La acestea se mai adăuga eşecul din Sicilia. De aceea, conchide Glotz, recucerirea Bizanţului şi a Ciprului de la perşi, dobîndirea libertăţii au constituit motivele care i-au împins pe ionieni la revoltă. Insuccesul revoltei se datorează proastei pregătiri: ionienii n-au făcut o alegere potrivită nici în privinţa momentului, nici a conducătorilor[1].

Dar ar fi greşit să i se reproşeze lui Herodot, ionian de obîrşie, care, pe deasupra, a cunoscut la Atena aplicarea unor înalte idei democratice de care s-a înflăcărat, că ar fi nutrit sentimente potrivnice intereselor propriului său popor, că nu ar fi dorit libertatea patriei sale. Întreaga lui operă nu este altceva decît un omagiu adus poporului elen, care s-a aruncat cu îndrăzneală eroică în război, ca să se măsoare cu un duşman cu mult mai numeros, numai pentru a-şi apăra libertatea; el laudă peste tot[2] *democraţia care asigură egalitatea în drepturi printre cetăţeni* (ἰσηγορίη) *şi condamnă tirania. Herodot este potrivnic numai „revoltei" celor doi intriganţi care nu au urmărit libertatea Ioniei, ci interesele lor personale; aşa se explică şi aprobarea de către Herodot*[3]*, uimitoare de altfel ţinînd seama de disensiunea*[4] *de pînă acum, a opiniei lui Hecataios din Milet, care recomanda concetăţenilor săi multă prudenţă înainte de revoltă.*

Herodot priveşte revolta prin prisma celui care i-a cunoscut urmările, care a regretat vărsarea de sînge zadarnică. În sensul acesta trebuie să-l înţelegem pe Herodot[5].

„Barbarii" şi în special perşii, duşmanii înfricoşători ai Elladei, apar la Herodot — contrar tradiţiei logografilor de a ridica în slavă neamul propriu şi de a defăima pe potrivnic — ca adversari de temut[6]*, conştienţi de valoarea lor militară*[7] *şi stăpîni relativ înţelegători*[8]*. După înăbuşirea*

[1] G. Glotz, *Histoire ancienne*, p. 19.
[2] De pildă, în cartea a V-a, cap. LXXVIII; cartea a III-a, cap. LXXX.
[3] Vezi cartea a V-a, cap. XXXVI.
[4] Vezi, de pildă, cartea a II-a, cap. CXLIII.
[5] A. Hauvette, *Hérodote, historien...*, p. 205 şi urm.
[6] Vezi cartea a VI-a, cap. CXII: grecii se temeau şi de aspectul lor.
[7] Vezi cuvintele adresate de Mardonios lui Pausanias şi spartanilor, cartea a IX-a, cap. XLVIII.
[8] Nu o dată i-au iertat pe cei care le-au făcut cîndva bine, apoi au greşit; vezi, în legătură cu Histiaios, cartea a VI-a, cap. XXX.

revoltei, Artaphernes a adus unele modificări în rînduiala treburilor obşteşti ale Ioniei, despre care Herodot spune că erau „foarte folositoare pentru ionieni" [1]. *Ca atare, condiţia supuşilor apare la Herodot suportabilă. Mai mult, în prezentarea evenimentelor desfăşurate în cadrul revoltei, Herodot nu o dată critică defectele concetăţenilor săi. De pildă, în lupta de la Lade, ionienii au părăsit corăbiile şi s-au aşezat la umbră, nedisciplinaţi* [2]. *De aceea, Plutarh, în lucrarea sa* Despre reaua-credinţă a lui Herodot, *îi reproşează istoricului dispreţuirea* [3] *ionienilor şi aprecierea „barbarilor". De pildă, în campania Sardesului (cap. C), victoria grecilor e diminuată şi ironizată; izbînda flotei ioniene în apropierea Ciprului e prea sumar tratată (cap. CXII); victoria navală din apele Pamphyliei e trecută sub tăcere* (P l u t a r c h, *op. cit.* în loc. cit.); *în schimb sînt menţionate toate înfrîngerile suferite* [4].

Într-adevăr, lumina mereu favorabilă în care îi prezenta Herodot pe perşi şi critica făcută adesea ionienilor au putut provoca unui elen din antichitate, ca lui Plutarh, multă indignare. Dar azi, cînd avem la dispoziţie alte mijloace de a judeca o lucrare, ne dăm seama că Herodot îi prefera pe greci „barbarilor" — în această privinţă nu încape îndoială —, dar recunoştea atît defectele grecilor, cît şi părţile pozitive ale „barbarilor". Asemenea atitudine, departe de a merita reproş, constituie o trăsătură pozitivă. În afară de aceasta, Herodot s-a preocupat permanent de găsirea adevărului; în culegerea datelor, el este un eclectic; informatorii însă nu totdeauna au fost de mîna întîi, iar alţii au exagerat faptele de vitejie proprii, nesocotindu-le pe ale celorlalţi. Astfel multe pasaje îşi găsesc explicaţia cercetînd sursa lor.

O privire de ansamblu referitoare la relatarea revoltei ioniene duce la concluzia că Herodot a întrezărit cauzele adevărate ale revoltei şi a înţeles bine acţiunile aşa-zise de pedepsire întreprinse de perşi; el a reuşit să redea fizionomia revoltei şi a încercat să judece faptele corect, urmărind să descopere adevărul. Dacă uneori apar anecdote şi reflecţii

[1] Cartea a VI-a, cap. XLII.
[2] *Ibidem*, cap. XII.
[3] Despre flecăreala ionienilor, vezi cartea a V-a, cap. XCVII.
[4] Vezi cartea a V-a, cap. CII, CXVI, CXX.

morale acolo unde ne-am aştepta la date precise şi la relatarea unor fapte de arme, acest lucru este explicabil pentru nivelul de atunci al ştiinţelor, în general, şi al mijloacelor de informaţie, în special.

Ca să-l înţelegem corect pe Herodot şi atitudinea lui faţă de evenimentele expuse în această parte a Istoriilor, *este necesară o cercetare oricît de sumară a izvoarelor* [1] *cărţii a V-a.*

După concluziile la care au ajuns cei ce au studiat opera lui Herodot [2], *cartea a V-a a avut ca izvor de documentare în primul rînd informaţiile pe cale orală culese cu ocazia călătoriilor lui Herodot prin cetăţile şi insulele Elladei, sau aflate din istorioarele care circulau în toată lumea elenă de atunci. Au existat probabil şi unele izvoare scrise, dar de mai mică importanţă. O asemenea sursă a fost, desigur,* περσικά, *poate opera vreunui logograf ionian, ca Charon din Lampsacos, Dionysios din Milet sau Skylax din Caryanda. Deşi nu se ştie precis dacă Charon din Lampsacos a scris înaintea lui Herodot, semnalăm un fragment important păstrat de la acest logograf ionian, fragment în care se vorbeşte despre asediul Sardesului:*

Ἀθηναῖοι δὲ εἴκοσι τριήρεσι ἔπλευσαν ἐπικουρήσοντες τοῖς Ἴωσι. Καὶ εἰς Σάρδεις ἐστρατεύσαντο καὶ εἷλον τὰ περὶ Σάρδεις ἅπαντα, χωρὶς τοῦ τείχους τοῦ βασιληίου. Ταῦτα δὲ ποιήσαντες ἐπαναχωροῦσι εἰς Μίλητον *(fr. 2 Müller-10 Iacoby).*

„Atenienii au plecat cu 20 de trireme să dea ajutor ionienilor; şi au pornit expediţie împotriva Sardesului şi au cucerit toate din jurul Sardesului, cu excepţia zidului palatului regal; după ce au săvîrşit acestea, se înturnară la Milet".

Herodot a avut la dispoziţie şi lucrarea lui Skylax (probabil din Caryanda) intitulată Τὰ κατὰ τὸν Ἡρακλείδην

[1] Vezi pentru izvoare M. N i t s c h, *Über Herodots Quellen für die Geschichte der Perserkriege*, „Rheinisches Museum", XXVI.
[2] A. H a u v e t t e, *Hérodote, historien...*, Paris, 1894; G. G l o t z, *op. cit.*, cap. I, II, III; R. W. M a c a n, *The chronology of the Ionian revolt in Herodotus Books*, IV—VI, vol. II, Appendix V, Londra; N. W e c k l e i n, *Über die Tradition des Perserkriege*, München, 1876; P. R o u s s e l, *op. cit.*; Ph. E. L e g r a n d, *Hérodote, Histoires*, V, Paris, 1945, *Notice*, p. 36 şi urm.

τῶν Μυλασσῶν βασιλέα (Evenimentele din vremea lui Heracleides, regele mylasienilor), *lucrare citată de Suidas, importantă pentru istoria Cariei. Au mai existat cu siguranță diferite tratate genealogice și arhive ale familiilor nobile, care au căutat să consemneze isprăvile membrilor săi, faptele eroice ale vreunui strămoș. În asemenea documente particulare, Herodot a putut găsi și unele date de importanță generală, privind istoria neamului. Un astfel de document trebuie să fi întîlnit Herodot în casa Alcmeonizilor, de pildă, a cărei apărare plină de elogii lasă să se întrevadă limpede proveniența (cap. LXVI). Azi, din păcate, nu avem posibilitatea să apreciem măsura în care Herodot s-a servit de aceste izvoare scrise pentru redactarea părții din* Istorii *pe care o cuprinde cartea a V-a, deoarece documentele enunțate mai sus nu ne-au parvenit. Unii autori antici, ca* Plutarh, Despre reaua-credință a lui Herodot, *20,* Tertulian, De anima, *46,* Dionysios din Halicarnas, Ad Pompeium, *3, acordă foarte mare importanță acestor izvoare, diminuînd astfel meritele lui Herodot*[1]. *De fapt, pentru autorul* Istoriilor *erau insuficiente izvoarele scrise de care dispunea; ele au fost cu siguranță niște cronici aride și seci care nu puteau satisface curiozitatea lui, nevoia pe care o simțea de a crea o operă istorică-literară, un fel de roman, cu oameni, popoare și țări, a căror evocare încîntă și azi pe cititor. Numai informarea la fața locului, cutreierînd meleagurile despre care vorbește și culegînd prin viu grai de la localnici informații despre evenimente și întîmplări transmise din generație în generație, a putut furniza lui Herodot un material bogat în care se împletește știința cu fantezia, seriozitatea cu anecdota. E de presupus că Herodot a vizitat toate ținuturile Elladei despre care vorbește, ținînd seama de călătoriile extinse pe care le-a întreprins în întreg bazinul mediteranean; el a poposit, uneori mai mult, alteori mai puțin, în cetăți ca Atena, Sparta, Corint, Sicyona, Theba Beoției, în insule ca Samos și Chios, în ținuturi grecești ca Focea, Caria, Cipru și în Magna Graecia.*

[1] Vezi și Iacoby, *Charon von Lampsacos*, în „Studi italiani di filologia classica", XV, 1938, p. 207 și urm.

Astfel, incursiunea în istoria Atenei (cap. LV—XCVI) și relațiile dintre Atena și Sparta pînă la sosirea lui Aristagoras după ajutor (cap. LXIII—XCIII) au fost redate după informații culese la Atena. Așa se explică fala care împodobește la Herodot imaginea Atenei, ca și gloria care încununează faptele ei de arme (cap. LV—XCVI). Egalitatea politică ateniană (cap. LXXVIII), înflorirea Atenei sînt prezentate ca o consecință a alungării tiranilor (cap. LXVI, LXXVIII); la Atena a aflat Herodot despre gephyrieni (cap. LVII), despre strămoșii lui Peisistratos și despre izgonirea tiranilor (cap. LXV), despre reforma lui Cleisthenes (cap. LXVI, LXIX), despre intervenția spartană în favoarea tiraniei (cap. LXXII, LXXIV, XC), despre conjurația lui Kylon (cap. LXXI), despre luptele de la Sigeion (cap. XCIV—XCV) etc. Eginеții, dușmanii atenienilor, sînt văzuți și cercetați în general prin prisma ateniană (cap. LXXXI); în schimb, legenda despre cele două statui îngenuncheate ale Damiei și Auxesiei (cap. LXXXVI) s-a plăsmuit cu siguranță în Egina.

La Sparta Herodot a cules informații despre vizita lui Aristagoras la regele Cleomenes (cap. XLIX), iar de la lacedemonieni, care au rămas celebri pentru conciziunea vorbei, el a împrumutat disprețul față de flecăreala ionienilor (cap. XLIX—LII). De asemenea, numai o sursă spartană a putut vorbi despre părăsirea ionienilor de către atenieni, după incendierea Sardesului (cap. XCVII).

La Corint autorul Istoriilor *a aflat despre încercarea corintienilor de a-l opri pe Cleomenes să reinstaureze tirania la Atena (cap. LXXV, XCII).*

La Theba în Beoția, Herodot a vizitat cu siguranță templul lui Poseidon, cu care ocazie a văzut trepiedele cu cele trei inscripții în caractere cadmeene (cap. LVIII—LXI).

La Sicyona a aflat despre primirea pețitorilor Agaristei, fiica lui Cleisthenes (cartea a VI-a, cap. CXXVI și urm.), scenă asemănătoare cu cea din Odiseea lui Homer despre pețitorii Penelopei; tot acolo a cules informații despre templul și venerarea eroului Adrastos (cap. LXVII).

În timpul șederii sale îndelungate în Samos, a aflat Herodot despre intervenția lui Aiakes, tiranul Samosului, făcută pe lîngă perși în favoarea răsculaților ionieni, în timpul bătăliei de la Lade (cartea a VI-a, cap. XIII); un izvor

samian trebuie să-i fi formulat lui Herodot justificarea trădării samienilor, care au dat bir cu fugiţii (cartea a VI-a, cap. XIII) în timpul acestei bătălii. Tot izvor samian par să aibă capitolele VIII, în care se arată compoziţia flotei ioniene, şi IX—X, din cartea a VI-a, în care se relatează despre porunca dată de perşi tiranilor eleni de a merge fiecare în cetatea pe care a cîrmuit-o să ceară pămînt şi apă pentru marele rege.

La Focea Herodot a auzit despre Dionysios Foceanul, care a încercat să introducă în flota ioniană simţul disciplinei şi al ordinii, ceea ce probabil ar fi înlăturat înfrîngerea suferită în lupta de la Lade; acest erou al Foceei a preferat să devină pirat decît să trăiască în patria sa îngenuncheată (cartea a VI-a, cap. XI—XII şi XVII[1]).

Despre extinderea revoltei în Cipru şi în Caria, Herodot a cules informaţii colindînd aceste locuri. În Cipru a aflat probabil despre bogăţiile insulei, despre templele şi despre prinţii ei vestiţi, ca Philokypros, pe care îl celebrează Solon, spune Herodot (cap. CXIII). Tot aici a auzit cuvîntul sigynos *cu sensul de „lance" (cap. IX) şi despre cinstirile pe care amathusienii i le acordau lui Onesilos ca unui erou (cap. CXIV).*

În Caria şi-a formulat Herodot elogiul adus carienilor în lupta cu Darius; ei au fost înfrînţi numai datorită numărului mare al adversarilor — specifică Herodot (cap. CXIX); el citează şi nume de carieni, ca Pixodaros, fiul lui Mausolos (cap. CXVIII), şi Heracleides, fiul lui Ibanollis (cap. CXXI), oameni vrednici de cinste; în război, carienii au provocat multe stricăciuni perşilor (cap. CXXI). Probabil la Candys, în Mylasa sau la Labraunda, oraşe vestite ale Cariei, a aflat Herodot despre Dumbrava sfîntă de platani a lui Zeus Stratios (cap. CXIX), despre cursa pe care au întins-o carienii perşilor (cap. CXXX) etc.

Date pentru evenimentele cuprinse în cartea a V-a Herodot şi-a furnizat şi în sudul Italiei, unde a fost de mai multe ori şi unde, de altfel, îşi sfîrşeşte şi zilele. Astfel, despre războiul dintre Sybaris şi Crotona, despre soarta

[1] Herodot a văzut pe drumul de la Efes la Focea basorelieful rupestru de la Carabel (vezi cartea a II-a, cap. CIII şi nota 367).

lui Dorieus sosit pe aceste meleaguri (cap. XLII), despre isprăvile lui Philippos, fiul lui Butakides, Herodot a auzit în aceste colonii greceşti din Italia etc.

În afară de presupunerea neîndoielnică asupra călătoriei lui Herodot prin locurile în care se desfăşoară evenimentele cărţii a V-a, însăşi expunerea acestei părţi a Istoriilor *scoate în lumină caracterul popular şi deci sursa orală care stă la baza ei. Imaginea lui Histiaios, ca şi cea a lui Aristagoras sînt asemenea unor eroi populari, la care se admiră isteţimea dusă pînă la vicleşug şi aventura.*

Insuficienta precizare cu privire la locuri, persoane şi date constituie un argument preţios în favoarea tradiţiei orale. Există nume proprii fără patronim; aşa, de pildă, numele lui Melanthios (cap. XCVII), Hermophantos (cap. XCIX), Eualkides (cap. CII) şi altele. Expunerea unor evenimente se face adesea sumar, fără date precise şi fără prea multe amănunte (de exemplu, cap. XCVII şi urm.), ceea ce se întîmplă în cazul transmisiei prin viu grai. În afară de acestea, însuşi Herodot precizează adeseori provenienţa datelor, sub formula ὡς ὦν δὴ οἱ Ἀθηναῖοι λέγουσι *(cap. LXIII), „aşadar, după cum spun atenienii";* ὡς Λακεδαιμόνιοι λέγουσι *(cap. XLIX), „după cum spun lacedemonienii";* ὡς δὲ Θρήικες λέγουσι *(cap. X), „după cum relatează tracii" etc. Prin urmare, se poate afirma că majoritatea datelor pe care le găsim în cartea a V-a a* Istoriilor *lui Herodot au fost culese din sursă orală; pe unele le-a aflat Herodot în Ionia, poate chiar în Halicarnas, pe altele, în timpul călătoriilor sale prin ţinuturile Elladei; el s-a informat de la particulari, de la preoţi, de la persoane oficiale şi, cu un cuvînt, de la oricine a fost în stare să-i povestească ceva vrednic de luare-aminte.*

Ca ultime observaţii, se constată că elementele descriptive, geografice şi etnografice, care precumpănesc în prima parte a Istoriilor, *ocupă foarte puţin loc în compoziţia cărţii a V-a, în favoarea elementelor narative. Acest fapt este de altfel explicabil; ţinuturile şi popoarele îndepărtate, pentru că sînt cunoscute vag, apar în fantezia oamenilor în lumină de basm, în vreme ce locurile şi neamurile mai apropiate în spaţiu şi în timp, fiind cunoscute mai bine, nu suscită în aceeaşi măsură curiozitatea. În acest fel, cîmpul de acţiune al evenimentelor expuse în cartea a V-a fiind în mare*

parte Ellada, Herodot nu stăruie asupra unor lucruri cunoscute grecilor. Misiunea sa este de această dată să prezinte cititorilor, cît mai adevărat cu putință, conflictul dintre greci și „barbari", pentru ca faptele de vitejie ale neamului să-și capete, prin intermediul operei sale, nimbul nemuririi. Printre puținele pasaje care conțin detalii geografice și etnografice se numără descrierea așezărilor lacustre de pe lacul Prasias (cap. XVI), a Căii Regale cu popasurile și hanurile ei (cap. LII); tot elemente geografice cuprind capitolele IV—VIII, în care se redă întinderea Macedoniei[1]. *Puține sînt și observațiile etnografice; astfel, în cap. XLIX, sînt enumerate neamurile pe la care trebuie să treacă cel ce are de parcurs drumul din Ionia pînă la Susa, reședința marelui rege; despre obiceiurile tracilor se dau amănunte în cap. II și urm.*

Interesat permanent de curiozități și de întîmplări neobișnuite, lui Herodot nu-i scapă ocazia să prezinte unele scene anecdotice despre care știe că vor trezi interesul cititorului. Astfel lovitura îndrăzneață a lui Alexandros, fiul lui Amyntas, regele Macedoniei, care a ucis solia lui Darius sosită ca să ceară pămînt și apă, putea să satisfacă sentimentul patriotic elen. Acest pasaj are și o valoare apologetică; Herodot caută și în altă parte să-l prezinte pe acest rege macedonean, care, în timpul războaielor cu perșii, s-a aflat în tabăra dușmanului, ca pe un elen atașat neamului său, care numai de nevoie lupta alături de perși și care, pe ascuns, uneltea împotriva lor (cap. XXI, XLIV și urm.). Un alt exemplu de anecdotă oferă cap. XXV, în care se relatează pățania lui Sisamnes, tatăl viitorului comandant de oști Otanes; pentru sentințele nedrepte pe care le-a dat în calitate de judecător, Sisamnes a fost condamnat la moarte, iar din pielea lui s-a îmbrăcat scaunul judecătoresc pe care a stat și care i-a fost arătat lui Otanes înainte de a porni unde îl mîna datoria noii slujbe. Relatarea bătăliei dintre perinthieni și peoni are de asemenea un caracter anecdotic; peonii, mai slabi decît perinthienii, au ieșit totuși biruitori, pentru că, ascultînd de povața unui oracol, au atacat pe potrivnici în momentul în care aceia intonau peanul, deci pe cînd le rosteau

[1] Herodot prezintă Macedonia întinzîndu-se pînă la muntele Dysoros (cap. XVII), cum era pe vremea lui, dar nu era în perioada care a urmat expediției scitice; Alexandros, fiul lui Amyntas, i-a lărgit hotarele spre est pînă la Axios.

numele (cap. I). Acest pasaj conține și o dificultate cronologică: Perinthul este o colonie samiană întemeiată la începutul secolului al VI-lea î.e.n., vreme în care peonii de pe valea Strymonului nu erau încă vecini cu perinthienii; deci, bătălia apare neverosimilă.

În concluzie, conținutul cărții a V-a, deși sumar uneori, redă cu deosebită putere de evocare una dintre cele mai mari revolte ale Greciei antice, revolta Ioniei, care a constituit semnalul dezlănțuirii puhoiului pers asupra Elladei.

I Perşii [1] pe care îi lăsase Darius în Europa sub comanda lui Megabazos au supus, dintre seminţiile Hellespontului, în primul rînd pe perinthieni [2], care nu voiau să se închine lui Darius şi care, înainte vreme, fuseseră greu obidiţi de peoni [3]. Într-adevăr, un oracol al zeului [4] i-a îndemnat pe peonii de pe valea Strymonului [5] să pornească cu oaste împotriva perinthienilor şi să-i atace, numai dacă perinthienii din linia vrăjmaşă au să-i strige pe nume, dar, dacă n-au să-i strige, să nu-i atace ; peonii au făcut întocmai. Astfel perinthienii, aşezaţi în linie de bătaie la marginea oraşului, avură de înfruntat, în urma provocării, o întreită luptă corp la corp — s-au încăierat atunci om cu om, cal cu cal [6], cîine cu cîine. Cum în primele două bătălii ieşiseră învingători perinthienii, cînd, bucuroşi, ei începură să intoneze peanul [7], peonii înţeleseră că acesta este oracolul şi vorbiră între ei : „Acuma se pare că ni se împlineşte prorocirea, de-acuma las'pe noi !" Astfel, peonii se năpustiră asupra perinthienilor care cîntau peanul, le pricinuiră o mare înfrîngere şi lăsară doar cîţiva dintre ei în viaţă.

II Aşa s-au petrecut faptele săvîrşite înainte vreme de peoni.

Dar acum, cu toate că perinthienii se dovediră oameni curajoşi pentru dobîndirea libertăţii lor, perşii şi Megabazos i-au înfrînt prin numărul lor mare. După ce Perinthul a fost subjugat, Megabazos îşi conduse oştirea de-a lungul Traciei, cucerind pentru rege oraş după oraş şi pe fiecare din neamurile aşezate în acele părţi. Căci aceasta a fost porunca lui Darius : să supună Tracia.

III După indieni, neamul tracilor este cel mai mare [8] dintre toate popoarele ; dacă ar avea o singură conducere [9] şi ar fi uniţi în cuget, ei ar fi, după părerea mea, de neînfrînt şi cu mult cei mai puternici dintre toate seminţiile pămîntului. Dar unirea lor e cu neputinţă şi nu-i chip să se înfăptuiască, de aceea sînt ei slabi. Tracii poartă multe nume [10],

Coes, care nu era tiran, ci un om de rînd, ceru să fie pus tiran în Mytilene.

XII După ce la amîndoi li s-a împlinit dorința, fiecare s-a îndreptat spre ceea ce și-a ales.

Pe de altă parte, Darius, după întîmplarea pe care o voi povesti mai jos, ajunse să se căiască de faptul că i-a dat poruncă lui Megabazos să-i supună pe peoni [31] și să-i strămute din Europa în Asia. Existau [pe atunci] peonii Pigres și Mantyes, care, după ce Darius se întoarse în Asia, sosiră la Sardes împreună cu o soră de-a lor, tare frumoasă, nutrind în suflet dorința de a ajunge ei tiranii peonilor. Pîndind clipa în care Darius se ducea să șadă [ca să se odihnească] la marginea orașului lydienilor, ei făcură cele ce urmează: împodobindu-și sora cum putură mai frumos, o trimiseră după apă cu un vas pe cap; ea ducea un cal legat de brațul său și torcea lînă. Cînd fata trecu prin preajma lui Darius, atrase luarea-aminte a acestuia, pentru că cele săvîrșite de ea nu erau nici în obiceiul perșilor, nici în cel al lydienilor și nici în al altora din Asia. Cum îi stîrnise interesul, Darius trimise cîțiva lăncieri cu poruncă să vegheze la ce va folosi fata calul. Aceștia se luară pe urmele ei. Iar ea, sosind la rîu, adăpă calul, apoi își umplu ulciorul cu apă și se întoarse pe același drum, purtînd vasul pe cap, trăgînd după ea calul și răsucind fusul.

XIII Darius, minunîndu-se de cele auzite de la oamenii care o vegheaseră și de cele văzute de el însuși, porunci să-i fie adusă fata înainte. Îndată ce sosiră cu ea, se înfățișară și frații ei, care pîndiseră toate acestea stînd puțin mai la o parte. Cînd Darius o întrebă de unde este, tinerii spuseră că sînt peoni și că ea este sora lor. El le întoarse vorba interesîndu-se cine sînt peonii și în ce parte a pămîntului locuiesc, iar ei cu ce dorință au venit la Sardes. Îi răspunseră că au venit să i se închine, că Peonia se află pe rîul Strymon, iar Strymonul nu este departe de Hellespont, și că peonii sînt coloniști teucri veniți din Troia [32]. Toate acestea le înșirară rînd pe rînd [33]. Darius îi întrebă apoi dacă toate femeile de acolo sînt tot așa de harnice. Și la această întrebare ei răspunseră cu înflăcărare că așa sînt. Înscenarea era de fapt plăsmuită tocmai pentru a se ajunge aici.

XIV Atunci Darius scrise o scrisoare lui Megabazos, pe care îl lăsase comandant în Tracia, poruncindu-i să scoată pe peoni din așezări și să-i strămute la el, atît pe ei, cît și pe copiii și femeile lor. Îndată un călăreț o porni în goană ducînd porunca în Hellespont și, trecînd pe celălalt mal, îi dădu lui Megabazos scrisoarea. Acesta, citind-o și luînd apoi o călăuză din Tracia, porni cu oaste împotriva Peoniei.

XV Peonii, aflînd că perșii sînt în drum [34] spre ei, se adunară la un loc și-și îndreptară oștirea spre mare, socotind că pe acolo vor încerca perșii să pătrundă împotriva lor. Peonii, deci, stăteau gata să întîmpine atacul oștirii lui Megabazos. Perșii însă, cînd auziră că peonii sînt îngrămădiți într-un singur loc și că păzesc calea de pătrundere dinspre mare, cu călăuzele pe care le aveau făcură un ocol pe drumul din sus de peoni [35] și, fără știrea acestora, năvăliră în cetăți, în care nu se afla țipenie de om; cum așezările erau pustii, năvălitorii le cuceriră cu ușurință. Peonii, cînd aflară că orașele lor au fost ocupate, împrăștiindu-se îndată care încotro, plecară cu toții acasă și se predară perșilor. Astfel, dintre peoni, siriopeonii [36], paioplii [37] și cei cu așezările pînă la lacul Prasias [38] au fost scoși din locuințele lor și duși în Asia.

XVI Dar peonii din jurul muntelui Pangaion [39], doberii [40], agrianii [41], odomanții [42] și cei din preajma lacului Prasias n-au fost subjugați de loc de Megabazos. El încercă să-i supună și pe cei din preajma lacului; așezările acestora erau construite astfel: în mijlocul lacului era o platformă din scînduri legate între ele, sprijinită de piloni înalți; trecerea de pe uscat la această platformă se făcea printr-o singură punte îngustă. Pilonii care susțin scîndurile i-au așezat de multă vreme [la început] toți cetățenii în obște; de aici înainte, ei îi înfig după datina următoare: cărîndu-i din muntele ce se cheamă Orbelos [43], peonul înfige cîte trei piloni pentru fiecare femeie pe care o ia de nevastă; el își aduce în casă mai multe neveste. Locuința și-o fac astfel: fiecare își înțepenește pe platformă o colibă de locuit, care are un oblon ce dă în lac prin platformă. Pe copiii mici îi leagă cu o coardă de picior, de teamă să nu se rostogolească în fundul lacului. Cailor și vitelor de jug le dau de mîncare pești [44]. Numărul peștilor este atît de mare, încît atunci cînd ridică oblonul și cu o

funie vîră în lac coşul gol, îl ţin doar puţin în apă şi îl scot plin de peşte. Sînt două soiuri de peşti pe care îi numesc paprakes şi tiloni.

XVII Aşadar, peonii care fuseseră subjugaţi au fost strămutaţi în Asia. Megabazos, îndată ce i-a supus pe peoni, trimise în Macedonia o solie formată din şapte bărbaţi perşi care, după el, erau cei mai de frunte din oştire. Aceştia fură trimişi la Amyntas [45] ca să ceară pămînt şi apă pentru regele Darius. Se află un drum foarte scurt de la lacul Prasias pînă în Macedonia. Mai întîi, în vecinătatea lacului, dai de o mină [46] de minereuri din care, [cu mult] în urma acestor întîmplări [47], venitul lui Alexandros era de un talant de argint pe zi; dincolo de mină, urcînd pe muntele zis Dysoron [48], te afli în Macedonia [49].

XVIII Aşadar, perşii trimişi în solie se înfăţişară, îndată ce au ajuns, înaintea lui Amyntas şi îi cerură pămînt şi apă pentru regele Darius. Amyntas le împlini dorinţa şi îi pofti la ospăţ; pregătindu-le un banchet măreţ, el îi primi pe perşi cu bunăvoinţă. În timp ce se aflau la masă bînd [50], perşii vorbiră după cum urmează: „Gazdă macedoneană, noi perşii avem obiceiul, cînd oferim un mare ospăţ, să aducem să şadă alături de noi şi concubinele, şi nevestele legitime [51]. Tu, pentru că ne-ai primit cu dărnicie şi ne ospătezi în chip măreţ şi [pe deasupra] dăruieşti regelui Darius pămînt şi apă, urmează obiceiul nostru". Amyntas a răspuns la acestea: „O, perşilor, datina la noi nu este aşa, ci se obişnuieşte ca bărbaţii să fie despărţiţi de femei; dar dacă voi, ca oaspeţi, doriţi astfel, vi se va face şi această plăcere". Şi, rostind asemenea cuvinte, Amyntas trimise după femei, care, răspunzînd la chemare, se aşezară la rînd, una lîngă alta, în faţa perşilor. Atunci perşii, văzîndu-le femei frumoase, i se adresară lui Amyntas zicîndu-i că fapta aceasta n-are nimic înţelept în ea: ar fi fost mult mai bine ca femeile să nu fi venit de loc decît să vină şi, fără să şadă alături de ei, să rămînă în faţa lor ca o tulburare a ochilor. De nevoie, Amyntas porunci ca ele să se aşeze alături de ei. După ce femeile i-au dat ascultare, îndată perşii, cum băuseră ceva mai mult, le apucară de sîni şi cîte unul încerca chiar să le sărute.

XIX Amyntas, văzînd această purtare, cu toate că nu-i cădea bine, stătea totuşi fără să facă o mişcare, ca unul care avea mare frică de perşi. Dar Alexandros, fiul lui Amyntas, care era de faţă şi vedea ce se petrece, cum era tînăr şi neîncercat în nenorociri, nu mai putu să rabde şi, abia stăpînindu-se, grăi astfel către Amyntas: „Tu, tată, supune-te vîrstei şi pleacă de aici; du-te şi te culcă şi nu mai sta să bei; eu voi rămîne să ofer oaspeţilor toate cele de trebuinţă". Auzind aceste cuvinte, Amyntas înţelese că Alexandros are de gînd să pună la cale lucruri neaşteptate, de aceea îi zise: „O, copile, tu te-ai aprins; eu aproape că înţeleg cuvintele tale şi ştiu că vrei, după ce voi pleca, să faci ceva neobişnuit; te rog însă să nu pui la cale nimic împotriva acestor bărbaţi, ca nu cumva să ne piardă, ci priveşte doar la cele ce se petrec şi rabdă. Cît despre plecarea mea, te voi asculta".

XX Îndată ce Amyntas îşi arătă această dorinţă, plecă, iar Alexandros le vorbi perşilor aşa: „Oaspeţi, aveţi toată puterea asupra acestor femei, dacă vreţi să faceţi dragoste cu toate sau numai cu cîteva dintre ele; despre aceasta voi înşivă daţi-le lămuriri. Dar acum, pentru că se apropie ceasul de odihnă şi vă văd bine dispuşi după băutură, lăsaţi femeile, dacă vi s-a făcut drag de ele, să facă o baie şi, îmbăiate, primiţi-le din nou". După ce rosti aceste cuvinte şi perşii se învoiră, el dădu drumul femeilor, trimiţîndu-le în odăile lor; apoi găti cu veşminte de femeie nişte bărbaţi tineri, cărora nu le crescuse încă barba, tot atîţia la număr ca femeile şi, întinzîndu-le pumnale, îi duse înăuntru, unde le vorbi perşilor după cum urmează: „O, perşilor, se pare că aţi fost ospătaţi la o masă de la care n-a lipsit nimic; toate cîte le-am avut şi, pe lîngă aceasta, cîte s-a putut să găsim ca să vă oferim, toate le aveţi; ceea ce le întrece pe toate este faptul că vă dăruim propriile noastre mame şi surori, ca să vă daţi seama că sînteţi pe deplin cinstiţi de noi, cum de altfel sînteţi vrednici; iar regelui vostru care v-a trimis duceţi-i solia că bărbatul grec, craiul macedonean, v-a făcut o primire bună şi la masă, şi la pat". Zicînd acestea, Alexandros aşeză lîngă fiecare pers cîte un macedonean, ca şi cum ar fi fost femeie. Iar aceştia, în momentul în care perşii încercară să se apropie de ei, îi ciopîrţiră.

XXI Iată de ce moarte nenorocită au avut parte atît ei cît și slugile lor: căci îi urmaseră căruțe, slujitori și întreaga lor mare suită; toate acestea s-au prăpădit o dată cu ei[52]. Apoi, nu peste multă vreme[53], o mare cercetare porni de la perși pentru acești bărbați. Dar Alexandros i-a pus capăt prin iscusința lui, dîndu-le perșilor și bani, o mulțime, și chiar pe sora sa cu numele Gygaia; Alexandros i-a oprit, înmînînd aceste daruri lui Bubares[54], un bărbat pers, șeful celor care îi căutau pe solii dispăruți. Așadar, moartea acestor perși, dată în vileag astfel, fu învăluită din nou în tăcere.

XXII Că sînt eleni acești urmași ai lui Perdiccas, cum susțin ei înșiși, întîmplător eu însumi așa știu și în povestirile ce vor urma[55] voi arăta chiar că ei sînt eleni; pe deasupra, și hellenodikii, care au în grijă întrecerile de la Olympia, recunoscură acest lucru. O dată, cînd Alexandros[56] s-a hotărît să ia parte la o întrecere gimnică și a coborît (la Olympia) în acest scop, elenii, care aveau de gînd să participe și ei, îl opriră, zicîndu-i că întrecerea nu este rînduită pentru barbari, ci numai pentru eleni. Dar, după ce Alexandros le dovedi că este din Argos, ei îl socotiră grec, iar el, luînd atunci parte la întrecerea de alergări, sosi la țintă o dată cu primul.

XXIII Așa deci s-au petrecut aceste fapte. Megabazos ajunse cu peonii[57] în Hellespont, iar de aici, trecînd pe țărmul celălalt, sosi la Sardes. Histiaios Milesianul pornise să înconjure cu ziduri pămîntul dăruit de Darius la cererea lui, ca răsplată pentru paza podului[58], pămînt ce se află pe apa Strymonului și poartă numele Myrkinos; Megabazos, aflînd de ceea ce făcea Histiaios, îndată ce sosi cu peonii la Sardes, îi vorbi lui Darius precum urmează: „O, rege, ce faptă [nesăbuită] ai făcut, îngăduind unui elen primejdios și iscusit să-și întemeieze o cetate în Tracia, într-un loc în care se află o vîlcea cu minereuri de argint[59] și cu copaci numeroși, buni pentru construirea corăbiilor și pentru vîsle; în împrejurimi locuiesc mulți eleni și mulți barbari care, ținuți în frîu de un șef, vor face ceea ce le va porunci el și ziua, și noaptea. Așadar, oprește pe acest om să mai continue lucrările, ca nu cumva să te tîrască într-un război civil.

Dar fă-o cu blîndețe, chemîndu-l la tine. Cînd o să-l ai însă în mînă, să faci în așa fel ca niciodată să nu mai ajungă la eleni".

XXIV Vorbind astfel, Megabazos — pentru că prevăzuse ce se va petrece după aceea[60] — îl convinse ușor pe Darius. Acesta, trimițînd atunci un sol la Myrkinos, vorbi prin el astfel: „Histiaios, regele Darius spune următoarele: eu, [stînd și] cugetînd, găsesc că pentru mine și pentru treburile mele nu se află om mai binevoitor decît tine, iar acest adevăr îl știu după ce l-am simțit nu din vorbe, ci din fapte. Acuma deci, pentru că am de gînd să pun la cale planuri mărețe, vino negreșit să ți le împărtășesc". Histiaios, încrezător în aceste cuvinte și totodată punînd mare preț pe faptul de a fi sfetnic al regelui, ajunse la Sardes. După ce sosi acolo, Darius îi vorbi astfel: „Histiaios, eu am trimis după tine din următoarea pricină. De îndată ce m-am întors de la sciți și te-am pierdut din vedere, n-am încercat nici o altă dorință așa [de mare] într-un timp scurt, decît să te văd și să vii la mine să stăm de vorbă, știind bine că mai de preț decît toate averile este un prieten iscusit și binevoitor, însușiri pe care, și pe una, și pe alta, le recunosc la tine, pot s-o mărturisesc din propria mea experiență. Acuma, așadar, pentru că ai făcut bine că ai venit, iată ce îți propun: lasă Miletul și orașul nou construit în Tracia și, urmîndu-mă la Susa, fii părtaș la bunurile mele, stînd alături de mine și la masă, și la sfat".

XXV Darius, după ce rosti acestea — și după ce îl așeză cîrmuitor în Sardes pe Artaphernes[61], fratele său din același tată —, plecă la Susa ducînd cu el și pe Histiaios; de asemenea (înainte de plecare), îl numi pe Otanes[62] comandant peste oștirea de pe țărmul mării. Tatăl lui Otanes, Sisamnes, fusese unul dintre judecătorii regești; pentru că el a făcut o judecată nedreaptă, lăsîndu-se mituit, regele Cambyses, poruncind să fie sugrumat, îi jupui pielea de pe trup și, smulgînd-o astfel de pe el, o tăie fîșii, fîșii și o întinse pe scaunul pe care șezuse cînd judecase; după ce a îmbrăcat scaunul cu ea, Cambyses numi judecător în locul lui Sisamnes, pe care l-a ucis jupuindu-l, pe fiul lui Sisamnes, dîndu-i poruncă să-și aducă aminte pe ce scaun stă și judecă.

XXVI Prin urmare, acest Otanes, care ședea pe un asemenea scaun judecătoresc, devenind atunci urmașul lui Megabazos la conducerea oștirii, supuse pe bizantini și pe calcedoni, cuceri Antandrosul [63], cel din ținutul Troiei, ocupă Lamponion [64], apoi, luînd corăbii de la locuitorii insulei Lesbos, puse stăpînire pe insulele Lemnos și Imbros, amîndouă locuite încă pe vremea aceea de pelasgi.

XXVII Locuitorii insulei Lemnos se luptaseră cu înverșunare, dar în cele din urmă căzură înfrînți în vreme ce se apărau. Peste acei dintre ei care mai rămăseseră în viață, perșii au pus ca șef pe Lycaretos, fratele lui Maiandrios [65], care a domnit în Samos. Acest Lycaretos își sfîrși zilele domnind în Lemnos [66]... Pricina acestui fapt fu următoarea: el [67] înrobi și-i subjugă pe toți, pe unii învinuindu-i că au dezertat din expediția împotriva sciților, pe alții, că au atacat oastea lui Darius pe cînd se întorcea de la sciți.

XXVIII Otanes, așadar, a înfăptuit aceste isprăvi cît a stat în fruntea oștirii.

Apoi, nu pentru multă vreme, nenorocirile cunoscură un oarecare răgaz; dar a doua oară necazurile începură să se abată peste ionieni, pornind din Naxos [68] și din Milet. Naxosul se afla mai presus de celelalte insule ca bunăstare, iar Miletul, cam tot în vremea aceea [69], se întrecea pe sine atingînd cea mai mare înflorire; ba, mai mult decît atît, el era [cu adevărat] podoaba Ioniei; dar, înainte vreme, în răstimpul a două generații, Miletul a fost zguduit peste măsură de răscoale, pînă cînd l-au potolit parienii [70], pentru că, dintre toți elenii, pe aceștia i-au ales milesienii de împăciuitori.

XXIX Iată cum i-au împăcat parienii. Cînd cei mai de seamă bărbați din Paros au ajuns în Milet, văzînd casele de aici foarte dărăpănate, își arătară dorința să cutreiere țarina; schimbînd vorba în faptă și umblînd prin tot ținutul Miletului, ei, ori de cîte ori vedeau în cîmpul răscolit un ogor bine lucrat, scriau numele stăpînului ogorului. Străbătînd astfel toată regiunea și dînd numai rareori peste asemenea ogoare, îndată ce au coborît în cetate, întruniră sfatul și propuseră ca cetatea să fie cîrmuită de acei ale căror pămînturi le-au găsit bine lucrate; părerea lor era — ziceau ei — că aceștia vor avea grijă și de treburile obștești ca de ale lor proprii. Ei au mai hotărît ca ceilalți milesieni, cărora înainte le-a plăcut răzmerița, să se supună acestora.

XXX Parienii, așadar, în acest chip au orînduit treburile milesienilor [71]. Dar iată cum de astă dată aceste orașe au fost pentru Ionia începutul nenorocirilor. Din Naxos au fugit din fața poporului niște bărbați din tagma celor avuți [72] și, în fuga lor, au ajuns în Milet. Cîrmuitor [73] al Miletului era pe vremea aceea Aristagoras, fiul lui Molpagoras, ginerele și vărul lui Histiaios al lui Lysagoras, al aceluia pe care Darius îl ținea la Susa [74]; Histiaios era tiranul Miletului și se afla la Susa pe vremea cînd veniseră naxienii, care odinioară fuseseră în legătură de ospeție cu el. Sosind așadar naxienii în Milet, îl întrebară pe Aristagoras dacă nu cumva ar putea să le ofere ceva oștire ca să intre din nou în patria lor. Acesta, făcîndu-și socoteala că, dacă se vor întoarce în cetate cu sprijinul lui, el va domni peste Naxos [75] și, luînd ca motiv legătura lor de ospeție cu Histiaios, le ținu următoarea cuvîntare: „Eu nu am putința să vă pun la îndemînă o oștire atît de mare încît să vă ducă în cetate, cîtă vreme nu o vor naxienii care stăpînesc orașul. Am fost informat că naxienii au 8 000 de scutieri și multe vase mari; dar eu îmi voi da toată osteneala și voi aranja într-un fel treburile. Iată care mi-e gîndul: întîmplător Artaphernes mi-i prieten, iar Artaphernes — v-o spun — este fiul lui Hystaspes, deci fratele regelui Darius; el este cîrmuitorul tuturor locuitorilor de pe țărmul asiatic al mării [76], avînd oștire numeroasă și multe corăbii. Cred că omul acesta va face după dorința noastră". Auzind aceste cuvinte, naxienii se lăsară în grija lui Aristagoras să facă cum poate mai bine și îl rugară să promită daruri și întreținerea oștirii, deoarece ei înșiși vor plăti, trăgînd mare nădejde că, în momentul în care vor apărea la Naxos, naxienii, precum și ceilalți insulari, se vor supune întru totul poruncilor lor. Din insulele acestea ale Cycladelor încă nici una nu era sub stăpînirea lui Darius.

XXXI Aristagoras, sosind la Sardes, îi spuse lui Artaphernes că Naxosul [77] este o insulă nu prea mare ca întindere, dar altfel frumoasă și roditoare și aproape de Ionia; în ea se află bogății fără număr și sclavi. „Tu, așadar, pornește

cu oaste împotriva acestui pămînt, ducînd înapoi şi pe cei surghiuniţi de acolo. Şi dacă vei săvîrşi asemenea fapte, în primul rînd, îţi voi face rost de bani grei, în afară de întreţinerea oştilor (pentru că drept este ca noi, cei care pornim războiul, să punem la îndemînă cele necesare); pe lîngă aceasta, tu vei dobîndi pentru rege insulele următoare: Naxosul însuşi şi cele care ţin de el, Parosul şi Androsul, şi celelalte aşa-numite Cyclade. Pornind apoi de aici, uşor vei ataca Eubea, insulă mare şi înfloritoare; ea nu e mai mică decît Ciprul [78] şi este tare lesne de cucerit. 100 de vase ajung pentru a supune toate insulele". El îi răspunse cu aceste cuvinte: „Tu eşti, pentru casa regelui, sfătuitorul lucrurilor bune şi toate cîte le-ai propus sînt bune, în afară de numărul corăbiilor. În loc de 100 de vase, ţi se vor pregăti 200, o dată cu venirea primăverii [79]. Dar e nevoie ca şi regele să aprobe aceste planuri".

XXXII Aristagoras, cînd auzi asemenea cuvinte, se întoarse foarte bucuros în Milet. Artaphernes — cum Darius s-a învoit cînd i-a trimis un sol la Susa şi i-a înfăţişat propunerile lui Aristagoras — pregăti 200 de vase cu trei rînduri de vîsle, o mare mulţime de perşi şi de alţi aliaţi şi numi comandant al lor pe Megabates; acesta era un pers din familia Ahemenizilor, văr de-al său şi de-al lui Darius, iar pe fiica lui o luă de soţie, mai tîrziu, în urma acestor întîmplări [80] — dacă povestea este adevărată — Pausanias [81], fiul lui Cleombrotos Lacedemonianul, în dorinţa de a deveni tiran al Elladei. Numind deci pe Megabates comandant, Artaphernes trimise oştirea la Aristagoras.

XXXIII Din Milet, Megabates, luînd cu el pe Aristagoras, oştirea ioniană şi pe naxieni, porni pe mare [82], chipurile, împotriva Hellespontului. Cînd sosi la Chios, făcu un popas cu corăbiile la Caucasa [83], pentru ca de aici, împinşi de vîntul de miazănoapte, să se arunce asupra Naxosului.

Şi, cum nu-i era dat acestei campanii să-i prăpădească pe naxieni, iată ce se întîmplă. O dată, pe cînd Megabates făcea inspecţie pe la străjile vaselor, la o corabie myndiană [84], din întîmplare, nu veghea nimeni. Atunci el, mîniindu-se foarte, porunci lăncierilor să-l găsească pe căpitanul acestei corăbii, al cărui nume era Skylax, şi să-l lege trăgîndu-l printr-o

gaură de vîslă din rîndul de jos al vasului în aşa fel, încît să-i rămînă capul afară, iar trupul înăuntru. După ce Skylax fu astfel legat, cineva îl vesti pe Aristagoras că Megabates a legat pe oaspetele lui myndian şi îl chinuie. Aristagoras, sosind la faţa locului, ceru persului iertare pentru el, dar cum rugămintea îi fu respinsă, se duse el însuşi şi-l dezlegă. Aflînd, Megabates se arătă tare supărat şi se aprinse de mînie împotriva lui Aristagoras. Dar acesta îi zise: „Ce ai tu cu aceşti oameni? Nu te-a trimis Artaphernes să asculţi de mine şi să mergi unde poruncesc eu? De ce faci mai multe?" Acestea au fost cuvintele lui Aristagoras. Celălalt, încruntat din pricina lor, îndată ce se lăsă noaptea, trimise la Naxos cu o corabie nişte oameni ca să-i vestească pe naxieni despre toate cîte li se pregătesc.

XXXIV Naxienii nu se aşteptau de loc ca ei să fie ţinta acestei expediţii [85]. Cînd au aflat, îndată au cărat roadele de pe ogoare în cetate, şi-au făcut provizii de hrană şi apă, ca unii care vor fi împresuraţi, şi au întărit zidul. Aceştia, deci, se pregăteau de războiul ce se apropia. Ceilalţi, după ce au trecut marea cu corăbiile de la Chios la Naxos, se văzură în faţa unor oameni întăriţi. Ţinură totuşi încercuit oraşul vreme de patru luni. Cînd perşii isprăviră banii pe care îi aveau la venire [86], ba şi lui Aristagoras însuşi îi cheltuiseră o mulţime — asediul cerea mereu tot mai mult —, construiră o fortăreaţă pentru fugarii naxieni şi, cum se aflau într-o stare jalnică, s-au retras [87] pe continent.

XXXV Aristagoras nu putea să-şi ţină făgăduiala faţă de Artaphernes. În acelaşi timp îl apăsa cheltuiala ce-i se imputa cu armata; el purta frică pentru înfrîngerea oştirii şi din pricină că se certase cu Megabates, făcîndu-şi socoteala că [din această cauză] îi va fi luată domnia asupra Miletului.

Muncit de teamă pentru fiecare pricină în parte, îi încolţi gîndul răzvrătirii. Tot atunci se întîmplă să-i sosească din Susa, de la Histiaios, un om cu o pecete pe cap, fapt care îi vestea lui Aristagoras să se răscoale împotriva regelui. Histiaios, voind să-i dea de ştire lui Aristagoras să se răzvrătească, nu putea de loc să-i trimită un semn, în siguranţă, pentru că drumurile erau păzite; atunci, răzînd pe cap pe cel mai cre-

dincios sclav de-al lui, îi înfieră o pecete și așteptă să-i crească părul. Îndată ce-i crescu părul, îl trimise la Milet, fără vreo altă poruncă decît să-i ceară lui Aristagoras, atunci cînd va ajunge la Milet, să-i radă părul și să se uite la capul lui. Pecețile însemnau, cum am arătat și mai înainte, răscoală. Acestea le-a pus la cale Histiaios, foarte necăjit de reținerea lui la Susa. În caz de răscoală, el nutrea mari nădejdi că va fi trimis la mare[88]; dar dacă nu se va ivi nimic nou în Milet, cugeta că niciodată n-o să se mai întoarcă acolo.

XXXVI La acestea se gîndea, așadar, Histiaios cînd trimise solul, iar lui Aristagoras i-a fost dat să-i sosească toate în același timp. Ținu deci sfat cu răsculații destăinuindu-le propriul său gînd și totodată veștile venite de la Histiaios. Toți ceilalți îi împărtășiră părerea, propunînd să se răscoale, dar logograful Hecataios nu-i lăsă, la început, să se ridice cu război împotriva regelui perșilor, înșirînd toate semințiile peste care domnea Darius și puterea lui armată; dar, pentru că nu-i înduplecă, le dădu, în al doilea rînd, sfatul să lucreze măcar în așa fel ca să ajungă ei stăpînii mării. Apoi mai adăugă că el nu vedea să se înfăptuiască planul lor nici într-un alt fel (știa că puterea armată a milesienilor era slabă), decît dacă ar lua comorile din templul Branchizilor[89], pe care le-a pus acolo Croesus Lydianul; așa, trăgea mare nădejde că vor pune stăpînire pe mare și astfel vor putea să se folosească ei de comori și dușmanii nu le vor prăda. Aceste comori erau uriașe, așa cum am arătat în prima parte a povestirilor mele[90]. Dar nici această părere nu ieși biruitoare; ca și mai înainte, ei țineau morțiș să se răzvrătească, să pornească unul dintre ei pe apă pînă la Myunt[91], în tabăra oștirii care plecase din Naxos și care se găsea [acum] acolo, și să încerce să-i prindă pe comandanții care se aflau pe vase.

XXXVII Această misiune i-a fost încredințată lui Iatragoras[92]; el puse mîna, cu vicleșug, pe Oliatos, fiul lui Ibanollis[93] din Mylasa[94], pe Histiaios[95], fiul lui Tymnes din Termera[96], pe Coes al lui Erxandros, căruia Darius îi dăruise orașul Mytilene, pe Aristagoras[97], fiul lui Heracleides din Kyme[98], și pe mulți alții; în felul acesta, deci, Aristagoras era acum răsculat în mod fățiș, uneltind în fel și chip împotriva lui Darius. Și, pentru început, renunțînd, în vorbă, la tiranie, el statornici în Milet egalitatea în drepturi, pentru ca milesienii de bună voie să i se alăture la răscoală[99]. Apoi făcu aceeași rînduială și în cealaltă parte a Ioniei, alungînd pe unii dintre tirani, iar pe alții prinzîndu-i pe corăbiile care înaintau împreună cu el împotriva Naxosului; pe aceștia din urmă, în dorința de a face pe plac [poporului], el îi predă cetăților lor, trimițîndu-i pe unul într-un oraș, pe altul în alt oraș, de unde era fiecare.

XXXVIII Pe Coes mytilenienii, scoțîndu-l din cetate, l-au omorît cu pietre, îndată ce au pus mîna pe el. Locuitorii orașului Kyme l-au lăsat să plece pe tiranul lor, după cum și ceilalți, cei mai mulți, au dat drumul tiranului lor. Așa se sfîrși cu tirania prin cetăți. Aristagoras Milesianul, după ce puse astfel capăt tiraniei, porunci ca fiecare populație să-și aleagă la conducere strategi, apoi porni el însuși în solie cu o triremă spre Lacedemona, pentru că avea nevoie să-și găsească o aliată puternică.

XXXIX Anaxandrides, fiul lui Leon, nu mai era în viață [pe vremea aceea], ca să domnească el la Sparta, ci își sfîrșise zilele[100], iar în locul lui era pe tron Cleomenes, fiul lui Anaxandrides, nu datorită meritelor sale ca om, ci mulțumită neamului său. Anaxandrides ținea de soție pe fiica sorei lui și, cu toate că îi era pe plac, copii nu aveau. Așa stînd lucrurile, dregătorii îi spuseră o dată chemîndu-l la ei: „Dacă tu nu-ți porți dinainte de grijă, pentru noi este de neîndurat ca vița lui Eurysthenes[101] să se stingă. Tu, așadar, alungă femeia pe care o ai, pentru că nu-ți naște fii, și ia-ți alta; și, dacă vei rîndui treburile așa, vei fi pe placul spartanilor". El le răspunse că nu va face nici una, nici alta, pentru că ei nu-i dau o povață bună îndemnîndu-l să-și alunge soția care e nevinovată, ca să-și ia alta, și, deci, n-o să-i asculte.

XL La acestea, eforii[102] și sfatul bătrînilor, după ce au chibzuit între ei, i-au vorbit lui Anaxandrides așa: „Pentru că te vedem atît de prins de femeia pe care o ai, urmează-ne sfaturile și nu te împotrivi lor, ca nu cumva spartanii să hotărască într-un alt chip în legătură cu tine. Nu-ți mai cerem

să-ți alungi soția, ci hărăzește-i [pe mai departe] tot ce-i hărăzești și acum, dar, pe lîngă ea, mai ia-ți o altă femeie, ca să-ți facă prunci". Îndată ce-i vorbiră astfel, Anaxandrides căzu la învoială. De atunci înainte el avea două cămine, deoarece ținea două neveste, ceea ce nu era de loc în rînduiala spartană [103].

XLI După ce se scurse nu prea mult timp, soția luată mai pe urmă născu pe acest Cleomenes; ea tocmai dădea spartanilor un rege moștenitor, cînd prima soție, înainte vreme stearpă, purcese grea, printr-o potrivire a ursitei. Cu toate că era gravidă pe drept cuvînt, rudele soției de-a doua, aflînd, îi pricinuiră necazuri, spunînd că se fălește doar, că de fapt ea are de gînd să-și ia pe ascuns un copil. Cum ele făceau mare zarvă, iar timpul înainta cu pași iuți, eforii, cînd i se împlini femeii sorocul să nască, așezîndu-se, din pricina neîncrederii, în preajma ei, stătură de veghe. Ea, după ce-l născu pe Dorieus, îndată îl concepu pe Leonidas și, după el, repede îl zămisli pe Cleombrotos. Unii spun chiar că Cleombrotos și Leonidas s-ar fi născut gemeni. Cea de-a doua soție, care era fiica lui Prinetades al lui Demarmenos [104], după ce i-a dat naștere lui Cleomenes, n-a mai născut un alt copil.

XLII Iar Cleomenes, după cîte se vorbește, nu era pe deplin sănătos la minte, ci puțin nebun; în schimb, Dorieus era fruntea tuturor tinerilor de aceeași vîrstă cu el și pe deplin încredințat că, după vrednicia lui ca bărbat, va căpăta domnia. Asemenea nădejdi nutrea în suflet, cînd Anaxandrides muri, și lacedemonienii, urmînd legea, au ales ca rege pe cel mai în vîrstă, pe Cleomenes; atunci Dorieus, cuprins de mînie și socotind un lucru nevrednic să se afle la cheremul regelui Cleomenes, ceru de la spartani popor, pe care îl conduse să întemeieze o colonie, fără să întrebe oracolul de la Delfi în ce parte a pămîntului să se ducă pentru a întemeia cetatea și fără să facă nimic din cele cîte se obișnuiau; adînc întristat, el plecă cu corăbiile în Libya; îi călăuzeau pe drum niște oameni din Thera. Sosind la Kinyps [105], el se statornici într-un loc al libyenilor foarte frumos, lîngă un rîu. Alungat de aici în al treilea an de maki, de libyeni și de carthaginezi, se întoarse în Pelopones [106].

XLIII Aici Antichares, un om din Eleon [107], îi dădu sfatul, potrivit cu oracolul lui Laios [108], să colonizeze „pămîntul lui Heracles [109] din Sicilia", zicînd că întreg ținutul Eryxului este al Heraclizilor, dobîndit de Heracles [110] însuși. Cînd auzi aceste cuvinte, Dorieus plecă la Delfi ca să întrebe oracolul dacă va putea cuceri pămîntul pentru care pornește; Pythia îi proroci că îl va dobîndi. Luînd atunci ceata pe care o condusese în Libya, o duse în Italia.

XLIV În vremea aceea [111], după cum povestesc sybariții, atît ei cît și regele lor, Telys, erau pe cale să pornească război împotriva Crotonei [112], iar crotoniații, înspăimîntați, îl rugară pe Dorieus să le vină în ajutor; și într-adevăr li se împlini rugămintea; Dorieus îi însoți în expediția pornită împotriva Sybarisului, pe care îl cuceri. Aceste fapte — spun sybariții — le-a săvîrșit Dorieus cu tovarășii lui. Crotoniații susțin însă că nu li s-a aliat nici un străin în războiul împotriva sybariților, afară doar de Callias, din familia Iamizilor [113], un vraci din Elida, dar și acesta a sosit la ei, fugind de la Telys, tiranul sybariților, deoarece victimele pe care le jertfise [în vederea războiului] împotriva Crotonei nu li s-au arătat prielnice. Acestea le povestesc ei [114].

XLV În sprijinul acestor păreri și unii, și alții aduc următoarele dovezi: sybariții, sanctuarul și templul ce se află lîngă albia secată a rîului Crathis [115], pe care — zic ei — l-a ridicat Dorieus în cinstea zeiței Athena Crathia, după ce mai întîi luase parte la cucerirea orașului; pe lîngă aceasta, ei iau ca supremă mărturie însăși moartea lui Dorieus, care a pierit [116] pentru că a lucrat împotriva celor prezise de oracol [117]; dacă n-ar fi făcut nimic pe deasupra, dacă își împlinea doar misiunea pentru care fusese trimis, el ar fi cucerit ținutul Eryxului și, ocupîndu-l, l-ar fi stăpînit, și nici el, nici oștirea lui nu s-ar fi prăpădit. Pe de altă parte, crotoniații dovedesc că lui Callias din Elida i s-au dăruit, pe pămîntul Crotonei, multe bunuri la alegere, pe care pînă și pe vremea mea le mai foloseau urmașii lui Callias, în timp ce lui Dorieus și urmașilor săi [nu li s-a dat] nimic; dacă Dorieus ar fi luat parte la războiul sybaritic, i s-ar fi dăruit chiar mult mai multe decît lui Callias. Acestea sînt mărturiile de-

puse de unii și de alții. Și e în puterea oricui să treacă de partea acelora în care are încredere.

XLVI Atunci, împreună cu Dorieus, au pornit în larg și alți coloniști spartiați : Thessalos, Periaibates, Keles și Euryleon, care, după ce au ajuns cu toată ceata în Sicilia, au pierit în luptă, înfrînți de fenicieni [118] și de cei din Segeste ; dintre colonizatori, singur Euryleon a supraviețuit înfrîngerii. Acesta, strîngînd la un loc pe ostașii care mai rămăseseră în viață, ocupă cu ei Minoa [119], colonie a orașului Selinunt, și eliberă pe selinuntieni de monarhul lor, Peithagoras. Apoi, după ce îl alungă pe acesta, unelti el pentru domnia în Selinunt, ba chiar ajunse monarh [aici], puțină vreme însă, căci selinuntienii, răsculîndu-se, l-au ucis, cu toate că se adăpostise la altarul lui Zeus Agoraios.

XLVII Pe Dorieus l-a mai însoțit și a murit împreună cu el Philippos, fiul lui Butakides, un bărbat din Crotona, care, logodindu-se cu fiica lui Telys din Sybaris, fu silit să fugă din Crotona ; înșelat în speranțele sale de căsătorie, se urcă pe un vas spre Cyrene ; plecînd apoi și de aici, luă parte la expediție cu o corabie a lui proprie, avînd trei rînduri de vîsle și echipaj [întreținut] pe cheltuiala sa ; el era învingător la Olympia și cel mai frumos dintre elenii din acea vreme. Din pricina frumuseții lui, a primit din partea locuitorilor din Segeste cinstiri ca nimeni altul ; după ce i-au înălțat pe mormînt un templu de erou, i-au adus mereu de atunci înainte jertfe de împăcare.

XLVIII Acesta fu sfîrșitul lui Dorieus. De-ar fi îndurat să-și ducă viața sub domnia lui Cleomenes și ar fi rămas la Sparta, el ar fi ajuns rege în Lacedemona, deoarece Cleomenes nu domni multă vreme [120], ci muri fără moștenitor, lăsînd în urma sa numai o fată, al cărei nume era Gorgo [121].

XLIX Aristagoras, tiranul Miletului [122], sosi, așadar, la Sparta în timp ce la domnie se afla Cleomenes. Aristagoras veni să stea de vorbă cu el, după cum spun lacedemonienii, avînd o tăbliță de aramă în mînă, pe care erau săpate marginile întregului uscat și marea toată și toate rîurile [123]. Ajungînd deci să vorbească, Aristagoras îi spuse următoarele :

„Cleomenes, să nu te miri de graba mea de a sosi aici. Iată cum stau lucrurile. Pentru noi este foarte mare rușine și durere — dar și pentru voi [cu atît mai mult] cu cît stați mai presus de ceilalți în Ellada — că vlăstarele ionienilor sînt robi în loc să fie liberi. Acuma, deci, pe zeii eleni, smulgeți din robie pe ionieni, oameni de același sînge cu noi. Puteți să faceți acest lucru, pentru că barbarii nu sînt puternici, iar voi ați ajuns cei mai iscusiți în ale războiului. Armele lor de luptă sînt arcul și lancea scurtă [124] ; la bătălie se duc cu pantaloni largi și cu turban pe cap. În acest fel, ei sînt mai ușor de învins [125]. Apoi locuitorii acelui continent au și bogății, cîte nu există la toți ceilalți oameni la un loc, începînd cu aur, argint, aramă, și stofe de tot soiul, și animale de povară, și sclavi ; dacă v-ar împinge inima, ați putea să le aveți. Ei sînt așezați unii după alții, așa cum ți-oi spune : lîngă ionieni, [locuiesc] acești lydieni care populează un ținut roditor și sînt cei mai bogați în argint (el înșira [toate] acestea arătînd cu mîna pe harta pămîntului pe care o adusese săpată pe tăbliță). Lîngă lydieni [126], vorbi mai departe Aristagoras, locuiesc frigienii dinspre auroră, care sînt cei mai bogați în turme dintre toți pe cîți îi știu și cei mai avuți în fructe. Lîngă frigieni se află cappadocienii, pe care noi îi numim sirieni [127]. Vecini cu aceștia sînt cilicienii, care se întind pînă la această mare, unde se află insula Cipru, și care plătesc regelui un tribut anual de 500 de talanți [128]. Lîngă acești cilicieni locuiesc armenii, și ei bogați în turme. Regiunea de lîngă armeni o ocupă matienii. Pămîntul învecinat cu ei este Kissia [129], în care se află așezată, lîngă fluviul Hoaspes, vestita Susa ; aici își are reședința marele rege și aici se găsesc vistieriile cu bani. Dacă cuceriți această cetate, vă luați la întrecere cu curaj, în avere, cu Zeus însuși. Ținînd seama de faptul că țara vă este mică și nu prea roditoare, cu granițe strîmte, trebuie să vă bateți atît cu messenienii, care sînt la fel de puternici ca și voi, cît și cu arcadienii și argienii, însă ei nu au nici o avere care să se apropie de aur și de argint și pentru care să îmboldească pe cineva inima să moară luptînd ; cînd se oferă prilejul de a domni cu ușurință peste întreaga Asie, veți alege oare o altă cale ?“

Acestea au fost cuvintele lui Aristagoras ; Cleomenes îi spuse așa : „O, străine din Milet, te amîn trei zile cu răspunsul“.

L Atunci, doar pînă aci au înaintat cu convorbirea. Cînd sosi ziua statornicită pentru răspuns şi se întîlniră în locul hotărît, Cleomenes îl întrebă pe Aristagoras cîte zile de drum sînt de la marea ionienilor pînă la rege. Aristagoras, care în cele de pînă acum se dovedise isteţ şi-l amăgise destul de bine pe Cleomenes, de data aceasta dădu greş; într-adevăr, ar fi trebuit să nu-i arate cum stau lucrurile de fapt, dacă voia să-i ducă pe spartani în Asia, dar el îi spuse că drumul [pînă acolo] ţine trei luni de zile. Regele atunci, tăindu-i vorba pe care Aristagoras pornise s-o rostească despre drum, zise: „O, străine milesian, pleacă din Sparta înainte de apusul soarelui, pentru că nici un cuvînt grăit de tine nu-i semn bun pentru lacedemonieni, vrînd să-i duci cale de trei luni depărtare de la mare".

LI După ce rosti aceste cuvinte, Cleomenes se întoarse acasă la el. Iar Aristagoras, luînd o ramură de măslin, se duse la locuinţa lui Cleomenes; intrînd înăuntru, îl rugă în genunchi pe acesta să-i dea ascultare, dar să trimită mai întîi de acolo copilul, căci alături de Cleomenes şedea fiica lui, pe nume Gorgo; ea era din întîmplare singurul lui copil, în vîrstă de opt sau nouă ani. Cleomenes spuse [străinului] să-şi dea pe faţă gîndurile şi să nu-şi impună oprelişti la vorbă din pricina copilei. Atunci Aristagoras îi făgădui la început zece talanţi, dacă îi împlineşte rugămintea. Dar cum Cleomenes refuza mereu, Aristagoras ajunse să ridice tot mai mult suma, pînă cînd îi făgădui 50 de talanţi; în acea clipă însă copila strigă: „Tată, străinul te va corupe, dacă nu pleci departe de el". Cleomenes, fermecat de sfatul fetiţei, trecu într-o altă încăpere, iar Aristagoras plecă îndată din Sparta, fără să mai aibă timp să-i dea lămuriri despre drumul pînă la rege [130].

LII Iată cum stau lucrurile cu acest drum. Peste tot [de-a lungul lui] se află staţii regeşti [131] şi hanuri foarte frumoase; întreg drumul se întinde prin ţinuturi locuite şi lipsite de primejdii. De-a lungul Lydiei şi Frigiei, se înşiră 20 de staţii, adică 94 parasanghe şi jumătate. [Ieşind] din Frigia, dai de fluviul Halys [132], peste care sînt ridicate nişte porţi [133]; este neapărată nevoie să treci printre ele pentru ca astfel să străbaţi fluviul, pe care se află şi un mare post de pază. Pentru cel care ajunge pe celălalt ţărm în Cappadocia şi călătoreşte pe meleagurile ei pînă la hotarele cilicienilor, calea este de 30 de staţii, lipsă două, iar în parasanghe, de 104 [134]; pe hotarul acestora, vei intra pe două porţi [135] şi vei schimba două gărzi. Dacă treci de acestea şi continui drumul prin Cilicia, ai de mers trei staţii, 15 parasanghe şi jumătate [136]. Hotar între Cilicia şi Armenia este un fluviu ce poate fi străbătut cu vase; numele lui este Eufrat. În Armenia, sînt 15 staţii [cu han], 56 de parasanghe şi jumătate şi un post de strajă de-a lungul lor. De aici, din Armenia, trecînd pe pămîntul Matienei [137], [ai de străbătut] 34 de staţii, adică 137 de parasanghe [138]. Prin Matiene curg patru rîuri pe care umblă vase şi peste care e neapărată nevoie să treci; primul este Tigrul, apoi al doilea şi al treilea sînt numite la fel (Zabatos) [139], fără să fie acelaşi rîu şi fără să curgă din acelaşi loc. Dintre ele, primul pomenit vine de la armeni, ultimul, de la matieni; al patrulea rîu poartă numele Gyndes [140]; pe acesta odinioară Cyrus l-a despicat în 360 de canale. De aici, trecînd pe pămîntul Kissiei [141], ai 11 stadii, adică 42 de parasanghe şi jumătate pînă la fluviul Hoaspes [142]; şi acest rîu poate fi străbătut cu vase; pe el a fost clădit oraşul Susa.

Toate aceste staţii fac la un loc 111. Cel care urcă de la Sardes la Susa [143] întîlneşte în drum tot atîtea hanuri cîte staţii sînt.

LIII Dacă drumul regesc s-a măsurat corect în parasanghe şi dacă parasanga numără 30 de stadii, cum (atîta) este ea de fapt, din Sardes pînă la palatele numite ale lui Memnon [144], sînt 13 500 de stadii, în parasanghe — 450; parcurgînd în fiecare zi 150 de stadii, se împlinesc exact 90 de zile.

LIV Astfel, cînd Aristagoras din Milet i-a spus lui Cleomenes Lacedemonianul că drumul pînă la rege este de trei luni, el a rostit adevărul. Dacă cineva caută o precizie mai mare decît aceasta, voi da şi următoarea lămurire, pentru că trebuie de adăugat la socoteala acestui drum şi calea de la Efes la Sardes [145]. Aşa, deci, eu susţin că de la marea Elladei pînă la Susa (pentru că aşa se cheamă cetatea lui Memnon) sînt în total 14 040 de stadii; într-adevăr, din Efes pînă la Sardes sînt 540 de stadii şi, astfel, drumul de trei luni se prelungeşte cu încă trei zile.

LV Aristagoras, plecînd atunci din Sparta, se îndreptă spre Atena care fusese eliberată de tirani, aşa precum urmează: după ce Aristogeiton şi Harmodios, a căror viţă se trage din gephyrieni [146], l-au ucis pe Hipparchos, fiul lui Peisistratos şi fratele tiranului Hippias [147] — deşi Hipparchos avusese o vedenie în vis foarte grăitoare pentru nenorocirea lui [viitoare] —, după aceea, zic, atenienii, în răstimp de patru ani, s-au aflat sub o tiranie cu nimic mai uşoară, ba chiar mai crudă decît înainte. Iar vedenia din vis a lui Hipparchos iată cum a fost:

LVI În noaptea dinaintea Panatheneelor [148], lui Hipparchos i se păru în vis că un bărbat care sta în faţa lui, voinic şi frumos la chip, i-a spus aceste versuri cu tîlc ascuns:

> Leule-ndură cu inimă tare răbdînd ne-ndurate,
> Nimeni din oamenii răufăcători [149] n-o scăpa de pedeapsă.

Îndată ce se făcu ziuă, el se dumeri, împărtăşind aceste cuvinte tălmăcitorilor de vise; dar după aceea, neţinînd seamă de vedenie, însoţi cortegiul, la care şi muri [150].

LVII Gephyrienii, dintre care făceau parte şi ucigaşii lui Hipparchos, sînt de obîrşie, după cum susţin ei înşişi, din Eretria [151], iar după cîte ştiu eu, care am cercetat, sînt fenicieni, anume dintre acei fenicieni care au sosit împreună cu Cadmos pe pămîntul numit acum Beoţia [152] şi care locuiau în acea parte a ţinutului obţinut la sorţi care poartă numele Tanagra [153]. De aici, după ce cadmeenii au fost alungaţi [154] mai întîi de argieni, gephyrienii despre care vorbim, fugăriţi a doua oară de beoţieni, s-au îndreptat spre Atena. Atenienii i-au primit să fie cetăţeni ai lor cu anumite oprelişti mărturisite; hotărîră ca aceştia să fie înlăturaţi de la unele drepturi [155], dar nu de la prea multe şi nici de la cele mai vrednice de a fi pomenite.

LVIII Aceşti fenicieni care au venit împreună cu Cadmos şi printre care se aflau şi gephyrienii, după ce s-au statornicit în această ţară, au adus elenilor, printre multe alte învăţături, şi scrierea [156] care, după cîte mi se pare, nu exista

înainte vreme la eleni; prima scriere a elenilor a fost la fel cu cea de care se slujesc toţi fenicienii. Apoi, cu scurgerea vremii, o dată cu limba, fenicienii au schimbat şi caracterul scrierii. De jur împrejurul lor, locuiau în acel timp, pe cea mai mare întindere a teritoriului, elenii ionieni. Aceştia, luînd de la fenicieni literele şi învăţîndu-le, s-au folosit de ele, după ce le-au schimbat puţin forma; dar, folosindu-le, ionienii au mărturisit — după cum e şi drept, deoarece fenicienii le-au adus în Ellada — că sînt feniciene. Tot din vechime ionienii numesc şi papirusurile *diftere* [157] (piei), deoarece pe atunci, în lipsa papirusului [158], s-au folosit de piei de capră şi de oaie. Încă şi pe vremea mea, mulţi barbari scriu pe asemenea piei.

LIX Am văzut şi eu litere cadmeene [159] în templul lui Apollo Ismenios [160] din Theba beoţienilor, încrustate pe trei trepiede şi care se aseamănă foarte mult cu literele ioniene. Unul dintre trepiede poartă inscripţia: *Amphitryon* [161] *m-a închinat zeului [din prada luată] de la theleboieni* [162]. Ca vechime, acesta ar putea să fie de pe vremea lui Laios, fiul lui Labdacos, fiul lui Polydoros, fiul lui Cadmos.

LX Al doilea trepied grăieşte în vers hexametru:

> Scaios, la pugilat învingînd, pe min' mă-nchinase
> Ţie, Apollo, departe ţintaş, ca frumoasă podoabă.

Scaios ar putea să fie fiul lui Hippocoon [163] — dacă acesta este cel care l-a închinat, şi nu vreun altul care avea acelaşi nume ca fiul lui Hippocoon — cam de pe vremea lui Oedip, fiul lui Laios.

LXI Al treilea trepied glăsuieşte şi el în hexametru:

> Laodamas [164], cînd domnea, a-nchinat în persoană tripodul
> Ţie, Apollo, ţintaş iscusit, ca frumoasă podoabă.

Pe timpul domniei acestui Laodamas, fiul lui Eteocles, cadmeenii fură alungaţi de argieni [165] şi tot atunci ei se îndreptară spre enchelei [166]; dar gephyrienii, lăsaţi în urmă, plecară mai tîrziu la Atena din pricina beoţienilor. Ei şi-au înălţat acolo şi temple, dintre care nici unul nu era folosit

împreună cu ceilalți atenieni, ci erau cu totul aparte de celelalte sanctuare, mai ales templul Demetrei Achaia[167] și misterele ei.

LXII Am povestit, așadar, despre vedenia din vis a lui Hipparchos și totodată despre obîrșia gephyrienilor, pentru că dintre ei făceau parte și ucigașii lui Hipparchos. Dar, după acestea, eu trebuie să reiau firul povestirii pe care am pornit s-o spun la început, despre felul cum atenienii s-au eliberat de tirani. Pe vremea tiraniei lui Hippias, care-și arăta cruzimea față de atenieni din pricina morții lui Hipparchos, Alcmeonizii[168], atenieni de neam, care trăiau în surghiun de pe timpul Peisistratizilor, nu reușiră să se întoarcă acasă împreună cu ceilalți fugari atenieni; deși au încercat cu sila, cînd au pornit să se înapoieze în țară și să elibereze Atena, ei au suferit o mare înfrîngere[169] mai sus de Peonia[170], la Leipsydrion[171], pe care îl întăriseră cu ziduri; atunci Alcmeonizii, punînd totul la cale împotriva Peisistratizilor, căzură la învoială cu amphictyonii să construiască templul din Delfi, care se înalță astăzi acolo, dar care pe vremea aceea încă nu exista. Deoarece aveau destui bani și erau cunoscuți încă de mult timp ca oameni cinstiți, ei au clădit templul mai frumos decît modelul lui și în multe alte privințe, dar mai ales pentru că i-au făcut fațada din marmură de Paros[172], cu toate că învoiala cerea să zidească templul doar din rocă de tuf.

LXIII Acești bărbați, după cîte povestesc atenienii, statornicindu-se la Delfi, au înduplecat-o pe Pythia[173] prin bani ca, ori de cîte ori vor veni oameni din Sparta, fie în ceată particulară, fie publică, pentru a întreba oracolul, de fiecare dată ea să le dea poruncă să elibereze Atena. Lacedemonienii, cum primeau mereu același răspuns, trimiseră cu oaste pe Anchimolios, fiul lui Aster, un cetățean de vază, ca să alunge pe Peisistratizi din Atena — cu toate că erau în strînse legături de prietenie cu ei — numai pentru că lacedemonienii pun mai presus de cele omenești treburile divine. Îl trimiseră, așadar, pe mare, cu niște corăbii. Anchimolios, acostînd la Phaleron, își debarcă aici oștirea. Peisistratizii, aflînd din vreme de aceste pregătiri, cerură ajutor din Thessalia, pentru că erau în alianță cu thessalienii. Aceștia le-au trimis, printr-o hotărîre[174] obștească, 1 000 de călăreți[175] și pe regele lor, Kineas[176], un bărbat din Gonnos[177]. Cînd Peisistratizilor le-au sosit aliații, au luat și următoarele măsuri: după ce mai întîi au tăiat de la pămînt roadele din cîmpia Phaleronului și au pregătit acest loc pentru desfășurarea luptelor de cavalerie, ei au dat ordin cavaleriei să se arunce asupra taberei potrivnice. Năpustindu-se asupra vrăjmașului, cavaleria a ucis atunci, printre mulți alți lacedemonieni, și pe Anchimolios, iar pe acei cîți au mai rămas în viață i-au închis în corăbii. Așa s-a sfîrșit prima campanie pornită din Lacedemona. Mormîntul lui Anchimolios se află la Alopecai[178] în Attica, aproape de templul lui Heracles din Kynosarges[179].

LXIV După aceea, lacedemonienii pregătiră oștire și mai mare încă și o trimiseră împotriva Atenei, numind comandant al armatei pe regele Cleomenes, fiul lui Anaxandrides, fără să-i mai îndrume de data aceasta pe mare, ci pe uscat. Cînd au dat năvală pe pămîntul Atticei, ei s-au ciocnit prima oară cu cavaleria thessalienilor, dar, nu după multă vreme, ea a fost pusă pe fugă, după ce au căzut în luptă peste 40 de bărbați; cei care au mai rămas în viață s-au retras, așa cum erau, drept spre Thessalia. Cleomenes, intrînd în cetate împreună cu atenienii care doreau să fie liberi, îi împresură pe tiranii care se închiseseră între zidurile Pelargiconului[180].

LXV Lacedemonienii nu i-ar fi alungat pe Peisistratizi (pentru că, mai întîi, nu aveau de gînd să facă un asediu, iar Peisistratizii erau bine aprovizionați cu hrană și apă) și apoi, chiar dacă i-ar fi împresurat cîteva zile, s-ar fi întors la Sparta; acum însă se ivi o întîmplare nenorocită pentru unii, dar spre folosul celorlalți. În timp ce copiii Peisistratizilor erau duși la adăpost în afara țării, ei au fost descoperiți și luați ostatici. Pentru că s-a ivit o asemenea nenorocire, toate planurile Peisistratizilor au fost date peste cap și, astfel, ei au primit condițiile pe care le impuneau atenienii, anume să plece din Attica în răstimp de cinci zile, ca preț de răscumpărare pentru copiii lor. Apoi s-au retras la Sigeion[181] de pe rîul Scamandros[182], după ce au domnit la Atena vreme de 36 de ani[183]. Ei erau de obîrșie pylieni, urmași de-ai lui

Neleus [184], trăgîndu-se din aceiaşi strămoşi cu familia lui Codros şi a lui Melanthos, care, deşi nou veniţi, au fost regii atenienilor [185] înaintea lor. Din această pricină, Hippocrates şi-a adus aminte să pună copilului său numele Peisistratos, acelaşi nume cu al lui Peisistratos, fiul lui Nestor.

Aşa au scăpat atenienii de tirani. Acum, eu voi povesti mai întîi faptele pe care le-au săvîrşit atenienii şi nenorocirile vrednice de a fi pomenite, cîte le-au avut de pătimit după ce au fost eliberaţi şi înainte de a se fi răsculat Ionia împotriva lui Darius, deci înainte de a fi sosit Aristagoras Milesianul la Atena ca să ceară ajutor.

LXVI Atena [186], care şi înainte vreme era puternică, după eliberarea sa de sub tirani, se întări şi mai mult. În această cetate, doi bărbaţi au deţinut puterea : Cleisthenes, din neamul Alcmeonizilor, despre care se spune că ar fi ademenit-o pe Pythia, şi Isagoras, fiul lui Teisandros, dintr-o familie de vază, dar despre a cărei obîrşie eu nu ştiu să dau amănunte, doar că rudele lui Isagoras aduc jertfe lui Zeus Carianul [187]. Aceşti doi bărbaţi, aşadar, s-au războit între ei pentru puterea în stat. Cleisthenes, fiind mai slab, şi-a atras poporul de partea sa. Apoi, el a împărţit pe atenieni în zece triburi [188] — înainte erau patru —, părăsind numele lor vechi dat după fiii lui Ion [189], care erau Geleon, Aigicores, Argades şi Hoples, şi găsind denumiri după alţi eroi [190], toţi pămînteni, în afară de Aias ; acest nume l-a adăugat celorlalte, deşi era străin, pentru că Aias era vecinul şi aliatul [191] cetăţii.

LXVII În luarea acestor măsuri, Cleisthenes, pe cît mi se pare, s-a luat după unchiul său din partea mamei, Cleisthenes, tiranul Sicyonei. Cleisthenes din Sicyona, pe vremea luptelor cu argienii, în primul rînd a oprit pe rapsozi să rînduiască întreceri în Sicyona pe temeiul versurilor lui Homer, pentru că în ele aproape peste tot sînt ridicaţi în slavă argienii [192] şi Argosul ; în al doilea rînd, se afla şi se mai află încă, tocmai în piaţa sicyonienilor, un sanctuar [193] al eroului Adrastos [194], fiul lui Talaos [195] ; pe acesta Cleisthenes dorea mult să-l scoată din cetate, fiind argian. Venind deci la Delfi, el întrebă oracolul dacă ar putea să-l îndepărteze pe Adrastos. Pythia îi răspunse că Adrastos este regele sicyonienilor, iar el, ucigaşul [196]. Aşadar, pentru că zeul nu-i

îngăduia să ia această măsură, el, întorcîndu-se acasă, cugetă la un vicleşug prin care Adrastos să fie totuşi îndepărtat. Cînd socoti că l-a găsit, trimiţînd soli la Theba Beoţiei, îi înştiinţă că ar dori să-l ducă la el pe Melanippos, fiul lui Astacos [197] ; thebanii i l-au dat [198]. Aducîndu-l pe Melanippos, Cleisthenes îi făuri un sanctuar chiar în prytaneu şi-l aşeză aici în locul cel mai întărit. Iar Cleisthenes îl aduse pe Melanippos (pentru că acest lucru trebuie lămurit) ca pe cel mai înverşunat duşman al lui Adrastos, care i-a ucis fratele, pe Mekisteus, şi ginerele, pe Tydeus. După ce, aşadar, i-a făcut un sanctuar şi a despuiat pe Adrastos de jertfe şi de sărbători, le-a dăruit lui Melanippos. Înainte vreme, sicyonienii avuseseră obiceiul să-l cinstească în chip măreţ pe Adrastos, pentru că ţinutul acesta era al lui Polybos, iar Adrastos era fiul fiicei lui Polybos. Polybos, sfîrşindu-şi viaţa fără copii (de parte bărbătească), îi lăsă domnia lui Adrastos. Sicyonienii îi aduceau deci cinstiri lui Adrastos şi, printre alte ritualuri, sărbătoreau prin dansuri tragice pătimirile lui [199]. Pe Dionysos ei nu-l cinsteau, ci numai pe Adrastos. Cleisthenes a înapoiat lui Dionysos corurile, iar cealaltă parte a jertfei a dăruit-o lui Melanippos [200].

LXVIII Prin urmare, acestea le-a pus la cale Cleisthenes împotriva lui Adrastos. Iar pentru ca sicyonienii să nu aibă aceleaşi triburi ca argienii, a schimbat numele [201] triburilor doriene. Prin aceasta, el şi-a bătut joc [202] foarte urît de sicyonieni, pentru că le-a dat nume după porc, măgar (şi purcel), înlocuindu-le doar terminaţiile, în afară de numele tribului său ; acestuia i-a împrumutat numele de la propria sa domnie [arche] [203]. Cei din acest trib se numeau, deci, Archelaoi [„Conducători de popoare“], ceilalţi, Hyaţi [„Porceşti“], Oneaţi [„Măgăreşti“], Hoireaţi [„Purceleşti“]. Sicyonienii au purtat aceste nume ale triburilor lor pe timpul domniei lui Cleisthenes şi chiar după moartea lui, în răstimp de 60 de ani. Dar după aceea, dîndu-şi seama, le-au schimbat în Hylleeni, Pamphylieni şi Dymanaţi [204] ; cei din al patrulea trib adăugat la aceste trei, primind numele după Aigialeus, fiul lui Adrastos, s-au numit Aigialei.

LXIX Aceste fapte le săvîrşise Cleisthenes din Sicyona. Cleisthenes din Atena, care este fiul fiicei celui din Sicyona

şi îşi trage numele de la acela, şi el, cred eu, din dispreţ faţă de ionieni, ca atenienii să nu aibă aceleaşi triburi ca ionienii, l-a imitat pe Cleisthenes, tizul său. După ce a alipit la partida sa pătura de jos a atenienilor, înainte înlăturată din toate, a schimbat numele triburilor şi, din mai puţine [cîte erau], a făcut mai multe : a creat zece şefi de trib [205] în loc de patru [206] şi în zece a împărţit şi demele [207], pe triburi. Făcîndu-şi din popor un aliat, el era cu mult deasupra duşmanilor săi.

LXX De aceea, Isagoras, simţindu-se mai slab în partida sa, luă la rîndu-i următoarele măsuri : ceru sprijinul lui Cleomenes din Lacedemona, cu care era în legături de ospeţie încă de pe vremea împresurării Peisistratizilor — asupra acestui Cleomenes plutea bănuiala că ar avea legături cu soţia lui Isagoras. Cleomenes, trimiţînd mai întîi un crainic la Atena, ceru să-l alunge pe Cleisthenes şi, împreună cu el, pe mulţi alţi atenieni, poreclindu-i „afurisiţii" [208]. Făcîndu-le, aşadar, această cerere, el vorbea după îndemnul lui Isagoras, pentru că Alcmeonizii şi aliaţii lor erau învinuiţi de omorul [209] la care nu fuseseră părtaşi nici Isagoras, nici prietenii lui.

LXXI Iată acum în ce chip au primit unii dintre atenieni porecla de „afurisiţi" : atenienii aveau printre ei un oarecare Kylon [210], învingător la jocurile olimpice ; acesta rîvnea să ajungă tiran [211] ; cîştigîndu-şi tovărăşia cîtorva de o vîrstă cu el, încercă să pună stăpînire pe Acropole [212]. Dar, nereuşind s-o cucerească, el [cu ceata lui] se aşeză cu ramura de măslin în mînă lîngă statuie [213]. Prytanii naucrarilor [214], care cîrmuiau pe atunci Atena, îi făcură să se scoale de acolo pentru a da socoteală, făgăduindu-le că vor fi în afara pedepsei cu moartea ; dar iată că ei au fost totuşi ucişi şi vina căzu asupra Alcmeonizilor. Aceste întîmplări au avut loc înainte de Peisistratos.

LXXII Cînd Cleomenes trimise să-i alunge pe Cleisthenes şi pe „afurisiţi", Cleisthenes plecă de la sine, pe furiş ; cu toate acestea, Cleomenes se înfăţişă la Atena cu o mînă de oameni, iar după ce ajunse aici, sili să ia calea pribegiei 700 de familii ateniene — pe ale căror nume i le-a strecurat Isagoras — sub cuvînt că sînt pătate. După aceea el încercă, în al doilea rînd, să desfiinţeze sfatul [215], iar slujbele publice

se pregătea să le dea pe mîna celor 300 de partizani de-ai lui Isagoras. Dar cum sfatul se împotrivi şi nu vru să-i dea ascultare, Cleomenes, Isagoras şi cei din partida lor puseră stăpînire pe Acropole. Ceilalţi atenieni, nutrind aceleaşi gînduri [cu sfatul], i-au împresurat timp de două zile ; în ziua a treia, potrivit unei învoieli, ieşiră din ţară toţi cîţi erau lacedemonieni. Iar lui Cleomenes i se împlinise prorocirea. Căci îndată ce s-a urcat pe Acropole cu gîndul de a pune stăpînire pe ea, el s-a îndreptat spre sanctuarul zeiţei [216] ca să se roage ; preoteasa, ridicîndu-se de pe scaun înainte de a fi trecut el pragul, îi zise : „O, străine din Lacedemona, pleacă înapoi şi nu intra în templu, pentru că nu e îngăduit dorienilor să pătrundă aici". El îi răspunse : „O, femeie, dar eu nu sînt dorian, ci aheu" [217]. El deci a pus la cale acţiunea fără să ţină seamă de loc de profeţie [218] şi atunci din nou a fost alungat împreună cu lacedemonienii. Pe ceilalţi, atenienii i-au pus în lanţuri ca să-i omoare ; printre alţii şi pe Timesitheos [219] din Delfi, despre ale cărui isprăvi ale braţelor şi curajului aş putea să povestesc lucrurile cele mai minunate. Aceştia, aşadar, au pierit în lanţuri.

LXXIII Atenienii, în urma acestor întîmplări, au trimis mai întîi după Cleisthenes şi după cele 700 de familii urmărite de Cleomenes, apoi au plecat la Sardes soli, în dorinţa de a făuri o alianţă cu perşii ; erau încredinţaţi că lacedemonienii şi Cleomenes sînt gata de război împotriva lor. Cînd solii ajunseră la Sardes şi înfăţişară cele ce li se poruncise, Artaphernes, fiul lui Hystaspes, cîrmuitorul Sardesului, îi întrebă ce popor sînt ei şi în care parte a lumii locuiesc [220] de cer să fie aliaţii perşilor ; cînd află de la soli, le vorbi pe scurt aşa : dacă atenienii dăruiesc pămînt şi apă regelui Darius, el încheie cu ei alianţă, iar dacă nu, le porunceşte să plece îndată de la el. Solii, cu de la sine putere, au spus că îi dăruiesc, vrînd să încheie alianţă [cu orice preţ]. Dar apoi, după ce s-au întors în ţară, ei au îndurat grele învinuiri [221].

LXXIV Cleomenes, dîndu-şi seama că a fost foarte jignit atît cu vorba cît şi cu fapta de atenieni, adună oştire din întreg Peloponesul fără să spună pentru ce o strînge [222], în dorinţa de a pedepsi poporul atenienilor şi de a-l aşeza pe

Isagoras tiran, pentru că acesta venise împreună cu el de pe Acropole. Cleomenes deci năvăli în Eleusis cu o ceată numeroasă, iar beoţienii, potrivit înţelegerii, cuceriră în acelaşi timp Oinoe [223] şi Hysiai [224], demele cele mai depărtate ale Atticei; calcidienii, pe de altă parte, le produseră stricăciuni, pătrunzînd şi ei pe meleagurile Atticei. Atenienii, atacaţi fiind din două părţi, se gîndeau să lase pe mai tîrziu pe beoţieni şi pe calcidieni; şi într-adevăr îşi îndreptară armele împotriva peloponesienilor care se aflau la Eleusis.

LXXV Cînd erau tocmai pe cale să-şi încaiere taberele în luptă, corintienii, cei dintîi, cugetînd în sinea lor că această acţiune se află în afara dreptăţii, făcură cale-ntoarsă. După ei, pleacă şi Demaratos, fiul lui Ariston, care era de asemenea regele spartanilor; el luase parte la ieşirea oştirii din Lacedemona şi pentru că mai înainte nu fusese învrăjbit cu Cleomenes. Dar de la această dezbinare s-a dat o lege la Sparta să nu fie îngăduit ca amîndoi regii să însoţească deodată oştirea cînd iese din ţară [225]; într-adevăr, pînă atunci amîndoi o însoţeau. Astfel, în vreme ce unuia dintre ei i se lua comanda, el era lăsat acasă, ca şi unul dintre Tyndarizi [226], pentru că, înainte de această întîmplare, şi Tyndarizii însoţeau oştirea, fiind amîndoi chemaţi în ajutor.

LXXVI De data aceasta însă, ceilalţi aliaţi, văzînd că la Eleusis regii lacedemonienilor nu se înţeleg între ei şi că corintienii părăsesc linia de bătaie, plecară şi ei care încotro. Prin urmare, dorienii au intrat în Attica de patru ori, de două ori năvălind pentru a se război, şi de două ori, pentru binele marii mulţimi a atenienilor; prima oară, atunci cînd au colonizat şi Megara (această campanie pe drept ar putea fi numită după numele lui Codros [227] care domnea atunci peste atenieni). A doua şi a treia oară, pe vremea cînd, pornind din Sparta, au venit ca să-i alunge pe Peisistratizi; a patra oară, cînd Cleomenes năvăli cu peloponesienii în Eleusis; pe vremea aceea, deci, dorienii intrau pentru a patra oară în Atena.

LXXVII După ce această oştire s-a risipit fără glorie, atenienii, vrînd să se răzbune, porniră cu oaste mai întîi împotriva calcidienilor. Dar beoţienii le săriră în ajutor calcidienilor, la Euripos. Atenienii, cînd au văzut ajutoarele, s-au gîndit să-i atace prima oară pe beoţieni, apoi pe calcidieni; astfel atenienii se încăierară cu beoţienii şi se dovediră cu mult mai puternici şi, după ce au ucis pe foarte mulţi, pe 700 dintre ei i-au luat prizonieri. Tot în aceeaşi zi, atenienii, trecînd în Eubea, se bătură şi cu calcidienii şi, biruindu-i pe aceştia, lăsară 4 000 de colonişti [228] pe pămîntul hippoboţilor; hippoboţi [229] se numeau bogătaşii calcidienilor. Şi dintre aceştia cîţi au fost prinşi fură puşi sub pază şi legaţi în lanţuri, împreună cu prizonierii beoţieni; cu vremea, [atenienii] i-au dezlegat pe preţul a două mine. Iar cătuşele lor, în care fuseseră legaţi, le-au atîrnat pe Acropole; ele se mai aflau, încă şi pe vremea mea, atîrnate de zidurile care fuseseră pîrjolite în flăcări [230] de med, în faţa sanctuarului [231] care este îndreptat spre apus. Şi ei au închinat o zecime din banii de răscumpărare [zeiţei Athena], făcînd din ei un car cu patru cai de aramă [232]; acesta este aşezat în partea stîngă imediat cum intri în propileele de pe Acropole; pe el sînt scrise următoarele cuvinte:

> Neamul beoţian şi calcidian înfrîngîndu-l
> Fiii atenieni, 'n-ale războiului trebi.
> 'N-negre cătuşe de fier trufia le potoliră,
> Dijmă Athenei ei dînd, de pe venit, aceşti cai.

LXXVIII Atenienii, aşadar, erau în plină înflorire. E limpede, nu numai într-o singură privinţă, ci în toate, ce lucru minunat este egalitatea; dacă şi atenienii ar fi fost conduşi de tirani, ei n-ar fi stat, în ale războiului, mai presus de cei care locuiesc în jurul lor, dar, scăpaţi de tirani, ei au ajuns cu mult deasupra celorlalţi. Limpede apare şi faptul că, atunci cînd erau supuşi, ei se purtau ca nişte oameni lipsiţi de bărbăţie, ca unii care trudeau pentru un stăpîn, dar după ce au fost eliberaţi, fiecare pentru el însuşi muncea mai cu tragere de inimă [233].

LXXIX Iată deci faptele săvîrşite de atenieni. Thebanii, după aceste întîmplări, vrînd să-i pedepsească pe atenieni, trimiseră soli să cerceteze oracolul. Pythia le răspunse că ei, singuri, nu sînt în stare să se răzbune, dar, dacă vor vesti faptele acolo unde răsună mai multe voci [234], să ceară

ajutor — le porunci Pythia — de la cei mai apropiați [235]. După ce solii s-au întors și au întrunit adunarea, le-au împărtășit oracolul. Thebanii, înțelegînd din vorbele lor că trebuie să ceară ajutor de la cei mai apropiați, după ce i-au ascultat, au zis: „Oare nu locuiesc cel mai aproape de noi tanagrii, coronienii și thespienii? Și aceștia, însoțindu-ne mereu la luptă, duc cu noi războiul pînă la capăt cu dragă inimă. De ce ar trebui deci să-i rugăm? Dar mai degrabă [să băgăm de seamă] ca nu cumva să fie altul tîlcul oracolului".

LXXX În vreme ce dezbăteau aceste lucruri, unul dintre ei, începînd să se dumerească, grăi deodată așa: „Mi se pare că eu pricep ce vrea să spună oracolul. Se zice că Asopos a avut ca fiice pe Theba și pe Egina [236]. Cum ele sînt surori, cred că zeul ne-a vestit să rugăm pe egineți să ne vină în ajutor". Și cum nici o altă tălmăcire nu părea să se vădească mai bună decît aceasta, îndată, trimițînd ei solie, îi rugară pe egineți, pe temeiul că le sînt cei mai apropiați, să le dea sprijin potrivit oracolului. Aceștia au răspuns celor care le cereau ajutorul că le trimit împreună cu solii pe Aiakizi [237].

LXXXI Thebanii, după ce-și încercară norocul cu alianța Aiakizilor și se văzură strîmtorați rău de atenieni, din nou trimiseră soli și le dădură înapoi pe Aiakizi; le cerură în schimb oameni. Egineții, mîndri de marea lor înflorire și amintindu-și de vechea dușmănie [238] pe care o nutreau față de atenieni, de data aceasta, cînd thebanii cerură sprijinul, porniră război nedeclarat împotriva atenienilor. În vreme ce aceștia din urmă atacau pe beoțieni, ei se îndreptară cu corăbii mari spre Attica, cotropiră Phaleronul, încălcară multe deme de pe celelalte părți ale coastei și, înfăptuind asemenea isprăvi, pricinuiră mari stricăciuni atenienilor.

LXXXII Dușmănia dintre egineți și atenieni a început după cum urmează: epidaurienilor nu le rodea pămîntul de loc; ei întrebară atunci oracolul din Delfi despre această pacoste; Pythia le porunci să înalțe statui Damiei și Auxesiei [239] și, după ce le vor ridica, le va merge mai bine. Epidaurienii [240] s-au interesat apoi din ce să facă statuile, din

bronz sau din piatră; Pythia nu le-a îngăduit nici unul din aceste materiale, ci numai lemnul de măslin cultivat. De aceea, epidaurienii îi rugară pe atenieni să le îngăduie să taie măslini [de la ei], socotind că măslinii atenieni sînt cei mai sfinți; mai umblă zvonul și că, pe vremea aceea, nu se aflau măslini nicăieri în altă parte a pămîntului decît la Atena. Aceștia le răspunseră că le vor da voie numai dacă ei se vor lega să aducă în fiecare an jertfe Athenei Polias [241] și lui Erechteus. Învoindu-se, epidaurienii au primit sub asemenea legămînt cele cerute și au ridicat statuile, făurindu-le din acești măslini. Pămîntul lor începu apoi să poarte rod, iar ei își țineau mai departe legămîntul față de atenieni.

LXXXIII Pe vremea aceea, ca și mai înainte, egineții mai ascultau încă de epidaurieni și, printre altele [242], se duceau la Epidaur, unde își judecau pricinile dintre ei, cînd fie că erau pedepsiți, fie că cereau altora socoteală. Dar, la un moment dat, construindu-și corăbii și împinși de nechibzuință, ei se despărțiră de epidaurieni. Cum erau dezbinați, egineții se dedară la jafuri ca unii care se vedeau deodată stăpînii mării; pînă și statuile pomenite mai sus, ale Damiei și Auxesiei [243], le-au răpit, le-au dus la ei acasă și le-au așezat în inima țării lor, în locul numit Oie, care se află la o depărtare de cel mult 20 de stadii de oraș. Înălțîndu-le în acest loc, le cinsteau prin jertfe și prin coruri de femei, care rosteau cuvinte batjocoritoare [244], alegîndu-se totodată pentru fiecare din cele două divinități cîte zece bărbați drept coregi. Corurile nu defăimau pe nici un bărbat, ci numai pe femeile din partea locului. Existau și la epidaurieni aceleași ceremonii; la ei se obișnuiau și ritualuri tainice.

LXXXIV După ce li s-au furat aceste statui, epidaurienii n-au mai respectat înțelegerea față de atenieni; atunci aceștia din urmă își arătară prin soli nemulțumirea; dar epidaurienii începură să le dovedească în vorbe că ei nu încalcă dreptatea, pentru că, atîta vreme cît au avut pe pămîntul lor statuile, și-au respectat învoiala; din moment ce însă au fost despuiați de ele, nu mai era drept ca tot ei să plătească tribut, ci pretindeau că obligația revine egineților,

care le stăpînesc. La aceste cuvinte, atenienii, trimiţînd soli în Egina, cerură statuile; dar egineţii le răspunseră că ei nu au nimic de-a face cu atenienii.

LXXXV Atenienii povestesc că, în urma acestei cereri, au fost trimişi, cu o singură corabie cu trei rînduri de vîsle, cîţiva cetăţeni aleşi de obşte care încercară, după ce au ajuns în Egina, să smulgă de pe soclu statuile cu pricina, sub cuvînt că erau din lemnul lor propriu; gîndul lor era să le ducă cu ei. Dar cum nu puteau să le ia, legară nişte funii în jurul statuilor şi începură să tragă de ele; şi iată că, în vreme ce ei se opinteau, un tunet şi, o dată cu tunetul, un cutremur zguduiră pămîntul; corăbierii care trăgeau de funii se tulburară la minte din această pricină şi, ca urmare a unei astfel de rătăciri, începură să se ucidă între ei ca vrăjmaşii, pînă ce, dintre toţi, rămase în viaţă doar unul singur, şi abia el mai ajunse la Phaleron.

LXXXVI Atenienii, aşa povestesc că s-a petrecut întîmplarea. Egineţii însă [spun] că atenienii n-au sosit cu o singură corabie (pentru că pe una singură şi chiar pe ceva mai multe de una, chiar în cazul cînd s-ar fi întîmplat să le lipsească cu desăvîrşire corăbiile, ei tot le-ar fi respins cu uşurinţă), ci au venit împotriva ţării lor cu multe vase, dar că au dat înapoi din faţa atenienilor şi nu s-au bătut cu ei pe mare. Pricina nu pot s-o lămuresc în mod precis, nici dacă s-au retras pentru că se simţeau mai slabi în lupta pe apă, nici dacă aveau de gînd să pună la cale ceva ce de fapt au şi pus. Atenienii deci, cum nimeni nu le ţinu piept în luptă, coborînd din corăbii, se îndreptară spre statui; dar neputîndu-le smulge de pe soclu, după ce le-au legat de jur împrejur cu nişte funii, începură să le tragă, pînă ce iată ce s-a întîmplat cu amîndouă statuile din pricina smucirii — mie însă mi-i peste putinţă să cred vorbele lor, să le creadă oricine altul —, ele au căzut în genunchi [245] înaintea lor şi, de la acea întîmplare, au dăinuit aşa peste vremi. Atenienii, aşadar — povestesc egineţii —, acestea au săvîrşit; cît despre ei înşişi — spun în continuare egineţii — în momentul în care au aflat că atenienii sînt pe cale de a porni cu război împotriva lor, i-au şi pregătit pe argieni; atenienii au debarcat în Egina, iar argienii s-au înfăţişat

îndată ca să le dea ajutor egineţilor şi, trecînd pe furiş din Epidauros în insulă, căzură asupra atenienilor, care fură luaţi pe neaşteptate, şi le tăiară legătura cu vasele; chiar din acea clipă s-a auzit tunetul şi s-a cutremurat glia sub ei.

LXXXVII Iată ce povestesc argienii şi egineţii, dar şi atenienii recunosc că doar unul singur a scăpat dintre ei de a ajuns în Attica. În afară de aceasta, argienii mai adaugă că, în vreme ce ei făceau prăpăd în tabăra attică, şi acel singur om numai datorită lor a scăpat cu viaţă; atenienii însă susţin că mulţumită divinităţii. De fapt, nici acesta singur n-a rămas viu, ci a pierit în felul următor. Întors la Atena, el a adus vestea măcelului; aflînd cele petrecute, soţiile bărbaţilor plecaţi la luptă împotriva Eginei, cuprinse de o cumplită furie că, dintre toţi, doar el singur s-a întors teafăr, se strînseră în jurul lui şi-l înţepară cu fibulele veşmintelor; fiecare în parte îl lua la rost întrebîndu-l unde este bărbatul ei. Şi iată că în acest fel şi-a găsit şi el sfîrşitul [246]. Atenienii au socotit fapta femeilor lor mai cumplită chiar decît măcelul. Şi, pentru că nu ştiau cum să le pedepsească în alt chip, le preschimbară îmbrăcămintea în cea ioniană [247]; înainte de această întîmplare, femeile atenienilor purtau veşminte dorice, foarte asemănătoare cu cele corintiene; ei le-au schimbat atunci cu tunici de lînă, ca să nu se mai folosească de fibule [248].

LXXXVIII Pentru cei care vor să cunoască adevărata faţă a lucrurilor, haina aceasta nu este ionică din vechime, ci cariană [249], pentru că îmbrăcămintea elenă a femeilor în vremea de demult era peste tot aceeaşi, şi anume haina pe care noi azi o numim dorică [250]. Faţă de aceste întîmplări, argienii şi egineţii au hotărît să ia şi ei următoarele măsuri: să fie lege în amîndouă cetăţile ca fibulele să se facă o dată şi jumătate [mai mari] decît măsura obişnuită pe atunci, iar femeile să închine cu osebire fibule [251] în templul acestor divinităţi; să nu se intre în templu cu nimic attic, nici măcar cu un vas de lut; şi de atunci s-a statornicit şi legea să se bea numai din vase de la ei din ţară. Astfel că femeile argienilor şi ale egineţilor, de atîta amar de timp, mai purtau încă şi pe vremea mea ace mai mari decît înainte, din duşmănie faţă de atenieni.

LXXXIX Prin urmare, începutul vrajbei dintre atenieni și egineți s-a iscat așa cum s-a arătat [252].

Atunci cînd thebanii le-au cerut sprijinul, egineții, aducîndu-și aminte de cele întîmplate cu statuile, au dat cu dragă inimă ajutor beoțienilor.

Egineții, așadar, prădau coastele Atticei, iar atenienii, tocmai cînd erau pe cale să pornească război împotriva egineților, primiră de la oracolul din Delfi vestea că, în ce privește nedreptatea egineților, au de așteptat 30 de ani și în al treizeci și unulea, după ce vor fi ridicat un sanctuar lui Aiacos, să înceapă războiul împotriva egineților, că izbînda va fi după dorința lor; dar dacă vor porni de îndată cu oaste împotriva egineților, multe vor avea de pătimit în acest răstimp, multe vor și înfăptui, totuși pînă în cele din urmă vor învinge. Cînd atenienii auziră aceste cuvinte rostite pentru ei, ridicară lui Aiacos [253] în dar un sanctuar, acela care se înalță acum în agora, dar nu putură să rabde aflînd că trebuie să aștepte 30 de ani [254], o dată ce au îndurat jigniri din partea egineților.

XC Pe cînd, așadar, ei se pregăteau de război, o afacere pornită de lacedemonieni li se puse de-a curmezișul în cale. Lacedemonienii aflară de demersurile Alcmeonizilor la Pythia și de uneltirile [255] Pythiei împotriva lor și a Peisistratizilor; de aceea, ei simțiră o îndoită suferință, pentru că alungaseră pe niște oameni cu care erau în legături de ospeție și pentru că, ducînd la îndeplinire o asemenea măsură, nu li se arătase nici o recunoștință din partea atenienilor. Ba, pe lîngă acestea, oracolele îi ațîțau mereu, spunîndu-le ce multe și nedrepte vor fi pătimirile lor din pricina atenienilor. Ei nu cunoscuseră înainte aceste oracole, dar de cînd Cleomenes le-a adus la Sparta, le aflară. Cleomenes a luat tăblițele cu oracole de pe Acropolea Atenei; înainte vreme, tablele cu oracole se aflau în stăpînirea Peisistratizilor, care, alungați fiind, le-au lăsat în templu [256]; acum zăceau în părăsire. Cleomenes a luat tăblițele cu el [257].

XCI Cînd lacedemonienii se aflară în stăpînirea oracolelor și văzură că atenienii înfloresc și că nu se pregătesc de loc să asculte de ei, înțelegînd că, atîta timp cît neamul atenian este liber, ar putea ajunge la fel de puternic ca al lor [258], dar, stăpînit de tirani, ar fi slab și gata să le arate supunere; dîndu-și seama de fiecare din aceste lucruri, trimiseră după Hippias, fiul lui Peisistratos, la Sigeion în Hellespont (unde trăiau în surghiun Peisistratizii). Cînd sosi Hippias — la chemarea lor —, spartanii, trimițînd și după solii celorlalți aliați, le vorbiră așa: „Bărbați din oastea aliată, recunoaștem că noi n-am lucrat în marginile dreptății; ațîțați de oracole înșelătoare, am alungat din patria lor pe niște oameni legați de noi prin strînse legături de ospeție și care ne-au întins o mînă de ajutor să ținem sub stăpînire Atena. Săvîrșind acestea, noi am predat cetatea unui popor nerecunoscător, care, eliberat prin noi, și-a ridicat capul, jignindu-ne, și ne-a alungat [din țara lui] pe noi și pe regele nostru; apoi, trezindu-i-se dorința de glorie, a început să crească, cum prea bine au înțeles vecinii lui, beoțienii și calcidienii, și în curînd vor înțelege și alții care și-au făcut socoteli greșite despre el. Dar, pentru că am greșit cînd am săvîrșit asemenea lucruri, vom încerca acuma împreună cu voi să aducem unele îndreptări. Căci tocmai pentru aceasta am trimis după Hippias și după voi să veniți din cetățile voastre, ca, prin înțelegere comună și cu puteri unite, să-l ajutăm pe acesta să pătrundă din nou în Atena, dîndu-i înapoi ceea ce i-am luat".

XCII Aceștia, deci, așa vorbiră, dar cei mai mulți dintre aliați nu le aprobară cuvintele; ei ședeau tăcuți; doar Socles din Corint li se adresă astfel: „De bună seamă, cerul va sta de-acum înainte sub pămînt și pămîntul, atîrnat deasupra cerului, iar oamenii își vor avea lăcașul în mare și peștii unde l-au avut mai înainte oamenii, pentru că voi, lacedemonienilor, nimiciți egalitatea în drepturi, pregătindu-vă să aduceți în cetăți tirania, față de care oamenii nu au nici o altă rînduială mai nedreaptă și mai puțin pătată de crimă. Dacă voi socotiți că e bine acest lucru, ca cetățile să aibă orînduire tiranică, numai după ce vă veți aduce voi înșivă cei dintîi la voi acasă un tiran, abia atunci căutați să-l înscăunați și la alții; dar acum voi, care sînteți feriți de tirani și care păziți cu strășnicie să nu se ivească tirania la Sparta, vreți totuși s-o aduceți la aliații voștri. Într-adevăr, dacă ați fi cunoscut tirania ca noi, ați fi putut rosti păreri ceva mai bune decît cele de acum",

Iată [să vă dau o pildă]: corintienii aveau următoarea rînduială a treburilor obştești: la ei era oligarhie și cetatea o cîrmuiau aşa-zişii Bacchiazi [259]; aceştia dădeau în căsătorie și-și luau soții unii de la alții. Dar iată că o dată unuia dintre aceşti bărbaţi, lui Amphion, i se născu o fiică şchioapă; numele ei era Labda. Cu ea nici unul dintre Bacchiazi nu voia să se însoare, astfel că ajunse nevasta lui Eetion, fiul lui Echecrates, de neam din Petra [260], deci lapit [261] de obîrşie şi urmaş al lui Caineus [262]. Dar cum Eetion nu avea copii nici cu femeia aceasta, nici cu alta, plecă la Delfi să se intereseze în legătură cu naşterea de prunci. Îndată ce păşi pragul, Pythia îl agrăi cu următoarele versuri:

Eetion [263], nimeni nu te cinsteşt(e), deşi vrednic de cinste.
Labda e grea; o piatră va naşt(e) ce se rostogoleşte;
Peste monarhi va cădea şi curăţi-va Corintul.

Cuvintele profeţite lui Eetion ajunseră într-un fel oarecare la cunoştinţa Bacchiazilor. Acestora le rămăsese neînţeles oracolul pe care-l primiseră mai înainte în legătură cu Corintul şi care ascundea acelaşi tîlc ca cel al lui Eetion, glăsuind astfel:

Vultur [264] pe stîncă aşteaptă să nască; un leu el va naşte
Tare şi crud; pe mulţi sub genunchi îi va frînge; la aceasta
Bine gîndiţi voi, corintieni, care-n jurul Peirenei [265]
Mîndre şi-n jur de Corint locuiţi, cu multe izvoare.

Acest oracol, care li s-a menit înainte vreme Bacchiazilor, era fără dezlegare pentru ei; dar cînd au aflat de cel împărtăşit lui Eetion, îndată au priceput că şi cel de mai înainte suna aidoma lui. Înţelegîndu-l, aşadar, pe acesta, ei păstrară tăcere, cu gîndul să-l piardă pe vlăstarul ce i se va naşte lui Eetion. Îndată ce soţia acestuia născu, ei trimiseră zece dintre ai lor în dema în care locuia Eetion, ca să ucidă pruncul. Sosind, deci, la Petra şi intrînd în curtea lui Eetion, îi cerură copilul; Labda, fără să bănuiască ceva din pricinile pentru care veniseră şi socotind că o fac din prietenie pentru tatăl lui, îl aduse şi-l dădu în braţele unuia dintre ei. Pe drum ei se înţeleseseră ca primul care va

lua copilul să-l trîntească de pămînt. Dar iată că în momentul în care Labda îl aduse şi-l întinse spre ei, copilul, printr-o întîmplare divină, surîse bărbatului care-l luă în braţe; acestuia, cînd îi zări zîmbetul, îi fu milă să-l ucidă; cum i se făcu milă de el, îl dădu celuilalt, acesta, celui de-al treilea. Aşa trecu el, din mînă în mînă, pe la toţi cei zece bărbaţi, nici unul nevoind să-l omoare. După aceea dădură mamei înapoi copilul şi ieşiră afară; dar, oprindu-se la poartă, se luară la harţă între ei, învinuindu-se şi mai ales certîndu-l pe cel care-l luase primul în braţe că nu a făcut după cum le-a fost învoiala; pînă în cele din urmă se gîndiră să intre din nou înăuntru şi cu toţii să ia parte la omor. Dar îi era sortit Corintului să-i reînvie iarăşi nenorocirile din partea vlăstarului lui Eetion, pentru că Labda auzi toate cuvintele lor, stînd la uşă; temîndu-se ca ei să nu-şi schimbe părerea şi, luînd pentru a doua oară copilul, să-l ucidă, ea îl duse degrabă de-l ascunse în locul care i se păru cel mai tainic, într-un cufăr [266], ştiind că, dacă vor veni să-l caute, înturnîndu-se din drum, vor porni să cotrobăiască peste tot. Aşa s-a şi întîmplat. Intrînd ei, aşadar, înăuntru şi căutîndu-l, cum nu-l găsiră nicăieri, socotiră de cuviinţă să plece şi să spună celor care i-au trimis că au săvîrşit toate cîte li s-au poruncit. Plecînd, deci, aşa au vorbit.

Mult mai tîrziu, după aceste întîmplări, copilul lui Eetion se făcu mare şi pentru că scăpase de această primejdie, căpătă porecla de Kypselos [267], după numele cufărului. Iar cînd atinse vîrsta bărbăţiei şi puse anumite întrebări oracolului de la Delfi, Kypselos primi răspuns prielnic pe temeiul căruia se sprijini, porni la acţiune şi cuceri Corintul.

Iar oracolul suna astfel:

Omul acesta ce intră-n a mea locuinţă-i ferice,
Kypselos [268] Eetides ce-n Corintul prea falnic e rege,
El şi copiii-i, dar pruncii pruncilor lui, niciodată [269].

Acesta a fost oracolul. Ca tiran, iată ce fel de om a fost Kypselos: el a alungat din ţară pe mulţi corintieni, pe mulţi alţii i-a lipsit de bunurile lor, dar, mai mult decît atîta, foarte multora le-a pus capăt zilelor. După 30 de ani de

domnie şi după o viaţă întreţesută numai de bucurii, ajunse ca urmaş la domnie fiul său, Periandros.

Periandros, la început, a fost mai blînd decît tatăl său; după ce, prin nişte mijlocitori, a intrat în legătură cu Thrasybulos, tiranul Miletului, el a devenit un ucigaş şi mai cumplit decît Kypselos. El trimise o dată la Thrasybulos un crainic, ca să-l întrebe ce orînduire să statornicească în treburile publice pentru a fi la adăpost de orice primejdie şi pentru a cîrmui cetatea după bunul său plac[270]. Thrasybulos îl duse pe solul lui Periandros afară din cetate şi, păşind pe o cîmpie semănată, străbătu holda de grîu, întrebînd şi iscodind mereu trimisul în legătură cu solia lui din Corint; [în acest timp] el reteza ori de cîte ori vedea vreun spic înălţat deasupra celorlalte şi, tăind spicul astfel, îl arunca la o parte, pînă ce distruse, în acest fel partea frumoasă şi mai înaltă a grîului. După ce străbătu astfel cîmpia fără să adauge nici un cuvînt, trimise solul înapoi. Cînd acesta se înapoie la Corint, Periandros era dornic să afle de la el sfatul primit. Dar acesta îi spuse că Thrasybulos nu l-a sfătuit în nici un fel şi chiar se miră că Periandros l-a trimis la un astfel de om, cam scrîntit la minte şi totodată distrugător al propriilor sale bunuri, povestindu-i de-a fir a păr cele văzute la Thrasybulos[271]. Periandros însă, pricepînd purtarea aceea, înţelese că Thrasybulos îl îndemna să-i ucidă pe cetăţenii mai răsăriţi; într-adevăr, de atunci el şi-a arătat toată cruzimea faţă de cetăţenii săi; cîte omoruri şi prigoniri au rămas neîmplinite de Kypselos, le-a înfăptuit Periandros. Într-o bună zi a despuiat de haine toate femeile corintienilor în cinstea soţiei sale, Melissa. Atunci el a trimis soli la thesproţi[272] la oracolul morţilor[273], pe fluviul Acheron, ca să întrebe despre comoara străinului. Melissa, care li s-a arătat, le-a spus că nu le va da nici o lămurire, nici nu le va dezvălui în ce loc zace comoara, pentru că este goală şi-i e frig; hainele cu care au înmormîntat-o nu-i sînt de nici un folos pentru că nu sînt arse. Drept mărturie că spune adevărul ia faptul că Periandros a băgat pîinea în cuptorul rece. Cînd lui Periandros i s-a întors această veste (semnul era vrednic de încredere, pentru că s-a împreunat cu Melissa moartă), îndată după ştirea primită, dădu poruncă prin crainic ca toate femeile corintienilor să iasă la templul Herei. Acestea se înfăţişară, ca pentru sărbătoare, gătite în hainele cele mai frumoase; el, după ce pusese la pîndă lăncieri, le dezbrăcă pe toate deopotrivă, şi pe libere şi pe sclave, apoi, strîngîndu-le [hainele] la un loc, într-o groapă, le dădu foc, în vreme ce înălţa rugi Melissei. După ce săvîrşi aceste ritualuri şi trimise a doua oară soli la oracol, chipul Melissei îl lămuri în ce loc aşezase ea comoara străinului[274].

„Iată-vă deci tirania, o, lacedemonieni, şi iată isprăvile ei. Pe noi, corintienii, ne-a cuprins o mare mirare atunci cînd v-am văzut că trimiteţi după Hippias; de data aceasta ne minunăm încă şi mai mult că rostiţi asemenea vorbe. Vă conjurăm, în numele zeilor eleni, nu rînduiţi în cetăţi tirania. [Sau poate] nu vă veţi opri din drum, ci veţi încerca să-l aduceţi pe Hippias împotriva dreptăţii? Să ştiţi atunci că noi, corintienii, n-o să vă încuviinţăm faptele“[275].

XCIII Socles, solul Corintului, astfel vorbi; dar Hippias îi întoarse vorba în numele aceloraşi zei ca ai lui, că, într-adevăr, corintienilor, mai mult decît tuturor, le va părea rău după Peisistratizi cînd le vor sosi zilele însemnate [de soartă] să aibă supărări din partea atenienilor. Hippias le vorbea acestora ca unul care cunoştea cel mai bine oracolele[276]. Ceilalţi aliaţi stătură pînă atunci tăcuţi, dar cînd îl auziră pe Socles vorbind deschis, toţi într-un glas îmbrăţişară părerea corintianului, iar pe lacedemonieni îi legară prin jurămînt să nu aducă nici o schimbare în vreo cetate elenă. Aşa luară sfîrşit aceste dezbateri.

XCIV Lui Hippias, cînd plecă de aici, Amyntas[277] Macedoneanul îi dărui[278] Anthemuntul[279], iar thessalienii îi dădură Iolcosul[280]; dar el nu primi nici una, nici alta, ci se întoarse din nou la Sigeion, pe care Peisistratos îl cucerise cu armele de la mytilenieni. După ce Peisistratos a pus stăpînire pe Sigeion, aşeză ca tiran aici pe un fiu de-al său bastard, pe Hegesistratos, care era născut de o femeie din Argos şi care moşteni, nu fără luptă, cele lăsate de Peisistratos. Într-adevăr, de multă vreme îşi încercau puterile în luptă[281], mytilenienii[282] pornind din oraşul Achilleion[283], iar atenienii, din Sigeion; primii pretindeau regiunea, atenienii nu le-o recunoşteau, arătîndu-le prin dovezi că eolienii n-au de loc mai mare drept la ţinutul Ilionului decît

ei înşişi sau alţii dintre elenii care au dat ajutor lui Menelaos [ca să se răzbune] pentru răpirea Elenei.

XCV În timpul luptei se iviră şi alte întîmplări de tot felul[284]; astfel, printre altele, poetul Alcaios, la o încăierare în care atenienii ieşiră învingători, abia scăpă cu fuga, iar armele lui le capturară atenienii şi le atîrnară pe zidul templului Athenei din Sigeion. Alcaios, după ce alcătui din aceste întîmplări un poem, îl duse la Mytilene, unde îşi povesti păţania unui prieten, Melanippos. Pe mytilenieni şi pe atenieni i-a împăcat Periandros, fiul lui Kypselos, pentru că lui i-au încredinţat sarcina de arbitru. Împăcarea făcută de el prevedea să se dea fiecăruia ţinutul pe care îl ocupa atunci. Astfel a ajuns Sigeionul sub stăpînirea atenienilor[285].

XCVI Hippias, după ce sosi din Lacedemona în Asia, puse totul în mişcare, defăimîndu-i pe atenieni în faţa lui Artaphernes; el o făcu din dorinţa ca atenienii să cadă sub stăpînirea sa şi a lui Darius. Deci, asemenea intrigi punea Hippias la cale. Atenienii însă, aflînd de ele, trimiseră soli la Sardes, nelăsîndu-i pe perşi să dea ascultare celor surghiuniţi din Atena. Artaphernes le pretinse să primească înapoi pe Hippias dacă vor să se afle în siguranţă. Atenienii nu primiră însă propunerile făcute şi astfel, respingîndu-le, ei luară hotărîrea să se arate pe faţă duşmanii perşilor.

XCVII Pe cînd atenienii chibzuiau asupra acestor fapte şi în vreme ce Peisistratizii îi defăimau în faţa perşilor, tocmai în aceste împrejurări sosi la Atena Aristagoras Milesianul, alungat din Sparta de Cleomenes Lacedemonianul; într-adevăr, pe atunci Atena era cea mai puternică[286] dintre toate cetăţile [elene]. Înfăţişîndu-se, deci, înaintea poporului, Aristagoras se apucă să vorbească despre aceleaşi lucruri ca la Sparta[287], despre bunurile din Asia şi despre războiul cu perşii care pot fi uşor înfrînţi, deoarece nu obişnuiesc să folosească nici scut, nici lance. Acestea le spuse şi, pe lîngă acestea, mai adăugă că milesienii sînt colonişti de-ai atenienilor şi, deci, s-ar cuveni, pentru că au la îndemînă forţe uriaşe, să le sară în ajutor. Şi, cum el se afla la mare strîmtoare, n-a lipsit nimic ce să nu fi făgăduit, pînă cînd i-a înduplecat. Se vede treaba că e mai uşor să înşeli pe mai

mulţi decît pe unul singur[288]; dacă pe Cleomenes Lacedemonianul, deşi era singur, n-a putut să-l amăgească, cu 30 000[289] de atenieni a reuşit acest lucru. Atenienii, deci, înduplecaţi fiind, au votat să trimită ionienilor 20 de vase în ajutor, alegînd comandant al lor pe Melanthios, un bărbat care se bucura în toate de mare cinste printre cetăţeni. Aceste corăbii au fost începutul nenorocirilor pentru eleni şi pentru barbari.

XCVIII Aristagoras, aşadar, luînd calea mării şi sosind în Milet, după ce-şi făurise un plan din care ionienii n-aveau să tragă nici un folos[290] (dar de fapt nici nu l-a alcătuit cu acest ţel, ci numai ca să-l supere pe regele Darius), trimise în Frigia un om la peonii care se trăgeau de pe malurile Strymonului[291], cei pe care Megabazos îi făcuse prizonieri şi care locuiau acum un loc aparte şi un sat al Frigiei. Omul, după ce sosi la peoni, le vorbi astfel: „Peoni, m-a trimis Aristagoras, tiranul Miletului, ca să vă propună mîntuirea voastră, dacă vreţi să-i daţi ascultare. Pentru că [trebuie să ştiţi] acuma întreaga Ionie s-a răsculat împotriva stăpînirii regelui şi vă întinde mîna să vă scape [de aici pentru a ajunge] în ţara voastră. Pînă la mare vă descurcaţi voi înşivă, dar de acolo înainte grija va fi a noastră". Auzind aceste cuvinte, peonii se bucurară foarte şi, luîndu-şi copiii şi soţiile, alergară în grabă spre mare; unii dintre ei însă rămaseră pe loc, temîndu-se de o asemenea încercare. După ce peonii ajunseră la ţărmul mării, trecură de aci în insula Chios. Cînd se aflau de acum în Chios, sosi pe urmele lor o numeroasă cavalerie persană pornită să-i urmărească; cum [pînă aici] nu i-au prins, perşii au trimis vorbă peonilor, la Chios, să se întoarcă. Dar peonii nu le primiră cuvintele, ci, din insula Chios, băştinaşii îi petrecură în Lesbos, iar lesbienii îi conduseră în Doriscos[292]; de aici, mergînd pe jos, ei ajunseră în Peonia.

XCIX Cînd au sosit atenienii cu 20 de corăbii, aducînd totodată şi cinci trireme eretriene, care luau parte la expediţie nu de dragul atenienilor, ci al milesienilor înşişi[293], plătindu-şi faţă de ei cele datorate (pentru că odinioară milesienii i-au însoţit la război[294] pe eretrieni împotriva calcidienilor, atunci cînd pe calcidieni, la rîndul lor, i-au

ajutat samienii împotriva eretrienilor şi a milesienilor), cînd au sosit, aşadar, aceştia şi s-au înfăţişat totodată şi ceilalţi aliaţi, Aristagoras porni cu război împotriva Sardesului. El nu însoţi oştirea, ci rămase în Milet, dar numi comandanţi pe alţi milesieni, printre care pe propriul său frate, Haropinos, şi, dintre ceilalţi cetăţeni, pe Hermophantos.

C Ajungînd, deci, ionienii cu această oştire la Efes, lăsară corăbiile la Coressos [295], în ţinutul Efesului, iar ei înaintară spre inima uscatului cu o ceată numeroasă, luîndu-i pe efesieni călăuze de drum [296]. Mergînd de-a lungul fluviului Caystrios [297], iar de aici trecînd dincolo de Tmolos [298], reuşiră să cucerească Sardesul, fără să li se împotrivească cineva; ei puseră stăpînire pe toate celelalte părţi ale oraşului în afara cetăţuii; căci cetăţuia o apăra chiar Artaphernes cu o ceată de bărbaţi nu prea mică la număr.

CI Iată acum ce i-a împiedicat să jefuiască oraşul pe care l-au cucerit. În Sardes casele cele mai multe erau din trestie, iar cîte dintre ele erau de lut aveau acoperişul tot de trestie. Cînd unul dintre ostaşi a aprins o casă din acestea, focul, întinzîndu-se cu repeziciune de la o casă la alta, a cuprins toată cetatea. În timp ce oraşul era în flăcări, lydienii şi perşii din oraş, înconjuraţi din toate părţile de focul care încinsese marginile oraşului şi negăsind ieşire din cetate, se strecurară cu toţii înspre piaţă şi spre malul fluviului Pactolos [299]; acest fluviu, care rostogoleşte la vale nisip cu aur, curge din Tmolos prin mijlocul pieţei şi apoi se varsă în fluviul Hermos [300], iar acesta, la rîndul său, în mare. Adunaţi deci pe malurile fluviului numit Pactolos şi în piaţă, lydienii şi perşii fură siliţi să se apere. Dar ionienii, cînd îi văzură pe unii dintre duşmani gata de apărare, iar pe alţii înaintînd spre ei în număr mare, cuprinşi de teamă, începură să se retragă spre muntele numit Tmolos, iar de aici, în timpul nopţii, porniră spre corăbii.

CII Iată, deci, că sardienii avură de suferit pagubele focului; în aceleaşi zile a ars şi templul zeiţei locale Kybebe [301], pentru răzbunarea căreia, cu ani în urmă, perşii au aprins templele elenilor. Atunci, însă, perşii, care îşi aveau aşezările dincoace de fluviul Halys, aflînd dinainte de planurile elenilor, se adunară la un loc şi săriră lydienilor în ajutor. Dar cum nu-i mai găsiră pe ionieni la Sardes, luîndu-se pe urmele lor, îi ajunseră în Efes. Ionienii îndată se aşezară în linie de bătaie şi, încăierîndu-se cu ei în luptă, suferiră o mare înfrîngere. Perşii uciseră atunci pe mulţi dintre ei, pe unii chiar cu nume vestit, ca, de pildă, pe Eualkides, comandantul eretrienilor; acesta cîştigase [înainte] victorii gimnice cu cunună de laur şi fusese mult lăudat de Simonides din Keos [302]. Acei care au scăpat din luptă se risipiră prin oraşe [303].

CIII Prin urmare, aşa s-a sfîrşit ciocnirea dintre ei. Apoi atenienii, părăsind pe ionieni, cu toate că Aristagoras îi chema mereu prin soli, le spuseră pe faţă că nu mai au de gînd să-i sprijine. Ionienii, deşi lipsiţi de alianţa atenienilor, nu pregetară de loc să pregătească războiul împotriva regelui, într-atît de departe merseseră faptele lor contra lui Darius. Pornind ei, aşadar, pe calea apei spre Hellespont, luară sub stăpînire oraşul Byzantion şi toate celelalte cetăţi de aici; apoi, întorcîndu-se din Hellespont, îşi cîştigară alianţa celei mai mari părţi a Cariei; la fel şi Caunos [304], care mai înainte nu voia să li se alieze, îndată ce ionienii aprinseră Sardesul, li se alătură şi el.

CIV Iar ciprioţii, în afară de amathusieni [305], trecură cu toţii de bună voie de partea lor. Într-adevăr, şi ei se răzvrătiseră împotriva mezilor în următoarele împrejurări. Trăia [pe vremea aceea] Onesilos, fratele mai tînăr al lui Gorgos [306], regele salaminienilor, fiul lui Hersis al lui Siromos al lui Euelthon. Acest om şi mai înainte îl îndemnase mereu pe Gorgos să se răscoale împotriva regelui; de data aceasta însă, cînd află că şi ionienii s-au răzvrătit [307], stărui şi mai mult. Dar cum nu era chip să-l înduplece pe Gorgos, pîndind clipa în care acesta avea să iasă din cetatea salaminienilor, Onesilos, împreună cu ostaşii săi, îl închise în afara porţilor. Gorgos, după ce i se luă cetatea, fugi la mezi. Astfel, Onesilos ajunse în fruntea Salaminei şi căută să înduplece pe ciprioţi să se răscoale împreună cu el. Pe unii i-a convins, dar pe amathusieni, care nu voiau să-i dea ascultare, îi împresură, aşezîndu-şi tabăra în faţa [cetăţii lor].

CV Onesilos împresura orașul Amathus, cînd regele Darius primi vestea că atenienii și ionienii au luat Sardesul și l-au trecut prin foc și pîrjol, iar capul care a recrutat trupele și care a urzit [toate] acestea a fost milesianul Aristagoras. Se spune că regele, îndată ce a aflat acestea, n-a spus nimic de ionieni, știind bine că ei nu vor scăpa de pedeapsă pentru că s-au răsculat, dar a întrebat cine sînt atenienii, iar cînd a aflat, și-a cerut arcul; după ce l-a luat în mînă și i-a pus o săgeată, a tras în sus spre cer și, trăgînd în aer, a zis: „O, Zeus, dă-mi parte să mă răzbun pe atenieni"; spunînd acestea, el a poruncit uneia dintre slugile sale să rostească de trei ori, de fiecare dată cînd o să-i aducă mîncarea: „Stăpîne, adu-ți aminte de atenieni" [308].

CVI După ce dădu asemenea poruncă, chemă în fața lui pe Histiaios Milesianul, pe care Darius îl ținea la el de multă vreme, și-i zise: „Aflu, Histiaios, că omul tău, căruia i-ai încredințat Miletul, s-a răzvrătit împotriva mea; după ce a adus oameni de pe celălalt țărm și tot atunci și pe ionieni — care de altfel au să mi-o plătească scump pentru cele ce mi-au făcut —, înduplecîndu-i pe aceștia să-i însoțească, m-au lăsat fără Sardes. Acuma, [spune], cinstite ți se par ție aceste isprăvi? Cum s-au săvîrșit oare asemenea fapte fără sfaturile tale? Vezi să nu te învinuiești tu singur pînă în cele din urmă". La acestea, Histiaios grăi: „O, rege, ce vorbă [fără noimă] ai rostit! Tocmai eu să plănuiesc vreo faptă din care s-ar putea trage pentru tine o amărăciune mare sau mică? Ce-aș urmări făcînd asemenea lucruri, ce-mi lipsește mie? Eu, care am parte de toate bunurile cîte le ai tu, care am cinstea să aud toate planurile tale? Dar dacă omul meu de încredere se poartă așa cum ai spus, să știi că el a lucrat după propriul lui gînd. Cît despre mine, refuz să cred că milesienii și omul meu ar pune la cale vreo tulburare care ar atinge treburile tale; dacă totuși ei se poartă în acest fel și tu ai auzit adevărul, o, rege, gîndește-te ce faptă ai săvîrșit smulgîndu-mă pe mine de la mare. [În acest caz] ionienii se pare că au făcut ceea ce doreau de mult, o dată ce eu nu le-am mai fost în fața ochilor; dacă aș fi fost în Ionia, nici o cetate n-ar fi făcut nici [cea mai mică] mișcare. Acuma, deci, dă-mi drumul cît mai repede să plec în Ionia, ca toate treburile de acolo

să le aduc din nou în starea de mai înainte și să ți-l predau în mîini pe acel cap al Miletului care a rostuit asemenea urzeli. Iar eu, după ce voi face acolo o rînduială după gîndul tău, îți jur pe zeii regești să nu dezbrac haina [309] pe care o voi purta cînd voi coborî în Ionia înainte de a-ți face tributară insula cea mai mare, Sardinia.

CVII Histiaios, rostind asemenea cuvinte, umbla cu înșelăciuni. Darius însă îi dărui crezare și îl lăsă să plece, poruncindu-i ca, după ce va fi dus la îndeplinire faptele pe care i le promitea, să se întoarcă din nou la el, la Susa.

CVIII În timpul în care sosi la rege vestea despre Sardes și în care Darius rîndui cele în legătură cu arcul [310] și stătu de vorbă cu Histiaios, iar acesta, la rîndul său, ajunse cu îngăduința lui Darius la țărmul mării, în tot acest răstimp iată ce s-a întîmplat. Pe cînd Onesilos din Salamina [311] îi împresura pe amathusieni, îi veni știrea că Artybios, un bărbat pers de vază, se află în drum spre Cipru cu o mare oștire persană îmbarcată pe corăbii. Aflînd deci aceste vești, Onesilos trimise crainici prin Ionia ca să cheme oamenii la arme. Ionienii, fără să stea mult pe gînduri, sosiră cu oștire numeroasă. Ionienii se înfățișară în Cipru, iar perșii, trecînd marea pe vase din Cilicia, făcură pe jos drumul pînă la Salamina, în timp ce fenicienii înconjurară cu corăbiile capul numit Cheile Ciprului [312].

CIX În timpul acestor manevre, tiranii Ciprului, întrunind pe șefii ionienilor, le vorbiră astfel: „Bărbați ionieni, noi, ciprioții, vă dăm să alegeți cu care din cele două popoare vreți să vă bateți: cu perșii sau cu fenicienii? Dacă voiți să vă încercați puterile cu perșii și să vă rînduiți pe uscat în linie de bătaie, ar fi timpul să coborîți din corăbii și să vă așezați pe poziție, iar noi să ne urcăm în corăbiile voastre ca să ne luptăm cu fenicienii; dacă, dimpotrivă, doriți să vă măsurați voi puterile cu fenicienii, ar trebui — oricare din cele două căi ați alege-o — să vă străduiți în așa fel, ca Ionia și Ciprul, cît va sta în puterea voastră, să ajungă libere". La acestea ionienii răspunseră așa: „Obștea ionienilor ne-a trimis să păzim marea, și nu să predăm ciprioților vasele, iar noi să ne batem pe uscat cu

perşii. Prin urmare, în locul în care am fost puşi, acolo vom încerca să ne dovedim bărbăţia, iar voi s-ar cuveni să vă aduceţi aminte cum aţi suferit robia din partea mezilor şi să vă arătaţi acum bărbaţi de ispravă".

Ionienii, deci, prin aceste cuvinte le-au întors vorba.

CX Apoi, cînd perşii au ajuns pe cîmpia salaminienilor [313], regii ciprioţilor [314] au rînduit în front pe ceilalţi ciprioţi în faţa celorlalţi soldaţi [duşmani], dar, alegînd floarea oştirii din Salamina şi din Soloi [315], au împotrivit-o perşilor; în faţa lui Artybios, comandantul perşilor, a luat poziţie, de bună voie, Onesilos.

CXI Artybios călărea un cal dresat să se ridice în două picioare împotriva unui ostaş cu armură grea. Onesilos, aflînd acest lucru — cum avea un scutier de neam carian, foarte priceput în treburile de război şi, altfel, plin de curaj —, îi vorbi acestuia aşa: „Aflu că Artybios are un cal care se ridică drept în sus şi ucide cu picioarele şi cu gura pe cel care îi iese înainte. Tu, aşadar, după ce vei sta să chibzuieşti, să-mi spui de îndată care din doi vrei să-ţi fie ţinta loviturii, calul sau chiar Artybios". La aceste cuvinte, însoţitorul lui grăi astfel: „O, rege, eu sînt gata să îndeplinesc amîndouă isprăvile, cît şi numai pe una din ele şi, îndeobşte, tot ce porunceşti tu; dar îţi voi spune cum socot eu că este mai folositor pentru treburile tale. Un rege şi un comandant se cuvine — zic — să se bată tot cu un rege şi cu un comandant; pentru că, dacă dobori un comandant, mare e victoria ta, şi, în al doilea rînd, dacă te doboară el pe tine — ceea ce să nu se întîmple —, a fi omorît de un om de vază, suferinţa e numai pe jumătate; iar noi, slujitorii, se cuvine să ne batem cu ceilalţi slujitori şi împotriva calului. Iar ţie de loc să nu-ţi fie teamă de deprinderea acestui cal, pentru că eu îţi făgăduiesc că el de aci înainte n-o să se mai înalţe în două picioare împotriva nici unui om" [316].

CXII Acestea au fost sfaturile lui. Îndată după aceea, taberele se încleştară în luptă şi pe uscat, şi pe apă. Pe vase, ionienii, care s-au distins în această zi, se ridicară mult deasupra fenicienilor şi, printre ei, îndeobşte samienii [317] se purtară vitejeşte. Pe uscat, îndată ce s-au întîlnit oştirile [vrăjmaşe], au şi început lupta, aruncîndu-se una asupra alteia; cît îi priveşte pe cei doi comandanţi, iată ce s-a întîmplat: în vreme ce Artybios se îndrepta spre Onesilos călare pe cal, Onesilos, după cum se înţelesese cu scutierul său, îl ţintui pe Artybios cu o lovitură, tocmai pe cînd acesta înainta spre el; apoi, cînd calul aruncă cu picioarele spre scutul lui Onesilos, în aceeaşi clipă carianul, lovindu-l cu o sabie încovoiată [318], îi reteză calului picioarele. Astfel Artybios, comandantul perşilor, căzu pe loc împreună cu calul său.

CXIII Pe cînd ceilalţi erau prinşi în vîltoarea luptei, Stesenos, tiranul Curionului [319], se predă duşmanului împreună cu armata, destul de mare, pe care o avea în jurul său (curionii aceştia se spune că ar fi colonişti din Argos).

După ce, aşadar, curionii au trecut la duşmani, îndată şi carele de război [320] ale salaminienilor merseră pe urmele celor din Curion. Datorită unor asemenea schimbări, perşii se aflau mult deasupra ciprioţilor. După ce oastea aceasta a dat bir cu fugiţii, căzu pe cîmpul de bătaie, printre mulţi alţii, chiar şi Onesilos, fiul lui Hersis, care a pornit răscoala ciprioţilor; tot aşa pieri şi regele din Soles, Aristokypros, fiul lui Philokypros, al acelui Philokypros [321] pe care atenianul Solon, cînd a ajuns o dată în Cipru, l-a lăudat în poemele sale mai vîrtos decît pe [ceilalţi] tirani.

CXIV Amathusienii, după ce au tăiat capul lui Onesilos, pentru că îi ţinuse împresuraţi, îl aduseră la Amathus şi îl atîrnară deasupra porţilor cetăţii. În timp ce sta spînzurat şi ajunse doar o căpăţînă goală, intră în el un roi de albine care îl umplură cu faguri de miere. Datorită acestei întîmplări, amathusienii cerură lămuriri de la oracol; răspunsul sosit le cerea să ia jos capul şi să-l îngroape, iar lui Onesilos să-i aducă an de an jertfe ca unui erou şi, dacă vor face întocmai, le va merge mai bine.

CXV Amathusienii mai împlineau încă aceste porunci şi pe vremea mea. Apoi ionienii care au luptat pe mare în preajma Ciprului, cînd aflară că poziţia lui Onesilos este pierdută şi că, în afară de Salamina, toate celelalte cetăţi

ale ciprioţilor sînt împresurate, că salaminienii au predat acest oraş lui Gorgos, regele lor de mai înainte, ionienii, aşadar, îndată ce avură ştire de toate acestea, se retraseră pe mare în Ionia. Dintre oraşele Ciprului, cel care a ţinut piept mai mult timp împresurării a fost Soloi; pe acesta perşii îl cuceriră abia după cinci luni, după ce mai întîi i-au săpat zidul pe dedesubt, de jur împrejur.

CXVI Ciprioţii, aşadar, care se bucuraseră de libertate vreme de un an, iată că au fost din nou înrobiţi.

Daurises, care ţinea în căsătorie pe fiica lui Darius, ca şi Hymaies şi Otanes [322], alţi comandanţi perşi, căsătoriţi şi ei cu fiice de ale lui Darius, porniră în urmărirea ionienilor care întreprinseseră expediţia împotriva Sardesului, silindu-i să se retragă pe corăbii; după ce ieşiră învingători într-o bătălie, îşi împărţiră între ei oraşele şi începură să le prade.

CXVII Daurises, întorcîndu-se spre Hellespont, cuceri oraşele Dardanos [323], ocupă apoi Abydos [324], Percote [325], Lampsacos [326] şi Paisos [327] (pe acestea le cuceri cîte unul pe zi); dar, în vreme ce el se afla pe drumul de la Paisos spre oraşul Parion [328], îi veni vestea că, uniţi în cuget cu ionienii, carienii s-au răsculat împotriva perşilor. Făcînd deci cale-ntoarsă, el îşi conduse oştirea din Hellespont spre Caria.

CXVIII Dar această întorsătură ajunse oarecum la urechile carienilor înainte de sosirea lui Daurises. Fiind deci încunoştinţaţi, carienii se adunară lîngă aşa-numitele Coloane Albe [329] şi lîngă fluviul Marsyas [330] care curge din ţinutul Idriadei [331] şi se varsă în Meandru. După ce carienii s-au strîns la un loc, se rostiră multe alte păreri, dar cea mai bună, după cîte cred eu, a fost cea a lui Pixodaros [332], fiul lui Mausolos [333], un bărbat din Kindye [334], care ţinea de nevastă pe fiica lui Syennesis [335], regele cilicienilor. Părerea acestui bărbat era ca cei din Caria să treacă peste Meandru şi acolo să dea bătălia, avînd fluviul în spate, pentru ca, tăindu-li-se putinţa de a fugi înapoi şi siliţi să rămînă pe loc, carienii să fie şi mai viteji decît sînt din fire. Dar această părere n-a ieşit învingătoare; [ceilalţi socoteau mai cu folos] ca fluviul Meandru să se afle mai degrabă în spatele

perşilor, decît în al lor, şi aceasta — e limpede — pentru ca perşii, cum nu vor avea putinţă de întoarcere cînd au s-o ia la fugă, după ce vor fi înfrînţi în luptă, să cadă în fluviu.

CXIX Apoi, cînd s-au ivit la faţa locului şi perşii şi au trecut peste Meandru, carienii s-au încăierat cu ei pe malurile fluviului Marsyas; ei se încleştară atunci în luptă crîncenă şi de lungă durată [336], dar în cele din urmă fură biruiţi de numărul [mare al perşilor]. Dintre perşi căzură ca la 2 000 de bărbaţi, iar dintre carieni, cam 10 000. Acei care au scăpat cu fuga s-au retras de aici spre Labraunda [337], în sanctuarul lui Zeus Stratios, într-o mare şi sfîntă dumbravă de platani (dintre cei pe care-i ştim, singuri carienii aduc jertfe lui Zeus Stratios [338]). Căutîndu-şi, aşadar, adăpost aici, ei ţinură sfat în legătură cu putinţa lor de scăpare [dezbătînd] cum ar face mai bine, să se predea perşilor, sau să părăsească de tot Asia.

CXX În vreme ce chibzuiau în acest chip, le sosiră în ajutor milesienii şi aliaţii lor; atunci carienii părăsiră planurile asupra cărora discutaseră mai înainte şi se hotărîră să pornească din nou la luptă. Şi, cînd s-au ivit perşii, se încăierară cu ei, dar suferiră o înfrîngere mai mare încă decît înainte; cu toate că au căzut mulţi din toate neamurile, milesienii au fost loviţi cu osebire.

CXXI După această înfrîngere, carienii se ridicară şi din nou li se împotriviră [339] [perşilor]; aflînd că perşii pornesc să atace cetăţile lor, le pregătiră, pe drumul de la Pedasa, o cursă în care, fiind în toiul nopţii, perşii căzură şi-şi găsiră pieirea, atît ei cît şi comandanţii lor, Daurises, Amorges şi Sisimakes; împreună cu ei muri şi Myrsos [340], fiul lui Gyges. Cel care a condus această cursă a fost Heracleides [341], fiul lui Ibanollis, un om din Mylasa. Aşa au pierit, prin urmare, aceşti perşi.

CXXII Hymaies, unul dintre cei care îi urmăreau pe ionienii porniţi cu oaste împotriva Sardesului, întorcîndu-se spre Propontida, cuceri Kiosul din Mysia. După ce ocupă acest oraş, îndată ce află că Daurises a părăsit Hellespontul şi şi-a condus oştirea împotriva Cariei, lăsînd şi el în

urmă Propontida, își îndreptă oștirea înspre Hellespont și puse stăpînire peste toți eolienii cîți locuiesc pe meleagurile Ilionului[342]; de asemenea, supuse pe gergiți[343], care sînt rămășițe ale vechilor teucri. În timp ce cucerea aceste seminții, Hymaies fu răpus de boală, în Troada.

CXXIII Prin urmare, de asemenea sfîrșit avu parte Hymaies. Artaphernes, cîrmuitorul Sardesului, și Otanes, al treilea comandant, primiră poruncă să pornească cu oaste împotriva Ioniei și împotriva ținuturilor vecine din Eolia. Ei cuceriră atunci Clazomenai din Ionia și Kyme al eolienilor.

CXXIV De vreme ce orașele erau cucerite [de perși], lui Aristagoras din Milet — pentru că era, așa cum s-a arătat, lipsit de curaj, el care, după ce a tulburat Ionia și a încurcat mult treburile de aci, se gîndea acum la fugă —, văzînd aceste întîmplări, i se păru și mai cu neputință să-l înfrîngă pe regele Darius; în asemenea împrejurări, îi întruni pe răsculați și începu să se sfătuiască cu ei, spunîndu-le că ar fi mai bine, pentru asigurarea unui loc de refugiu în cazul cînd ar fi alungați din Milet, să ducă de aici coloniști fie în Sardinia, fie în orașul Myrkinos[344] din Edonia, pe care îl zidise Histiaios, căpătînd locul în dar de la Darius. Despre aceste lucruri vorbi atunci Aristagoras.

CXXV Părerea lui Hecataios, fiul lui Hegesandros, logograful, era să nu plece nici într-o parte, nici într-alta, ci să construiască o cetățuie în insula Leros[345] și să stea acolo liniștit, dacă cumva va fi izgonit din Milet; mai tîrziu va reuși el să se întoarcă în Milet, pornind operațiunile de aici din insulă.

CXXVI Acestea au fost sfaturile lui Hecataios; dar părerea lui Aristagoras înclina mai mult spre Myrkinos. Lăsă, deci, Miletul în seama lui Pythagoras, un cetățean de vază, iar el, luînd cu sine pe toți cîți voiau, plecă pe mare spre Tracia și puse stăpînire pe ținutul spre care a pornit. Aici, Aristagoras[346] însuși și oștirea sa fură uciși de traci, în timpul împresurării unui oraș[347], tocmai în clipa în care tracii dinăuntru voiau să iasă și să depună armele.

CARTEA A VI-A

ERATO

NOTIŢĂ ISTORICĂ

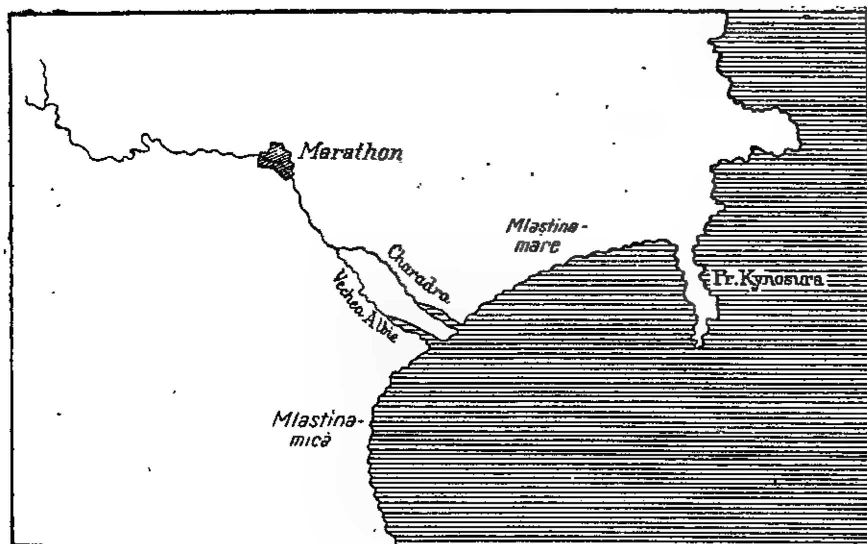
Zadarnică a fost truda Ioniei de a scutura jugul persan. Nădejdile de libertate care au însufleţit-o vreme de şase ani au fost amarnic înşelate; marele rege a avut grijă să-i taie aripile, iar slugile sale, să-i adoarmă conştiinţa. Măsuri paşnice, „foarte folositoare pentru ionieni" — zice Herodot [1] —, dar prin care politica lui Darius nu şi-a greşit ţinta, au avut menirea să cufunde regiunea într-un somn adînc.

După înlăturarea piedicii, cu care a zăbovit o bucată de vreme, „regele regilor" putea să-şi continue marşul de triumf, cu o încredere îndoită în norocul propriu.

Orgoliul său rănit cerea mai întîi o grabnică pedepsire a statelor care au îndrăznit să-i încalce împărăţia sprijinind pe răsculaţi. Era doar un pretext. Lăcomia după avutul altor neamuri era, de fapt, resortul care îl împingea înainte. Stăpîn atotputernic în Asia, învingător proaspăt în Hellespont, Propontida, Macedonia şi o parte a Traciei [2], ochii săi s-au aţintit, sub pretinsa răzbunare, în primul rînd asupra Eretriei şi a Atenei. Prima dintre ele va cădea doborîtă sub loviturile invadatorului, a doua va înscrie cu litere de aur în istoria Elladei una dintre cele mai glorioase biruinţe, a cărei faimă a dăinuit peste veacuri; este victoria de la Marathon, a cărei relatare constituie episodul central al cărţii a VI-a.

Faptele expuse în această parte a Istoriilor, care a primit ulterior numele muzei Erato, se grupează în jurul a trei evenimente mai de seamă: operaţiunile lui Mardonios în Tracia şi în Macedonia, din anii 492—491 î.e.n. (cap. XLIII—XLVIII), vrajba dintre Atena şi Egina din anii 491—490 î.e.n. (cap. XLIX—XCIII), lupta de la Marathon din anul 490 î.e.n. (cap. XCIV pînă la sfîrşit).

[1] Cap. XLII din această carte.
[2] Ţărmul sudic.

După înăbușirea revoltei ioniene, Darius însărcină pe Artaphernes să facă rînduială în treburile Ioniei. Reforma administrativă, pe care Herodot o apreciază (cap. XLIII), avea menirea să țină provincia sub un control politic și economic mai strict; destituirea tiranilor din cetăți (cap. XLIII) nu se făcea de dragul democrației, cum se minunează Herodot, ci pentru a-i flata pe supuși, ca astfel să-i poată îngenunchea și mai mult.

După aceste măsuri[1]*, Darius numi în fruntea oștirilor pe ginerele său, Mardonios (492 î.e.n.), însărcinîndu-l să pedepsească Eretria și Atena pentru intervenția lor din 498 î.e.n.; în drum, el mai avea de încheiat ocuparea Traciei și a Macedoniei cucerite de generalul Megabazos în 511 î.e.n., dar nesupuse încă pe deplin, precum și pedepsirea Peoniei. Oștile de uscat și de apă se strînseră în Cilicia (cap. XLIII—XLIV). De aici, ele porniră spre ținta indicată; Mardonios însoți flota care o luă de-a lungul coastei Ioniei spre insula Thasos pe care o cuceri, se îndreptă spre țărmul european, apoi merse în sus pe lîngă el spre Acanthos; dar în dreptul muntelui Athos, furtuna nimici aproape întreaga flotă*[1] *(cap. XLVI). Oștirea de uscat, împreună cu restul flotei care a supraviețuit furtunii, după ce trecură Hellespontul, străbătură Tracia și Macedonia; într-o noapte, ea fu surprinsă de atacul tracilor brygi și suferi pierderi mari; însuși Mardonios fu rănit (cap. XLV). Expediția luă astfel sfîrșit; oștirea persană împreună cu Mardonios se înapoiară în Asia (cap. XLV). Darius, exploatînd succesul mărunt al ginerelui său, porunci thasienilor să se dezarmeze (cap. XLVI—XLVIII) și ordonă cetăților grecești supuse construirea unor vase de război, iar celor libere le ceru apă și pămînt (cap. XLVIII—XLIX). Acesta este cuprinsul capitolelor XLIII—XLIX.*

Al doilea grup de evenimente, expuse în cap. XLIX—XCIII, în aparență mai slab integrate în corpul cărții, privesc vrajba care a dezbinat două cetăți elene, Atena și Egina, îndeosebi neînțelegerile dintre ele din anii 491—490 î.e.n., cît și o incursiune în istoria Spartei, ca o lungă paranteză (cap. L—LXXXIV).

Trimișii lui Darius, care s-au răspîndit prin cetățile elene cu porunca să-i aducă regelui în dar simbolul supunerii lor, fură bine primiți la Egina. Acest fapt, petrecut în ajunul expediției persane împotriva Elladei (în 491 î.e.n.), constituia un act de dușmănie fățișă față de Atena, care se vedea astfel descoperită și izolată[2]*. Atenienii trimiseră de îndată*

[1] Cartea a VI-a, cap. I—XLII, continuă relatarea revoltei Ioniei după cum s-a precizat în Notița istorică a cărții a V-a.
Într-adevăr, după aceste măsuri, ionienii s-au potolit începînd să se obișnuiască cu noul regim; ba unii dintre ei chiar l-au preferat tulburărilor; acesta este cazul ionienilor mai de vază, care și-au oferit serviciile regelui pers. Astfel, Hecataios din Milet și Skylax din Caryanda s-au înrolat în oastea persană, Demokedes din Crotona și mai tîrziu Ctesias și Apollonides au ajuns medici la curtea regelui; mulți alții au devenit scribi, arhitecți, ingineri, mercenari etc., apreciați la curte. Vezi F. Sarre, *Die Kunst des Alten Persien*, Berlin, 1923; G. Perrot, *Histoire de l'Art*, vol. V (1890); E. F. Schmidt, *Persepolis* (I—II, Chicago, 1953—1957).

[1] S-au înecat atunci opt mii de ostași și jumătate din materiale s-au scufundat; vezi și Charon din Lampsacos, fr. 3, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. I, p. 32.

[2] Despre cauza dușmăniei dintre aceste două cetăți, așa cum o relatează Herodot, vezi cartea a V-a, cap. LXXXII—LXXXVIII.

solie la Sparta ca s-o roage să intervină la Egina. La Sparta era rege[1] *pe atunci Cleomenes Agidul care, din 510 î.e.n., avea tovarăș la domnie pe Demaratos Eurypontidul, un instrument al eforilor și al oligarhiei. Cleomenes primi cererea atenienilor și trecu în insula Egina cu gîndul să-i pedepsească pe cei vinovați de medism. Dar intrigile lui Demaratos i-au tăiat posibilitatea vreunui succes. Întors la Sparta, Cleomenes îl împinse pe Leutychides, o rudă și totodată un vechi dușman de-al regelui Demaratos*[2], *să-i intenteze acestuia proces învinuindu-l că domnește pe nedrept la Sparta, deoarece nu este de os domnesc; Pythia, consultată de efori, a răspuns pe placul lui Cleomenes care a corupt-o cu bani (cap. XLIX și urm., LXIV și urm.*[3]*). Eforii hotărîră atunci detronarea lui Demaratos care, după o scurtă perioadă de timp, s-a refugiat la Darius, unde a stat pînă la sfîrșitul vieții (cap. LXVII—LXX; vezi și cartea a VII-a, cap. VII—VIII). În locul lui fu ales ca rege Leutychides, care a continuat să colaboreze cu Cleomenes. Amîndoi au plecat din nou la Egina și, de data aceasta, au reușit să ia cu ei și pe egineții cei mai compromiși, pe care i-au lăsat ca ostatici la Atena. Dar, curînd, intrigile interne din Sparta au descoperit uneltirile celor doi regi împotriva lui Demaratos. Cleomenes se refugie din timp în Thessalia, apoi în Arcadia și, pentru că uneltea de aici împotriva Spartei, fu rechemat și repus în aceleași drepturi ca mai înainte (cap. LXVII, LXXIII și urm.). Dar nu peste multă vreme, el își curmă zilele într-un acces de nebunie, în 489 î.e.n. (cap. LXXIV—LXXXIV). Leutychides nu sfîrși mai bine; pentru că, în timpul unei campanii în Thessalia, și-a trădat patria, fiind mituit cu bani, el a fost izgonit din Sparta, iar casa lui a fost dărîmată din temelii (cap. LXXI—LXXII). Ultimele capitole ale acestui episod (LXXXV—XCIII) cuprind alte cîteva date privitoare la conflictul dintre Atena și Egina. Printre faptele de arme ale lui Cleomenes pomenite de Herodot în acest grup central de capitole (LXXVI—LXXXI, LXXXIII) se află și războiul dintre Sparta și Argos. Cleomenes a vrut să se impună concetățenilor săi lovind în rivala Spartei, singura cetate din Pelopones*

[1] Din 520 î.e.n.
[2] Demaratos îi răpise lui Leutychides logodnica (cap. LXV).
[3] Vezi G. Busolt, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 572 și urm.

care își menținea trufașă independența. Bătălia s-a dat la Sepeia[1]*, unde argienii au fost înfrînți.*

În acest timp, Darius, sub pretextul acelorași sentimente de răzbunare pentru incendierea Sardesului[2]*, fără să se descurajeze din pricina eșecului expediției lui Mardonios, folosi întreg anul 491 î.e.n.*[3] *pentru pregătirea unei noi expediții împotriva Atenei și a Eretriei. Comanda supremă a oștilor o dădu de data aceasta lui Datis și fratelui său, Artaphernes (cap. XCIV). Cîmpia Aleion din Cilicia a fost locul de întîlnire a trupelor în primăvara anului 490 î.e.n. Aci a apărut și Hippias pentru a le servi perșilor de călăuză împotriva Atenei. Întreaga oștire, evaluată*[4] *cam la 50 000, a fost îmbarcată pe vase, în număr de 600 (cap. XCV). Drumul pe care l-au urmat a fost din Cilicia, pe lîngă coasta Asiei, în direcția Samosului, apoi printre Cyclade, spre Naxos (cap. XCV—XCVI); în drum, perșii atacară și cuceriră Naxosul*[5]*. De la Naxos, flota persană se îndreptă spre Delos, pe care însă nu-l atacă, din respect pentru Apollo, zice Herodot (cap. XCVII). De la Delos, perșii luară direcția Eubeei și Carystosului (cap. XCIV). Carystosul fu ocupat; Eretria, după o rezistență de șapte zile, căzu sub stăpînirea perșilor (cap. XCIX, C—CI, CII, CXIX). Eubea deveni bază de operațiuni împotriva Atenei.*

Din Eubea, perșii, trecînd prin strîmtoare, debarcară pe coasta Atticei, pe o plajă care mărginește cîmpia Marathonului înspre mare (cap. CII).

Cînd atenienii au aflat că perșii sînt la Marathon, s-au întrunit ca să discute ce au de făcut: să-l aștepte pe dușman închiși între zidurile cetății sau să-l întîmpine în afara ei. Atunci s-a ivit pe plan istoric o personalitate marcantă, care și-a pus în slujba poporului și a patriei geniul său militar;

[1] În 509 î.e.n., după majoritatea istoricilor moderni, în 519 î.e.n., după G. Glotz, *op. cit.*, p. 27, nota 113. Vezi Herodot, cap. LXXVII și nota 210 din această carte.
[2] La care s-a adăugat uciderea solilor trimiși la Atena (și Sparta); vezi cap. XLVI—XLIX.
[3] Cf. G. B. Grundy, *op. cit.*, pp. 152, 157.
[4] Vezi Justinus, cartea a II-a, cap. IX; Pausanias, cartea a V-a, cap. V, XXV; Simonides, fr. 9, Bergk; G. Busolt, *Griechische Geschichte*, v. II, p. 576, n. 5; G. B. Grundy, *op. cit.*, p. 160, n. 3, 172 etc.
[5] Fiind luați prin surprindere, naxienii n-au mai putut ține piept ca în 499 î.e.n.; ei rămîn sub perși zece ani de aici înainte.

era Miltiades, eroul de la Marathon, al cărui plan de bătălie și comandă supremă a tuturor operațiunilor a adus Atenei o biruință plină de glorie împotriva unui dușman de temut și foarte numeros. Miltiades era unul dintre cei zece strategi, ales de partida democratică. Ostaș abil și încercat, el cunoștea pe perși și, pe deasupra, ura de moarte pe Peisistratizi, ucigașii tatălui său, pe al căror vlăstar, Hippias, ei îl duceau la Atena ca să-l repună în drepturile de tiran. Strategii atenieni aveau păreri împărțite; Miltiades, așadar, l-a înduplecat pe polemarhul Callimachos să voteze pentru bătălie, astfel că votul acestuia a apăsat în balanță în favoarea opiniei lui Miltiades (cap. CIX și urm.). În șapte a lunii Metageitnion (3 septembrie 490 î.e.n.), atenienii trimiseră la Sparta după ajutor pe un alergător încercat cu numele Pheidippides (cap. CV—CVI). Fie din motive religioase, cum se apără ei (cap. CVI), fie din alte motive interne, spartanii le refuzară sprijinul, înainte de lună plină (cap. CV—CVI). Atenienii, în număr de 10 000, sub comanda lui Miltiades, ieșiră atunci din Atena și se îndreptară spre Marathon. În același timp, plateenii le trimiseră un ajutor de 1 000 de hopliți (cap. CIII)[1], care s-au unit cu trupele ateniene în drum spre Marathon.

Atena e legată de Marathon prin două căi: una mai lungă (cam de 34 km), dar mai accesibilă, se află pe valea Pallenei, între Pentelic și Hymettos; a doua, mai scurtă, duce peste coasta Pentelicului pe o pantă (cam de 300 m altitudine), apoi se bifurcă, o parte luînd-o spre orașul modern Marathona, în noua vale a Haradrei, cealaltă, spre orașul de azi Vrana, pe valea Avlonei, pe lîngă un vechi Heracleion. Atenienii au urmat a doua cale și și-au instalat tabăra în valea Avlonei, lîngă templul lui Heracles (cap. CVIII), fiind astfel acoperiți de vederea perșilor. Aceștia, după debarcare, s-au așezat probabil lîngă mlaștina nordică din cîmpia Marathonului, în apropierea vaselor[2].

Au trecut astfel opt zile de așteptare în care nici una din taberele învrăjbite nu se hotărî să înceapă ostilitățile. Perșii

[1] Vezi și Cornelius Nepos, *Miltiades*, cartea a IV-a și urm.; Justinus, cartea a II-a, cap. IX; Plutarh, *Quaestiones convivii*, I, 10, 3, p. 628.
[2] Vezi G. Glotz, *op. cit.*, p. 35; A. Hauvette, *op. cit.*, p. 251.

urmăriseră — se pare — să-i scoată pe atenieni din oraș, iar acum așteptau un semn de la partizanii lui Hippias din Atena, care să-i anunțe că orașul e fără garnizoană și deci pot să-l ocupe[1]. Atenienii, care primiseră probabil între timp răspunsul spartanilor, n-au mai avut ce să aștepte și astfel în 17 Metageitnion (13 septembrie, 490 î.e.n.)[2] au ieșit din valea Avlonei, au coborît în cîmpia Marathonului și, în iureș năvalnic, au parcurs distanța de opt stadii (aprox. 1 500 m), aruncîndu-se asupra perșilor, spre marea surprindere a acestora. Grecii văzuseră de pe înălțimi întreaga manevră a „barbarilor"; ajunși pe cîmpie, ei s-au străduit să opună perșilor un front egal cu al lor în lungime, dar, fiind mult mai puțini la număr, nu i-au putut asigura aceeași profunzime (cap. CXII). Tactica lui Miltiades era să se ajungă cît mai grabnic la lupta corp la corp, deoarece grecii erau înarmați cu scut și sabie, în timp ce perșii, cu arcuri și săgeți. Scăpînd din bătaia armelor de aruncat persane, grecii au mînuit cu îndemînare lancea și sabia. După o încăierare crîncenă, perșii și sakii, aflați în centrul frontului, reușiră să înfrîngă pe grecii din fața lor; dar cele două aripi ale frontului grec, ieșind biruitoare, se adunară în centru și-i strînseră pe „barbari" la mijloc din două părți (cap. CVII—CXIV). Înspăimîntați, perșii se grăbiră să se întoarcă la corăbii. Atenienii se luară pe urmele lor, măcelărindu-i și reușind să le captureze șapte vase (cap. CXIV). Pierderile perșilor au fost foarte mari: 6 400 de oameni și-au găsit sfîrșitul în cursul unei singure zile. Dintre atenieni au murit 192, printre care și polemarhul Callimachos, și strategul Stesilaos (cap. XCV—CXVII)[3].

Perșii care au scăpat din acest măcel s-au îmbarcat pe vase (cap. CXV) și, trecînd pe lîngă capul Sunion al Atticei, s-au îndreptat spre portul Atenei, numit Phaleron, pînă la care era o cale de nouă-zece ore. Atenienii, cu excepția unei trupe de sub comanda lui Aristides care a rămas pe cîmpul de luptă pentru paza morților și a trofeelor, s-au îndreptat în

[1] Vezi G. Glotz, *op. cit.*, p. 37; A. Hauvette, *op. cit.*, p. 256.
[2] Despre dată, vezi A. Hauvette, *op. cit.*, p. 270; G. Busolt, *Griechische Geschichte*, v. II, p. 596, n. 4; G. B. Grundy, *op. cit.*, p. 173 etc.
[3] Vezi și Pausanias, cartea I, cap. III, VII, XXXII; cartea a XV-a, cap. III.

grabă spre Atena pe drumul pe care plecaseră şi care era cam de şapte-opt ore [1].

În timp ce perşii se aflau pe mare în drum spre Atena şi oştirea elenă nu ajunsese încă în oraş, pe vîrful Penteliculii se văzu înălţat în soare un scut; era un semn al trădătorilor prin care îi anunţau pe perşi că oraşul este fără apărare şi deci poate fi ocupat. Cine au fost cei care au ridicat scutul? Bănuiala a căzut asupra Alcmeonizilor, pe care însă Herodot îi apără (cap. CXXI, CXXIII şi urm.). Dar înainte de a ajunge perşii la Phaleron, oştirea greacă de la Marathon reuşi să intre în cetate. Atunci Datis şi Artaphernes, după o scurtă manevră în apele Phaleronului, comandară ridicarea pînzelor şi întreaga oştire persană se înapoie în Asia. Pe prizonierii eretrieni duşi cu ei, Darius i-a aşezat în ţinutul Ardericca, în apropierea Susei (cap. CXVIII—CXIX).

În ziua următoare a bătăliei, s-au înfăţişat şi spartanii în număr de 2 000; pentru că ajutorul lor nu mai servea la nimic, s-au înturnat la Sparta, după ce mai întîi şi-au satisfăcut curiozitatea ducîndu-se pe cîmpia de la Marathon ca să vadă leşurile perşilor (cap. CXX) [2]. *Ultimele capitole ale cărţii constituie un epilog în care se povesteşte soarta nenorocită a lui Miltiades.*

Biruinţa strălucită de la Marathon a ridicat pe culmi faima eroului său. În primăvara anului 489 î.e.n. atenienii i-au acordat lui Miltiades, la cerere, 70 de vase, trupe şi bani, fără să-l întrebe la ce le va folosi. Miltiades a întreprins cu ele o expediţie împotriva insulei Paros, sub pretext că în anul precedent ea îi procurase lui Datis o triremă. După o împresurare de 26 de zile, asediatorii s-au retras fără succes, Miltiades fiind grav rănit. Ajuns în patrie, i se intentă proces sub acuzaţia că a înşelat poporul (cap. CXXXII şi urm.) [3], *pentru care fapt fu condamnat la moarte; depoziţia prietenilor, care au amintit poporului atenian faptele lui strălucite de la Marathon, a reuşit să-i preschimbe pedeapsa în amendă de 50 de*

[1] Experienţa a fost făcută de Lehmann-Haupt, *Mackay's Miscell.* p. 111, n. 3; Pindar, *Pythica*, VII, 19; vezi şi P. Cloché, *La politique des Alcméonides de 507 à 482 av. J.C.*, în „Revue des Études anciennes", vol. XXX, 1928, p. 275 şi urm.

[2] F. Beloch, *Griechische Geschichte*, Strassburg, Berlin, 6 vol., 1912—1923, vol. II, 1, p. 22.

[3] Vezi şi Cornelius Nepos, *Miltiades*, 7; Ephoros, fr. 107 (F.H.G.), 1, p. 263.

talanţi, plătiţi mai tîrziu de fiul său, Kimon, deoarece Miltiades muri peste puţine zile din pricina rănii intrate în cangrenă (cap. CXXXVI şi urm.) [1].

■

Acesta este, în mare, conţinutul cărţii a VI-a. Digresiunile care apar în această secţiune a Istoriilor *par mult mai strîns integrate în corpul cărţii şi sînt mai puţin numeroase faţă de alte părţi ale operei. Iată cîteva mai importante. Vorbind despre solii sosiţi în insula Thasos cu poruncile lui Darius, Herodot relatează despre minele de aur de la Scapte Hyle (cap. XLVI—XLVII), care aduc un venit serios insulei. Menţionînd cutremurul care a zguduit „pentru prima şi ultima oară" insula Delos, Herodot spune că acesta a fost un semn prevestitor pentru nenorocirile ce aveau să se abată asupra delienilor din partea celor trei regi perşi, Darius, Xerxes şi Artaxerxes (cap. XCVIII). În peroraţia pe care o ţine Leutychides la Atena pentru ostaticii egineţi, se intercalează ca o pildă plină de învăţătură păţania lui Glaucos, om făţarnic şi înşelător, ascuns sub masca unei adînci onestităţi (cap. LXXXVI). Cea mai mare digresiune o constituie incursiunea în istoria Spartei, privind pe Aristodemos şi pe urmaşii săi (cap. LII—LXII). Un loc important îl ocupă şi incursiunea în istoria Argosului (cap. LXXVI—LXXXI şi LXXXIII). O digresiune legată de răspunsul prompt dat de plateeni cererii de ajutor pe care le-au adresat-o atenienii o constituie motivarea zelului plin de ardoare al plateenilor faţă de atenieni (cap. CVIII). O lungă paranteză formează şi apologia Alcmeonizilor, asupra cărora a planat bănuiala încercării de trădare (cap. CXXI—CXXXI). Făcînd o prezentare a lui Miltiades, la alegerea lui ca strateg atenian, Herodot arată, ca un detaliu de valoare, gloria sportivă a familiei acestuia (cap. CIII). Tot în legătură cu Miltiades, fiul lui Kimon, Herodot face o amplă digresiune asupra strămoşului acestuia, Miltiades, fiul lui Kypselos, pe care doloncii l-au ales tiran în Chersones (cap. XXXIV şi urm.). Toate aceste detalii vin, fie ca să completeze imaginea unei persoane care are de jucat un rol în desfăşurarea evenimentelor expuse, fie*

[1] Vezi şi Plutarh, *Kimon*, cartea a IV-a, cap. II; Platon, *Gorgias*, p. 516 şi urm.

pentru a exemplifica o acțiune. Numai rareori se depărtează mai mult de firul povestirii principale. În al treilea grup de evenimente, care se grupează în jurul bătăliei de la Marathon, povestirea decurge limpede, numai pe firul principal; detaliile lipsesc aproape cu desăvîrșire. În epilog însă, digresiunile se înmulțesc din nou; astfel, cînd vorbește de Ardericca, locul în care vor fi așezați prizonierii eretrieni, Herodot pomenește și de puțurile cu asfalt, cu sare și ulei din acest ținut al Persiei (cap. CXIX); făcînd apologia Alcmeonizilor, el povestește și despre strămoșul lor, Alcmeon, pe care Croesus, regele Lydiei, l-a lăsat să-i ia din vistieria sa atîta aur cît poate duce o singură dată (cap. CXXV); tot pentru reabilitarea acestei familii nobile, el redă, ca un fragment de epopee, nunta Agaristei (cap. CXXVI—CXXX), străbunica viitorului om de stat cu renume, Pericles; tot aici el povestește despre demersurile Atenei cu pelasgii, despre așezarea pelasgilor în insula Lemnos și izgonirea lor din insulă potrivit unui oracol interpretat abil de Miltiades (cap. CXXXVII—CXL).

*

Pentru o înțelegere mai adîncă a datelor relatate de Herodot în cartea a VI-a, anumite episoade necesită o analiză mai amănunțită[1]. Deoarece multe evenimente importante, cum este lupta de la Marathon, sînt sumar tratate și deoarece adesea lipsesc anumite detalii clarificatoare, unele pasaje ridică discuții. Mult dezbătută a fost și problema veracității relatărilor lui Herodot din această carte.

Episodul central al cărții a VI-a în jurul căruia gravitează toate celelalte evenimente este, după cum s-a semnalat anterior, bătălia de la Marathon. Cu siguranță, Herodot nu a avut la îndemînă pentru acest eveniment date suficiente și nu toate sursele au fost de mîna întîi, deoarece multe părți ale relatării sale sînt susceptibile de interpretări diferite, multe altele suscită anumite discuții. Pentru limpezirea acestei părți a operei sale sînt necesare cîteva precizări.

Herodot arată (cap. CIII) că în fruntea oștirii ateniene care urma să-și măsoare puterile cu persul pe cîmpia Marathonului

[1] Pentru toate discuțiile ce urmează, vezi A. Hauvette, op. cit., I, p. 236 și urm.; G. Glotz, op. cit., p. 26 și urm.

se aflau zece strategi și polemarhul. Acesta din urmă era unul din cei nouă arhonți, avînd și atribuții militare, transmise din generație în generație încă de la vechii regi; polemarhului îi revenea comanda supremă a oștirii, iar în război se afla în aripa dreaptă a frontului (cap. CIX); în lupta de la Marathon, această funcție i-a revenit lui Callimachos. Dar Herodot nu este bine informat cînd susține că polemarhul era ales prin tragere la sorți și că el deținea comanda oștirii. Aristotel în Constituția Atenei, 22, precizează că polemarhul a început să fie ales la sorți abia la trei ani după bătălia de la Marathon; pe vremea bătăliei, el nu avea decît un rol onorific, de a comanda aripa dreaptă. Votul lui, despre care vorbește Herodot (cap. CIX), atîrna în balanță greu numai pentru că părerile strategilor erau împărțite în două. Comanda supremă a oștilor și întregul plan al bătăliei de la Marathon îi aparțineau de fapt lui Miltiades.

Un alt detaliu. Cînd atenienii au aflat că perșii au debarcat pe cîmpia Marathonului, au condus și ei oștirea la Marathon, ca să-i întîmpine; au trimis și pe curierul Pheidippides la Sparta după ajutor (cap. CIII, CV). Din felul în care expune Herodot aceste fapte, nu reiese limpede ordinea lor cronologică; s-a presupus că oștirea ateniană a așteptat mai întîi în cetate întoarcerea solului din Sparta, neîncumetîndu-se să-i iasă „barbarului" singură în cale și, numai cînd au aflat răspunsul lor, ei au pornit la Marathon. Dar această presupunere este riscantă; Pheidippides, parcurgînd drumul pînă la Sparta în două zile (cap. CVI), pentru a aranja treburile cu care fusese însărcinat și pentru a ajunge înapoi la Atena, avea nevoie de cel puțin cinci zile. Dacă lucrurile stau așa, cum de n-au intrat perșii în Atena în acest răstimp? Mai degrabă Miltiades a comandat plecarea trupelor din Atena pentru a-l ține pe Datis în loc pînă la sosirea aliaților. Ieșirea din Atena era necesară și din motive interne; trebuia acționat cu repeziciune pentru a nu da răgaz partizanilor lui Hippias să uneltească împotriva cetății. Pentru a ne da seama de valoarea decretului lui Miltiades în acel moment critic, sînt necesare cîteva precizări în legătură cu partidele politice ateniene de pe vremea aceea.

În ajunul acestei mari bătălii, la Atena se aflau două partide politice: oligarhic și democratic. Oligarhia avea în frunte pe Peisistratizi și pe Alcmeonizi, două familii nobile care riva-

lizau între ele. În 496—495 î.e.n., ambele familii aveau reprezentanţi la conducerea treburilor obşteşti: din partea Peisistratizilor era arhonte Hipparchos, fiul lui Harmos, din partea Alcmeonizilor, Megacles, fiul lui Hippocrates, nepotul lui Cleisthenes, precum şi Alcibiades cel bătrîn, bunicul faimosului Alcibiades şi unchiul lui Pericles. Deşi conduşi de aceleaşi idealuri politice, rivalitatea dintre aceste două familii le-a pus pe planuri opuse şi în politica faţă de pers. Peisistratizii erau pentru tratative paşnice cu perşii şi în favoarea unui vlăstar de-al lor, Hippias (cap. CIX), în vreme ce Alcmeonizii, acceptînd politica de pace cu „barbarul", erau împotriva lui Hippias (cap. CXXI şi urm.).

Şefii democraţilor erau Xanthippos, fiul lui Ariphron, Themistocles şi Aristides, fiul lui Lysimachos. Din partida democratică făcea parte şi Miltiades. Ca în tabăra politică adversă, şi în cadrul democraţilor existau divergenţe. Xanthippos, pe care poporul l-a privit cu neîncredere, iar Herodot îl consideră un om al oligarhiei (cap. CXXXI, CXXXVI), nutrea sentimente de duşmănie faţă de Miltiades; în 493—492 î.e.n., cînd a ajuns arhonte la Atena, aceeaşi gelozie politică l-a împins pe Xanthippos să-l urmărească pe Miltiades în judecată pentru a-l acuza fără succes că a făcut pe tiranul în Chersones (cap. CIV). Cît priveşte politica faţă de pers, şi în partidul democratic existau disensiuni. Herodot menţionează (cap. CIX) că cei zece strategi, din care făcea parte şi Miltiades, aveau părerile împărţite: cinci erau împotriva bătăliei, iar ceilalţi cinci, printre care se afla Miltiades, erau pentru bătălie.

Ţinînd seamă de toate aceste dezbinări şi frămîntări din viaţa politică a Atenei, înţelegem de ce Miltiades a fost atît de grăbit să-i scoată pe ostaşi din cetate: primejdia de a fi atraşi de diversele grupări politice şi de a fi dezbinaţi nu era mică. În drum însă, lîngă acel Heracleion (cap. CV) din valea Avlonei, el a comandat oştirii popas pînă la sosirea ajutorului de la Sparta. Probabil, aici a venit Pheidippides cu răspunsul şi atunci s-a simţit nevoia unei noi deliberări, în cadrul căreia strategii s-au împărţit în două tabere, iar votul polemarhului Callimachos a contribuit la izbînda opiniei lui Miltiades (cap. CIX—CXI). Cînd atenienii se văzură fără sprijinul solicitat şi în faţa unui duşman numeros şi de temut, în aceste împrejurări, cu siguranţă că prin tabără s-au auzit

vociferări care pretindeau întoarcerea la Atena. În acelaşi timp, partizanii lui Miltiades, pentru a încuraja oştirea şi a-i insufla încredere în sine, au lansat probabil povestea cu Pan care i s-a arătat lui Pheidippides pe drum, promiţînd atenienilor sprijinul (cap. CV şi urm.). Tot datorită divergenţelor de opinii din sînul partidului democrat, pentru a evita eventualele imputări ulterioare în caz de nereuşită, Miltiades, deşi ales să deţină prezidenţia celor zece strategi, nu a hotărît ofensiva pînă în ziua în care îi revenea lui de drept această funcţie (cap. CX). Că planul lui Miltiades a fost genial au dovedit-o întîmplările ce au urmat.

Mult dezbătut a fost şi motivul pentru care perşii au debarcat la Marathon şi nu s-au dus direct la Atena. Au ales ei oare acest loc pentru desfăşurarea bătăliei sau altul le-a fost planul cînd s-au oprit aici?

După cucerirea fără greutate a Eretriei (cap. CII), perşii s-au grăbit spre Attica în nădejdea că vor ocupa-o cu aceeaşi uşurinţă. Dar în loc să se îndrepte spre Phaleron, care era portul Atenei, ei s-au oprit cu vasele lîngă cîmpia Marathonului şi oştirea a debarcat pe uscat. Plaja era uşor accesibilă şi cîmpia întinsă era potrivită pentru desfăşurarea luptelor de cavalerie (cap. CII); mlaştinile trebuie să fi fost aproape secate în acel sezon al anului. Locul era, deci, potrivit pentru luptă. După unii învăţaţi [1], perşii au debarcat la Marathon pentru a-i atrage pe atenieni afară din cetate (cap. CII) şi pentru a o cuceri astfel mai uşor; după alţii [2], ei n-au ales Marathonul decît ca un loc de debarcare şi ca bază de operaţiuni împotriva Atenei. Hippias cunoştea drumul de la Marathon la Atena, pentru că îl parcursese o dată cu tatăl său (cartea I, cap. LXII). Herodot nu a făcut nici o precizare în această privinţă; poate nici izvoarele care i-au furnizat datele n-au fost mai explicite. Important este faptul, precizat cu claritate în Istorii, că tactica abilă a lui Miltiades a dejucat orice plan al lor, ordonînd întîmpinarea perşilor la Marathon.

Însăşi descrierea bătăliei prezintă multe lacune, încît cititorul, parcurgînd textul lui Herodot, nu-şi poate făuri o

[1] Vezi G. Glotz, *op. cit.*, p. 34; Thucydides, cartea a VI-a, cap. LIX.
[2] Vezi A. Hauvette, *op. cit.*, p. 243 şi urm.

imagine clară în legătură cu poziția celor două tabere în luptă, cu apariția grecilor pe cîmpie și încăierarea cu perșii și, în sfîrșit, cu privire la mișcarea celor două linii vrăjmașe pe cîmpul de bătaie.

Am văzut că atenienii, în drum spre Marathon, au făcut un popas lîngă un templu al lui Heracles. Urme arheologice ale acestui templu s-au găsit pe valea Avlonei. Probabil, aici s-au unit cu atenienii cei 1 000 de plateeni și tot aici s-a întors Pheidippides din Sparta. Dar pentru că locul era prea strîmt, nepotrivit pentru bătălie, ei trebuie să se fi așezat înaintea văii Vranei, între muntele Kotroni și Agrieliki, avînd ieșirea spre cîmpie [1]. Descrierea acestei cîmpii ajută la înțelegerea bătăliei care s-a dat aici. Cîmpia Marathonului, orientată de la nord-est către sud-vest, este formată din aluviuni și măsoară 9 km în lungime și 3 km în lățime. Dinspre nord-vest și sud, este tivită de lanțul munților Pentelic și Parnas ; în sud-est, de mare ; în părțile ei dinspre nord-est trei pătrimi sînt ocupate de mlaștini. O vale seacă, Haradra, o traversează în lat [2]. Perșii și-au așezat tabăra între mlaștina nordică și mare, în apropierea vaselor ancorate la Cunossema [3].

O altă întrebare se pune acum : care a fost locul de întîlnire a celor două armate învrăjbite ? În ajunul bătăliei, oștirea greacă se afla pe vale, ascunsă vederii perșilor, iar oastea persană, undeva pe cîmpie.

În general, trei opinii s-au formulat în această privință. Una [4] pretinde că oștirea persană s-a menținut în locul de debarcare, deci cam la 20 de stadii depărtare de gura văii Vranei, fără să treacă peste torentul numit Haradra ; în acest caz oștirea ateniană, ieșind din vale în cîmpia deschisă, a avut de străbătut spațiul pînă la Haradra, pentru a se întîlni cu perșii.

A doua opinie [5] susține că perșii s-au mișcat din locul de debarcare și au înaintat spre sud ; ei au trecut de Haradra și

[1] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 257.
[2] G. Glotz, *op. cit.*, p. 35.
[3] Asupra topografiei, vezi A. Hauvette, *op. cit.*, p. 258 și urm.
[4] Susținută de von Eschenburg, *Das Schlachtfeld und die Schlacht von Marathon*, în „Wochenschrift für klassische Philologie", 1887, n. 5 și 6 ; P. Devaux, *Mémoire sur les guerres médiques*, p. 29 și urm. în „Mémoires de l'Acad. r. de Belg.", 1875, vol. XLI.
[5] Susținută de Lolling, *Die Tetrapolis von Marathon*, vol. I (1876), pl. IV ; Delbrück, *Marathon und die persische Takitk*, XVII, 1921, p. 56.

s-au apropiat de valea Vranei fie pentru a-i ataca pe greci aici, fie pentru a-i atrage pe cîmpie și a-i determina să lupte ; aceasta ar fi singura explicație a victoriei ; grecii au fost ocrotiți de munte și de pădure împotriva atacurilor cavaleriei. Potrivit cu această opinie, cele opt stadii pe care le-au avut grecii de parcurs, după Herodot, apar ca o absurditate ; de la gura Vranei pînă la mare nu sînt mai mult de douăsprezece stadii, iar dacă grecii au înaintat opt stadii, ar însemna că oștirea persă ar fi fost întinsă în mare.

A treia opinie [1] consideră că Miltiades a hotărît ofensiva și coborîrea din vale pe cîmpie ; în goană, oștirea greacă a alergat spre perși, care se aflau în defensivă dincolo de Haradra, cu frontul orientat spre sud-vest, cu fața spre drumul Atenei ; aceasta a fost poziția aleasă de Datis de la început, cu gîndul să lupte aici, apărați de Haradra. La această opinie se aduc unele rectificări [2]. Perșii n-au considerat Marathonul decît ca un loc de debarcare ; altfel, în momentul atacului din partea grecilor, cavaleria ar fi intrat în acțiune. Dar perșii n-au dorit bătălia aici ; ei au înțeles, cînd i-au văzut pe greci în munți, că le va fi imposibil să-i atace din vale. De aceea, în așteptarea semnului partizanilor lui Hippias, se gîndeau că e mai potrivit să stea aici cît mai mult cu putință în speranța că și grecii, fie datorită uneltirilor acelora, fie datorită așteptării, se vor retrage descurajați. Cum nici Miltiades nu se grăbea să-i atace (el aștepta sprijinul spartan), oștirea persană, chiar dacă la apariția grecilor pe creasta munților a luat măsuri de apărare, într-a opta sau a noua zi de la ivirea lor, nu mai credea că va mai fi atacată. Ofensiva lui Miltiades i-a luat prin surprindere pe perși și acest fapt a contribuit și el la victorie. Herodot mai vorbește aici de opt stadii pe care grecii le-au parcurs în pas năvalnic asupra perșilor. Dar între gura Vranei și Haradra distanța este mai lungă. Probabil, grecii au coborît pe cîmpie, la gura văii, în toiul nopții, pentru a nu fi observați de perși ; altfel ar fi fost nimiciți ; iureșul s-a comandat numai ziua în momentul în care au fost zăriți. Cavaleria persană n-a mai avut timp să intre în acțiune. Caii poate pășteau prin mlaștinile vecine, iar pînă să-i adune, grecii se aflau în fața frontu-

[1] Susținută de Duncker, *Strategie und Tactik des Miltiades*, în „Sitzungsberichte der K. preuss. Akademie", 1886, p. 404 și urm., adaptată în parte de A. Hauvette, *op. cit.*, p. 261.
[2] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 262 și urm.

lui şi cavaleria era de prisos. Grecii au parcurs în fugă cele opt stadii pentru a scăpa din bătaia săgeţilor vrăjmaşului. Ajungînd la lupta corp la corp — după cum spune şi Herodot (cap. CXXII) —, grecii s-au dovedit ostaşi mai abili în mînuirea scutului, a lăncii şi a sabiei decît perşii, obişnuiţi cu arcuri şi săgeţi. Felul în care redă Herodot cele două fronturi în luptă, înfrîngerea centrului grec şi a aripilor duşmanului în prima fază a bătăliei, unirea aripilor grecilor şi încercuirea centrului vrăjmaş în faza a doua (cap. CXIII) nu prezintă nimic neverosimil. Deruta perşilor este explicabilă întru totul. Cît priveşte numărul pierderilor perşilor, 6 400 oameni, trebuie să presupunem că aici intră şi răniţii, pe care grecii, cu siguranţă, nu i-au cruţat; printre cei 192 de atenieni nu se includeau nici răniţi şi nici plateeni, dintre care au pierit de asemenea.

O altă dificultate de înţelegere se iveşte în acel pasaj în care Herodot prezintă acţiunea perşilor imediat după ce s-au îmbarcat pe vase de pe cîmpia Marathonului şi au scăpat de urmăritori. Dacă la Marathon au suferit o mare înfrîngere, ce mai căutau vasele persane în apele Phaleronului? Imediat după bătălie, armata persană care a scăpat din măcel, refugiată pe vase, a luat drumul Aigiliei, de unde a ridicat prizonierii eretrieni lăsaţi acolo; apoi, făcînd ocolul capului Sunion, s-au ivit la Phaleron; dar după un scurt răstimp, cum oştirea ateniană era în Atena, ei făcură cale-ntoarsă plecînd în Asia (cap. CXV—CXVI). Plutarh (Aristides, 5) îi reproşează aici lui Herodot că flota persană a îndeplinit prea multe acţiuni în ziua înfrîngerii, iar Miltiades cu trupele obosite nu putea să facă drumul pînă la Atena în aceeaşi zi; această relatare nu este altceva decît o fantezie plăsmuită post eventum. A. Hauvette[1] dă o altă interpretare acestui pasaj. Herodot nu susţine că toate aceste acţiuni au fost săvîrşite în ziua bătăliei. Se poate presupune că flota persană, după înfrîngere, s-a îndreptat spre Aigilia, unde a rămas peste noapte şi, abia în ziua următoare, Datis a ordonat ridicarea pînzelor şi pornirea în direcţia Phaleronului. Tot în ziua următoare, în zori, Miltiades, în marş de opt ore, a ajuns la Atena mai înaintea perşilor, a căror cale, mai lungă, dură nouă-zece ore. Dar ce a vrut Datis la Atena şi de ce s-a întors fără să întreprindă nimic?

[1] A. Hauvette, op. cit., p. 266.

Tradiţia pe care o relatează Herodot (cap. CXV şi urm.) şi din care nu respinge decît învinuirea Alcmeonizilor (cap. CXXI—CXXXI) susţine că Datis a vrut să atace Atena la semnalul aşteptat de la partizanii lui Hippias[1]. Semnalul s-a dat (cap. CXV) şi totuşi perşii s-au retras fără să întreprindă ceva (cap. CXVI). Probabil, partizanii lui Hippias nu apucaseră să afle încă situaţia de la Marathon şi au dat semnalul ca să-i anunţe că pot intra în oraşul fără garnizoană, deoarece atenienii se află în munţi. Dar cum semnalul aşteptat a sosit după ce perşii suferiseră o grea lovitură, lui Datis nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să încurajeze, prin prezenţa flotei sale în apele Phaleronului, o eventuală încercare de revoltă a partidei care îi era favorabilă. Dar el a sosit mult prea tîrziu în port. Miltiades cu oştirea de la Marathon era de mult în cetate[2]; lui Datis nu i-a mai rămas altceva de făcut decît să plece în Asia[3].

Multe lacune prezintă şi sfîrşitul cărţii, în care se relatează expediţia Parosului şi moartea lui Miltiades. În partea finală a cărţii, apar foarte multe digresiuni[4] în dauna povestirii principale.

Expediţia Parosului, contrar celor relatate de Herodot (cap. CXXXII), pare să fi avut un alt scop: de a recuceri de la perşi posesiunile lui din Marea Egee; altfel, cu toată faima de care se bucura Miltiades, conducerea democratică din Atena nu i-ar fi acordat oştirea fără să cunoască la ce o va folosi. Dar suma de bani pe care Miltiades a pretins-o parienilor nu putea fi din ordinul atenienilor. În acest act,

[1] Curtius, Histoire grecque, trad. Bouché-Leleroq, V. II, p. 261, nota 1, admite că semnalul cu scutul a fost dat de partidul favorabil perşilor, doar că aceasta s-a petrecut înaintea bătăliei. Herodot însă spune clar că scutul înălţat s-a văzut după bătălie (cap. CXV). Delbrück, op. cit., pp. 52—81, nu admite existenţa unei partide favorabile perşilor la Atena şi susţine că povestea cu scutul este o plăsmuire. A. Hauvette, op. cit., p. 267, combate teza precedentă, argumentînd că Miltiades tot timpul s-a temut de trădarea acestei partide, încă de cînd a ordonat scoaterea oştirii la Marathon, că semnul cu scutul putea fi o poveste creată post rem numai în cazul în care grecii ar fi fost înfrînţi.

[2] A. Hauvette, op. cit., pp. 267—268.

[3] Pentru data bătăliei de la Marathon, vezi această carte, nota 341.

[4] Vezi mai înainte, p. 92.

Miltiades s-a manifestat ca vechi tiran al Chersonesului și acest lucru n-a putut fi pe plac atenienilor. Eșecul expediției era de așteptat; oștirea ateniană era mult prea slăbită pentru a fi în stare atît de repede de noi eforturi. Tradiția Ephoros[1]*, urmată de Wecklein*[2]*, consideră că Miltiades a ridicat asediul Parosului de teama flotei persane care s-a zărit în direcția Myconos. Herodot, povestind despre încercarea lui Miltiades de a pătrunde în templu și consecințele acestui act, despre oracolul care a prevestit sfîrșitul nenorocit al lui Miltiades, a urmat o versiune pariană inventată probabil* post eventum. *În general, imaginea pe care o dau* Istoriile *despre Miltiades nu este unitară; la Marathon, el se comportă ca un erou a cărui ținută este ireproșabilă; în expediția Parosului, apare însă ca un aventurier lacom de cîștig și sacrileg. A doua versiune e făurită cu siguranță de dușmanii lui Miltiades. În procesul ce i s-a intentat, Xanthippos a jucat un rol însemnat pentru condamnarea lui; dar ceea ce i-a atras pedeapsa au fost probabil și procedeele sale tiranice nepotrivite cu democrația ateniană.*

În afara acestor pasaje care, datorită expunerii sumare, sînt susceptibile la mai multe interpretări, există cîteva episoade a căror autenticitate a fost pusă la îndoială. Astfel, de exemplu, evenimentele legate de conflictul dintre Atena și Egina (cap. XLIX—XCIII)[3] *par mult prea numeroase pentru a se fi petrecut toate în doi ani (491—490 î.e.n.). Busolt*[4] *încearcă o situare a acestor evenimente în timp. Făcînd anumite conjecturi, el susține că Leutychides s-a urcat pe tron în vara anului 491 î.e.n. Uneltirile lui Cleomenes pentru detronarea lui Demaratos trebuie să fi avut loc între trimiterea solilor, primăvara, și urcarea pe tron a lui Leutychides, în toamna sau iarna aceluiași an. Războiul Atenei cu Egina și răzvrătirea lui Nicodromos au avut loc în primăvara anului 490 î.e.n. Stabilirea lui Nicodromos la Sunion (cap. XC) și formarea flotei ateniene s-au petrecut după lupta de la Marathon.*

Istorisirile lui Herodot cuprinse în cartea a VI-a au fost discutate și din punctul de vedere al imparțialității autorului

[1] Ephoros, 107, Fragmenta Historicorum Graecorum, I, p. 263.
[2] W e c k l e i n, *op. cit.*, pp. 7—9.
[3] Vezi mai sus. p. 3 și urm.
[4] G. B u s o l t, *op. cit.*, II, 60, n. 2.

în redarea faptelor. Este cunoscută, de pildă, marea admirație a lui Herodot pentru Atena; de aceea era de așteptat ca incursiunile în istoria acestei cetăți să poarte amprenta unei vădite părtiniri. Într-adevăr, Herodot nutrește sentimente de simpatie pentru statul a cărui cîrmă se află în mîinile poporului; el admiră deschis orînduirea democratică ateniană. Cu toate acestea, el încearcă să redea faptele totdeauna fără părtinire. Astfel, de pildă, în expunerea conflictului dintre Atena și Egina, Herodot arată că atenienii i-au dușmănit pe egineți pentru că aceștia au trădat cauza Elladei, dar recunoaște fățiș că și atenienii au prins cu bucurie ocazia de a-i copleși de învinuiri pe egineți (cap. XLIX). Tot în relatarea acestui conflict, Herodot spune că Egina, dacă avea de suferit, își plătea de fapt acțiunile ei dușmănoase față de atenieni (cap. LXXXVII); în același timp lecția dată de Leutychides atenienilor în legătură cu ostaticii egineți scoate în lumină procedeul necinstit al atenienilor.

Imparțial este Herodot și în expunerea dușmăniei dintre regii spartani Cleomenes și Demaratos. El arată că Demaratos îl calomnia din ură pe Cleomenes, în vreme ce acesta se afla la Egina, pentru cauza comună a Greciei (cap. LXI și urm.). Dar în același timp prezintă cu simpatie nașterea lui Demaratos (cap. LII) și nu ascunde uneltirile lui Cleomenes și Leutychides a căror victimă a fost. Nebunia lui Cleomenes este, după Herodot, o răzbunare a sorții pentru oropsirea acestuia (cap. LXV și urm.).

Herodot se străduiește de-a lungul întregii sale opere să respecte adevărul și să redea faptele fără părtinire; dar în concepția lui intră și obligația istoriografului de a nu pierde nimic din vedere, de a povesti tot. De aceea, în dauna unității expunerii, Herodot redă toate versiunile cîte le poate afla în legătură cu un fapt. Ca o consecință a acestei concepții, multe episoade au dublă înfățișare; ele își găsesc explicația în sursa din care provin.

Și pentru materialul cuprins în cartea a VI-a, la fel ca pentru cel din cartea precedentă, izvoarele scrise de care s-a putut servi Herodot au fost foarte puține și incomplete. Au existat cu siguranță mai multe lucrări de mitologie, de genealogie, de istorie legendară pe care autorul le-a consultat.

Logografi ca Hecataios din Milet, Charon din Lampsacos și Ephoros au atins în opera lor evenimentele relatate de Herodot în această carte. Dar, după obiceiul celor vechi, istoriograful nostru nu-i citează; o singură dată (cap. CXXXVII) îl menționează pe Hecataios, arătînd că acesta considera izgonirea pelasgilor din Attica un act nedrept. În afară de aceasta, în casa Alcmeonizilor, a Peisistratizilor, a Philaizilor etc., i-au fost puse la îndemînă, cu siguranță, ca să le răsfoiască, mai multe din acele acte de familie care consemnau isprăvile și întîmplările mai de seamă ale membrilor săi. Este neîndoielnic că Herodot a exploatat astfel de documente cînd a compus episodul despre nunta Agaristei (cap. CXXVI). De asemenea, apărarea Alcmeonizilor (cap. CXXI și urm.) în casa acestora trebuie s-o fi citit Herodot mai întîi. Pentru procesul lui Miltiades, Herodot trebuie să fi avut în mînă actul de acuzare al lui Xanthippos și cel de apărare al prietenilor acuzatului. Dar toate aceste izvoare scrise n-au putut să-i procure istoricului nostru decît cîteva date sumare și seci. Tot informațiile culese prin viu grai constituie sursa de bază și pentru cartea a VI-a. Pentru că evenimentele legate de Marathon sînt aproape contemporane cu Herodot, știri despre ele au colindat întreaga Elladă. Herodot a auzit cu siguranță încă în Ionia că oștirea amenințătoare a lui Mardonios se îndreaptă spre Grecia continentală și, peste puțină vreme, că lîngă Athos furtuna a înghițit aproape întreaga lui flotă. Ionienii mai conștienți au tremurat poate pentru frații lor din apus cînd a doua expediție de răzbunare, în frunte cu Datis, a împins împotriva Elladei o oștire încă mai mare și mai întărită. Victoria de la Marathon a însuflețit, fără îndoială, pe elenii de pretutindeni.

Dar Herodot, care a intrat pînă adînc în Asia, a călcat pe țărmul de miazănoapte al Libyei, a cutreierat ținuturi scitice din Pont și a vizitat un număr mare de insule din Mediterană, nu s-a putut mulțumi cu ceea ce a auzit. El a mers la fața locului să vadă cu ochii proprii cîmpul de desfășurare a celei mai mari părți din întîmplări, i-a întrebat pe localnici, culegînd date recente sau mai vechi, într-un cuvînt tot ce a putut găsi interesant.

Pentru primul grup de capitole, în care se relatează expediția lui Mardonios, Herodot și-a cules informațiile la Eretria și Atena în general, aflînd amănunte în Thasos despre cucerirea acestei insule și despre dezarmarea ei, la Abdera — despre obligația thasienilor de a-și duce vasele acolo (cap. XLIV, XLVIII), în Ionia — despre instaurarea regimului democrat (cap. XLIII), în Macedonia — despre atacul tracilor brygi a căror victimă era să cadă însuși Mardonios (cap. XLV). În Samos Herodot a aflat despre oștirea lui Datis care a luat calea de aici, printre Cyclade, spre Eubea (cap. XCV); la Delos i s-a povestit cum insula „sfîntă" a fost ocrotită de Datis (cap. XCVII), dar, din nenorocire, n-a scăpat, pentru că stricăciunile pe care nu i le-a făcut persul, i le-a pricinuit cutremurul ce a urmat (cap. XCVIII); pe coasta beoțiană a Euripului, la Delion, a cules date despre statuia de aur a lui Apollo, furată de ostașii lui Datis etc.

Cele mai multe date despre întîmplările povestite în această carte le-a găsit Herodot la Sparta și la Atena.

La Sparta Herodot a cules aproape toate informațiile cu privire la evenimentele cuprinse în al doilea grup de capitole privind incursiunea în istoria Spartei. Aici a aflat el despre obiceiurile spartane (cap. LVI—LX), despre minunata transformare a fetiței urîte în cea mai frumoasă femeie, viitoarea soție a lui Ariston și mamă a lui Demaratos (cap. LXI). Povestirea neînțelegerilor dintre cei doi regi spartani, Cleomenes și Demaratos, și a intrării în scenă a lui Leutychides (cap. LI, LXI și LXIV—LXVII), deși de proveniență spartană, nu are un izvor unitar. Demaratos apare, după o sursă, vanitos și plin de invidie față de fratele său mai mare, Cleomenes (cap. LI, LVI), după alt izvor (poate din Theutrania)[1]*, o victimă a lui Cleomenes; amorul său propriu jignit și-a găsit compensația în cinstea și considerația de care s-a bucurat din partea marelui rege (cap. LXX). Pe de o parte, Demaratos a uneltit împotriva colegului său la domnie pe cînd acesta lucra pentru binele Elladei (cap. LXI), iar față de Leutychides, el s-a făcut vinovat răpindu-i logodnica (cap. LXV); mai mult, spartanii îl urmăresc, bănuindu-l de medism (cap. LXVII); pe de altă parte, lui Cleomenes i-a fost dat un sfîrșit groaznic, sfîșiindu-și carnea de*

[1] Xenofon, *Hellenica*, cartea a III-a, cap. XVI; *Anabasis*, cartea a II-a, cap. XIII; cartea a VII-a, cap. VIII, 17.

pe trup în accese de furie nebună (cap. LXXVI—LXXVIII), ca pedeapsă pentru relele pe care i le-a pricinuit lui Demaratos (cap. LXXXIV); pedeapsa i-a lovit și pe complicii lui Cleomenes, pe Leutychides și pe preoteasa de la Delfi, Perialla (cap. LXXI—LXXII). Despre vina lui Demaratos Herodot a aflat dintr-o sursă ostilă regelui, iar nenorocirile cîte le-a avut de pătimit, dintr-o tradiție de familie favorabilă victimei. Informațiile despre nebunia lui Cleomenes ar putea fi de proveniență argiană (cap. LXXIX și LXXXI), pentru că sînt defavorabile memoriei regelui spartan.

Tot la Sparta a auzit Herodot despre Glaucos (cap. LXXXVI) a cărui poveste nu poate fi de origine milesiană, cum s-ar putea bănui; denumirea personajului spartan și anonimatul care îl acoperă pe milesian constituie un indiciu.

Atena a fost centrul informațiilor autorului nostru pentru majoritatea acțiunilor persane în vest și, în special, pe pămîntul Elladei. Întreaga relatare a bătăliei de la Marathon (cap. CII—CXVII), cu toate detaliile secundare legate de ea, ca moartea eroică a lui Kynegeiros (cap. CXIV), aventura lui Epizelos (cap. CXVII), îndrăzneala fără precedent a atenienilor de a întîmpina pe perși năvalnic (cap. CXII), are menirea să glorifice faptele de vitejie ale cetățenilor Atenei.

Sursa ateniană este dublată însă de un alt izvor în două puncte ale relatării: cu privire la imaginea lui Miltiades și la conflictul dintre Atena și Egina.

Așa după cum s-a semnalat anterior, Miltiades, în Istoriile *lui Herodot, prezintă o dublă înfățișare morală: chipul eroului de la Marathon, ce reiese din planul genial de luptă, din tactica fără greș, din comportarea fără reproș, este făurit la Atena care i-a venerat peste veacuri memoria (cap. CVII—CXIV); imaginea aventurierului în expediția împotriva Parosului, cînd este zugrăvit ca unul care urmărește cîștig bănesc, care întreprinde acțiuni ca un tiran fără să dea socoteală nimănui, a fost plăsmuită de dușmanii lui Miltiades din Atena și de parienii înșiși (capitolele finale ale cărții).*

În expunerea relațiilor dintre Atena și Egina se remarcă de asemenea o schimbare a punctului de vedere, o dovadă limpede a unei îndoite surse de informație. În prima parte a relatării (cap. XLIX—L, LXXIII, LXXXV—LXXXVI), egineții sînt prezentați în lumină favorabilă. Acuzația pe care o aduc atenienii la Sparta împotriva lor nu este dictată de patriotism elenic, ci de interese egoiste unilaterale. Cînd egineții își reclamă ostaticii de la Atena (cap. LXXXVI), ei cîștigă simpatia cititorului care dezaprobă pe atenieni pentru șicanele lor. Dar în capitolul LXXXVII, egineții apar într-o lumină defavorabilă. Ei se fac vinovați de capturarea corăbiei theorilor și de alte rele împotriva Atenei; ei au fost în stare de asemenea acte de cruzime, pe care zeii n-au vrut să le ierte cu toate jertfele lor de expiație (cap. XCI) etc. Povestirea primei părți a vrajbei dintre cele două cetăți își are izvorul la Egina și Sparta, a celei de-a doua, la Atena.

Incursiunea în istoria Argosului (cap. LXXVI—LXXXI și LXXXIII) are de asemenea mai multe surse de informație. Majoritatea episoadelor războiului dintre Sparta și Argos nu sînt spre lauda Argosului; Cleomenes a întrerupt asediul, fiind corupt cu bani, deci argienii n-au scăpat din primejdie mulțumită vitejiei lor, ceea ce dovedește o sursă de informație spartană sau poate ateniană. Despre acest război vorbesc însă doi autori antici, Pausanias (cartea a II-a, 20, 8) și Plutarh (Mulierum virtutes, *4). Ei povestesc despre fapta istorică a Telesillei, care a apărat orașul în fruntea femeilor argiene; fără să mai fie însă de acord între ei, Pausanias adaugă că asediatorii s-au retras chibzuind că, dacă vor învinge niște femei, victoria lor va fi lipsită de glorie, iar de vor fi învinși, vor suferi o mare rușine; Plutarh, citînd pe Socrates din Argos*[1]*, susține că argienii, după o luptă îndelungată, i-au înfrînt și i-au izgonit pe cei doi regi spartani, Cleomenes și Demaratos.*

Aceste două relatări au o vădită proveniență argiană. Deși Herodot a urmat în expunerea acestui conflict o versiune spartană, epilogul acestei istorisiri (cap. LXXXIII), în care se arată că Argosul a fost golit de bărbați (în 480 î.e.n.), este de origine argiană; una dintre versiunile care explică motivele nebuniei lui Cleomenes și ale nenorocirilor care l-au lovit — Herodot o spune clar (cap. LXXXIV) — ar-

[1] Un scriitor din epoca elenistică.

gienii i-au furnizat-o. Astfel, şi din analiza sumară a izvoarelor acestei cărţi se poate trage aceeaşi concluzie, că Herodot s-a străduit permanent să găsească tot ce se poate afla în legătură cu un fapt; el a expus tot ce i-a parvenit, lăsînd în seama cititorului să aleagă ce crede de cuviinţă.

În concluzie, însemnătatea cărţii a VI-a din Istoriile *lui Herodot rezidă în expunerea vestitei lupte de la Marathon, a cărei biruinţă a fost celebrată de eleni de-a lungul veacurilor şi a cărei fizionomie, creată de părintele istoriei, a trecut în legendă, exaltînd vanitatea ateniană şi mîndria neamului întreg. Din istorisirea acestei glorioase bătălii s-au inspirat artiştii de mai tîrziu, ca Polygnotos, care au pictat pe pereţii Poikilei trei episoade: atacul oştilor elene, înghesuirea perşilor înspre mlaştini şi măcelul perşilor pe ţărmul mării*[1]*. Marathonul a fost prima stavilă pusă în calea cotropitorului pers. Biruinţele care au urmat la Thermopylai şi Salamina vor fortifica zidul Marathonului făcîndu-l de netrecut.*

Victoria de la Marathon figurează în istoria omenirii ca o pildă grăitoare de vitejie şi eroism pentru orice popor care-şi apără cauza dreaptă a existenţei sale, însufleţit de dragostea de patrie şi de libertate[2]*.*

[1] Thucydides, cartea a II-a, cap. XXXIV; Pausanias, cartea I, cap. XV, 3. Vezi şi C. Robert, *Die Marathonschlacht in der Poikile*, Halle, 1895.

[2] În cinstea victoriei de la Marathon, Atena a înălţat un monument pe cîmpia Marathonului şi o stelă în cetate (Thucydides, cartea a II-a, cap. XXXIV; Pausanias, cartea I, 29, 4; 32, 3; *I. G.*, I, Suppl., p. 153, nr. 2, 115); la Delfi s-a constituit o vistierie în marmură de Pentelic (Pausanias, cartea a X-a, 11, 5; vezi şi Wace, *The date of the treasury of Athens*, în „Journal of Hellenic Studies", XLVI, 1926, p. 110 şi urm.).

Pentru detalii mai amănunţite ale Notiţei, vezi Ph. E. Legrand, *Hérodote, Histoire*, VI, Paris, 1948, Notice, p. 33 şi urm.; pentru amănunte în legătură cu gloria posterioară a luptei de la Marathon, vezi G. Glotz, *Histoire Ancienne* (Histoire greque), II, Paris, 1938, p. 40.

I Aşa pieri Aristagoras[1] după ce mai înainte a semănat răzmeriţa[2] în Ionia. Histiaios, tiranul Miletului, primind îngăduinţa de la Darius, se arătă curînd la Sardes. Îndată ce sosi el din Susa, Artaphernes[3], cîrmuitorul Sardesului, îl întrebă de ce s-au răsculat ionienii, după părerea lui. El îi răspunse că nu ştie nimic, ba chiar se arătă mirat de cele petrecute, ca unul care habar n-ar fi avut de tulburările de atunci. Dar Artaphernes, văzîndu-l că umblă cu înşelăciuni şi cunoscînd adevărul în legătură cu răscoala, îi zise: „Iată, Histiaios, cum stau aceste lucruri: tu ai cusut sandala, iar Aristagoras a încălţat-o".

II Artaphernes spuse cuvintele de mai sus făcînd aluzie la răscoală. Histiaios, temîndu-se că Artaphernes cunoştea adevărul, îndată ce se lăsă noaptea cea dintîi, plecă pe furiş spre mare, înşelîndu-l pe regele Darius. Iată-l, aşadar, pe omul care-i făgăduise că va cuceri Sardinia, „cea mai mare insulă"[4], căutînd să ajungă pe ascuns căpetenia ionienilor în războiul împotriva lui Darius. Dar, sosind la Chios, el fu legat în lanţuri de locuitorii insulei, pe care îi muncea bănuiala că ar avea de gînd să pună la cale unele tulburări la îndemnul lui Darius. Cînd însă chioţii aflară întreaga poveste, cum că de fapt el este duşmanul regelui, îl dezlegară din lanţuri.

III Atunci cînd Histiaios fu întrebat de ionieni de ce l-a vestit cu atîta zor-nevoie pe Aristagoras să se răscoale împotriva regelui şi astfel a abătut atîtea nenorociri peste ionieni, el nu le arătă adevărata pricină, ci le spuse doar că regele Darius şi-a pus în gînd să-i scoată pe fenicieni din aşezările lor şi să-i strămute[5] în Ionia, iar pe ionieni, în Fenicia, şi de aceea le-a trimis vorba. Cu toate că regelui nu-i treceau de loc prin cap asemenea lucruri, el aşa îi sperie pe ionieni.

IV Apoi Histiaios, printr-un crainic ce se numea Hermippos, un om din Atarneus[6], trimise scrisori perşilor[7] din Sardes ca unora cu care ar fi avut mai înainte anumite dis-

cuţii despre răscoală. Dar Hermippos nu dădu scrisorile persoanelor cu pricina, ci le duse şi le înmînă lui Artaphernes. Acesta, aflînd toată tărăşenia, îi porunci lui Hermippos să ducă şi să predea scrisorile din partea lui Histiaios celor cărora erau menite, dar răspunsul trimis de perşi lui Histiaios să i-l dea lui. Cînd acestea fură date în vileag, Artaphernes ucise atunci o mulţime de perşi.

V În părţile Sardesului se produseră, aşadar, tulburări (cînd) pe Histiaios, care îşi pierduse această nădejde, locuitorii insulei Chios îl duseră în Milet [8], la cererea lui Histiaios însuşi. Dar milesienii, bucuroşi c-au scăpat şi de Aristagoras, şi ca unii care au gustat din libertate, nu erau de loc dornici să primească pe pămîntul lor un alt tiran. De aceea, la lăsarea nopţii, Histiaios încercă să intre în Milet cu sila, dar fu rănit în şold de un milesian. Cînd se văzu alungat din patria sa, el se întoarse în Chios; de aici, pentru că nu reuşi să-i convingă pe chioţi să-i dea corăbii, trecu la Mytilene [9] şi înduplecă pe lesbieni [10] să-i facă rost de vase. Aceştia, echipînd opt trireme, îl însoţiră pe Histiaios în drumul pe apă pînă la Byzantion; postîndu-se aici, ei se apucară să captureze corăbiile [11] care veneau din Pont, în afară de acelea cîte se arătau gata să asculte de Histiaios.

VI Pe cînd Histiaios şi mytilenienii se îndeletniceau cu asemenea treburi, împotriva Miletului se pregătea o oştire numeroasă de apă şi de uscat; comandanţii perşilor [12], unindu-se la un loc şi formînd un singur corp de armată, porniră întins împotriva Miletului, luînd mai puţin în seamă celelalte cetăţi. În oştirea de pe vase, fenicienii erau cei mai zeloşi [13]; alături de ei luau parte la expediţie şi ciprioţi, de curînd [14] subjugaţi, precum şi cilicieni şi egipteni.

VII Aceştia, aşadar, alcătuiau oastea pornită împotriva Miletului şi a celeilalte părţi a Ioniei. Ionienii, imediat ce au aflat, au trimis din partea lor împuterniciţi [15] la Panionion [16]. Sosind aici, la sfatul pe care-l ţinură, luară hotărîrea să nu mai adune armată de uscat împotriva perşilor, ci milesienii să-şi apere singuri zidurile cetăţii; în schimb, ei să înarmeze oştirea de pe vase, necruţînd nici o corabie, iar, după ce le vor înzestra cu echipament, să se adune cît mai repede la

Lade [17] ca să lupte pe mare în apărarea Miletului. Lade este o mică insulă aşezată în faţa oraşului milesienilor.

VIII După aceste pregătiri, ionienii şi, împreună cu ei, şi eolienii [18] care locuiesc în Lesbos se înfăţişară la locul hotărît cu corăbiile înzestrate cu arme. Ei erau orînduiţi în felul următor: flancul dinspre răsărit îl ocupau milesienii care procurară 80 de vase; lîngă ei se aflau cei din Priene [19], cu 12 corăbii, şi cei din Myunt [20], cu 3 corăbii; dincolo de myusieni, veneau la rînd teienii [21], cu 17 corăbii; alături de teieni erau oamenii din Chios cu 100 de vase; lîngă ei erau aşezaţi eretrienii [22] şi foceenii [23], eretrienii aducînd 8 corăbii, foceenii, 3. Dincolo de foceeni se aflau lesbienii [24], cu 70 de corăbii; ultimii erau orînduiţi samienii [25], care ocupau flancul dinspre apus, cu 60 de corăbii. Numărul total al tuturor acestora făcea 353 de trireme.

IX Prin urmare, atîtea erau corăbiile ionienilor [26]. Numărul vaselor barbarilor era de 600 [27]. Cînd şi aceste corăbii ajunseră la Milet şi întreaga lor pedestrime se găsea acolo, comandanţii perşilor, aflînd de mulţimea vaselor ioniene, fură cuprinşi de teamă că n-or să le poată face faţă în luptă şi astfel n-or să fie în stare nici să cucerească Miletul; dacă nu vor avea ei supremaţia pe mare, în acest caz, îi paşte primejdia unei grele pedepse din partea lui Darius. Chibzuind toate acestea, chemară la adunare pe tiranii ionienilor care, izgoniţi de la domnie de Aristagoras [28] Milesianul, fugiseră la mezi, iar acum luau parte şi ei la campania pornită împotriva Miletului; chemînd, aşadar, la sfat pe aceşti tirani cîţi se aflau în oştirea lor, perşii le vorbiră astfel: „Bărbaţi din Ionia, acum e momentul să vă dovediţi, rînd pe rînd, slujitori credincioşi ai casei regelui; fiecare dintre voi să încerce să despartă pe concetăţenii săi de restul oştirii aliate. Daţi-le de veste, făgăduindu-le că nu vor avea nici o neplăcere de îndurat din pricina răscoalei, că nu le vor fi arse nici templele, nici locuinţele lor, nici nu vor suferi vreo silnicie mai mare decît au îndurat înainte. Dar, dacă nu vor face aşa, ci cu tot dinadinsul vor lua parte la război, ameninţîndu-i, spuneţi-le ce-i aşteaptă; dacă vor fi înfrînţi în luptă, vor cădea în robie, iar pe fiii lor îi vom face eunuci,

pe fete le vom duce la Bactra[29], iar ţara lor vom da-o altora".

X Ei aşa vorbiră. Tiranii ionienilor trimiseră peste noapte (soli) ca să ducă vestea fiecare la ai săi. Dar ionienii la care sosiră aceste solii se purtară cu nechibzuinţă[30] şi nu lăsară loc trădării, fiecare crezînd că numai lui îi trimiteau perşii asemenea solii. Acestea se petrecură îndată după sosirea perşilor la Milet.

XI Apoi, după ce ionienii se strînseră la Lade, se ţinură adunări şi, printre alţii, vorbi atunci comandantul focean Dionysios; acesta cuvîntă astfel: „Afacerile noastre, o, bărbaţi din Ionia, se află pe muchie de cuţit; a sosit clipa să ajungem fie oameni liberi, fie sclavi, şi încă sclavi dezertori. Acum, deci, dacă sînteţi gata să înduraţi osteneală, veţi trage unele ponoase pentru moment, dar dacă îi veţi doborî pe potrivnici, veţi putea trăi în libertate; dimpotrivă, de vă veţi lăsa pradă moleşelii şi neorînduielii, nu mă îndoiesc de loc că pînă la urmă nu veţi da socoteală regelui pentru răscoală. De aceea, arătaţi-mi supunere şi încredeţi-vă în mine, iar eu vă făgăduiesc că, dacă zeii vor fi nepărtinitori, sau nu ne vom încăiera cu duşmanii sau, încăierîndu-ne, ei vor fi cu mult mai prejos decît noi".

XII Ascultînd aceste cuvinte, ionienii se lăsară în seama lui Dionysios. Acesta, scoţînd zilnic în larg corăbiile rînduite în flanc[31], îi instruia pe vîslaşi învăţîndu-i cum să-şi strecoare vasele unele printre altele; apoi înarmă cu armură grea oamenii de pe vase şi, în timpul zilei ce mai rămînea, el ţinea corăbiile ancorate, dar ionienilor le dădea de lucru cît era ziua de mare. Timp de şapte zile ei se supuseră şi îi împliniră porunca, dar în ziua următoare, ionienii, cum nu mai înduraseră asemenea cazne, sleiţi de puteri din pricina ostenelii şi a arşiţei soarelui, discutară între ei aşa: „Ce demon am supărat de facem astfel de corvoade? Ce fel de oameni smintiţi şi neghiobi sîntem noi de ne-am încredinţat unui focean rătăcitor, care are doar trei vase? Acesta, după ce a pus mîna pe noi, ne freacă hărţuindu-ne fără sfîrşit; mulţi dintre noi au căzut bolnavi, mulţi dau semne că vor avea parte de aceeaşi soartă. Faţă de asemenea nenorociri, e mai

bine să îndurăm orice altceva, chiar să suferim mai degrabă robia ce ne aşteaptă, oricare va fi ea, decît să fim ţinuţi în sclavia de acum. Haideţi, prin urmare, să nu mai ascultăm de el de aici înainte". Aceste vorbe le rostiră ei şi, după aceea, nici unul nu mai voi să se supună, ci, asemenea unei oştiri de uscat, întinzîndu-şi corturi în insulă, trăiau la umbră şi nu voiau să se îmbarce pe corăbii, nici să se instruiască.

XIII Aflînd de cele ce se petreceau la ionieni, comandanţii samienilor primiră de data aceasta propunerile lui Aiakes[32], fiul lui Syloson; erau aceleaşi propuneri pe care le făcuse şi mai înainte Aiakes, la porunca perşilor, cerîndu-le să părăsească alianţa cu ionienii. Samienii primiră propunerile, în primul rînd pentru că vedeau marea neorînduială de la ionieni, şi, apoi, deoarece li se părea cu neputinţă să înfrîngă puterea regelui, bine ştiind că, şi dacă ar învinge flota lui cîtă se afla acolo (pe Darius), se va înfăţişa îndată alta în loc, de cinci ori mai mare. Invocînd, aşadar, un pretext, îndată ce îi văzură pe ionieni că nu vor să-şi îndrepte purtarea, ei se socotiră în cîştig să-şi scape tefere templele şi casele lor proprii. Iar Aiakes, de la care samienii primiră îndemnurile, era fiul lui Syloson al lui Aiakes; fiind tiran al Samosului, el fusese despuiat de domnie de Aristagoras din Milet[33], la fel ca ceilalţi tirani ai Ioniei.

XIV Dar cînd fenicienii îşi îndreptară vasele pentru a-i ataca, ionienii, la rîndu-le, îşi rînduiră corăbiile în flanc ca să-i întîmpine. Din clipa în care au ajuns aproape unii de alţii şi s-au încăierat în luptă, de atunci înainte eu nu pot da desluşiri precise care dintre ionieni s-au dovedit oameni de nimica şi care viteji în această bătălie pe apă, pentru că ei aruncă vina unii pe alţii. Se spune că samienii, potrivit înţelegerii făcute cu Aiakes, îşi ridicară atunci pînzele[34] şi ieşiră cu corăbiile din linia de bătaie, îndreptîndu-se spre Samos, în afară de 11 vase. Căpitanii acestora rămaseră pe loc şi se aruncară în luptă, fără să asculte de generali. Şi, pentru această ispravă, obştea samienilor le-a dăruit cinstirea, ca unor oameni viteji ce au fost, de a fi înscrişi cu numele din partea tatălui[35] pe o stelă; această stelă se

află (şi acum) în agora. În schimb, lesbienii, văzînd pe vecinii lor fugind, urmară şi ei pilda samienilor, după cum, de altfel, au făcut şi cei mai mulţi dintre ionieni.

XV Dintre cei care stăruiră în bătălia pe mare, cel mai crunt fură loviţi chioţii, ca unii care au dat dovadă de fapte strălucite şi nu s-au dovedit laşi de bună voie; într-adevăr, ei veniseră, după cum s-a arătat şi mai înainte, cu 100 de corăbii avînd pe fiecare din ele un echipaj format din 40 de bărbaţi aleşi dintre cetăţenii de vază. Iar cînd au văzut că cei mai mulţi aliaţi trădează cauza, ei n-au socotit de cuviinţă să se arate deopotrivă cu cei mişei, ci, rămînînd doar cu cîţiva aliaţi, au dus mai departe lupta pe mare, trecînd peste (linia vrăjmaşă); pînă în cele din urmă, capturînd multe vase de-ale duşmanilor, pierdură şi ei, la rîndu-le, cele mai multe din corăbiile lor. Abia atunci oamenii din Chios căutară şi ei scăpare fugind spre ţara lor cu corăbiile ce le-au mai rămas.

XVI Dintre locuitorii Chiosului, cei ale căror corăbii nu mai puteau înainta din pricina stricăciunilor suferite, cum erau urmăriţi, se refugiară la Mycale [36]. Aici, izbindu-şi vasele de ţărm, le părăsiră, iar ei o luară pe jos pe uscat. În drumul lor, pătrunseră pe meleagurile Efesului [37]; cum ajunseră în ţinut noaptea, iar femeile din partea locului tocmai sărbătoreau Thesmophoriile [38], efesienii, care nu auziseră dinainte despre păţania chioţilor şi acum se trezeau deodată cu o oştire năvălind pe pămîntul lor, temîndu-se că au de-a face cu nişte tîlhari şi că vin după femei, săriră grămadă să le apere şi-i măcelăriră pe chioţi. Aceştia, aşadar, de o astfel de soartă avură parte.

XVII Dionysios din Focea, văzînd că e pierdută cauza ionienilor, puse mîna pe trei corăbii de-ale vrăjmaşului şi plecă, nu spre Focea deocamdată, ştiind bine că ea este înrobită împreună cu cealaltă parte a Ioniei, ci, aşa cum era, o luă îndată spre Fenicia [39]; acolo, după ce scufundă nişte vase de negoţ [40] şi luă din ele o mulţime de bani, porni în larg spre Sicilia; de aici el se apucă de piraterie, aţinînd calea carthaginezilor şi tyrrhenienilor, nu însă şi elenilor.

XVIII Perşii, după ce au învins pe ionieni în lupta pe apă, împresurară Miletul dinspre uscat şi dinspre mare, săpîndu-i la temelie zidurile şi folosind împotriva lui maşinării de tot soiul; ei îl cuceriră pe deplin în al şaselea an [41] de la răscoala lui Aristagoras şi înrobiră oraşul în aşa fel potrivindu-se, încît dezastrul s-a nimerit să aibă loc chiar în timpul prezis de oracolul ce s-a dat despre Milet.

XIX Într-adevăr, o dată cînd argienii întrebară oracolul [42] de la Delfi despre mîntuirea [43] propriului lor oraş, li s-a dat un răspuns comun care privea pe argieni, dar, ca o abatere, prezicea şi despre milesieni. Profeţia pentru argieni o voi pomeni cînd voi ajunge cu povestirea la acest subiect, dar prorocirea făcută milesienilor, care nu erau atunci de faţă, sună astfel:

Şi atunci, o, Miletule, meşter în faptele rele,
Multora fi-vei ospăţul şi daruri strălucitoare,
Multor pletoşi femeile tale picioare spăla-vor,
Templul nost' din Didyma [44] altor(a) cădea-va în grijă.

Într-adevăr, asemenea nenorociri s-au abătut peste milesieni cînd cea mai mare parte a bărbaţilor fură ucişi de perşi, care poartă plete, iar femeile şi copiii căzură în stare de robie; sanctuarul din Didyma [45], templul şi oracolul fură pustiite şi arse. Despre comorile din acest sanctuar am pomenit de mai multe ori [46] şi în altă parte a povestirii.

XX Milesienii care au căzut atunci prizonieri fură strămutaţi de aici la Susa. Regele Darius, fără să le facă vreun alt rău, îi aşeză lîngă Marea numită Roşie, în oraşul Ampe [47]; pe lîngă acest oraş curge fluviul Tigru la vărsarea sa în mare. Din ţinutul Miletului, părţile din jurul oraşului, cît şi cîmpia, le ocupară perşii înşişi, iar înălţimile le dăruiră carienilor din Pedasa [48] ca să le stăpînească.

XXI Cînd milesienii au avut de îndurat astfel de suferinţe din partea perşilor, sybariţii care, din clipa în care şi-au pierdut patria, locuiau în Laos şi în Skidros [49], n-au arătat aceeaşi compătimire faţă de milesieni; căci, la ocu-

parea Sybarisului de crotonieni, toţi milesienii în vîrstă de a lua arma în mîini şi-au ras capetele şi s-au cernit în mare doliu, pentru că aceste oraşe, din cîte ştim noi, erau cel mai mult unite între ele prin legături de ospeţie [50]. În schimb, atenienii nu s-au purtat la fel (ca sybariţii) ; ei au lăsat să se vadă că sînt adînc îndureraţi de luarea Miletului, printre altele şi prin faptul că întreg teatrul a izbucnit în lacrimi cînd Phrynichos [51] a prezentat pe scenă drama sa „Luarea Miletului". Ba, pe acesta l-au şi amendat cu 1 000 de drahme pentru că a pomenit de nenorocirile neamului ; şi ei au mai luat hotărîrea ca de aici înainte nimeni şi niciodată să nu mai joace această dramă [52].

XXII Miletul, aşadar, se găsi deodată golit de milesieni. Cît priveşte pe samieni, cei care aveau ceva avere nu vedeau cu ochi buni purtarea conducătorilor lor faţă de mezi şi, întrunindu-se la sfat, au luat hotărîrea ca imediat după bătălia pe apă — încă înainte de a le sosi în ţară tiranul Aiakes — să ia calea mării ca să întemeieze o colonie şi să nu aştepte să ajungă robii mezilor şi ai lui Aiakes. Tocmai în acelaşi timp zanclienii [53] din Sicilia trimiseră soli în Ionia şi îi poftiră pe ionieni la Cale Acte [54], în dorinţa de a pune acolo temeliile unui oraş ionian ; acest pămînt care poartă numele de Cale Acte era al sicilienilor, aflîndu-se în partea Siciliei dinspre Tyrrhenia. Cînd, aşadar, fură invitaţi, dintre ionieni numai samienii se duseră acolo [55] şi, împreună cu ei, milesienii care au mai scăpat cu viaţă.

XXIII În aceste împrejurări, iată ce-a fost dat să se mai întîmple. Samienii, în drum spre Sicilia, ajunseră la locrienii epizephyri [56], în vreme ce zanclienii împreună cu regele lor, pe nume Skythes, împresurau un oraş al sicilienilor, cu gînd să-l cucerească. Aflînd acestea, Anaxilaos [57], tiranul oraşului Rhegion [58], certat pe atunci cu zanclienii, intră în legătură cu samienii şi îi convinse că ar trebui să lase în pace Cale Acte spre care mergeau şi să ocupe în schimb Zancle, pentru că era o cetate lipsită de bărbaţi. Samienii, lăsîndu-se înduplecaţi, puseră stăpînire pe Zancle ; dar zanclienii, cînd aflară că oraşul lor este ocupat, săriră în apărarea lui şi cerură totodată sprijinul lui Hippocrates [59], tiranul Gelei, pentru că acesta le era aliat. Cînd

Hippocrates cu oştirea sa le sosi în ajutor, după ce puse în lanţuri pe Skythes, cîrmuitorul zanclienilor, ca pe unul care a pierdut oraşul, precum şi pe fratele lui, pe Pythogenes, îi trimise pe aceştia în oraşul Inyx [60], iar pe ceilalţi zanclieni îi trădă, după ce intră mai întîi în legătură cu samienii cu care făcu un schimb de jurăminte. Iar ca răsplată, i se făgăduise din partea samienilor jumătate din toate lucrurile şi din sclavii din cetate ; de asemenea, roadele cîmpului să-i fie hărăzite în întregime tot lui Hippocrates. El însuşi, apoi, punînd cătuşe celor mai mulţi zanclieni, îi privea ca pe nişte sclavi, iar pe fruntaşii lor, în număr de 300, îi dădu pe mîna samienilor să-i omoare. Totuşi, samienii nu-i uciseră.

XXIV Skythes, monarhul zanclienilor, fugi însă din Inyx la Himera [61], iar de aici, el se arătă în Asia, unde se înfăţişă înaintea regelui Darius. Acesta l-a socotit cel mai cinstit dintre toţi oamenii cîţi au venit la el din Ellada, pentru că, cu îngăduinţa regelui, el a ajuns în Sicilia, dar, din Sicilia, s-a înturnat din nou la rege [unde a stat] pînă cînd, întru totul fericit, şi-a sfîrşit zilele copleşit de bătrîneţe, acolo, la perşi. Astfel samienii, eliberaţi de mezi, au pus stăpînire fără greutate pe un oraş atît de frumos ca Zancle [62].

XXV După bătălia pe mare care s-a dat mai sus de Milet, fenicienii, la porunca perşilor, îl sprijiniră să intre în Samos pe Aiakes, fiul lui Syloson, ca pe omul care se făcuse vrednic de multă recunoştinţă din partea lor şi care săvîrşise fapte măreţe. Iar dintre cei care se răsculaseră împotriva lui Darius, numai samienilor le-au fost cruţate de foc oraşul şi templele, deoarece ei au dezertat cu vasele din bătălia pe apă. După luarea Miletului, perşii ocupară îndată şi Caria [63] ; pe unele cetăţi de aici le cuceriră prin supunerea lor de bună voie, pe altele le îngenuncheară cu sila.

XXVI Acestea aşa se petrecură.

Lui Histiaios din Milet, care se afla acum prin preajma cetăţii Byzantion şi se ocupa cu capturarea vaselor ionienilor la ieşirea lor din Pont, i se aduse vestea despre cele petrecute în Milet. Încredinţă atunci degrabă treburile ce

priveau Hellespontul lui Bisaltes din Abydos [64], fiul lui Apollophanes, iar el cu lesbienii o apucară pe mare spre Chios; aici, la aşa-numitele „Gropi" de pe pămîntul insulei Chios, se luptă cu oştirea de pază a locuitorilor insulei, care nu-i îngăduia să pătrundă înăuntru. El ucise atunci mulţi dintre ostaşii de strajă, iar pe ceilalţi oameni din Chios, cum erau sleiţi de puteri după bătălia pe apă, Histiaios împreună cu lesbienii îi înfrînse, pornind atacul împotriva lor din Polichne [65], cetăţuia din Chios.

XXVII (Divinitatea) are obiceiul să prevestească într-un fel oarecare prin semne, ori de cîte ori peste o cetate sau peste un popor urmează să se abată nenorociri grele; într-adevăr, şi cei din Chios primiră semne mari înaintea nenorocirilor lor. Pe de o parte, cînd ei au trimis la Delfi un cor de o sută de tineri, numai doi dintre ei li s-au înapoiat, ceilalţi nouăzeci şi opt, loviţi de ciumă, prăpădindu-se de această boală. Pe de altă parte, în oraş, tot în aceeaşi vreme, cu puţin înainte de bătălia pe mare, a căzut acoperişul peste copiii care învăţau buchile, încît dintr-o sută douăzeci de copii, numai unul a scăpat cu viaţă. Asemenea semne le-a trimis lor zeul. După aceste prevestiri, lupta de pe mare care a urmat a îngenuncheat cetatea; apoi, după bătălia pe apă, sosi la ei Histiaios cu lesbienii şi, cum cei din Chios erau copleşiţi de nenorociri, el puse cu uşurinţă stăpînire peste ei.

XXVIII De aici, Histiaios porni cu oaste împotriva insulei Thasos [66], ducînd cu el mulţi ionieni şi eolieni. Dar, pe cînd împresura Thasosul, îi sosi vestea că fenicienii se îndreaptă pe mare, pornind din Milet, împotriva celeilalte părţi a Ioniei [67]. Aflînd aceste veşti, el părăsi insula Thasos, fără să o fi prădat, şi se grăbi spre Lesbos [68], atît el cît şi întreaga-i oştire. Din Lesbos, cum oastea-i suferea de foame, trecu pe ţărmul celălalt ca să secere grîul din Atarneus, şi pe cel de aici, cît şi pe al mysienilor din cîmpia Caïcos [69]. Dar pe aceste meleaguri se afla din întîmplare un pers, Harpagos, în fruntea unei oştiri destul de numeroase; acesta, întîmpinîndu-l la debarcare, îl prinse de viu pe Histiaios însuşi şi nimici cea mai mare parte a oştirii sale. Aşa a fost prins de viu Histiaios.

XXIX În timpul încăierării dintre eleni şi perşi, care a avut loc la Malene [70] în ţinutul Atarneus, o bună bucată de vreme perşii se gîndiră să plece, dar, pînă la urmă, cavaleria lor, pornind la atac, se năpusti asupra elenilor. Într-adevăr, amestecul cavaleriei a fost hotărîtor. Iar Histiaios, în învălmăşeala de atunci a elenilor, trăgînd nădejde că regele n-o să-l trimită la pierzanie din pricina greşelii lui, prinse o asemenea dragoste de viaţă, încît, în fuga lui, cînd fu prins de un bărbat pers, tocmai în clipa în care acesta punea mîna pe el şi era gata să-l străpungă cu sabia, el, vorbind în limba persană, spuse că este Histiaios Milesianul.

XXX Într-adevăr, dacă ar fi fost dus şi înfăţişat înaintea regelui Darius, aşa cum a fost prins de viu, el n-ar fi păţit nici un rău, după părerea mea, ci, dimpotrivă, i s-ar fi iertat vina. Dar iată că acum, tocmai din aceste pricini, ca nu cumva, scăpînd din nou, să ajungă un om mare pe lîngă rege, Artaphernes, cîrmuitorul Sardesului, şi Harpagos, care îl prinsese, îndată ce sosiră cu el la Sardes, îi răstigniră trupul pe cruce [71], iar capul i-l îmbălsămară şi îl duseră la regele Darius, la Susa. Darius, cînd află de aceste întîmplări, copleşindu-i cu ocări pe cei care au săvîrşit fapta şi pentru că nu i l-au adus viu înaintea ochilor, porunci să-i spele mai întîi şi să-i îngrijească bine capul, apoi să-l îngroape ca pe al unui om care a fost un mare binefăcător [72] şi al lui, şi al perşilor. Acesta a fost sfîrşitul lui Histiaios.

XXXI Flota perşilor, după ce şi-a petrecut iarna în preajma Miletului, în anul următor [73], îndată ce ieşi în larg, ocupă cu uşurinţă insulele din apropierea ţărmului, Chios, Lesbos şi Tenedos. De cîte ori cucereau cîte o insulă, ocupînd-o pe fiecare în parte, barbarii prindeau oamenii ca într-o mreajă. Şi, într-adevăr, iată cum se face această vînătoare [74]: ţinîndu-se de mînă om cu om, ei trec de la marea de miazănoapte pînă la marea de miazăzi [75] şi aşa străbat toată insula vînînd oamenii. În acest fel au cucerit şi oraşele ioniene de pe continent, numai că aici nu au mai prins în plasă pe locuitori, pentru că pe continent le era cu neputinţă [76].

XXXII În această vreme, generalii perşilor nu lăsară de minciună ameninţările pe care le făcuseră ionienilor, cînd aceştia s-au aşezat în linie de bătaie împotriva lor. Într-adevăr, îndată ce deveniră stăpîni peste cetăţile ioniene, alegînd din ele băieţi, printre cei mai chipeşi, îi schilodiră şi făcură din oameni întregi nişte [bieţi] eunuci ; de asemenea ei aleseră şi fecioare, dintre cele mai frumoase, pentru a fi trimise la rege. Asemenea fapte săvîrşiră, iar oraşele le arseră cu temple cu tot. Astfel, pentru a treia oară fură înrobiţi ionienii, prima oară de lydieni [77], a doua şi a treia oară, de perşi.

XXXIII Apoi, pornind din Ionia, flota persană cuceri toate ţinuturile de pe ţărmul stîng cînd intri în Hellespont ; căci cele de pe ţărmul drept se aflau sub stăpînirea oştilor persane de uscat. Iată care sînt regiunile de pe ţărmul european al Hellespontului [78] : Chersonesul [79], în care oraşele sînt înţesate unul lîngă altul, Perinthos [80], cetăţile din Tracia [81], Selymbria [82] şi Byzantion. Byzantinii şi calcedonii de pe ţărmul potrivnic nu aşteptară sosirea flotei fenicienilor, ci, părăsindu-şi patria, intrară în Pontul Euxin, de unde se statorniciră în oraşul Mesambria [83]. Fenicienii, după ce au incendiat ţinuturile pomenite mai sus, se întoarseră spre Proconnesos [84] şi spre Artake [85] şi, pustiindu-le şi pe acestea cu foc şi pîrjol, se întoarseră pe apă din nou la Chersones ca să distrugă şi celelalte cetăţi pe care încă nu le prădaseră cînd trecuseră prima dată prin preajma lor. Dar de Kyzicos nici măcar nu se apropiară, pentru că cyzicienii, încă înainte de venirea fenicienilor, se aflau sub stăpînirea marelui rege ; cyzicienii încheiaseră mai înainte o înţelegere [de supunere] cu Oiobares [86], fiul lui Megabazos, cîrmuitorul din Daskyleion [87]. În schimb, pe celelalte oraşe ale Chersonesului, în afară de oraşul Cardia [88], pe toate puseră stăpînire fenicienii.

XXXIV Pînă pe vremea aceea, tiranul cetăţilor pomenite mai sus era Miltiades, fiul lui Kimon al lui Stesagoras. Această domnie o cucerise mai întîi Miltiades, fiul lui Kypselos, după cum urmează : stăpîni peste acest Chersones erau tracii dolonci ; aceşti dolonci [89], împovăraţi de războiul cu apsinţii [90], îşi trimiseră regii la Delfi ca să iscodească oracolul despre război. Iar Pythia le răspunse să ducă cu ei în

ţară, pentru a pune temeliile unei cetăţi, pe acela care îi va pofti primul la ospeţie după ce vor ieşi din templu. Mergînd, aşadar, doloncii pe Calea Sacră [91], trecură pe la focidieni şi pe la beoţieni şi, cum nimeni nu-i chemă, ei se abătură din drum pe la Atena [92].

XXXV Pe vremea aceea, la Atena, toată puterea se afla în mîinile lui Peisistratos ; în acelaşi timp se bucura de mare trecere şi Miltiades, fiul lui Kypselos, fiind dintr-o casă care ţinea car cu patru cai ; el îşi trăgea originea mai depărtată din Aiacos [93] şi Aigine, iar după obîrşia sa mai apropiată, era atenian ; Philaios [94], fiul lui Aias, a fost primul atenian din această familie [95]. Aşadar, Miltiades despre care vorbim, şezînd în faţa porţilor casei sale şi văzîndu-i trecînd pe lîngă el pe dolonci cu îmbrăcămintea de pe ei străină de cea de prin partea locului şi cu lănci [96], îi strigă şi, cînd se apropiară de el, le oferi găzduire şi ospăţ [97]. Aceştia, după ce fură primiţi şi ospătaţi, îi destăinuiră întreg oracolul şi, aducîndu-i-l la cunoştinţă, îl rugară să dea ascultare zeului. Miltiades, îndată ce-i auzi, se şi lăsă înduplecat de vorba lor, ca omul pe care îl apăsa domnia lui Peisistratos şi care dorea să fie cît mai departe de acesta. De aceea, Miltiades plecă îndată la Delfi ca să întrebe oracolul dacă poate face cele ce-i cereau doloncii.

XXXVI Cum şi Pythia îl îndemna în acelaşi fel, Miltiades, fiul lui Kypselos, care fusese înainte de aceste întîmplări învingător la jocurile olimpice, la cursa de care cu patru cai, luînd de data aceasta pe orice atenian care voia să se alăture oetei lui, porni pe mare [98] împreună cu doloncii şi se făcu astfel stăpîn în ţara lor ; căci cei care îl duseră îl înscăunară tiran.

Ca primă lucrare, el închise cu zid istmul Chersonesului, de la oraşul Cardia pînă la Paktye [99], ca să nu-i poată prăda apsinţii cînd ar năvăli pe pămîntul lor. Stadiile istmului sînt 36 la număr ; de la istmul pomenit înspre interior, Chersonesul în întregime are 420 de stadii lungime.

XXXVII Miltiades, după ce zăgăzui cu zid gîtul Chersonesului şi le tăie în acest chip apsinţilor calea, se război, pentru prima oară dintre toţi, cu lampsacienii [100]. Atunci

lampsacienii, întinzîndu-i curse, îl făcură prizonier. Miltiades însă avea mare trecere la Croesus Lydianul[101]; aflînd, aşadar, Croesus de păţania lui, le ceru lampsacienilor prin soli să-i dea drumul lui Miltiades; dacă nu, el îi ameninţă că-i va nimici ca pe pini[102]. În vreme ce lampsacienii, prinşi în discuţii, nu găseau tîlcul vorbei cu care Croesus i-a ameninţat, zicînd că îi va distruge ca pe pini, unul din bătrîni, dumerindu-se cumva cu greu, le arătă cum stau lucrurile: singur pinul dintre toţi copacii, după ce a fost tăiat, nu mai dă nici o mlădiţă, ci piere nimicit în întregime. Lampsacienii, temîndu-se atunci de Croesus, îi dădură drumul lui Miltiades, eliberîndu-l.

XXXVIII Acesta, deci, îşi găsi scăparea numai datorită lui Croesus. Apoi el muri fără urmaş, lăsînd puterea şi averea sa lui Stesagoras, fiul fratelui său după mamă, cu numele Kimon[103]. Începînd de la moartea lui, chersonesiţii îi aduc mereu jertfe, cum se obişnuieşte unui întemeietor de cetate, rînduiesc în cinstea lui întreceri de cai şi întreceri gimnice, la care nu se îngăduie nici unui lampsacian să ia parte. Tot într-un război cu lampsacienii l-a surprins moartea pe neaşteptate şi pe Stesagoras, şi tot fără copii; el a fost lovit cu securea în cap, în prytaneu, chipurile de un fugar, de fapt de un duşman, şi încă de unul înverşunat.

XXXIX După ce pieri şi Stesagoras în acest fel, Peisistratizii trimiseră[104] în Chersones cu o triremă pe Miltiades, fiul lui Kimon şi fratele lui Stesagoras care murise, dîndu-i însărcinarea să ia el în mîini treburile de acolo. Peisistratizii se purtaseră bine cu Miltiades la Atena, ca şi cum n-ar fi fost complici la moartea tatălui acestuia, cu numele Kimon, întîmplare pe care o voi lămuri în altă parte a povestirii[105], arătînd cum s-a petrecut. Miltiades, ajungînd deci în Chersones, nu ieşi un timp din casă, negreşit ca să cinstească amintirea fratelui său Stesagoras. Aflînd acest lucru, locuitorii Chersonesului, acei care deţineau puterea, se strînseră la un loc din toate cetăţile; cînd sosiră la el în ceată, chipurile ca să-i împărtăşească durerea, Miltiades îi legă în lanţuri. Astfel se făcu Miltiades stăpîn pe Chersones, întreţinînd 500 de mercenari ca ajutoare; el luă în căsătorie pe fiica lui Oloros, regele tracilor, pe Hegesipyle.

XL Acest Miltiades al lui Kimon venise[106] de curînd în Chersones, şi iată că, îndată după sosirea lui, fu năpădit de alte necazuri, şi mai mari încă decît cele care îl loviseră pînă atunci. Într-adevăr, cu doi ani mai înainte[107] de aceste întîmplări, el fugise din pricina sciţilor; sciţii nomazi, cînd au fost împinşi de regele Darius, s-au strîns grămadă şi au înaintat[108] pînă la Chersonesul cu pricina; Miltiades, fără să-i aştepte pe aceşti năvălitori, fugi din Chersones pînă la plecarea sciţilor, cînd l-au adus înapoi doloncií; aceste fapte se petrecuseră cu doi ani înainte de nenorocirile care l-au ajuns acum.

XLI De data aceasta însă, cînd află că fenicienii se găsesc la Tenedos, el îşi încărcă cinci trireme cu averi din cîte-i stăteau la îndemînă şi se îmbarcă[109] pentru Atena; şi cum porni din oraşul Cardia, el înaintă prin golful Melas[110]. Tocmai cînd trecea pe lîngă ţărmul Chersonesului, iată că fenicienii îi atacară corăbiile. Miltiades cu patru vase se refugie la Imbros[111], căci pe a cincea corabie fenicienii, urmărind-o, o capturară. Căpitanul acestei corăbii se întîmpla să fie chiar cel mai vîrstnic dintre fiii lui Miltiades, Metiochos[112], născut nu de fiica tracului Oloros, ci de o altă femeie. Fenicienii îl prinseră, aşadar, cu corabie cu tot; cînd aflară apoi că este fiul lui Miltiades, ei îl duseră îndată la rege, închipuindu-şi că vor primi în schimb o mare răsplată, pentru că Miltiades fusese acel ionian care îşi spusese părerea şi propusese să se dea ascultare sciţilor, cînd aceştia le-au cerut să dezlege puntea de vase şi să plece acasă. Dar Darius, cînd fenicienii i-au adus pe Metiochos al lui Miltiades, nu-i pricinui nici un neajuns, ci, dimpotrivă, îl copleşi cu daruri nenumărate: îi dărui şi casă, şi avere, şi o femeie persană; cu ea, el a avut copii care s-au bucurat de cinste la perşi. Apoi din Imbros, Miltiades ajunse la Atena.

XLII În răstimpul acestui an, la faptele înşirate mai sus perşii nu adăugară nimic care să înrăutăţească legăturile cu ionienii; dimpotrivă, în scurgerea acestui an, iată ce măsuri s-au luat, foarte prielnice pentru ionieni. Artaphernes, cîrmuitorul Sardesului, trimiţînd după împuterniciţii cetăţilor, îi sili pe ionieni să încheie între ei anumite învoieli pentru ca (în caz de neînţelegere) să recurgă la judecăţi, şi nu la jafuri şi

răpiri. El îi forţă deci la aceste rînduieli şi, împărţindu-le pămînturile în parasanghe — cum numesc perşii 30 de stadii —, hotărî un tribut pentru fiecare în parte, potrivit măsurătorii făcute; acest tribut se mai plăteşte de atunci încă şi pe vremea mea, aşa cum a fost fixat de Artaphernes, care l-a statornicit aproape la aceeaşi sumă ca mai înainte. Acestea au fost, aşadar, măsurile de pace luate pentru ei [113].

XLIII [114] O dată cu sosirea primăverii [115], în vreme ce pe alţi comandanţi regele îi îndepărtă de la conducere, Mardonios, fiul lui Gobryas, coborî la mare ducînd cu el oştire foarte numeroasă şi de uscat, şi de apă. El era tînăr ca vîrstă [116] şi de curînd însurat cu fiica regelui Darius, cu Artozostra. După ce Mardonios sosi în Cilicia [117] în fruntea acestei oştiri, se îmbarcă pe o corabie şi plecă împreună cu celelalte vase, în vreme ce armata de uscat o conduceau alţi comandanţi spre Hellespont. Cînd Mardonios, trecînd de-a lungul coastei Asiei, sosi în Ionia — aici o să povestesc un lucru foarte de mirare pentru elenii care nu cred că, dintre cei şapte perşi, Otanes [118] a fost acela care a propus statornicirea orînduirii democratice la perşi —, Mardonios, zic, punînd capăt tuturor tiraniilor ionienilor, creă în cetăţi o conducere democratică [119]. După ce isprăvi cu aceste treburi, el se grăbi spre Hellespont. Aici, adunîndu-se un mare număr de corăbii şi strîngîndu-se şi o imensă oştire de uscat, perşii trecură cu vasele prin Hellespont şi porniră să străbată Europa; ei mergeau în primul rînd împotriva Eretriei [120] şi a Atenei.

XLIV Dar aceste oraşe erau doar un pretext al campaniei; de fapt, ei urmăreau să îngenuncheze cît mai multe cu putinţă din cetăţile elene; astfel, în vreme ce cu oştirea de pe corăbii subjugară pe thasieni care nu ridicară nici un deget împotriva lor, cu armata de uscat ei adăugară pe macedoneni [121] la numărul celor supuşi mai înainte; într-adevăr, în afara macedonenilor, toate neamurile se aflau sub jugul pers. Iar din Thasos, trecînd de partea cealaltă a mării, ei înaintară pe apă, pe sub coasta continentului, pînă la Acanthos [122], apoi, pornind din Acanthos, înconjurară Athosul. Dar tocmai pe cînd făceau ocolul muntelui Athos, un vînt de miazănoapte puternic şi fără scăpare, năpustindu-se asupra lor, îi lovi cu aprigă furie, izbind corăbii, multe la număr, de muntele Athos. Se spune că au fost nimicite atunci ca la 300 de vase şi peste 20 000 de oameni. Fiindcă marea de aici din preajma Athosului este plină de fiare [123], unii au pierit răpiţi de ele, alţii, izbiţi de stînci; unii dintre ei nu ştiau să înoate şi de aci li s-a tras moartea, alţii (au murit) de frig [124].

XLV Aşa s-au petrecut lucrurile cu oştirea de pe corăbii. Pe de altă parte, pe Mardonios cu armata de uscat l-au atacat într-o noapte tracii brygi [125], în vreme ce făcea popas în Macedonia. Brygii au ucis atunci pe mulţi dintre ei, ba chiar pe Mardonios l-au rănit. Dar nici ei n-au scăpat de robia perşilor, pentru că Mardonios nu s-a mişcat din acele ţinuturi înainte de a-i fi supus şi pe ei. Dar, după ce a subjugat şi această seminţie, el şi-a retras oştirea, pentru că îşi zdruncinase puternic oastea de uscat împotriva brygilor şi cea de apă, la muntele Athos. Aşadar, acest corp de oştire, sfîrşindu-şi campania în chip ruşinos, s-a retras spre Asia.

XLVI În anul care a urmat [126] acestor întîmplări, Darius, trimiţînd mai întîi o solie thasienilor, care fuseseră pîrîţi de vecinii [127] lor că ar pune la cale o răscoală, le porunci să-şi dărîme zidul cetăţii şi să-şi ducă corăbiile la Abdera. Thasienii, deoarece au fost împresuraţi [128] o dată de Histiaios din Milet şi de atunci aveau strînse multe provizii, îşi foloseau averea construind corăbii mari [129] şi înconjurîndu-şi cetatea cu un zid mai puternic. Venitul li se trăgea din aşezările lor de pe continent [130] şi din mine. Din minele de aur de la Scapte Hyle le ieşea în total un venit de 80 de talanţi, iar din cele din Thasos, ceva mai puţin, totuşi destul de mult încît thasienilor, scutiţi de dare de pe roadele pămîntului, le revenea în total, din produsele de pe continent şi din mine, un venit de 200 de talanţi, ba, cînd producţia creştea cel mai mult, de 300 de talanţi pe an.

XLVII Şi eu am văzut aceste mine; dintre ele, cele mai minunate erau cele descoperite de fenicieni [131], cînd aceştia au colonizat, împreună cu Thasos, insula [132], care şi-a primit mai tîrziu numele după al fenicianului Thasos. Iar aceste mine feniciene se află în Thasos între locurile numite Ainyra

şi Coinyra [133], faţă în faţă cu Samothrake; este vorba de un munte mare care a fost răscolit prin scoaterea minereului. Iată, aşadar, cum este acesta. La porunca regelui, thasienii îşi dărîmară zidul, iar corăbiile, pe toate, le duseră la Abdera.

XLVIII După aceea, Darius îi încercă pe eleni dacă au de gînd să-l înfrunte cu război sau să i se închine. Trimise, aşadar, crainici, pe unii într-o parte a Elladei, pe alţii, în alta, dîndu-le porunca să ceară pentru rege pămînt şi apă. Şi, în vreme ce pe unii îi trimise în Ellada, pe alţi crainici îi risipi pe la cetăţile de pe ţărmul mării care îi plăteau tribut, cerîndu-le să-i construiască corăbii mari şi vase de transportat cai.

XLIX Pe cînd locuitorii de pe ţărmul mării se apucară să-i împlinească porunca, mulţi de pe continent şi insularii toţi dăruiră crainicilor sosiţi în Ellada ceea ce pretindea persul în cererea lui. Printre alţi insulari care îi dădură atunci lui Darius pămînt şi apă au fost şi egineţii. Dar abia împliniră aceste cerinţe, că atenienii îndată şi săriră pe capul lor, crezînd că egineţii au arătat supunere (perşilor) din duşmănie [134] faţă de ei, ca să pornească război împotriva lor împreună cu persul. Bucuroşi, atenienii se legară de acest pretext şi, începînd să alerge la Sparta [135], îi învinuiră pe egineţi că au trădat Ellada prin faptele pe care le-au săvîrşit.

L În faţa acestei învinuiri, Cleomenes, fiul lui Anaxandrides, care era atunci rege la spartani, se duse la Egina, cu gîndul să-i prindă pe cei mai vinovaţi dintre egineţi. Dar pe cînd încerca să-i aresteze, cîţiva egineţi i se împotriviră; cel mai aprig dintre ei era Crios al lui Polycritos, care îl ameninţă pe Cleomenes că nu va duce cu el pe nici un eginet teafăr, pentru că a luat asemenea măsuri fără încuviinţarea obştii spartanilor, de bună seamă mituit cu bani de atenieni; altfel, el ar fi căutat să pună mîna pe ei venind împreună cu celălalt rege.

Crios vorbea aşa la îndemnul scrisorii lui Demaratos. Cleomenes, văzîndu-se izgonit astfel din Egina, îl întrebă pe Crios [136] care-i este numele; acesta i-l spuse. Iar Cleomenes îi grăi atunci aşa: „Înfăşoară-ţi coarnele în aramă, o, berbecule, ca să poţi îndura o mare primejdie".

LI Demaratos, fiul lui Ariston, care rămăsese în acest răstimp la Sparta, îl defăima într-una pe Cleomenes; el era de asemenea regele spartanilor, dar dintr-o familie cu mai puţină vază; de fapt, se afla pe o treaptă mai jos nu în altă privinţă (pentru că amîndoi regii se trăgeau din acelaşi strămoş [137]), ci deoarece casa lui Eurysthenes, pe temeiul primei progenituri, se bucura oarecum de mai multă cinste.

LII Lacedemonienii, potrivnic vorbelor oricărui poet [138], spun că pe ei i-a adus pe aceste meleaguri în care sînt stăpîni acum însuşi Aristodemos, fiul lui Aristomachos al lui Cleodaios al lui Hyllos, pe vremea cînd era regele lor, şi nu fiii lui Aristodemos. Apoi, nu după mult timp, lui Aristodemos i-a născut nevasta. Ea se numea Argeia şi era — se spune — fiica lui Autesion al lui Teisamenos al lui Thersandros al lui Polyneikes [139]; Argeia a născut atunci doi gemeni, iar Aristodemos abia apucă să-şi vadă nou-născuţii, că se îmbolnăvi şi muri. Lacedemonienii care trăiau pe vremea aceea luară hotărîrea ca, potrivit legii, să-l facă rege pe copilul mai vîrstnic; dar nu ştiau pe care să-l aleagă, fiindcă amîndoi aveau aceeaşi înfăţişare şi aceeaşi mărime. Cînd văzură că le este cu neputinţă să-i deosebească, sau poate chiar mai înainte, o întrebară pe mama lor; aceasta îi încredinţă că nici ea nu-i distinge, cu toate că, de fapt, îi cunoştea foarte bine, dar tăgăduia cu tărie în nădejdea că poate va fi cu putinţă ca amîndoi copiii să ajungă regi. Lacedemonienii, deci, se aflau în mare încurcătură. În acest impas, ei trimiseră soli la Delfi ca să întrebe oracolul ce au de făcut într-o asemenea împrejurare. Pythia le porunci să-i socotească regi pe amîndoi copiii, dar să-l cinstească mai cu osebire pe cel mai vîrstnic [140]. Un astfel de răspuns le-a dat Pythia. Dar cum nici de data aceasta lacedemonienii nu erau mai dumeriţi în privinţa copilului mai vîrstnic, le veni în ajutor sfatul unui om din Messena, cu numele Panites. Acest Panites îi îndemnă aşa pe lacedemonieni: să bage de seamă pe care din cei doi copii îl spală mama şi îl alăptează mai întîi. Şi dacă vor vedea că se poartă faţă de ei mereu în acelaşi chip, vor găsi tot ceea ce caută

şi ce vor să afle, iar dacă şi ea dibuie făcînd cînd aşa, cînd altfel, vor fi lămuriţi că nici ea nu ştie mai mult decît ei şi atunci se vor îndrepta spre o altă cale. În aceste împrejurări, în vreme ce spartanii o supravegheau, după sfaturile messenianului, mama fiilor lui Aristodemos îngrijea copiii mereu în aceeaşi ordine, dînd cinste primului născut şi cu alăptatul, şi cu baia, fără să-şi dea seama de ce este păzită. Ei luară atunci pe copilul cinstit astfel de mama sa, înţelegînd că-i primul născut, şi îl crescură în casa obştii [141]. Şi îi puseră numele Eurysthenes, iar celui mai mic, Procles. Aceştia, cînd ajunseră bărbaţi, deşi erau fraţi, se spune că nu s-au înţeles între ei în tot cursul vieţii lor, ba că şi urmaşii lor s-au învrăjbit la fel.

LIII Dintre eleni, numai lacedemonienii zic cuvintele de mai sus. Cele ce urmează eu le scriu potrivit spuselor elenilor. Într-adevăr, pe aceşti regi ai dorienilor, pînă la Perseus [142], fiul Danaei, fără să fie socotit şi zeul, elenii îi numără corect şi aduc dovezi că ei sînt eleni, deoarece, încă pe vremea aceea, treceau în rîndul elenilor. Am spus „pînă la Perseus" şi n-am luat-o încă mai de sus, din pricină că Perseus nu are nici un nume după vreun tată muritor cum are Heracles pe Amphitryon [143]. Aşadar, folosindu-mă de o vorbă corectă, „pînă la Perseus", eu am spus cum trebuie. De la Danae, fiica lui Acrisios [144], înşirînd de-a-ndoaselea pe strămoşii acestora, se vădeşte faptul că şefii dorienilor, oricare ar fi ei, sînt în linie dreaptă egipteni.

LIV Aceasta este, prin urmare, spiţa neamului lor, după cîte spun elenii. Dar, după vorba perşilor, Perseus ar fi fost asirian [145]; el a devenit elen, dar strămoşii lui n-au fost [eleni]. Străbunii lui Acrisios însă, care nu au nici o legătură de rudenie cu Perseus, sînt, de bună seamă, aşa după cum susţin elenii, egipteni.

LV Dar acum, destul despre acestea. Cum de au ajuns ei domnitori la dorieni, cu toate că au fost egipteni, şi în urma căror fapte [146] au cîştigat domnia, au adus lămuriri alţii [147]; eu las acestea la o parte; cît despre mine, voi pomeni ceea ce alţii n-au cuprins în povestirea lor.

LVI Iată ce cinstiri le-au făurit spartanii regilor lor: două slujbe de preot, al lui Zeus Lakedaimon şi al lui Zeus Uranios, şi dreptul de a purta război [148] împotriva oricărei ţări ar voi ei, fapt în care să nu-i poată împiedica nici unul dintre spartani, iar dacă vreunul s-ar încumeta să-i oprească, acela să fie socotit pătat de crimă; la război, în frunte merg regii [149] şi tot ei se retrag ultimii; o gardă [150] formată din 100 de bărbaţi aleşi îi ocroteşte în armată; la plecarea în război, ei jertfesc animale cîte vor şi iau pieile şi muşchii de pe spatele tuturor animalelor jertfite.

LVII Acestea sînt drepturile lor în legătură cu războiul; dar iată cum le-au fost orînduite şi alte drepturi în timp de pace: dacă se face vreo jertfă pe cheltuiala statului, la ospăţ, regii se aşază primii şi de la ei, primii, începe să se servească masa, dîndu-i-se fiecăruia din toate bucatele porţii îndoite faţă de ceilalţi comeseni; ale lor sînt începuturile jertfei [151] şi pieile animalelor jertfite. În toate zilele cu lună nouă şi tot la a şaptea zi a lunii în curs, fiecăruia i se dă din avutul obştesc un animal împlinit, dus la templul lui Apollo, o medimnă de făină şi un sfert de vin, măsură laconiană; la toate jocurile, au locuri rezervate.

Ei au dreptul să desemneze ca proxeni [152] pe care cetăţeni vor şi fiecare să-şi aleagă cîte doi pythieni [153]; aceştia sînt solii trimişi la Delfi [154], fiind şi ei, împreună cu regii, întreţinuţi pe socoteala statului. Cînd regii nu vin la ospăţ, li se trimit acasă, fiecăruia în parte, două hoinice [155] de făină şi o cotylă [156] de vin, iar dacă sînt de faţă, li se oferă îndoit din toate; aceeaşi cinste o primesc şi cînd sînt poftiţi la masă de particulari. Regii ţin în păstrare răspunsurile oracolelor pe care le primesc, dar, împreună cu ei, le cunosc şi pythienii. Numai regii au dreptul să judece următoarele procese: în legătură cu fiica moştenitoare a averii tatălui [157], a cui soţie urmează să fie o fată dacă tatăl nu a logodit-o, cu privire la drumurile publice. Dacă cineva doreşte să înfieze un copil, o face în faţa regilor. Ei iau parte la sfatul bătrînilor care sînt cu doi mai puţin de 30. Iar dacă regii nu se înfăţişează la sfat, bătrînii cei mai apropiaţi de ei împlinesc drepturile regilor, depunînd două voturi, iar al treilea, pe al lor personal [158].

LVIII Acestea sînt privilegiile pe care obştea spartanilor le acordă regilor cît sînt în viaţă, iar după moarte, iată care: călăreţi [anume aleşi] cutreieră ţara vestind întîmplarea prin toată Laconia, iar prin oraş foiesc femei în sus şi în jos, bătînd [cu zarvă] nişte căldăruşe. Cînd se aude asemenea zgomot, din fiecare casă două persoane libere, un bărbat şi o femeie, au datoria să se îmbrace în haine cernite [159]. Pe cei care nu fac întocmai, îi aşteaptă pedepse mari. Lacedemonienii au, la moartea regilor, aceleaşi datini ca barbarii [160] din Asia; într-adevăr, cei mai mulţi dintre barbari practică acelaşi obicei cînd le moare regele. Astfel, cînd regele lacedemonienilor se stinge din viaţă, întreaga Lacedemonă, în afară de spartani şi de un anume număr de perieci [161], trebuie să se înfăţişeze la înmormîntare. După ce se strîng la un loc multe mii de perieci, de hiloţi şi chiar de spartani, de-a valma cu femeile, se lovesc cu înfocare în frunte şi scot gemete nesfîrşite, zicînd totdeauna că ultimul rege care moare, acela a fost cel mai bun. Dacă vreun rege îşi găseşte moartea în război, modelîndu-i chipul [162], i-l poartă la groapă pe un pat frumos aşternut. După ce îl înmormîntează, nu ţin nici o adunare în răstimp de zece zile, nici pentru alegeri nu se întrunesc, ci, în acele zile, poartă doliu.

LIX Iată acum ce obiceiuri au la fel cu perşii: cînd, la moartea regelui, se alege un altul, urmaşul la tron iartă de datorii pe orice spartan care datora ceva regelui sau obştii; tot aşa la perşi, regele nou ales şterge tuturor oraşelor tributul [163] datorat înainte.

LX Dar iată că lacedemonienii au şi datini asemănătoare cu egiptenii: crainicii lor, flautiştii şi bucătarii moştenesc [164] meşteşugul de la părinţi şi astfel un cîntăreţ din flaut este fiul unui cîntăreţ din flaut, şi bucătarul, al unui bucătar, şi crainicul, al unui crainic; meseria nu le-o iau alţii care, datorită strălucirii vocii — să zicem —, ar îmbrăţişa muzica, ci ei practică meşteşugul aşa cum l-au apucat din strămoşi. Iată, deci, cum le sînt obiceiurile.

LXI În vremea aceea, pe Cleomenes care se afla în Egina şi arăta strădanie pentru binele obştesc al Elladei, Demaratos îl defăima (mereu), nu dintr-o prea mare grijă pentru egineţi, ci din duşmănie şi din pizmă. De aceea, Cleomenes, după ce s-a întors din Egina, unelti să pună capăt domniei lui Demaratos, pornind atacul împotriva lui, după cum urmează. Ariston, pe cînd domnea [165] la Sparta, ţinea în căsătorie două femei [166], dar de prunci nu avea parte. Şi cum nu recunoştea că putea fi el vinovat de această meteahnă, îşi luă a treia soţie, în următoarele împrejurări: Ariston avea un prieten spartan de care se simţea cel mai legat dintre toţi locuitorii cetăţii. Se întîmplă ca acest om să aibă cea mai frumoasă femeie din toate femeile Spartei; mai mult decît atît, femeia ajunse deosebit de frumoasă dintr-una foarte urîtă. Cum înainte era fără farmec la înfăţişare, doica ei — ştiind-o fiica unor oameni cu stare şi, în acelaşi timp, urîtă la chip, ba mai mult, văzînd că părinţii ei suferă din pricina urîţeniei ei, înţelegînd deci toate acestea în amănunt — se gîndi la cele ce urmează: o duse pe fată în fiecare zi la templul Elenei; acesta se află în locul numit Therapne [167], mai sus de templul lui Phoibos; de cîte ori mergea cu ea acolo, doica o arăta statuii şi o ruga pe zeiţă să scape copila de înfăţişarea-i neplăcută. Şi iată că o dată, pe cînd doica se întorcea de la templu, se spune că i-a ieşit în cale o femeie şi a întrebat-o ce poartă în braţe. Doica i-a răspuns că duce o copilă. Femeia îi ceru atunci s-o vadă, dar ea refuză pentru că primise poruncă de la părinţi să n-o arate nimănui. Femeia însă stăruia să i-o arate cu tot dinadinsul; văzînd că ţine morţiş s-o vadă, doica, în cele din urmă, îi arătă fetiţa. Femeia, îmbrăţişîndu-i atunci capul, spuse că această copilă va fi cea mai frumoasă dintre toate femeile Spartei. Într-adevăr, din acea zi, chipul ei se schimbă cu totul, iar cînd ajunse la vîrsta măritişului, o luă de soţie Agetos, fiul lui Alkeides, acel prieten al lui Ariston.

LXII Cum Ariston ardea de dragoste pentru această femeie, iată ce puse la cale: el făgădui prietenului său, a cărui soţie era femeia despre care vorbim, că-i va da în dar din toate ale sale un lucru pe care şi-l va alege singur, şi îi ceru ca şi el, la rîndul său, să-i arate aceeaşi îngăduinţă.

Acesta, fără să aibă vreo teamă în legătură cu soţia sa, ştiind că şi Ariston are nevastă, primi propunerea. Pentru

un asemenea schimb, ei se legară prin jurămînt. După aceea, Ariston îi dărui din averile lui lucrul care s-a nimerit să fie ales de Agetos; apoi, cînd Ariston însuşi căută la rîndu-i să plece cu ceva de la Agetos, încercă să ia cu el chiar pe nevasta prietenului său. Dar el îi zise atunci că făgăduiala sa privea toate celelalte lucruri, în afară de acesta singur. Cu toate acestea, pînă la urmă, silit de jurămînt şi de jocul înşelătoriei, îl lăsă s-o ducă.

LXIII Astfel, Ariston îşi luă a treia nevastă, după ce mai întîi şi-o alungă pe a doua. Într-un răstimp prea scurt şi fără să împlinească zece luni, această femeie îl născu pe Demaratos despre care vorbim. Atunci unul din ai casei îi dădu de veste regelui, pe cînd şedea la sfat cu eforii, că i s-a născut un copil. El, gîndindu-se la timpul în care şi-a adus nevasta şi socotind pe degete lunile, rosti sub jurămînt: „Nu poate fi al meu". Eforii auziră aceste cuvinte, totuşi pentru moment nu le dădură importanţă. Iar copilul crescu şi lui Ariston îi păru rău de ceea ce a spus atunci, pentru că, pînă la urmă, a crezut cu tărie că Demaratos este copilul lui. I-a pus numele Demaratos din următoarea pricină: înainte de întîmplările pomenite, spartanii făcură rugă publică pentru a fi învrednicit cu un copil Ariston al cărui bun renume era mai presus de al tuturor regilor ce au existat vreodată la Sparta. Din această pricină i-a pus numele Demaratos [168].

LXIV După ce s-a scurs o bucată de vreme, Ariston muri, iar Demaratos ocupă tronul. Dar era sortit, se pare, ca destăinuirea faptelor mai sus pomenite să pună capăt domniei lui. Taina a fost dată în vileag pentru că Demaratos s-a certat rău cu Cleomenes înainte vreme [169], cînd acesta a adus înapoi în patrie armata din Eleusis şi, de data aceasta, în clipa în care Cleomenes a plecat împotriva eginetilor vinovaţi de părtinirea mezilor.

LXV Pornit, aşadar, pe răzbunare, Cleomenes încheie cu Leutychides, fiul lui Menares al lui Agis [170], din aceeaşi familie [171] cu Demaratos, următoarea învoială: dacă Cleomenes îl va alege rege în locul lui Demaratos pe Leutychides, acesta îl va însoţi împotriva eginetilor. Leutychides ajunsese

să-i poarte aprigă duşmănie lui Demaratos pentru următoarea pricină. În timp ce Leutychides era logodit cu Percalos [172], fiica lui Hilon [173] al lui Demarmenos, Demaratos, prin anumite uneltiri, îl făcu pe Leutychides fără mireasă, grăbindu-se să i-o răpească [174] pe Percalos şi s-o ia de nevastă înaintea lui.

Din această cauză s-a născut duşmănia lui Leutychides faţă de Demaratos. De data aceasta, la îndemnul lui Cleomenes, Leutychides se legă prin jurămînt împotriva lui Demaratos, susţinînd că acesta pe nedrept domneşte peste spartani, fiindcă nu este fiul lui Ariston. După ce îşi întări vorbele cu jurămînt, el îl urmări pe Demaratos în judecată, scormonind amintirea acelei vorbe pe care a rostit-o odinioară Ariston atunci cînd servitorul i-a adus vestea că i s-a născut un fiu, iar el, făcînd socoteala lunilor, a jurat zicînd că băiatul nu este al lui. Leutychides, pe temeiul acestei vorbe, a dovedit că Demaratos nu e mlădiţă din Ariston şi, deci, nu domneşte pe drept la Sparta, luînd ca martori pe acei efori care au fost din întîmplare în slujbă pe atunci şi care au auzit aceste cuvinte ale lui Ariston.

LXVI Pînă în cele din urmă, ivindu-se chiar certuri în cauză, spartanii luară hotărîrea să întrebe oracolul de la Delfi dacă Demaratos este sau nu fiul lui Ariston. Dar Cleomenes prevăzuse că se va recurge la Pythia; el cîştigă de partea lui pe Cobon, fiul lui Aristophantos, un bărbat cu foarte mare trecere la Delfi; iar Cobon o înduplecă pe preoteasa Perialla să spună numai ceea ce dorea Cleomenes să fie spus [175]. Astfel Pythia, cînd trimişii îi puseră întrebarea cu pricina, le răspunse că Demaratos nu este fiul lui Ariston. Totuşi, mai tîrziu, aceste uneltiri fură date în vileag şi Cobon plecă din Delfi în surghiun, iar preoteasa Perialla încetă să mai deţină acel loc de cinste [176].

LXVII Iată acum care a fost sfîrşitul domniei lui Demaratos. Şi iată din pricina cărei ocări a fugit el din Sparta la mezi. După ce i s-a luat tronul, Demaratos a primit o slujbă în care a fost ales. Erau tocmai în toi sărbătorile Gymnopaidiai [177]; în vreme ce Demaratos asista la un spectacol, Leutychides, ajuns rege în locul lui, îşi trimise la el sclavul în bătaie de joc şi spre ocară şi îl întrebă pe

Demaratos cum se simte ca slujbaş, după ce a fost odată rege.

Acesta, îndurerat de întrebare, i-a răspuns că cel puţin el le-a încercat pe amîndouă, în vreme ce Leutychides, nu, dar că această întrebare va fi pentru lacedemonieni fie începutul a mii de nenorociri, fie a mii de bucurii[178]. Zicînd acestea şi acoperindu-şi[179] capul cu mantia, plecă de la spectacol acasă la el. Îndată ce făcu pregătirile, jertfi lui Zeus un bou, iar după jertfă, o chemă la el pe maică-sa.

LXVIII Cînd sosi mama lui, el îi puse în mînă o parte din măruntaiele victimei[180] şi începu s-o roage cu următoarele cuvinte: „O, mamă, luînd martori pe toţi ceilalţi zei şi cu osebire pe Zeus Herkeios[181], al cărui altar este aici, te conjur spune-mi adevărul, cine este tatăl meu adevărat? În zarva care s-a făcut în jurul meu, Leutychides a declarat că tu ai venit la Ariston însărcinată de la primul tău bărbat, iar unii, spunînd vorbe şi mai neroade, zic că tu ai avut legături cu paznicul măgarilor, cu o slugă, şi că eu aş fi copilul lui. Te rog acum, pe zei, să-mi spui adevărul; chiar dacă ai săvîrşit ceva din cele ce se vorbesc, nu eşti tu singura care să fi făcut, ci sînt multe altele; umblă mult vorba în Sparta că Ariston nu avea sămînţă rodnică în copii, pentru că altfel i-ar fi născut prunci şi femeile dinainte".

LXIX El, aşadar, în felul acesta îi vorbi; ea îi răspunse prin cele ce urmează: „O, fiul meu, de vreme ce mă conjuri prin rugăminţi să spun adevărul, ţi-l voi mărturisi în întregime. Cînd Ariston m-a adus la el, în a treia noapte a venit la mine o arătare cu chipul lui Ariston şi, după ce a avut legături cu mine, mi-a pus în jurul capului cununile pe care le avea şi apoi plecă. Veni după aceea Ariston. Cînd mă văzu cu cununi, mă întrebă cine a fost cel care mi le-a dăruit. Eu i-am spus că tocmai el a fost. Dar n-a vrut să recunoască. Atunci eu, prin jurăminte, i-am dat să înţeleagă că nu-i lucru cuminte să tăgăduiască, pentru că abia cu o clipă înainte, cînd a venit şi s-a culcat alături de mine, mi-a dăruit cununile. Văzînd că mă jur, Ariston a înţeles că e ceva divin la mijloc. Şi, într-adevăr, cununile se dovediră a fi din templul zidit lîngă porţile curţii, numit templul lui Astrabacos[182], iar vracii susţinură că însuşi acest erou a fost făptaşul[183]. Aşa, fiule,

cunoşti acum tot ceea ce doreai să ştii. Tu, ori te-ai născut din acest erou şi tată îţi este Astrabacos eroul, ori din Ariston. Eu în această noapte te-am zămislit. Iar cît priveşte dovezile cu care te atacă mai vîrtos duşmanii tăi zicînd că însuşi Ariston, în momentul în care i s-a adus vestea naşterii tale, ar fi rostit în faţa multora care l-au auzit că nu eşti vlăstarul lui (pentru că nu s-a împlinit încă sorocul celor zece luni), tatăl tău a aruncat atunci această vorbă ca unul care nu se pricepe la asemenea treburi. Femeile nasc şi la nouă luni şi la şapte luni, şi nu toate împlinesc zece luni[184]. Eu pe tine, fiul meu, te-am născut la şapte luni. Dar chiar Ariston a recunoscut, nu după multă vreme, că a rostit vorba asta din nechibzuinţă. Alte insinuări privind naşterea ta să nu le mai pui la inimă de aci înainte. Ai auzit acum întreg adevărul adevărat. Iar cu paznicii de măgari[185] să le facă nevestele copii lui Leutychides însuşi şi celor care umblă cu asemenea clevetiri".

LXX Ea făcu fiului său aceste destăinuiri. Iar el, după ce află ceea ce voia, îşi luă merinde de drum şi plecă la Elis, spunînd că se duce, chipurile, la Delfi să cerceteze oracolul. Lacedemonienii, căzînd la bănuială că vrea să fugă, porniră pe urmele lui[186]. Demaratos le-o luă însă înainte trecînd din Elida la Zakynthos[187]; după ce şi lacedemonienii se iviră acolo ajungîndu-l din urmă, puseră mîna pe slujitorii lui. Cît despre Demaratos însuşi, pentru că cei din Zakynthos nu-l trădară, reuşi să plece de acolo în Asia, la regele Darius. Acesta îl primi în chip măreţ şi îi dărui pămînt şi oraşe[188]. Iată, aşadar, cum a ajuns Demaratos în Asia şi după ce joc al ursitei; el se făcuse cunoscut spre binele lacedemonienilor prin isprăvile şi prin sfaturile lui; printre acestea se numără şi victoria olimpică cîştigată la cursa de care, ispravă pe care a săvîrşit-o numai el dintre toţi regii cîţi au domnit la Sparta.

LXXI După ce Demaratos a fost detronat, ocupă domnia Leutychides, fiul lui Menares. Şi lui i se născu un fiu, Zeuxidemos, pe care unii spartani îl numeau Kyniscos[189]. Acest Zeuxidemos nu apucă să domnească la Sparta, pentru că muri înaintea tatălui său, lăsînd în urmă un fiu, pe Archidemos. Leutychides, după ce îl pierdu pe Zeuxidemos, luă

în căsătorie o a doua femeie, pe Eurydame, sora lui Menios și fiica lui Diactorides. Cu aceasta el nu avu nici un vlăstar de parte bărbătească, numai o fiică, Lampito[190], pe care o luă de soție Archidemos al lui Zeuxidemos, dîndu-i-o în căsătorie Leutychides[191].

LXXII Dar nici Leutychides n-a atins bătrînețele la Sparta, ci iată ce răzbunare [a sorții] a avut de îndurat pentru Demaratos. Pe cînd se afla în fruntea lacedemonienilor pe care îi conducea împotriva Thessaliei[192] și cînd tocmai i se ivise prilejul să subjuge întregul ținut, el se lăsă momit cu o sumă mare de arginți. Deoarece fu prins asupra faptului chiar acolo în tabără, așezat pe o mînecă plină de bani, el plecă din Sparta în pribegie, după ce mai întîi fu dus în fața tribunalului și casa lui fu dărîmată. El plecă atunci în surghiun la Tegea[193], unde și muri[194].

LXXIII Dar toate acestea se petrecură cu ani în urmă. Atunci, însă, îndată ce lui Cleomenes îi reuși uneltirea împotriva lui Demaratos, luîndu-l cu el pe Leutychides, plecă împotriva egineților cu o aprigă ură în suflet pentru jignirea suferită. Astfel acum, cînd veniră împotriva lor amîndoi regii, nici eginețiii nu mai socotiră potrivit să-i înfrunte, ci, alegînd zece bărbați egineți, care erau cei mai prețuiți și ca avere și ca neam, îi predară în mîinile lor; printre aceștia se aflau și Crios[195], fiul lui Polycritos, și Casambos, fiul lui Aristocrates, care se bucurau de foarte mare trecere. Ducîndu-i pe pămîntul Atticei[196], ei îi lăsară ostatici la cei mai înverșunați dușmani ai egineților, la atenieni.

LXXIV După aceste isprăvi, pe Cleomenes — ale cărui uneltiri împotriva lui Demaratos ajunseră publice — îl cuprinse deodată teama de spartani și fugi pe furiș în Thessalia[197]. De aici, ajungînd în Arcadia, puse la cale noi mîrșăvii, răsculîndu-i pe arcadieni împotriva Spartei; pe unii îi sili chiar să-i jure că îl vor urma acolo unde îi va conduce el; printre altele, era dornic să-i ducă pe fruntașii arcadienilor în orașul Nonacris[198], ca să-i jure pe apa Styxului[199]. În acest oraș, spun arcadienii, se află apa Styxului și, într-adevăr, iată ce fel de rîu curge pe acolo: o șuviță de apă ce izvorăște dintr-o stîncă alunecă, picătură cu picătură, într-o vîlcea, iar în jurul vîlcelei se găsește un fel de zid de piatră. Nonacris, orașul în care se află acest izvor, este al Arcadiei, lîngă Pheneos[200].

LXXV Cînd lacedemonienii aflară de faptele lui Cleomenes, cuprinși de teamă[201], îl chemară înapoi la Sparta pe temeiul acelorași drepturi cu care domnise mai înainte. Dar îndată ce s-a întors, puse stăpînire pe el o boală de nervi; într-adevăr, și mai înainte fusese ceva mai aprig din fire; cînd, de pildă, se întîlnea cu vreun spartan, îl lovea cu sceptrul peste obraz. Pentru că se purta astfel și acum își ieșise cu totul din minți, rudele lui l-au legat în cătușe de lemn. În vreme ce era închis, văzînd pe un paznic mai la o parte de ceilalți, îi ceru un cuțit; dar cum la început acesta nu voi să-l asculte, el îl amenință cu cele ce o să-i facă după ce va fi eliberat, pînă ce paznicul, speriat de amenințări (acesta era unul din hiloți), îi înmînă cuțitul. Cleomenes, luînd de la el unealta de fier, începu să se cresteze de la pulpe în sus, tăindu-și carnea în fîșii lungi; urcă de la pulpe spre coapse, iar de la coapse la șale și la pîntece, pînă ce ajunse la stomac, apoi, despicîndu-și stomacul, muri în acest hal[202]. Moartea lui a fost astfel pentru că, după cum povestesc mulți eleni, el a îndemnat-o pe Pythia să spună cele ce de fapt le-a și prezis despre Demaratos; după cele ce spun atenienii îndeobște, pentru că, intrînd în Eleusis, el a tăiat arborii din incinta zeițelor, iar după părerea argienilor, fiindcă, scoțînd din templul lui Argos pe acei argieni care căutaseră acolo scăpare din luptă, i-a măcelărit și însăși dumbrava sacră a aprins-o, în nebunia lui.

LXXVI Lui Cleomenes, o dată pe cînd întreba oracolul de la Delfi, i se prezise că va cuceri Argosul. De aceea, luînd comanda spartanilor, sosi cu ei la rîul Erasinos[203], despre care se spune că izvorăște din lacul Stymphalis[204] (acest lac, dînd într-o peșteră ascunsă, apare din nou la suprafață la Argos; de aici înainte, apa e numită de argieni Erasinos). Așadar, după ce Cleomenes ajunse la rîul cu pricina, închină apei o jertfă. Și cum nu primea de loc semne prielnice în vederea plecării, se făli că el va îndupleca totuși rîul Erasinos să nu-și trădeze cetățenii și adăugă că argienii în nici un

caz n-or avea de ce să se bucure. Apoi, făcînd cale-ntoarsă, își conduse oștirea în Thyrea[205]; acolo, după ce jertfi mării[206] un taur, îi conduse pe ai săi, cu corăbiile, în părțile Tirynthului[207] și ale Naupliei[208].

LXXVII Dar argienii, aflînd de aceste mișcări, săriră să se apere la țărmul mării; cînd ajunseră aproape de Tirynth, în locul care poartă numele de Sepeia[209], se așezară în linie de bătaie în fața lacedemonienilor, lăsînd între ei doar o mică bucată de pămînt. Argienii, de fapt, nu se temeau de o luptă deschisă, ci să nu fie luați prin vicleșug. Într-adevăr, cam acest sens aveau cuvintele oracolului pe care Pythia îl rostise laolaltă[210] pentru ei și pentru milesieni; el glăsuia astfel[211]:

Cînd femeiușca biruitoare-alunga-va bărbatul
Și-a argienilor slavă ea va cuceri, vai, atuncea
Multe-argiene din pricina ei sfîșia-și-vor obrazul,
Astfel că fapta se va pomeni și la oameni(i) de mîine.
Șarpe cumplit[212], întreit răsucit, fu răpus de o lance.

Toate aceste întîmplări — care se nimeriseră în aceeași vreme, făcură să se strecoare spaima în sufletul argienilor. Din această cauză, ei luară hotărîrea să se conducă după crainicul dușmanilor; hotărîrea și-o trecură apoi în faptă astfel: ori de cîte ori crainicul spartan dădea un semnal lacedemonienilor, argienii îndeplineau întocmai acea poruncă.

LXXVIII Dar Cleomenes, aflînd că argienii se conduc după vocea crainicului spartanilor, porunci alor săi ca, în momentul în care crainicul le va da semnalul de repaus, ei să-și ia armele și să pornească la atac împotriva argienilor. Aceste dispoziții au și fost puse în practică de către lace-demonieni; într-adevăr, în vreme ce, după semnalul craini-cului, argienii se odihneau, ei se aruncară asupra lor și uciseră o mulțime dintre aceștia; pe unii apoi cu mult mai numeroși, care se refugiaseră în dumbrava sacră a lui Argos, îi încercuiră și îi ținură sub strajă.

LXXIX De aici înainte, Cleomenes făcu precum urmează: cum îi sosiră dezertori de la care căpătă lămuririle de trebuință, el, printr-un sol trimis anume, îi chema pe argienii

închiși în locul sfînt, zicîndu-le pe nume; îi poftea afară, vestindu-i totodată că avea prețul răscumpărării lor — răscumpărarea la peloponesieni consta din două mine statornicite ca plată pe cap de prizonier; Cleomenes omorî atunci ca la 50 de argieni, pe fiecare cum ieșea. Ceilalți din dumbravă nu știau nimic de faptele petrecute dincolo; dumbrava fiind deasă, cei dinăuntru nu vedeau ce pățesc cei de afară, pînă ce, la un moment dat, unul dintre ei, urcîndu-se pe un copac, băgă de seamă ce se întîmplă. De atunci nu mai ieșiră la chemarea lui.

LXXX Atunci Cleomenes porunci tuturor hiloților să îngrămădească lemne în jurul dumbrăvii sacre; iar după ce ei dădură ascultare poruncii, el o aprinse îndată. În vreme ce focul ardea, îl întrebă pe unul dintre prizonieri cărui zeu îi este închinată dumbrava. Omul îi răspunse că este consfințită zeului Argos[213]. Cleomenes, îndată ce îi auzi vorba, suspinînd adînc, glăsui astfel: „O, Apollo, zeu al oracolului, într-adevăr cumplit m-ai înșelat spunîndu-mi că voi cuceri Argosul. Socot că mie mi s-a împlinit acum oracolul“[214].

LXXXI Apoi, Cleomenes lăsă să se întoarne la Sparta grosul oștirii, iar el, luînd 1 000 de bărbați dintre cei mai de ispravă, plecă cu ei la templul Herei[215] ca să aducă jertfe. Dar tocmai cînd voia să înceapă ceremoniile la altar, preotul[216] îl opri, zicînd că nu este îngăduit unui străin să jertfească acolo. Atunci Cleomenes porunci hiloților să îndepărteze preotul de la altar și să-l biciuiască, iar el împlini ritualul jertfei. După ce săvîrși toate acestea, se înapoie la Sparta.

LXXXII Îndată ce s-a întors, dușmanii lui îl duseră în fața eforilor, învinuindu-l că el n-a ocupat Argosul de fapt pentru că a fost mituit cu bani[217], cu toate că i-a stat în putere să-l cucerească cu ușurință. El însă le-a vorbit — eu nu pot să spun limpede dacă a mințit atunci, nici dacă a spus adevărul, ci doar că a vorbit — înșirînd următoarele: după ce a cucerit sanctuarul lui Argos, a înțeles că pentru el s-a împlinit oracolul zeului; pe lîngă acestea, n-a socotit potrivit să încerce să ocupe și orașul, înainte de a

cerceta victimele şi de a afla dacă zeul îi dă putere s-o facă sau i se pune piedică ; în vreme ce aducea jertfă în templul Herei, din pieptul statuii a ţîşnit o limbă de foc, iar el a înţeles în acest fel că nu va cîştiga Argosul ; dacă flacăra ar fi ieşit din capul statuii, ar fi cucerit oraşul de sus pînă în temelii, dar, fiindcă flacăra s-a ivit din piept, însemna că el a împlinit tot ce zeul[218] voia să se întîmple. Aceste cuvinte li s-au părut spartanilor vrednice de crezare şi potrivite adevărului ; aşa, el a scăpat cu bine de urmăritori.

LXXXIII În Argos, bărbaţii fură stîrpiţi[219] atunci în aşa de mare măsură, încît sclavii lor puseră stăpînire pe toate treburile statului, ocupînd ei slujbele şi cîrmuind[220], pînă ce ajunseră la vîrsta bărbăţiei copiii celor care pieriseră. După ce aceştia preluară stăpînirea asupra Argosului, îi izgoniră pe sclavi ; alungaţi din cetate, aceştia cuceriră prin luptă Tirynthul. Apoi, o bucată de vreme, între ei domni buna înţelegere, dar, după un timp, sosi la sclavi un ghicitor, Cleandros, de neam din Phigalia[221] Arcadiei ; acesta îi îndemnă să-şi înfrunte stăpînii. De atunci, între sclavi şi stăpîni porni un război[222] care a ţinut multă vreme, pînă ce cu greu argienii au ieşit învingători.

LXXXIV Argienii spun că, din pricina faptelor mai sus pomenite, a pierit Cleomenes atît de groaznic, înnebunind. Spartanii susţin însă că nebunia lui Cleomenes nu se trage de la nici un zeu, ci că el, împrietenindu-se cu sciţii, a ajuns un mare beţiv şi din asta i s-a rătăcit mintea. Într-adevăr, sciţii nomazi[223], după ce Darius le-a cotropit ţara, fură cuprinşi de dorinţa să se răzbune pe el ; trimiţînd deci soli la Sparta, încheiară alianţă şi se învoiră pe temeiul că ar trebui ca sciţii să încerce să năvălească în Media, pe lîngă fluviul Phasis[224], în vreme ce pe spartani îi rugau să pornească, din Efes, să înainteze [înspre inima Asiei] şi să se întîlnească cu ei în acelaşi loc[225]. Spartanii spun că regele Cleomenes, cînd veniră sciţii pentru aceste treburi, se luă cam mult cu ei şi, legînd prietenie ceva mai mare decît era nevoie, prinse de la ei patima beţiei[226]; din această pricină socot spartanii că a înnebunit regele. Începînd de atunci, după cum spun ei înşişi, cînd vor să bea vin cu mai puţină apă, zic că beau ca sciţii[227]. Prin urmare, acestea le povestesc spartanii despre Cleomenes.

Părerea mea însă este că, prin această rătăcire a minţii, Cleomenes şi-a plătit de fapt pedeapsa faţă de Demaratos.

LXXXV Îndată ce egineţii aflară de sfîrşitul lui Cleomenes[228], trimiseră soli la Sparta ca să facă plîngere împotriva lui Leutychides pentru ostaticii ţinuţi la Atena. Lacedemonienii, întrunind un consiliu judecătoresc, recunoscură că egineţii au fost trataţi cu silnicie de Leutychides şi pronunţară hotărîrea ca el să fie predat spre a fi dus la Egina în schimbul oamenilor opriţi la Atena. Pe cînd egineţii porneau să ia cu ei pe Leutychides, Theasydes, fiul lui Leoprepes, un om de vază din Sparta, le aţinu calea cu aceste cuvinte : „Ce vreţi să faceţi, o, voi, oameni din Egina ? Să duceţi pe regele spartanilor care v-a fost predat de cetăţenii săi ? Dacă acuma spartanii au ajuns la o astfel de hotărîre orbiţi de mînie, [aveţi grijă ca] nu cumva mai tîrziu, după ce veţi săvîrşi o asemenea faptă, ei să abată asupra ţării voastre o nenorocire cumplită". Îndată ce auziră asemenea cuvinte, egineţii renunţară să-l mai ducă ; în schimb, căzură la învoială ca Leutychides să-i însoţească la Atena şi să dea înapoi egineţilor oamenii cu pricina.

LXXXVI Cînd Leutychides sosi la Atena şi ceru zălogul, atenienii, pentru că nu voiau să-l înapoieze, tărăgănară lucrurile sub cuvînt că au fost doi regi care au lăsat zălogul în grija lor şi că acum nu socot drept să-l înapoieze unuia singur, fără să fie şi celălalt de faţă.

Cum atenienii nu consimţeau să predea oamenii, Leutychides le vorbi precum urmează : „O, atenieni, există două căi ; voi urmaţi-o pe care o doriţi : dacă ne eliberaţi ostaticii, înfăptuiţi ceea ce se cuvine, şi dacă nu ni-i predaţi, săvîrşiţi fapte potrivnice bunei-cuviinţe ; eu doresc doar să vă arăt ce-a fost dat să se întîmple la Sparta în legătură cu o încredinţare ca aceasta. Noi, spartanii, şi azi povestim că a trăit în Lacedemona, cu două generaţii înainte de mine[229], un oarecare Glaucos, fiul lui Epikydes. Despre acest om spunem că s-a ridicat pe cea mai înaltă treaptă în toate privinţele şi mai cu seamă şi-a cîştigat cea mai mare faimă, dintre toţi locuitorii de atunci ai Lacedemonei, pentru simţul lui de dreptate. Dar iată ce s-a întîmplat — continuăm noi să povestim — cînd a venit acea vreme : un om din Milet, sosind

la Sparta, dori să stea cu el de vorbă şi să-i facă următoarele propuneri: «Sînt milesian, am venit, o, Glaucos, în dorinţa de a mă bucura de cinstea ta. Într-adevăr, în Ionia, ca de altfel în toate celelalte părţi ale Elladei, se vorbeşte mult despre cinstea ta. De aceea, eu m-am gîndit în sinea mea, atît pentru că Ionia este dintotdeauna mai expusă primejdiilor, în vreme ce Peloponesul are o aşezare mai sigură, cît şi pentru că nu-ţi este dat să vezi niciodată banii în stăpînirea aceloraşi oameni; gîndindu-mă eu, aşadar, la acestea şi chibzuind, am luat hotărîrea să strămut în arginţi jumătate din întreaga mea avere şi s-o depun la tine, fiind pe deplin încredinţat că ceea ce las la tine îmi va fi în siguranţă. Primeşte-mi deci banii şi ia de păstrează aceste peceţi; să-i înapoiezi numai aceluia care va veni să-i ceară cu asemenea peceţi». Acestea i le-a spus străinul sosit din Milet, iar Glaucos a primit banii încredinţaţi pe temeiul învoielii de mai sus. După ce s-a scurs vreme îndelungată, veniră la Sparta fiii celui care a lăsat banii şi, ajungînd să stea de vorbă cu Glaucos şi arătîndu-i totodată şi peceţile, îi cerură înapoi banii. Dar el îi respinse, întorcîndu-le vorba astfel: «Nici aminte nu-mi aduc de treaba aceasta şi nimic din cîte îmi înşiraţi voi acolo nu mă ajută să-mi aduc aminte; dar, bineînţeles, dorinţa mea este ca, după ce mi-oi aminti, să fac tot ceea ce e drept; de bună seamă, dacă i-am primit, e drept să-i dau înapoi, dar dacă n-am primit nimic, mă voi folosi de legile elenilor împotriva voastră. Vă amîn deci cu răspunsul pînă peste patru luni de aci înainte». Milesienii plecară mîhniţi, socotindu-se despuiaţi de avutul lor; Glaucos apoi se duse la Delfi ca să cerceteze oracolul. Cînd întrebă oracolul ce ar fi dacă ar pune mîna pe bani printr-un jurămînt, Pythia continuă vorba lui cu aceste cuvinte:

Glaucos al lui Epikydes, aceasta înseamnă acuma
Prin jurămînt să cîştigi şi bani să răpeşti totodată;
Jură, de vreme ce moartea îl ia şi pe cel ce drept jură.
Dar jurămîntul un fiu anonim fără mîini şi picioare
Are şi acesta de grab' l-urmăreşte pînă în clipa-n
Care, prinzîndu-l, distruge-al său neam şi casa
lui toată [230].
Neamul cui drept a jurat fericit e în timpul ce vine [231].

Glaucos, auzind asemenea cuvinte, ceru zeului iertare pentru vorbele lui. Dar Pythia îi răspunse că a pune zeul la încercare şi a săvîrşi fapta tot una este [232]. Glaucos, trimiţînd apoi după străinii din Milet, le înapoie banii. De ce am ţinut să vă povestesc această istorioară, o, atenieni, o să vă arăt îndată: azi nu se mai află nici un urmaş de-al lui Glaucos, nici un cămin care să fie socotit că este al lui Glaucos, ci în Sparta el a fost stîrpit din rădăcini. Într-adevăr, e bine ca şi voi să nu umblaţi cu alte gînduri în legătură cu ceea ce vi s-a încredinţat, ci să înapoiaţi cînd vi se cere".

LXXXVII Leutychides, după ce rosti aceste cuvinte, cum atenienii nici acum nu-i dădură ascultare, plecă [233]. Iar egineţii, înainte de a-şi lua pedeapsa pentru nedreptăţile de odinioară, prin care se obrăzniciseră faţă de atenieni de dragul thebanilor [234], iată ce ispravă mai săvîrşiră. Făcîndu-le imputări atenienilor şi socotind că sînt neîndreptăţiţi de aceştia, se pregătiră să se răzbune pe ei. O dată, cînd atenienii tocmai ţineau la Sunion sărbătoarea lor din cinci în cinci ani [235], egineţii, întinzîndu-le curse, puseră mîna pe corabia theorilor, plină de fruntaşi atenieni şi, prinzîndu-i, îi legară în lanţuri.

LXXXVIII Atenienii, după asemenea jigniri din partea egineţilor, nu mai suferiră nici o amînare pînă nu văzură totul pus la cale împotriva acestora. În Egina era un om cu vază, numit Nicodromos al lui Cnoithos, care avea de imputat egineţilor izgonirea sa din insulă, fapt petrecut ceva mai înainte; acesta, îndată ce află că atenienii sînt pe cale să le pricinuiască neajunsuri egineţilor, căzu la învoială cu atenienii să le predea el Egina, hotărînd chiar şi ziua în care va trece la faptă şi adăugînd că, în acea zi, va trebui ca ei să-l sprijine. În urma acestei înţelegeri, Nicodromos, după cum s-a învoit cu atenienii, puse stăpînire pe aşa-numitul oraş vechi; atenienii însă nu se înfăţişară acolo la timp [236].

LXXXIX Din întîmplare, atenienii nu aveau corăbii în stare să se încaiere în luptă cu cele ale egineţilor [237]; în timp ce umblau să ceară cu împrumut corăbii de la corintieni, treburile se înrăutăţiră. Corintienii, care erau în cele

mai strînse legături de prietenie cu atenienii pe vremea aceea[238], le răspunseră la cerere cu 20 de vase, pe care le dădură în schimbul a cinci drahme, pentru că, după lege, nu le era îngăduit să le dea în dar. Atenienii, luînd aceste vase, cît și pe ale lor proprii, și echipînd astfel în total 70 de corăbii, porniră cu ele spre Egina, dar întîrziară doar o singură zi față de data hotărîtă.

XC Nicodromos, deoarece atenienii nu se arătară la timpul hotărît, se urcă într-o barcă și fugi din Egina; totodată îl însoțiră și alți egineți cărora atenienii le dăruiră Sunionul ca să-l locuiască. De aici, ei făceau mereu incursiuni de jaf și pradă[239] pe la egineții din insulă.

XCI Dar acestea se petrecură mai tîrziu[240]. Egineții „cei grași", cînd oamenii din popor se răsculară împotriva lor o dată cu Nicodromos, îi înfrînseră și, după ce puseră mîna pe ei, îi scoaseră din cetate ca să-i omoare. Și în acea împrejurare, au săvîrșit pînă și crimă, a cărei pată n-au fost în stare s-o șteargă prin jertfe, oricît de multe au adus; ba tocmai, dimpotrivă, ei au ajuns să fie izgoniți din insulă[241] mai înainte ca zeița[242] să le fie îndurătoare. Într-adevăr, cînd au prins de vii 700 de oameni din popor, i-au scos din oraș ca să-i omoare; unul din prizonieri, scăpînd din lanțuri, căută salvare la porțile templului Demetrei Thesmophoros[243] și, încleștîndu-și mîinile pe inelele porții, ținea strîns de ele. Fiindcă nu putură să-l smulgă cînd l-au tras, îi tăiară mîinile și așa îl duseră; mîinile tăiate rămaseră prinse de inele.

XCII Aceste fărădelegi le săvîrșiră, așadar, egineții împotriva lor înșiși. Cînd sosiră apoi atenienii, ei începură bătălia cu 70[244] de corăbii; dar, înfrînți în lupta de pe mare, chemară în ajutor pe aceiași oameni ca mai înainte[245], pe argieni. Aceștia, însă, nu le mai acordară sprijinul, imputîndu-le că niște vase din Egina[246], luate cu sila de Cleomenes, au ancorat la țărmul Argolidei și din ele au debarcat oameni împreună cu lacedemonienii; tot atunci au debarcat unii și de pe vase din Sicyona[247]. Argienii le-au cerut ca pedeapsă plata a 1 000 de talanți, fiecare cîte 500. Sicyonienii, recunoscîndu-și vina, căzură la învoială cu ei să plătească 100 de talanți și să fie socotiți absolviți de vină; egineții însă nici măcar nu-și recunoscură vina și se arătară mai obraznici. De aceea, la cererea lor, nici un argian nu le-a fost trimis[248] de obște în ajutor; în schimb, li se înfățișară de bună voie[249] ca la 1 000 de argieni. În fruntea lor se afla comandantul Eurybates, un bărbat instruit la pentathlon. Cei mai mulți dintre acești oameni nu s-au mai întors, ci au pierit de mîna atenienilor, la Egina[250]; chiar comandantul lor, Eurybates, nimerind într-o luptă corp la corp, ucise trei oameni, dar muri, la rîndul său, de mîna celui de al patrulea, cu numele Sophanes, fiul unui om din Dekeleia[251].

XCIII Egineții, la un moment dat, atacîndu-i cu corăbiile pe atenieni, tocmai pe cînd aceștia se aflau în învălmășeală, îi învinseră și le capturară patru corăbii cu oameni cu tot[252].

XCIV Atenienii[253] purtau, deci, război împotriva egineților; în vremea aceasta persul își urma planul lui, pentru că sclavul mereu îi aducea aminte de Atena[254], iar Peisistratizii, care se aflau într-una în preajma sa, îi ponegreau mereu pe atenieni; totodată, Darius însuși, legîndu-se de acest pretext, ardea de dorința să-i subjuge pe aceia din Ellada care încă nu i-au dat pămînt și apă. Pe Mardonios, care a dat greș cu campania, îl eliberă de la conducere și, desemnînd alți comandanți, pe Datis, med de neam, pe Artaphernes, fiul lui Artaphernes și nepotul său, le încredință expediția împotriva Eretriei și a Atenei. El îi trimitea cu porunca să subjuge Atena și Eretria și să aducă în fața ochilor săi pe cei înrobiți.

XCV Cînd acești comandanți noi aleși, plecînd de la rege, sosiră pe cîmpia Aleion[255] a Ciliciei, împreună cu o pedestrime numeroasă și bine înzestrată, îi ajunse din urmă, în vreme ce ei făceau popas, întreaga flotă, a cărei recrutare fusese impusă[256] fiecărui popor; prin urmare, se arătară atunci aici și corăbiile de transportat cai, pe care Darius poruncise tributarilor săi, cu un an înainte, să le aibă gata. Urcînd caii pe aceste vase și îmbarcînd în corăbii și oștirea pedestră, luară calea mării spre Ionia cu 600[257] de trireme.

Dar, de aici înainte, ei nu mai cîrmiră vasele pe lîngă țărm înspre Hellespont și spre Tracia, ci, pornind din Samos, își continuară drumul pe lîngă Icaros [258] și printre insule, temîndu-se foarte mult, după cîte cred eu, să facă ocolul Athosului, deoarece cu un an înainte, tăindu-și drum pe acolo, suferiră mari pierderi; pe lîngă aceasta și Naxosul, care nu fusese cucerit înainte, îi silea la acest drum [259].

XCVI Cînd, înaintînd din marea Icariei, ei se apropiară de Naxos (împotriva acestei insule aveau perșii de făcut prima campanie), naxienii, aducîndu-și aminte de cele petrecute înainte vreme, o luară la fugă în munți și nu le ieșiră în cale. Perșii, înrobind dintre ei pe cei care le-au căzut în mînă, dădură foc și templelor, și orașului [260]. După aceste isprăvi, porniră împotriva altor insule.

XCVII În vreme ce perșii se ocupau cu asemenea treburi, delienii, părăsind și ei insula Delos, plecară ca să-și găsească adăpost la Tenos. Cînd oștirea persană se apropie de țărm, Datis, luînd-o înainte, nu îngădui corăbiilor să arunce ancora în apropierea Delosului, ci numai în fața lui, la Rhenaia [261]; apoi, cînd află unde sînt delienii, le trimise un crainic, prin care le vorbi precum urmează: „Oameni sfinți [262], de ce fugiți, crezînd lucruri urîte despre mine? Doar eu însumi am atîta minte, dar și din partea regelui am primit asemenea poruncă, să nu i se pricinuiască vreo vătămare ținutului în care s-au născut cei doi zei [263], nici locului și nici locuitorilor lui. Acuma, deci, întoarceți-vă la treburile voastre și locuiți-vă insula". Aceste vorbe le trimise el prin crainic delienilor. Apoi, încărcînd pe rug 300 de talanți de tămîie, o arse.

XCVIII După ce săvîrși toate acestea, Datis porni pe mare împreună cu oștirea sa, mai întîi împotriva Eretriei, ducînd cu sine și ionieni, și eolieni. După plecarea lui, Delosul fu zguduit de un cutremur; acesta a fost — după vorba delienilor — primul și ultimul cutremur [264] pînă pe vremea mea. De aceea, el a trecut în ochii oamenilor ca un semn prevestitor prin care zeul le arăta nenorocirile ce îi vor lovi; într-adevăr, în timpul lui Darius al lui Hystaspes și pe vremea lui Xerxes, fiul lui Darius, cît și pe vremea lui

Artaxerxes, fiul lui Xerxes, deci timp de trei generații la rînd, asupra Elladei s-au abătut mai multe rele decît în alte 20 de generații la un loc, care au premers lui Darius; unele nenorociri i s-au tras din partea perșilor, altele, din partea căpeteniilor lor care s-au luat la ceartă pentru putere. În felul acesta nu era nimic nefiresc în faptul că Delosul a suferit un cutremur, deși înainte vreme era ferit de cutremure (chiar într-un oracol era scris despre el așa:

Delosul însuși eu voi zgudui, deși neclintit e [265]).

În limba elenă iată ce înseamnă următoarele nume: Dareios — „Puternicul", Xerxes — „Războinicul", Artaxerxes — „Marele războinic" [266]. Pe acești regi, pe drept cuvînt, elenii i-ar putea numi așa în limba lor.

XCIX Iar barbarii, în drumul de la Delos înainte, ancorau ici-colo prin insule, unde își recrutau oștire, luînd la oaste pe fiii insularilor. Cînd apoi, colindînd insulele, aruncară ancora și la țărmul Carystosului [267] (cum carystienii nici nu le dădură ostateci și nici nu primiră să-i însoțească în campania împotriva cetăților vecine) — era vorba despre Eretria și Atena —, atunci perșii îi împresurară și le raseră de la pămînt roadele cîmpului, pînă ce și carystienii făcură jocul perșilor.

C Eretrienii, cînd aflară că oștirea persană se îndreaptă împotriva lor, îi rugară pe atenieni să le vină în ajutor. Atenienii nu le refuzară sprijinul, ci le trimiseră ca ajutoare pe cei 4 000 [268] de coloniști de pe pămîntul hippoboților din Halkis. Dar eretrienii nu ajunseră încă la o hotărîre; ei trimiseră totuși după atenieni, deși părerile le erau împărțite: unii propuneau să plece din oraș spre înălțimile Eubeei; alții, nădăjduind în inima lor să tragă unele foloase personale de pe urma perșilor, se pregăteau de trădare. Văzîndu-și, așadar, compatrioții dezbinați în păreri, Aischines, fiul lui Nothon, unul din fruntașii eretrienilor, le povesti atenienilor, la sosire, de-a fir a păr despre toate treburile din cetate și-i rugă să se întoarcă acasă pentru a nu-și găsi și ei pieirea acolo. Atenienii îi dădură ascultare lui Aischines care îi sfătuia în acest fel.

CI Şi astfel atenienii, trecînd de acolo la Oropos, scăpară cu viaţă. În vremea aceasta, perşii, venind pe mare, îşi ancorară vasele la Tamynai, la Hoireai şi la Aigileia [269] de pe ţărmurile Eretriei şi, după ce acostară în aceste locuri, îndată îşi descărcară caii şi se pregătiră de atac. Dar planul eretrienilor nu era să-i întîmpine pentru a-şi măsura cu ei puterile în luptă, ci numai să-şi poată apăra zidurile cetăţii; după ce ieşi biruitoare părerea să nu-şi părăsească cetatea, grija lor se îndreptă cu osebire spre acest ţel. În timpul unui asalt puternic asupra zidului cetăţii, în răstimp de şase zile, căzură mulţi oameni din amîndouă taberele; în ziua a şaptea, Euphorbos, fiul lui Alkimachos, şi Philagros, fiul lui Kyneas, cetăţeni de vază, închinară perşilor cetatea. Aceştia, năvălind înăuntru, dădură foc templelor, jefuindu-le, ca răzbunare pentru templele arse la Sardes, iar oamenilor, urmînd porunca lui Darius, le puseră lanţurile robiei.

CII După ce cuceriră Eretria şi poposiră acolo cîteva zile, perşii porniră cu vasele împotriva Atticei, plini de înflăcărare şi cu nădejdea în suflet că atenienii se vor purta la fel ca eretrienii. Şi, cum Marathonul era locul cel mai potrivit din Attica pentru desfăşurarea cavaleriei şi cel mai apropiat [270] de Eretria, Hippias, fiul lui Peisistratos, i-a condus în acel loc.

CIII Atenienii, cînd primiră aceste veşti, porniră şi ei spre Marathon, ca să se apere [271]. În fruntea lor se aflau zece strategi; al zecelea dintre ei era Miltiades [272], al cărui tată, Kimon, fiul lui Stesagoras, a fost silit să fugă [273] din Atena din pricina lui Peisistratos [274], fiul lui Hippocrates. Şi, în vreme ce Kimon trăise în surghiun, îi fu dat să cîştige o victorie olimpică, cu carul de curse cu patru cai, iar dobîndirea acestei izbînzi să-i aducă aceeaşi slavă ca lui Miltiades [275], fratele său din aceeaşi mamă. După aceea, la Olimpiada următoare, învingînd cu aceleaşi iepe [276], el îi cedă lui Peisistratos [277] dreptul de a fi proclamat învingător şi, lăsîndu-i acestuia victoria, reuşi să se întoarcă acasă pe temeiul unei astfel de învoieli. După ce mai cîştigă încă o victorie olimpică cu aceleaşi iepe, fu sortit să-şi vadă moartea de la fiii lui Peisistratos; pe vremea aceea Peisistratos nu mai era în viaţă. Fiii lui însă, punînd oameni la pîndă, îl omorîră într-o noapte, în preajma prytaneului [278]. Kimon a fost înmormîntat în faţa cetăţii, dincolo de drumul care trece prin aşa-numita Coile [279]. Lîngă el au fost îngropate şi iepele care cîştigaseră cele trei victorii olimpice. Într-adevăr, şi alte iepe au făcut astfel de isprăvi, ca, de pildă, cele ale lui Euagoras [280] Laconianul, dar ca să le întreacă pe acestea n-a fost nici una. Cel mai vîrstnic dintre fiii lui Kimon, Stesagoras [281], se afla pe vremea aceea la unchiul său Miltiades, care îl creştea în Chersones; cel mai tînăr, cu numele Miltiades, după Miltiades colonizatorul Chersonesului, era în Atena la Kimon.

CIV Prin urmare, acest Miltiades, care a venit de la Chersones, era pe vremea aceea conducătorul atenienilor, după ce a scăpat în două rînduri de la moarte: o dată, cînd fenicienii l-au urmărit pînă la Imbros [282], punînd mare preţ să-l prindă şi să-l ducă la rege; altă dată, după ce a scăpat de urmăritori şi a ajuns în patria sa, tocmai cînd credea că se află la adăpost, duşmanii lui l-au prins şi, ducîndu-l în faţa tribunalului [283], l-au urmărit cu judecată, sub cuvînt că s-a purtat ca un tiran în Chersones. După ce a scăpat şi de aceştia, el a fost numit, prin votul poporului, strategul atenienilor.

CV Şi, în vreme ce se aflau încă în cetate [284], strategii trimiseră mai întîi la Sparta pe crainicul Philippides [285], un atenian alergător de meserie. După cum povestea însuşi Philippides şi după cum le aduse şi atenienilor de veste, lui i-a apărut o dată în faţă zeul Pan [286], în preajma muntelui Parthenion [287], deasupra Tegeei. Strigîndu-l pe Philippides pe nume, Pan îi ceru să-i întrebe pe atenieni de ce nu se îngrijesc de cultul lui, cu toate că el a fost pînă acum binevoitor faţă de atenieni şi de multe ori le-a fost de folos, cum de altfel le va mai fi şi de aci înainte. Iar atenienii, cînd treburile lor se schimbară în bine, crezînd adevărate aceste vorbe, înălţară la poalele Acropolei un templu în cinstea lui Pan şi, de la această vestire, ei caută mereu să cîştige bunăvoinţa zeului prin jertfe an de an şi prin torţe [288].

CVI De data aceasta, Philippides, trimis de strategi pe acelaşi drum ca atunci cînd zicea că i s-a arătat Pan, ajunse a doua zi din Atena la Sparta şi, înfăţişîndu-se înaintea arhonţilor, le vorbi astfel: „O, lacedemonieni, atenienii vă roagă să le daţi ajutorul vostru şi să nu priviţi cu nepăsare cum unul dintre cele mai vechi oraşe elene o să fie înrobit de barbari. Eretria a fost subjugată şi iată că Ellada a ajuns mai slabă fără de acest oraş de seamă". În acest fel le înfăţişă Philippides cele ce i-au fost încredinţate. Spartanii hotărîră să dea sprijin atenienilor, dar pentru moment le era cu neputinţă — spuneau —, deoarece nu voiau să încalce legea; era tocmai a noua zi a lunii, iar în ziua a noua — ziceau ei — nu vor porni la război, pînă nu se va împlini discul lunii.

CVII În vreme ce ei aşteptau luna plină, Hippias, fiul lui Peisistratos, îi conducea pe barbari spre Marathon. Cu o noapte înainte, Hippias avusese în somn un vis: i se părea că se culcase cu maică-sa. El îşi tălmăci visul că, venind la Atena şi cucerind domnia, îşi va sfîrşi zilele bătrîn, în patria sa. Deci, cam aşa îşi tîlcui el visul. Cum se afla în fruntea campaniei, debarcă mai întîi oamenii înrobiţi la Eretria, în insula Styrei [289], numită Aigileia, apoi ancoră la Marathon corăbiile aduse şi, după ce barbarii coborîră pe uscat, el îi aşeză în bună rînduială. Şi, în vreme ce era preocupat astfel, îi veni să strănute şi să tuşească ceva mai tare ca de obicei; cum era bătrîn [290], o bună parte din dinţi prinseseră să i se clatine; ba un dinte, cînd tuşi, îi sări din gură, din pricina sforţării; după ce dintele căzu în nisip, el se strădui mult să-l găsească; dar, cum nu se vedea nicăieri, oftînd spuse celor de faţă: „Pămîntul acesta nu este al nostru, nici nu-l vom putea cuceri; singura parte care mi se cuvine mie o ocupă dintele".

CVIII Aşa îşi tălmăci Hippias visul pe care îl socoti ca şi împlinit [291]. Atenienii, în vreme ce erau aşezaţi pe poziţie, în locul consfinţit lui Heracles [292], îşi îngroşară rîndurile cu plateenii care veniseră cu toate forţele lor; şi aceasta, atît pentru că plateenii se încredinţaseră atenienilor, cît şi datorită faptului că atenienii înduraseră multe ponoase de dragul lor. Iată cum s-au încredinţat plateenii atenienilor. Oropsiţi de thebani, plateenii cerură mai întîi ocrotirea lui Cleomenes, fiul lui Anaxandrides, şi a lacedemonienilor care se aflau de faţă. Dar aceştia nu-i primiră sub aripa lor, ci le spuseră următoarele: „Noi locuim ceva mai departe de voi şi un astfel de sprijin vouă nu v-ar fi de nici un folos, pentru că aţi putea fi înrobiţi de mai multe ori, pînă ca unul dintre noi s-o afle. Dar vă sfătuim, încredinţaţi-vă atenienilor, unor oameni care se află mai aproape de voi şi care sînt în măsură să vă apere". Aceste sfaturi le dădură lacedemonienii, nu atît din bunăvoinţă faţă de plateeni, cît din dorinţa ca atenienii să-şi sleiască puterile hărţuindu-se cu beoţienii. Prin urmare, lacedemonienii aşa îi sfătuiră; iar ei nu se arătară de loc neîncrezători, ci, tocmai cînd atenienii aduceau jertfe celor 12 zei, plateenii se aşezară lîngă altare ca rugători cu ramură de măslin în mîini şi le cerură ocrotirea. Thebanii, aflînd de acestea, porniră îndată cu oaste împotriva plateenilor; atenienii însă le şi săriră în ajutor. Tocmai cînd erau pe cale de a începe bătălia, corintienii, care se aflau din întîmplare prin părţile acelea, nu priviră cu nepăsare, ci împăcară cele două părţi care de altfel se şi îndreptaseră spre ei [să le facă dreptate]; atunci corintienii statorniciră hotarul dintre ei pe asemenea temeiuri ca thebanii să lase nestingheriţi pe acei beoţieni care nu vor să trăiască după rînduiala beoţiană. Corintienii, după ce formulară aceste hotărîri, îşi văzură de drum; dar, în vreme ce atenienii se retrăgeau, beoţienii se şi aruncară asupra atenienilor şi, atacîndu-i, suferiră înfrîngere în luptă. Atenienii încălcară atunci hotarele pe care le statorniciseră corintienii pentru plateeni şi, trecînd peste ele, impuseră thebanilor ca hotar înspre Plateea şi spre Hysiai [293] chiar rîul Asopos. Prin urmare, aşa s-au încredinţat plateenii atenienilor [294], iar acum ei sosiră la Marathon în ajutorul lor.

CIX Dar iată că strategii atenienilor aveau părerile împărţite: unii nu îngăduiau încăierarea pentru că erau prea puţini la număr ca să poată ţine piept oştii mezilor; alţii, printre care şi Miltiades, dimpotrivă, erau pentru bătălie. Prin urmare, cum, dezbinaţi fiind, era să învingă părerea mai rea, în asemenea împrejurări se găsi şi un al unsprezecelea votant, acela dintre atenieni care a fost ales la bobi polemarh; într-adevăr, încă în vechime, atenienii îi dăduseră polemarhului [295] drept de vot egal cu strategii, iar acum

polemarh era Callimachos din Aphidna [296]. Miltiades veni la el și-i vorbi astfel: „În puterea ta stă, o, Callimachos, fie să înrobești Atena, fie ca, aducîndu-i libertatea, să lași amintirea ta [să dăinuiască] cît suflarea omenească pe pămînt, așa cum nici Harmodios și nici Aristogeiton [297] nu o lăsară [298]. Atenienii se află acum în fața celei mai mari primejdii de cînd s-au născut ei și, dacă se închină mezilor, sînt de pe acum hotărîte chinurile care le au de îndurat, cînd vor fi predați pe mîna lui Hippias; dar dacă iese triumfătoare această cetate, ea poate să ajungă prima din cetățile elene. În ce chip se vor înfăptui asemenea lucruri și cum îți revine ție dreptul de a hotărî asupra lor, eu tocmai vin să-ți deslușesc. Noi, strategii, fiind în număr de zece, avem părerile împărțite, unii pentru luptă, alții, împotriva ei. Dar dacă nu ne avîntăm în luptă cu perșii, mă tem ca nu cumva o grabnică rătăcire care ar pune stăpînire asupra atenienilor să le tulbure mințile în așa fel, încît să treacă de partea mezilor; iar în cazul în care luptăm cu ei înainte de a se ivi și în inima atenienilor ceva putred, dacă zeii vor face parte dreaptă, noi sîntem în stare să ieșim biruitori din încăierare. Toate acestea țin acum de tine și de tine atîrnă, pentru că, dacă tu te potrivești părerii mele, patria îți este liberă și cetatea, fruntea cetăților Elladei; dar dacă alegi părerea celor care nu votează pentru bătălie, urmările vor fi tocmai potrivnice binelui pe care ți l-am arătat".

CX Prin astfel de cuvinte, Miltiades cîștigă de partea sa pe Callimachos. În felul acesta, părerea polemarhului trăgînd în cumpănă [299], ei luară hotărîrea să lupte. După aceea, strategii care erau pentru bătălie, rînd pe rînd, care cum primea președinția pe timp de o zi, o și încredința lui Miltiades. Acesta, luînd-o, nu începu totuși bătălia pînă nu-i veni lui rîndul la președinție [300].

CXI Cînd sosi rîndul lui, iată ordinea în care-i așeză pe atenieni în linie de bătaie: aripa dreaptă [301] o conducea polemarhul Callimachos; aceasta era datina pe atunci la atenieni, ca polemarhul să ocupe aripa dreaptă. În vreme ce el avea, prin urmare, acest post de comandă, dincolo de el se aflau triburile în ordinea numerică [302], ținîndu-se strîns între ele; ultimii de tot, ocupînd aripa stîngă, se aflau pla-

teenii. Începînd de la această bătălie, ori de cîte ori atenienii aduc jertfe cu ocazia sărbătorii întregului popor, care se ține din cinci în cinci ani, crainicul atenian cuprinde în aceeași urare atît pe atenieni cît și pe plateeni, dorindu-le să aibă parte de bine. Dar atunci, la Marathon, iată cum stăteau lucrurile în privința așezării atenienilor pe poziție: frontul lor era deopotrivă de mare cu frontul mezilor, dar mijlocul lui era alcătuit din puține rînduri și de aceea punctul cel mai slab al liniei era aici; în schimb, amîndouă aripile erau întărite cu armată multă.

CXII După ce se termină rînduirea oamenilor pe poziție și jertfele prevesteau a bine, atenienii se aruncară în iureș năvalnic asupra dușmanilor; depărtarea dintre tabere nu era mai mare de opt stadii. Perșii, cînd îi văzură pe atenieni dînd năvală, se pregătiră să-i întîmpine; dar cînd băgară de seamă cît de puțini sînt și că totuși aleargă spre ei în goană, fără cavalerie și fără arcași, îi socotiră pe atenieni de-a dreptul nebuni și cu totul pierduți. Dar acestea și le închipuiau doar barbarii. Atenienii însă, cînd se încleștară strîns cu barbarii, se luptară în chip vrednic de pomenit. Într-adevăr, ei, primii dintre toți elenii pe care îi cunoaștem, au pornit în iureș împotriva dușmanilor și, totodată, ei cei dintîi [303] și-au ținut firea cînd au văzut îmbrăcămintea medă și pe bărbații care au purtat-o; pînă atunci, elenilor le era teamă și de numele mezilor.

CXIII Trecuse o bucată bună de vreme de cînd se luptau la Marathon. În partea de mijloc a frontului [304], unde erau perșii și sakii [305], au ieșit învingători barbarii; aici, așadar, barbarii s-au dovedit mai tari și, spărgînd frontul, i-au urmărit pe eleni spre inima țării; în cele două aripi însă, biruința a fost de partea atenienilor și a plateenilor. Ieșind învingători, aceștia au lăsat pe barbari să fugă bezmetici, dar pe cei care le-au spart frontul la mijloc i-au întîmpinat cu arma în mîini — unindu-și cele două aripi; și biruința a fost de partea atenienilor. Cînd perșii o luară la fugă, elenii porniră pe urmele lor, lovindu-i din spate, pînă ce, ajungînd la mare, cerură foc cu care se cățărară pe corăbiile perșilor [306].

CXIV În această luptă a pierit polemarhul Callimachos, dovedindu-se un om de ispravă; a mai murit atunci şi unul din strategi, Stesileos, fiul lui Thrasyleos; aici a căzut şi Kynegeiros [307], fiul lui Euphorion, tăindu-i-se mîna cu o secure în clipa în care se prinsese de pupa unei corăbii; aici şi-au găsit sfîrşitul mulţi alţi atenieni cu renume.

CXV Şapte corăbii au capturat atenienii în acest fel. Cu celelalte, barbarii, după ce au ridicat ancora şi au îmbarcat pe eretrienii înrobiţi din insula în care îi lăsaseră, făcură ocolul Sunionului, vrînd să ajungă la Atena înaintea atenienilor. Ba, li se şi imputã atenienilor că ei au prevăzut acest lucru prin uneltirea Alcmeonizilor [308] care, potrivit unei înţelegeri, făcură semn perşilor aflaţi pe corăbii, înălţînd în aer un scut.

CXVI Perşii, deci, făcură înconjurul capului Sunion. Atenienii alergară atunci să apere cetatea, cît îi ţinură picioarele, o luară înainte barbarilor, sosind cu mult înainte de aceştia. După ce ajunseră, atenienii îşi aşezară tabăra strămutînd-o din incinta lui Heracles de la Marathon într-o altă incintă, şi anume în a lui Heracles de la Kynosarges [309]. Barbarii, urcînd cu corăbiile pînă la Phaleron [310] — căci acesta era portul atenienilor în acea vreme —, îşi ancorară vasele, pentru moment, ceva mai sus de port, apoi se întoarseră în Asia.

CXVII În bătălia de la Marathon, au murit dintre barbari ca la 6 400 de bărbaţi, iar dintre atenieni — 192 [311]; prin urmare, cam atîţia au căzut din amîndouă taberele. S-a întîmplat acolo şi o minune: un atenian, cu numele Epizelos, fiul lui Cuphagoras, luptînd în învălmăşeală ca un viteaz ce era, şi-a pierdut vederea, fără să fi fost rănit şi fără să fi fost atins la vreunul din mădularele trupului; din acel moment, tot restul vieţii şi l-a petrecut orb. Am auzit că el însuşi povesteşte despre păţania lui următoarea istorioară: se făcea că i-a apărut în faţă un bărbat greu înarmat, uriaş, a cărui barbă îi umbrea întreg scutul; această vedenie a trecut pe lîngă el şi l-a ucis pe vecinul său de arme. Aceste lucruri am aflat că le povesteşte Epizelos.

CXVIII Datis, care se afla cu oastea în drum spre Asia, cînd a ajuns la Myconos [312], a avut o vedenie în vis. Care anume a fost această vedenie nu se spune; doar că el, îndată ce s-a luminat de ziuă, făcu o inspecţie prin flotă şi, găsind într-o corabie feniciană o statuie a lui Apollo poleită în aur, întrebă de unde a fost jefuită; aflînd din ce templu era, o duse cu corabia lui la Delos; el (pentru că delienii se întorceau atunci în insulă) aşeză statuia în templu şi îi rugă pe delieni să o ducă ei mai departe în oraşelul thebanilor, la Delion [313]; această localitate se află pe coasta mării, în faţa Halkisului. Datis, după ce le adresă această rugăminte, plecă. Dar locuitorii insulei Delos n-au dus statuia nicăieri, ci, abia după 20 de ani, thebanii înşişi, la cererea unui oracol, au strămutat-o la Delion.

CXIX Iar Datis şi Artaphernes, îndată ce la capătul drumului pe apă atinseră ţărmurile Asiei, duseră la Susa pe eretrienii înrobiţi [314]. Regele Darius, înainte de înrobirea acestora, nutrea împotriva lor o aprigă mînie, pentru că eretrienii, cei dintîi, încălcară dreptatea; dar, cînd îi văzu tîrîţi în faţa lui şi supuşi puterii sale, nu le pricinui nici un alt neajuns, ci doar îi coloniză într-un loc al regiunii Kissia [315], care poartă numele de Ardericca [316] şi care se află la o depărtare de 210 stadii de Susa şi la 40 de stadii [317] de la puţul cu trei soiuri de mîl. Într-adevăr, iată cum se scoate din acest puţ şi asfalt, şi sare, şi ulei [318]: extracţia se face cu un fel de balanţă de care este legată, în loc de găleată, o jumătate de burduf; scufundîndu-se burduful în apă, se trage apoi afară şi se varsă într-un bazin; din acest bazin, curgînd în altă parte, mîlul o ia pe trei căi diferite; asfaltul şi sarea se încheagă îndată, dar uleiul vîscos [319]... perşii îl numesc rhadinake; este negru şi dă un miros greu. Aici îi coloniză regele Darius pe eretrieni, iar aceştia stăpîneau acest loc pînă pe vremea mea, păstrîndu-şi limba lor veche. Aşa se petrecură lucrurile cu eretrienii.

CXX După lună plină sosiră [320] şi lacedemonienii la Atena în număr de 2 000, fiind foarte zoriţi să apuce bătălia; [ei veniră atît de repede] încît, în a treia zi de la plecarea din Sparta, şi sosiră în Attica. Dar cum ajunseră după bătă-

lie, doriră totuşi să-i vadă pe mezi; ducîndu-se deci la Marathon, stătură de-i priviră, apoi, lăudînd pe atenieni şi isprava lor, plecară înapoi.

CXXI Pentru mine-i lucru de mirare şi nu pot [cu nici un preţ] să primesc învinuirea adusă Alcmeonizilor, că ei ar fi arătat perşilor scutul, potrivit unei înţelegeri, vrînd ca atenienii să ajungă supuşi barbarilor şi lui Hippias; în privinţa Alcmeonizilor, mai mult chiar decît în cazul lui Callias [321], fiul lui Phainippos şi tatăl lui Hipponicos, e lucru vădit că sînt duşmani ai tiraniei. Într-adevăr, singur Callias, dintre toţi atenienii, a avut îndrăzneala, cînd Peisistratos a fost alungat din Atena, să-i cumpere bunurile scoase la licitaţie şi tot el singur a luat împotriva lui şi alte măsuri duşmănoase de tot soiul.

CXXII În multe privinţe [322] se cuvine să păstreze fiecare om amintirea acestui Callias, mai întîi pentru cele arătate mai înainte, deoarece a fost un bărbat însufleţit de dorinţa de a-şi elibera patria; în al doilea rînd, pentru victoriile cîştigate la jocurile olimpice în chipul următor: după ce obţinu o victorie la hipism, cîştigă premiul doi la cursa de care cu patru cai, şi, ceva mai înainte, cîteva victorii la jocurile pythice; el se făcu cunoscut înaintea tuturor elenilor prin cheltuielile uriaşe şi mai ales prin felul în care se purtă faţă de cele trei fete ale lui; în momentul în care ele atinseră vîrsta măritişului, le dărui zestre nespus de mare şi le făcu plăcerea să le mărite după aceia dintre toţi atenienii pe care voiră, fiecare în parte, să-i aleagă de bărbaţi.

CXXIII Iar Alcmeonizii urau tirania la fel şi cu nimic mai puţin decît Callias. Pentru mine, aşadar, e lucru de mirare şi nu cred această defăimare, că ar fi făcut semn cu scutul tocmai ei care, tot timpul, au trăit în surghiun [323] din pricina tiranilor şi din uneltirea cărora Peisistratizii au pierdut puterea de tirani. Prin aceasta, ei au fost de fapt eliberatorii Atenei [324], cu mult mai vîrtos decît Harmodios şi Aristogeiton, după judecata mea; pentru că aceştia din urmă, prin uciderea lui Hipparchos, i-au întărîtat şi mai mult pe ceilalţi Peisistratizi [325], dar capăt tiraniei n-au reuşit să pună; în schimb, Alcmeonizii au făurit în chip limpede libertatea, dacă

într-adevăr ei au fost cei care au înduplecat-o pe Pythia să pretindă lacedemonienilor să elibereze Atena, după cum am arătat mai înainte.

CXXIV Poate cumva ei şi-or fi trădat patria avînd de imputat ceva poporului atenian? Dimpotrivă, nu se aflau printre atenieni alţi bărbaţi mai bine văzuţi decît aceştia, nici alţii care să se fi bucurat de mai multă cinstire [326]; astfel că mintea refuză să primească învinuirea că aceşti bărbaţi, pentru o asemenea pricină, ar fi făcut semn înălţînd scutul; e un fapt neîndoielnic că scutul a fost ridicat, şi despre aceasta nu se poate vorbi într-alt chip, pentru că fapta s-a petrecut într-adevăr; dar cine anume a fost cel care l-a ridicat, eu nu am putinţa să spun mai multe [327] decît cele de mai sus.

CXXV Alcmeonizii erau, din vremuri îndepărtate, vestiţi la Atena, dar, de la Alcmeon şi apoi de la Megacles încoace, ei deveniră cu totul străluciţi. În primul rînd, Alcmeon, fiul lui Megacles, fu cel care îi însoţi şi le dădu sprijin cu mare zel lydienilor veniţi din Sardes, din partea lui Croesus, ca să cerceteze oracolul din Delfi. Croesus, cînd află de la lydieni, după vizitarea oracolului, că Megacles le-a fost binevoitor, trimise după el, chemîndu-l la Sardes, iar cînd sosi, îi dărui atîta aur cît avea să poată duce cu puterile trupului său o singură dată. Atunci Alcmeon [328], în faţa unui astfel de dar, se descurcă, potrivind lucrurile în felul următor: după ce îmbrăcă o mantie largă şi făcu în ea o cută adîncă, legîndu-şi totodată în picioare nişte coturni pe care-i găsi el mai largi, intră în vistieria în care fu condus. Aruncîndu-se asupra grămezii de aur, îndesă mai întîi pe lîngă pulpane atîta aur cît cuprindeau coturnii; apoi, umplîndu-şi întreaga pulpană cu aur şi presărîndu-şi praf de aur în cap, pe păr, ba mai luînd şi în gură, ieşi din vistierie, abia tîrîndu-şi coturnii şi semănînd a orice [dihanie] mai degrabă decît a om, aşa cum era cu gura plină şi toate pe el înfoiate. Cînd îl zări, pe Croesus îl umflă rîsul şi îi dărui toate comorile, ba, pe lîngă ele, îi mai făcu şi alte daruri, cu nimic mai prejos decît acelea. Astfel se îmbogăţi această casă grozav de mult; iar Alcmeon despre care vorbim, crescînd cai de curse, cîştigă cu ei o victorie olimpică.

CXXVI După el, cu o generație mai tîrziu, Cleisthenes, tiranul Sicyonei, își ridică neamul atît de sus, încît ajunse cu mult mai vestit în fața elenilor decît fusese înainte. Într-adevăr, Cleisthenes, fiul lui Aristonymos al lui Myron al lui Andreas, avea o fată al cărei nume era Agariste; el voia să-l găsească pe cel mai vrednic dintre toți elenii și aceluia să i-o dea de nevastă. Așadar, la jocurile olimpice [329], unde ieși învingător la cursa de care, Cleisthenes vesti prin crainic că orice elen care se crede vrednic de a fi ginerele lui Cleisthenes să se înfățișeze la Sicyona peste 60 de zile sau și mai înainte, deoarece în răstimp de un an, începînd de la a șaizecea zi, el dorește să pună la cale căsătoria fiicei sale. Atunci, acei dintre eleni care aveau cu ce se mîndri atît pentru ei înșiși cît și pentru patria lor se înfățișară ca pețitori; Cleisthenes, construind pentru ei un stadion și o palestră tocmai în acest scop, îi aștepta cu ele gata.

CXXVII Din Italia, din orașul Sybaris [330], care atinsese în acea vreme culmea înfloririi sale, veni atunci Smindyrides, fiul lui Hippocrates; el trecea drept bărbatul a cărui finețe era dusă pînă la cel mai înalt grad; la fel sosi și Damasos din Siris [331], fiul lui Amyris, zis înțeleptul; aceștia veniră, așadar, din Italia. Din golful Ionic [332] se înfățișă Amphimnestos, fiul lui Epistrophos, din Epidamnos [333]; acesta, deci, sosi din golful Ionic. Din Etolia [334] veni fratele lui Titormos [335] care-i întrecea pe ceilalți eleni în forță și care se retrase apoi dintre oameni în părțile cele mai depărtate ale pămîntului Etoliei; prin urmare [aici este vorba de] fratele acestui Titormos, de Males. Din Pelopones veni Leokedes, fiul lui Pheidon [336], tiranul argienilor; el era fiul acelui Pheidon care a statornicit măsurile la peloponesieni și care, dintre toți elenii, s-a purtat cu cea mai mare trufie, pentru că, după ce a alungat pe concurenții eleienilor, a orînduit chiar el concursul la Olympia. Deci, fiul acestuia veni, cît și Amiantos, fiul lui Lycurg, un arcadian din Trapezunt [337], și Laphanes, fiul lui Euphorion din orașul Paios [338] din Azania; el era fiul acelui Euphorion care a primit în casa sa pe Dioscuri, după cum umblă vorba prin Arcadia, și care, de atunci înainte, găzduiește pe orice om; sosi de asemenea și un elean, Onomastos, fiul lui Agaios; aceștia, deci, sosiră chiar din Pelopones. De la Atena veniră Megacles, fiul acelui Alcmeon care a fost chemat la Croesus, precum și Hippocleides al lui Teisandros, care întrecea pe atenieni în avere și frumusețe. Din Eretria, care înflorea pe acea vreme, sosi Lysanias; el era singurul din Eubea. Din Thessalia, anume dintre scopazi, apăru Diactorides din Crannon; de la moloși [339], Alcon.

CXXVIII Atîția au fost pețitorii [340]. Sosind deci cu toții în ziua hotărîtă, Cleisthenes îi întrebă mai întîi de patria lor și de neamul fiecăruia în parte, apoi, ținîndu-i la el un an de zile, le încercă curajul, sufletul, buna-creștere și firea, întreținîndu-se cînd cu fiecare în parte, cînd cu toții laolaltă la întruniri; el îi scotea la întreceri gimnice pe acei dintre ei care erau mai tineri, dar mai cu seamă îi punea la încercare la banchete; cît îi ținu la el, în tot acest răstimp, le făcu de toate și îi ospăta în chip măreț. Iar dintre pețitori cel mai mult îi fură pe plac cei sosiți din Atena și dintre ei, în chip cu totul deosebit, Hippocleides [341], fiul lui Teisandros; pe acesta el îl prețuia cu osebire atît pentru vrednicia lui cît și pentru că, prin strămoși, era înrudit cu Kypselizii din Corint.

CXXIX Cînd sosi ziua însemnată a ospățului de nuntă, în care Cleisthenes urma să se pronunțe asupra celui pe care îl alege dintre toți ca ginere, Cleisthenes, după ce jertfi 100 de boi, îi ospătă atît pe pețitori, cît și pe toți sicyonienii. Apoi, după ospăț, pețitorii se luară la întrecere în ale muzicii și în ale măiestriei cuvîntului rostit între oameni. În vreme ce cheful se întețea, Hippocleides, care se afla cu mult deasupra celorlalți, porunci flautistului să-i cînte un cîntec de dans [342]; îndată ce flautistul îi dădu ascultare, el se puse pe dans. Și dansa [și dansa], de parcă el însuși prinse drag de sine; în schimb, Cleisthenes, văzîndu-l, privea cu dezaprobare toată această [purtare a lui]. Apoi, oprindu-se o clipă din dans, Hippocleides ceru să i se aducă o masă; cînd îi veni masa, jucă pe ea mai întîi făcînd figuri laconiene de pantomimă [343], apoi, altele, attice, iar în al treilea rînd, sprijinindu-și capul pe masă, își mișcă picioarele după tact. Cleisthenes, în timpul primelor figuri de dans și al celor următoare, cu toate că îndepărtase de la sine cu silă gîndul că Hippocleides i-ar mai putea fi ginere, din pricina dansului și a deșănțării sale, se stăpîni totuși, nevrînd să-și iasă din fire împotriva lui; dar, cînd îl văzu bălăbănindu-și picioa-

rele, nemaiputîndu-se stăpîni, îi grăi : „O, fiu al lui Teisandros, cu dansul tău ţi-ai nuntit nunta". Iar Hippocleides, înţelegînd, i-o întoarse : „Atîta pagubă lui Hippocleides".

CXXX De atunci dăinuie această zicală. Apoi, Cleisthenes, cerînd să se facă tăcere, le vorbi tuturor precum urmează : „Bărbaţi, peţitori ai copilei mele, eu pe toţi vă laud şi vouă tuturor aş dori să vă fiu pe plac, dacă s-ar putea, fără să aleg pe unul dintre voi şi fără a-i îndepărta pe ceilalţi. Dar cum nu e cu putinţă ca, hotărînd în privinţa unei singure fecioare, să împlinesc vrerea tuturor, acelora dintre voi care sînt îndepărtaţi de la această căsătorie, fiecăruia în parte, îi ofer în dar un talant de argint în cinstea dorinţei lui de a se căsători cu fiica mea şi pentru lipsa lui de acasă. Iar lui Megacles, fiul lui Alcmeon, îi dau de soţie pe copila mea, Agariste, după legile atenienilor". Iar cînd Megacles declară că primeşte să se însoare cu ea, căsătoria [pregătită astfel] de Cleisthenes deveni fapt împlinit [344].

CXXXI În legătură cu alegerea făcută printre peţitori, cam aceste fapte se petrecură şi astfel Alcmeonizii ajunseră vestiţi în Ellada. Din căsătoria acestora se născu Cleisthenes, cel care orîndui la atenieni triburile şi democraţia, trăgîndu-şi numele după tatăl mamei sale din Sicyona ; prin urmare, acest fiu i se născu lui Megacles, cît şi un altul, Hippocrates, iar din Hippocrates se născu un alt Megacles şi o altă Agariste, care îşi primi numele după Agariste a lui Cleisthenes ; ea se căsători cu Xanthippos, fiul lui Ariphron, şi, cînd purcese grea, avu în somn un vis ; i se părea că a născut un leu [345], şi iată că peste puţine zile îi născu lui Xanthippos pe Pericles.

CXXXII După înfrîngerea perşilor la Marathon, Miltiades, care şi înainte vreme se bucura de cinste în faţa atenienilor, se înălţă de data aceasta şi mai sus. El ceru de la atenieni 70 de corăbii, oştire şi bani, fără să le spună împotriva cărui ţinut va porni cu război ; le făgădui că se vor îmbogăţi dacă îl vor urma, pentru că îi va duce împotriva unei astfel de ţări de unde ei vor căra cu uşurinţă aur din belşug ; doar acestea le spuse cînd ceru corăbiile. Iar atenienii, încîntaţi de asemenea [făgăduieli], îi dădură ascultare.

CXXXIII Miltiades, luînd în primire oştirea, porni cu corăbiile împotriva Parosului [346], motivînd că parienii au venit primii cu oaste la Marathon, pe o trireme, împreună cu perşii. Dar acesta era doar un pretext ; de fapt, el nutrea în suflet simţăminte duşmănoase faţă de parieni din pricina lui Lysagoras, fiul lui Teisias, parian de neam, care l-a ponegrit în faţa persului Hydarnes [347]. Astfel, cînd ajunse la ţintă, Miltiades împresură pe parienii adunaţi în interiorul zidului ; apoi, trimiţîndu-le un sol, le ceru 100 de talanţi, cu ameninţarea că, dacă nu-i vor da, nu-şi va înturna oştirea mai înainte de a le pricinui pieirea. Dar parienilor nici prin gînd nu le trecea să-i dea lui Miltiades vreun argint ; dimpotrivă, ei luară măsuri de întărire a pazei oraşului ; astfel, printre altele, gîndindu-se, prevăzători, la părţile zidului pe unde asaltul era totdeauna mai uşor de înfăptuit, cum se lăsa noaptea, ei se apucau să înalţe această parte a zidului de două ori mai sus decît fusese mai înainte.

CXXXIV Pînă la acest punct al întîmplării toţi elenii istorisesc la fel, dar de aici înainte parienii povestesc că lucrurile s-au petrecut astfel : în vreme ce Miltiades se afla în impas, veni să stea de vorbă cu el o femeie prizonieră, pariană de neam ; ea se numea Timo [348] şi se afla în slujba templului Zeiţelor Subpămîntene [349]. Înfăţişîndu-se, aşadar, înaintea lui Miltiades, îl sfătui să facă aşa cum îl va povăţui ea, dacă ţine cu tot dinadinsul să cucerească Parosul. Apoi îi dădu anumite sfaturi, iar el, trecînd prin [350]... şi, aflîndu-se pe colina din faţa oraşului, sări înăuntru peste zidul incintei Demetrei Thesmophoros, neputînd să-i deschidă porţile ; apoi, după ce trecu zidul, se îndreptă spre templu, de bună seamă ca să înfăptuiască ceva înăuntru, fie să mişte din loc vreunul din lucrurile care nu-i îngăduit să fie mişcate, fie să facă altceva [351] ; el se afla tocmai în faţa porţilor, cînd deodată, cutremurat de spaimă, porni să se întoarne pe acelaşi drum ; cînd sări înapoi peste zid, îşi sfîşie carnea de pe coapsă ; alţii spun că şi-a zdrobit genunchiul [352].

CXXXV Miltiades, aşadar, se afla la [grea] încercare ; după ce a împresurat Parosul şi a prădat insula un răstimp de 26 de zile, a plecat cu corăbiile înapoi, fără să aducă

bani atenienilor şi fără să fi cucerit Parosul. Locuitorii insulei, cînd aflară că Timo, preoteasa zeiţelor, a fost sfătuitoarea lui Miltiades, se gîndiră să o pedepsească pentru această faptă. Trimiseră deci soli la Delfi, îndată ce avură puţin răgaz după încercuirea suferită, ca să întrebe oracolul dacă pot să pedepsească cu moartea pe preoteasa zeiţelor pentru că a dat sfaturi duşmanilor cum să-i cucerească patria şi a descoperit lui Miltiades lucruri sfinte oprite sexului bărbătesc. Dar Pythia îi opri, zicîndu-le că nu Timo purta vina acestor întîmplări, ci, ţinînd seama că lui Miltiades îi era sortit să nu sfîrşească cu bine [353], ea s-a ivit în calea lui ca o arătare [354], să-l călăuzească spre nenorocirea lui.

CXXXVI Prin urmare, asemenea răspuns le dădu Pythia parienilor. Atenienii, după întoarcerea lui Miltiades din Paros, se apucară să-l ocărască; printre alţii, mai cu dinadinsul, Xanthippos, fiul lui Ariphron, care îl denunţă în faţa poporului şi îl urmări cu învinuirea capitală [355] de a fi înşelat pe atenieni. Miltiades, deşi se înfăţişă la proces, nu-şi rosti el apărarea, fiindu-i cu neputinţă deoarece piciorul din şold îi intrase în cangrenă; în vreme ce se afla de faţă culcat pe o targă, vorbiră în apărarea lui prietenii, care pomeniră multe momente ale luptei de la Marathon, precum şi despre luarea Lemnosului, cum, după ce a cucerit Lemnosul şi i-a pedepsit pe pelasgi, Miltiades a dăruit atenienilor toate aceste victorii ale sale. Astfel, cum poporul, cîştigat de partea lui, era pentru ştergerea pedepsei cu moartea, îl amendară totuşi pentru greşeală cu 50 de talanţi; Miltiades, după aceste întîmplări, îşi găsi sfîrşitul [356] din pricina piciorului atins de cangrenă; cei 50 de talanţi îi achită fiul său Kimon.

CXXXVII Iar insula Lemnos o cuceri Miltiades, fiul lui Kimon, după cum urmează. Pelasgii au fost alungaţi din Attica de către atenieni, pe drept sau pe nedrept, acest lucru eu nu pot să-l precizez în afară de cele ce se spun; Hecataios, fiul lui Hegesandros, a susţinut în istoriile sale că pe nedrept. Într-adevăr — zice Hecataios —, cînd atenienii văzură bine lucrat pămîntul, — mai înainte rău şi neroditor, de la poalele muntelui Hymettos [357], pe care ei înşişi îl dăruiseră pelasgilor ca să-l locuiască [358], drept răsplată pentru zidul [359] care se întindea odinioară în jurul Acropolei —, îi pizmuiră şi îl rîvniră înapoi. Iată, aşadar, pricina pentru care i-au alungat atenienii, fără să le dea nici o altă lămurire. Dar, după cum vorbesc atenienii înşişi, ei i-au izgonit de aici pe drept, pentru că pelasgii, aşezaţi la poalele Hymettosului, începură să se facă vinovaţi faţă de ei prin următoarele nelegiuiri: fetele (şi băieţii) atenienilor umblau după apă la izvorul Enneacrunos [360]; pe vremea aceea nici ei şi nici alţi eleni încă nu aveau sclavi; ori de cîte ori veneau fetele, pelasgii le copleşeau de ocări şi de dispreţ; şi totuşi acestea nu le-au fost de ajuns, ci, în cele din urmă, uneltind să pună mîna pe ele, fură prinşi asupra faptului. Atenienii atunci se dovediră oameni cu atît mai de treabă decît ei, cu cît, ivindu-se prilejul de a-i ucide pe pelasgi pentru că i-au prins uneltind împotrivă-le, nu voiră s-o facă, ci îi siliră doar să iasă din acel ţinut. Iar aceştia, plecînd astfel, ajunseră stăpîni peste alte meleaguri [361], printre care şi peste Lemnos. Prin urmare, faptele de mai înainte le povestea Hecataios, acestea de pe urmă le susţin atenienii.

CXXXVIII Aceşti pelasgi care locuiau pe atunci în Lemnos şi voiau să se răzbune pe atenieni, cunoscînd bine sărbătorile atenienilor, îşi procurară pentecontere şi urmăriră, ascunşi la pîndă, femeile atenienilor în vreme ce ele ţineau la Brauron [362] o sărbătoare în cinstea zeiţei Artemis. Răpind de aici pe multe dintre ele, le luară cu ei şi, ducîndu-le în Lemnos, şi le făcură ţiitoare. Aceste femei, cînd copiii lor deveniră numeroşi, începură să-şi înveţe fiii limba attică şi obiceiurile atenienilor. Iar copiii nu voiau nici măcar să se amestece cu copiii femeilor pelasge şi, dacă vreunul din ei era lovit de un copil pelasg, toţi săreau în ajutor, apărîndu-se astfel unii pe alţii. Ba, mai mult, ei socoteau că lor li se cuvine chiar să-i conducă pe ceilalţi copii şi, într-adevăr, chiar erau cu mult deasupra lor. Aflînd acestea, pelasgii se strînseră la sfat şi o spaimă li se cuibări în suflet: dacă aceşti copii înţeleg să se ajute între ei împotriva vlăstarelor soţiilor legitime şi dacă deodată se încumetă chiar să-i comande pe aceştia, ce vor face din clipa în care vor ajunge bărbaţi? Ţinînd seamă de acestea, ei luară hotărîrea să-i ucidă pe pruncii femeilor attice. Apoi trecură

la înfăptuirea hotărîrii, ba adăugară la aceasta şi uciderea mamelor lor. De la acest fapt şi de la un altul, premergător acestuia, săvîrşit de femeile lor pe vremea lui Thoas [363], cînd şi-au ucis bărbaţii, s-a împămîntenit obiceiul în Ellada de a numi „lemniene“ toate faptele de cruzime.

CXXXIX După ce pelasgii îşi uciseră propriii lor copii şi pe femei, nici pămîntul nu le mai dădu roade, nici femeile şi nici turmele nu mai zămisliră noi vlăstare, ca înainte. Strîmtoraţi din pricina foamei şi a lipsei de urmaşi, ei trimiseră soli la Delfi ca să ceară să-i mîntuie de nenorocirile care se abătuseră atunci peste ei. Pythia le porunci să dea atenienilor acea îndestulare pe care au s-o creadă atenienii de cuviinţă. Atunci pelasgii plecară la Atena, unde dădură de ştire că vor să se achite faţă de atenieni pentru întreaga încălcare a dreptăţii; atenienii, aşternînd un pat, în pritaneu, cum se pricepură mai frumos, şi punînd alături de el o masă plină cu toate bunătăţile, cerură pelasgilor să le predea lor ţara tot aşa. Pelasgii, înţelegînd, le răspunseră: „Cînd o corabie mînată de vîntul de miazănoapte va străbate într-o singură zi depărtarea de la ţara voastră pînă la a noastră, atunci o să v-o predăm“, ştiind bine că acest lucru este cu neputinţă, deoarece Attica e aşezată mult mai spre miazăzi decît Lemnosul.

CXL Pentru moment lucrurile se mărginiră doar la atîta. Dar cu foarte mulţi ani după aceste întîmplări, cînd Chersonesul din Hellespont ajunse sub stăpînirea atenienilor [364], Miltiades, fiul lui Kimon, în anotimpul în care bătaia vînturilor etesiene îşi mai statornicise direcţia, plecă cu o corabie din Eleuntul [365] Chersonesului spre Lemnos [366]; atunci el spuse pelasgilor că trebuie să iasă din insulă, aducîndu-le aminte de oracolul despre care pelasgii nădăjduiau să nu se împlinească niciodată. Locuitorii din Hephaistia îi dădură degrabă ascultare; dar cei din Myrina [367], care susţineau că Chersonesul nu-i totuna cu Attica, fură împresuraţi, pînă ce şi ei îşi plecară fruntea. Aşa puseră stăpînire pe Lemnos atenienii şi Miltiades.

CARTEA A VII-A

POLYMNIA

NOTIŢA ISTORICĂ

Cartea a VII-a cuprinde descrierea drumului urmat de Xerxes din Asia pînă în Attica şi relatarea plină de dramatism a bătăliei de la Thermopylai.

Cărţile precedente, a VI-a inclusiv, tratau după un plan judicios întocmit istoria regatului medo-pers, începînd din secolul al VI-lea î.e.n., precum şi istoria unora din oraşele-state greceşti care au intrat în conflict cu perşii. Prin episoade şi digresiuni, Herodot făcea incursiuni mai mult sau mai puţin lungi în istoria populaţiilor cunoscute pe acea vreme în Asia Anterioară şi Africa. În cartea a VII-a se observă o remarcabilă concentrare a mijloacelor de anchetare (ἱστορίη), de care dispunea Herodot pentru înfăţişarea extraordinarului marş a zeci de neamuri asiatice tîrîte de Xerxes prin sudul Europei împotriva Greciei.

Principalele părţi ale cărţii a VII-a sînt :

a) cap. I—XVII, evenimentele de la Susa după moartea lui Darius ;

b) cap. XVIII—CXXX, pregătirile lui Xerxes pentru cea de a doua expediţie împotriva Greciei ;

c) cap. CXXXI—CLXXVIII, măsurile de apărare luate de greci. Sincronizarea cu grupul precedent de capitole e încercată la cap. CXLV ;

d) cap. CLXXIX—CCXXIX, primele ciocniri pe uscat şi pe mare între trupele lui Xerxes şi coaliţia pe care i-o opun oraşele-state ale Greciei balcanice. Acest grup de capitole, care include povestirea dramatică a bătăliei de la Thermopylai, se prelungeşte, de fapt, cu primele capitole ale cărţii a VIII-a, adică cap. I—XXVI.

În cuprinsul cărţii a VII-a digresiunile sînt reduse şi ca număr, şi ca proporţii. Cea mai întinsă dintre ele este digresiunea privitoare la istoria Siciliei (cap. CLIII—CLXVIII),

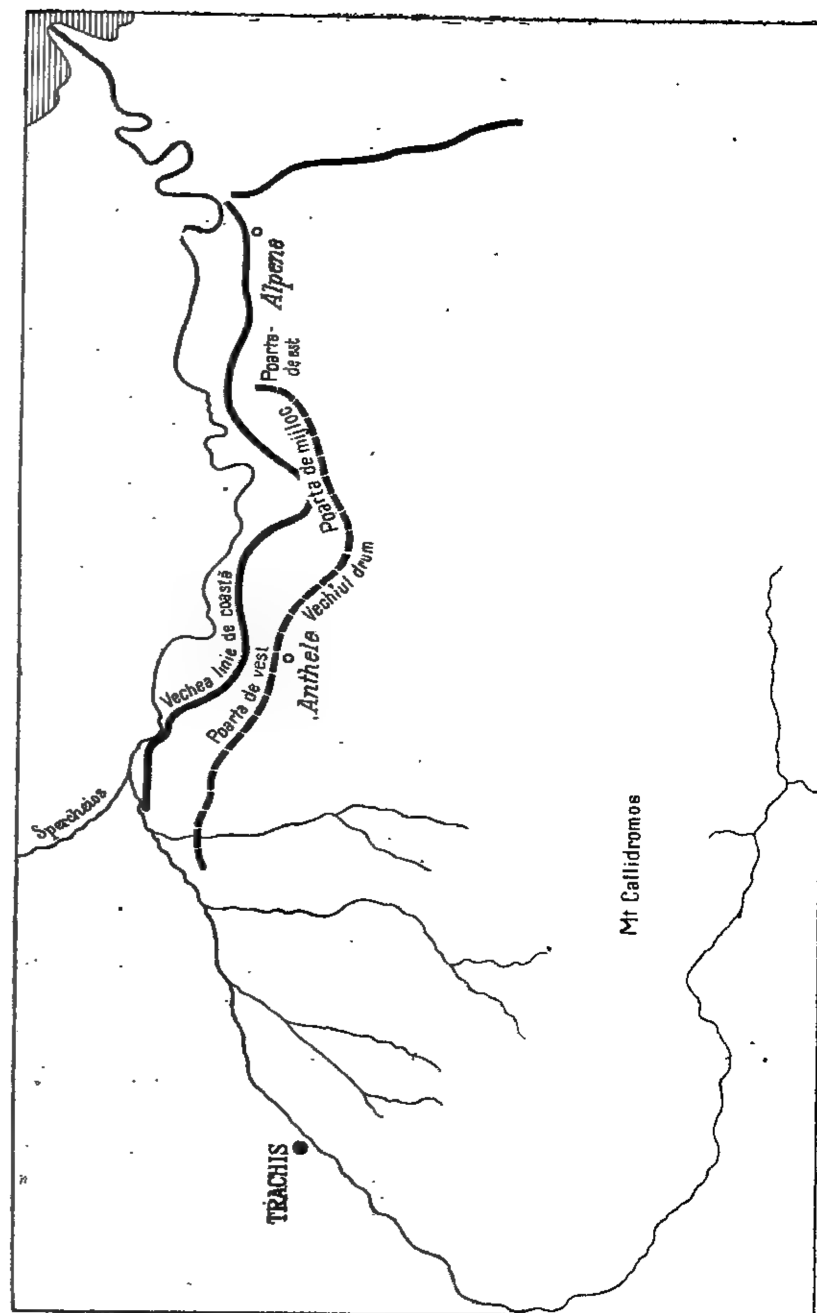
care cuprinde istoria tiraniei lui Gelon pînă la lupta de la Himera dintre carthaginezi și siracusani. Devenit cetățean al coloniei Thurioi, acest interes al lui Herodot pentru istoria Greciei Mari și a Siciliei apare firesc. În prima parte a cărții a VII-a narațiunea istorică este deosebit de strînsă și, deși nu întotdeauna exactă în detalii, trădează o uriașă muncă de informare. Catalogul populațiilor asiatice (cap. LXI—LXXX) care alcătuiesc armata de uscat a lui Xerxes dă prilej autorului să descrie în culorile cele mai vii diversitatea neamurilor mînate de perși „sub lovituri de bice" (cap. LXI, CIII). Criteriul compoziției acestui catalog, care poate să fie comparat cu catalogul asemănător din cartea a III-a, cap. XC și urm. (lista populațiilor incluse în satrapiile și districtele financiare ale regatului lui Darius), și cu cel din cartea a V-a, cap. LII și urm. (descrierea drumului regal), este de astă dată geografic. După mezi și perși, Herodot menționează triburile răsăritene dintre Tigru și Indus, triburile din sudul regatului persan, triburile din Asia Mică și, la urmă, pe cele din sudul Mării Negre și Mării Caspice.

Numărul populațiilor care alcătuiesc armata de uscat a lui Darius se ridică la 61. Dintre aceste neamuri, opt au dat detașamente de cavalerie, iar alte douăsprezece — detașamente de marină.

Acumularea de detalii descriptive din acest catalog nu este nici obositoare, nici inutilă. Catalogul constituie una din cele mai prețioase mărturii antice despre componența etnică a Asiei Anterioare și a Asiei Mici în secolele VI—V î.e.n. Prin alcătuirea lui, Herodot intenționa să-și impresioneze profund cititorii. Cum avea să fie întîmpinată oare revărsarea aceasta uriașă de străini („barbari") spre Grecia ?

La această întrebare Herodot răspunde în cel de al treilea grup de capitole pe care l-am semnalat.

Grecii, divizați în orașe-state cu constituții politice diferite, au înțeles totuși că acțiunea lui Xerxes nu era o expediție de represalii împotriva Atenei, ci țintea la cucerirea întregii Grecii (cap. CXXXVIII). În compoziția acestui grup de capitole, Herodot și-a asumat răspunderea să schițeze felul în care grecii l-au întîmpinat pe marele rege. În bună măsură, istoricul a izbutit să zugrăvească situația reală din Grecia

balcanică. Grecia a fost salvată datorită faptului că principalele puteri politice din Grecia centrală și Pelopones — Atena și Sparta — s-au înțeles să facă front comun invaziei. Primejdia care amenința acum Grecia era cu mult mai gravă decît fusese cu zece ani înainte, pe vremea lui Darius.

Extrem de zgîrcit cu amănuntele despre istoria orașelor-state din Grecia între cele două invazii persane (490—480), Herodot, în compoziția capitolelor despre Grecia în ajunul expediției lui Xerxes, a căutat să arate cum s-au unit unele din orașele-state într-o coaliție prezidată de Sparta și care au fost alianțele pe care această coaliție a căutat să le stabilească. El a indicat, de asemenea, pretextele invocate de orașele-state absente din frontul comun de apărare. Compoziția acestor capitole închinate Greciei spre care se îndreaptă Xerxes se caracterizează prin trei aspecte : lipsa de date precise asupra alcătuirii și componenței consiliului însărcinat cu apărarea comună a Greciei, al cărui sediu era, pe cît se pare, la Istmul de Corint (vezi, de pildă, cap. CXXXII, CLXXII, CLXXIII, CLXXV) ; exagerata atenție acordată rolului oracolului de la Delfi ; preocuparea permanentă pentru învinovățirea sau dezvinovățirea de „medism" (simpatie față de mezi) a unora din cetățile care nu au participat la lupta comună.

Deși are grijă ca la cap. CXXXII să dea o listă a acelor greci care s-au grăbit să se închine regelui Persiei, Herodot, dintr-o scăpare din vedere de neînțeles, nu dă o listă a elenilor care fac parte din coaliția antipersană. Pe acești greci îi numește simplu οἱ Ἕλληνες. Reprezentanții lor sînt οἱ πρόβουλοι (consilierii), cap. CLXXII. Cine erau acești probuloi, care erau împuternicirile lor exacte, nu aflăm de la Herodot. În schimb, sub influența tradiției ateniene, Herodot a subliniat rolul mobilizator al Atenei în acele împrejurări critice (cap. CXXXVIII—CXXXIX), inflexibila ei hotărîre de a face față primejdiei în comparație cu șovăiala altora, încetarea conflictelor locale sub imboldul aceleiași cetăți.

Ultimul grup de capitole din această carte, care se prelungește cu primele capitole din cartea a VIII-a, a stîrnit mari controverse cu privire la exactitatea cronologiei și concordanței evenimentelor descrise.

Lipsită de digresiuni inutile, de anticipații sau de salturi în trecut, partea finală a cărții a VII-a înfățișează pătrunderea lui Xerxes prin Thessalia pînă în dreptul golfului Malic. În capitolele CLXXIX—CCXXXIV, se desfășoară acțiunile conjugate ale înaintării persane și ale apărării grecești, care culminează cu ciocnirile de la Thermopylai și Artemision. În expunerea lui Herodot, care urmărește simultan operațiile armatei de uscat și ale flotei persane, sînt multe nepotriviri și puncte obscure, deși la o lectură superficială aceste lipsuri nu-l izbesc pe cititor.

Este indiscutabil că, după părăsirea încercării de a apăra valea Tempei din Thessalia (cap. CLXXIII), acțiunea de apărare a Thermopylelor a fost conjugată cu operațiile flotei de la Artemision. Rolul apărătorilor de la Thermopylai era acela de a stînjeni înaintarea armatei de uscat a perșilor pentru a da răgaz flotei să ia un prim contact cu flota persană în apele unei strîmtori (Euripos, între Eubea și țărmul Greciei). Herodot nu a putut indica cititorilor această interdependență așa cum va fi fost ea în realitate [1]. În cap. CLXXXII al cărții a VII-a Herodot vorbește de o retragere precipitată a flotei de la Artemision spre Halkis, iar în cap. CXCII al aceleiași cărți — de înapoierea flotei în apele Artemisionului. Capitolul XV al cărții a VIII-a ne informează că între cele trei zile cît au durat luptele la Thermopylai și luptele de la Artemision a existat un sincronism. Din calculele asupra expunerii pe zile, făcută de Herodot între înaintarea lui Xerxes pe uscat și a flotei care ajunge la Aphetai, rezultă însă un decalaj, diferit interpretat. Nu s-a ajuns la un acord unanim în privința concordanței între bătălia de la Thermopylai și cea de la Arte-

[1] Apostolos Daskalakis în *Problèmes historiques autour de la bataille des Thermopyles*, Paris, Boccard, 1962, neagă existența legăturilor între cele două comandamente grecești, pe uscat și pe mare, din punct de vedere strategic, în capitolul intitulat *Thermopyles-Artemision, établissement de la chronologie et synchronisme*, pp. 149—169. Totuși, după părerea majorității comentatorilor englezi ai cărții a VII-a a lui Herodot, J. B. Bury, G. B. Grundy, J. A. R. Munro, M. Miltner, A. Myres și alții, acțiunile lui Leonidas și Eurybiades, desfășurate în regiuni alăturate, au avut o oarecare interdependență, impusă de însuși comandamentul grec de la Istmul de Corint. Herodot nu a pus în adevărata ei lumină legătura păstrată între flotă și luptătorii de pe uscat.

mision, urmată de retragerea precipitată a flotei greceşti spre sud[1].

În compoziţia cărţii a VII-a se strecoară adesea şi ştiri contemporane, cum ar fi, de pildă, aluzia la un eveniment din vara anului 430 î.e.n., semnalat şi de Thucydides în Istoria războiului peloponesiac, *cartea a II-a, cap. LXVII*[2]. *Asemenea aluzii la evenimente contemporane au ridicat controversa asupra timpului cînd a fost compusă cartea a VII-a; înainte de 447—446 î.e.n., sosirea lui Herodot la Atena, sau după această dată. Chiar dacă admitem că în linii mari această carte a fost compusă anterior sosirii lui Herodot în Attica şi completată prin adaosuri ulterioare, multe, foarte multe din informaţiile pe care le cuprinde au fost culese de autor la faţa locului.*

Problema izvoarelor folosite de Herodot pentru această carte, care descrie înaintarea forţelor de uscat şi navale ale perşilor din Asia pînă în Attica, este nu mai puţin pasionantă

[1] W. W. How şi J. Wells, *A commentary on Herodotus*, vol. II, Oxford, Clarendon Press, 1936, pp. 372—373, mergînd pe linia interpretărilor anterioare din Anglia (J. B. Bury, G. B. Grundy etc.), susţin că Herodot a greşit cu cîteva zile expunerea sincronică a celor două acţiuni paralele, pe uscat şi pe mare, şi că, în realitate, ultima bătălie navală de la Artemision coincide abia cu prima zi a atacurilor persane asupra Thermopylelor. Ph. Legrand, în cartea a VII-a, *Notice*, pp. 196—199, socoate că Herodot a repartizat bătăliile navale de la Artemision în cursul a trei zile în loc de două, pentru obţinerea unui paralelism cu Thermopylai, şi că cele două zile de bătălii pe mare coincid cu primele două zile ale apărării Thermopylelor. Cînd Abronichos, în ziua următoare, aduce vestea dezastrului de la Thermopylai, întîmplat spre prînz, această veste găseşte pe Eurybiades gata de plecare. Într-adevăr, în seara aceleiaşi zile, grecii părăsesc Euriposul (cartea a VIII-a, cap. XVIII şi XXI). În fine, în recentul său studiu din 1962, *Problèmes historiques autour de la bataille des Thermopyles*, A. Daskalakis, urmînd mai strîns textul lui Herodot, emite ipoteza, după părerea noastră, acceptabilă, că ultima zi a bătăliei de la Thermopylai, încheiată cu sacrificiul trupelor spartane, thespiene şi thebane, coincide cu ziua în care s-a dat şi cea de a treia şi ultima bătălie pe mare (p. 151 şi urm.). Argumentarea lui Daskalakis este următoarea: rezistenţa eroilor de la Thermopylai s-a sfîrşit spre prînz, timp în care începea cea de a treia încăierare de la Artemision. Vestea încetării rezistenţei lui Leonidas a ajuns la Artemision seara, iar Eurybiades, fără a mai aştepta, a dat ordinul de retragere în formaţia în care se găseau corăbiile care tocmai ispräviseră lupta — corintienii în frunte şi atenienii în ariergardă (cartea a VIII-a, cap. XXI). Vezi şi tabloul sinoptic al luptelor de la Artemision şi Thermopylai întocmit de A. Daskalakis la pp. 185—187 ale cărţii sale.

[2] Cap. CXXXVII din această carte.

decît aceea a compoziţiei cărţii. Dar tot ce s-a scris în această privinţă sînt numai ipoteze care adesea se contrazic cu „argumente" la fel de convingătoare. Cu toate acestea, din mărturiile lui Herodot însuşi şi din analiza felului cum a fost compusă cartea, se întrevede o oarecare lumină.

Cît timp s-a mai aflat încă în Asia Mică, Herodot a căpătat unele informaţii precise despre marşul lui Xerxes. Dacă porţiunea de drum străbătută de Xerxes între Critalla (localitate necunoscută, probabil în Cappadocia) şi Sardes (cap. XXVI—XXXII) rămîne destul de greu de urmărit din punct de vedere geografic, în schimb Herodot cunoaşte în cele mai mici amănunte drumul străbătut de rege de la Sardes la Abydos (cap. XXXVII—XLIII) şi acţiunile lui Xerxes în regiunea Hellespontului. Mărturia „am auzit că" se întîlneşte atît în cap. XXXV, cît şi în cap. LV, iar în cap. LVI Herodot redă ironic consideraţiile unui hellespontin despre scurgerea armatei regelui Persiei spre Europa, consideraţii rămase în amintirea posterităţii. Este de asemenea sigur că Herodot a vizitat sudul Traciei, că a văzut canalul tăiat în promontoriul muntelui Athos şi că a făcut cercetări personale la Doriscos, punctul de trecere în revistă de către Darius a trupelor sale. Consideraţia plină de bun-simţ asupra felului cum s-a format valea Tempei în Thessalia, la sfîrşitul cap. CXXIX, arată că Herodot a văzut şi acest punct care trebuia să constituie o linie de apărare împotriva lui Xerxes, după cum bogatele amănunte geografice asupra poziţiei de la Artemision şi Thermopylai confirmă vizitarea acestor locuri de Herodot.

În cîteva rînduri Herodot menţionează însemnările oficiale ale grămăticilor regali despre numărul contingentelor armatei lui Xerxes şi despre apartenenţa lor etnică (vezi, de pildă, cap. C). S-a ridicat întrebarea dacă Herodot a avut sau nu acces la arhiva expediţiei lui Xerxes, de unde şi-a procurat cifrele asupra totalului contingentelor persane terestre şi navale înainte ca acestea să fie aruncate în luptă. Părerile în această privinţă sînt împărţite. Noi aderăm la opinia care susţine că Herodot s-a limitat la investigaţii în tabăra grecilor şi iată de ce: în cap. LX, în care este vorba despre numărătoarea trupelor lui Xerxes, Herodot scrie: „La ce număr se ridica mulţimea oamenilor alcătuită din fiecare neam în parte n-aş putea spune cu toată siguranţa, căci acest număr nici nu este mărtu-

risit de vreunul din oameni". Dacă Herodot ar fi consultat arhivele oficiale de la Susa, n-ar fi scris o astfel de frază. Pe de altă parte, exagerarea numerică a datelor referitoare la armata persană, pe care o vom discuta în continuare, trădează tendința grecilor de a umfla pînă la cifre fantastice armata care i-a atacat.

După felul cum înfățișează un personaj sau un oraș-stat din Grecia în perioada anilor 481—480 î.e.n., se poate deduce dacă Herodot a cules impresii din cercuri ostile sau prietene. Astfel, Mardonios este considerat în permanență drept un personaj negativ, cu o influență nefastă asupra regelui Persiei ; nici Themistocles, eroul de la Salamina, nu este privit de Herodot, care frecventa la Atena cercurile favorabile lui Aristides, cu o deosebită simpatie. Atitudinea focidienilor, în ținutul cărora se afla oracolul de la Delfi, atît de prețuit de Herodot, este explicată și iertată de istoric ; nu același lucru poate fi spus despre Argos, ținut învrăjbit cu Sparta și care a fost înnegrit pe cît posibil de tradiția spartană, sau despre Theba, care nu era privită cu simpatie de atenieni.

Dacă în compoziția acestei cărți Herodot a folosit sau nu și lucrări de periegeză (note de călătorie), anterioare lui, nu se poate ști. Presupunerea că eventual astfel de lucrări au putut fi folosite de istoricul din Halicarnas a pornit de la studierea aglomerării detaliilor geografice cuprinse în această carte.

Ajungem acum la menționarea discuțiilor care s-au purtat cu privire la numărul armatei și flotei lui Xerxes și la itinerarele urmate de coloanele persane. Nu există îndoială că, numeric, trupele lui Xerxes depășeau considerabil trupele coaliției grecești. Nici unul din comentatorii lui Herodot, cel puțin pentru armata de uscat, nu acceptă însă depășirea exagerată făcută de Herodot.

Lista celor 46 de populații care alcătuiesc armata de uscat a lui Xerxes, comandată de 29 de generali, la care se adaugă Hydarnes, comandantul „celor zece mii", este cu siguranță luată după un izvor oficial. Infanteria persană, enumerată la cap. LXI și urm., se scurge în trei coloane prin sudul Traciei. În fruntea acestor coloane, doi cîte doi, sînt numiți comandanți supremi dintre rudele regelui (cap. LXXXII). Numărul infanteriei persane se ridica, după Herodot, la 1 700 000. Cum de a putut Herodot să ajungă la această cifră pe care nici

relatările lui posterioare nu o mai confirmă ? Iată explicația dată, în general, asupra felului cum Herodot a ajuns la o asemenea cifră. În armata persană sistemul de diviziune era decimal, adică exista împărțirea pe corpuri (τέλεα) *de 10, 100, 1 000 și 10 000 de oameni* [1]. *Dacă admitem că Herodot a aflat despre existența a 170 de corpuri care oficial contau a fi de 10 000 de oameni, dar care, datorită criteriului etnic de grupare a oamenilor* (κατὰ τὰ ἔθνεα), *în realitate nu atingeau această cifră, eroarea lui Herodot este explicabilă* [2].

În cartea a VIII-a, cap. CXV, Herodot atestă că Artabazos însoțește pe rege în fruntea unui contingent de 60 000 de oameni, detașat temporar din cei 300 000 de oameni lăsați de rege lui Mardonios (cartea a VIII-a, cap. CXIII). Dacă admitem că cei 29 de comandanți ai infanteriei persane, alcătuită din 46 de neamuri, erau myriarhi, ca și Hydarnes, adică comandanți ai unor grupe de 10 000 de oameni, obținem cifra de 300 000, incluzînd pe „cei zece mii", comandați de Hydarnes. Cu toate că A. Hauvette este împotriva acestei presupuneri [3], *iar Ctesias* [4] *dă cifra de 800 000 de oameni pentru infanteria persană, ipoteza în sine nu are nimic fantezist dacă ținem seama că tocmai acesta este numărul trupelor lăsate lui Mardonios în Thessalia (cartea a VIII-a, cap. CXIII). Combinînd numărul trupelor lăsate lui Mardonios, 300 000 de oameni care au luptat la Plateea, cu oamenii pe care i-a avut Tigranes la Mycale (cartea a IX-a, cap. XCVI) și cu efectivele care l-au însoțit pe Xerxes în Asia, obținem un total care rămîne în limita cifrei de 400 000 de oameni. De unde va fi luat Herodot cifra de 170 pentru a o multiplica cu 10 000, nu putem ști. Eroarea, probabil, trebuie căutată în sistemul mixt, folosit de perși, de a-și împărți oamenii și după criteriul zecimal, și după cel etnic* [5].

Totalul armatei de uscat a lui Xerxes care se năpustește asupra Europei, incluzînd contingentele europene ridicate în

[1] Vezi E s h i l, *Perșii*, vs. 302, 314, 981 și 994.
[2] A. H a u v e t t e, *Hérodote, historien des guerres médiques*, Paris, Hachette, 1894, pp. 310, 311 ; P h. L e g r a n d, *Hérodote. Histoires*, VII, Paris, 1951, pp. 62—63.
[3] *Ibidem*, p. 310.
[4] C t e s i a s, *Persica Excerpta*, 23.
[5] Vezi sfîrșitul cap. LXI.

drum, se ridica, după Herodot, la 2 100 000 de oameni, repartizaţi astfel :

Infanteria	1 700 000
Cavaleria (incluzînd carele de luptă şi cămilele)	100 000
Trupele recrutate în Europa	300 000
Total	2 100 000

Această cifră fantastică, aproape dublată de numărul oamenilor care însoţeau armata cu anumite misiuni (cap. CLXXXV), este oarecum de acord cu exagerarea poetică a lui Eshil [1] *şi a uneia din epigramele de la Thermopylai* [2]*, dar nu corespunde realităţii.*

Pentru armata navală, cifra de 1 207 corăbii de război (trireme, cu un echipaj de 200 de oameni) dată de Herodot n-a stîrnit proteste vehemente. Această cifră (menţionată în cap. LXXXIX şi CLXXXIV), confirmată de Eshil şi Isocrates, poate fi la rigoare admisă ca reală. Herodot a aflat-o, probabil, la Doriscos ; cifra de 3 000 de corăbii însoţitoare (triecontere, pentecontere, vase de transport) a fost găsită mult exagerată, deşi Herodot, care o dă în cap. XCVII, o repetă în cap. CLXXXIV. Despre reducerea numărului corăbiilor persane prin naufragii şi lupte navale, vezi Notiţa istorică la cartea a VIII-a, p. 286.

Două porţiuni din drumul parcurs de Xerxes pînă în Attica sînt destul de obscur descrise, datorită faptului că Herodot a încurcat itinerarele celor trei coloane ale armatei persane care străbat sudul Traciei ; în fond, el urmăreşte numai drumul coloanei conduse de Xerxes. Confuziile pe care le face provin, în parte, şi dintr-o insuficientă cunoaştere a locurilor.

Începînd cu cap. CVIII, Herodot povesteşte drumul lui Xerxes de la Doriscos spre Macedonia şi apoi spre Thessalia. Armata persană, de la Doriscos la Acanthos, se scurge pe trei rute diferite (vezi cap. CXXI), Xerxes aflîndu-se în fruntea coloanei mediane. Din cap. CX, după indicaţiile lui Herodot privitoare la neamurile tracice pe unde trece Xerxes, cunoscute şi din cartea a II-a a lui Thucydides (ciconii, bistonii, edonii, satrii), reiese clar că Xerxes se depărtase de coasta pe unde trecea coloana comandată de Mardonios şi Masistes şi urma

[1] Eshil, *Perşii*, vs. 981.
[2] Epigrama citată de Herodot la cap. CCXXVIII al acestei cărţi.

traseul devenit mai tîrziu Via Egnatia. Ajungînd în regiunea muntoasă a Pangeului, este imposibil, aşa cum Herodot afirmă la sfîrşitul cap. CXII, ca regele să fi lăsat Pangeul „în dreapta" (adică spre nord). Coloana condusă de Xerxes, dacă într-adevăr a trecut prin bazinul rîului Angites, afluent al Strymonului (cap. CXIII), nu putea străbate decît regiunea nordică a Pangeului. Nu cunoaştem nimic despre traseul coloanei superioare, condusă de Tritantaichmes şi Gergis. În cap. CXXIV, Herodot a confundat rutele coloanelor de mijloc şi de nord. Pentru a arăta că de la Acanthos la Therme, Xerxes a luat-o pe drumul cel mai scurt, Herodot vorbeşte de un drum care trece prin nordul bazinului fluviului Strymon şi prin regiunea afluentului Cheidoros (Galliko), ceea ce este evident imposibil şi nu corespunde cu drumul cel mai scurt de la Acanthos la Therme, prin mijlocul peninsulei Calcidice.

În acest capitol există în schimb indicaţii unice despre drumul urmat de coloana nordică a armatei persane — o porţiune de drum potrivită pentru un traseu direct spre Therme, viitoarea aşezare a Salonicului.

A doua porţiune din traseul urmat de Xerxes care prezintă dificultăţi de interpretare este drumul armatei persane din Macedonia în Thessalia. La cap. CXXVIII—CXXX Herodot povesteşte deplasarea lui Xerxes pe mare de la Therme la gura Peneului (valea Tempe), deşi drumul pe care avea de gînd să-l urmeze nu prezenta nimic comun cu punctul vizitat. Din Macedonia spre Thessalia se deschid trei drumuri : la est de Olymp pînă la gura Peneului şi de aici de-a lungul trecătorii Tempe pînă la Gonnos ; prin depresiunea dintre Olymp şi munţii Pieriei, denumită Petra, drum care duce spre izvoarele rîului Titaressos şi răspunde în Perrhebia ; prin valea superioară a fluviului Haliacmon şi trecătoarea Volustana (Servia), drum care este destul de lung, dar mai practicabil. Rămîne de menţionat şi calea îngustă care lega Heracleion direct cu Gonnos [1]*, pe unde A. Hauvette crede că au trecut perşii. Indicaţiile lui Herodot de la cap. CXXXI asupra drumului urmat de armata de uscat sînt foarte sărace. Aflăm doar că una din coloanele de mărşăluitori a fost întrebuinţată în întregime pentru defrişarea pădurilor şi că armata a răzbit în ţinutul perrhebilor, deci în bazinul superior al rîului Titaressos ; după*

[1] Vezi nota 357 la această carte.

vizita lui Xerxes la Tempe, unde acesta s-a convins personal de anumite dezavantaje ale drumului de coastă şi ale înaintării de-a lungul văii Tempe, la apărarea căreia grecii renunţaseră [1], *regele a găsit că este mai avantajos să aleagă căile de acces prin vestul Olympului, adică trecătorile Petra şi Volustana, care îl scuteau de parcurgerea anevoioasă a văii Peneului (Tempe) în susul ei, adică în direcţia în care valea se îngustează şi pe unde coloanele ar fi trecut încet şi cu mari greutăţi. Dacă şi în ce fel Xerxes s-a folosit de ambele trecători, acest lucru, oricîte presupuneri s-au făcut, nu se poate şti.*

Drumul lui Xerxes descris de Herodot nu este însă un simplu jurnal de călătorie, conştiincios întocmit, interesant din punct de vedere geografic şi etnografic. Descrierea uriaşei deplasări de populaţii asiatice spre Europa a fost folosită de Herodot şi pentru a ne înfăţişa personalitatea regelui Xerxes, implicit propria-i concepţie despre rolul personalităţii în istorie şi despre „pedeapsa divină" care-l ajunge pe Xerxes. În nici una din celelalte cărţi ale Istoriilor *nu vom întîlni atît de pregnant formulată concepţia idealistă a lui Herodot despre „pedeapsa" care doboară trufia omenească. Xerxes a fost înfrînt deoarece încrederea în propria-i putere era nemărginită. Drumul urmat de rege este presărat cu o serie de acte şi măsuri pe care Herodot le interpretează în sensul vederilor sale.*

Falsa viziune pe care o are Herodot despre rezultatul expediţiei lui Xerxes se integra în concepţiile curente ale timpului, folosite cu deosebită forţă poetică şi de Eshil în tragedia sa Perşii, *lucrare dramatică care are multe contingenţe cu cărţile a VI-a şi a VII-a din* Istorii [2]. *Punctul de plecare al expediţiei lui Xerxes, motivul determinant, atît la Eshil cît şi la Herodot, este apariţia unei stafii în care Xerxes recunoaşte pe Darius. Rolul acestei viziuni a fost tratat însă diferit de poet şi de istoric. La Eshil, umbra lui Darius îi interzice categoric lui Xerxes să înceapă expediţia ; dimpotrivă, la Herodot îi porunceşte s-o înceapă. Aşa cum a arătat nu cu mulţi ani în urmă Gabriel Germain, specialist în influenţele folclorului asiatic asupra literaturii greceşti* [3], *această poveste îşi are originea*

[1] Vezi cap. CLXXIII.
[2] Vezi Studiul introductiv, pp. XCII—XCIII.
[3] G. Germain, *Le songe de Xerxès et le rite babylonien du substitut royal* (étude sur Hérodote), VII, 12—18, „Revue des études grecques", LXIX, 1956, pp. 303—313.

într-un mit babilonean care a fost adaptat la împrejurările iniţierii expediţiei împotriva Greciei europene de către Xerxes.

Indiferent însă dacă a fost sau nu orbit de zei, Xerxes, după cum este înfăţişat de Herodot, se face personal vinovat de o serie de „păcate". Dacă dezghiocăm caracterul şi acţiunile lui Xerxes de învelişul explicaţiilor idealiste ale lui Herodot, ajungem la concluzia că, deşi de un orgoliu excesiv, capricios la culme, cu vederi uneori peste putinţă de realizat, regele Persiei era totuşi un şef militar capabil, care a fost înfrînt numai pentru că a făcut greşeala să se îndepărteze prea mult de bazele sale de aprovizionare [1] *şi a subestimat organizarea cetăţenească şi militară a grecilor. Această idee Herodot nu o formulează, dar ea reiese cu prisosinţă din conversaţia dintre Xerxes şi Demaratos, regele spartan refugiat la curtea Susei* [2]. *În schimb, Herodot îl atacă pe Xerxes, care a avut îndrăzneala să unească malurile Hellespontului prin poduri de vase, să sape canalul din muntele Athos, să propună un proiect de baraj la vărsarea Peneului. Aceste hotărîri de cea mai mare însemnătate strategică şi chiar practică făceau, în realitate, parte dintr-un ansamblu de măsuri bine chibzuite, a căror aducere la îndeplinire avem toate motivele să credem că Xerxes a supravegheat-o personal.*

Rolul personalităţii lui Xerxes în declanşarea şi în rezultatul celei de a doua expediţii pornite de perşi împotriva Greciei europene nu a fost înţeles de Herodot. Explicaţiile pe care se străduieşte să le dea asupra orgoliului lui Xerxes, care l-a împins la „păcate", pedepsite de divinitate, sînt cu totul nesatisfăcătoare. Şi, cu toate acestea, Herodot a întrevăzut adevărul. În discursurile pe care le-a plăsmuit în cursul cărţii a VII-a pentru Artabanos şi Demaratos, consilieri care, în raport cu Mardonios, sînt prezentaţi într-o lumină favorabilă, Herodot a expus, măcar în parte, şi cauzele victoriei grecilor : dorinţa de libertate a statelor sclavagiste greceşti superioare ca structură politică statului persan, dificultăţile de neînvins ale unei deplasări atît de îndepărtate ca cea întreprinsă de Xerxes, dezavantajul componenţei etnice şi al organizării militare din armata persană. Opoziţia dintre robie şi libertate este mereu prezentă în paginile cărţii a VII-a din

[1] Vezi cap. CXV din cartea a VIII-a.
[2] Vezi cap. CV din această carte.

Istorii, *și este meritul lui Herodot de a fi arătat atît de frumos cum știu să lupte oamenii pentru o cauză justă, pentru apărarea patriei.*

În tabăra grecilor, despărțiți în viața de toate zilele prin profunde și grave disensiuni, în fața primejdiei comune se naște un puternic sentiment de solidaritate care învinge neînțelegerile regionale[1]. *Atena acceptă să lupte sub comanda supremă a Spartei numai ca orașele-state din Pelopones să nu se retragă din coaliție*[2]. *Față de mozaicul populațiilor asiatice mînate sub „lovituri de bice", „robii" regelui Persiei*[3] *— elenii —, ajunși la grea încercare, își dau seama că reprezintă un singur neam și vorbesc o singură limbă. Idealul panelenic despre avantajele păcii între cetățile elenice, exprimat în nenumărate rînduri în comediile lui Aristofan, a fost exprimat și de Herodot în cărțile VII și VIII din* Istorii.

Deși tradiția ateniană pe care o urmează istoricul din Halicarnas în cartea a VII-a este mai degrabă defavorabilă lui Themistocles, din istoria luptelor politice de la Atena care au urmat bătăliei de la Marathon și care au provocat exilul lui Aristides, Herodot a ales și a menționat un singur eveniment: legea lui Themistocles referitoare la construcția unei puternice flote ateniene[4]. *De ce s-a oprit Herodot la acest eveniment și nu la altele, tot atît de însemnate? Pentru că, în povestirea lui, care abia acum a devenit cu adevărat o povestire despre luptele dintre perși și greci, Herodot, urmînd expunerile ateniene pe care le-a ascultat, a înțeles că perșii ar fi cucerit pînă în cele din urmă Ellada dacă flota lor ar fi rămas neînvinsă. Aceasta este o idee care revine constant în expunerea lui Herodot și este pe deplin justă.*

Herodot n-a înțeles însă, sau n-a vrut să înțeleagă, rolul negativ, trădător, pe care l-a jucat în preliminariile ciocnirii dintre perși și greci oracolul de la Delfi. Dacă se examinează cu atenție conținutul oracolelor citate de Herodot, se observă cu ușurință fondul lor demobilizator, de îndemn la renunțare la luptă sau de abținere. În acest sens sună, de pildă, chiar primul oracol dat atenienilor, cap. CXL. Sub diferite pretexte,

[1] Vezi cap. CXLV.
[2] Cartea a VIII-a, cap. II.
[3] Vezi nota 135 la această carte.
[4] J. Labarbe, *La loi navale de Thémistocle*, Paris, 1957, 238 p. Legea este datată (cap. III) în 483.

Delfi ajută cretanilor și argienilor să nu ia parte la coaliția greacă. Fire deosebit de pioasă, Herodot nici nu se gîndește să formuleze împotriva Focidei și a oracolului de aici învinuirea de „medism", așa cum a făcut-o cu thebanii. Pretinsul atac persan asupra locuitorilor din Delfi nu este, pe cît se pare, decît o invenție tardivă pentru înlăturarea bănuielilor. Acest atac s-a oprit în fața marelui templu al lui Apollo și n-a adus nici un prejudiciu datorită unei serii de „miracole", născocite de preoții localnici (cartea a VIII-a, cap. XXXVI — XXXIX). Energia desfășurată de Themistocles, inteligența sa strălucitoare pusă în slujba maselor largi care-l susțineau au triumfat însă pînă la urmă prin perseverență și iscusință față de intențiile colegiului de preoți de la Delfi și ale Amphictyonilor[1].

Cartea a VII-a a Istoriilor *se încheie cu narațiunea bătăliei de la Thermopylai, pagini rămase celebre în literatura universală prin zguduitoarea lor simplitate, care presupune o mare artă de povestitor. S-a pus întrebarea dacă sacrificiul lui Leonidas a fost justificat, de ce Sparta nu a susținut cum se cuvine avangarda trimisă la Thermopylai*[2]. *Majoritatea celor care s-au preocupat de aceste probleme sînt de părere că, deși jertfa lui Leonidas nu a salvat apărarea liniei Thermopylai—Artemision, din punct de vedere strategic conjugarea operațiilor pe uscat și pe mare a fost bine aleasă de*

[1] Vezi, de pildă, cap. CXXXIX.
[2] Ultima discuție purtată în jurul acestei probleme se găsește la A. Daskalakis, *op. cit.*, capitolul intitulat *Les raisons de la décision de Léonidas de rester aux Thermopyles* (pp. 63—87). După ce discută critic părerile unor istorici ca J. Beloch sau A. Myres, care considerau inutil sacrificiul de la Thermopylai, Daskalakis întreprinde, la rîndul său, o anchetă istorică asupra motivelor care l-au determinat pe Leonidas să reziste pînă la ultimul om. După ce respinge teza despre necesitatea apărării flotei de la Artemision, care a plecat nestingherită *după* moartea lui Leonidas, A. Daskalakis înfățișează următoarea argumentare: 1. Leonidas a rezistat pînă la capăt pentru a îngădui trupelor aliate să se retragă în ordine. Fără sacrificiul ariergărzii pe care a comandat-o, cavaleria și infanteria persane ar fi urmărit pe cei ce se retrăgeau, provocînd un adevărat măcel în rîndurile lor (pp. 76—77). 2. Bătălia de la Thermopylai a devenit în acest sens un factor hotărîtor în lupta pentru libertatea Greciei. 3. Perșii au avut mari pierderi și înaintarea lor spre sud a fost, în orice caz, mult frînată. Atenienii au avut răgazul să-și evacueze grosul populației.

strategii greci. Poziția apărată de Leonidas ar fi rezistat îndelung, cel puțin atît cît să îngăduie flotei grecești să dea lovituri nimicitoare flotei persane, dacă nu ar fi fost trădarea localnicilor, malienii și focidienii[1]. *Herodot a proiectat un fascicul luminos asupra persoanei lui Ephialtes și a găsit toate scuzele posibile retragerii focidienilor, care aveau datoria să supravegheze și să apere înălțimile*[2]. *Leonidas a fost în realitate victima trădării focidienilor disculpați de Herodot datorită simpatiei deosebite pe care a nutrit-o față de sanctuarul de la Delfi.*

Discuția despre luptele navale care s-au dat în apele de la Artemision și Salamina va fi continuată în Notița istorică de la cartea a VIII-a.

[1] Vezi M. Miltner, *Pro Leonidas*, „Klio", XXVIII, 1935, pp. 228—241.
[2] Vezi cap. CCXVIII.

I Cînd vestea bătăliei de la Marathon ajunse la regele Darius, fiu al lui Hystaspes, care de multă vreme era grozav de supărat pe atenieni din pricina incursiunii în ținutul Sardesului[1], mînia acestuia crescu și mai mult și pregătirile de invazie în Ellada fură și mai tare zorite. Trimițînd de îndată crainici, regele dădu poruncă prin cetăți[2] să se pregătească oștire și hotărî pentru fiecare în parte contribuții mai numeroase încă decît strînseseră înainte vreme. Totodată, el cerea corăbii, cai, grîne și vase de transport. Cînd veștile se răspîndiră în toată țara, Asia s-a frămîntat timp de trei ani ; cei mai vajnici bărbați erau luați la oaste ca să pornească împotriva Elladei și făceau pregătirile de cuviință. În cel de-al patrulea an, egiptenii înrobiți de Cambyses se răzvrătiră împotriva perșilor[3] ; atunci Darius se îndîrji în hotărîrea sa de a porni la luptă, fie și împotriva amînduror acestor neamuri.

II În timp ce Darius se pregătea să cucerească Egiptul și Atena, între fiii săi se născu o mare neînțelegere pentru domnie ; ei pretindeau că, după datina perșilor, regele trebuie să plece la luptă abia după ce și-ar fi numit urmașul[4]. Darius, înainte de a lua domnia, avusese, într-adevăr, trei fii de la prima sa soție, fiica lui Gobryas, iar după ce deveni rege, încă patru cu Atossa, fiica lui Cyrus[5]. Cel mai mare dintre primii copii era Artobazanes, iar dintre cei născuți pe urmă, Xerxes. Nefiind din aceeași mamă, ei se certau între ei. Artobazanes invoca motivul că el era cel mai vîrstnic dintre urmașii lui Darius și că toți oamenii îi recunosc celui mai vîrstnic dreptul la tron. Xerxes amintea că este fiul Atossei, fiica lui Cyrus, și că Cyrus este ctitorul libertății dobîndite de perși.

III Darius nu-și exprimase încă părerea. Din întîmplare, Demaratos, fiul lui Ariston, cel care fusese lipsit de domnie la Sparta și luase singur hotărîrea să se exileze din Lace-

demona, venise la Susa tocmai în acel timp [6]. Acest om, aflînd despre dezbinarea dintre fiii lui Darius, după cîte se povestesc, se duse la Xerxes şi-l sfătui ca, pe lîngă motivele pe care acesta le invocase, să mai adauge că el s-a născut din Darius în timp ce tatăl său domnea şi avea puterea peste perşi, pe cînd Artobazanes se născuse cînd Darius era un simplu particular; n-ar fi nici potrivit, nici drept, ca un altul să fie cinstit ca urmaş la domnie înaintea lui; în argumentarea sa, Demaratos susţinea că aşa era obiceiul şi la Sparta. Chiar de-ar fi existat feciori născuţi înainte ca tatăl lor să fi luat domnia, dacă acestuia i se mai năştea un fiu în timp ce era rege, ultimului vlăstar îi revenea moştenirea tronului. Xerxes ascultă de sfatul lui Demaratos, iar Darius, luînd de bune cele ce spunea, îl recunoscu ca urmaş. Părerea mea este însă că şi fără acest sfat Xerxes ar fi domnit, căci Atossa era atotputernică.

IV După ce-l recunoscu pe Xerxes ca urmaş la tronul Persiei, Darius îşi continuă cu înfrigurare pregătirile; în anul care urmă acestor evenimente şi răscoalei Egiptului [7], s-a întîmplat ca Darius să moară în toiul pregătirilor, după o domnie de 36 de ani [8] în cap, fără să fi izbutit să se răzbune nici pe egiptenii răsculaţi, nici pe atenieni. La moartea lui Darius, domnia îi reveni fiului său Xerxes.

V Nu încape îndoială că, la început, pe Xerxes nu-l trăgea nicidecum inima să atace Ellada [9], ci îşi strîngea oşti împotriva Egiptului. Dar Mardonios, fiul lui Gobryas, care se afla în preajma regelui şi avea asupra acestuia cea mai mare înrîurire dintre toţi perşii — era şi văr cu Xerxes, fiul surorii lui Darius [10] —, iată ce-i vorbi: „Stăpîne, zise el, nu-i potrivit ca atenienii, care le-au făcut pînă acum perşilor atîtea necazuri, să rămînă nepedepsiţi pentru nelegiuirile lor. Deocamdată însă, măcar de-ai duce la bun sfîrşit cele pe care le-ai început; dar, după ce vei fi înfrînt cerbicia Egiptului, porneşte în fruntea oştilor tale spre Atena, ca faima ta să se răspîndească printre oameni şi nimeni să nu mai cuteze pe viitor să-ţi calce hotarele".

Această cuvîntare pornea din dorul de răzbunare [11] şi, afară de cele spuse, Mardonios repeta într-una că Europa este un ţinut minunat — unde cresc tot soiul de arbori roditori [12] —, foarte fertil, vrednic în astă lume să fie dobîndit numai de marele rege.

VI Mardonios vorbea astfel ca unul ce era dornic de prefaceri şi pentru că voia să fie el însuşi guvernatorul Greciei. Cu vremea, îl cîştigă pe Xerxes de partea lui şi-l hotărî să facă cele ce-i cerea; ca să-l convingă pe Xerxes, a profitat şi de alte împrejurări ce-i erau favorabile. Din Thessalia, de la Aleuazi sosiseră soli care-l implorau pe marele rege cu multă însufleţire să vină în ajutorul Greciei (aceşti Aleuazi erau stăpîni în Thessalia [13]), iar aceia dintre Peisistratizi care luaseră drumul Susei vorbeau întocmai ca Aleuazii şi, pe lîngă asemenea îndemnuri, se arătau mai insistenţi încă. Peisistratizii [14], după ce s-au împăcat cu Onomacritos [15], chresmolog şi literat atenian care alcătuise o culegere a oracolelor lui Musaios [16], veniră la Susa aducîndu-l şi pe acesta. Onomacritos fusese izgonit din Atena de Hipparchos, fiul lui Peisistratos, cînd a fost prins şi dovedit de Lasos din Hermiona [17] că a introdus în colecţia lui Musaios un oracol care prevestea dispariţia sub apa mării a insulelor din vecinătatea Lemnosului [18]. Din această pricină îl alungase Hipparchos, deşi mai înainte erau foarte buni prieteni. Pe acea vreme, ajungînd la Susa împreună cu fiii lui Peisistratos, de fiecare dată cînd se înfăţişa marelui rege, cum Peisistratizii nu vorbeau despre el decît de bine, recita oracole. De se întîmpla ca oracolul să conţină o prevestire rea pentru barbari, ocolea asemenea lucruri; în schimb, alegîndu-le cu grijă, rostea cuvinte profetice pline de încurajare. De pildă, că era hotărît de soartă ca malurile Hellespontului să fie unite printr-un pod de un bărbat persan. Prin oracole el îndemna să se facă şi expediţia. Aşadar, Onomacritos îl îmboldea pe Xerxes recitînd profeţii, în timp ce Peisistratizii şi Aleuazii îşi spuneau deschis părerea.

VII Cînd Xerxes s-a hotărît să pornească împotriva Elladei — în anul următor morţii lui Darius [19] —, el începu prin a organiza o expediţie de represalii împotriva răsculaţilor. După ce-i zdrobi şi aruncă întregul Egipt într-o robie cu mult mai grea decît pe vremea lui Darius [20], îl în-

credință fratelui său Achaimenes, fiul lui Darius. Pe acest Achaimenes, devenit guvernator al Egiptului, l-a ucis mai tîrziu Inaros, fiul lui Psammetichos, libyan de origine.

VIII O dată Egiptul supus — cum avea de gînd să ia în propriile-i mîini conducerea expediției împotriva Atenei —, Xerxes întruni adunarea mai marilor Persiei [21] ca să le audă părerea și ca el însuși să-și expună în fața tuturor punctul de vedere. Iată ce le vorbi cînd aceștia se strînseră laolaltă: „Bărbați perși, nu sînt eu acela care voi statornici acest obicei în mijlocul vostru; amintesc că îl avem din moși-strămoși și că eu doar îl respect. După cîte am aflat din bătrîni, niciodată noi n-am stat cu brațele încrucișate de cînd am luat puterea de la mezi și Cyrus l-a răsturnat pe Astyages [22]. Fără îndoială, un zeu ne mînă pe această cale; noi înșine, în multe împrejurări, nu aflăm decît foloase în a-l urma îndeaproape. Care sînt acele neamuri pe care Cyrus, Cambyses și apoi propriul meu tată, Darius, le-au supus și anexat [23], le știți cu toții — nu mai are nici un rost să le pomenesc. După ce am moștenit acest tron, mă gîndeam într-una ce să întreprind ca să nu rămîn mai prejos de înaintașii mei în această înaltă funcție și cum să lărgesc în aceeași măsură hotarele țării. Gîndindu-mă mereu, am ajuns la concluzia că, o dată cu gloria care s-ar adăuga gloriei trecute, am putea dobîndi o țară tot atît de întinsă și de roditoare ca a noastră, ba chiar cu produse mai felurite; în același timp ne-am răzbuna și am plăti din plin jignirile care ni s-au adus [24]. Iată, prin urmare, de ce v-am adunat acum, ca să vă spun cele ce am de gînd să fac. O dată ce voi fi unit printr-un pod malurile Hellespontului, îmi voi porni oștile prin Europa împotriva Elladei, ca să mă răzbun pe atenieni de cîte au făcut perșilor și tatălui meu. Voi ați avut prilejul să-l vedeți și pe tatăl meu, Darius, dornic să-i izbească pe acești bărbați; dar el s-a sfîrșit din viață și n-a mai apucat să se răzbune. În amintirea lui și din considerație pentru ceilalți perși, nu mă voi opri pînă nu voi cuceri și nu voi arde Atena [25]. Locuitorii ei au fost cei dintîi care ne-au adus jigniri grele mie și tatălui meu. Îndreptîndu-se asupra Sardesului împreună cu Aristagoras din Milet, sclavul nostru [26], ajunși aici, au dat foc pădurilor sacre și templelor; apoi, cele ce ne-au făcut cînd

am pășit pe pămîntul lor, sub comanda militară a lui Datis și Artaphernes, le știți, desigur, cu toții. Acestea sînt pricinile pentru care sînt gata să pornesc împotriva lor. Cînd stau și chibzuiesc, iată ce foloase mai întrezăresc în această acțiune: dacă îi vom supune pe atenieni și pe vecinii lor, locuitorii țării frigianului Pelops [27], ținutul Persiei se va învecina cu bolta cerească a lui Zeus; căci soarele nu va mai lumina nici o altă țară vecină cu a noastră, iar eu, după ce voi fi străbătut întreaga Europă [28], voi face cu ajutorul vostru o singură țară din toate aceste regiuni. Sînt informat că lucrurile stau așa: după ce aceia despre care am vorbit vor fi măturați din cale, nu mai rămîne nici o cetate [29], nici un neam în stare să mi se împotrivească cu război. Astfel vor purta jugul robiei și cei vinovați față de noi, și cei nevinovați. Iată ce aveți voi de făcut ca să-mi fiți pe plac: cînd vă voi înștiința că a sosit timpul să veniți, fiecare din voi va fi dator să se înfățișeze cu mare grabă. Celui care va veni cu oștenii cei mai bine pregătiți, aceluia îi voi da darurile socotite a fi cele mai de preț la noi. Iată deci ce urmează să facem. Ca să nu par însă în ochii voștri că hotărăsc de unul singur, vă supun propunerea spre discuție și vă rog ca, oricine din voi dorește, să-și spună părerea" [30]. După aceste cuvinte regele tăcu.

IX După rege luă cuvîntul Mardonios: „O, rege, cel mai nobil nu numai dintre cîți perși au fost, ci și dintre cei care vor mai fi, tu, care prin cuvintele tale ai atins culmi de înțelepciune și adevăr, n-ai să îngădui, desigur, ionienilor din Europa să-și bată joc de noi, mai ales că sînt niște nevrednici. Ar fi un lucru nemaipomenit dacă — după supunerea sakilor, a indienilor, a etiopienilor și a asirienilor, precum și a altor multor neamuri puternice, care n-au făcut nici cel mai mic rău perșilor și pe care le ținem în robie numai din dorința de a ne întinde dominația — nu ne-am răzbuna pe elenii care au început nedreptățile. De ce ne-am teme? De ce puzderie de trupe? De ce putere bănească? Cunoaștem noi felul lor de a lupta, cunoaștem noi puținătatea mijloacelor lor bănești; avem sub oblăduirea noastră, după ce i-am supus, pe unii din fiii lor, pe acei eleni care s-au stabilit în țara noastră, numiți ionieni, eolieni și dorieni. Am văzut eu însumi cît fac acești oameni încă de pe vre-

mea cînd am purces împotriva lor la porunca tatălui tău; am înaintat pînă în Macedonia şi puţin a lipsit să nu ajung chiar pînă la Atena [31], fără ca nimeni să mă întîmpine cu oaste. Cu toate acestea, după cîte ştiu, elenii, din lipsă de chibzuinţă şi din prostie, obişnuiesc totuşi să înceapă lupta în cele mai ciudate împrejurări. Cînd îşi declară război unii altora, caută la şes locul cel mai frumos, ca în palmă de neted, şi, după ce l-au găsit, coboară aici să dea lupta. Astfel, învingătorii se retrag cu mari pierderi. Despre învinşi, ce să mai vorbesc? Sînt nimiciţi pînă la unul [32]. Ar trebui, cum vorbesc aceeaşi limbă, să ajungă la o înţelegere în conflictele ce-i dezbină, prin mijlocirea crainicilor şi a solilor, sau prin oricare alt mijloc decît pe calea armelor; dacă cumva necesitatea războiului s-ar impune de ambele părţi, s-ar cuveni ca fiecare tabără să-şi găsească o poziţie cît mai favorabilă şi în acest fel să-şi încerce norocul. Cu toate că elenii practică acest sistem nefericit, totuşi, în timpul înaintării mele pînă la hotarele Macedoniei, n-au dat semne că-l iau în seamă şi că vor să lupte [33]. Atunci, rege, cum de-ar încerca cineva să ţi se împotrivească şi să te întîmpine cu război, cînd te afli în fruntea mulţimii de oşti strînsă din Asia şi a tuturor corăbiilor? După cîte cred eu, forţele de care dispune Ellada nu o împing pînă la această culme de îndrăzneală. Dacă însă — să zicem că mă înşel în socoteli — elenii, mînaţi de un vîrtej de nebunie, ne-ar înfrunta, ar învăţa ei pe pielea lor atunci că sîntem oameni neîntrecuţi în meseria armelor. Prin urmare, nimic nu trebuie lăsat neîncercat, căci nimic nu se face de la sine, ci este rînduit ca oamenii toate să le dobîndească prin trudă". Mardonios, după ce spuse aceste cuvinte prin care îndulcea părerea [34] lui Xerxes, tăcu.

X În timp ce perşii păstrau o tăcere adîncă şi nu îndrăzneau să exprime o părere potrivnică celei care fusese înfăţişată, Artabanos [35], fiul lui Hystaspes şi unchiul lui Xerxes, încumetîndu-se tocmai din cauza înrudirii sale, iată ce vorbi: „Rege, deoarece nu au fost expuse păreri potrivnice una alteia, nu este cu putinţă să ne oprim la cea mai bună, ci sîntem nevoiţi să ne mulţumim cu cea care a fost rostită [36]. Dacă însă le-am fi auzit, ar fi fost ca atunci cînd nu recunoaştem aurul curat de sine stătător decît dacă l-am freca

pe piatra de încercare alături de alt aur, doar aşa ne dăm seama de calitatea lui superioară [37].

Eu, şi pe tatăl tău, fratele meu Darius, îl sfătuiam să nu pornească împotriva sciţilor [38], oameni care nu şi-au ctitorit aşezări orăşeneşti nicăieri pe pămînt. El însă, nădăjduind că-i va supune pe sciţii nomazi, nu mi-a dat ascultare, ci, începînd războiul, s-a întors cu mari pierderi în rîndul celor mai buni oşteni. Tu însă, o, rege, te pregăteşti să ataci nişte bărbaţi mult mai viteji decît sciţii, oameni cărora le-a mers vestea că sînt cei mai dibaci luptători pe mare şi pe uscat. Este de datoria mea să te previn de primejdia care te pîndeşte în această încercare.

Spui că, după ce vei fi făcut un pod peste Hellespont, îţi vei mîna oastea prin Europa spre Ellada. Dar să presupunem că am fi învinşi fie pe uscat, fie pe mare, sau şi pe uscat, şi pe mare; aceşti oameni trec drept viteji şi sîntem în măsură să-i apreciem dacă ne gîndim că atenienii singuri au nimicit o armată atît de numeroasă ca cea care se îndrepta spre Attica sub conducerea lui Datis şi Artaphernes [39]. Hai să zicem că nu ar putea obţine o îndoită victorie; dacă însă ar lovi corăbiile noastre şi, învingători într-o bătălie pe mare, s-ar îndrepta spre Hellespont şi apoi ar distruge podul — aceasta, rege, ar fi fără doar şi poate o cumplită nenorocire. Eu nu fac aici presupuneri izvorîte dintr-o cumpătare proprie, ci amintesc lucruri aidoma cu întîmplarea cînd puţin a lipsit să n-o păţim — anume cînd tatăl tău, după ce a unit malurile Bosforului tracic şi a aruncat un pod de vase peste Istru, a trecut să cucerească Sciţia [40]. Pe acea vreme sciţii au încercat prin tot felul de rugăminţi să-i hotărască pe ionienii cărora le fusese încredinţată paza podurilor de vase peste Istru să desfacă podul. Şi, dacă atunci tiranul Histiaios din Milet ar fi urmat părerea celorlalţi tirani şi nu s-ar fi opus, s-ar fi terminat cu împărăţia perşilor [41]. Totuşi, pare groaznic pînă şi să auzi vorbindu-se că soarta împărăţiei marelui rege a ajuns să atîrne de un singur om. Tu nu căuta să ajungi de bună voie într-o primejdie atît de mare cînd n-ai pentru ce, ci dă-mi ascultare; deocamdată împrăştie această adunare; apoi, cînd vei crede de cuviinţă, după ce te vei fi gîndit în sinea ta, porunceşte ce crezi tu că e mai bine. Găsesc că o hotărîre luată cu chibzuinţă este cel mai mare cîştig. Chiar dacă în cale se

ivește vreo piedică [42], valoarea unei hotărîri bune nu-i cu nimic știrbită ; soarta a intrat în joc. Cel care însă își face de la început socoteli greșite, dacă soarta îi surîde, a dat peste ce n-a visat, dar asta nu înseamnă cîtuși de puțin că a judecat bine. Vezi cum divinitatea trăsnește animalele mari la trup și nu le îngăduie să se mîndrească cu înfățișarea lor, în timp ce pe cele mici nu se mînie. Vezi cum își aruncă fulgerele numai pe casele cele înalte și pe arborii semeți [43] ; divinității îi place să îngrădească tot ce se înalță peste fire [44]. Astfel, și o armată numeroasă este distrusă de una mică, ca atunci, de pildă, cînd zeul plin de pizmă îi strecoară frica în suflet sau o înspăimîntă cu bubuitul tunetului [45], iar oamenii pier așa cum n-ar merita. Căci divinitatea nu îngăduie ca altul afară de ea să aibă năzuinți spre mărire. Pripeala are urmări rele în orice împrejurare, de unde se ivesc de obicei mari neplăceri ; în schimb, zăbava are părțile ei bune, care numai încetul cu încetul ies la iveală.

Iată, rege, ce te sfătuiesc eu. Cît despre tine, Mardonios, fiu al lui Gobryas, încetează să mai vorbești prostii despre elenii care nu merită cîtuși de puțin să fie luați în derîdere. Cu vorbe de ocară față de eleni ațîți inima regelui să pornească la război. Am impresia că numai în acest scop pui atîta inimă. O, de n-ar fi așa ! Clevetirea este cel mai groaznic lucru, în care doi sînt părtași la nedreptate, iar unul este nedreptățitul. Unul din vinovați este clevetitorul, cînd acuză pe cineva care nu-i de față : celălalt este cel care se lasă convins mai înainte de a ști cu siguranță cum stau lucrurile ; în fine, cel care n-a auzit ce s-a vorbit, iată cum este nedreptățit : este vorbit de rău de unul, și socotit nevrednic de celălalt. Dacă totuși trebuie cu orice preț să pornim împotriva acestor oameni — ei bine —, regele să rămînă pe meleagurile Persiei [46]. Cît despre noi doi, să aducem chezășie pe copiii noștri ; apoi, preia tu comanda expediției, după ce-ți vei fi ales oamenii pe care-i vrei și vei fi ridicat cîtă armată poftești ; dacă interesele marelui rege vor fi slujite așa cum grăiești tu, copiii mei să fie dați pierzării și alături de ei și eu însumi ; dacă, dimpotrivă, lucrurile se vor petrece cum prevăd eu, copiii tăi s-o pățească și tu împreună cu ei, dacă te vei mai întoarce. De nu vei voi să te supui acestor condiții și vei pleca cu oastea spre Ellada în ciuda

bunului-simț, afirm că cineva dintre cei care rămîn aici va auzi cîndva că Mardonios, omul care a făcut atîta rău perșilor, este sfîșiat de cîini și de păsări [47] undeva pe pămîntul atenienilor sau în cel al lacedemonienilor, dacă nu cumva și mai înainte, chiar pe drum, după ce se va lămuri împotriva cărui fel de oameni îl îndemni pe rege să pornească".

XI Acestea au fost cele ce Artabanos avea de spus. Xerxes, plin de obidă, îi răspunse așa : „Artabanos, ești fratele tatălui meu. Numai asta te va scăpa să nu primești plata ce ți se cuvine pentru asemenea cuvinte fără noimă ; dar, fiindcă ești răuvoitor și lipsit de curaj, te înfierez hotărînd să nu mă însoțești în expediția împotriva Elladei, ci să rămîi aici împreună cu femeile [48]. Eu, și fără tine, voi duce la bun sfîrșit cele ce am spus. Degeaba mă trag din neamul lui Darius, fiul lui Hystaspes, fiul lui Arsames, fiul lui Ariaramnes, fiul lui Teispes, fiul lui Cyrus, fiul lui Cambyses, fiul lui Teispes, fiul lui Achaimenes [49], dacă n-am să mă răzbun pe atenieni, știind bine că de vom sta liniștiți, nu vor sta ei, ci vor porni mai îndîrjiți încă împotriva patriei noastre, de e să ne luăm după cele ce-au încercat pînă acum ei, care au dat pradă flăcărilor Sardesul și au năvălit în Asia. Nu mai e cu putință nici pentru ei, nici pentru noi să dăm înapoi, ci înaintea noastră n-avem altă cale decît să dăm sau să primim lupta în care sau toate stăpînirile noastre vor cădea în mîna elenilor, sau toate stăpînirile lor vor ajunge sub perși. Drum de mijloc între dușmani nu există. E bine însă ca noi, care am suferit primele jigniri, să avem prilejul de a ne răzbuna. Așa am să aflu și eu ce grozăvie voi păți atacîndu-i pe acești oameni pe care pînă și frigianul Pelops, unul din sclavii strămoșilor mei, i-a înrobit atît de strașnic, încît pînă în zilele noastre și oamenii, și ținutul sînt numiți după cuceritorul lor !"

XII Atîta s-a vorbit atunci. Mai tîrziu însă, în tihna nopții, părerea lui Artabanos nu-i dădea pace lui Xerxes ; cum noaptea este un bun sfetnic, regele găsi că nu era de datoria lui să pornească împotriva Elladei. După această nouă hotărîre, ațipi. Și, după cîte povestesc perșii, în cursul nopții iată ce fel de vedenie avu : lui Xerxes i se păru că alături de el se înalță un bărbat chipeș și mîndru la stat, care-i

spuse: „Te-ai răzgîndit, o, bărbat persan, să-ţi mai duci oamenii împotriva Elladei, după ce mai înainte ai dat perşilor porunci să strîngă pîlcuri de oaste? Nu faci bine că-ţi schimbi gîndurile, nici n-ai alături de tine pe cineva care să sprijine această hotărîre. Dimpotrivă, aşa cum ai chibzuit ziua, mergi înainte pe această cale". După ce grăi astfel, vedenia parcă se mistui din văzul lui Xerxes.

XIII Cînd străluciră primele raze de soare, regele, fără să ţină seama de acest vis, îi întruni iarăşi laolaltă pe acei perşi pe care îi chemase mai înainte şi le vorbi aşa: „Bărbaţi perşi, cer iertare că dintr-o dată mi-am schimbat părerea; n-am ajuns încă să fiu pe deplin copt la minte şi cei care mă tot îndeamnă să fac cele ce ştiţi nu se îndepărtează de mine nici o clipă. Cînd am auzit gîndurile lui Artabanos, tinereţea mea a început de îndată să clocotească [50] pînă la pragul unor vorbe de ocară prea grele faţă de un om mai vîrstnic. Acum însă, recunoscîndu-i dreptatea, îi voi urma povaţa. Cum mi-am schimbat hotărîrea şi nu voi mai porni lupta împotriva Elladei, fiţi pe pace". Perşii, cînd auziră acestea, se ploconiră plini de bucurie.

XIV Dar la căderea nopţii, aceeaşi stafie i se înfăţişă din nou lui Xerxes, pe cînd dormea, şi îi spuse: „Fiu al lui Darius, este limpede că faţă de perşi ai renunţat la expediţie şi că nu iei vorbele mele în seamă, de parcă le-ai fi auzit de la un om de nimic. Să-ţi intre însă bine în cap, dacă nu te hotărăşti de îndată să începi războiul, iată ce ţi se va întîmpla: după cum în scurtă vreme ai ajuns mare şi puternic, tot aşa de repede ai să aluneci pe celălalt povîrniş".

XV Xerxes, speriat de vedenie, sări drept în sus din aşternut şi trimise un sol să-l cheme pe Artabanos. Cînd acesta i se înfăţişă, Xerxes îi vorbi aşa: „Artabanos, nu eram în toate minţile atunci cînd, fără să cuget, ţi-am aruncat pripit cuvinte grele în schimbul unui sfat plin de înţelepciune; totuşi, m-am răzgîndit nu după multă vreme şi am recunoscut că ceea ce trebuia să fac era tocmai ceea ce mă sfătuiseşi tu. Deşi sînt plin de bunăvoinţă, nu-mi stă în putinţă să te ascult; de cînd am făcut cale-ntoarsă şi m-am răzgîndit, o stafie îmi bîntuie mereu visele, departe de a

mă lăuda pentru ceea ce fac. Abia m-a părăsit acum cîteva clipe cu ameninţări înfricoşătoare. Dacă cel care o trimite este cumva un zeu, şi acestui zeu îi este negreşit pe plac ca expediţia împotriva Elladei să aibă loc, atunci stafia va coborî în zbor şi la tine şi îţi va porunci întocmai ca şi mie. Socot că lucrurile s-ar putea petrece aşa, dacă tu mi-ai lua toată îmbrăcămintea regească şi, astfel gătit, te-ai aşeza pe tronul meu, iar apoi te-ai culca în patul meu" [51].

XVI Acestea îi spuse Xerxes. Dar Artabanos nu se lăsă înduplecat la primul îndemn deoarece socotea că nu se cade să se aşeze pe tronul regal. În cele din urmă, silit, se supuse, după ce însă rosti cele ce urmează: „Rege, în ochii mei este unul şi acelaşi merit a chibzui cum trebuie şi a voi să dai ascultare vorbelor celui care-ţi vrea numai binele. Pe tine, care te înalţi pînă la aceste două virtuţi, numai îndemnurile zilnice ale oamenilor răuvoitori îţi întunecă cugetul. Tot aşa, rafalele de vînt care bîntuie marea — cel mai de folos lucru pentru oameni din toate cîte există — nu-i dau răgaz, după cît se spune, să-şi împlinească propria-i menire. Supărarea mi-a muşcat mai puţin inima cînd am auzit din partea ta vorbe grele, cît m-a durut faptul că din cele două păreri înfăţişate perşilor — una făcută să umfle trufia, cealaltă, în schimb, gata s-o potolească şi să recunoască că rău este a-ţi învăţa sufletul să năzuiască mereu spre mai mult decît are —, din aceste două păreri, m-a durut că tu ai ales-o pe cea mai primejdioasă pentru tine şi pentru perşi. Acuma, după ce te-ai întors spre părerea mai sănătoasă, spui că, atunci cînd ţi-ai luat gîndul de la expediţia împotriva elenilor, o stafie trimisă de un oarecare zeu îţi bîntuie visele şi nu-ţi îngăduie să renunţi la expediţie. Dar toate acestea, fiule, nu sînt numaidecît dumnezeieşti. Visele rătăcitoare care nu dau pace oamenilor sînt ceea ce am să te învăţ eu, om cu un car de ani mai bătrîn decît tine. În vis vin şi pleacă de obicei mai ales acele vedenii care în timpul zilei sînt chiar gîndurile noastre [52]. Iar în mintea noastră, chiar zilele trecute, noi nu aveam altceva decît această expediţie. Dacă lucrurile cumva nu stau aşa cum judec eu, ci e ceva dumnezeiesc la mijloc, tu, în puţine cuvinte, ai spus tot ce trebuia [53]. Vedenia să mi se arate şi mie, cum ţi s-a arătat ţie, şi să-mi poruncească la fel. Dar

nu văd de ce-ar trebui să mi se arate mai degrabă dacă aş îmbrăca hainele tale în locul alor mele sau dacă m-aş culca în patul tău şi nu într-al meu [54] — bineînţeles de vrea să se arate într-un fel sau altul. Oricine ar fi vedenia care ţi se înfăţişează în vis, nu merge ea cu prostia chiar pînă acolo ca, luîndu-se după haine, să mă confunde cu tine. Dacă cumva vedenia nu mă va lua în seamă şi nu va crede de cuviinţă să mi se arate, fie că port hainele mele, fie pe ale tale — dar pe tine te va bîntui mereu —, rămîne de văzut de aici înainte. De va veni în continuare, sînt gata să cred că e dumnezeiască. Totuşi, de-ai hotărît ca aşa să se petreacă lucrurile, şi nu mai e cu putinţă să le schimbăm, ci am de îndată datoria să dorm în patul tău, bine, mă învoiesc, şi stafia să mi se arate şi mie. Pînă atunci voi rămîne la părerea ce ţi-am dezvăluit-o acum".

XVII După aceste cuvinte Artabanos, cu speranţa că spusele lui Xerxes nu se vor adeveri, îi îndeplini porunca. Se îmbrăcă cu hainele lui Xerxes, se aşeză pe tronul regal şi după toate acestea se culcă; cînd adormi, îi apăru aceeaşi stafie care se arăta în visele lui Xerxes; oprindu-se deasupra lui Artabanos, îi grăi: „Tu eşti acela care îi tot dai zor lui Xerxes să nu lovească cu oaste Ellada, sub cuvînt că-l ocroteşti? Dar nu vei scăpa nici în viitor, nici acuma nepedepsit pentru încercarea de a întoarce ceea ce trebuie să se întîmple [55]. Cît despre Xerxes, ce va avea el de suferit, dacă nu-mi va da ascultare, i-a fost dezvăluit lui însuşi".

XVIII Acestea au fost ameninţările care i s-au părut lui Artabanos că i le zvîrle în faţă stafia, ba că mai era şi gata-gata să-i scoată ochii cu fiare înroşite. Ţipînd înfricoşător, Artabanos sări din pat şi, ducîndu-se drept la Xerxes, după ce-i povesti de-a fir a păr ce-i spusese vedenia în vis, grăi mai departe: „Eu, o, rege, sînt un om care am văzut în viaţa mea cum se prăbuşeşte o mare putere sub loviturile alteia mai mici şi de aceea nu ţi-am îngăduit să te laşi dus în toate de pornirile tinereţii. Ştiam că rău este să năzuieşti la multe [56]; mi-am amintit de expediţia lui Cyrus împotriva massageţilor, mi-am amintit de cea a lui Cambyses împotriva etiopienilor; eu l-am însoţit pe Darius în campania împotriva sciţilor. Avînd în faţa ochilor toate acestea, am fost de părere că, de te-ai fi arătat iubitor de pace, ai fi fost socotit cel mai fericit dintre toţi oamenii [57]. Cum însă îndemnul de a ataca vine de la cel de sus, şi, pe cît se pare, o mare nenorocire hotărîtă de zei se abate peste eleni, fac pînă şi eu cale-ntoarsă şi-mi schimb gîndul. Tu dezvăluie perşilor poruncile primite de la zeu şi porunceşte-le, la rîndul tău, ca ei să se supună celor dintîi hotărîri ale tale privitoare la pregătiri. Fă în aşa fel, ca, sub ocrotirea zeului, să nu lipsească nimic din cele ce-ţi stau în putere". După această convorbire, cum amîndoi erau încurajaţi de vedenie, de îndată ce se făcu ziuă, Xerxes destăinui perşilor ce se cuvenea, iar Artabanos, singurul care mai înainte vreme se împotrivise, arăta făţiş o mare însufleţire.

XIX În timp ce Xerxes — după cele petrecute — zorea pregătirile de plecare, avu în vis o a treia vedenie pe care magii, aflînd-o [58], au tălmăcit că priveşte întregul pămînt şi înrobirea tuturor oamenilor de către marele rege. Iată cum era vedenia: se făcea că Xerxes era încoronat cu frunziş de măslin şi că ramuri din acest măslin se întindeau peste tot pămîntul [59], dar că, pe urmă, coroana pusă pe cap pierea. Aşa a fost tălmăcirea făcută de magi. Apoi, de îndată, fiecare din perşii chemaţi la sfat plecă în satrapia lui plin de însufleţire faţă de cuvintele regelui, fiecare dornic de a fi el cîştigătorul darurilor făgăduite.

În acest fel şi-a strîns Xerxes oastea, ridicînd oameni din toate ţinuturile continentului asiatic.

XX Patru ani încheiaţi de la subjugarea Egiptului i-au trebuit lui Xerxes pentru închegarea unei oştiri şi pentru cele trebuincioase acestei armate, iar la sfîrşitul celui de-al cincilea an, Xerxes porni la luptă cu oaste cît frunză şi iarbă [60]. Din toate campaniile pe care le ştim, aceasta a fost cea mai mare [61], aşa că nici campania purtată de Darius împotriva sciţilor [62] nu pare cine ştie ce pe lîngă cea de care este vorba, nici cea a sciţilor, atunci cînd sciţii au năvălit pe urmele cimmerienilor în ţinutul mezilor şi au supus aproape întreaga Asie Anterioară, unde s-au şi aşezat [63] — fapte care mai tîrziu l-au îndemnat pe Darius să se răzbune [64] —, nici, după cîte se povesteşte, campania Atrizilor

spre Ilion, nici cea încercată de mysieni și teucri înaintea evenimentelor de la Troia. Aceste populații, pășind în Europa peste Bosfor, au învins toate triburile trace și au coborît spre marea Ionică înaintînd către miazăzi pînă la fluviul Peneu[65].

XXI Toate campaniile pomenite, cît și altele care vor mai fi fost afară de acestea, nu sînt vrednice de comparat cu aceasta una. Ce neam oare n-a tîrît Xerxes din Asia împotriva Elladei? Ce apă de băut n-au secat oștile afară doar de marile fluvii? Unii au adus corăbii, alții au alcătuit pedestrimea, altora li s-a cerut călărime, altora, părtași și la expediție corăbii de transportat caii; în fine, unora li s-au pretins corăbii lungi[66] pentru podurile de vase, iar altora grîne și vase de război.

XXII Pe de altă parte — cum ostașii din prima expediție suferiseră un mare dezastru cînd au făcut înconjurul muntelui Athos —, pentru a înfrunta Athosul, regele făcea pregătiri preliminare, care au durat trei ani încheiați. La Elaius, în Chersones, erau ancorate triere și, de aici, ostași din diferite neamuri ale armatei săpau pămîntul mînați sub lovituri de bice, trecînd unii în locul celorlalți; împreună cu aceștia săpau și localnicii din jurul muntelui Athos. Bubares, fiul lui Megabazos, și Artachaias, fiul lui Artaios, amîndoi perși, supravegheau lucrările. Athos este un mare și renumit ținut muntos, care pătrunde adînc în mare și care este locuit; la capătul dinspre continent, muntele are înfățișarea unei peninsule legată printr-un istm cam de 12 stadii. Pe aici se întinde o cîmpie și coline nu prea înalte, care leagă marea din ținutul acanților cu cea din fața cetății Torone[67]. În acest istm, prelungire a muntelui Athos, se află un oraș grecesc, Sane[68]; iar dincoace de Sane, așezări locuite în plin ținut al Athosului, pe care regele perșilor se străduia în acea vreme să le facă orașe ale unei insule în loc de orașe de pe continent. Iată care sînt ele: Dion, Olophyxos, Acrothoon, Thyssos, Cleonai. Acestea sînt deci orașele a căror populație trăiește în Athos.

XXIII Iată cum lucrau barbarii după ce-au împărțit ținutul pe neamuri. Ținînd o linie dreaptă, care străbătea orașul Sane[69], cînd șanțul s-a dovedit destul de adînc, oamenii rămași pe fund continuau să sape, alții zvîrleau într-una pămîntul scos celor așezați pe treptele pereților, iar aceștia, la rîndul lor, îl dădeau altora, pînă ce ajungea la cei de sus, care îl cărau departe și îl aruncau. Pereții canalului, prăbușindu-se mereu, făceau ca munca tuturor lucrătorilor — afară de fenicieni — să fie dublă, deoarece deschiderii șanțului i-au dat aceeași lățime ca și fundului. Era de așteptat să li se întîmple așa ceva. Fenicienii însă, meșteri neîntrecuți în toate lucrările, nu s-au dezmințit nici de astă dată. Pe porțiunea care le-a revenit lor prin tragere la sorți, au săpat deschiderea șanțului pe o distanță de două ori cît trebuia să fie lățimea șanțului și, pe măsură ce lucrul înainta, apropiau marginile tot mai mult; partea de jos a lucrării a rămas însă tot atît de largă ca și celelalte porțiuni. În acel loc se află o cîmpie unde s-au înființat pentru lucrători o piață și locuri de desfacere pentru mărfuri; din Asia li se aduceau mari cantități de făină.

XXIV Pe cît mă duce capul să judec, Xerxes a poruncit să se sape acest canal numai din trufie[70], dornic să-și arate puterea și să lase în urmă-i o amintire nepieritoare; căci, deși oamenii puteau să tragă corăbiile peste istm fără nici o trudă, el a poruncit să se deschidă drum apelor mării printr-un canal de o lățime așa de mare, încît două triere puteau să plutească una lîngă alta în aceeași direcție. Acelorași oameni cărora li se încredințase săparea canalului li s-a impus și construirea de poduri peste fluviul Strymon[71].

XXV În timp ce aceste lucrări înaintau, Xerxes se îngrijea de parîmele de papirus[72] sau de in alb[73], necesare podurilor de vase, pe care le comandase fenicienilor și egiptenilor, cît și de strîngerea unor mari rezerve de grîne pentru armată, așa ca nici oamenii, nici animalele de povară să nu sufere de foame în drum spre Ellada. După ce culese știri despre ținuturi, porunci ca rezervele să fie adunate în locurile cele mai potrivite, iar transporturile să fie făcute în punctele stabilite, cu corăbii de transport sau cu bacuri din toate părțile Asiei. Cele mai mari cantități de merinde au fost cărate în localitatea numită Leuke Akte[74] din Tracia, dar transporturi s-au făcut și la Tyrodiza, în ținutul perinthie-

nilor, la Doriscos, la Eion[75] de pe Strymon şi chiar şi în Macedonia, după cum s-au primit poruncile.

XXVI Pe cînd aceşti oameni îşi îndeplineau sarcina care li se dăduse, armata de uscat, adunată în întregimea ei, se îndrepta împreună cu Xerxes spre Sardes, părăsind Critalla din Cappadocia[76]; în această localitate se înţeleseseră să se strîngă întreaga armată care urma să meargă pe uscat împreună cu Xerxes însuşi. Care anume din guvernatori a adus oamenii cei mai bine înzestraţi şi a căpătat de la rege darurile făgăduite — n-aş putea spune; n-am nici cea mai mică idee dacă între ei s-a ivit vreo împotrivire cu privire la alegerea făcută.

Oştirea, după ce a trecut fluviul Halys, a pătruns în Frigia, a străbătut această regiune şi a ajuns la Kelainai, la obîrşia fluviului Meandru şi a altui rîu, nu mai mic ca volum decît Meandrul, şi anume Catarrectes; acesta din urmă, izvorînd chiar din piaţa publică a oraşului Kelainai, se varsă în Meandru. În aceeaşi piaţă se află atîrnat şi burduful făcut din pielea silenului Marsyas. După o legendă frigiană, burduful a fost atîrnat de Apollo, care l-a jupuit de viu pe Marsyas[77].

XXVII În acest oraş, Pythios[78], fiul lui Atys, lydian de neam, venit aici ca să-i întîlnească pe perşi, a întîmpinat întreaga armată a marelui rege şi pe Xerxes însuşi cu cele mai mari dovezi de prietenie şi, de bună voie, s-a arătat gata să-i ofere bani de cheltuială pentru război. Cînd Pythios a făcut această propunere, Xerxes i-a întrebat pe perşii care-l însoţeau cine era acest Pythios şi cîţi bani avea de putea să facă o asemenea ofertă. Ei răspunseră: „Stăpîne, el este cel care a adus în dar tatălui tău, Darius, platanul de aur şi viţa de vie[79]; după tine, în zilele noastre, din cîţi oameni cunoaştem noi, el este cel mai bogat".

XXVIII Uimit de aceste cuvinte, Xerxes îl întrebă pe însuşi Pythios ce avere are. Acesta îi răspunse: „Rege, nu-ţi voi ascunde ce am şi nici n-am să mă prefac că nu ştiu care mi-e averea, ci îţi voi spune întocmai, cu deplină ştiinţă. De îndată ce am aflat că te îndrepţi spre marea elenilor — dornic să-ţi pun la îndemînă bani pentru expediţie —, m-am grăbit să strîng informaţii şi am aflat din socoteli că posed 2 000 de talanţi în argint[80] şi 4 000 000 de stateri darici[81], fără 7 000. Iată deci banii pe care ţi-i dăruiesc. Cît despre mine, ceea ce scot de pe urma sclavilor şi a pămînturilor de cultură îmi este prea destul ca să trăiesc". Aşa vorbi Pythios.

XXIX Xerxes, plin de încîntare la cele auzite, grăi: „Prietene lydian, eu, de cînd am părăsit ţara Persiei, pînă acum n-am mai întîlnit nici un om care, de bună voia lui, să primească în ospeţie armata mea, nici pe vreunul care, înfăţişîndu-mi-se, să fi vrut din propriul lui îndemn să-mi dea bani pentru nevoile războiului, afară de tine. Tu ai şi primit cu mărinimie oştile mele şi îmi şi oferi mulţi bani. Iată acum cu ce cinstiri te dăruiesc eu în schimbul felului cum te-ai purtat: te socotesc oaspetele[82] meu şi îţi rotunjesc cei 4 000 000 de stateri din banii mei, dîndu-ţi 7 000 de stateri, aşa încît cei 4 000 000 să nu mai fie ştirbiţi cu 7 000, ci, prin această danie făcută din tezaurul meu, averea să ţi se întregească. Rămîi cu averea pe care singur ţi-ai agonisit-o şi mereu acelaşi om de treabă; dacă ai să te porţi aşa cum te sfătuiesc, nu vei avea de ce să te căieşti nici acum, nici pe viitor.

XXX Xerxes îşi ţinu cuvîntul, apoi înaintă mereu mai departe. Depăşind oraşul frigian numit Anaua[83] şi lacul din care se scoate sare, a ajuns la marele oraş al Frigiei, Colossai[84], localitate în care rîul Lycos se azvîrle într-o crăpătură a pămîntului şi se face nevăzut. La o distanţă cam de cel mult cinci stadii, rîul iese iarăşi la suprafaţă şi se varsă la rîndul lui în Meandru[85]. De la Colossai armata se îndreptă spre hotarele Frigiei şi Lydiei şi ajunse în oraşul Kydrara, unde o stelă înfiptă în pămînt, durată de Cresus, arată printr-o inscripţie că pe aici trece hotarul.

XXXI Cînd părăseşte Frigia şi intră în Lydia, drumul se desface în două: drumul din stînga duce spre Caria, cel din dreapta, spre Sardes. Călătorul care o ia pe aici este oricum silit să treacă peste fluviul Meandru şi pe lîngă oraşul Callatebos, unde meseriaşi pricepuţi fac miere din tamarisc şi grîu[86]. Mergînd pe acest drum, Xerxes a dat de un

platan căruia, pentru frumuseţea lui, i-a dăruit o podoabă de aur şi l-a încredinţat în paza unui zeu nemuritor. În ziua următoare a ajuns în capitala Lydiei.

XXXII Sosit la Sardes, cel dintîi lucru pe care l-a făcut a fost să trimită în Ellada crainici care să ceară pămînt şi apă [87] şi să dea în grija localnicilor pregătirea de ospeţe pentru marele rege. În afară de Atena şi Sparta — de unde n-a cerut pămînt în dar [88] —, trimise oameni pretutindeni. Iată şi pricina care l-a îndemnat să trimită pentru a doua oară după pămînt şi apă : Xerxes era pe deplin încredinţat că acum, plini de spaimă, cei care prima oară nu s-au ploconit în faţa solilor lui Darius urmau să i se închine lui. Dornic, prin urmare, să afle cum stau lucrurile, a trimis crainici.

XXXIII Xerxes făcu apoi pregătiri să se îndrepte spre Abydos. Între timp, oamenii lucrau la podurile care uneau coastele Asiei cu cele ale Europei. În Chersonesul Hellespontului se află între oraşul Sestos şi Madytos [89] o limbă de pămînt stîncos care înaintează în mare în faţa Abydosului ; aici, nu la mult timp după întîmplările pe care le povestesc [90], atenienii, sub comanda lui Xanthippos, fiul lui Ariphron, prinzîndu-l pe Artayctes, guvernatorul persan al Sestosului, l-au răstignit de viu pe o scîndură [91] ; acesta adusese femei în templul lui Protesilaos la Elaius şi săvîrşise fapte nelegiuite.

XXXIV Cei cărora le fusese încredinţată făurirea podurilor înaintau deci cu construcţia dinspre Abydos spre această limbă de pămînt ; fenicienii lucrau cu odgoane de in alb, egiptenii cu odgoane de papirus [92] ; între Abydos şi coasta din faţă se întind şapte stadii. Trecerea era ca şi terminată cînd o furtună puternică rupse în bucăţi întreaga lucrare şi o împrăştie în valuri.

XXXV De îndată ce Xerxes află întîmplarea, grozav de supărat pe Hellespont, porunci ca apa să fie plesnită cu 300 de lovituri de bice şi să se arunce în mare o pereche de cătuşe. Am mai auzit că împreună cu cei trimişi să-i împlinească voia a trimis încă şi alţi oameni, datori să înfiereze Hellespontul cu fierul roşu [93].

Celor ce-au biciuit apa li s-a poruncit să rostească în limbă străină aceste cuvinte lipsite de bun-simţ : „Apă amară, stăpînul îţi hărăzeşte această pedeapsă deoarece nedrept te-ai purtat faţă de cel care nu ţi-a făcut nici un rău. Şi totuşi regele Xerxes te va trece — fie că vrei sau nu. Pe bună dreptate nici un om nu-ţi aduce sacrificii, fluviu murdar şi cu unde sărate !“ [94]

Aşa hotărî Xerxes să pedepsească marea, iar celor însărcinaţi cu poditul Hellespontului hotărî să li se taie capul.

XXXVI Şi cei cărora le-a căzut în seamă această prea puţin plăcută sarcină o aduseră la îndeplinire ; între timp, alţi meşteri începură construcţia podului. Iată cum au lucrat : legînd între ele pentecontere şi trireme, au durat în partea dinspre Pontul Euxin un pod de 360 de corăbii, iar de cealaltă parte alt pod, de 314 corăbii, aşezate pieziş faţă de Pont şi în direcţia curentului din Hellespont, aşa ca acesta să ţină bine întinse odgoanele. După ce legară corabiile una de alta, aruncară ancore foarte grele — cele pentru primul pod în partea Pontului Euxin, din cauza vînturilor care bat dinspre marea închisă a Pontului, iar pentru celălalt pod, din cauza Zefirului şi a Notosului, spre apus şi Marea Egee. În şirul penteconterelor şi al triremelor au lăsat în trei puncte o mică deschidere ca loc de trecere, aşa încît cei ce doreau, aveau putinţa să treacă cu corăbii uşoare spre Pontul Euxin sau să iasă din Pont [95].

După ce au fost gata, au întins de pe ţărm odgoanele, răsucindu-le pe cabestane de lemn, fără a mai despărţi cele două feluri de odgoane, ci fiecărui pod i-au destinat cîte două odgoane de in alb şi patru de papirus. Grosimea şi frumuseţea acestor odgoane erau aceleaşi, dar cele de in trăgeau în chip firesc mai greu, cîntărind un talant de fiecare cot [96].

După ce malurile Hellespontului au fost unite, au tăiat cu ferăstrăul bîrne de lemn pe care le-au potrivit după lăţimea podului de vase şi le-au aşezat la rînd deasupra funiilor de legătură. Şirul de bîrne puse una lîngă alta l-au înţepenit cu alte lemne. Cînd şi această muncă a fost gata, au cărat scînduri, le-au îmbinat trainic şi peste ele au pre-

sărat pămînt; apoi au bătătorit pămîntul şi de amîndouă părţile podului au ridicat pereţi de închidere, aşa ca vitele de povară şi caii să nu se sperie privind marea de sus în jos.

XXXVII Cînd s-a primit vestea că s-a terminat executarea canalului şi podurilor de la Athos, că la gurile canalului s-a terminat ridicarea digurilor făcute împotriva fluxului, pentru ca acesta să nu umple scobitura şanţului, şi că însuşi canalul este terminat, atunci armata care se afla gata de plecare în taberele de iarnă porni din Sardes la începutul primăverii, îndreptîndu-se spre Abydos. Oamenii abia se urniseră cînd iată că soarele, părăsindu-şi locul ce-l are pe cer, se făcu nevăzut — deşi nu se zărea nici un nor pe albastrul cerului. În locul zilei se făcu noapte [97].

Văzînd acest fenomen, Xerxes, care ştia ce înseamnă, se îngrijoră şi-i întrebă pe magi ce-ar putea oare să prevestească semnul. Magii răspunseră că divinitatea îi prevenea pe eleni de pieirea oraşelor lor, căci — spuneau ei — la eleni soarele este cel care le dezvăluie viitorul [98], iar la perşi luna. Aflînd tălmăcirea, Xerxes, plin de mulţumire, îşi văzu de drum.

XXXVIII Cînd îşi porni oştile, lydianul Pythios, îngrozit de prevestirea cerească şi bizuindu-se pe darurile ce le făgăduise, merse la Xerxes şi-i grăi astfel: „Stăpîne, aş vrea să te rog ceva — pentru tine un nimic, dar pentru mine foarte mult, dacă binevoieşti să-mi ajuţi". Xerxes, cu gîndul că lydianul îi va cere orice altceva decît ceea ce i-a cerut, spuse că îl va sprijini şi îl pofti să-şi rostească păsul. La auzul acestor cuvinte, Pythios, prinzînd curaj, zise: „Stăpîne, am cinci copii şi se întîmplă ca toţi cinci să te însoţească în lupta ce o porţi împotriva Elladei. Tu, o, rege, milostivindu-te de bătrîneţile mele înaintate, liberează din oaste pe cel mai vîrstnic din fiii mei — să-mi poarte de grijă mie şi avuţiilor mele. Pe ceilalţi patru ia-i cu tine, însoţit de urarea să te întorci printre noi după ce-ai înfăptuit cele ce ţi-ai pus în gînd". Xerxes se mînie straşnic şi iată ce-i răspunse:

XXXIX „Om netrebnic ce eşti, îndrăzneşti tu, cînd eu însumi pornesc împotriva Elladei şi duc cu mine proprii-mi copii, fraţi, rude şi prieteni, îndrăzneşti tu, sluga mea, să te gîndeşti la fiul tău în loc să mă urmezi, aşa cum ar fi trebuit, cu toată casa ta, ba chiar cu soţia ta [99]? Să-ţi intre bine în minte că spiritul locuieşte în urechile oamenilor şi că, dacă aude numai lucruri bune, umple trupul de desfătare, dar dacă aude lucruri tocmai pe dos, îl umflă de mînie. Chiar cînd te-ai purtat atît de frumos şi făceai făgăduieli nu mai puţin frumoase, n-ai putea să te lauzi că ai întrecut în binefaceri un rege; însă acum cînd ţi-ai însuşit o purtare cum nu se poate mai josnică, n-ai să primeşti chiar pedeapsa cuvenită, ci una ceva mai mică decît cea pe care o meriţi. Legătura de ospeţie te scapă de pieire pe tine şi pe patru din feciorii tăi; dar vei plăti cu viaţa fiului la care ţii cel mai mult". După acest răspuns regele porunci pe dată celor care aveau însărcinarea să îndeplinească asemenea treburi să-l găsească pe cel mai vîrstnic din fiii lui Pythios, să-l taie în două şi apoi jumătăţile trupului să le aşeze în dreapta şi în stînga drumului. Pe aici avea să treacă armata. Oamenii făcură ceea ce li s-a poruncit, iar armata trecu prin mijlocul drumului [100].

XL În frunte mergeau purtătorii de poveri şi vitele care trăgeau la jug; apoi urma armata, o amestecătură din tot felul de neamuri, care înainta de-a valma. În unele locuri, după ce trecea mai bine de jumătate din armată, o anumită distanţă se lăsa liberă şi ostaşii nu se amestecau cu trupele regelui. Convoiul regal era deschis de 1 000 de călăreţi aleşi dintre toţi perşii; în urma lor veneau 1 000 de lăncieri, şi ei aleşi din rîndurile tuturor perşilor, ţinîndu-şi lăncile cu vîrful întors spre pămînt [101]. Urmau apoi cei zece cai sacri, numiţi neseieni, împodobiţi cum nu se poate mai frumos [102]. (Iată de ce sînt numiţi caii neseieni: în Media se întinde un şes cît vezi cu ochii numit Nesaion; această cîmpie hrăneşte un soi de cai uriaşi ca înfăţişare.) În urma acestor zece cai era rînduit să treacă carul sacru al lui Zeus [103], pe care-l trăgeau opt cai albi. Conducătorul carului, ţinînd frîiele, venea pe jos în urma cailor, căci nici un muritor nu urcă pe capra acestui car. În sfîrşit, iată-l pe însuşi Xerxes pe un car tras de cai neseieni; alături de el păşeşte vizitiul său, al cărui nume era Patiramphes, fiul lui Otanes, un persan.

XLI În felul acesta își începu Xerxes expediția după ce plecă din Sardes. De cîte ori credea de cuviință, schimba carul cu o căruță acoperită[104]. În urma regelui 1 000 din cei mai nobili și mai viteji lăncieri ai perșilor își țineau lăncile cum se obișnuiește; apoi veneau încă 1 000 de călăreți, aleși din mijlocul perșilor; după cavalerie urmau 10 000 de oameni[105] aleși din celelalte triburi persane; aceștia mergeau pe jos. Dintre ei, 1 000 aveau la lănci, în loc de saurotere[106], niște rodii de aur și-i înconjurau roată pe ceilalți, adică pe cei 9 000 rămași în mijloc care purtau rodii de argint. Tot rodii de aur aveau și cei care îndreptau sulițele cu vîrful în jos, iar cei care-l urmau nemijlocit pe Xerxes aveau mere. După cei 10 000 era rînduit să treacă un corp de cavalerie persană alcătuit din 10 000 de ostași. Cavaleria era despărțită cale de două stadii de grosul armatei care venea în dezordine.

XLII Din Lydia armata se îndreptă spre fluviul Caicos prin pămîntul Mysiei, iar de la Caicos, prin pămîntul lui Atarneus[107], luă drumul spre orașul Carene lăsînd la stînga muntele Cane[108]. Din acest oraș străbătu cîmpia Thebei[109], trecu pe lîngă orașul Atramytteion[110] și Antandros[111], așezare pelasgică. Apoi, luînd-o peste Ida, merse spre stînga pînă ajunse în ținutul Ilionului[112]. Chiar de la început, cînd armata poposi la poalele Idei, asupră-i se abătu o furtună cu tunete și trăsnete, care făcu să piară pe loc o mare mulțime de oameni.

XLIII Armata ajunse pînă la fluviul Scamandros. De cînd părăsise Sardesul și se așternuse la drum, acest fluviu a fost cea dintîi apă fără debit îndestulător, care nu a putut potoli nici setea oamenilor, nici cea a vitelor.

Cînd Xerxes atinse malurile acestui fluviu, cuprins de dorința să vadă aceste locuri, se urcă pe Pergamonul[113] lui Priam. După ce privi cu nesaț și se interesă de fiecare lucru în parte, sacrifică Athenei Ilias[114] 1 000 de boi; magii făcură libații în cinstea eroilor[115]. După ce aduseră la îndeplinire poruncile, o teamă nebună se revărsă în timpul nopții în lagăr. În zorii zilei oștirea plecă de aici lăsînd la stînga orașele Rhoition, Ophryneion și Dardanos, care se

află în apropierea Abydosului, iar la dreapta teucrii din Gergis[116].

XLIV O dată ajunși la Abydos, Xerxes voi să vadă armata în întregimea sa. Pe o colină anume aleasă[117], la mare înălțime, i se și pregătise un tron, lucrat din marmură albă (lucrarea o executaseră locuitorii din Abydos după o poruncă dată mai înainte de Xerxes). Cînd se așeză în acel loc, Xerxes își purtă privirea în jos, pe țărmurile mării și cuprinse din ochi atît armata de uscat, cît și corăbiile. În timp ce privea, dori să vadă o întrecere de corăbii; întrecerea se ținu și învingători au fost fenicienii din Sidon. Xerxes se simți plin de mulțumire la priveliștea întrecerii și a armatei.

XLV La vederea întregului Hellespont acoperit de corăbii, a tuturor rîpelor și cîmpiilor din jurul Abydosului înțesate de oameni, Xerxes se ferici pe sine însuși în acele clipe, dar apoi

XLVI îl podidiră lacrimile. Unchiul său, Artabanos, același care mai înainte vreme spusese fără ocol că el nu-l sfătuiește pe Xerxes să pornească împotriva Elladei, băgînd de seamă ce se petrecea cu regele, cînd îl văzu pe Xerxes cum plînge, îl întrebă: „Rege, ce lucru de la cer la pămînt faci acum față de ce-ai făcut adineauri! Plîngi, după ce tocmai te fericeai!" Dar regele răspunse: „Mi-a venit să jelesc cînd am stat și m-am gîndit cît de scurtă-i orice viață omenească, dacă din această mulțime cît frunză și iarbă nimeni nu va depăși suta de ani". Artabanos îi întoarse vorba spunînd: „Altele decît aceasta sînt durerile pe care le îndurăm de-a lungul unei vieți, suferințe mult mai vrednice de plîns. În răgazul atît de scurt al unei vieți, nu se află om hărăzit să fie într-atît de fericit — nici dintre aceștia de aici, nici printre alții — căruia să nu-i fi trecut adesea prin minte, și nu o singură dată, dorința ca mai degrabă să moară decît să trăiască. Necazurile care se abat, bolile care te hărțuiesc fac să ți se pară viața lungă, oricît de scurtă ar fi ea. Astfel, dacă viața este o povară, moartea ajunge să însemne pentru om o adevărată izbăvire. Divinitatea, după

ce îngăduie omului să guste din dulceaţa răstimpului ce-i este hărăzit, pe această cale se arată răzbunătoare“ [118].

XLVII Xerxes îi răspunse: „Artabanos, să încetăm să ne mai frămîntăm asupra rostului vieţii omeneşti care aşa este, cum povesteşti tu; să nu ne mai amintim de necazuri cînd în mîinile noastre ţinem firele fericirii [119]. Mai bine spune-mi, rogu-te, dacă vedenia din vis nu ţi-ar fi apărut atît de limpede, ai mai rămîne oare la vechea ta părere, adică te-ai mai împotrivi ca eu să pornesc împotriva Elladei, sau ţi-ai schimba-o cumva? Hai, dă-i drumul, cu inima deschisă!“ Artabanos luă cuvîntul şi grăi aşa: „O, rege, măcar de s-ar împlini vedenia care ne-a apărut în vis, aşa cum vrem noi amîndoi! Eu pînă acum încă îmi simt sufletul plin de teamă, nu sînt în apele mele, ci îmi fac tot felul de gînduri mai ales cînd văd că două din cele mai însemnate lucruri îţi sînt vrăjmaşe“.

XLVIII Iată ce răspunse Xerxes: „Prietene, care să fie oare aceste două lucruri pe care le numeşti vrăjmaşele mele de moarte? Ai ceva de zis cu privire la numărul armatei de uscat, oastea elenilor ţi se pare că va fi de cîteva ori mai numeroasă decît a noastră sau crezi cumva că flota ce-o avem a rămas în urmă faţă de a lor? Sau, şi una, şi alta? Dacă cumva ţi se pare că forţele noastre păcătuiesc ca număr, s-ar putea face în cea mai mare grabă adunarea altor oşti“.

XLIX Artabanos luă iarăşi cuvîntul şi zise: „O, rege, nimeni cu mintea întreagă n-ar vorbi de rău această armată, nici puzderia corăbiilor; de vei aduna mai multe, acele două lucruri despre care îţi vorbesc se vor arăta mai duşmănoase încă. Aceste două elemente sînt pămîntul şi apa. După cîte îmi închipui eu, nicăieri nu se află un golf al mării atît de încăpător pentru a-ţi adăposti flota şi care, în caz de furtună, să te asigure că vasele vor scăpa nevătămate; mai mult, nu trebuie să fie un singur golf de acest fel, ci asemenea adăposturi să se găsească de-a lungul întregii coaste pe lîngă care treci. Prin urmare, dacă nu ai la îndemînă porturi primitoare, află că întîmplările [120] stăpînesc oamenii, şi nu oamenii întîmplările. Iată ce era de spus despre unul din cele două elemente. Trec acum la al doilea. Şi pămîntul

îţi poate fi potrivnic într-un anume fel: dacă în calea ta nu se iveşte nimic care să te întîmpine cu reavoinţă, pămîntul îţi devine cu atît mai duşmănos cu cît înaintezi mai departe, tîrît, fără să ştii cum, mereu înainte [121]. Cînd totul merge în plin, oamenii nu mai ştiu să se oprească. În ce te priveşte — să zicem că nimeni nu ţi se va împotrivi — eu afirm că întinderea ţinutului străbătut, tot mai mare cu cît trece timpul, va da naştere la foamete. Cel mai bine pentru om ar fi să nu se arate îndrăzneţ în planurile ce le face, meditînd că i se poate întîmpla orice, dar în schimb să fie plin de curaj la fapte“ [122].

L Xerxes îi răspunse cu aceste cuvinte: „Artabanos, vorbeşti cu chibzuială despre fiecare lucru în parte, dar nu te mai teme chiar de toate şi nu le mai pune în aceeaşi balanţă. Dacă în orice împrejurare care se iveşte vrei să cîntăreşti deopotrivă sorţii de izbîndă, apoi nu mai ajungi niciodată să faci ceva; mai bine să înfrunţi cu îndrăzneală orice risc şi să suferi jumătate din cele de care-ţi era frică, decît să te temi dinainte de orice şi să nu realizezi nimic. Dacă găseşti cusur la tot ce se spune şi nu aduci un temei hotărîtor, eşti pîndit de primejdia să te înşeli la fel cu cel ce susţine lucruri potrivnice; în acest caz balanţa atîrnă la fel de greu. Om fiind, cum poţi oare să ştii ceva sigur? Socot că nu e nicicum cu putinţă. Aşadar, de obicei izbînda este de partea acelora cărora le place să treacă la fapte şi nu se arată grăbită să însoţească pe cei care se gîndesc, se răzgîndesc şi zăbovesc mereu. Vezi doar statul perşilor la ce putere a ajuns. Dacă acei regi cîţi au fost înaintea mea ar fi avut aceleaşi păreri pe care le ai tu sau — chiar dacă nu le-ar fi avut — ar fi fost înconjuraţi de alţi sfetnici la fel cu tine, niciodată n-ai fi văzut regatul nostru atingînd o asemenea culme. Dar l-au adus pînă aici înfruntînd primejdiile cu bărbăţie. Marile realizări cer să fie înfăptuite prin mari primejdii. Noi, prin urmare, însufleţiţi de dorinţa de a urma pilda precursorilor noştri, începem campania în cel mai frumos anotimp al anului [123] şi, după ce vom fi cucerit întreaga Europă, ne vom întoarce îndărăt, fără să fi întîlnit pe nicăieri foametea şi fără să fi îndurat un alt neajuns. În drumul nostru ducem cu noi nenumărate provizii; pe de altă parte, vom ridica şi grînele acelor neamuri pe unde ne

poartă paşii; doar înaintăm cu oaste împotriva unor populaţii de agricultori, nu de nomazi".

LI După acestea vorbi Artabanos: „O, rege, deoarece nu îngădui să ne înfricoşăm de nimic, primeşte de la mine un sfat; cînd e vorba despre mai multe lucruri, e nevoie să discutăm mai pe-ndelete. Cyrus, fiul lui Cambyses, a supus întreaga Ionie, afară de Atena [124], şi a silit-o să plătească dări perşilor. Pe ionieni te sfătuiesc deci să nu-i duci sub nici un cuvînt împotriva părinţilor lor; şi fără ei doar sîntem în stare să doborîm duşmanii. Dacă ne vor însoţi, sau se vor dovedi foarte nedrepţi în sprijinul ce-l vor da să le înrobim metropola, sau foarte drepţi, dacă o vor ajuta în lupta pentru libertate. Dacă se vor arăta foarte nedrepţi, pentru noi nu vor fi de mare folos; dimpotrivă, dacă vor fi foarte drepţi, sînt în stare să pricinuiască cel mai mare rău armatei tale. În mintea ta cugetă şi la zicala veche, cît de bine spune, că „o dată cu începutul nu întrezăreşti tot sfîrşitul".

LII La acest îndemn Xerxes răspunse: „Artabanos, în legătură cu părerile pe care le-ai dezvăluit, cît priveşte ultima, te înşeli amar. Te temi ca ionienii să nu treacă de partea cealaltă. Avem cea mai bună dovadă despre simţămintele lor şi tu însuţi poţi aduce mărturie, alături de ceilalţi tovarăşi de arme ai lui Darius. În campania împotriva sciţilor, cînd de ionieni a ţinut ca întreaga armată a perşilor să fie dată pierzării sau să scape, cu acel prilej şi-au arătat simţul de dreptate şi credinţa lor faţă de noi, fără să ne pricinuiască nici un rău [125]. Afară de asta, cum şi-au lăsat în ţara noastră copiii, femeile şi bogăţiile, nici n-ar trebui să li se abată gîndul la vreo poznă. Aşadar, nu mai avea această grijă, ci, cu inima senină, veghează la prosperitatea casei şi a împărăţiei mele. Ţie singur, dintre toţi, îţi încredinţez sceptrele mele".

LIII După ce grăi astfel şi îl trimise pe Artabanos la Susa, porunci ca de îndată să fie chemaţi cei mai de seamă dintre perşi. Cînd se înfăţişară, iată ce le vorbi: „O, perşi, v-am adunat laolaltă ca să vă cer dovada adevăratei vitejii, să nu faceţi de ruşine înfăptuirile de mai înainte ale perşilor — fapte mari, demne de toată preţuirea —; ci fiecare în parte şi cu toţii împreună să ne arătăm dorinţa de luptă; căci e vorba să ne străduim pentru binele nostru, al tuturor. De aceea vă îndemn să întîmpinaţi cu toată bărbăţia acest război; după cîte am aflat, mergem la luptă împotriva unor oameni de valoare [126]; dacă îi vom birui, niciodată o altă armată de oameni nu se va mai ridica împotriva noastră. Deocamdată, să trecem marea, după ce vom fi înălţat zeilor rugi, acelor zei care veghează destinele ţării perşilor.

LIV În aceeaşi zi se făcură pregătirile de trecere pe ţărmul celălalt. Ziua următoare aşteptară să se ivească soarele — pe care voiau să-l vază cum răsare [127] — arzînd pe punţile corăbiilor tot felul de miresme şi aşternînd în drum ramuri de mirt. Cînd soarele începu să se ridice, Xerxes făcu libaţii în mare dintr-o cupă de aur şi se rugă către soare să nu i se întîmple nici un neajuns care să-l împiedice să cucerească Europa mai înainte de a fi ajuns la marginile ei. După ce înălţă ruga, azvîrli cupa în Hellespont împreună cu un crater de aur şi o sabie persană pe care o denumesc akinakes [128]. Nu am cum să judec cu toată siguranţa nici dacă a aruncat aceste lucruri în mare ca o jertfă în cinstea soarelui, nici dacă, pocăit că a bătut cu vergile Hellespontul, i-a făcut un dar ca să-i cîştige bunăvoinţă.

LV După împlinirea acestor ritualuri, perşii începură să treacă spre malul european. Pe unul din cele două poduri, pe cel dinspre Pont, treceau pedestrimea şi toată călărimea, iar pe podul dinspre marea Egee se scurgeau vitele de povară şi slujitorii. Convoiul era deschis de 10 000 de perşi, toţi încununaţi, după care urma grosul armatei alcătuit din tot felul de neamuri. Aceştia trecură în acea zi. În ziua următoare cei dintîi trecură călăreţii şi cei care-şi ţineau lăncile cu vîrful în jos; şi aceştia purtau cununi. Veneau la rînd caii sacri şi carul sacru, pe urmă însuşi Xerxes însoţit de lăncieri şi de 1 000 de călăreţi, iar după ei venea ce mai rămăsese din armată. Totodată corăbiile îşi ridicară pînzele spre coasta opusă. După o altă versiune am auzit că regele ar fi trecut ultimul din toţi.

LVI Xerxes, cînd a venit în Europa, a privit cum trecea armata sub lovituri de bice[129]. Şi a trecut armata marelui rege şapte zile şi şapte nopţi, fără nici un răgaz. Se povesteşte că, după ce Xerxes trecuse Hellespontul, un locuitor al Hellespontului ar fi spus: „O, Zeus, de ce, luîndu-ţi chipul unui bărbat persan şi numele de Xerxes în loc de Zeus, ţi-ai pus în gînd să nu mai laşi piatră pe piatră în Ellada, mînînd împotriva ei toată omenirea? Şi fără acestea îţi sta în putinţă să o dai pierzaniei".

LVII Cînd ajunseră cu toţii pe celălalt ţărm şi se pregăteau să pornească la drum, s-a întîmplat o mare minune pe care Xerxes nu o luă cîtuşi de puţin în seamă, cu toate că tîlcul ei nu era greu de priceput: o iapă fătă un iepure. Faptul arăta foarte limpede că Xerxes se pregătea să arunce asupra Greciei o mîndreţe de armată, plină de măreţie, dar că îndărăt avea să se întoarcă în ţara lui fugind, ca să-şi scape pielea. Regelui i s-a mai arătat şi o altă minune în timpul cît se afla la Sardes: o catîrcă a fătat un catîr care avea două sexe, bărbătesc şi femeiesc; sexul bărbătesc se afla deasupra[130].

LVIII Xerxes, însoţit de armata de uscat, purcese mai departe fără a ţine seama de nici unul din aceste două semne prevestitoare; între timp flota, părăsind apele Hellespontului, o ţinea de-a lungul coastei, îndreptîndu-se într-o direcţie opusă decît cea urmată de pedestrime. Corăbiile navigau spre apus, avînd drept ţintă capul Sarpedon[131], unde, după ce vor fi ajuns, aveau poruncă să aştepte. Dimpotrivă, armata de uscat îşi croia drum prin Chersones spre răsărit şi prin mijlocul oraşului al cărui nume se nimereşte să fie Agora[132], lăsînd la dreapta mormîntul Hellei[133], fiica lui Athamas, şi la stînga oraşul Cardia. De aici, înconjurînd golful numit Melas[134] şi fluviul Melas, ale cărui ape nu s-au dovedit de ajuns pentru a potoli setea armatei, ci au fost secătuite, după ce trecu dincolo de acest fluviu, de la care şi golful pomenit îşi trage numele, armata o ţinu spre apus şi trecu pe lîngă oraşul eolian Ainos[135] şi lacul Stentoris, ajungînd în cele din urmă la Doriscos[136].

LIX Doriscos este un întins ţărm de mare şi o cîmpie nesfîrşită în Tracia, tăiată de apele năvalnicului fluviu Hebru; în acest ţinut fusese înălţată o aşezare regească (această aşezare se numeşte de fapt Doriscos), şi o garnizoană persană[137] străjuia aici, statornicită de Darius încă din vremea cînd pornise împotriva sciţilor. Ţinutul, prin urmare, i se păru lui Xerxes tocmai nimerit să-şi înşire şi să-şi numere armata. Şi regele se puse pe treabă. Comandanţii navelor, după porunca lui Xerxes, trăgeau toate corăbiile, pe măsură ce soseau în Doriscos, la ţărmul care se întinde fără întrerupere în faţa aşezării şi pe care se află localităţile Sale, ctitorită de cei din Samothrake, şi Zone; uscatul se prelungeşte prin promontoriul numit Serreion[138]. Acest ţinut în vechime aparţinea ciconilor[139]. Cînd, în sfîrşit, toate corăbiile atinseră ţărmul şi fură trase pe uscat, corăbierii trecură la odihnă. Între timp, la Doriscos, regele făcea numărătoarea trupelor sale.

LX La ce număr se ridicau mulţimile aduse de fiecare neam în parte, n-aş putea spune cu toată siguranţa (căci acest număr nici nu este mărturisit de vreunul din oameni); se pare totuşi că mulţimea armatei de uscat în întregimea ei se ridica la 170 de miriade[140]. Numărătoarea s-a făcut în felul următor. Într-un singur loc au fost adunaţi 10 000 de oameni şi îngrămădiţi cît s-a putut. În jurul lor s-a tras apoi un cerc. După ce le-a dat drumul, pe urmele cercului au ridicat de jur împrejur un zid a cărui înălţime ajungea omului pînă la brîu; cînd zidul a fost gata, au înghesuit alţi oameni înăuntru locului îngrădit, şi tot aşa, pînă ce în felul acesta au fost număraţi toţi. După numărătoare, au fost împărţiţi pe neamuri[141].

LXI Cei care au luat parte la expediţie au fost următorii[142]: perşii care purtau pe cap un fel de căciuli de pîslă moale, numite tiare[143], şi se îmbrăcau cu hithoane[144] cu mînecă lungă, în culori vii... zale de fier care păreau a fi solzi de peşte[145]. În jurul pulpelor purtau anxyride[146], în loc de scuturi, gherra[147]; sub aceste gherra atîrnau tolbele. Aveau lănci scurte, arcuri uriaşe, săgeţi din trestie. În afară de asta purtau atîrnate de cingătoare, la şoldul drept, pumnale[148].

Mai marele lor era Otanes [149], tatăl lui Amestris, soţia lui Xerxes. Elenii îi numeau în vechime cepheni, dar ei înşişi, cît şi vecinii lor îşi ziceau artei. Cînd însă Perseus, fiul Danaei şi al lui Zeus, a sosit la Kepheus, fiul lui Belos, şi a luat în căsătorie pe fiica acestuia, pe Andromeda, i s-a născut un fiu căruia i-a dat numele de Perses. Pe acest fiu l-a lăsat în ţinutul de baştină, căci se nimerise ca Kepheus să nu aibă urmaşi în linie bărbătească. De la acesta, aşadar, şi-au luat perşii numele [150].

LXII Mezii mergeau la luptă cu aceleaşi haine şi arme. Într-adevăr, acest port este med, şi nu persan [151]. Mezii aveau în frunte pe Tigranes [152], din familia Achemenizilor. Toată lumea îi numea odinioară ari [153]. Cînd pe meleagurile lor de la Atena sosi Medeea din Colchida, şi-au schimbat şi ei numele [154]. Asta mărturisesc ei despre obîrşia lor. Kissienii [155], care însoţeau expediţia, erau echipaţi întocmai ca şi perşii, numai că în loc de căciuli purtau mitre [156]. Pe kissieni îi comanda Anaphes [157], fiul lui Otanes. Hircanii [158], cu aceeaşi îmbrăcăminte şi aceleaşi arme ca şi perşii, erau conduşi de Megaponos, cel care mai tîrziu a fost numit guvernatorul Babilonului.

LXIII Asirienii [159] porniseră la război cu capul apărat de căşti din bronz şi curele împletite, un fel de cască [160] răspîndită la barbari, cu neputinţă de descris. Ei mai aveau scuturi, suliţe, pumnale asemănătoare cu cele egiptene şi, afară de aceste arme, pieptare de in şi măciuci ţintuite cu bumbi de fier [161]. Acest neam este numit de eleni, sirieni ; barbarii însă le-au zis asirieni. Amestecaţi cu asirienii erau şi caldeii [162]. Comanda asupra lor o avea Otaspes, fiul lui Artachaies.

LXIV Bactrienii [163] însoţeau oastea înarmaţi cu arcuri făcute din tulpină de trestie, aşa cum se obişnuieşte pe la ei, şi cu suliţe scurte. Aveau pe cap un fel de turbane care se asemănau cu cele ale mezilor. Sakii, adică sciţii, purtau pe cap kyrbasii, ascuţite spre vîrf, care stăteau drepte şi ţepene [164]. Şi ei purtau anaxyride. Ca arme aveau arcuri cum se făuresc pe la ei, pumnale şi, spre deosebire de alţii, acele toporişti numite sagaris. Pentru aceşti sciţi amyrgieni [165] s-a răspîndit numele de saki. Perşii însă îi numesc pe toţi sciţi

saki. Pe bactrieni şi pe saki îi comanda Hystaspes, fiul lui Darius şi al Atossei.

LXV Indienii [166] erau îmbrăcaţi în haine de bumbac [167], aveau arcuri şi săgeţi din trestie de bambus [168], întărite cu vîrfuri de fier. Aşa erau echipaţi aceşti indieni. În expediţia la care luau parte erau puşi sub comanda lui Pharnazathres, fiul lui Artabates.

LXVI Arii [169] erau înzestraţi cu arcuri medice, iar celelalte arme ale lor erau aceleaşi ca ale bactrienilor. Pe ari îi comanda Sisamnes, fiul lui Hydarnes. Parţii şi chorasmii, sogdienii, gandarii, dadicii [170] aveau aceeaşi îmbrăcăminte şi aceleaşi arme ca şi bactrienii. Iată care erau comandanţii lor : în fruntea parţilor şi chorasmilor se afla Artabazos [171], fiul lui Pharnakes, în fruntea sogdienilor — Azanes, fiul lui Artaios, iar mai mare peste gandari şi dadici era pus Artyphios, fiul lui Artabanos.

LXVII Caspii [172] erau îmbrăcaţi în cojoace. Ca arme aveau arcurile obişnuite pe la ei, făurite din trestie, şi akinakes. Astfel erau îmbrăcămintea şi armele lor. Mai marele caspilor era Ariomardos, fiul lui Artyphios. Sarangii [173] băteau la ochi prin veşmintele lor colorate, aveau o încălţăminte care se ridica pînă la genunchi, arcuri şi suliţe medice ; pe sarangi îi comanda Pherendates, fiul lui Megabazos. Pactyeii [174] purtau şi ei cojoace, aveau arcuri şi pumnale, făurite de ei. În fruntea lor se afla Artayntes, fiul lui Ithamithres.

LXVIII Uţii, mycienii [175], paricanii [176] erau înzestraţi ca şi pactyeii. Comandanţii lor erau următorii : pe uţi şi mycieni îi comanda Arsamenes, fiul lui Darius, pe paricani — Siromitres, fiul lui Oiobazos.

LXIX Arabii [177] erau înfăşuraţi în haine lungi strînse în mijloc ; ei purtau pe dreapta arcuri uriaşe cu îndoitura inversă [178]. Etiopienii [179] se înfăşuraseră în piei de panteră şi de leu. Arcurile lor, uriaşe, făurite din tulpină de curmal, aveau nu mai puţin de patru coţi. La arcuri foloseau nişte săgeţi mici din trestie, al căror vîrf, în loc să fie din fier,

era făcut dintr-o piatră ascuţită, aceeaşi cu care îşi gravau şi pietrele de pecetie[180]. Mai aveau şi suliţe pe care se afla fixat un corn de căprioară, bine ascuţit, în felul unui vîrf de lance, precum şi ghioage ţintuite. Ei merg la luptă cu jumătate din corp lipit cu ghips, iar cealaltă jumătate vopsită cu roşu de miniu[181]. Pe arabi şi pe etiopienii din sus de Egipt îi comanda Arsames, fiul lui Darius şi al Artystonei, fiica lui Cyrus, pe care Darius a iubit-o cel mai mult dintre soţiile lui şi căreia i-a înălţat o statuie de aur.

LXX Prin urmare, peste etiopienii din sus de Egipt şi peste arabi comanda o avea Arsames, dar etiopienii dinspre soare-răsare (căci la expediţie luau parte două feluri de etiopieni) fuseseră rînduiţi alături de indieni. Ca înfăţişare nu se deosebeau întru nimic de ceilalţi etiopieni, numai doar la grai şi păr, căci etiopienii din partea soarelui-răsare au părul drept, iar cei din Libya au părul cel mai creţ dintre toţi oamenii. Armele şi hainele acestor etiopieni din părţile Asiei erau aproape aceleaşi ca ale indienilor, însă pe cap purtau piei jupuite de pe faţa cailor cu urechi cu tot şi cu coamă. Coama de cal ţinea loc de panaş, iar urechile cailor le purtau înţepenite. Ca mijloc de apărare, în loc de scuturi îşi făcuseră paveze din piele de cocor[182].

LXXI Libyenii[183] mergeau la luptă îmbrăcaţi în haine de piele[184] şi se foloseau de suliţe cu vîrful ars în foc. Mai mare peste ei era Massages, fiul lui Oarizos.

LXXII Paflagonii[185] porniseră la război avînd pe cap coifuri împletite din fîşii, scuturi mici şi lănci nu prea lungi. Pe lîngă acest echipament mai aveau arme de ochit şi pumnale. Picioarele le erau încălţate, după portul lor, pînă la jumătatea pulpei. Ligyenii, matienii, mariandynii[186] şi sirienii[187] aveau aceleaşi veşminte şi arme ca şi paflagonii. Aceşti sirieni sînt numiţi de perşi cappadocieni. În fruntea paflagonilor şi a matienilor se afla Dotos, fiul lui Megasidros. Mariandynii, ligyenii, sirienii se aflau sub comanda lui Gobryas, fiul lui Darius şi al Artystonei.

LXXIII Îmbrăcămintea şi armele frigienilor sînt foarte apropiate de cele ale paflagonilor, cu foarte mici deosebiri.

Frigienii[188], după cîte povestesc macedonenii, au fost numiţi brygi, atîta vreme cît au locuit în Europa şi au fost vecinii lor. Strămutîndu-se în Asia, o dată cu schimbarea ţinutului, şi-au schimbat şi numele. Armenii erau echipaţi la fel cu frigienii, sînt doar o colonie a frigienilor[189]. Amîndouă neamurile se aflau sub comanda lui Artochmes, care era căsătorit cu o fiică a lui Darius.

LXXIV Armele lydienilor sînt aproape aidoma cu cele ale elenilor. Lydienii se numeau odinioară meoni, dar, schimbîndu-şi numele, şi-au luat denumirea de la Lydos, fiul lui Atys[190]. Mysienii aveau pe cap coifuri — cum se poartă la ei —, scuturi mici, iar la luptă se foloseau de suliţe cu vîrful trecut prin foc. Ei sînt coloni ai lydienilor şi după muntele Olympos mai sînt numiţi şi olympieni[191]. Peste lydieni şi mysieni comanda Artaphrenes, fiul lui Artaphrenes, cel care făcuse o debarcare împreună cu Datis[192].

LXXV Tracii[193] însoţeau expediţia purtînd pe cap căciuli din blană de vulpe, îmbrăcaţi cu hithoane, peste care se înfăşurau cu mantale viu colorate[194]. În picioare şi peste pulpe aveau o încălţăminte din piele de căprioară. Ca arme au suliţe, scuturi uşoare şi pumnale mici. Această populaţie, după ce a trecut în Asia, a fost numită bithyni, dar, mai înainte vreme, după spusele lor, se numeau strymonieni, căci locuiau pe malurile Strymonului. Ei susţin că au fost alungaţi de pe meleagurile lor de teucri şi mysieni. Peste tracii din Asia comanda Bassakes, fiul lui Artabanos.

LXXVI Pisidienii...[195] aveau mici scuturi din piele netăbăcită de bovină ; fiecare om purta cîte două ţepuşe făurite în Lycia[196] ; pe cap aveau coifuri de bronz. La coifuri erau adăugate urechi şi coarne de bou, turnate în bronz, peste care fluturau panaşe. Pulpele şi le înfăşurau în fîşii vopsite cu purpură. La aceste populaţii se află un oracol al lui Ares[197].

LXXVII Cabalii meioni[198], numiţi lasoni, erau înzestraţi la fel cu cilicienii. Îmbrăcămintea lor o voi descrie cînd voi ajunge cu povestirea la înfăţişarea cilicienilor[199]. Milyenii[200] aveau lănci scurte şi veşminte prinse cu fibule. Unii din ei

aveau arcuri lyciene[201], iar în jurul capului se înfăşurau, în chip de cască, cu piei de animale. Toţi aceştia ascultau de poruncile lui Badres, fiul lui Hystanes.

LXXVIII Moschii aveau pe cap căşti de lemn; erau înarmaţi cu scuturi şi lănci cu mîner scurt, la care însă ascuţişul fierului era lung. Tibarenii, macronii şi mossynecii[202] mergeau la luptă cu aceleaşi arme ca şi moschii. Toţi aceştia la un loc erau uniţi sub comanda următorilor comandanţi: moschii şi tibarenii sub comanda lui Ariomardos, fiul lui Darius şi al Parmysei, fiica lui Smerdis, fiul lui Cyrus, iar macronii şi mossynecii — sub cea a lui Artayctes[203], fiul lui Herasmis, cel care guverna Sestosul în Hellespont.

LXXIX Marii[204] purtau coifuri din curele împletite — după portul lor de acasă —, scuturi mici de piele şi arme de ochit. Colchidienii[205] aveau pe cap coifuri de lemn, iar ca arme aveau scuturi din piele de bou netăbăcită, lănci scurte, precum şi săbii încovoiate. Peste mari şi colchidieni comanda Pharandates, fiul lui Teaspis. Alarodienii şi saspirii[206] însoţeau trupele înarmaţi la fel ca şi colchidienii. În fruntea lor se afla Masistios[207], fiul lui Siromitres.

LXXX Populaţiile insulelor din Marea Roşie care însoţeau şi ele oştile, locuitori ai acelor insule hotărîte de rege ca locuinţă pentru aşa-numiţii „surghiuniţi" [208], aveau îmbrăcăminte şi arme foarte apropiate de cele ale mezilor. Peste aceşti insulari se afla Mardontes, fiul lui Bagaios, cel care în anul următor acestor evenimente a căzut în bătălia de la Mycale, unde a luptat în fruntea celor pe care-i comanda[209].

LXXXI Acestea erau populaţiile care luptau pe uscat şi fuseseră rînduite în corpuri de infanterie. Mai marii acestei armate erau cei care tocmai au fost numiţi. Tot ei erau cei care rînduiseră şi număraseră oamenii, numiseră hiliarhii şi miriarhii. Miriarhii numiseră la rîndul lor pe comandanţii cetelor de o sută şi de zece oameni. Unii erau şefii unităţilor militare, alţii — şefii unităţilor etnice[210].

LXXXII Comandanţii erau, prin urmare, cei care au fost numiţi. Peste aceştia şi peste întreaga armată de uscat comandau Mardonios, fiul lui Gobryas, Tritantaichmes, fiul lui Artabanos, acel Artabanos care fusese de părere să nu se pornească cu război împotriva Elladei, şi Smerdomenes, fiul lui Otanes, ambii fii ai unor fraţi ai lui Darius, deci veri primari cu Xerxes[211], Masistes[212], fiul lui Darius şi al Atossei, Gergis[213], fiul lui Ariazos, Megabyzos[214], fiul lui Zopyros. Aceştia erau comandanţii întregii pedestrimi, fără a pune la socoteală pe cei 10 000 de perşi.

LXXXIII Pe aceştia, aleşi unul şi unul, îi comanda Hydarnes[215], fiul lui Hydarnes. Perşii despre care este vorba se numeau nemuritori, din pricina pe care am s-o lămuresc: dacă numărul lor scădea prin dispariţia unuia dintre ei, fie doborît de moarte, fie de boală, era ales alt om în loc, aşa că ei niciodată nu erau mai mulţi sau mai puţini de 10 000. Dintre toţi perşii, aceştia desfăşurau un lux orbitor şi erau cei mai vajnici luptători. Îmbrăcămintea şi armele lor erau aşa cum le-am descris, afară doar că mai erau gătiţi cu nenumărate podoabe de aur[216]. Împreună cu ei duceau harmamaxe[217] în care se aflau ţiitoarele lor, precum şi multe slugi ales îmbrăcate. Hrana de care aveau nevoie era cărată, aparte de cea a restului oştirii, pe spinarea cămilelor şi a animalelor de povară.

LXXXIV Aceste populaţii călăresc. Nu toate populaţiile însă dădeau cete de călăreţi, ci numai acelea pe care am să le înşir. Perşii aveau acelaşi port ca şi pedestrimea lor, deşi unii din ei purtau pe cap un fel de apărătoare făurită din bronz sau din fier bătut cu ciocanul.

LXXXV Mai sînt şi nişte oameni nomazi, numiţi sagarţi[218], de neam şi limbă perşi, care au un port amestecat, şi după perşi, şi după pactyei; ei dădeau 8 000 de călăreţi. N-au obiceiul să poarte arme, nici de bronz, nici de fier, afară de pumnale, dar se folosesc de funii împletite din curele[219]. În aceste funii îşi pun toată nădejdea cînd pornesc la război. Iată cum se desfăşoară lupta purtată de ei. Cînd se încaieră cu duşmanii, azvîrl funiile care au la capăt cîte un laţ. De cîte ori se întîmplă să le cadă în laţ fie un cal, fie

un om, îl trag spre ei. Cei prinşi în ochiul laţului sînt pierduţi. Aşa e felul lor de luptă, iar ei sînt rînduiţi printre detaşamentele de perşi.

LXXXVI Mezii aveau acelaşi port ca şi pedestrimea. La fel şi kissienii. Indienii erau înzestraţi cu aceleaşi arme ca şi cei din pedestrime... Ei mînau atît cai de călărie, cît şi care de luptă [220]. La care erau înhămaţi cai şi măgari sălbatici. Bactrienii aveau aceeaşi îmbrăcăminte şi aceleaşi arme ca şi cei din pedestrime. La fel şi caspii [221]. Libyenii erau şi ei îmbrăcaţi şi înarmaţi ca fraţii lor din pedestrime. Şi aceştia toţi conduceau care de luptă. Caspii şi paricanii erau la fel înzestraţi ca cei din pedestrime. Arabii aveau acelaşi port ca pedestraşii; toţi mînau cămile care ca iuţeală nu sînt depăşite de cai [222].

LXXXVII Numai aceste singure populaţii dădeau cete de cavalerie. Numărul călărimii se ridica la 80 000 [223], afară de cămile şi carele de luptă. Călăreţii erau împărţiţi pe escadroane. Arabii veneau cei din urmă. Caii nu pot suferi mirosul cămilei şi de aceea arabii erau aşezaţi la urmă, ca să nu sperie călărimea.

LXXXVIII Comandanţii cavaleriei erau Harmamithres şi Tithaios, fiii lui Datis [224]. Al treilea, care ar fi trebuit să li se alăture, Pharnuches, fusese lăsat bolnav la Sardes. Cînd plecaseră din Sardes, i se întîmplase o nenorocire nedorită. Aflîndu-se călare, un cîine s-a repezit între picioarele calului şi calul, care nu-l văzuse la timp, s-a speriat, s-a ridicat în două picioare şi l-a aruncat pe Pharnuches. Căzătura l-a făcut să verse sînge şi apoi s-a îmbolnăvit de ftizie. Cît despre cal, slugile pe dată l-au pedepsit după poruncă: l-au dus la locul unde şi-a zvîrlit stăpînul şi i-au tăiat picioarele de la genunchi. În felul acesta şi-a pierdut Pharnuches comanda.

LXXXIX Trireme erau în număr de 1 207. Iată de cine erau trimise. Fenicienii, împreună cu sirienii din Palestina [225], dădeau 300 de corăbii. Oamenii erau îmbrăcaţi şi înarmaţi în felul următor. Pe cap aveau căşti de o formă foarte apropiată cu portul grecilor şi erau îmbrăcaţi cu pieptare de in [226].

Mînuiau scuturi fără bordură şi arme de ochit. Aceşti fenicieni, chiar după spusele lor, locuiseră odinioară pe marginile Mării Roşii [227] şi de acolo, trecînd peste Siria, s-au stabilit pe ţărmul mării. Această porţiune a Siriei şi toată întinderea de pămînt pînă spre Egipt se numeşte Palestina [228]. Egiptenii [229] se înfăţişau cu 200 de nave. Ei aveau pe cap coifuri făcute din fîşii de piele împletite, scuturi concave cu margine lată, suliţe de un anumit tip pentru bătăliile pe mare şi topoare uriaşe; cei mai mulţi dintre ei aveau platoşe şi purtau machaire [230] uriaşe. Acestea erau armele pe care le purtau egiptenii.

XC Ciprioţii [231] dădeau 150 de corăbii. Ei erau astfel echipaţi: comandanţii lor aveau capul înfăşurat cu mitre [232], iar ceilalţi soldaţi purtau kitaris [233]. Celelalte veşminte sînt la fel cu ale elenilor. Dintre ciprioţi fac parte mai multe neamuri: cei veniţi din Salamina şi de la Atena, cei veniţi din Arcadia [234], cei din Kythnos [235], cei din Fenicia, alţii şi din Etiopia [236], aşa cum mărturisesc ciprioţii înşişi.

XCI Cilicienii [237] erau acolo cu 100 de corăbii. Şi aceştia purtau pe cap coifuri, după cum le este portul. În loc de scuturi aveau un fel de paveze uşoare din piele de viţel netăbăcită, cu păr cu tot, şi erau îmbrăcaţi în hithoane de lînă. Fiecare ostaş avea două lănci şi o sabie cu înfăţişare foarte apropiată de cea a machairelor egiptene. Cilicienii se numeau în vechime hypacheeni [238]. Numele lor şi l-au luat de la Kilix [239], fiul fenicianului Agenor. Pamphylienii [240] veniseră şi ei cu 30 de corăbii. Armele lor erau la fel cu ale elenilor. Pamphylienii din ziua de azi sînt urmaşii acelora care s-au împrăştiat după războiul troian însoţiţi de Amphilochos şi Calchas [241].

XCII Lycienii [242] aduceau 50 de corăbii. Ei purtau platoşe şi cnemide, aveau arcuri din lemn de corn, săgeţi din trestie, fără aripioare şi arme de ochit. Pe umeri le atîrnau piei de capră, pe cap purtau un fel de căciuli ascuţite încinse cu pene în formă de coroană. Ca arme aveau pumnale şi săbii încovoiate [243]. Lycienii se numeau termili şi se trăgeau din Creta. Numele lor şi l-au luat după Lycos, fiul atenianului Pandion.

XCIII Dorienii din Asia [244] aduceau 30 de corăbii. Ei erau înarmaţi ca şi elenii. Provenienţa lor este din Pelopones. Carienii [245] se înfăţişau cu 70 de corăbii; echipamentul lor era încolo aidoma cu cel al elenilor, numai că aveau şi iatagane, şi pumnale. Cum se numeau mai înainte vreme se află menţionat în primele mele povestiri [246].

XCIV Ionienii veniseră cu 100 de nave, echipaţi ca şi elenii. Atîta vreme cît locuiseră în Pelopones, în ţinutul care se numeşte astăzi Achaia [247], înainte de sosirea lui Danaos [248] şi a lui Xuthos [249] în Pelopones, ionienii, după cîte povestesc elenii, se numeau pelasgi aigialei [250]. Numele de ionieni şi l-au luat după Ion, fiul lui Xuthos.

XCV Insularii [251], înarmaţi ca şi elenii, aduceau 17 corăbii. Ei sînt de asemenea de neam pelasgic, numit mai tîrziu ionic, din aceeaşi pricină ca şi ionienii Dodecapolei veniţi din regiunea Atenei [252]. Eolienii [253] se înfăţişau cu 60 de corăbii, echipaţi ca şi elenii. După o vorbă care umblă printre eleni, odinioară numele lor era tot acela de pelasgi [254]. Cei din Hellespont [255] — afară de locuitorii Abydosului (care primiseră poruncă din partea regelui să rămînă pe loc şi să asigure paza podurilor) —, care plecaseră în expediţie din ţinuturile Pontului, aduceau 100 de corăbii. Echipamentul lor era la fel cu cel al elenilor. Ei sînt coloni ai ionienilor şi ai dorienilor.

XCVI Pe toate aceste nave erau îmbarcaţi soldaţi perşi, mezi şi saki [256]. Dintre toţi cei pomeniţi, corăbiile cele mai lesne de mînuit pe mare le aduseseră fenicienii, iar dintre fenicieni, locuitorii Sidonului.

În fruntea tuturor acestor luptători, cît şi în fruntea celor rînduiţi în armata de uscat se aflau şefi băştinaşi pe care eu nu-i mai amintesc, căci nu sînt nevoit s-o fac din datorie pentru adevărul istoric [257]. Nici conducătorii fiecărui neam nu erau vrednici să fie pomeniţi, şi apoi să nu uităm că la fiecare neam în parte erau tot atîţia conducători cîte oraşe. Toţi aceştia însoţeau expediţia nu în calitate de şefi militari, ci ca şi ceilalţi ostaşi, doar ca sclavi. Şefii militari care aveau puteri depline şi comandanţii fiecărei populaţii, cîţi dintre ei erau perşi, au fost numiţi în lucrarea mea.

XCVII Comanda asupra forţelor navale o aveau următorii: Ariabignes [258], fiul lui Darius, Prexaspes [259], fiul lui Aspathines, Megabazos [260], fiul lui Megabetes, şi Achaimenes [261], fiul lui Darius. Ariabignes, fiul lui Darius şi al fiicei lui Gobryas, se afla în fruntea flotei ioniene şi a celei cariene; Achaimenes, frate bun cu Xerxes, comanda flota egiptenilor, iar ceilalţi doi — restul flotei [262]. Trieconterele, penteconterele, vasele uşoare ale ciprioţilor, micile vase de transportat caii se pare că se ridicau la numărul de 3 000 [263].

XCVIII După comandanţi, cei mai renumiţi dintre cei care se aflau îmbarcaţi erau următorii [264]: sidonianul Tetramnestos, fiul lui Anysos, tyrianul Matten, fiul lui Eiromos, aradianul Merbalos, fiul lui Agbalos, cilicianul Syennesis, fiul lui Oromedon, lycianul Kybernis, fiul lui Kossika, cipriotii Gorgos, fiul lui Hersis, şi Timonax, fiul lui Timagoras, carienii Histiaios [265], fiul lui Tymnes, Pigres, fiul lui Hysseldomos, Damasithymos [266], fiul lui Candaules.

XCIX Dintre ceilalţi care deţineau funcţii de comandă nu mai amintesc pe nimeni — căci n-am de ce s-o fac — afară doar de Artemisia, pe care o admir din toată inima, pentru că a luat parte ca femeie la expediţia împotriva Elladei [267]. După moartea soţului ei, Artemisia, care se ocupa de conducerea efectivă a tiraniei şi avea un copil nevîrstnic, fără să fie cîtuşi de puţin silită, a luat parte la expediţie numai din propria-i voinţă şi însufleţire. Numele ei era Artemisia, fiica lui Lygdamis, de neam din Halicarnas după tată şi cretană după mamă. Ea domnea peste Halicarnas, Cos, Nisyros, Calymnos [268] şi se înfăţişase cu cinci corăbii. Din întreaga flotă, avea navele cele mai renumite după cele ale sidonienilor, iar dintre toţi aliaţii s-a dovedit cel mai bun sfetnic al regelui. Populaţia cetăţilor pe care le-am numit şi peste care ea domnea era, aşa cum afirm eu, în întregime dorică. Locuitorii Halicarnasului [269] sînt din Troizena, cei din celelalte cetăţi au venit din Epidauros [270].

C Dar s-a vorbit îndeajuns despre armata navală. Xerxes, după ce s-au făcut numărătoarea şi împărţirea armatei, fu cuprins de dorinţa de a-şi trece trupele în revistă. Apoi îşi împlini voia şi, suit pe carul său de luptă, trecu prin dreptul fiecărui neam, se interesă de fiecare în parte, iar răspunsurile fură notate în scris[271]. Şi aşa Xerxes străbătu de la un capăt la altul şirurile călărimii şi ale pedestrimii. Cînd trecerea în revistă s-a terminat, corăbiile au fost trase spre larg, iar Xerxes, schimbîndu-şi locul din car pe o corabie sidoniană[272], se aşeză sub un cort aurit şi pluti de-a lungul prorelor. El punea întrebări despre fiecare corabie, întocmai cum făcuse pentru armata de uscat, şi porunci ca răspunsurile să fie însemnate. Comandanţii corăbiilor îşi scoseseră navele în larg, cam la o depărtare de patru plethre de ţărm, unde aruncaseră ancora. Toţi îşi întorseseră prorele spre ţărm, în linie dreaptă, iar epibaţii erau înarmaţi ca pentru luptă. Regele privea, plutind pe corabia sa, între şirul de prore şi malul mării[273].

CI După ce trecu astfel prin faţa tuturor navelor şi coborî de pe corabie, Xerxes îl chemă la sine pe Demaratos, fiul lui Ariston, care îl însoţea în expediţia împotriva Greciei şi îl întrebă aşa: „Demaratos, acum mi-ar face plăcere să-ţi pun o întrebare. Tu eşti elen şi, după cîte aflu de la tine şi de la alţi eleni cu care am prilejul să stau de vorbă, vii dintr-o cetate care nu este nici cea mai neînsemnată, nici cea mai slabă. Spune-mi deci, rogu-te, crezi că elenii vor da piept cu mine şi vor ridica mîna împotriva mea? După cîte socot eu, chiar dacă am admite că toţi elenii s-ar uni cu cei care locuiesc spre soare-apune, ei tot n-ar fi în stare să facă faţă atacului meu, numai dacă între ei ar domni deplină înţelegere. Vreau totuşi să aflu şi de la tine cam ce spui despre cele ce mă preocupă". Aşa întrebă regele, iar Demaratos, luînd cuvîntul, zise: „Rege, pe care cale să umblu? Pe cea a adevărului sau pe cea a linguşirii?" Regele îi porunci să spună tot adevărul, întărind că spartanul nu-i va fi mai puţin drag decît înainte vreme[274].

CII Cînd Demaratos auzi acestea, iată ce-i spuse: „Rege, deoarece porunceşti să vorbesc cu sufletul deschis, să lămuresc lucruri care, dacă le-ar spune oricine altul în locul

meu, ar putea fi dovedit mai tîrziu ca mincinos: în Grecia, nutritoarea oamenilor a fost întotdeauna sărăcia; dar oamenii au împămîntenit vitejia, rodită din cumpătarea înţeleaptă şi din asprimea legiuirii; prin vitejie Ellada se apără de sărăcie şi de stăpînire străină. N-am decît cuvinte de laudă pentru toţi elenii care locuiesc în ţinuturile dorice, dar iată ce am de spun nu despre toţi, ci numai despre lacedemonieni: mai întîi, că nu e cu putinţă să primească cîndva propunerile tale de prieteşug, aducătoare de înrobire pentru Ellada; apoi, că te vor înfrunta în luptă chiar dacă toţi ceilalţi eleni ţi-ar fi binevoitori. Nu căuta să afli de la mine care este numărul lor. Indiferent de număr, sînt în stare să facă aşa ceva: de-ar fi să păşească în rîndurile lor de bătaie numai 1 000 de oameni, mai puţin sau mai mult de 1 000, aceştia tot se vor război cu tine".

CIII La auzul acestor cuvinte, Xerxes spuse zîmbind: „Demaratos, ce fel de vorbă e asta? 1 000 de oameni să lupte împotriva unei oştiri cît frunză şi iarbă? Hai, ia spune-mi, tu care susţii că ai fost regele acestor oameni. Ai vrea oare fără zăbavă să te lupţi unul la zece? Totuşi, dacă rînduiala în cetatea voastră este întocmai cum o zugrăveşti — tu, regele lor —, după legile voastre se cuvine să ţii piept unui număr de două ori pe atît, căci dacă fiecare din cetăţeni face cît zece oameni din oştirea mea, îmi place să cred că tu faci cît 20. Numai astfel cele ce susţii ar putea fi îndreptăţite. Dar dacă voi, cei cu înfăţişarea şi statura ta şi a acelor eleni care adesea vin cu treburi la mine, nu faceţi decît să vă lăudaţi pînă la ceruri, bagă de seamă că asemenea cuvînt, ca cel care a fost rostit, să nu fie o vorbă goală. Hai să privim lucrurile pe toate feţele. Cum de-i cu putinţă ca 1 000, să zicem 10 000, să zicem şi 50 000 de oameni, să înfrunte o armată atît de numeroasă, dacă toţi sînt deopotrivă oameni liberi şi nu-s supuşi comandei unuia singur? Căci noi sîntem mai mult de 1 000 împotriva unui singur om, admiţînd că numărul lor se ridică la 5 000[275]. Dacă ar fi fost comandaţi de unul singur, aşa cum e obiceiul pe la noi, s-ar putea ca, de frica acestuia, să se arate mai viteji decît le este firea şi, oricît de puţini, să meargă siliţi de lovituri împotriva unor vrăjmaşi mai numeroşi; liberi însă în acţiunile lor, n-au să

facă nici una, nici alta. Părerea mea este că, fie ei şi egali ca număr cu noi, elenii singuri ar lupta greu împotriva perşilor ; dimpotrivă, numai la noi se întîmplă despre ce vorbeşti tu, e drept însă că destul de rar. Printre perşii din gărzile mele se află într-adevăr oameni care de bună voie s-ar lupta deodată cu trei bărbaţi eleni. Cum n-ai cunoştinţă despre ei, trăncăneşti degeaba".

CIV Iată răspunsul lui Demaratos : „O, rege, ştiam de la început că, spunînd adevărul, n-am să-ţi fiu pe plac. Cum însă m-ai silit să-l grăiesc fără ocolişuri, am spus cele ce se cuveneau despre spartani. Cu toate acestea, cît îi iubesc eu pe ei în împrejurările de faţă, o ştii prea bine, ei care mi-au răpit demnitatea de rege şi drepturile strămoşeşti, ei care au făcut din mine un om lipsit de patrie şi un venetic, în vreme ce tatăl tău m-a primit şi mi-a dat putinţa să-mi refac viaţa şi casa. Nu-i de crezut ca un om cu mintea întreagă să înlăture de la sine bunăvoinţa ce i se arată ; dimpotrivă, o preţuieşte în cel mai înalt grad. Eu unul nu fac pe grozavul că sînt în stare să mă lupt cu zece oameni, nici măcar cu doi. De bună voie nu m-aş lupta nici măcar cu un singur om. Dacă însă ar fi nevoie să mă bat, aş lupta, de preferinţă, înaintea oricăruia altul cu unul dintre aceia care susţin că fac cît trei eleni ! Aşa e şi cu spartanii, cînd luptă corp la corp nu-s cu nimic mai prejos decît alţi oameni, şi cînd sînt adunaţi în cete, se dovedesc cei mai viteji din lume. Cu toate că au calitatea de oameni liberi, ei nu-s totuşi cu desăvîrşire liberi. Stăpînă peste ei este legea de care se tem cu mult mai straşnic decît supuşii tăi faţă de tine. Ei săvîrşesc orice le-ar cere ea şi ea cere mereu acelaşi lucru : să nu fugă de pe cîmpul de luptă în faţa mulţimii duşmanilor, fie aceasta cît de numeroasă, ci să rămînă pe loc, să învingă sau să moară. Dacă ţie astfel de vorbe ţi se par trăncăneală, pe viitor doresc să păstrez tăcere. Şi acum n-am vorbit decît silit. Facă-se însă, rege, după cum ţi-i voia !"

CV Aşa îi răspunse Demaratos regelui. Xerxes însă începu să rîdă şi, fără să-i arate supărare, îi îngădui cu toată blîndeţea să părăsească locul. După ce a stat de vorbă cu spartanul şi l-a statornicit pe Mascames, fiul lui Megadostes, ca guvernator în regiunea Doriscos, înlăturîndu-l pe cel numit de Darius[276], şi-a pornit armata prin Tracia împotriva Elladei.

CVI Mascames, pe care Xerxes l-a lăsat în urmă, s-a dovedit un bărbat atît de devotat, încît numai lui îi trimitea regele tot felul de daruri — ca unuia care se deosebea prin vitejie de toţi guvernatorii cîţi fuseseră statorniciţi fie de el, fie de Darius[277] ; şi îi trimitea daruri regulat în fiecare an. Aşa face şi Artaxerxes[278], fiul lui Xerxes, faţă de urmaşii lui Mascames. Regii perşi statorniciseră încă înainte de această campanie guvernatori în Tracia şi pretutindeni în Hellespont. Aceştia toţi, atît cei din Tracia cît şi cei din Hellespont, afară de cel din Doriscos, au fost alungaţi de eleni după sfîrşitul luptelor[279]. Pe guvernatorul din Doriscos, pe Mascames, nimeni nu l-a putut clinti din loc, deşi mulţi au încercat s-o facă. Din această pricină sînt trimise daruri întotdeauna de regele care domneşte peste perşi.

CVII Dintre cei alungaţi de eleni, pe nici unul regele Xerxes nu l-a socotit om de omenie afară de Boges din Eion. Pe acesta nu mai contenea să-l laude, iar pe copiii lui, cîţi mai trăiau în Persia, i-a preţuit cum nu se poate mai mult. Într-adevăr, Boges s-a şi dovedit vrednic de mare laudă. El, în timp ce era împresurat de atenieni şi de Kimon, fiul lui Miltiades[280], deşi i-ar fi fost cu putinţă să părăsească cetatea în urma unei capitulări şi să se întoarcă în Asia, n-a voit s-o facă, ci, ca să nu-i pară regelui că îşi cruţă viaţa din laşitate, a ţinut piept vrăjmaşului pînă la sfîrşit. Cînd s-au isprăvit toate merindele din întăritură, a înălţat un rug uriaş pe care şi-a jertfit copiii, soţia, ţiitoarele, slugile şi la urmă i-a dat foc. Apoi, de pe zidurile întăriturii, a împrăştiat în apele Strymonului tot aurul şi tot argintul cît se afla în cetate[281]. După aceasta s-a azvîrlit şi el în foc. Astfel că, pe bună dreptate, este încă slăvit pînă şi astăzi de către perşi.

CVIII De la Doriscos, Xerxes s-a îndreptat spre Ellada. Pe toţi cei care îi întîlnea în calea sa, îi silea să îngroaşe rîndurile armatelor sale. Aşa cum s-a arătat mai înainte, între-

gul ţinut pînă în Thessalia fusese înrobit de perşi şi lumea era silită să plătească biruri regelui. Campania de cucerire s-a purtat sub comanda lui Megabazos şi apoi sub cea a lui Mardonios [282]. În drum, plecînd de la Doriscos, Xerxes trecu mai întîi pe lîngă nişte aşezări întărite aparţinînd cetăţenilor din Samothrake [283]. Cea mai dinspre soare-apune se numeşte Mesambria. Alăturată Mesambriei se află aşezarea Stryme, care aparţine thasienilor [284]. Printre aceste localităţi, la mijloc, curge fluviul Lisos care, pe acea vreme, nu avea apă pentru a îndestula nevoile armatei lui Xerxes şi a secat. Acest ţinut s-a numit odinioară Galaica, dar astăzi îi zice Briantica [285]; ca să vorbim însă pe bună dreptate, şi acest ţinut aparţine ciconilor [286].

CIX După ce trecu albia secată a fluviului Lisos, Xerxes îşi urmă drumul pe lîngă oraşele elene Maroneia, Dicaia, Abdera [287]. El trecea pe lîngă ele şi totodată pe lîngă lacurile renumite din vecinătatea lor care sînt următoarele: între Maroneia şi Stryme se află lacul Ismaris [288]; aproape de Dicaia, lacul Bistonis [289], în care îşi varsă apele rîurile Trauos şi Compsatos; în împrejurimile Abderei [290], Xerxes nu trecu pe lîngă vreun lac renumit, ci pe lîngă fluviul Nestos [291], care se varsă în mare. După aceste ţinuturi drumul ducea pe lîngă oraşele de pe continent ale thasienilor; în unul din ele se găseşte un lac care are cam 30 de stadii de jur împrejur, plin de peşte şi cu apa foarte sărată. Lacul a fost secat doar de animalele de povară care singure i-au băut apă. Numele acestui oraş este Pistyros [292].

CX În drumul său Xerxes lăsa aceste oraşe de coastă — întemeiate de eleni — la stînga. Iată acum care erau neamurile trace prin ţinutul cărora ducea drumul [293]: paiţii, ciconii, bistonii, sapeii, derseii, edonii, satrii [294]; dintre traci, cei care locuiau la marginea mării urmau oştirile suiţi pe corăbii; cei care locuiau în inima ţării şi care au şi fost pomeniţi de mine — în afară de satri — toţi îi urmau pe jos pe perşi, mînaţi cu silnicie.

CXI Satrii n-au fost supuşi nici unui muritor, după cîte se ştie, ci continuă pînă în zilele mele să fie mereu singurul neam liber dintre traci [295]. Ei locuiesc pe nişte munţi înalţi,

împăduriţi cu tot soiul de arbori, cu piscuri acoperite de zăpadă, şi sînt foarte pricepuţi în meşteşugul războiului. Aceştia sînt tracii la care se află oracolul lui Dionysos [296]; acest oracol se află pe cele mai înalte vîrfuri. Dintre satri, bessi sînt cei care îndeplinesc sarcinile de profeţi în sanctuar, iar oracolele sînt date de o preoteasă, întocmai ca la Delfi, fără alte ceremonii mai deosebite [297].

CXII După ce Xerxes lăsă în urmă ţinutul de care am vorbit, trecu pe lîngă cetăţuile pierilor [298], din care una se numeşte Phagers [299], iar cealaltă Pergamos. Aici drumul trece chiar pe lîngă aceste cetăţui, lăsînd în dreapta muntele Pangeu [300], masiv întins şi înalt, unde se găsesc mine de aur şi de argint pe care le lucrează pierii, odomanţii [301] şi mai cu seamă satrii.

CXIII Trecînd pe lîngă ţinutul peonilor, doberilor şi paioplilor [302] care locuiesc spre miazănoapte de muntele Pangeu, Xerxes o ţinu tot spre soare-apune pînă cînd ajunse la fluviul Strymon şi la oraşul Eion [303], pe care, pe cînd trăia încă, îl guvernase Boges, despre care tocmai am vorbit ceva mai înainte. Regiunea aceasta de la poalele muntelui Pangeu se numeşte Phyllis şi se întinde spre apus pînă spre fluviul Angites [304] care se varsă în Strymon, iar spre miazăzi, pînă la însuşi fluviul Strymon, în care magii, pentru a dobîndi auspicii favorabile, înjunghiară cai albi [305].

CXIV După împlinirea acestora şi a multor altor rituri de magie în apele fluviului, armata se revărsă peste podurile pe care le găsi întinse peste Strymon, la locul Nouă Drumuri [306] din ţinutul edonilor. Cînd perşii au aflat că acest ţinut poartă numele de Nouă Drumuri, au îngropat de vii în acel loc tot atîţia băieţi şi fecioare, copii de-ai localnicilor. Îngroparea de vii a oamenilor este un obicei pers, căci, după cîte aflu, şi Amestris, soţia lui Xerxes, la bătrîneţe, ca să-şi arate recunoştinţa ce-o purta faţă de zeul care se zice că este sub pămînt, a îngropat de vii de două ori cîte şapte copii de-ai perşilor, şi numai vlăstare ale oamenilor de vază [307].

CXV Cînd oștirea plecă mai departe de Strymon, prin acele meleaguri găsi o fîșie de țărm întinsă spre soare-apune, unde se afla orașul elen Argilon[308] pe lîngă care trecu. Această fîșie de pămînt cît și cea care se întinde spre nord se numesc Bisaltia[309]. De aici, lăsînd la stînga golful învecinat cu templul lui Poseidon, străbătu cîmpia numită Syleus[310], trecînd pe lîngă orașul grecesc Stagiron, și ajunse la Acanthos[311]. Oștirea, pe măsură ce înainta, își alătura toate neamurile din această regiune cît și neamurile din împrejurimile Pangeului, așa cum se întîmplase și cu cei de care am pomenit mai sus. Locuitorii de pe lîngă coastă însoțeau armata pe corăbii, iar cei care locuiau mai departe de țărmurile mării mergeau pe jos. De-a lungul acestui drum pe care a trecut regele Xerxes, tracii nici nu lucrează, nici nu însămînțează ogoarele, ci le țin în mare cinste pînă în zilele mele.

CXVI Cînd, în cele din urmă, Xerxes sosi la Acanthos, îi numi pe acanthieni prietenii săi, le dărui îmbrăcăminte medă[312] și-i copleși cu laude văzînd cîtă tragere de inimă au pentru război și auzind cum s-au străduit la săpăturile de la canal.

CXVII În timp ce regele se afla la Acanthos, în urma unei boli s-a întîmplat să moară Artachaies, cel care avusese răspunderea săpăturilor, om de neam achemenid, bine văzut de Xerxes. De statură el era cel mai înalt dintre toți perșii (îi lipseau doar patru degete sub cinci coți regali); de asemenea avea vocea cea mai grozavă din toți oamenii. Xerxes, adînc mîhnit, îi făcu o înmormîntare măreață și un mormînt de o rară frumusețe. Întreaga oștire munci să ridice un monument funerar. Acanthienii, după îndemnul unui oracol, aduc jertfe acestui Artachaies ca unui erou, chemîndu-l pe nume. Regele Xerxes privea pierderea lui Artachaies ca o mare nenorocire[313].

CXVIII Elenii care trebuiau să primească armata perșilor și să pregătească prînzul pentru Xerxes ajunseseră la asemenea lipsuri încît se vedeau siliți să-și părăsească căminele. În acea vreme, Antipatros, fiul lui Orges, unul dintre cei mai de vază cetățeni, aleș anume pentru asemenea treburi, într-o dare de seamă ținută în fața locuitorilor din Thasos — care primiseră și dăduseră de prînzit oștilor lui Xerxes, de hatîrul orașelor ce le aveau pe continent —, a arătat că pentru banchet fuseseră cheltuiți 400 de talanți de argint[314].

CXIX Și în multe alte cetăți cei însărcinați cu primirea perșilor au înfățișat socoteli asemănătoare. Pentru un astfel de prînz — anunțat, să zicem, cu multă vreme înainte și pe care se punea un mare preț — iată cum se petreceau lucrurile. De îndată ce erau vestiți prin crainicii care umblau roată prin toată țara, locuitorii cetăților își împărțeau grînele și toți, luni întregi, făceau făină de orz și de grîu. În același timp îngrășau cele mai frumoase vite pe care le găseau de cumpărat, îndopau păsări de curte și păsări de baltă în curți și în bălți în vederea primirii armatei. Pe de altă parte, făureau potire și cratere de aur și argint și multe altele cîte se pun pe masă. Toate acestea erau făcute, bineînțeles, pentru însuși regele și tovarășii lui de masă; pentru restul armatei era impusă numai obligația de hrană.

Oriunde sosea armata, se găsea gata pregătit un cort anume pentru popasul lui Xerxes, în timp ce oamenii ceilalți înnoptau sub cerul liber. Cînd venea timpul ospățului, gazdele își dădeau toată osteneala, iar oaspeții, după ce, sătui, își petreceau noaptea în acel loc, a doua zi smulgeau cortul, luau cu sine tot ce se afla înăuntru și astfel porneau mai departe, ducînd totul cu ei[315].

CXX Cu acest prilej Megacreon, un locuitor din Abdera, a grăit o vorbă plină de înțelepciune cînd i-a sfătuit pe cei din Abdera să se ducă cu toții, bărbați și femei, la templele lor și acolo să îngenunche cu umilință în fața zeilor cerînd ca și pe viitor să fie cruțați de jumătatea relelor ce-i amenințau, iar pentru suferințele trecute, să arate mare recunoștință că regele Xerxes n-a socotit că e nevoie să ia masa de două ori în fiecare zi. El zicea că, dacă ar fi fost poruncită mai dinainte și o masă de dimineață aidoma cu cea de seară, locuitorilor Abderei nu le-ar mai fi rămas decît sau să nu-l mai aștepte pe Xerxes care se îndrepta spre ei, sau, dacă ar fi rămas pe loc, să îndure cea mai neagră lipsă de pe lume. Oamenii însă, deși încovoiați sub povară, îndeplineau totuși sarcinile care li se dădeau.

CXXI De la Acanthos, Xerxes, după ce dădu comandanţilor armatei de pe mare poruncă să-l aştepte la Therme [316], îngădui ca navele să-şi urmeze drumul fără el. Golful Thermaic, în care se află oraşul Therme, şi-a luat numele după oraş. Xerxes era înştiinţat că pe aici trece drumul cel mai scurt. Pînă la Acanthos iată cum a fost rînduită armata care făcea drumul de la Doriscos. Xerxes împărţise în trei toată oştirea de uscat. O parte hotărîse să meargă de-a lungul coastei, împreună cu flota. Această parte era comandată de Mardonios şi Masistes. A doua treime a armatei primise sarcina să treacă prin mijlocul uscatului; în fruntea ei se aflau Tritantaichmes şi Gergis. A treia parte, alături de care făcea drumul însuşi Xerxes, mergea între celelalte două şi avea la comanda ei pe Smerdomenes şi pe Megabyzos [317].

CXXII Prin urmare, cînd forţele navale au primit de la Xerxes încuviinţarea să plece şi au străbătut canalul săpat la Athos, canal care răspunde în golful unde sînt ctitorite oraşele Assa, Piloris, Singos şi Sarte [318], de aici, după recrutarea altor oameni şi din aceste cetăţi, porniră pe mare spre golful Thermaic [319]. Navigînd prin faţa promontoriului Ampelos din ţinutul Torone [320], plutiră prin faţa oraşelor elene Torone, Galepsos, Sermyle, Mekyberna şi Olynthos [321], din care luară corăbii şi oştire. Acest ţinut se numeşte Sithonia.

CXXIII Flota lui Xerxes, tăind drumul de la promontoriul Ampelos la promontoriul Canastraion [322] — limba de pămînt care înaintează cel mai mult în mare din întreaga peninsulă Pallene —, îşi alătură corăbii şi trupe din aceste ţinuturi, şi anume din Potidaia, Aphytis, Neapolis, Aige, Therambo, Skione, Mende şi Sane [323]. Acestea sînt oraşele locuite din peninsula Pallene care mai înainte vreme se numea Phlegra [324].

Navigînd tot mai departe pe lîngă coastele acestui ţinut, flota se îndreptă spre locul amintit mai sus, ridicînd oameni din drum şi din oraşele învecinate cu Pallene, în imediata apropiere a golfului Thermaic, ale căror nume sînt Lipaxos, Combreia, Lisai, Gigonos, Campsa, Smila, Aineia [325]. Ţinutul în care se află aceste localităţi se numeşte pînă în zilele noastre Crossaia [326]. De la Aineia, ultima localitate pomenită în înşiruirea oraşelor, drumul urmat de armata maritimă atinse chiar golful Thermaic şi pămîntul Mygdoniei [327], iar apoi ajunse pînă la mai sus-numita Therme, la oraşul Sindos, la Halestra pe fluviul Axios, apă care formează hotarul dintre Mygdonia şi Bottiaiia [328]. Într-o fîşie îngustă de pămînt la ţărmul mării, în Bottiaiia se află localităţile Ichnai şi Pella [329]. Armata maritimă poposi în preajma fluviului Axios, a oraşului Therme şi a aşezărilor dintre fluviu şi Therme. Aici îl aşteptă pe rege.

CXXIV Xerxes, împreună cu armata de uscat, plecă de la Acanthos, tăind drumul de-a dreptul, ca să ajungă la Therme. El trecu prin ţinuturile Paioniei [330] şi Crestoniei [331] pînă spre fluviul Heidoros, care îşi are izvoarele în preajma Crestoniei, străbate Mygdonia şi iese pe lîngă bălţile învecinate cu fluviul Axios.

CXXV În timp ce regele se afla pe acest drum, leii atacau cămilele purtătoare de merinde. Coborînd noaptea din munţi şi părăsindu-şi culcuşurile, leii nu se atingeau nici de animalele de povară, nici de om, dar făceau prăpăd între cămile. Mă mir în sinea mea care va fi fost pricina care îi îndemna pe lei să nu se repeadă la nimeni alţii decît la cămile, animale pe care nu le mai văzuseră niciodată şi din a căror carne nici nu gustaseră.

CXXVI Prin acele meleaguri mişună mulţi lei, de asemenea boi sălbatici [332], ale căror coarne sînt de o mărime neobişnuită şi se importă în Ellada. Hotarele pînă unde se găsesc lei sînt fluviul Nestos, care curge prin ţinutul abderiţilor [333], şi Acheloos, care curge prin Acarnania [334]. Nicăieri în toată Europa care se întinde în faţa fluviului Nestos spre soare-răsare n-ai mai putea zări vreun leu, şi nici în cealaltă parte a continentului, spre apus de Acheloos. Ei trăiesc numai în bucata de pămînt cuprinsă între aceste fluvii.

CXXVII Sosit la Therme, Xerxes îşi aşeză taberele. Armata care poposea în tabere ocupă în întregime ţărmul mării din acel ţinut, începînd de la oraşul Therme şi Mygdonia pînă la fluviile Lydias şi Haliacmon [335] care hotărni-

cesc pămîntul Bottiaiidei de cel al Macedonidei[336], amestecîndu-şi apele în aceeaşi albie. Aşadar, barbarii au poposit în tabere prin aceste meleaguri, iar din aceste fluvii pe care le-am înşirat, singur Heidoros[337], curgînd din ţinutul Crestoniei, nu a avut apă îndeajuns ca să facă faţă nevoilor armatei, ci a secat.

CXXVIII Xerxes, privind de la Therme munţii Thessaliei, şi anume Olympos şi Ossa[338], care sînt de o înălţime neobişnuită, şi aflînd că între aceşti munţi este o trecere îngustă[339] pe unde şi-au croit drum apele Peneului, cînd mai şi auzi că pe aici se deschide un drum care duce în Thessalia, în sufletul lui încolţi dorinţa să plece pe mare ca să vadă vărsarea Peneului în mare, deoarece avea de gînd să urmeze drumul de sus[340], prin ţinutul macedonenilor, cei care locuiesc spre miazănoapte, pentru a răzbi la perraibi[341], prin dreptul oraşului Gonnos[342]. Pe dată, dorinţa deveni faptă. Urcat pe o corabie sidoniană, pe care obişnuia să se urce întotdeauna cînd voia să călătorească pe mare, dădu şi celorlalte corăbii semnalul să ridice ancora, lăsînd însă pe loc armata de uscat. La sosire, după ce privi vărsarea Peneului, Xerxes fu cuprins de o mare uimire. Chemînd la sine călăuzele, întrebă dacă ar fi cu putinţă ca albia fluviului să fie schimbată spre o altă gură de vărsare în mare.

CXXIX După o legendă, Thessalia era odinioară un lac, aşa cum e ea încununată din toate părţile de o coroană de munţi foarte înalţi. Regiunile răsăritene ale Thessaliei sînt mărginite de lanţurile Pelionului şi ale Ossei care-şi împreună culmile laolaltă, regiunile dinspre suflul vîntului Boreas, de Olymp, cele dinspre apus, de munţii Pindului, iar cele dinspre miazăzi şi suflul vîntului Notos, de Othrys[343]. Regiunea închisă de munţii pomeniţi este Thessalia, un ţinut ca un cazan. Prin urmare, cum numeroase ape se îndreaptă spre podişul Thessaliei, cinci dintre cele mai cunoscute sînt Peneul[344], Apidanos, Onochonos, Enipeus şi Pamisos; aceste rîuri, fiecare cu numele lui, izvorînd din munţii care încunună Thessalia, se adună în podişul de care am vorbit; spre mare însă nu au altă ieşire decît printr-o singură trecătoare, şi aceasta îngustă, toate amestecîndu-şi apele în

aceeaşi albie. De îndată ce apele s-au împreunat — din acel loc —, numele Peneului triumfă asupra celorlalte, care se pierd în anonimat. De mult de tot, aşa se povesteşte, cînd nu era încă strîmtoarea şi această albie spre mare, fluviile mai sus amintite, şi pe lîngă ele şi lacul Boibeis[345], fără să aibă actualele lor denumiri, aveau desigur acelaşi debit de apă ca şi acum, iar curgerea continuă a apelor prefăcea întreaga Thessalie într-o mare închisă[346]. Înşişi thessalienii au răspîndit legenda că Poseidon a făurit acea strîmtoare prin care curge Peneul, spunînd lucruri care pot avea un sîmbure de adevăr. Cine crede că Poseidon zguduie pămîntul şi că crăpăturile de pe urma cutremurului sînt opera acestui zeu, ar putea foarte bine afirma, la vederea acelei deschideri, că Poseidon este cel care a făurit-o. Avem de-a face, fără doar şi poate, cu urmările unui cutremur, după cîte mi se pare, cutremur care a despărţit munţii[347].

CXXX La întrebarea lui Xerxes dacă se mai află şi o altă ieşire a Peneului spre mare, călăuzele, cunoscînd bine locurile, au răspuns fără şovăire: „Rege, pentru acest fluviu nu se mai deschide altă poartă de ieşire spre mare decît aceasta singură, deoarece întreaga Thessalie este înconjurată de jur împrejur de munţi". Se spune că Xerxes a răspuns la această lămurire aşa: „Înţelepţi oameni mai sînt thessalienii. Iată, aşadar, pricina pentru care, cu mult timp înainte, s-au arătat prevăzători cînd şi-au schimbat părerile, printre altele, şi fiindcă au o ţară uşor de cucerit şi repede de luat în stăpînire. N-ar fi altceva de făcut decît să îndrepţi cursul fluviului spre ţara lor, împingîndu-i apele afară din strîmtoare printr-o ridicătură de pămînt, şi să-l întorci din albiile prin care curge acum. Întreaga Thessalie de dincolo de munţi ar fi scufundată sub apă"[348].

Aceste vorbe ale lui Xerxes priveau purtarea Aleuazilor[349], fiindcă thessalienii, deşi eleni, s-au închinat cei dintîi regelui. Xerxes era încredinţat că asigurările lor de prietenie veneau din partea întregului popor. După ce grăi astfel şi se sătură de privit, Xerxes porni îndărăt pe mare spre Therme.

CXXXI Regele petrecu mai multe zile la rînd în Pieria[350], în timp ce o treime din ostaşi tăiau pădurile de pe coastele

muntoase ale Macedoniei, ca prin locul liber să treacă spre ţinutul perraibilor [351] întreaga armată. Crainicii trimişi în Ellada pentru a cere pămînt se reîntorseseră, unii cu mîna goală, alţii însă aducînd pămînt şi apă.

CXXXII Iată care erau cei care făcuseră daniile: thessalienii [352], dolopii [353], enianii [354], perraibii, locrienii [355], magneţii [356], melienii [357], acheii din Phtiotis [358], thebanii şi ceilalţi beoţieni, fără de thespieni [359] şi plateeni [360]. Elenii cîţi se hotărîseră să se apere împotriva barbarilor s-au legat cu jurămînt împotriva acestora, jurămînt care grăia că toţi acei de neam elen, care s-au predat perşilor fără să fie siliţi s-o facă, să dea din bunurile lor — cînd lucrurile aveau iarăşi să meargă bine — o zeciuială zeului de la Delfi [361]. Aşa grăia jurămîntul prin care s-au legat elenii [362].

CXXXIII Iată acum pentru ce Xerxes nu a mai trimis la Atena şi la Sparta crainici după danie de pămînt. Mai înainte vreme, cînd Darius trimisese după acelaşi lucru [363], atenienii aruncaseră solii într-o groapă adîncă, iar spartanii, într-un puţ, poruncindu-le ca de acolo să ducă pămînt şi apă regelui. Aceasta este deci pricina pentru care Xerxes nu a mai trimis nici o solie cu astfel de cerere. Ce anume neplăceri au mai urmat pentru atenienii [364] care s-au purtat astfel cu crainicii, n-aş putea spune — afară doar că ţara şi pămîntul lor au fost pustiite, dar acest lucru îmi închipui că nu se trage din cauza celor întîmplate mai sus.

CXXXIV Cît despre spartani, asupra lor se abătu ca un trăsnet mînia lui Talthybios, crainicul lui Agamemnon. La Sparta se află un sanctuar al lui Talthybios; mai trăiesc încă şi urmaşii lui, numiţi Talthybiazi, cărora li se încredinţează ca o cinste deosebită toate soliile trimise de Sparta [365]. După cele ce s-au petrecut, spartanii nu mai puteau obţine la sacrificii nici o prevestire binevoitoare. Acest lucru li s-a întîmplat vreme îndelungată. Induraţi şi plini de îngrijorare, lacedemonienii ţineau numeroase întruniri, şi au dat şi o proclamaţie, prin care întrebau dacă s-ar găsi [366] cineva dintre ei să moară de bună voie pentru Sparta. Sperthias, fiul lui Aneristos, şi Bulis, fiul lui Nicolaos, spartani de neam nobil, fruntaşi prin averea ce-o

aveau, luară asupra lor, de bună voie, sarcina de a plăti cu propria viaţă în faţa lui Xerxes pieirea la Sparta a solilor lui Darius. Ca urmare, spartanii îi trimiseseră pradă morţii la mezi.

CXXXV Îndrăzneala arătată de aceşti oameni merită toată admiraţia, ca de altfel şi cuvintele pe care le-au rostit în următoarele împrejurări. Ducîndu-se spre Susa, ajung la Hydarnes [367]; acest Hydarnes era pers de neam, mai marele oştilor care vegheau coastele Asiei. El dădu o masă în cinstea lor şi în timpul prînzului îi întrebă: „Bărbaţi din Sparta, de ce vă feriţi să fiţi prietenii regelui? Dacă veţi privi la mine şi la cum îmi merge, veţi vedea cum ştie regele să-i cinstească pe oamenii de bine. Tot astfel, dacă vă veţi închina regelui (vestea că sînteţi nişte oameni viteji a ajuns pînă la urechile lui), fiecare din voi ar căpăta în stăpînire o parte a Elladei, ca dar de la rege". La care ei au răspuns aşa: „Hydarnes, acest sfat, care ne priveşte, nu este dat de cineva care îi cunoaşte amîndouă feţele. Tu ne sfătuieşti ca unul încercat într-un anumit lucru, fără să bănuieşti măcar cum este şi alt lucru. Ce înseamnă să fii sclav, o ştii prea bine, dar de libertate n-ai avut pînă acum parte să vezi dacă este cumva dulce sau nu. De-ai fi avut într-adevăr fericirea să o guşti, nu ne-ai mai fi sfătuit să luptăm pentru ea cu lăncile, ci cu securile" [368].

CXXXVI Cînd au ajuns la Susa şi s-au înfăţişat regelui, la porunca gărzilor care voiau cu tot dinadinsul să-i silească să se închine în genunchi în faţa regelui [369], primul lor răspuns a fost că n-ar face aşa ceva chiar de-ar fi împinşi cu faţa spre pămînt. Căci la ei nu se pomeneşte obiceiul să te închini unui om şi nici nu veniseră pentru aşa ceva. După ce s-au apărat cu îndîrjire împotriva acestei silnicii, iată ce-au mai grăit ei către perşi, afară de multe altele spuse într-un spirit asemănător: „O, rege al mezilor, lacedemonienii ne-au trimis să plătim în numele lor uciderea solilor trimişi la Sparta". La aceste cuvinte, Xerxes, într-o pornire de mărinimie, declară că el nu se va purta în acelaşi fel cu lacedemonienii; prin uciderea solilor, ei încălcaseră rînduirile de viaţă statornicite la toţi oamenii; el, însă, nu va săvîrşi

tocmai ceea ce nu-i plăcuse la lacedemonieni şi nici nu-i va dezlega de vină, omorîndu-le în schimb ostaticii.

CXXXVII Astfel, în urma măsurilor luate de spartani, mînia lui Talthybios a fost deocamdată potolită, deşi Sperthias şi Bulis s-au înapoiat la Sparta [370].

Cu mult în urmă, însă, după spusele lacedemonienilor, mînia lui Talthybios a răbufnit pe vremea războiului între peloponesieni şi atenieni. Acest fapt îmi apare ca cel mai de seamă între toate minunile săvîrşite de divinitate. Că a căzut ca un trăsnet asupra unor soli şi că nu s-a stins pînă n-a aflat dezlegare — aşa era drept să fie. Dar faptul că s-a abătut asupra fiilor acelor bărbaţi care luaseră drumul spre rege tocmai din pricina mîniei lui Talthybios, adică asupra lui Nicolaos, fiul lui Bulis, şi a lui Aneristos, fiul lui Sperthias (cel care a cucerit Halieis [371], unde se refugiaseră locuitorii din Tiryns atacîndu-i cu o corabie de negoţ plină cu oameni), ei bine, pentru mine este limpede că întîmplarea nu poate fi decît dumnezeiască. Aceştia doi, trimişi de lacedemonieni ca soli în Asia, trădaţi de Sitalkes, fiul lui Teres, regele tracilor, şi de Nymphodoros, fiul lui Pythes, de baştină din Abdera, au fost prinşi în împrejurimile Bisanthei din Hellespont şi duşi în Attica, unde atenienii i-au condamnat la moarte împreună cu corintianul Aristeas, fiul lui Adeimantos. Dar toate acestea s-au petrecut cu mulţi ani după expediţia regelui [372]. Deocamdată, mă întorc la povestirea de mai înainte.

CXXXVIII Campania dusă de rege era îndreptată numai cu numele împotriva Atenei ; de fapt, ea ameninţa întreaga Elladă. Elenii, care aflaseră primejdia încă de mult, nu se arătau toţi la fel de impresionaţi. Cei dintre ei care dăduseră pămînt şi apă perşilor, nădăjduiau să nu păţească nimic rău din partea barbarilor ; dimpotrivă, cei care nu dăduseră nimic erau grozav de speriaţi, deoarece Ellada nici nu avea un număr îndestulător de corăbii să facă faţă atacului şi nici mulţimile nu voiau să meargă la război, ci erau mai bucuroase să încheie prieteşug cu mezii.

CXXXIX Aici, mă văd nevoit să spun făţiş o părere, pe care am s-o exprim totuşi, chiar de voi fi privit cu ochi răi de cea mai mare parte din oameni, căci pentru mine ea

reprezintă adevărul. Dacă atenienii, înspăimîntaţi de primejdia care se abătea asupra lor, şi-ar fi părăsit ţinutul, sau dacă, să zicem, nu l-ar fi părăsit, ci, rămînînd pe loc, s-ar fi predat lui Xerxes, nimeni alţii n-ar mai fi încercat să se împotrivească pe mare regelui [373]. Dacă însă nimeni n-ar fi ţinut piept lui Xerxes pe mare, pe uscat s-ar fi întîmplat acelaşi lucru. Admiţînd că peloponesienii ar fi ridicat mai multe rînduri de întărituri de-a curmezişul Istmului [374], lacedemonienii, părăsiţi de aliaţii lor — desigur, nu de bunăvoia acestora, ci prin constrîngere —, oraşele căzînd rînd pe rînd pradă armatei navale a barbarilor, pînă la urmă tot ar fi rămas singuri. Şi rămaşi singuri, chiar dacă ar fi arătat lumii minuni de vitejie, ar fi murit luptînd bărbăteşte ; sau aşa ar fi pătimit ei sau, după pilda celorlalţi eleni care au trecut de partea mezilor, ar fi făcut şi ei la fel în faţa lui Xerxes. Şi astfel, oricum, Ellada ajungea pînă la urmă sub stăpînirea perşilor [375]. Căci nu pot să-mi dau seama care ar mai fi fost folosul întăriturilor întinse de-a curmezişul Istmului dacă regele devenea stăpînul mării. Prin urmare, cei care afirmă că atenienii au fost mîntuitorii Elladei nu sînt departe de adevăr. Căci, oricare din cele două posibilităţi ar lua ei în considerare, într-acolo va înclina balanţa. Alegînd pentru Ellada calea libertăţii, prin această hotărîre atenienii au fost aceia care au trezit din amorţire pe toţi ceilalţi greci care nu arătau bunăvoinţă faţă de mezi [376] şi, după ajutorul dat de zei, ei au fost aceia care l-au alungat pe regele Persiei.

Nici oracolele înspăimîntătoare sosite de la Delfi — menite să stîrnească teama — n-au putut să-i hotărască să părăsească Ellada. Ei au rămas neclintiţi să înfrunte puhoiul vrăjmaşilor care se năpusteau asupra ţării.

CXL Atenienii trimiseseră într-adevăr la Delfi oameni însărcinaţi să consulte oracolul şi aceştia se arătau gata să înceapă întrebările [377]. După ce îndepliniră riturile cuvenite în jurul sanctuarului, cînd păşiră în megaron [378] şi luară loc, Pythia, al cărei nume era Aristonike, le profeţi aşa :

Nefericiţilor, ce staţi ? Fugiţi spre-al pămîntului capăt
Casa lăsînd şi piscul cetăţii voastre rotunde.
N-are destulă tărie să scape nici capul, nici trupul.
Piere şi vîrful picioarelor, mîinile, tot ce-i la mijloc.

Toate-s de plîns și de-a focului pară vor fi mistuite.
Ares urcat pe caru-i sirian pustiește pămîntul.
Multe cetăți pîrjolite vor fi-n vîlvătaia uriașă.
Rîuri îi scaldă sudoarea pe zeii ce-așteaptă-n picioare
Temple să cadă și sînge să curgă negru ca smoala,
Semn de mare năpastă, peste-ale caselor vîrfuri.
Templu-mi acum părăsiți și primiți bărbătește prigoana [379].

CXLI Cînd trimișii atenienilor au auzit aceste cuvinte, au fost cuprinși de o adîncă durere. Cum erau copleșiți de vestea rea ce-o aflaseră de la oracol, Timon, fiul lui Androbulos, unul din cei mai de vază cetățeni din Delfi, i-a sfătuit să ia ramuri de suplicanți și, pentru a doua oară, să meargă să întrebe oracolul ca suplicanți. Atenienii l-au ascultat și s-au rugat astfel către zeu : „O, stăpîne, dă-ne un oracol mai bun despre patria noastră, primind cu inima deschisă aceste ramuri de suplicanți cu care te întîmpinăm. Altfel nu vom mai pleca din acest sfînt lăcaș, ci vom rămîne aici pînă la moarte". Preoteasa le-a prevestit pentru a doua oară așa :

Pallas pe Zeus Olympianul să-nduplece-n rugă fierbinte,
Orice cuvinte frumoase-i va spune, nu izbutește.
Vouă v-oi spune un ultim cuvînt ca oțelul de tare.
Uite, cînd țara ce-i între colina lui Cecrops și grota
Din Citheron vor fi pradă dușmanului aprig, atuncea,
Zeus cu a lui privire atotștiutoare lăsa-va
Tritogeneii o-ntăritură de lemn neclintită,
În care pruncii și voi veți fi apărați de năpastă.
Nu aștepta călărimea și-a pedestrimei puzderie,
Valuri ce se revarsă mereu din inima țării.
Spatele-ntoarce-l cît mai degrabă, căci e pe-aproape
Ziua în care înfrunta-veți piepțiș puhoiul de oameni.
O, Salamina, pe fiii născuți din femei îi vei pierde !
Fie că-nsămînțat sau cules e darul Demetrei [380].

CXLII Aceste cuvinte părură trimișilor mai blînde decît cele de mai înainte, așa cum și erau de altfel. Așternîndu-le în scris, ei plecară spre Atena. Cînd cei trimiși să cerceteze oracolul se întoarseră, dădură seama în fața Adunării poporului [381]. Multe au fost părerile care s-au încrucișat din partea celor care încercau să lămurească prevestirea. Iată

însă cele care s-au înfruntat cu osebire. Unii dintre bătrîni spuneau că, după cîte cred ei, zeul a profețit scăparea Acropolei, căci Acropolea ateniană odinioară era apărată cu o întăritură de lemn. Aceștia, prin urmare, care aveau în vedere incinta, presupuneau că ea este „întăritura de lemn". Alții însă susțineau că zeul a atras atenția asupra corăbiilor și erau de părere să se înzestreze corăbiile cu cele trebuincioase, lăsîndu-se la o parte orice altă cheltuială. Pe cei care spuneau însă că vasele sînt „întăritura de lemn" îi puneau în încurcătură ultimele două versuri rostite de Pythia :

O, Salamina, pe fiii născuți din femei îi vei pierde !
Fie că-nsămînțat sau cules e darul Demetrei.

După aceste versuri părerile celor care spuneau că vasele sînt „întăritura de lemn" erau contrazise, căci chresmologii [382] tălmăceau astfel înțelesul lor : dacă elenii s-ar fi pregătit pentru o bătălie navală, ei urmau să fie înfrînți în apele Salaminei.

CXLIII Printre atenieni se afla însă un bărbat de curînd ajuns în primele rînduri, al cărui nume era Themistocles [383], fiul lui Neocles. Acest bărbat susținea că chresmologii nu fac interpretări tocmai adevărate. Iată ce arăta el : dacă versurile rostite de preoteasă ar fi privit, într-adevăr, Atena, zeul, după părerea lui, n-ar fi întrebuințat cuvinte atît de blînde, ci ar fi vorbit așa : „O, nefericită Salamina", în loc de „O, divină Salamina", dacă locuitorii erau sortiți să piară în jurul țărmurilor ei. Pentru cine însă tălmăcea așa cum se cuvine oracolul, se vede cît de colo că zeul a pomenit pe vrăjmași, și nu pe atenieni. Ca urmare, el povățui pe atenieni să se pregătească pentru luptele pe mare, de bună-credință că acesta era înțelesul „întăriturii de lemn". Cînd Themistocles își dezvălui părerile, atenienii recunoscură că cele propuse de el erau mai potrivite de urmat decît sfaturile chresmologilor. Aceștia se împotriveau pregătirilor pentru o bătălie navală [384], și, ce să mai întindem vorba, nu voiau să se ia nici un fel de măsuri, ci dădeau sfatul ca pămîntul Atticei să fie părăsit, iar locuitorii să se strămute aiurea.

CXLIV Şi o altă părere a lui Themistocles, înaintea celei de faţă, se dovedise la vremea ei potrivită [385], atunci cînd în tezaurul public al Atenei curgeau banii din veniturile scoase din minele de la Laurion [386] şi se făceau pregătiri ca să se împartă de cap de locuitor cîte zece drahme [387]. Cu acel prilej, Themistocles îi convinsese pe atenieni să se lipsească de prisosul ce le revenea şi, din acei bani, să construiască 200 de corăbii [388] pentru război, gîndindu-se la războiul împotriva egineţilor [389]. Izbucnirea acestui război a scăpat, într-adevăr, de primejdie Ellada, deoarece i-a silit pe atenieni să devină marinari; corăbiile n-au fost întrebuinţate în scopul pentru care au fost făcute şi aşa s-au găsit la vreme de nevoie gata să vină în ajutorul Elladei. Aceste corăbii, construite mai dinainte, aparţineau atenienilor, dar se simţea nevoia ca şi altele să fie puse în lucru în şantierele navale. Atenienii, dînd ascultare zeului — ca urmare a consfătuirilor ce au avut loc după primirea oracolului —, hotărîră să ţină piept cu mic, cu mare, suiţi pe corăbii, duşmanului ce-i ataca. Aceia dintre eleni care ar fi dorit urmau să li se alăture. Acestea au fost, aşadar, oracolele date atenienilor.

CXLV Adunîndu-se laolaltă [390], elenii care erau însufleţiţi de cele mai bune sentimente pentru patria lor se legară prin jurămînt de credinţă şi, după ce-au stat la sfat, hotărîră că primul lucru ce-l aveau de făcut era să pună capăt tuturor dezbinărilor şi războaielor ce le purtau între ei. Astfel de neînţelegeri se iscaseră ba ici, ba colo, cel mai de seamă fiind conflictul izbucnit între atenieni şi egineţi. Apoi, cum veni vestea că Xerxes se afla cu armata la Sardes [391], se înţeleseră să trimită nişte iscoade în Asia, care să vadă pregătirile făcute de rege, precum şi o solie la Argos cu însărcinarea să propună o alianţă militară împotriva perşilor. Alte solii se hotărîră să le trimită în Sicilia la Gelon [392], fiul lui Deinomenes, în insula Corcyra, cu cererea ca locuitorii ei să vină în ajutorul Elladei, precum şi în Creta, mînaţi fiind de gîndul posibilităţii de a înjgheba o unitate elenică. O dată ajunşi la înţelegere, toţi elenii urmau să acţioneze împreună, ca unii ce-şi dădeau seama că aceleaşi primejdii îi ameninţă deopotrivă pe toţi. Mergea vestea că mare este puterea lui

Gelon şi că nu se aflau forţe elene pe care să nu le întreacă cu mult.

CXLVI După ce au luat aceste hotărîri, o dată stinse sentimentele de duşmănie, au trimis mai întîi în Asia ca iscoade trei bărbaţi. Aceştia au sosit la Sardes şi au cules ştiri despre armata regelui. Cum însă au fost descoperiţi, după ce au fost puşi la cazne de către comandanţii armatei de uscat, au fost trimişi la moarte. Cînd Xerxes află de pedeapsa hotărîtă, certă pe comandanţi pentru sentinţa dată şi trimise cîţiva oameni din gărzile sale cu porunca de vor mai găsi iscoadele în viaţă să le aducă în faţa lui. Gărzile îi mai prinseră încă în viaţă şi-i mînară în faţa regelui care, de îndată ce află scopul misiunii lor, porunci gărzilor să-i plimbe de jur împrejur şi să le arate toată pedestrimea, toată călărimea, iar cînd se vor fi săturat de privit, să-i trimită vii şi nevătămaţi încotro ar fi vrut ei [393].

CXLVII Împărţind aceste porunci, regele adăugă acest ultim cuvînt: dacă iscoadele ar fi pierit, elenii n-ar mai fi aflat că puterea lui este mai mare decît i se dusese vestea, iar duşmanii n-ar fi pierdut cine ştie ce prin moartea a trei oameni. Dacă însă cercetaşii se întorceau în Ellada, părerea regelui era că elenii, auzind despre puterea lui, îi vor închina de la sine libertatea la care ţineau aşa de mult, înainte încă de pornirea campaniei, şi astfel, nici nu va mai fi nevoie ca perşii să-şi pună oştile în mişcare împotriva lor. Acest fel de a gîndi al lui Xerxes este asemănător cu hotărîrea luată de rege într-o altă împrejurare: aflîndu-se la Abydos, Xerxes a zărit vase încărcate cu grîne care veneau din Pont prin strîmtoarea Hellespontului şi se îndreptau spre Egina şi Pelopones [394]. Cei care-l înconjurau, îndată ce aflară că navele sînt ale duşmanului, abia aşteptau să le prindă şi priveau ţintă la rege să vadă cînd dă porunca de pornire. Xerxes însă îi întrebă încotro se îndreaptă corăbiile. Ei îi răspunseră: „Spre vrăjmaşii tăi, o, stăpîne, încărcate cu grîne". Regele, luînd iarăşi cuvîntul, spuse: „Oare nu mergem şi noi pe mare tot într-acolo unde merg şi aceştia, încărcaţi, între altele, şi cu grîu? Ce rău ne fac ei, aşadar, cînd aduc grîne tot pentru noi?" Şi astfel iscoadele, după

ce-au văzut totul cu amănuntul şi li s-a dat drumul, s-au întors în Europa.

CXLVIII Acei dintre eleni care se legaseră prin jurămînt împotriva perşilor [395], după plecarea iscoadelor, trimiseră în al doilea rînd o solie la Argos. Argienii povestesc că, în ceea ce-i priveşte, iată cum s-au petrecut lucrurile. Ei aflaseră încă de la început de primejdia care se ridica împotriva Elladei din partea barbarilor. Pe de altă parte, fuseseră înştiinţaţi şi-şi dădeau bine seama că elenii vor încerca să-i atragă de partea lor, împotriva perşilor. Ca urmare, argienii trimiseră la Delfi oameni însărcinaţi să-l consulte pe zeu asupra celui mai bun lucru ce-l aveau de făcut. De curînd, din rîndurile lor pieriseră 6 000 de oameni căzuţi sub loviturile lacedemonienilor şi ale regelui Cleomenes, fiul lui Anaxandrides [396]. Aceste grele încercări sînt grăitoare pentru hotărîrea lor de a întreba zeul. Pythia, la întrebările lor, le-a profeţit aşa:

Neam urît de vecini, dar iubit de zeii din ceruri,
Lancea în mînă ţinînd păzeşte-ţi glia străbună.
Cată de-ţi apără capul, iar capul trupu-ţi scăpa-va.

Aceste stihuri, Pythia le profeţise mai înainte ca solia spartană să vină la Argos. Ulterior, cînd solia se duse la Argos, ea se înfăţişă Sfatului [397] şi expuse însărcinările ce le avea. La cuvîntările lor li s-a răspuns că argienii sînt gata să săvîrşească ceea ce li se cere cu condiţia să încheie cu lacedemonienii un tratat de pace pe 30 de ani şi să aibă jumătate din comanda militară a întregii oştiri aliate [398]. Deşi, după bună dreptate, comanda le-ar fi revenit numai lor, cu toate acestea ei se mărgineau la jumătate din comandament.

CXLIX Aşa pretind ei că a fost răspunsul Sfatului din Argos în ciuda faptului că oracolul îi întorsese de la încheierea oricărei alianţe cu elenii [399]. Oricît de înfricoşaţi ar fi fost de profeţia oracolului, ei aveau tot interesul să încheie un tratat pe 30 de ani, pentru ca în acest răstimp copiii să le ajungă la vîrsta bărbăţiei. În situaţia în care tratatul nu s-ar fi încheiat, erau frămîntaţi de gîndul să nu ajungă pe viitor supuşii lacedemonienilor, dacă pe lîngă nenorocirea care-i lovise ar mai fi încercat şi o altă înfrîngere în luptele împotriva perşilor. Faţă de aceste afirmaţii ale Sfatului, acei soli care sosiseră din Sparta au grăit următoarele cuvinte: „În privinţa tratatului de pace, vor aduce la cunoştinţa Adunării poporului dorinţa argienilor; cît priveşte însă comanda, erau împuterniciţi să răspundă şi să arate că la ei sînt doi regi, pe cînd la argieni unul singur. Prin urmare, nu este nicicum cu putinţă ca unul din cei doi regi de la Sparta să fie lipsit de comandă. În schimb, adăugau ei, nimic nu împiedica ca monarhul argian să aibă parte egală la vot cu proprii lor regi. În asemenea condiţii, argienii spun că n-au trecut cu vederea trufia spartanilor, ci că au ales mai bucuros jugul barbarilor decît să arate slăbiciune faţă de lacedemonieni. Iar solilor le puseră în vedere să părăsească ţinutul Argosului înainte de apusul soarelui, căci altfel aveau să fie priviţi ca duşmani.

CL Aşa povestesc argienii despre aceste întîmplări. Dar mai este şi un alt zvon care circulă prin Ellada, anume că Xerxes, înainte să fi atacat cu oastea sa Ellada, ar fi trimis la Argos un crainic care, de îndată ce a sosit, a grăit aşa: „Bărbaţi din Argos, iată ce vă vesteşte regele Xerxes. Noi socotim că Perses este strămoşul din care ne tragem, fiu al lui Perseus, născut din Danae şi al Andromedei, fiica lui Kepheus [400]. Ca atare, dacă aşa stau lucrurile, noi am fi urmaşii voştri. Nu e firesc nici ca noi să pornim cu război împotriva strămoşilor noştri, nici ca voi, sărind în ajutorul altora, să deveniţi vrăjmaşii noştri. Mult mai bine este să rămîneţi la voi acasă, văzîndu-vă de treabă. Dacă totul se va întîmpla cum cred eu, pe nimeni alţii nu-i voi ţine în mai mare cinste decît pe voi". Se zice că argienii au plecat urechea la aceste cuvinte. Pe moment, nici n-au făcut făgăduieli, nici n-au cerut nimic pentru ei. Atunci însă cînd elenii au căutat să-i atragă de partea lor — ştiind prea bine că lacedemonienii nu se vor învoi să împartă cu altcineva comanda —, au cerut tocmai acest lucru, ca să găsească o acoperire pentru abţinerea lor de la luptă.

CLI Unii eleni spun că următoarea poveste, apărută cu mulţi ani după aceste evenimente, s-ar potrivi cu aceste zvonuri. Întîmplarea a făcut ca la Susa, oraşul lui Memnon [401], să se afle în acelaşi timp o solie ateniană alcătuită

din Callias, fiul lui Hipponicos, şi din însoţitorii acestuia, venită pentru cu totul o altă treabă [402], precum şi o solie de la Argos, trimisă la Susa să-l întrebe pe Artaxerxes, fiul lui Xerxes, dacă mai este încă în vigoare prietenia legată odinioară cu Xerxes — lucru pe care ei îl doreau — sau dacă argienii treceau în ochii lui drept duşmani [403]. La care regele Artaxerxes a întărit că prietenia rămîne neştirbită şi că nu se află altă cetate care socoate să-i fie mai dragă.

CLII Dacă Xerxes a trimis un crainic la Argos cu însărcinarea să spună cele de mai sus şi dacă, cu adevărat, solii argienilor, suind spre Susa, l-au întrebat pe Artaxerxes de prietenie, n-aş putea spune cu siguranţă şi nici nu-mi exprim vreo părere personală, alta decît cea pe care o spun argienii înşişi. Eu ştiu doar atît că, dacă toţi oamenii ar pune la un loc necazurile lor de acasă, mînaţi de dorinţa să le schimbe cu cele ale vecinilor, dacă ar cîntări cu grijă necazurile aproapelui, fiecare s-ar întoarce acasă cît mai bucuros cu cele ce-a adus. Aşa şi cu argienii. Nici ei nu-s cei care s-au purtat cel mai urît. Datoria mea este să reproduc cele ce se spun, dar acestor lucruri nu sînt cîtuşi de puţin silit să le dau crezare; cuvîntul scris acum să-mi fie călăuză de-a lungul întregii mele lucrări [404]. Unii merg pînă acolo încît susţin că din vina argienilor au fost chemaţi perşii împotriva Elladei, deoarece forţele lor armate stăteau foarte prost faţă de lacedemonieni, şi că argienii îşi doreau orice altceva afară de jalea în care se găseau pe acea vreme.

CLIII Acestea au fost ce-am avut de spus despre argieni. În Sicilia sosiseră între timp alţi soli din partea aliaţilor ca să ducă tratative cu Gelon. Printre ei se afla şi trimisul lacedemonienilor, Syagros. Un strămoş al numitului Gelon, ctitor la Gela, era de baştină din insula Telos [405], insulă aşezată în apele promontoriului Triopion; cînd Gela a fost întemeiată de lindienii din Rhodos şi de Antiphemos [406], telianul nu s-a lăsat mai prejos. Cu timpul, urmaşii lui, deveniţi slujitori ai cultului zeiţelor infernale [407], îşi treceau unii altora oficierea acestui cult pe care Telines, unul din strămoşii lor, o dobîndise în felul următor. Parte din locuitorii cetăţii Gela, înfrînţi într-o răzmeriţă [408], se refugiaseră în oraşul Mactorion, aşezat mai sus de Gela. Pe aceşti cetăţeni Telines i-a

adus îndărăt în Gela, fără ajutorul nici unei oştiri, ci numai prin mijlocirea obiectelor de cult ale acestor zeiţe. De unde anume le-a primit sau şi le-a însuşit, n-aş putea spune; plin de încredere în puterea obiectelor de cult, el întoarse oamenii la ei acasă, cu condiţia ca urmaşii lui să fie pe viitor slujitorii zeiţelor. În legătură cu cele ce aflu, mă miră de asemenea faptul că Telines a săvîrşit un asemenea lucru. Căci astfel de isprăvi am socotit întotdeauna că nu pot fi aduse la împlinire chiar de oricine, ci numai de un om curat la suflet şi plin de bărbăţie. Dimpotrivă, după spusele locuitorilor din Sicilia, omul n-avea nici una din aceste însuşiri, ci era ca o femeie la înfăţişare şi moliu. Iată, prin urmare, felul cum a dobîndit această cinstire [409].

CLIV Cînd Cleandros [410], fiul lui Pantares, a încetat din viaţă după o domnie de şapte ani asupra Gelei (el a pierit ucis de Sabyllos, un cetăţean al Gelei), cîrma statului a fost luată de Hippocrates, fratele lui Cleandros. Pe vremea cînd Hippocrates pusese stăpînire pe tiranie, Gelon [411], urmaş al hierofantului Telines, împreună cu mulţi alţii, printre care şi Ainesidemos [412], fiul lui Pataicos, era unul din oamenii de gardă ai lui Hippocrates. Nu după mult timp, datorită vitejiei ce o arăta, a fost numit comandant al întregii călărimi. În cursul asediilor purtate de Hippocrates împotriva localităţilor Callipolis, Naxos, Zancle şi Leontinoi [413], ba chiar şi împotriva Syracusei [414] şi a multor altor aşezări barbare, Gelon s-a dovedit deosebit de strălucit în aceste treburi de război. Din toate cetăţile cîte le-am înşirat — afară de Syracusa —, nici una n-a scăpat neînrobită de Hippocrates. Iar pe syracusani, înfrînţi în lupta de la fluviul Eloros [415], i-au scăpat corintienii şi corcyrienii; aceştia i-au salvat ducînd tratative în care se prevedea ca syracusanii să predea lui Hippocrates Camarina [416]. Într-adevăr, Camarina în vechime aparţinea syracusanilor.

CLV Cînd Hippocrates, care a domnit acelaşi număr de ani ca şi fratele său Cleandros, s-a întîmplat să moară [417] în faţa cetăţii Hybla [418], într-o luptă împotriva sicilienilor, Gelon s-a prefăcut că apără interesele fiilor lui Hippocrates, Euclides şi Cleandros, împotriva cetăţenilor care nu mai voiau să li se supună; în fapt, de îndată ce i-a înfrînt în

luptă pe cetățenii Gelei, a preluat el însuși domnia, lipsindu-i pe fiii lui Hippocrates de drepturile lor. După această lovitură, cum acei dintre syracusani numiți geomori [419] au fost izgoniți de popor și de propriii lor sclavi, așa-numiții cyllirieni, Gelon îi aduse înapoi din orașul Casmena [420] și puse mîna pe Syracusa. Poporul Syracusei, în fața înaintării amenințătoare a lui Gelon, i-a predat cetatea și s-a predat și pe sine.

CLVI După ce a luat în stăpînire Syracusa, Gelon nu mai făcu atîta vîlvă cu puterea ce-o avea la Gela. Trecînd acest oraș fratelui său Hieron, a întărit Syracusa care însemna totul pentru el. Pe dată orașul începu să crească și să devină înfloritor. Mai întîi, strămutînd pe toți locuitorii Camarinei la Syracusa, le dădu dreptul de cetățenie și rase de pe fața pămîntului orașul Camarina [421]. Apoi, acordă aceleași drepturi ca și camarinienilor la mai bine de jumătate din cetățenii Gelei. Dintre megarienii din Sicilia, care în urma unei împresurări căzuseră la înțelegere, acelora „grași" [422], ațîțătorii la război împotriva lui și care acum își închipuiau că aveau să moară din această pricină, ducîndu-i la Syracusa, le acordă cetățenia. Dimpotrivă, pe oamenii de rînd din Megara, care nu avuseseră nici un amestec în acest război și nici nu se așteptau să pățească ceva rău, îi duse la Syracusa și îi vîndu ca sclavi pentru a-i îndepărta din Sicilia. Același procedeu de discriminare îl aplică și față de eubeii din Sicilia [423]. Purtarea lui în amîndouă cazurile se datora convingerii că oamenii de jos sînt o pătură care stîrnește mari neplăceri. Și, astfel, Gelon deveni un tiran puternic.

CLVII Cînd solia elenilor ajunse la Syracusa, începînd convorbirile cu Gelon, solii îi spuseră așa: „Sîntem trimișii lacedemonienilor, ai atenienilor și ai aliaților lor și am venit cu însărcinarea să te atragem de partea noastră împotriva barbarului. Ai aflat, fără doar și poate, că amenințarea lui se înalță asupra Elladei, că un bărbat pers, după ce a unit prin poduri malurile Hellespontului și aduce din Asia întreaga oaste a răsăritului, stă gata să pornească cu război împotriva Elladei [424]. Sub cuvînt că se îndreaptă spre Atena, el dorește să se facă stăpîn peste întreaga Elladă. Tu, care ai ajuns la o mare putere, tu, căruia îți aparține o parte a Elladei, și nu cea mai mică, de vreme ce domnești peste Sicilia [425], ajută-i pe eliberatorii Elladei și luptă împreună cu ei pentru libertate. Unită, întreaga Elladă este în stare să strîngă la un loc o mare forță armată și astfel am putea face față atacului vrăjmaș; dacă însă unii dintre noi sînt gata să trădeze, alții nu vor să dea nici un ajutor, dacă partea sănătoasă a Elladei se va înfățișa puțină la număr, atunci abia se ivește primejdia ca întreaga Elladă să cadă sub loviturile vrăjmașului. Dacă persanul cumva, învingîndu-ne în luptă, s-ar face stăpîn peste noi, să nu nădăjduiești că nu va merge și împotriva ta. Tocmai față de această posibilitate e bine să iei măsuri. Ajutîndu-ne, îți consolidezi propria ta poziție. De obicei, rezultatul unui lucru bine chibzuit se dovedește foarte fericit".

CLVIII Acestea au fost cuvintele solilor; Gelon însă se răsti la ei, grăindu-le așa: „Bărbați eleni, printr-un cuvînt plin de neobrăzare îndrăzniți să mă chemați ca aliat împotriva barbarului. Voi, însă, cînd mai înainte vreme v-am rugat să atacați alături de mine o armată barbară, atunci cînd eram în lupta cu carthaginezii [426], cînd ceream cu tărie să fie răzbunat Dorieus [427], fiul lui Anaxandrides, ucis de locuitorii Egestei, cînd vă făceam propunerea să eliberăm împreună porturile de pe urma cărora ați avut mari înlesniri și cîștiguri [428], nici de hatîrul meu n-ați venit să dați o mînă de ajutor, nici nu v-a trecut prin gînd să răzbunați moartea lui Dorieus. Dacă ar fi fost după voi, toate aceste ținuturi ar fi căzut pradă barbarilor. Dar lucrurile au luat o întorsătură bună pentru mine și merg din ce în ce mai bine. Acuma, cînd războiul s-a strămutat și a ajuns în cele din urmă pe la voi, numai așa v-ați adus aminte și de Gelon! Deși n-am avut din partea voastră decît dispreț, nu vă voi răsplăti cu aceeași monedă, ci sînt gata să vă vin în ajutor, punîndu-vă la îndemînă 200 de trireme, 20 000 de hopliți, 2 000 de călăreți, 2 000 de arcași, 2 000 de prăștieri și 2 000 de oameni ușor înarmați. De asemenea, iau asupră-mi să procur pentru întreaga armată elenă grîne pînă la sfîrșitul campaniei. Ca să țin această făgăduială, iată ce pretind: condiția să fiu comandantul suprem și conducătorul elenilor împo-

triva barbarilor. În altă calitate, nici eu însumi n-aş veni, nici n-aş trimite pe alţii".

CLIX La auzul acestor cereri înfumurate, Syagros nu se mai putu stăpîni, ci spuse următoarele: „Ce-ar mai geme Pelopidul Agamemnon aflînd că Gelon şi syracuzanii lipsesc de comanda supremă pe spartani![429] Nici nu mai aminti această vorbă — anume să-ţi trecem ţie comanda supremă. Dacă, într-adevăr, ai bunăvoinţă să vii în ajutorul Elladei, să ştii că vei lupta sub comanda lacedemonienilor; dacă nu ţi se pare drept să ţi se poruncească, nu mai sări în ajutorul nostru".

CLX Faţă de cele rostite, Gelon, deoarece vedea bine că se izbeşte ca de un zid de cuvintele lui Syagros, veni cu această ultimă propunere către soli: „O, străine de la Sparta, zise el, insultele care ţintesc un om au darul să ridice clocotul mîniei. Tu, deşi prin vorbele tale ai dat glas unor gînduri pline de trufie, n-ai să izbuteşti să mă faci să-mi pierd cumpătul în răspunsul meu. Cum voi ţineţi atît de mult la conducere, nimic mai firesc ca eu să ţin mai mult încă decît voi, eu care sînt comandantul unei armate de cîteva ori mai numeroase ca a voastră şi al mult mai multor corăbii. Dar, deoarece condiţia vi se pare atît de grea, noi ne arătăm gata să mai lăsăm din ce-am cerut la început, dacă voi v-aţi mulţumi să preluaţi comanda armatei de uscat, iar eu să am comanda flotei; sau, dacă preferaţi comanda pe mare, doresc să fiu în fruntea pedestrimii. Trebuie sau să vă arătaţi mulţumiţi cu asemenea propuneri sau să plecaţi fără să fi cîştigat o alianţă atît de importantă".

CLXI Gelon făcu aceste întîmpinări; solul atenian se grăbi însă s-o ia înaintea trimişilor lacedemonieni şi-i întoarse cuvîntul în felul următor: „O, rege[430] al syracusanilor, Ellada ne-a trimis la tine nu fiindcă avea nevoie de un comandant, ci de oştire. Tu însă nu te-arăţi dispus să trimiţi oameni dacă nu dobîndeşti şi conducerea Elladei, de parcă nu te frămîntă decît gîndul pentru locul de comandant suprem. Atîta vreme cît cereai să fii în fruntea întregii armate a elenilor, noi, atenienii, ne-am mulţumit să păstrăm tăcere, ştiind că solul din Laconia se va dovedi în stare

să răspundă şi în interesul lor, şi în al nostru. Deoarece însă, renunţînd la comanda supremă, pretinzi să o capeţi pe cea a flotei, iată cum stau lucrurile: chiar dacă solul din Laconia ţi-ar lăsa comanda flotei, nu ţi-o lăsăm noi. Această comandă este a noastră, numai dacă lacedemonienii nu o vor cumva pentru ei[431]. Dacă ar dori s-o preia, lor singuri nu ne-am împotrivi; altcuiva însă nu vom trece comanda flotei. Altfel, zadarnic s-ar chema că sîntem stăpînii celei mai mari oştiri navale din Ellada[432] dacă, atenieni fiind, am lăsa syracusanilor întîietatea conducerii, noi care întruchipăm cel mai vechi neam elen şi sîntem singurii dintre eleni care nu ne-am strămutat[433]. Pînă şi poetul Homer mărturiseşte că din mijlocul nostru a sosit la Troia cel mai priceput om în a aşeza cum se cuvine rîndurile unei armate[434]. Fiindcă aşa stau lucrurile, nu-i nici o supărare dacă ne îngăduim să vorbim cum am vorbit".

CLXII La care Gelon răspunse cu aceste cuvinte: „Străine din Atena, după cum se pare, aveţi comandanţi, dar nu veţi avea oameni cărora să li se comande. Cum, după cîte văd, vreţi să aveţi totul fără să vă lipsiţi de nimic, nu vă veţi grăbi îndeajuns să vă luaţi calea şi să vestiţi Elladei că pentru ea primăvara anului a trecut[435]. Iată înţelesul acestei vorbe, care vrea să spună: după cum, în cursul anului, primăvara este în mod evident anotimpul cel mai preţuit, ca primăvara era şi armata lui Gelon în armata elenilor; Gelon asemăna, prin urmare, Ellada, lipsită de alianţa lui, cu un an fără primăvară.

CLXIII Aşadar, acestea au fost tratativele purtate între Gelon şi solii elenilor, după care solii au plecat pe mare. Gelon, în faţa acestor evenimente, temîndu-se pentru eleni că nu vor fi în stare să dovedească pe barbari, dar, totodată, socotind că este o umilinţă îngrozitoare şi de nesuferit ca el, tiranul Siciliei, să meargă în Pelopones şi să se afle sub comanda lacedemonienilor, părăsi această cale de acţiune şi apucă pe o alta. De îndată ce primi înştiinţarea că perşii au trecut Hellespontul, trimise la Delfi, însoţit de trei pentecontere, pe Cadmos, fiul lui Skythes[436], de baştină din Cos; acesta ducea cu sine bani mulţi şi vorbe de prietenie, dar avea însărcinarea să pîndească cum va ieşi lupta. Dacă cumva

ar fi învins barbarul, urma să-i dea banii împreună cu pămîntul şi apa acelor ţinuturi peste care domnea Gelon, iar dacă învingătorii ar fi fost elenii, să aducă totul înapoi.

CLXIV Acest Cadmos, care luase ca moştenire de la tatăl său tirania adînc înrădăcinată la Cos, fără să-l silească nimeni şi nimic, ci numai din simţul datoriei, după ce trecu puterea Adunării poporului din Cos, plecă în Sicilia unde, cu ajutorul samienilor, puse mîna pe oraşul Zancle [437], care îşi schimbase numele în Messana [438]. Aici îşi aşeză reşedinţa. Pe acest Cadmos, aşadar, sosit în împrejurările pe care le-am descris, adică din simţ al datoriei, l-a trimis Gelon în Ellada [439], căci avusese prilejul să se convingă şi în altă împrejurare de firea lui cea dreaptă. Afară de diferite acţiuni pe care le-a îndeplinit în spiritul dreptăţii, fapta despre care este vorba nu-i cea mai neînsemnată din cele a căror amintire a rămas neştearsă. Avînd pe mînă mari sume de bani încredinţate de Gelon, deşi-i stătea în putinţă să şi le însuşească, nu a vrut s-o facă, ci, după ce elenii au învins în bătălia de pe mare şi Xerxes a luat-o îndărăt la fugă, abia atunci a plecat şi el în Sicilia aducînd neatinşi toţi banii.

CLXV Iată ce se mai spune încă de către locuitorii Siciliei [440]. Gelon ar fi venit poate pînă la urmă în ajutorul elenilor, fie şi sub comanda lacedemonienilor, dacă Terillos, fiul lui Crinippos, tiran în Himera, izgonit de aici de Theron, fiul lui Ainesidemos, tiran în Acragos, n-ar fi adus cam în aceeaşi vreme împotriva Siciliei o oştire de 300 000 de oameni [441], alcătuită din trupe feniciene, libyene, iberiene, ligure, eliscé, sardoniene, cyrniene, în fruntea cărora se afla Hamilcar, fiul lui Hannon, rege [442] în Carthagina. La această acţiune Hamilcar fusese hotărît de Terillos în numele legăturii de ospitalitate pe care regele Carthaginei o avea faţă de el ; într-o mare măsură contribuiseră şi insistenţele lui Anaxilaos, fiul lui Cretines, tiranul din Rhegion, care îşi dăduse copiii zălog lui Hamilcar, ca acesta să atace Sicilia şi să ia apărarea socrului său [443]. Căci Anaxilaos avea de soţie o fiică a lui Terillos, cu numele de Kydippe. Astfel, Gelon, văzîndu-se în neputinţă să-i ajute pe eleni, a trimis banii la Delfi. Afară de acestea se mai spune că întîmplător, în aceeaşi zi în care Gelon şi Theron învingeau în Sicilia pe carthaginezul Hamilcar, elenii au obţinut victoria de la Salamina asupra perşilor [444].

CLXVI Am aflat că Hamilcar, carthaginez după tată, însă syracusan din partea mamei, ajuns la conducerea Carthaginei în urma vitejiei dovedite, s-a făcut nevăzut în ziua cînd s-a dat bătălia şi cînd a fost înfrînt în luptă. Nici viu, nici mort, n-a mai apărut nicăieri pe pămînt. Gelon a răsturnat lumea căutîndu-l.

CLXVII Mai circulă însă următoarea poveste, pe care o spun carthaginezii înşişi, şi aceasta verosimilă. În timp ce barbarii se luptau cu elenii în Sicilia din zorii zilei pînă seara tîrziu (căci atît de mult se spune că a ţinut încăierarea), Hamilcar, rămas în tabără, aducea sacrificii şi cerea auspicii bune aruncînd în foc pe un rug uriaş trupuri întregi. Dar, cînd văzu că ostaşii săi întorc spatele şi o iau la fugă, cum tocmai făcea libaţii pentru victime, se azvîrli şi el în foc. În felul acesta a dispărut, ars de flăcări. Lui Hamilcar, care, fie că s-a făcut nevăzut în acest fel, aşa cum povestesc fenicienii, fie în alt chip, fenicienii îi aduc jertfe şi i-au durat monumente în toate oraşele coloniilor lor, iar la Carthagina chiar unul foarte mare [445]. Deocamdată, despre evenimentele din Sicilia s-a vorbit de ajuns.

CLXVIII Corcyrienii, cu toate că au dat solilor un răspuns ce-l veţi afla îndată, au procedat în felul următor : şi pe ei încercaseră să-i atragă de partea elenilor aceiaşi soli care au mers şi în Sicilia, rostind pînă şi aceleaşi cuvîntări pe care le-au spus şi în faţa lui Gelon. La început, corcyrienii făgăduiră că vor trimite oameni şi că vor lua parte la apărare, declarînd că nu le este indiferentă pieirea Elladei, deoarece, dacă ea ar fi căzut, ei înşişi — încă din prima zi — n-ar fi avut parte de altceva decît de robie. Dimpotrivă, datoria lor era să sară cu toate forţele ce le aveau la îndemînă. Aşa au răspuns ei în cuvinte bine potrivite. Cînd însă a venit timpul să sară în ajutor, şi-au schimbat gîndul ; într-adevăr, au suit oştire pe 60 de corăbii, dar, abia ieşită în larg, flota s-a apropiat de coasta Peloponesului şi corăbiile au ancorat în dreptul Pylosului şi al regiunii de la capul Tainaron, care ţine de stăpînirea lacedemoniană. Şi

ei, la rîndul lor, pîndeau ce întorsătură va mai lua războiul [446]; lipsiți de nădejdea că elenii se vor dovedi mai tari, își închipuiau că perșii, după o victorie răsunătoare, vor deveni stăpînii întregii Ellade. Prin urmare, dinadins făceau cele ce făceau, ca să aibă prilej să spună regelui pers cam așa: „O, rege, deși elenii ne-au îndemnat să ne alăturăm lor în acest război, noi, care aveam oștire nu din cele mai mici, noi, care am fi putut înfățișa nu cel mai neînsemnat număr de corăbii, ci, dimpotrivă, după atenieni, aveam cele mai multe nave, iată că n-am voit să te înfruntăm și să săvîrșim ceva ce nu ți-ar fi pe plac!" Grăind astfel de lucruri, ei nădăjduiau să scape mai bine decît alții, ceea ce s-ar fi și întîmplat, după cîte bănuiesc. Față de eleni însă au găsit un tertip, pe care l-au și folosit: cînd elenii îi acuzară că nu au venit în ajutor, răspunsul a fost că au suit oameni pe 60 de trireme, însă că din pricina vînturilor etesiene n-au putut nicicum să treacă dincolo de capul Malea [447]. Iată de ce n-au ajuns ei la Salamina. Nu-i vorba de nici o ticăloșie dacă, din întîmplare, nu au luat parte la bătălia pe mare. Așa au scăpat corcyrienii de învinuirile ce le-au fost aduse de eleni.

CLXIX Cretanii, cînd aceia dintre eleni care fuseseră însărcinați cu aceste treburi le solicitară ajutorul [448], au procedat în felul următor: după ce-au trimis în numele tuturor cretanilor o solie sacră la Delfi, au întrebat zeul dacă trebuie să vină în ajutorul Elladei. Pythia a răspuns: „Proștilor, vă plîngeți de cîte năpaste Minos în mînia lui vi le-a trimis pe cap pentru că l-ați ajutorat pe Menelaos să se răzbune [449]. Odinioară însă nimeni dintre eleni n-a dat o mînă de ajutor pentru a-i răzbuna moartea întîmplată lui Camicos, în timp ce voi ați fost alături de eleni în pedepsirea răpirii unei femei de la Sparta de către un barbar". Cînd cretanii auziră răspunsul adus de solii sacri, nu se învoiră să mai trimită trupe.

CLXX Se povestește într-adevăr că Minos, plecat în căutarea lui Dedal [450], cînd a ajuns în Sicania, Sicilia de astăzi, a murit de o moarte cumplită. Cu timpul, la îndemnul unui zeu, toți cretanii, afară doar de cei din Polichne [451] și cei din Praisos [452], s-au dus cu o mare flotă în Sicania, unde au asediat timp de cinci ani orașul Camicos [453], localitate care pe vremea mea o locuiau cei din Agrigentum; în cele din urmă, cum nu erau în stare nici să cucerească orașul, nici să mai rămînă înfruntînd foamea, au ridicat asediul și au plecat înapoi. Pe mare, în dreptul coastelor Iapygiei [454], i-a surprins o furtună grozavă care i-a aruncat pe uscat; cum corăbiile lor fuseseră zdrobite de stînci (și deci nu mai întrevedeau nici un mijloc de întoarcere spre Creta), au ctitorit pe acele meleaguri orașul Hyria [455] unde s-au și așezat și unde, prin schimbare de nume, au devenit din cretani iapygi-messapi [456] și din insulari ce erau — locuitori ai continentului [457]. Pornind din orașul Hyria au colonizat și alte așezări; mult mai tîrziu, cînd tarentinii au încercat să-i alunge pe locuitorii acestor colonii, ei au suferit o atare înfrîngere, încît pierderile în oameni din partea elenilor au fost cele mai mari din cîte cunoaștem noi, și din rîndurile tarentinilor, și din cele ale rhegienilor; rhegienii, siliți de Mikythos, fiul lui Choiros, veniseră să sprijine pe tarentini; ei au avut 3 000 de morți; dintre tarentini, nici nu se mai știe numărul morților [458]. Mikythos făcea parte din casa lui Anaxilaos și fusese investit cu guvernarea Rhegionului. Acesta, după ce a fost silit să părăsească Rhegionul și a colonizat Tegea în Arcadia, a închinat la Olympia șirurile de statui [459].

CLXXI Dar cele ce le-am amintit despre rhegieni și tarentini au fost doar un ocol în povestirea mea. În Creta, rămasă pustie, după cum spun cei din Praisos, s-au pripășit alți oameni, în cea mai mare parte eleni. La a treia generație după moartea lui Minos, s-a iscat războiul troian [460], în timpul căruia cretanii s-au dovedit nu cei mai puțin vajnici răzbunători ai lui Menelaos. Ca răsplată, la întoarcerea lor de la Troia, foametea și ciuma [461] i-au bîntuit și pe oameni, și pe vite, așa încît Creta pentru a doua oară s-a văzut văduvită de locuitori și este și astăzi locuită de un al treilea rînd de cretani [462], care s-au alăturat celor cîți au mai rămas. Pythia, reamintindu-le de aceste întîmplări, i-a oprit să vină în ajutorul elenilor, deși erau dornici să facă acest lucru.

CLXXII Thessalienii, la început, s-au arătat prieteni cu mezii numai de nevoie, dovedind apoi că ce puneau la cale

Aleuazii nu le era pe plac [463]. De îndată ce au fost înștiințați că perșii se pregătesc să treacă în Europa, au trimis soli la Istm [464]. Aici erau întruniți reprezentanți ai Elladei, aleși de cetățile care aveau cele mai bune simțăminte față de Ellada. La sosirea lor, solii thessalienilor vorbiră în fața adunării: „Bărbați eleni, trecătoarea muntelui Olympos trebuie să fie apărată, așa ca Thessalia și împreună cu ea întreaga Elladă să se găsească la adăpost de război. Noi sîntem gata să facem tot ce putem în apărarea comună, dar și voi trebuie să trimiteți oștire numeroasă; de nu veți trimite, să știți că noi ne vom înțelege cu regele Persiei; căci nu se cuvine, datorită poziției noastre de avangardă a Elladei, să pierim numai noi pentru voi toți. Dacă nu vreți să ne ajutați, nici să ne constrîngeți nu puteți; niciodată constrîngerea nu s-a dovedit mai tare decît neputința; iar noi ne vom strădui prin propriile noastre mijloace să ne croim o cale spre scăpare". Acestea le-au spus thessalienii.

CLXXIII Elenii, față de această situație, au hotărît să trimită în Thessalia, pe mare, o armată de pedestrași care urma să păzească trecătoarea. Cînd armata s-a strîns laolaltă, a navigat de-a lungul brațului de mare Euripos [465]. Sosind la Alos, în Achaia [466], soldații au părăsit corăbiile și au pornit pe jos spre Thessalia, lăsînd navele pe loc. Ei au ajuns la Tempe, la trecătoarea care duce din Macedonia de jos în Thessalia, de-a lungul fluviului Peneu, printre munții Olympos și Ossa [467]. Aici și-au așezat tabăra aproape 10 000 de hopliți greci adunați laolaltă și lor li s-a alăturat cavaleria thessaliană; ca general al lacedemonienilor era Euainetos, fiul lui Carenos, ales dintre polemarhi, deși nu era de neam regesc [468]; în fruntea atenienilor se afla Themistocles, fiul lui Neocles. Oamenii au rămas puține zile în acele locuri, căci din partea lui Alexandros [469], fiul lui Amyntas, regele Macedoniei, au sosit soli care i-au sfătuit să o ia din loc și să nu mai rămînă în trecătoare unde ar fi fost striviți de armata năvălitorilor. Solii arătau ce puzderie de oameni și corăbii veneau asupra lor. Elenii urmară sfatul așa cum le-a fost dat de soli, căci temeiurile aduse li s-au părut cu mare greutate, iar regele Macedoniei — plin de bunăvoință față de ei. După părerea mea însă, ceea ce i-a îndemnat a fost frica, atunci cînd au aflat că mai este și o altă cale de pătrundere spre Thessalia prin Macedonia de sus, prin ținutul perraibilor, în preajma orașului Gonnos, pe unde în fapt a și năvălit armata lui Xerxes [470]. Elenii, coborînd spre corăbii, s-au înapoiat la Istm.

CLXXIV Această mișcare de trupe în Thessalia s-a petrecut cînd regele se pregătea să treacă spre Europa din Asia și se afla de cîtăva vreme la Abydos [471]. Așa au ajuns thessalienii — părăsiți fiind de aliații lor — să facă prieteșug cu perșii din toată inima și fără să mai șovăie. Urmarea a fost că în desfășurarea operațiilor de război s-au dovedit cei mai de folos oameni pentru rege [472].

CLXXV În urma veștilor primite de la Alexandros, elenii, după ce s-au întors la Istm, s-au sfătuit cum să înfrunte războiul și pe ce meleaguri. A triumfat părerea ca să fie apărată trecătoarea Thermopylai [473]; acest pas părea că este mai strîmt decît cel care ducea în Thessalia, totodată singura și cea mai apropiată trecere de țara lor. Cărarea prin care au fost încercuiți acei eleni prinși la Thermopylai nu le era cunoscută. Despre existența ei au aflat de la trachinieni abia cînd au ajuns la Thermopylai. Așadar, au hotărît să privegheze trecătoarea ca barbarul să nu pătrundă în Ellada, iar în privința armatei navale au hotărît ca aceasta să se îndrepte pe mare spre Artemision, în ținutul Histiaiotidei [474]. Aceste locuri sînt învecinate unul cu altul. Ei puteau deci să afle ce se petrece și într-o parte, și în cealaltă. Iată cum arată aceste locuri.

CLXXVI Să vorbim mai întîi despre Artemision. Din largul mării tracice valurile se string într-o strîmtoare îngustă care desparte Skiathos [475] de uscatul Magnesiei. Dacă treci de strîmtoare, întîmpini întinderea țărmului din Eubea unde se află Artemision, iar aici se înalță un templu al zeiței Artemis. La rîndul lui, drumul spre Ellada prin Trachis [476], în locurile unde este foarte îngust, atinge și o jumătate de plethru. Cu toate acestea, nu prin această porțiune se află trecerea cea mai îngustă din întreg ținutul, ci la intrarea și la ieșirea din Thermopylai. În localitatea Alpene, la ieșirea din Thermopylai, este loc de trecere pentru o singură căruță, iar la intrarea în strîmtoare, pe lîngă albia fluviului Phoi-

nix, în preajma orăşelului Anthela, locul este de asemenea numai pentru o căruţă [477]. Partea dinspre apus a strîmtorii Thermopylai este un perete de neînvins, drept şi înalt, care se întinde pînă la muntele Oeta [478]; partea dinspre răsărit este mărginită de întinderea mării şi de mlaştini [479]. În acest drum de trecere se află băi calde pe care localnicii le denumesc Hytroi (Oalele) cît şi un altar ridicat în cinstea lui Heracles [480] de aceiaşi localnici; de-a curmezişul căilor de trecere a fost ridicat un zid în care odinioară se deschideau porţi [481]. Zidul l-au înălţat focidienii de teama thessalienilor cînd aceştia au pornit din ţinutul thesproţilor pentru a coloniza pămîntul Eolidei pe care acuma îl stăpînesc. Cum thessalienii încercau să-i cucerească, focidienii au luat această măsură de prevedere şi apa caldă au îndreptat-o spre gura trecătorii, ca ţinutul să se preschimbe într-un cazan. Ei născoceau tot felul de mijloace numai ca thessalienii să nu năvălească în ţinutul lor. Zidul înălţat din bătrîni cu multă vreme în urmă se năruise în mare parte, de vechi ce era. Elenii au hotărît însă să-l înalţe din nou şi astfel să ferească Ellada de puhoiul barbarilor. Foarte aproape de drum se află o localitate cu numele de Alpene; de aici socoteau elenii să-şi procure hrana [482].

CLXXVII Acestea sînt ţinuturile care au părut elenilor potrivite pentru apărare. Cercetînd [483] toate cu luare-aminte şi făcîndu-şi socoteala că barbarii nu se vor putea folosi de mulţimea lor nesfîrşită, nici de călărime, prin această parte au crezut ei de cuviinţă să întîmpine vrăjmaşul care înainta asupra Elladei. De îndată ce-au aflat că perşii se găsesc în Pieria [484], ostaşii au pornit din regiunea Istmului [485], despărţindu-se, unii pe jos spre Thermopylai, alţii pe mare spre Artemision.

CLXXVIII În vreme ce elenii alergau în ajutor cît puteau de repede şi-şi ocupau poziţiile, locuitorii de la Delfi cercetau oracolul plini de înfricoşare pentru propria lor soartă şi aceea a Elladei. Oracolul le răspunse să se închine vînturilor, căci ele vor fi aliaţi puternici ai Elladei [486]. Delfienii, de îndată ce-au aflat prezicerea, au şi făcut cunoscute cuvintele profetice acelora dintre eleni cîţi doreau să rămînă liberi şi, cum au făcut această comunicare unor oameni care

se temeau grozav de barbari, şi-au cîştigat o recunoştinţă veşnică; după aceea, delfienii au dezvelit la Thya un altar închinat vînturilor, în locul unde se găseşte şi templul Thyei [487], fiica Cephisului, de la care şi ţinutul acesta îşi are numele, şi aduseră jertfe în cinstea lor. Delfienii, pînă astăzi încă, ţinînd seama de oracol, aduc vînturilor sacrificii menite să le potolească.

CLXXIX Armata navală a lui Xerxes, plecînd din oraşul Therme, trimise în cercetare spre Skiathos [488] zece corăbii din cele mai rapide [489]; acolo se aflau de veghe, pentru a da celorlalţi de ştire, trei corăbii elene, una din Troizena, una din Egina şi a treia din Attica. De îndată ce zăriră în depărtare navele barbarilor, o şi luară la fugă.

CLXXX Barbarii, puşi pe urmărire, prinseră pe dată corabia din Troizena, comandată de Praxinos; apoi, dintre marinarii aflaţi pe punte, ducînd spre prora corăbiei pe cel mai chipeş, l-au înjunghiat socotind ca o prevestire norocoasă faptul că primul elen prins era atît de frumos. Numele omului înjunghiat era Leon. Se prea poate că soarta de care a avut parte s-a datorat şi numelui [490].

CLXXXI Corabia egineţă, al cărei trierarh era Asonides, dădu perşilor oarecum de furcă din pricina unui marinar, Pythes, fiul lui Ischenos, care în acea zi se purtă cu un curaj nebun. Acesta, după ce nava a fost capturată, n-a încetat lupta pînă cînd n-a căzut sfîrticat de lovituri pe tot corpul. Cum n-a murit imediat după ce s-a prăbuşit, ci mai sufla încă, perşii care slujeau ca soldaţi pe nave, mişcaţi de vitejia acestui om, au făcut tot ce le-a stat în putinţă să-l scape; rănile i le-au uns cu smirnă şi l-au înfăşurat în fîşii dintr-o pînză subţire de in. La întoarcerea lor în tabăra persană îl arătară însufleţiţi de admiraţie întregii armate spunînd numai cuvinte de laudă; pe ceilalţi cîţi i-au prins pe acea navă îi considerară drept sclavi.

CLXXXII În acest fel au fost prinse două din cele trei nave, iar a treia, al cărei trierarh era atenianul Phormos, în fuga ei se înfundă în nisipurile de la gura Peneului [491],

Barbarii se făcură stăpîni pe vas, nu însă şi pe oameni. Atenienii, de îndată ce s-a împotmolit corabia, săriră jos şi trecînd prin Thessalia s-au înapoiat la Atena.

CLXXXIII Elenii aflaţi în tabăra de la Artemision au fost încunoştinţaţi de cele ce se petreceau, prin semnale cu torţe date din Skiathos; vestea le-a strecurat groaza în suflete şi de la Artemision şi-au schimbat locul de ancorare la Chalkis, cu gîndul să păzească Euriposul[492]. Ei lăsară totuşi oameni de veghe pe înălţimile Eubeei.

Din cele zece corăbii ale barbarilor, trei înaintară pînă la stîncile care se înalţă între Skiathos şi Magnesia, loc denumit Myrmex. După ce oamenii debarcaţi aici au înălţat pe stînci o coloană de piatră pe care o aduseseră cu ei, barbarii, deoarece în cale nu le mai stătea nici o piedică, au pornit la rîndul lor de la Therme spre larg cu toate corăbiile, la unsprezece zile de la plecarea regelui de aici. Stîncile, care se află tocmai la locul de trecere, au fost semnalate barbarilor de Pammon din Skyros[493]. Plutind ziua întreagă, barbarii atinseră ţara Magnesiei la capul Sepias[494] şi ţărmul care se întinde între oraşul Casthanaia şi promontoriul capului Sepias.

CLXXXIV Pînă la acest ţinut şi pînă la Thermopylai, armata persană n-a avut de suferit nici o pierdere şi numărul ei era încă atîta cît pot eu să aflu după socotelile mele. Pe corăbiile din Asia, în număr de 1 207[495], se afla gloata strînsă iniţial, alcătuită din oameni luaţi din fiecare populaţie în parte, ridicîndu-se pînă la 241 400, adică 200 de oameni socotiţi de corabie; pe de altă parte, afară de băştinaşi, pe fiecare din ele se aflau îmbarcaţi şi 30 de ostaşi perşi, mezi şi saki; această mulţime se ridica la 36 210 oameni. Voi mai adăuga la acest număr şi la cel pomenit mai sus oamenii îmbarcaţi pe pentecontere, luînd în mijlociu pentru fiecare penteconteră cam 80 de oameni. Aşa cum s-a arătat mai înainte, au fost strînse la un loc 3 000 de corăbii de acest fel[496]. Pe ele am putea admite că se aflau îmbarcaţi 240 000 de oameni. Acesta era prin urmare numărul la care se ridica flota venită din Asia, cuprinzînd 517 610 oameni. Pedestrimea întrunea 1 700 000 de ostaşi[497], iar călărimea 80 000 de oameni[498]. Voi adăuga la călărime şi cămilele pe

care le mînau arabii, precum şi carele de luptă libyene, laolaltă, după socoteala mea, 20 000 de oameni. Adunate împreună, mulţimea ostaşilor de pe corăbii şi a celor din trupele de uscat se ridicau la 2 317 600 de oameni. Iată ce am avut de spus cu privire la armata adusă chiar din Asia, ca să nu mai vorbesc de slujitorii ce o urmau, de corăbiile pentru căratul grînelor şi de oamenii îmbarcaţi pe ele[499].

CLXXXV Pe lîngă totalul enumerat pînă aici se cuvine să adăugăm şi numărul trupelor luate de perşi din Europa. Trebuie să mărturisesc că e vorba de aprecieri personale. Elenii din Tracia şi din insulele din apropierea Traciei[500] se înfăţişară cu 120 de corăbii. Oamenii de pe aceste corăbii erau în număr de 84 000. Din pedestrimea pe care o dădeau tracii, peonii, eordeii[501], bottiaii[502], populaţia Halkisului, brygii[503], pierii[504], macedonenii, perraibii[505], enianii, dolopii şi magneţii, acheii[506] şi toţi cîţi locuiesc coasta Traciei — din aceste populaţii socot că s-au strîns 300 000 de ostaşi. Aceste sute de mii, alăturate celor aduse din Asia, ajungeau împreună la un număr de 2 640 000 de oameni în stare să lupte, la care se adăugau încă alţi 1 610 oameni[507].

CLXXXVI Dacă acesta era într-adevăr numărul la care se ridica oştirea luptătoare — slujitorii care urmau armata, împreună cu oamenii îmbarcaţi pe corăbiile de transportat grîne şi mai cu seamă împreună cu cei îmbarcaţi pe diferite alte vase care însoţeau armata — toţi aceştia la un loc n-am impresia că erau mai puţini decît oastea de luptători, ci, dimpotrivă, mai numeroşi. Dar hai să-i socot egali în număr cu oştirea, nici mai mulţi, nici mai puţini; dacă vor fi fost egali ca număr faţă de soldaţi, tot ar împlini aceleaşi milioane ca şi ceilalţi. Astfel, Xerxes, fiul lui Darius, a adus cu sine pînă la Sepias şi Thermopylai 5 283 220 de oameni[508].

CLXXXVII Acesta este numărul armatei lui Xerxes în întregimea ei. Nimeni însă nu poate să spună cifra exactă a femeilor care coceau pîine, a ţiitoarelor şi a eunucilor; de asemenea nimeni n-ar şti să spună, avînd în vedere mulţimea lor, numărul vitelor de jug, al vitelor de povară şi al cîinilor indieni[509], aşa încît pentru mine nu-i nici o mirare că s-au găsit unele fluvii care să nu aibă destulă apă; mai

repede este de mirare cum de-au ajuns merindele pentru atîtea milioane de suflete. După socotelile mele am ajuns la încheierea că, dacă fiecare om ar fi primit zilnic o choinice de grîu şi nimic mai mult, tot ar fi fost pe zi un consum de 110 340 de medimne [510]. Şi nu mai pun la socoteală partea care revenea femeilor, eunucilor, vitelor de jug şi cîinilor. Dintre atîtea mii de oameni nimeni nu era ca frumuseţe şi statură mai demn decît Xerxes însuşi să aibă în mînă această putere.

CLXXXVIII Armata navală ieşi în larg şi atinse ţinutul Magnesiei în dreptul ţărmului care se întinde între oraşul Casthanaia şi promontoriul Sepias. Corăbiile din frunte au acostat iar celelalte, care veneau după ele, au ancorat; deoarece ţărmul nu era întins, corăbiile ancorară în şiruri strînse, cu prora îndreptată spre larg, cîte opt pe un rînd. Aşa petrecură o noapte liniştită. O dată însă cu ivirea zorilor, din cer senin şi lipsit de adierea vîntului, marea începu să clocotească şi asupra corăbiilor se abătu o furtună năprasnică şi un vînt puternic dinspre răsărit pe care locuitorii din acele părţi îl numesc „hellesponticul". Cei dintre perşi cîţi au băgat de seamă că se ridică vîntul şi locul unde ancoraseră le îngăduia, au luat-o înaintea furtunii şi şi-au tras corăbiile la ţărm. Şi ei şi vasele lor au scăpat. Acele corăbii însă pe care furtuna le-a prins în largul mării, pe unele le-a tras spre locul numit Ipnoi de la Pelion [511], iar pe altele pe ţărm. Cîteva corăbii se ciocniră chiar de capul Sepias, altele au fost azvîrlite de puterea valurilor spre oraşul Meliboia [512], iar altele spre Casthanaia [513]. Dezlănţuirea furtunii nu putea fi înfruntată.

CLXXXIX Se povesteşte că atenienii, ascultînd de o profeţie divină, au chemat în ajutorul lor pe Boreas, după ce primiseră mai înainte un oracol care-i sfătuia să-l roage pe „ginerele" lor să le vină în ajutor. Boreas, după o legendă elenă, avea ca soţie pe o femeie din Attica, pe Oreithya, fiica lui Erechteus [514]. Ţinînd seama de această legătură de rudenie, atenienii, aşa cum s-a răspîndit zvonul, au tras concluzia că Boreas este ginerele lor; cum stăteau de veghe pe mare la Halkis în Eubea, de îndată ce au văzut că furtuna se înteţeşte, sau chiar înainte încă, au înălţat sacrificii lui

Boreas şi Oreithyei şi i-au rugat prin invocaţii ca pe ei să-i sprijine iar pe barbari să-i nimicească, aşa cum se întîmplase şi mai înainte în apele Athosului [515]. Dacă cumva în urma acestor rugi Boreas s-a năpustit asupra barbarilor care ancoraseră, n-aş şti să spun. Atenienii însă susţin că numai Boreas, care îi ajutase şi mai înainte, a înfăptuit şi atunci acea minune. Cînd s-au întors la ei acasă, i-au înălţat lui Boreas un sanctuar lîngă malul fluviului Ilissos [516].

CXC În această nenorocire se spune că pe puţin au fost nimicite 400 de corăbii [517], că au murit nenumăraţi oameni şi s-au pierdut bogăţii nepreţuite. Urmarea a fost că pentru Ameinocles, fiul lui Cretines, proprietar prin părţile capului Sepias, acest naufragiu a însemnat o adevărată binecuvîntare. Acesta, în timpul care a urmat, a scos o mulţime de vase de aur aruncate de valuri, multe vase de argint, a găsit tezaure ale perşilor şi a pus mîna pe bogăţii de nedescris. Ameinocles a devenit foarte bogat prin comorile ce le-a găsit, fără însă să fie pe deplin mulţumit, căci o întîmplare nefericită îi otrăvea viaţa, şi anume faptul că îşi omorîse un copil.

CXCI Numărul corăbiilor de transportat grîne şi al altor vase care au pierit nici nu se mai ştie. Comandanţii armatei navale, temîndu-se ca nu cumva thessalienii să-i atace văzînd nenorocirea în care se zbăteau, s-au înconjurat cu o întăritură înaltă ridicată din resturile corăbiilor.

Furtuna a bîntuit timp de trei zile. În cele din urmă, magii, cu ajutorul jertfelor şi a cîntărilor de vrajă, înălţate vîntului cu mari strigăte, pe lîngă aceasta, prin sacrificii aduse lui Thetis şi Nereidelor [518], izbutiră în a patra zi să potolească vijelia, fie că oricum vîntul a binevoit să scadă de la sine. Magii au adus sacrificii lui Thetis, căci aflaseră de la ionieni povestea răpirii zeiţei din acest ţinut de către Peleu şi că întreaga limbă de pămînt a promontoriului Sepias îi aparţinea zeiţei şi celorlalte Nereide [519]. Prin urmare, vîntul se potoli abia a patra zi [520].

CXCII Oamenii aşezaţi de veghe pe înălţimile Eubeei, chiar de a doua zi după ce furtuna izbucnise, alergară să vestească elenilor toate cîte se întîmplaseră în timpul neno-

rocirii petrecute pe mare. Aceştia, de îndată ce aflară noutatea, înălţară rugi şi făcură libaţii lui Poseidon Soter [521]. Apoi, în mare pripă, se îndreptară spre Artemision, însufleţiţi de speranţa că de aici încolo aveau să se răfuiască doar cu un număr mai mic de corăbii. Prin urmare, sosind a doua oară în apele de la Artemision, ancorară aici, cinstindu-l de atunci pînă în zilele noastre încă pe Poseidon cu numele de Soter.

CXCIII Barbarii — cînd vîntul s-a potolit şi valurile s-au liniştit — şi-au scos corăbiile în larg şi au pornit de-a lungul coastei ; după ce au trecut de promontoriul Magnesiei, o luară în linie dreaptă în golful care duce spre Pagasai [522]. În acest golf al Magnesiei se află un ţinut unde se spune că a fost părăsit Heracles de Iason şi de tovarăşii săi de pe Argo atunci cînd a fost trimis să aducă apă [523]. Ei se îndreptau spre Aia [524] în Colchida, ca să cucerească lîna de aur, şi din acest loc urmau să iasă în larg după ce se vor fi aprovizionat cu apă. De la această întîmplare îşi trage ţinutul numele Aphetai [525].

CXCIV Aici au poposit oamenii din flota lui Xerxes. Totuşi, 15 dintre corăbiile flotei au rămas mult în urmă şi s-au îndepărtat simţitor de celelalte. Numai întîmplarea a făcut ca ele să zărească corăbiile elenilor ancorate la Artemision. Barbarii, bănuind că sînt vasele lor, o luară într-acolo şi căzură peste duşmani. Comandantul lor era Sandokes, fiul lui Thamasios, guvernatorul Cymei din Eolida, pe care, înaintea celor întîmplate, regele Darius, dovedindu-l vinovat — cum vom arăta îndată —, l-a răstignit pe cruce, deşi făcea parte dintre judecătorii regali. Sandokes luase mită pentru o hotărîre nedreaptă. Cînd era gata răstignit, Darius, stînd şi cugetînd, găsi că împricinatul făcuse pentru casa regală mai mult bine decît greşise. Darius, dîndu-şi seama de acest lucru şi recunoscînd că el însuşi acţionase cu mai multă pripeală decît înţelepciune, l-a eliberat. Astfel scăpat de la pieire, de regele Darius, Sandokes rămăsese în viaţă. După aceea însă, nimerind peste eleni, a doua oară nu i-a mai fost sortit să scape cu bine. Elenii, de îndată ce văzură aceste corăbii cum veneau întins spre ei, şi-au dat

seama de greşeala săvîrşită, le atacară şi le prinseră cu cea mai mare uşurinţă.

CXCV De pe una din corăbiile capturate a fost luat prizonier Aridolis, tiranul Alabandei din Caria, de pe alta Penthylos, fiul lui Demonos, strateg din Paphos ; acesta adusese din Paphos 12 corăbii, din care pierduse 11 în timpul furtunii iscate la capul Sepias, iar de pe unica corabie care mai rămăsese a fost prins cînd se îndrepta spre Artemision. Elenii, după ce aflară de la prizonieri tot ce voiau să ştie despre armata lui Xerxes, îi trimiseră în lanţuri la Istmul de Corint [526].

CXCVI Armata navală a barbarilor — în afară de cele 15 nave comandate de Sandokes despre care am vorbit — a sosit deci la Aphetai. La rîndul lui, însoţit de armata de uscat, după ce străbătu Thessalia şi Achaia, Xerxes intră la malieni, unde stătu trei zile ; în Thessalia regele, dornic să pună la încercare propria lui călărime, organiză o întrecere cu cea a thessalienilor, deoarece aflase că aceasta era cea mai bună din Ellada. La întrecere, caii elenilor au rămas mult în urmă.

Dintre fluviile Thessaliei singur Onochonos [527] nu avu apă îndeajuns ca să îndestuleze nevoile armatei ; din apele curgătoare ale Achaiei nici cea mai de seamă dintre ele, care este Epidanosul [528], nu făcu faţă decît cu mare greutate.

CXCVII Cînd Xerxes sosi la Alos [529] în Achaia, călăuzele vrură să-i dea toate lămuririle cu putinţă şi-i povestiră o legendă locală despre templul lui Zeus Laphystios [530]. Athamas, fiul lui Eol, în înţelegere cu Ino, a urzit să-l omoare pe Phrixos. Urmarea a fost că acheii, dînd ascultare unui oracol, impun urmaşilor lui Athamas nişte încercări de felul acesta : celui mai vîrstnic din tot neamul îi poruncesc să nu calce în leiton, unde ei înşişi fac de strajă (aheii numesc *leiton* prytaneul) ; dacă acesta pătrunde totuşi înăuntru, n-are cum să mai iasă înainte de a fi dus la sacrificiu ; ei adăugau că pînă acum mulţi din cei care se vedeau ameninţaţi să fie jertfiţi, plini de teamă, au luat calea pribegiei spre alte ţări ; timpul însă trece ; dacă se întorceau şi erau prinşi că intră în prytaneu [531]... şi mai lămureau cum se

face sacrificiul, fiecare victimă fiind împodobită cu ghirlande şi dusă la altar într-o procesiune.

Acest blestem a căzut asupra urmaşilor lui Kytissoros [532], fiul lui Phrixos, deoarece tocmai atunci cînd aheii ascultînd de un oracol săvîrşeau purificarea ţării şi se pregăteau să-l sacrifice pe Athamas, fiul lui Eol [533], acest Kytissoros, sosit de la Aia din Colchida, l-a smuls morţii. În urma acestei fapte însă a atras mînia divinităţii asupra descendenţei sale. Xerxes, auzind această poveste, cum se găsea în apropierea păduricii sacre din jurul templului, se feri să intre şi vesti întreaga armată să facă la fel. Cinsti în aceeaşi măsură locuinţa urmaşilor lui Athamas cît şi incinta sanctuarului.

CXCVIII Iată, deci, întîmplările petrecute în Thessalia şi Achaia. Din aceste ţinuturi Xerxes se îndreptă spre Malida [534] pe un drum care mărgineşte un golf de mare în care fluxul şi refluxul se petrec zilnic. În jurul acestui golf se întinde un şes pe alocuri mai lat, pe alocuri foarte strîmt. Şesul este încununat de munţi înalţi şi de netrecut, care închid de jur împrejur tot pămîntul Malidei. Munţii sînt numiţi stîncile Trachiniene [535]. Primul oraş întîlnit de călătorul care vine din Achaia în regiunea golfului Malidei este Antikyra [536], pe lîngă care trece fluviul Spercheios; izvoarele acestui fluviu cu ieşire la mare se află în ţinutul enianilor [537]. După Spercheios, la o distanţă cam de 20 de stadii, dai de un alt fluviu al cărui nume este Dyras [538]. După o legendă, fluviul a ţîşnit din pămînt ca să-l ajute pe Heracles cuprins de flăcări [539].

CXCIX La o distanţă de alte 20 de stadii, curge iarăşi un fluviu, al cărui nume este Melas. Oraşul Trachis se află la o distanţă de cinci stadii de acest fluviu. Prin aceste meleaguri, adică spre părţile unde s-a ridicat Trachisul, cîmpia dintre munţi şi mare se lăţeşte cel mai mult din toată regiunea. Ea atinge aici 22 000 de plethre. În lanţul muntos care împresoară ţinutul Trachisului, la miazăzi de oraş [540], se deschide o trecătoare prin care curge Asopos [541] pe la poalele munţilor.

CC La miazăzi de Asopos mai este un rîu, nu prea mare, Phoinix, care-şi are izvorul în munţi şi se varsă în Asopos. În preajma rîului Phoinix ţinutul este foarte îngust. Nu e loc de trecere decît pentru o singură căruţă. De la rîul Phoinix pînă la Thermopylai sînt 15 stadii; la mijloc, între Phoinix şi Thermopylai se află un sat cu numele Anthele. Pe lîngă Anthele trece Asopos aproape de vărsarea sa în mare. Tot aici, ţinutul se lărgeşte din nou şi adăposteşte sediul Amphictyonilor, un sanctuar al zeiţei Demeter, precum şi sanctuarul lui Amphictyon însuşi [542].

CCI Prin urmare, regele Xerxes îşi aşezase tabăra în ţinutul Trachis din Malida, iar elenii şi-o aşezaseră pe a lor pe drumul de acces spre Ellada. Acest ţinut este denumit de cei mai mulţi dintre eleni „Thermopylai", iar de localnici şi de cei din vecinătate „Pylai". Aşezaţi cum erau în taberele respective din acele locuri, unii erau stăpînii tuturor locurilor dinspre vîntul Boreas pînă la Trachis, iar ceilalţi a tot ce aparţine acestui continent spre vîntul Notos şi miazăzi.

CCII Elenii care aşteptau să dea piept cu perşii în acest ţinut erau următorii: 300 de hopliţi spartani, 1 000 de tegeaţi şi mantinieni, jumătate şi jumătate, 120 de ostaşi din Orchomenos din Arcadia [543] şi 1 000 de oameni din restul Arcadiei; atîţia arcadieni erau; de la Corint veniseră 400 de oameni, iar de la Phlius 200; şi din Mycena se aflau 80 de oameni. Aceştia erau aşadar cei sosiţi din Pelopones [544]. Din Beoţia veniseră 700 de thespieni şi 400 de thebani. La aceştia se adăugau, chemaţi în ajutor, locrienii din Opunt cu toate trupele lor [545] şi 1 000 de focidieni.

CCIII Pe aceştia din urmă elenii îi chemaseră cu de la sine putere înştiinţîndu-i prin soli că ei sosiseră doar ca avangarda altora, dar că ceilalţi eleni trebuiau să vină pe zi ce trece; marea, păzită de contingentele ateniene, eginete şi ale celor care fuseseră trimişi să slujească în armata navală, nu înfăţişa nici o primejdie pentru ei; aşadar, nu aveau nici un motiv să se teamă. Doar nu era un zeu cel care ataca Ellada, ci un om; nici nu este şi niciodată nu va fi pe lume muritor care de la naşterea sa să nu întîmpine necazuri, ba dimpotrivă, mai marilor zilei le sînt hărăzite cele mai mari griji. Prin urmare, se putea foarte bine ca şi năvălitorului, ca unul ce era muritor, să nu-i meargă chiar

aşa cum se aştepta. Cei numiţi, cînd primiră această rugăminte, le veniră în ajutor la Trachis.

CCIV În fruntea trupelor elene se aflau o sumedenie de comandanţi după cîte contingente trimisese fiecare oraş în parte, dar cel mai cu vază dintre toţi şi care avea totodată comanda supremă era Leonidas, fiul lui Anaxandrides, fiul lui Leon, fiul lui Eurycratidas, fiul lui Anaxandros, fiul lui Eurycrates, fiul lui Polydoros, fiul lui Alcamenes, fiul lui Teleclos, fiul lui Archelaos, fiul lui Hegesilaos, fiul lui Dorissos, fiul lui Leobotes, fiul lui Echestratos, fiul lui Agis, fiul lui Eurysthenes, fiul lui Aristodemos, fiul lui Aristomachos, fiul lui Cleidoros, fiul lui Hyllos [546], fiu al lui Heracles [547], care dobîndise puterea regală la Sparta într-un chip cu totul neaşteptat.

CCV El avea doi fraţi mai mari, Cleomenes şi Dorieus, aşa că Leonidas nu trăgea nici o nădejde să fie vreodată rege. Totuşi, Cleomenes muri fără să lase urmaş în linie bărbătească cînd Dorieus nici nu mai era pe lume, căci se prăpădise în Sicilia [548]. Şi aşa domnia îi revenise lui Leonidas, şi pentru că era născut înaintea lui Cleombrotos (acesta era cel mai mic fiu al lui Anaxandridas) şi, mai ales, pentru că avea de soţie pe fiica lui Cleomenes.

Leonidas sosise atunci la Thermopylai însoţit de oameni aleşi din corpul celor 300 şi de cetăţeni care aveau urmaşi [549]. El ajunsese aici după ce luase cu sine şi pe acei thebani al căror număr l-am dat atunci cînd am făcut numărătoarea trupelor [550], comandaţi de Leontiades, fiul lui Eurymachos. Dintre eleni, numai pe thebani Leonidas se străduise să-i determine să-l însoţească, deoarece asupra lor plutea apăsătoare învinuirea de simpatie pentru mezi [551]. El îi poftise aşadar să participe la luptă, dornic să vadă dacă vor trimite trupe de ajutor sau se vor abţine făţiş de la alianţa cu elenii. Thebanii, deşi nutreau alte gînduri, trimiseră totuşi oameni.

CCVI Spartanii i-au trimis înainte pe Leonidas şi pe oamenii lui cu gîndul ca, la vederea lor, ceilalţi aliaţi să participe la măsurile de apărare şi să nu treacă de partea mezilor, lucru care s-ar fi putut întîmpla dacă ar fi aflat

că lucrurile sînt mereu amînate. Apoi, Carneienele erau o piedică la plecarea lor [552]. Ei aveau de gînd să-şi ţină sărbătorile şi apoi, după ce vor fi lăsat trupe de apărare la Sparta, să pornească cît mai grabnic în ajutor cu mic şi mare, lucru pe care de altfel, la rîndul lor, se gîndeau să-l facă şi ceilalţi aliaţi. O dată cu evenimentele de care vorbim s-a nimerit să cadă şi sărbătorile olimpice [553]. Fără să-şi închipuie că soarta bătăliei de la Thermopylai se va hotărî aşa repede, aliaţii trimiseră numai avangărzi.

CCVII Iată, prin urmare, ce aveau de gînd să facă. Cînd perşii se aflară în nemijlocită apropiere de trecătoare, elenii de la Thermopylai se înspăimîntară şi începură să se sfătuiască asupra retragerii. Ceilalţi peloponesieni socoteau că e nimerit să plece în Pelopones şi să ţină Istmul sub pază. Leonidas însă — cum focidienii şi locrienii se arătau plini de indignare faţă de o astfel de părere — îşi dădu votul pentru rămînerea pe loc a trupelor elene şi trimiterea unor soli la cetăţi cu însărcinarea de a cere ajutoare, deoarece aici erau prea puţini la număr ca să facă faţă armatei mezilor.

CCVIII În timp ce elenii stăteau la tocmeală, Xerxes trimise o iscoadă călare să observe numărul duşmanului şi ce se petrece în tabăra lor. Încă pe cînd era în Thessalia auzise că prin aceste meleaguri s-au strîns la un loc o mînă de oameni şi că în fruntea lor se aflau lacedemonienii sub comanda lui Leonidas, din neamul Heraclizilor. Cînd călăreţul se apropie de tabără, privi pe îndelete fără însă a zări întreaga tabără, căci nu-i era cu putinţă să-i vadă pe cei rînduiţi dincolo de întăritura pe care elenii o ridicaseră din nou şi pe care o ţineau sub pază [554]. El băga în seamă numai mişcările celor dinafară care, în faţa zidului, stăteau gata să pună mîna pe arme. Din întîmplare, la acea vreme, stăteau de veghe în faţa întăriturii lacedemonienii. Iscoada văzu cum unii oameni fac exerciţii de înviorare iar alţii îşi pieptănau părul [555]. În faţa acestei privelişti rămase mut de uimire şi luă bine seama la cîţi oameni erau. După ce observă toate cu luare-aminte, plecă îndărăt fără nici o supărare, căci nimeni nu-l urmări, prezenţa lui neprovocînd interes. La întoarcere îi povesti lui Xerxes toate cîte le văzuse.

CCIX Xerxes, ascultînd iscoada, nu avea un termen de comparaţie pentru a putea înţelege ce se petrecea în realitate, anume că elenii se pregăteau să moară şi să împrăştie moartea după puterile lor. Cele ce săvîrşeau ei îi păreau regelui demne de luat în rîs. El trimise în grabă după Demaratos, fiul lui Ariston, care se afla în tabără. Cînd sosi Demaratos, Xerxes îl întrebă asupra fiecărui lucru în parte, dornic să înţeleagă ce însemna purtarea lacedemonienilor. Acesta îi răspunse: „Mi-ai mai dat o dată ascultare, atunci cînd am pornit la drum împotriva Elladei şi ţi-am vorbit despre aceşti oameni [556]. M-ai ascultat şi ai rîs de mine cînd spuneam cum văd eu că se vor desfăşura lucrurile. Pentru mine, o, rege, a spune adevărul împotriva vederilor tale este o încercare foarte grea. Dă-mi şi acum ascultare: aceşti oameni au sosit aici ca să lupte cu noi pentru apărarea trecătorii şi se pregătesc în vederea bătăliei. Aşa e datina pe la ei: ori de cîte ori sînt gata să-şi primejduiască viaţa, atunci îşi îngrijesc părul. Să ştii însă, rege, de-i vei supune pe aceştia de faţă şi pe cei rămaşi la Sparta, nu mai rămîne nici un alt neam de oameni care să te înfrunte şi să ridice mîna împotriva ta. Căci acum porneşti împotriva celui mai de seamă regat din toată Ellada şi împotriva celor mai viteji oameni".

Spusele lui Demaratos i s-au părut lui Xerxes cu totul neîntemeiate şi regele întrebă încă o dată în ce chip elenii, atîţia cîţi erau, vor putea face faţă în luptă. Spartanul răspunse: „O, rege, poartă-te cu mine ca şi cînd aş fi cel din urmă mincinos dacă lucrurile nu se vor petrece întocmai cum îţi spun eu".

CCX Vorbind aşa, Demaratos nu-l clinti totuşi pe Xerxes din părerile lui. El lăsă să treacă patru zile în nădejdea că elenii vor fugi. În ziua a cincea însă, cum nu se mişcau din loc, ci, după părerea regelui, rămîneau ca să-l înfrunte cu neobrăzare, ceea ce era curată nebunie, plin de năduf Xerxes trimise împotriva lor mezi şi kissieni cu porunca să-i aducă prinşi de vii înaintea ochilor lui. Cînd însă mezii îi izbiră cu toată puterea pe greci, mulţi dintre mezi căzură la pămînt şi, cu toate că alţii le luau de îndată locul luptînd fără să dea îndărăt, aveau mari pierderi. Pentru oricine, şi

nu mai puţin pentru rege însuşi, devenea limpede că în armata persană erau mulţi oameni, dar puţini bărbaţi [557].

CCXI Încăierarea ţinu toată ziua. După ce mezii au fost foarte rău hărţuiţi, bătură în retragere şi în locul lor intrară în luptă perşii, acel detaşament pe care regele îl numea „nemuritorii", aflaţi sub comanda lui Hydarnes. Aceştia erau încredinţaţi că aveau să dobîndească victoria cu cea mai mare uşurinţă. Cînd însă la rîndul lor se ciocniră cu elenii, nu se arătară mai de ispravă decît oastea mezilor şi păţiră acelaşi lucru, deoarece luptau într-un loc cu trecere îngustă, mînuiau lănci mai scurte decît ale elenilor şi nu aveau cum să tragă folos de pe urma numărului lor [558]. Lacedemonienii luptau într-un chip de neuitat, arătînd în diferite împrejurări că erau meşteri neîntrecuţi în arta războiului şi că luptau cu nişte nepricepuţi; de pildă, de cîte ori întorceau spatele, de fiecare dată o luau la fugă în rînduri strînse; barbarii, văzîndu-i puşi pe fugă, îi urmăreau cu strigăte şi mare zarvă, dar ei, cînd erau cît pe-aci să fie ajunşi, se întorceau cu faţa la barbari şi prin această mişcare doborau nenumăraţi perşi. Dintre spartani n-au căzut acolo decît puţini oameni. Deoarece perşii n-au putut cîştiga nimic în încercările lor de a străbate trecătoarea, fie că zvîrleau în luptă contingente întregi, fie că atacau în fel şi chip, în cele din urmă au făcut cale întoarsă.

CCXII În timpul acestor lupte se spune că regele pers, care privea bătălia, a sărit de trei ori de pe tron [559], plin de teamă pentru soarta oştirii. Aşa s-a desfăşurat lupta cu acel prilej. Nici în ziua următoare barbarii nu dobîndiră nimic mai mult; cum elenii erau puţini la număr... perşii, în speranţa că aceştia fuseseră sfîrticaţi de loviturile primite şi că nu vor mai fi în stare să le ţină piept, se năpustiră asupra lor. Elenii însă erau frumos rînduiţi pe detaşamente şi pe neamuri; ei luptau fiecare pe rînd, în afară de focidieni; aceştia fuseseră aşezaţi pe înălţimile munţilor pentru paza cărării. Cum perşii nu găsiră nimic schimbat faţă de ce văzuseră în ajun, plecară din acel loc.

CCXIII Regele se afla în mare încurcătură, neştiind ce trebuia să facă în această împrejurare, cînd Ephialtes, fiul

lui Eurydemos, de baştină din Malea [560], i se înfăţişă să-i vorbească încredinţat că va primi o răsplată grasă din partea regelui. El îi dezvălui taina cărării spre Thermopylai prin inima munţilor [561] şi prin această trădare dădu pierzaniei pe acei greci care stăteau acolo de strajă. Mai tîrziu, de frica lacedemonienilor, Ephialtes fugi în Thessalia şi, în timpul unei adunări a Amphictyonilor la Pylai, Pylagorii [562] puseră un preţ mare pe capul celui fugit. Vremea trecu şi trădătorul s-a întors la Anticyra [563]. Aici a fost ucis de Athenadas, un locuitor din Trachis; acest Athenadas l-a omorît pe Ephialtes pentru o pricină cu totul străină, pe care eu o voi arăta în povestirile ce vor urma; nu-i mai puţin adevărat că el s-a bucurat de toate cinstirile ce i se cuveneau din partea lacedemonienilor. Aşa a pierit Ephialtes într-un tîrziu.

CCXIV Mai există şi o altă poveste, anume că Onatas, fiul lui Phanagoras, un bărbat din Carystos, şi Corydallos din Anticyra ar fi fost cei care au dat regelui aceste lămuriri şi i-au călăuzit pe perşi în jurul muntelui, dar mie nu-mi vine să cred că este adevărată. În primul rînd, trebuie să ţinem seama de faptul că Pylagorii elenilor n-au pus preţ pe capul lui Onatas sau pe cel al lui Corydallos, ci pe cel al lui Ephialtes din Trachis, şi numai după ce au cules ştiri cu totul sigure. Apoi, noi ştim că Ephialtes a fost cel care a fugit de această acuzare; desigur, Onatas şi fără să fi fost din Malea ar fi putut cunoaşte această cărare dacă era un bun cunoscător al ţinutului. Nu încape însă îndoială că Ephialtes a fost călăuza pe cărarea din jurul muntelui şi pe el îl privesc drept vinovat [564].

CCXV Xerxes, cum propunerea lui Ephialtes i-a surîs, cu inima plină de bucurie îl porni de îndată pe Hydarnes şi pe cei aflaţi sub comanda lui Hydarnes. Plecarea din tabără avu loc înainte de aprinderea luminilor. Cărarea urmată de perşi fusese găsită de localnicii din Malea în acea vreme cînd focidienii închiseseră trecătoarea printr-un zid şi se aflau la adăpost de război. Cînd au găsit-o, pe aici i-au condus pe thessalieni împotriva focidienilor. Totuşi, de atîta amar de vreme, se ştia foarte bine că drumul nu se arătase de nici un folos maleenilor. Iată care este drumul urmat de această cărare.

CCXVI Începe de la fluviul Asopos care trece de cumpăna apelor. Atît muntele cît şi cărarea poartă unul şi acelaşi nume: Anopeia. Cărarea aceasta, Anopeia, se întinde de-a lungul crestei muntoase şi nu se opreşte decît aproape de cetatea Alpene, prima aşezare din Locrida din partea maleenilor [565], în preajma aşa-numitei stînci a lui Melampygos şi a sălaşului Cercopilor [566], pe acolo pe unde drumul este cît se poate de îngust.

CCXVII Perşii, după ce-au trecut Asoposul, au mers toată noaptea de-a lungul acestei cărări care e aşa cum am descris-o. În dreapta se ridicau crestele muntoase ale masivului Oeta, iar în stînga cele ale înălţimilor din Trachis. Cînd începu să mijească de ziuă, ei şi atinseseră crestele munţilor. În acest loc, aşa cum am arătat şi mai înainte, străjuiau 1 000 de hopliţi focidieni, veniţi să-şi apere ţara [567] şi să păzească cărarea, căci trecătoarea din vale era vegheată de cei pe care i-am numit. Focidienii, luîndu-şi faţă de Leonidas această îndatorire, păzeau cărarea de bună voia lor.

CCXVIII Focidienii i-au băgat în seamă pe vrăjmaşi abia cînd aceştia ajunseseră sus în felul următor: la urcuş, perşii nu puteau fi văzuţi, toată coasta muntelui fiind acoperită cu stejăriş. Vremea era liniştită şi dintr-o dată se auzi un zvon puternic, cum era şi firesc să-l ridice foşnetul frunzelor moarte răscolite de atîtea picioare. Focidienii săriră în sus şi începură să-şi pregătească armele cînd pe dată barbarii le apărură în faţă. De îndată ce zăriră oameni care se înarmau în pripă, perşii fură cuprinşi de mirare, căci nu se aşteptau să le iasă cineva în cale şi iată că erau întîmpinaţi de o oaste. Atunci Hydarnes, temîndu-se ca nu cumva focidienii să fie lacedemonieni, îl întrebă pe Ephialtes din ce loc venea acel corp de oaste. Cum află ce voia să ştie, îşi aşeză perşii ca pentru luptă. Focidienii, sub o ploaie de săgeţi, o luară la fugă spre creasta muntelui în credinţa că perşii intenţionau să-şi îndrepte atacul spre ei. Aşadar, oamenii se pregăteau să moară [568]. Iată ce gîndeau focidienii, dar perşii care-i însoţeau pe Ephialtes şi Hydarnes nici nu-i mai luară în seamă, ci coborîră în mare grabă povîrnişul muntelui.

CCXIX Ceva mai înainte, prorocul Megistias care cercetase măruntaiele victimelor le prezisese grecilor aflaţi la Thermopylai moartea în zorii zilei ; nişte fugari aduseseră apoi vestea încercuirii izbutită de perşi ; ştirea era cunoscută încă din timpul nopţii, iar, în al treilea rînd, cînd se crăpă de ziuă, veniră în goană cu vestea şi străjerii aşezaţi pe înălţimi. Elenii ţinură sfat şi părerile s-au arătat împărţite : unii se împotriveau ca poziţia să fie părăsită, iar alţii le ţineau piept cu înverşunare. În urma consfătuirii în care s-au exprimat diferite păreri, unii au plecat împrăştiindu-se spre cetăţile lor ; cei care îl susţineau pe Leonidas hotărîră totuşi să rămînă pe loc.

CCXX Se mai povesteşte că Leonidas însuşi i-a trimis la vatră pe aliaţi ca să-i scape de la pierzanie ; pentru sine şi pentru spartanii de faţă nu socotea că se cuvine să părăsească poziţia pe care veniseră s-o apere. Sînt cu totul de această părere şi convins că Leonidas a poruncit într-adevăr aliaţilor să plece cînd a simţit cum se codesc şi că nu prea vor să împărtăşească primejdia ; cît despre el, socotea, la rîndul lui, că nu era frumos să plece. Dimpotrivă, dacă rămînea, lăsa în urmă-i o glorie nepieritoare şi bunul renume al Spartei n-ar fi fost ştirbit. Într-adevăr, Pythia răspunsese spartanilor care-i puseseră întrebări despre desfăşurarea acestui război, chiar de îndată ce începuse, că sau Lacedemonul avea să fie nimicit de barbari, sau regele lor avea să piară. Ea le dăduse acest oracol în versuri hexametrice, care grăia aşa :

Vai, vouă, ctitori ai Spartei, cu-ndepărtate hotare !
Sau a voastră întinsă şi atît de vestită cetate
Pradă cădea-va bărbaţilor ce din Perseus coboară [569]
Sau dacă scapă cetatea, spartanii [570] jeli-vor pieirea
Mîndrului rege ce-i mladă din neamul născut din Heracles.
Nici tauri, nici lei zăgaz nu i-ar face duşmanului vostru.
Are puterea lui Zeus în mînă. Iar eu vă spun vouă :
Pînă ce furia-i oarbă fi-va îndestulată,
Nu va pleca fără să nimicească una din două.

Credinţa mea este că Leonidas, cu gîndul la aceste stihuri şi din dorinţa de a dobîndi glorie numai pentru spartani, i-a trimis la vatră pe aliaţi mai bucuros decît să-i vadă plecaţi în neorînduială şi dihonie [571].

CCXXI În ochii mei, ca o dovadă nu din cele mai lipsite de temei pentru cele ce s-au petrecut, este şi faptul că prorocului care însoţea acea oştire, Megistias din Acarnania, despre care se spunea că se trage din Melampus [572], anume acelui proroc care a prezis după măruntaie ce urma să li se întîmple elenilor, se ştie îndeobşte că Leonidas i-a îngăduit să plece ca să nu piară împreună cu ei. Megistias însă, deşi lăsat liber, n-a părăsit tabăra, însă pe unicul său fiu care se afla în oştire alături de el l-a îndepărtat.

CCXXII Prin urmare, aliaţii lăsaţi să plece dădură ascultare lui Leonidas şi părăsiră acele locuri [573]. Rămîneau lîngă lacedemonieni numai thespienii şi thebanii. Dintre aceştia, thebanii rămăseseră cu inimă rea şi împotriva voinţei lor (căci Leonidas îi ţinuse socotindu-i un fel de ostatici) [574] ; dimpotrivă, thespienii arătau cea mai mare bunăvoinţă. Ei nici nu se gîndeau să-l părăsească pe Leonidas şi să se despartă de cei din jurul lui. Rămaşi pe loc, au primit moartea împreună cu el. Comandantul lor era Demophilos, fiul lui Diadromes.

CCXXIII Xerxes, după ce făcu libaţii la răsăritul soarelui, aşteptă pînă la vremea cînd piaţa geme de lume [575]. Abia atunci îşi dezlănţui atacul. De altfel, aşa şi fusese sfătuit de Ephialtes, căci coborîşul muntelui este o scurtătură cu drum mult mai puţin de făcut decît înconjurul muntelui şi urcuşul.

Barbarii ce-l însoţeau pe Xerxes porniră la atac, iar elenii comandaţi de Leonidas, ca unii care mergeau la moarte sigură, înaintară de data aceasta spre partea largă a trecătorii mult mai adînc decît la început. În zilele precedente, atîta vreme cît lupta se dăduse pentru apărarea zidului întăriturii, elenii se băteau retrăgîndu-se spre părţile cele mai înguste. Acum însă se încăierară cu vrăjmaşii afară din strîmtoare [576] ; puhoiul barbarilor se revărsă asupra lor. Din spate căpitanii pîlcurilor, cu biciul în mînă, plesneau în dreapta şi în stînga împingînd oştenii mereu înainte. Mulţi dintre ei se prăvăliră în mare unde îşi găsiră moartea, dar

mai mulţi încă piereau de vii striviţi în picioare tot de ai lor. Nimeni nu ţinea seama de vieţile pierdute. Deoarece elenii ştiau prea bine că urmau să moară de mîna celor care înconjurau muntele, ei arătau faţă de barbari toată vitejia de care erau în stare, fără să le pese de nimic, luptînd ca nişte nebuni.

CCXXIV De la o vreme, deşi suliţele celor mai mulţi erau frînte, ei nu conteneau să taie în carne vie cu săbiile. În această tragică încăierare a căzut şi Leonidas, bărbat cum n-a fost altul mai viteaz [577], şi, împreună cu el, şi alţi spartani de seamă, oameni demni să trăiască în amintirea noastră, al căror nume am căutat să-l aflu [578]. De altfel, m-am străduit să aflu numele tuturor celor 300. Şi în rîndurile perşilor au căzut cu acel prilej mulţi şi renumiţi oameni, printre alţii şi doi fii ai lui Darius, Abrocomes şi Hyperanthes, născuţi lui Darius de Phrataguna, fiica lui Artanes. Artanes era fratele regelui Darius, fiul lui Hystaspes, coborîtor din Arsames. Acesta, dîndu-şi în căsătorie fiica lui Darius, i-a dăruit totodată şi toată averea lui, fata fiind singura lui odraslă [579].

CCXXV Aşadar, doi fraţi ai lui Xerxes căzură atunci în luptă pentru trupul lui Leonidas, în timp ce între perşi şi lacedemonieni se dădea o bătălie crîncenă. Elenii, prin vitejia lor, izbutiră în cele din urmă să smulgă trupul şi doved iră pe vrăjmaş de patru ori. Ei mai ţinură piept pînă cînd au sosit şi cei plecaţi împreună cu Ephialtes [580]. Cînd însă elenii fură înştiinţaţi de sosirea acestora, de aici încolo bătălia luă o altă înfăţişare. Ei se retraseră în partea îngustă a trecătorii, fără thebani însă, şi la adăpostul zidului luară poziţia de luptă strînşi unii lîngă alţii pe o mică ridicătură de pămînt. Acest deluşor se află la intrarea în trecătoare, acolo unde a fost ridicat leul de piatră în cinstea lui Leonidas [581]. În acest loc se apărară cu săbiile — cîţi din ei se întîmplau să mai aibă — cu mîinile şi cu dinţii; barbarii i-au îngropat sub un morman de arme pe care le aruncau asupra lor urmărindu-i din faţă, după ce-au dărîmat zidul întăriturii, sau făcînd roată şi căzînd peste ei din toate părţile deodată.

CCXXVI Aşa au înţeles să se poarte lacedemonienii şi thespienii. Cu toate acestea cel mai viteaz dintre viteji se spune că a fost spartanul Dienekes, care a grăit o vorbă de neuitat înainte de încăierarea cu mezii. La vestea primită de la un locuitor din Trachis că soarele se va întuneca sub norul de săgeţi zvîrlite de mulţimea nesfîrşită a barbarilor, acesta, fără să se înspăimînte în faţa celor auzite, fără să-i pese de puhoiul mezilor, a zis că străinul din Trachis le aducea doar cele mai bune ştiri. Dacă mezii vor ascunde soarele, lupta împotriva lor se va da la umbră şi nu în arşiţă! Se povesteşte că Dienekes Lacedemonianul a lăsat o amintire neştearsă şi cu alte vorbe de felul acestora.

CCXXVII După el, sînt citaţi ca deosebit de valoroşi pe cîmpul de luptă doi fraţi, Alpheos şi Maron, fiii lui Orsiphantos. Dintre thespieni, un mare renume şi-a cîştigat Dithirambos, fiul lui Marmatides.

CCXXVIII În cinstea eroilor îngropaţi chiar pe locul unde au căzut, cît şi a celor căzuţi înainte de plecarea celor lăsaţi liberi de Leonidas, s-au săpat inscripţii grăind aşa:

Împotriva a 300 de miriade de oameni luptară 4 000 de ostaşi, peloponesieni [582].

Această inscripţie a fost săpată ca amintire pentru toţi, dar pentru spartani s-a pus o alta:

Străine, du-te şi spune Lacedemonului că noi zăcem aici dînd ascultare poruncilor lui,

care cinstea memoria lacedemonienilor. Iată şi inscripţia închinată lui Megistias:

Aici este monumentul vestitului Megistias pe care odinioară l-au ucis mezii cînd au trecut fluviul Spercheios, al prorocului care, deşi conştient de moartea neîndurătoare, nu s-a îndurat să-l părăsească pe regele Spartei.

Cei care au închinat epigramele [583] şi stelele memoriei eroilor căzuţi, afară de inscripţia închinată prorocului, au fost Amphictyonii; aceasta din urmă a fost săpată de Simonides,

fiul lui Leoprepes, care avusese cu Megistias legături de ospitalitate.

CCXXIX Se mai povesteşte că doi dintre cei 300, Eurytos şi Aristodamos, cu toate că ar fi putut prin bună înţelegere să scape, întorcîndu-se împreună la Sparta, sau, dacă n-ar fi vrut să se întoarcă acasă, să moară alături de ai lor (căci fuseseră evacuaţi de Leonidas din tabăra militară şi zăceau la Alpene pradă unei foarte puternice suferinţe de ochi [584]), ei bine, deşi aveau putinţa de a alege, ei n-au căzut de acord, ci au avut păreri diferite. Eurytos, de îndată ce a aflat de încercuirea perşilor, şi-a cerut armele, le-a luat cu sine şi i-a poruncit hilotului său [585] să-l conducă pe cîmpul de bătaie. Hilotul, după ce l-a adus în toiul luptei, a luat-o îndărăt la goană, iar el, avîntîndu-se în mulţimea oştenilor, şi-a găsit moartea. Dacă Aristodamos, pradă suferinţei, ar fi fost singurul care s-ar fi înapoiat la Sparta sau dacă cei doi s-ar fi întors împreună, impresia mea este că spartanii nu le-ar fi arătat nici un fel de supărare. Deoarece unul din ei se jertfise, iar celălalt, care ocolise moartea, nu avea nici o justificare, spartanii au crezut de cuviinţă să ia măsuri aspre împotriva lui.

CCXXX Anumiţi oameni povestesc că astfel şi-a scăpat viaţa Aristodamos, cel care s-a întors la Sparta, şi cu acest temei ; alţii însă susţin că el a fost trimis cu o misiune afară din tabără ; deşi i-ar fi stat în putinţă să mai apuce bătălia care s-a dat, n-a vrut să facă acest lucru, ci, zăbovind pe drum, a scăpat cu zile, în timp ce tovarăşul său care intrase în iureşul bătăliei a fost ucis.

CCXXXI La întoarcerea sa în Lacedemona, Aristodamos a găsit numai vorbe de ocară şi dispreţ. Iată prin ce mijloace era covîrşit cu dispreţul oamenilor : nici un spartan nu voia să-i aprindă focul [586], nimeni nu-i spunea o vorbă şi avea ruşinea să fie poreclit „Aristodamos care tremură de frică“ [587]. Totuşi, la bătălia de la Plateea, Aristodamos a şters orice urmă a acuzaţiei de odinioară.

CCXXXII Se mai zvoneşte că şi un alt ostaş dintre cei trei sute, trimis ca sol în Thessalia, ar fi scăpat cu viaţă.

Numele acestuia este Pantites. Întorcîndu-se la Sparta, cînd s-a văzut copleşit de ruşine, s-a spînzurat [588].

CCXXXIII Thebanii, în fruntea cărora se găsea Leontiades [589], atîta vreme cît s-au aflat alături de eleni, de voie, de nevoie au luptat împotriva armatei regelui pers ; cînd însă au văzut că perşii sînt pe cale de a dobîndi victoria, iar elenii care-l însoţeau pe Leonidas se grăbesc să ia poziţie pe colină, despărţindu-se de ei ridicară mîinile şi înaintară spre barbari. Ei spuneau adevărul adevărat, anume că sînt însufleţiţi de cele mai bune sentimente faţă de mezi şi că, de-ar fi fost după ei, s-ar fi găsit printre cei dintîi care ar fi dat pămînt şi apă regelui ; numai de nevoie veniseră la Thermopylai şi erau fără nici o vină în înfrîngerea suferită de rege, aşa încît, cu aceste mărturisiri, şi-au scăpat viaţa. Chezaşi ai acestor vorbe îi aveau pe thessalieni. Cu toate acestea nu le-a mers din plin. Cînd în înaintarea lor barbarii au pus mîna pe ei, pe unii i-au ucis pe măsură ce se apropiau, iar pe cei mai mulţi, la porunca lui Xerxes, i-au înfierat cu peceţile regale, începînd chiar cu comandantul lor, Leontiades ; pe fiul lui Leontiades, Eurymachos, care comanda patru sute de thebani şi cucerise cetatea Plateea, l-au ucis plateenii după cîtăva vreme [590].

CCXXXIV Prin urmare, iată cum au luptat elenii la Thermopylai. Xerxes, chemîndu-l iarăşi pe Demaratos, i-a pus unele întrebări începînd cu aceasta : „Demaratos, tu eşti un om de treabă, acest lucru îl recunosc din adevărul vorbelor tale : cîte le-ai spus, toate s-au împlinit întocmai. Spune-mi, te rog, şi acum, cîţi lacedemonieni au mai rămas şi dintre aceştia cam ce număr atinge aceeaşi valoare în luptă, sau de cumva toţi sînt la fel“. Spartanul răspunse : „O, rege, mulţimea tuturor lacedemonienilor este mare şi multe sînt oraşele lor ; ceea ce doreşti să ştii, vei afla. În Lacedemona se află o cetate, Sparta, care poate înarma pînă la 8 000 de oameni [591]. Toţi aceştia sînt egalii celor care s-au bătut aici. Cît priveşte pe ceilalţi lacedemonieni [592], chiar dacă nu sînt egalii acestora, sînt totuşi oameni de valoare“. La care Xerxes spuse : „Demaratos, în ce chip crezi tu că vom doborî pe aceşti oameni cu cele mai mici

pierderi pentru noi? Hai, încearcă să mă lămurești. Tu trebuie să știi amănuntele puse de ei la cale, ai fost doar regele lor“.

CCXXXV Iată ce răspuns a dat Demaratos: „O, rege, dacă mă ispitești cu atîta nerăbdare, drept este ca eu să-ți dau sfatul cel mai bun. Cel mai cuminte lucru ar fi să trimiți din armata navală 300 de corăbii împotriva țării laconienilor. În preajma țărmurilor ei se află o insulă al cărei nume este Cythera, despre care Hilon [593], cel mai înțelept om de la noi, spunea că ar fi fost mai mare cîștig pentru spartani dacă ar fi înghițit-o valurile și n-ar mai fi rămas deasupra lor. Mereu era frămîntat de gîndul că de la această insulă se va trage ce am să-ți lămuresc îndată. Desigur, el nu știa nimic dinainte despre expediția ta, dar se temea deopotrivă de orice expediție, din partea oricui ar fi venit [594]. Așadar, năpustindu-se din această insulă, oamenii tăi să bage spaima în lacedemonieni. Războiul, bătîndu-le la ușă, nu mai există nici o primejdie ca ei, atunci cînd ceilalți eleni vor fi atacați de pedestrimea ta, să le mai vină în ajutor. Și, cînd restul Elladei va fi înrobit, teritoriul Laconiei rămîne singur, lipsit de orice putere. Dacă nu vei face așa, iată la ce ai să te aștepți: istmul Peloponesului este îngust; în acest ținut — toți peloponesienii fiind uniți printr-un jurămînt împotriva ta — așteaptă-te la lupte și mai crîncene decît cele care au fost. Dacă însă ai să faci cele ce te sfătuiesc, și istmul despre care e vorba și orașele ți se vor închina“.

CCXXXVI După ce vorbi Demaratos, luă cuvîntul Achaimenes, fratele lui Xerxes și comandantul armatei navale, care se întîmplase să fie de față, plin de teamă ca Xerxes să nu se învoiască să facă ceea ce fusese sfătuit. „O, rege, zise el, văd că-ți deschizi inima la cuvîntul unui om care-ți pizmuiește fericirea sau, altfel spus, care îți trădează interesele. Elenii încearcă cu plăcere asemenea sentimente. Ei îl pizmuiesc pe cel căruia îi merge bine și îl urăsc cît pot de tare. Dacă în împrejurările de față, după ce din flotă s-au înecat 400 de corăbii — vei mai îndrepta din tabăra lor alte 300 spre țărmul Peloponesului — dintr-o dată vrăjmașilor le stă în putere să ne țină piept. Dacă însă

armata noastră navală rămîne strîns unită, cu mare greutate ar putea fi ea împrăștiată de eleni, iar ei nu vor mai fi nicidecum în stare să te înfrunte. Și întreaga flotă va veni în sprijinul armatei de uscat, și armata de uscat, la rîndul ei, va înainta către flotă. Dacă însă vei rupe în două flota, nici tu nu vei mai fi de ajutor celor pe care i-ai trimis departe, nici ei ție. Ia seama la cele ce te privesc nemijlocit și pune-ți bine în gînd că nu te interesează starea lucrurilor la dușman, încotro își vor îndrepta ei atacul, ce hotărîri vor lua, care le este numărul. Ei sînt pe deplin în stare să ia seama de interesele lor, iar noi de ale noastre. Lacedemonienii, chiar dacă vor porni la luptă împotriva perșilor, nu aduc nici o îndreptare loviturii pe care au primit-o.

CCXXXVII Iată răspunsul lui Xerxes la aceste cuvinte: „Achaimenes, cuminte sună vorba ta și așa voi face, după cum spui. Demaratos însă expune părerea pe care o socoate cea mai bună pentru mine, deși, față de temeiurile pe care le aduci, nu o voi urma. Nu pot însă să fiu de acord cu cele ce spui — anume că nu umblă cu gînduri bune față de interesele mele. Eu judec după cele ce-a spus înaintea acestui consiliu și după ceea ce se petrece aievea. Într-adevăr cetățeanul pizmuiește buna stare a altui cetățean și în tăcere îi este dușman, iar dacă un concetățean vine să-i ceară un sfat bun, nici în ruptul capului nu l-ar desluși cum i se pare lui că e mai nimerit, afară dacă nu depășește mijlocia virtuții. Dar rar de întîlnești un asemenea om. Cît privește pe oaspete, față de gazda căreia îi merge din plin nu poate avea decît cele mai bune simțăminte și dacă gazda îi cere sfatul, e firesc să-i dea sfatul cel mai bun. Așa stînd lucrurile, poruncesc ca pe viitor, oricine ar fi el, să se abțină de a mai bîrfi pe Demaratos“.

CCXXXVIII După ce vorbi astfel, Xerxes trecu printre șirurile de cadavre și leșului lui Leonidas — deoarece auzise că acesta era regele și comandantul lacedemonienilor — porunci să i se taie capul, care să fie înfipt într-un țăruș. Pentru mine este limpede ca ziua, judecînd și după alte dovezi, printre care cea de față nu-i cea mai neînsemnată, că regele Xerxes, dintre toți oamenii, avea cea mai mare ciudă pe Leonidas, atît cît a fost în viață. Altfel n-ar fi adus o așa pîngărire

leşului său, căci perşii, din cîţi oameni cunosc eu, trec drept unii care cinstesc cel mai mult pe cei viteji în războaie [595]. Dar oamenii care aveau îndatorirea să se supună îndepliniră porunca regelui.

CCXXXIX Mă întorc acum la firul povestirii mele [596] de unde l-am întrerupt mai înainte. Lacedemonienii au fost cei dintîi care au aflat că regele se pregăteşte să invadeze Ellada şi aşa au trimis ei o solie din Delfi, unde li s-a dat oracolul pe care l-am citat ceva mai sus. Înştiinţarea campaniei a fost făcută într-un chip aparte. Demaratos, fiul lui Ariston, în exil la perşi, după cîte bănuiesc eu — şi de partea mea este verosimilul —, nu-i iubea pe lacedemonieni. Şi este cazul să ne întrebăm dacă ceea ce-a făcut a făcut din bunăvoinţă sau cu o bucurie răutăcioasă. Atunci cînd Xerxes s-a hotărît să-şi pornească oamenii împotriva Elladei, Demaratos, aflîndu-se la Susa şi prinzînd de veste ce se petrecea, a vrut să-i înştiinţeze şi pe lacedemonieni. Dar cum n-avea nici un alt mijloc să le facă cunoscute veştile din Persia — căci era primejdie mare să fie prins — iată ce a pus la cale. El luă o tăbliţă dublă, îi rase ceara şi apoi scrijeli pe lemn hotărîrea regelui. După ce făcu toate acestea, întinse iarăşi ceara peste cele scrise, aşa ca purtătorul ducînd o tăbliţă curată, să n-aibă nici o neplăcere din partea păzitorilor drumurilor.

Cînd tăbliţa ajunse în Lacedemona, lacedemonienii nu ştiau ce să creadă, pînă cînd, după cîte am aflat şi eu, fiica lui Cleomenes şi soţia lui Leonidas, Gorgo, a fost singura care a ghicit şi a dat sfatul ca ceara să fie topită şi să se descopere scrisoarea săpată în lemn. Urmîndu-i povaţa, lacedemonienii au găsit înştiinţarea, au citit-o şi apoi au trimis-o la toţi ceilalţi eleni. Aşa se spune că s-au petrecut aceste evenimente.

CARTEA A VIII-A

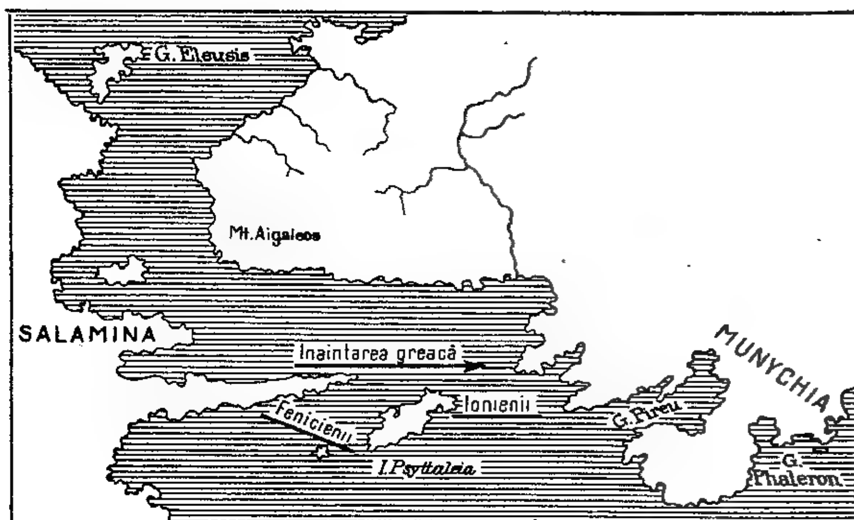
URANIA

NOTIŢA ISTORICĂ

Cartea a VIII-a formează un tot unitar cu cartea a VII-a, cuprinzînd descrierea luptelor navale de la Artemision şi Salamina, precum şi retragerea lui Xerxes. Lupta de la Artemision s-a dat în acelaşi timp cu bătălia pentru apărarea Thermopylelor. Dacă în cuprinsul cărţii a VII-a marşul lui Xerxes prin sudul Europei este descris în 111 capitole, în cartea a VIII-a, întoarcerea lui Xerxes, pe acelaşi drum pe unde venise, este povestită doar în şapte capitole (cap. CXIII—CXX), din care unele reprezintă povestirea unor anecdote. Această flagrantă disproporţie subliniază puternic diferenţa între înaintarea plină de îngîmfare a perşilor spre Grecia şi drumul întoarcerii, presărat cu unele incidente neplăcute, cum a fost, de pildă, dispariţia carului sacru al lui Ahurumazda în ţinutul peonilor (cap. CXV).

Primele capitole din cartea a VIII-a (cap. I—XXVI), în care Herodot relatează luptele navale de la Artemision desfăşurate concomitent cu apărarea Thermopylelor, precum şi măsurile luate de Xerxes şi de greci după bătălia de la Thermopylai, constituie de fapt o continuare a cărţii a VII-a; cartea a VIII-a, în felul cum a fost structurată de către cei care au împărţit Istoriile în cărţi, are şi ea la rîndul ei un prisos de 14 capitole, în care găsim înfăţişat preludiul evenimentelor din anul 479, ale căror puncte culminante au fost bătălia de la Plateea şi lupta navală de la Mycale.

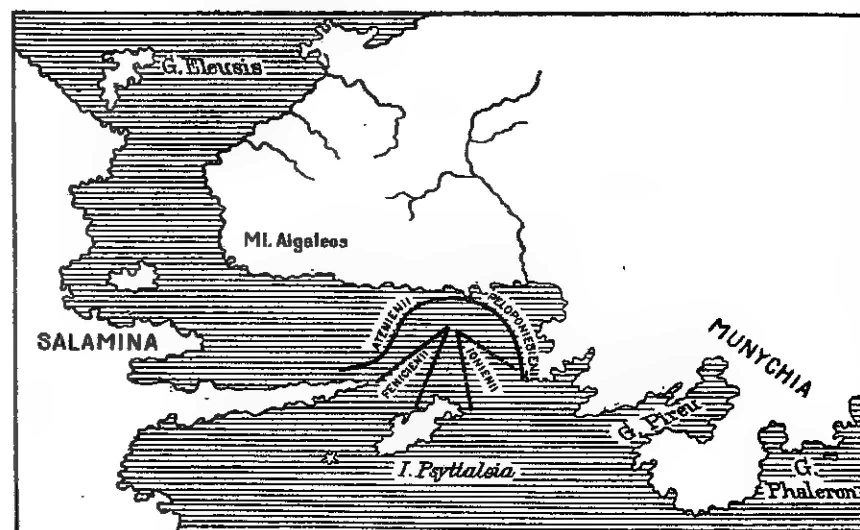
Conţinutul propriu-zis al cărţii a VIII-a este cuprins în cap. XXVII—CXXIX. Din acest grup, capitolele XXVII—XCVI povestesc drumul străbătut de către perşi din Focida pînă în Attica, cucerirea Atenei, glorioasa rezistenţă opusă de coaliţia greacă la Salamina înaintării perşilor spre Pelopones. Capitolele XCVII—CXXIX descriu retragerea flotei şi a trupelor de uscat ale lui Xerxes spre răsărit. Flota persană se grăbeşte să treacă pentru refacere pe coastele Asiei. Grecii nu-i urmăresc pe perşi mai departe de insula Andros. Regele

Xerxes străbate în sens invers Grecia centrală, Thessalia, Macedonia şi Tracia, ducînd cu sine, după informaţiile lui Herodot, cea mai mare parte a oştirii. Mardonios, rămas în Europa, prin intermediul lui Alexandros, regele Macedoniei, încearcă unele manevre diplomatice cu gîndul să destrame coaliţia greacă.

Şi în această carte digresiunile sînt rare şi de mici proporţii ; în majoritatea cazurilor, ele se înfăţişează sub forma unor anecdote sau descrieri de miracole, cum ar fi, de pildă, povestirea miracolului din cîmpia Thriei, făcută de Dikaios, fiul lui Theokedes (cap. LXV), sau datele despre Hermotimos, eunuc regal (cap. CV).

Informaţiile folosite de Herodot pentru redactarea acestei cărţi sînt culese chiar din acele locuri unde s-au desfăşurat evenimentele descrise, în Attica îndeosebi. O atenţie deosebită merită informaţiile luate de Herodot de la Delfi. În Notiţa istorică la cartea a VII-a, p. 178, am arătat care a fost atitudinea demobilizatoare a oracolului de la Delfi în faţa pericolului invaziei persane. În cartea a VIII-a se observă o vădită grijă din partea lui Herodot de a disculpa Delfi de orice învinuire de pactizare cu mezii, ceea ce reflectă însăşi natura informaţiilor primite în Focida. În cursul invaziei lui Xerxes,

care arde totul în calea lui, Delfi scapă nevătămat. Atacul unei coloane izolate a perşilor asupra sanctuarului a fost considerat fie ca atacul unor bande de pradă, fie drept o invenţie a colegiului local de preoţi, dornici să arate prin ce primejdie a trecut sanctuarul şi prin ce miracole a fost el salvat (cap. XXXVII—XXXIX). Delfi avea tot interesul ca acest incident, dacă a existat într-adevăr, să fie amplificat şi exploatat pentru dezvinovăţirea focidienilor. Tot în Focida, Herodot a aflat şi amănuntele pe care le dă despre luptele între focidieni şi thessalieni şi despre atitudinea luată de aceste populaţii faţă de Xerxes în raport cu duşmănia ce-i dezbina. Alături de informaţiile adunate în Grecia, Herodot a mai inserat în această carte şi unele ştiri pe care le-a aflat anterior sosirii sale în Grecia (457 î.e.n.). Aşa, de pildă, importanţa pe care o acordă rolului Artemisiei la curtea lui Xerxes nu este decît un ecou al tradiţiei locale din Halicarnas, unde amintirea personalităţii acestei femei deosebite se păstrase încă vie, mai ales că familia din care făcea parte Artemisia rămăsese încă la putere. La Samos, Herodot a aflat despre isprăvile şi răsplata primită de Theomestor şi Phylacos (cap. LXXXV) ş.a.m.d.

Întreaga carte a VIII-a este redactată pe un ton de laudă pentru sacrificiile, curajul neînfrînt şi patriotismul atenienilor. În modul cum Herodot consideră şi judecă participarea altor oraşe-state din Grecia la lupta comună împotriva lui Xerxes se întrevede opinia ateniană rămasă multă vreme aceeaşi şi după desfăşurarea evenimentelor din 480. Ura pe care atenienii o nutreau pentru Corint este vizibilă. Nu-i mai puţin adevărat că Herodot are tendinţa obiectivă de a pune uneori lucrurile la punct ; iată ce scrie el despre corintieni : „Că aşa s-au petrecut lucrurile cu corintienii, o spun atenienii. Corintienii, dimpotrivă, nu-s cîtuşi de puţin de aceeaşi părere. Ei se socot printre fruntaşii bătăliei pe mare şi în sprijinul lor stă mărturie întreaga Elladă" [1].

Laudele aduse Atenei nu coincid cu o atitudine binevoitoare a lui Herodot faţă de Themistocles. Pe acesta, deşi nu-l ponegreşte direct, Herodot îl înfăţişează în lumina defavorabilă a tradiţiei ateniene posterioare fugii lui Themistocles la perşi. Din povestirea lui Herodot, pentru noi se desprinde imaginea unui Themistocles ager la minte, însă perfid, avid de bani ; figura eroului de la Salamina, care prin energia-i nesecată a izbutit să-i convingă pe aliaţi să rămînă la Salamina şi să renunţe la planul apărării exclusive a Peloponesului, reiese mai puţin.

Herodot a fost şi la Sparta. Acolo a aflat amănuntele despre trupele trimise în luptă de grecii din Pelopones, despre planurile de apărare a Istmului de Corint, despre comandanţii peloponesieni şi despre felul cum a fost cinstit la Sparta Themistocles, învingătorul de la Salamina. E curios de ce Herodot se arată atît de zgîrcit cu detaliile despre comportarea lacedemonienilor în bătălia de la Salamina şi, mai ales, cu felul cum a activat Eurybiades, comandantul suprem al flotei de la Salamina. Singura explicaţie o găsim în presupunerea că desfăşurarea bătăliilor de la Artemision şi Salamina Herodot a povestit-o, în primul rînd, după tradiţia ateniană, care n-a acordat atenţia cuvenită rolului Spartei în apărarea comună.

În această carte, deşi într-o proporţie minoră ca număr şi întindere, Herodot a introdus cîteva cataloage ale neamurilor greceşti care participă la apărarea comună a Greciei ; unul din aceste cataloage, o reminiscenţă a literaturii istorice de

[1] Cartea a VIII-a, cap. XCIV.

începuturi, se află la capitolele XLIII—XLVIII ; altul, catalogul neamurilor din Pelopones, poate fi citit la cap. LXXIV. Aceste cataloage reprezintă corespondentul cataloagelor armatei persane din cartea a VII-a.

Interesul istoric prezentat de cartea a VIII-a gravitează în jurul antecedentelor şi desfăşurării bătăliei de la Salamina, bătălie care, soldîndu-se cu o victorie a flotei greceşti, a avut ca urmare decizia lui Xerxes de a-şi retrage trupele din Attica. Ceva mai mult chiar, înspăimîntat că poate fi blocat în Europa dacă podurile de peste Hellespont ar fi nimicite, regele se hotărăşte să se întoarcă în Asia.

Descrierea bătăliei de la Salamina, aşa cum este înfăţişată de Herodot din relatările unor oameni care trăiesc la o distanţă de mai bine de 30 de ani faţă de data bătăliei (480), poate fi confruntată cu descrierea aceleiaşi bătălii făcută de poetul atenian Eshil *în tragedia* Perşii, *înfăţişată publicului atenian în 472 î.e.n. Deoarece Eshil a fost martor ocular al operaţiilor, pentru reconstituirea exactă a fazelor bătăliei, aşa cum sînt înfăţişate de Herodot, comentatorii* Istoriilor *se folosesc într-o largă măsură de textul* Perşilor. *Un alt izvor care permite o confruntare cu cartea a VIII-a este şi cartea a XI-a din* Bibliotheca *lui* Diodor, *deseori folosită de noi în notele explicative. Deşi cartea a XI-a a* Bibliothecii *este un izvor tîrziu (secolul I e.n.), pentru că are la bază* Persica, *operă istorică scrisă de* Ctesias *în secolul al IV-lea î.e.n., nici acest mijloc de comparaţie cu Herodot nu trebuie trecut cu vederea, mai ales că între Diodor şi Eshil există unele apropieri care lipsesc la Herodot.*

Să luăm mai întîi în discuţie numărul corăbiilor care au participat la bătălie din partea perşilor şi din partea grecilor. Dacă lăsăm la o parte cifra de 3 000 de vase care însoţeau cu diferite misiuni flota de război a perşilor [1], *corăbiile de luptă ale perşilor, în general uşoare şi înalte* [2], *se ridicau la 1 207. Pe aceste corăbii erau îmbarcaţi 241 400 de oameni (echipaj) şi 36 210 soldaţi (epibaţi). Cifra aceasta este dată de Herodot (cartea a VII-a, cap. LXXXIX şi CLXXXIV), de* Eshil, Perşii, *vs. 342-345 şi de* Isocrates, Panegiricul, *93, 97, 115. Eshil precizează că cele 207 corăbii care*

[1] Cifră care n-a fost acceptată de nimeni ; vezi Notiţa istorică la cartea a VII-a, p 174.

[2] Vezi discursul ţinut de Themistocles, cartea a VIII-a, cap. LX.

depăşesc mia erau corăbii de cursă lungă, deosebit de rapide. Ctesias, Persica excerpta, *23 şi 26, include numărul 207 al corăbiilor rapide în numărul 1 000*[1]. *La Herodot, în cartea a VII-a găsim şi unele detalii despre componenţa numerică a flotei de război persane. Nu avem însă nici o dovadă că el a luat aceste date din liste oficiale persane, deşi unii comentatori ai lui Herodot (A. Hauvette, de pildă) sînt înclinaţi să creadă acest lucru. În orice caz, după informaţiile antice, totalul flotei de război a perşilor, mai înainte ca flota să fie distrusă de furtuni şi să sufere pierderi în bătăliile pe mare, se ridica la 1 207.*

Iată care sînt, după Herodot, numărul pierderilor suferite de perşi: 400 de corăbii pierdute la capul Sepias (cartea a VII-a, cap. CXC); o escadră de 200 de corăbii pierdute în naufragiul de pe coastele Eubeei (cap. XIII din această carte). În acest caz, flota de război persană se reduce la 600 de corăbii.

Nu putem şti cu siguranţă dacă în numărul de 1 207 nave persane intrau numai corăbii de război şi dacă totalul pierderilor suferite pe mare s-a ridicat, într-adevăr, la 600 de corăbii. În orice caz, judecînd după o remarcă făcută de Achaimenes, comandantul suprem al flotei persane (cartea a VII-a, cap. CCXXXVI), şi anume că, dacă s-ar detaşa 300 de corăbii spre coastele Peloponesului, flota persană şi-ar pierde superioritatea faţă de cea greacă, cifra de 600 de corăbii persane îngrămădite în strîmtorile Salaminei pare veridică. De la Diodor *aflăm şi numărul corăbiilor persane distruse la Salamina: 200 (cartea a XI-a, cap. XIX, 3). Dacă e să dăm crezare lui Diodor, totalul flotei persane de la Salamina se ridică, cu aproximaţie, tot la cifra de 600, după următoarea adunare: 200 de corăbii pierdute la Salamina, corăbiile care-l însoţesc pe rege în Asia, 300 de corăbii sînt trimise spre refacere în apele Samosului (cap. CXXX).*

Iată acum contingentele navale ale grecilor care se opun pe mare perşilor. La Artemision grecii adună 271 de corăbii (cap. I, II), la care se adaugă un supliment de 53 de corăbii attice (cap. XIV). Obţinem un total de 324 de corăbii de război (trireme). În ajutorul acestor forţe vin o triremă din Lemnos şi 9 pentecontere, vase de război de un tip mai vechi.

[1] După Ctesias, aceeaşi cifră o dă şi Platon, *Legile*, vs. 699.

Numărul corăbiilor greceşti la Salamina este, după Herodot, 378 (cap. XLVIII şi cap. LXXXII)[1]. *Acest număr depăşeşte însă considerabil cifra dată de* Eshil *în* Perşii, *vs. 339: 300 de corăbii + 10, şi cu mult prea mult cifra dată de Ctesias: 110 corăbii de război*[2]. *Această nepotrivire a fost explicată pe două căi: a) tradiţia ateniană a căutat să diminueze intenţionat numărul corăbiilor aliate de la Salamina: numai Herodot a dat cifrele aproape de adevăr; b) corăbiile incluse de Herodot în lista contingentelor de la Salamina nu au luat toate efectiv parte la bătălie; numărul de 310 corăbii dat de Eshil (10 corăbii au fost trimise în jurul insulei) este numărul real de corăbii care au luptat la Salamina.*

Dacă ţinem seama de remarca lui Herodot din cartea a VIII-a, cap. XIII, cînd vorbeşte despre reducerea efectivelor navale ale perşilor: „toate acestea s-au întîmplat din voia divinităţii, pentru ca puterea perşilor să se apropie de cea a elenilor şi să n-o depăşească prea mult", precum şi de informaţia lui Diodor *(cartea a XI-a, cap. XIX şi XXXVII), că o escadră de 200 de corăbii egiptene a fost trimisă în jurul Salaminei ca să blocheze mişcările grecilor, numărul corăbiilor aflate în apele Salaminei, alcătuind frontul grec şi frontul persan, pare că a fost aproximativ egal: 380 : 400*[3]. *Asupra cifrelor puse de noi în discuţie s-au făcut multe ipoteze. Din sumarul examen pe care l-am prezentat, se desprinde totuşi o concluzie: perşii, la Salamina, n-au avut o majoritate zdrobitoare asupra grecilor. Cele 200 de corăbii egiptene care au primit misiunea de învăluire s-au retras nevătămate după dezastrul suferit de grosul flotei persane, fără să participe la bătălie.*

Preliminariile imediate ale bătăliei sînt cunoscute din Eshil, Herodot, Diodor şi din cîteva informaţii din cartea I a lui Thucydides. Discuţia despre preliminariile bătăliei de la Salamina implică problema motivului pentru care perşii s-au lăsat atraşi în strîmtoarea de la Salamina, unde erau în dezavantaj din punctul de vedere al tacticii lor navale: învăluirea, de pildă. Atît Eshil cît şi Herodot vorbesc de stratagema lui Themistocles de a atrage pe perşi într-o cursă.

[1] Despre această cifră, vezi nota 92 la cartea a VIII-a.
[2] Ctesias, *Persica excerpta*, 26.
[3] Vezi Plutarh, *Themistocles*, cap. XV.

Din Herodot, cartea a VIII-a, cap. LXXV, rezultă că primul mesaj al lui Themistocles către Xerxes a fost provocat, în mare măsură, de panica ce se răspîndise în rîndul peloponesienilor, dornici să se întoarcă cît mai repede la ei acasă, ca să-și apere țara de invadatori. Același lucru îl spune și Eshil în Perșii, vs. 355 și urm. Pe de altă parte, Themistocles îl amenințase pe Eurybiades că, dacă nu se decide să dea bătălia, atenienii vor părăsi coaliția greacă și se vor îndrepta spre sudul Italiei (cap. LXII). După cît reiese din povestirea lui Herodot, strategii elenilor, înspăimîntați de înaintarea perșilor pînă la Istmul de Corint, erau dezbinați de grave certuri (cap. LXVIII). Themistocles a fost, prin urmare, constrîns de împrejurări să-i convingă prin șiretlicul întrebuințat, atît pe perși cît și pe grecii șovăielnici. În ajunul bătăliei Themistocles a ținut un înflăcărat discurs, în care a exprimat cele mai nobile sentimente ; el a arătat grecilor ce înseamnă libertatea față de robie.

Herodot dă unele amănunte și despre ce s-a petrecut în tabăra perșilor. Dezbaterile de la curtea lui Xerxes n-au putut fi însă cunoscute de Herodot. În consiliul ținut de Xerxes în vederea deciderii bătăliei (cap. LXVIII—LXIX), prezența amiralilor, comandanții unităților navale citați în cartea a VII-a, cap. CVII, lipsește. Relatările lui Herodot despre preliminariile bătăliei în tabăra persană sînt supuse unor suspiciuni mult mai mari decît informațiile pe care le dă cu privire la greci, cu toate că și cronologia consiliilor de război ținute la greci (ca. XLIX, LXXIV—LXXV, LVII) este incoerentă, prezentată într-o formă care presupune îmbinări de situații.

Poziția luată de flotele combatante la Salamina, după Herodot, este următoarea : frontul persan se desfășura de-a lungul coastei Atticei, începînd de la Mynichia pînă spre ramificațiile muntelui Aigaleos. Perșii debarcaseră oameni în insulița Psyttaleia, care se află la est de Salamina. Frontul grec se desfășura sprijinit în spate de țărmul Salaminei. Atenienii susțineau aripa stîngă, avînd în fața lor pe fenicieni, iar eginetii și spartanii susțineau aripa dreaptă, luptînd împotriva ionienilor. La Eshil (vs. 357), perșii își încep manevra navală de încercuire a insulei în preajma nopții ; după Herodot (cap. LXXVI), abia la miezul nopții. Dacă ar fi să dăm crezare lui Herodot, manevra de învăluire a perșilor s-a desfășurat

spre vest, cu misiunea să blocheze orice posibilitate de înaintare a grecilor spre golful de la Eleusis. Herodot, la sfîrșitul cap. LXXVI, pretinde că această manevră s-a desfășurat în perfectă liniște, fără să fie observată de greci, ceea ce, evident, este imposibil, avînd în vedere configurația strîmtorii dintre Salamina și țărmul Atticei. Eshil povestește însă altfel lucrurile. Perșii, după blocarea tuturor căilor de acces spre răsărit (vs. 361, 366—368) și ocuparea Psyttaleiei, au trimis un detașament de corăbii (cele 200 de corăbii egiptene menționate de Diodor cartea a XI-a, cap. XXXVII) prin sud, cu misiunea să înconjure întreaga insulă. Despre această manevră, care într-adevăr putea fi executată fără știrea grecilor, Herodot nu pomenește nimic. Sau nu a știut despre ea sau a confundat-o cu o manevră similară, de mai mică amploare, spre vest. În orice caz, timpul atribuit de Herodot unei asemenea acțiuni este mult prea scurt. Povestirea lui Herodot despre pregătirile de luptă și lupta în sine trădează o absență aproape totală a observațiilor judicioase asupra tacticii militare a celor două flote. Nu putem înțelege de ce perșii, care au debarcat oameni în Psyttaleia, au lăsat pe greci să se pregătească nestingheriți de luptă, nu știm nimic despre rolul detașamentului debarcat la Psyttaleia, exterminat apoi de Aristides (cap. CIV). În orice caz, mișcarea de învăluire a flotei egiptene, începută în faptul serii, cum afirmă Eshil (vs. 357), explică foarte bine panica stîrnită în rîndurile peloponesienilor. După Eshil (vs. 382), grecii nu fac nici o încercare de spargere a blocadei în timpul nopții. După Herodot, strategii nu sînt nici măcar pe deplin lămuriți de situație decît o dată cu sosirea lui Aristides (cap. LXXXI) și cu sosirea unei corăbii din Teos, fugită din tabăra perșilor (cap. LXXXII).

Iată cum povestește Herodot (cap. LXXXIV) începutul bătăliei. În zori, grecii își scot corăbiile în larg. Perșii atacă. Intimidați, grecii dau înapoi spre țărmul Salaminei, cînd Ameinias din Pallene, plin de curaj, atacă o corabie vrăjmașă, și așa începe încăierarea generală. Eshil relatează începutul bătăliei cu totul altfel (vs. 386 și urm.) : în ceața dimineții, grecii pornesc la atac ascunși încă de promontoriul Cynosurei. Înainte de a-i zări, perșii aud peanul de luptă și groaza li se strecoară în suflete. Cu toate acestea perșii trec la atac (vs. 406). Desigur, într-o operă poetică, incidentul încercării de retragere a grecilor, povestit de Herodot, nu-și avea locul. Felul însă

cum Eshil povestește începutul bătăliei pare întru totul veridic. Atenienii, după Eshil, izbesc frontul persan cu corăbiile din flancul lor drept, luptînd la aripa stîngă a frontului grec. Eshil nu pomenește de numele lui Ameinias din Pallene (Herodot, *cartea a VIII-a, cap. LXXXIV), dar e mai mult ca sigur că acesta a fost conducătorul celei dintîi corăbii care a atacat pe perși în partea stîngă a frontului. Eginețiï, luptînd la aripa dreaptă, revendicau și ei onoarea de a fi început bătălia.*

Nici de la Eshil, nici de la Herodot, nu aflăm cum s-a desfășurat bătălia propriu-zisă. Poetul, în imagini de o rară plasticitate, înfățișează distrugerea corăbiilor, marea care nu se mai vede sub rămășițele navelor sfărîmate, oamenii plini de sînge care dispar printre epave. Herodot se mărginește la relatarea unor episoade disparate, la comportarea anumitor personaje, punînd un accent deosebit pe acțiunile Artemisiei. În spațiul foarte strîmt în care s-a dat bătălia, e posibil ca flotele nici să nu fi putut trece la manevre tactice propriu-zise. La vs. 417—418 Eshil se mulțumește să relateze că flota greacă ataca pe perși într-o formație circulară, iar Herodot (cap. LXXXVI) precizează că grecii și-au menținut frontul intact, în timp ce perșii au intrat în derută și au încercat să fugă, izbindu-se de corăbiile postate în adîncimea frontului lor (cap. LXXXIX) [1].

Amîndouă părțile s-au comportat cu bravură și dispreț de moarte. Pierderile perșilor au fost însă mult mai mari decît ale grecilor (cap. LXXXIX). O mențiune specială merită comportarea ionienilor. Themistocles își pusese speranța în ajutorul pe care avea să-l primească din partea ionienilor. Ionienii nu au trădat însă pe perși, ci, dimpotrivă (cap. LXXXV), majoritatea lor au luptat cu multă însuflețire pentru perși. Acestei atitudini i s-au găsit explicații diferite, din care cea mai plauzibilă e aceea că ionienii erau încadrați pe vasele lor de soldați perși și ținuți sub observație în mod special. Cu toate acestea (cap. CXC), ionienii au fost acuzați pînă la urmă de trădare de către fenicieni. Aceeași tradiție, urmată de Herodot, atribuia corintienilor și comandantului lor, Adeimantos, un rol odios, iar lui Aristides — merite deosebite în cucerirea Psyt-

[1] Despre alcătuirea frontului persan la Salamina, întocmit în mai multe șiruri de corăbii, este de acord și Eshil, *Perșii*, vs. 366.

taleiei (cap. XCV), exagerare provenită din cercurile care proslăveau memoria lui Aristides.

Diminuarea rolului jucat de egineți este tot un reflex al felului cum atenienii înfățișau lucrurile. Deși, în linii generale, Herodot urmează tradiția ateniană, el are totuși grija să reabiliteze atît pe corintieni (sfîrșitul cap. XCIV), cît și pe egineți (cap. XCIII și CXXII). Probitatea îi cerea lui Herodot să spună adevărul. Eginețiï, și nu atenienii, au fost recunoscuți drept cei mai buni luptători la Salamina. Cît despre așa-zisa fugă a corintienilor, e posibil să nu fi însemnat altceva decît o misiune de a întîmpina flota egipteană care venea prin sud, misiune la care Adeimantos a renunțat cînd a aflat despre rezultatul bătăliei și despre retragerea precipitată a perșilor.

Nimic nu ne îndreptățește să considerăm Salamina un adevărat dezastru pentru flota persană care a manevrat în poziții dezavantajoase [1]. *Efectul moral a fost însă decisiv. După dezbateri aprinse, Xerxes s-a hotărît să retragă flota din apele Salaminei și trupele de uscat din Attica. Obiectivul urmărit de Themistocles era atins.* Eshil, *Perșii, vs. 728, consideră fără ezitare această retragere drept un rezultat al bătăliei de la Salamina. Herodot (cap. CX) vorbește despre cel de-al doilea mesaj trimis de Themistocles lui Xerxes, prin care regele era avertizat că poate pleca liniștit, deoarece grecii nu aveau de gînd să-l atace. Acest al doilea mesaj a fost considerat drept un dublet al primului mesaj, o invenție răuvoitoare pentru ponegrirea lui Themistocles. Dacă, într-adevăr, a fost trimis, acest al doilea mesaj al lui Themistocles poate, eventual, să reprezinte tot un șiretlic, destinat să-l îndepărteze pe rege din Grecia. Oricum se vor fi petrecut lucrurile, Xerxes pășește pe drumul întoarcerii într-o ipostază foarte puțin glorioasă.*

În tabăra grecilor, după retragerea perșilor se petrec două evenimente importante: consiliul militar în care se înfruntă părerile lui Themistocles și Eurybiades privitor la urmărirea perșilor și distrugerea podurilor de peste Hellespont (cap.

[1] Aceasta este și părerea exprimată de W. Marg, *Herodot über die Folgen von Salamis*, „Hermes", LXXXI, 1953, pp. 196—210. W. Marg, în acest articol, îl consideră pe Xerxes ca factorul hotărîtor în retragerea perșilor de la Salamina. Xerxes a ținut seama de situația strategică și politică în general, nu de rezultatul direct al luptei navale de la Salamina. Teama de care este cuprins, Xerxes o maschează prin energia depusă în măsurile pe care le ia.

CVIII) ; asediul insulei Andros și al altor insule de către flota ateniană (cap. CXI și urm.). În descrierea acestui asediu, așa cum este înfățișată comportarea lui Themistocles, întrevedem linia de comportare a strategilor atenieni din timpul războiului peloponesiac. Acuzîndu-l pe Themistocles de cupiditate în relațiile cu insularii, tradiția ateniană lasă să se strecoare și o acuzare de necinste, întocmai ca aceea din cap. V (mita primită de Themistocles de la eubeeni).

Cartea a VIII-a se încheie cu descrierea evenimentelor din primăvara anului 479, cu preparativele militare într-o tabără și cealaltă, cu mișcările pe plan diplomatic care se duc prin intermediul macedonenilor. Xerxes plecase, dar Mardonios se afla însă în Thessalia gata de atac. Ultimele capitole ale acestei cărți arată cum, în ciuda dezbinărilor și a certurilor din tabăra greacă, interesul comun al grecilor predomină. Manevra diplomatică a lui Alexandros al Macedoniei de a separa Atena de aliații din Pelopones eșuează. Atena se decide, după atîtea suferințe și pierderi, cu toată situația materială deosebit de grea în care se afla, fără să fi primit ajutor din partea nimănui, să continue lupta alături de Sparta. Și, așa cum am mai avut prilejul s-o afirmăm, alianța dintre cele două puteri principale din Grecia centrală și Pelopones a constituit pînă la urmă chezășia succesului definitiv, adică izbînda împotriva perșilor, cîți fuseseră lăsați în Europa sub comanda supremă a lui Mardonios.

I Elenii rînduiți în armata navală erau următorii [1] : atenienii, care puseseră în joc 127 de nave [2] ; plateenii, însuflețiți de curaj și avînt, deși fără pricepere în treburile marinărești, împlineau alături de atenieni echipajele acestor corăbii. Corintienii aduceau 40 de corăbii, iar megarienii 20. Și calcidienii echipaseră 20 de corăbii, care le fuseseră încredințate de atenieni ; egineții se înfățișau cu 18 corăbii, sicyonienii cu 12, lacedemonienii cu zece, epidaurienii cu opt, eretrienii cu șapte, locuitorii din Troizena cu cinci, styrienii cu două, ceenii cu două, la care adăugau și două pentecontere.

II În ajutorul acestora veniseră locrienii opuntieni [3] cu șapte pentecontere [4]. Aceștia au fost, așadar, aceia care au luat parte la bătălia de la Artemision. Am arătat mai sus cîte corăbii aduseseră fiecare în parte. Numărul corăbiilor adunate laolaltă la Artemision, afară de pentecontere, era de 271. Comandantul suprem, Eurybiades, fiul lui Eurycleides, era trimis de Sparta, căci aliații spuneau fățiș că, de nu va comanda spartanul, ei nu-i vor sprijini pe atenienii care urmau să preia conducerea, ci vor părăsi expediția care se pregătea [5].

III Încă de la început, înainte chiar de a se fi cerut ajutor din Sicilia [6], se spunea că pe mare ar fi necesar ca atenienii să preia comanda ; cum aliații se împotriviseră cu strășnicie, atenienii, care țineau foarte mult ca Ellada să scape de primejdie și care știau că, dacă se vor isca certuri pentru conducere, Ellada va fi pierdută, cuminte cugetînd, primiră condițiile [7]. Într-adevăr, neînțelegerea lăuntrică se dovedește tot atît de rea față de un război pe care ambele părți au hotărît să-l poarte pe cît este războiul față de pace. Încredințați de acest adevăr, atîta vreme cît au avut mare nevoie de aliați, atenienii nu se împotriviră părerilor altora, ci se închinară în fața lor, așa cum de altfel au arătat-o cu prisosință ; căci, după ce i-au alungat pe perși și lupta se purta acum pentru pămîntul dușmanului [8], au smuls lacedemonie-

nilor comanda, luînd ca pricină trufia nesăbuită a lui Pausanias [9]. Dar toate acestea s-au întîmplat abia mai tîrziu.

IV Atunci însă acei greci pe care i-am pomenit şi care sosiseră la Artemision, de îndată ce zăriră nenumăratele corăbii aduse la Aphetai [10] şi toate împrejurimile înţesate de armată, plini de înfricoşare, plănuiră retragerea de la Artemision spre interiorul Greciei, deoarece mişcările barbarilor luau o altă întorsătură decît aceea la care se aşteptaseră [11]. Locuitorii Eubeei, aflînd de aceste dezbateri, îi cerură lui Eurybiades să mai aştepte puţin pînă ce ei îşi vor fi pus la adăpost copiii şi slujitorii casnici [12]. Cum Eurybiades nu se lăsa înduplecat, ei se îndreptară spre altcineva şi-l hotărîră pe Themistocles, comandantul atenienilor, ca pentru 30 de talanţi elenii să rămînă pe loc şi să primească lupta pe mare în faţa Eubeei.

V Iată cum a ticluit Themistocles să-i oprească pe eleni. Lui Eurybiades îi dădu cinci talanţi din banii primiţi, ca şi cînd i-ar fi dăruit din averea lui. După ce acesta s-a lăsat ademenit, Adeimantos, fiul lui Okytos, comandantul corintienilor, era singurul care se împotrivea cu îndîrjire, printre celelalte căpetenii, spunînd că el va părăsi Artemision cu corăbiile sale şi că nu va rămîne aici ; Themistocles, întărindu-şi cuvintele prin jurămînt, îi vorbi astfel : „Tu nu ne vei părăsi ; eu însumi îţi voi oferi daruri mai bogate decît ţi-ar putea trimite regele mezilor dacă-ţi părăseşti aliaţii". În timp ce rostea acest îndemn, trei talanţi de argint erau în drum spre corabia lui Adeimantos. Înduplecaţi prin darurile primite, cei doi comandanţi s-au răzgîndit, spre bucuria eubeenilor şi a lui Themistocles însuşi, care era în cîştig. Nimeni nu ştia că el păstrase restul, iar cei care dobîndiseră aceşti talanţi erau încredinţaţi că banii fuseseră trimişi de Atena în acest scop [13].

VI Aşa au rămas elenii în preajma Eubeei şi au dat o bătălie pe mare [14]. Iată cum s-au desfăşurat lucrurile. Barbarii sosiseră la Aphetai în primele ore ale după-amiezii [15] dinainte încunoştinţaţi că la Artemision sînt ancorate corăbii greceşti, puţine la număr [16]. Cu acel prilej le văzură chiar cu ochii lor. Plini de însufleţire, doreau să le atace, şi, dacă era cu putinţă, să le captureze. Totuşi îşi făcură socoteala că nu e potrivit să înainteze din faţă asupra corăbiilor duşmane, ca nu cumva elenii, văzîndu-i venind la atac, s-o ia la fugă şi să se piardă în întunericul nopţii. Nici nu stăteau la îndoială că elenii aveau să fugă [17]. După părerea perşilor, n-ar fi trebuit să scape nici măcar purtătorul de foc.

VII Faţă de o asemenea situaţie, iată ce-au plănuit : desprinzînd 200 de corăbii din toate cîte aveau, le-au trimis în afara apelor insulei Skiathos [18] ca, fără să fie zărite de duşmani, să înconjure Eubea pe la capul Caphereus [19] şi pe lîngă Geraistos [20], pînă spre Euripos ; cei sosiţi pe această parte urmau să-i împresoare pe eleni şi să le taie drumul ; ei înşişi urmau să-i fugărească atacîndu-i din faţă.

După ce luară aceste măsuri, trimiseră corăbiile rînduite să plece. Ei nu aveau de gînd să se încaiere cu elenii în acea zi şi în nici un caz înainte ca semnalul de înţelegere dat de corăbiile trimise să facă înconjurul să-i fi vestit că acestea au ajuns la destinaţie. După plecarea celor 200 de corăbii în jurul Eubeei, la Aphetai începu numărătoarea corăbiilor rămase pe loc [21].

VIII În timp ce perşii făceau numărătoarea corăbiilor, în tabăra lor se afla Skyllias din Skione, cel mai bun scufundător din vremea sa, care, cu prilejul naufragiului de la Pelion, scosese din fundul mării nenumărate bogăţii pentru perşi — multe însă şi le oprise şi pentru el. Acest Skyllias avea de mult intenţia să treacă de partea elenilor, dar pînă atunci nu izbutise să-şi îndeplinească dorinţa. Prin ce mijloc a sosit în cele din urmă la eleni, n-aş putea spune cu siguranţă, mă întreb însă uimit dacă cele ce se spun sînt adevărate. Se povesteşte că, scufundîndu-se sub apa mării, a plecat de la Aphetai fără să mai iasă la iveală înainte de a fi ajuns la Artemision. În felul acesta a străbătut sub apa mării cel puţin 80 de stadii. Pe seama acestui om se mai povestesc şi multe alte lucruri care par a fi minciuni, dar printre ele sînt şi unele adevărate ; despre cele întîmplate să-mi fie totuşi îngăduit să cred că la Artemision Skyllias a venit pe o barcă. Cum a ajuns, pe dată i-a vestit pe comandanţi de pieirea unei părţi din flota persană şi de drumul urmat de corăbiile trimise în jurul Eubeei [22].

IX Aflînd noutatea, elenii ţinură sfat. După ce s-au spus multe păreri, a triumfat hotărîrea ca în acea zi să rămînă pe loc şi să se odihnească în tabăra lor, iar apoi, după miezul nopţii, s-o pornească în întîmpinarea corăbiilor care înconjurau insula[23]. Pe urmă însă, cum nimeni nu le ieşea în cale, după ce aşteptară pînă seara tîrziu, s-au îndreptat ei singuri spre barbari la atac[24], dornici să afle ceva din felul în care aceştia luptau şi-şi cîrmuiau vasele[25].

X Ceilalţi soldaţi ai lui Xerxes şi comandanţii lor, văzîndu-i pe greci cum înaintau la atac cu corăbii puţine, îi socotiră de-a dreptul nebuni; la rîndul lor, în nădejdea că-i vor prinde cu uşurinţă pe eleni, îşi scoaseră în larg corăbiile. Speranţele lor erau pe deplin îndreptăţite, căci zăreau puţine corăbii ale elenilor, în timp ce ale lor erau de cîteva ori mai numeroase şi mai uşor de manevrat pe mare[26]. Cu astfel de gînduri îi încercuiră pe eleni. Aceia dintre ionieni care erau binevoitori faţă de eleni[27] şi luptau cu inima grea împotriva lor priveau ca o mare nenorocire faptul că elenii fuseseră împresuraţi; ei erau încredinţaţi că nici unul nu se va mai întoarce, atît de slabe li se păreau forţele elenilor; dimpotrivă, cei care se mai şi bucurau de cele întîmplate se întreceau care să fie cel dintîi în stare să captureze o corabie attică şi să primească daruri din partea regelui. În taberele armatei navale faima atenienilor se răspîndise cel mai mult.

XI Cînd auziră semnalul de luptă, elenii, strîngîndu-şi corăbiile cu pupa orientată spre mijlocul formaţiei lor, şi-au îndreptat prorele, gata de atac, împotriva barbarilor[28]; la al doilea semnal trecură la atac, cu toate că erau înghesuiţi într-un spaţiu strîmt şi erau nevoiţi să abordeze prorele duşmanilor. În această încăierare elenii au capturat 30 de corăbii ale barbarilor şi l-au prins pe Philaon, fiul lui Chersis, fratele lui Gorgos, regele din Salamina[29], care se bucura de multă vază în lagărul persan. Cel dintîi care a capturat o corabie a duşmanilor a fost un bărbat din Atena, Lycomides, fiul lui Aischraios. El a dobîndit răsplata vitejiei sale. Căderea nopţii îi despărţi pe luptătorii acestei bătălii navale fără să se fi ajuns la vreun sfîrşit. Elenii se întoarseră la Artemision, iar barbarii la Aphetai, după o luptă departe de aşteptările lor. În această încăierare pe mare, Antidoros din Lemnos a fost singurul elen din cîţi însoţeau pe marele rege care a fugit la eleni; iar atenienii, pentru această faptă, i-au dăruit pămînt în insula Salamina.

XII Cu toate că era în mijlocul verii, cînd se lăsă seara, începu o ploaie cu găleata care ţinu toată noaptea, cu trăsnete cumplite, din direcţia Pelionului; morţii şi sfărîmăturile de corăbii erau purtate spre Aphetai, îngrămădindu-se la prorele corăbiilor şi împiedicînd mînuirea şirurilor de rame[30]. Soldaţii care se aflau în acel loc la auzul bubuiturilor se înfricoşară cumplit, socotindu-se definitiv pierduţi în faţa nenorocirilor ce-i întîmpinau. Înainte să fi avut vreme să-şi tragă sufletul după dezastrul şi furtuna prin care trecuseră la capul Pelion, susţinuseră o grea luptă navală şi, îndată după luptă, asupra lor s-au abătut o ploaie torenţială, rîuri umflate care se azvîrleau în mare, tunete asurzitoare. Iată cum a trecut noaptea pentru această parte din perşi.

XIII Dar pentru perşii cărora li se încredinţase încercuirea Eubeei, noaptea se desfăşura mai groaznic încă, cu atît mai mult cu cît întunericul i-a surprins în largul mării; sfîrşitul lor a fost nefericit. Pe cînd pluteau în larg în dreptul „adînciturilor" Eubeei[31], vîntul şi ploaia se năpustiră asupra lor. Purtaţi de palele de vînt şi neştiind încotro erau împinşi, s-au izbit de stînci. Toate acestea s-au întîmplat din voia divinităţii, pentru ca puterea perşilor să se apropie de aceea a elenilor şi să n-o depăşească prea mult[32].

XIV Astfel au pierit aceşti barbari în dreptul „adînciturilor" Eubeei. Iar cei rămaşi la Aphetai, cînd cu bucurie zăriră lumina zilei, îşi ţinură corăbiile la locul lor, mulţumiţi să stea deocamdată liniştiţi în împrejurările grele prin care treceau. În ajutorul grecilor veniră în schimb 53 de corăbii attice[33]. Sosirea acestor corăbii, însoţită de proaspăta veste că toţi barbarii care înconjurau Eubeea pieriseră în urma furtunii, a ridicat mult curajul grecilor. Aşteptînd acelaşi ceas ca în ajun, ei ieşiră în larg şi se avîntară asupra unor corăbii ciliciene; după nimicirea acestor corăbii, cum se lăsă noaptea, elenii se întoarseră îndărăt spre Artemision.

XV În a treia zi, comandanții barbarilor, supărați foc că așa puține corăbii le pricinuiau asemenea neajunsuri și temîndu-se de mînia lui Xerxes, n-au mai așteptat ca grecii să înceapă lupta, ci, după pregătirile de cuviință, spre amiază, și-au scos corăbiile în larg. S-a nimerit ca aceste bătălii pe mare să se desfășoare tocmai în același timp cu luptele de uscat de la Thermopylai [34]. Misiunea celor care luptau pe mare era apărarea cu orice preț a Euriposului, după cum a celor care-l înconjurau pe Leonidas era apărarea trecătorii. Ostașii se îndemnau unii pe alții să nu îngăduie năvala barbarilor în Ellada, iar cei din tabăra perșilor se îndemnau să nimicească flota elenă și să pună stăpînire pe trecători.

XVI Pe cînd oamenii lui Xerxes înaintau în ordine de bătaie, elenii stăteau pe loc în apropierea Artemisionului. Cum însă barbarii, așezîndu-și corăbiile în formă de semilună, se pregăteau să gîtuie ieșirea elenilor, aceștia înaintară împotriva lor și începură lupta. În această luptă pe mare, părțile s-au dovedit la fel de tari, căci armata navală a lui Xerxes, alcătuită din numeroase corăbii de mari dimensiuni, se împiedica în propriile-i manevre; corăbiile, neavînd loc, se izbeau între ele. Nu-i mai puțin adevărat că oamenii țineau piept și nu dădeau îndărăt, căci socoteau deosebit de rușinos să fie puși pe fugă de cele cîteva corăbii elene. Multe au fost corăbiile pierdute de eleni, mulți au fost și oamenii, dar cu mult mai multe au fost corăbiile barbarilor și oamenii pe care i-au pierdut. Tot luptînd astfel, veni și vremea cînd se despărțiră și fiecare se retrase în partea lui.

XVII În această bătălie navală, dintre soldații lui Xerxes egiptenii au strălucit în mod deosebit prin vitejia de care au dat dovadă [35]. Pe lîngă alte fapte de arme glorioase, ei au capturat cinci corăbii elene cu oameni cu tot. Din partea elenilor, în acea zi și-au cîștigat renume atenienii, iar dintre aceștia Clinias, fiul lui Alcibiades [36], care pe propria lui cheltuială, pe o corabie care-i aparținea, venise să lupte însoțit de 200 de oameni [37].

XVIII Cînd s-au despărțit, și unii și alții grăbiră cu bucurie spre locul unde aruncau ancorele. La întoarcere, după ce bătălia pe mare încetase, elenii erau stăpîni pe morții și pe rămășițele corăbiilor lor. Cu toate acestea ei aveau mari pierderi, atenienii îndeosebi, din ale căror vase jumătate fuseseră avariate. Ei hotărîră să se retragă înăuntrul Elladei [38].

XIX Themistocles se gîndea că, dacă detașamentele de ostași ionieni și carieni ar fi putut fi smulse din tabăra dușmană, elenii ar fi fost în stare să facă față celorlalte unități vrăjmașe. În timp ce eubeenii mînau vitele spre malul mării [39], atenianul, adunînd pe comandanți în acel loc, le spuse că el crede că a găsit un mijloc prin care spera să-i facă să fugă pe cei mai de temei aliați ai marelui rege. Atunci se mulțumi să dezvăluie numai atît, dar adăugă că deocamdată mai aveau ceva de făcut, și anume să taie din vitele eubeenilor cîte le-ar pofti inima la fiecare (era mai bine doar ca armata să se îndestuleze cu ele decît să cadă în mîna dușmanilor). Apoi îi îndemnă pe mai marii oștilor să dea porunci ca oamenii lor să aprindă focuri [40]. În ceea ce privește plecarea, îi asigură că se va îngriji să ajungă nevătămați în Ellada. Propunerile lui Themistocles fură pe placul comandanților și pe dată focurile străluciră, iar oamenii începură să taie vite.

XX Eubeenii trecuseră cu vederea oracolul lui Bakis [41] ca pe o prevestire fără însemnătate. Nu scoseseră nimic din insulă și nici nu făcuseră aprovizionări ca unii cărora războiul le bătea la ușă. Ei singuri, prin urmare, își creaseră o situație neplăcută. Iată cum suna oracolul lui Bakis privitor la ceea ce se întîmpla :

Capre ce adesea văzduhul îl umplu cu-a lor behăială
Să nu mai fie pe-aicea prin insulă cînd peste mare
Pod de papirus azvîrle acela ce-n limbă străină grăiește.

Cum nu plecaseră urechea la aceste cuvinte, în împrejurările grele prin care treceau și în cele prin care urmau să treacă, puteau să se aștepte la cele mai mari nenorociri.

XXI În timp ce acești eleni săvîrșeau cele de mai sus, de la Trachis [42] se înfățișă un observator. Căci la Artemision

se afla un om de legătură, Polyas din Antikyra [43], căruia i se încredințase sarcina (și îi era pusă la dispoziție o corabie cu ramele în perfectă stare), dacă cumva armata de pe mare s-ar găsi la grea cumpănă, să vestească pe acei care se aflau la Thermopylai. De asemenea, Leonidas avea în preajma lui pe atenianul Abronichos [44], fiul lui Lysicles, gata să ducă veste celor de la Artemision pe o corabie cu 30 de rame, dacă s-ar fi întîmplat ceva rău cu luptătorii de pe uscat. Așadar, acest Abronichos, de îndată ce sosi, le dezvălui cele întîmplate cu Leonidas și cu oastea ce-l însoțea. Imediat ce aflară toate acestea, fără să mai zăbovească întoarcerea, porniră la drum așa cum fiecare era rînduit, corintienii în cap și atenienii la urmă.

XXII După ce alese printre corăbiile ateniene pe cele mai bine construite, Themistocles se îndreptă spre apele de băut [45] și săpă în piatră slove pe care ionienii sosiți în ziua următoare la Artemision putură să le citească. Slovele grăiau așa: „Bărbați ionieni, nu vă purtați cu dreptate luptînd împotriva părinților voștri, încercînd să înrobiți Ellada. Cel mai bun lucru ce-l aveți de făcut este să treceți de partea noastră. Dacă aceasta nu vă stă în putință, de acum înainte feriți-vă să ne atacați cînd se dau lupte, și voi, și carienii pe care trebuie să-i rugați să facă la fel ca voi. Dacă nu-i cu putință nici una, nici alta, ci vă aflați sub un jug prea greu ca să vă dați în lături, voi, cînd vor fi încăierări, faceți-vă cît de prost datoria în luptă, amintindu-vă că vă trageți din noi și că începutul dușmăniei față de barbari de la voi ni se trage“ [46].

Acestea le-a scris Themistocles, după cîte mi se pare, gîndindu-se la două lucruri: dacă aceste cuvinte ar fi rămas necunoscute regelui, ele puteau hotărî pe ionieni să-i părăsească pe perși și să treacă de partea elenilor [47], sau, dacă ar fi fost aduse la cunoștință lui Xerxes, însoțite de vorbe răuvoitoare, acesta urma să nu mai aibă încredere în ionieni și să-i țină departe de luptele navale. Acestea au fost deci cele scrise de Themistocles.

XXIII Îndată după aceste întîmplări, un bărbat din Histiaia plecă cu o corabie să vestească barbarilor retragerea elenilor de la Artemision. Aceștia, plini de neîncredere, îl

puseră pe sol sub pază și apoi trimiseră corăbii cu mers iute să facă cercetările de cuviință. După ce corăbiile dădură seama de cele aflate, o dată cu răsăritul soarelui, întreaga flotă porni în rînduri strînse spre Artemision. Perșii poposiră în acest ținut pînă spre mijlocul zilei și apoi se îndreptară pe mare spre Histiaia. La sosire, se făcură stăpîni pe cetatea histieilor și prădară toate satele de la marginea mării din porțiunea Ellopiei [48], ținut care face parte din Histiaiotida.

XXIV Pe cînd poposeau prin aceste locuri, Xerxes, după ce luă toate măsurile cu privire la cei căzuți, trimise la flotă un crainic.

Iată care erau aceste măsuri: din trupurile ostașilor armatei sale, morți la Thermopylai (și erau mai mult de 20 000), regele a lăsat pe loc ca la 1 000; pentru ceilalți porunci să se sape morminte, să fie îngropați, iar mormîntul să le fie acoperit cu frunziș și cu grămezi de pămînt ca să nu mai fie văzuți de oamenii din flotă. Cînd crainicul păși în Histiaia, porunci să se adune la un loc toată tabăra și grăi: „Tovarăși de arme, regele Xerxes îngăduie, oricui dorește, să-și părăsească postul și să vină să vază cum luptă el împotriva acelor oameni nesăbuiți care sperau să întreacă puterea regală“.

XXV În urma celor vestite de crainic nimic n-a fost mai greu de găsit decît bărcile; atît de mulți doreau să vadă cu ochii lor. O dată ajunși pe celălalt mal, oamenii, plimbîndu-se printre șiruri de morți, priveau cadavrele; toată lumea era încredințată că cei care zăceau erau cu toții lacedemonieni [49] și thespieni, de vreme ce vedeau și hiloți [50]. Cu toate acestea, Xerxes n-a izbutit să ascundă celor care trecuseră apa cele ce rostuise pentru cadavrele propriilor săi soldați; lucrul era chiar de luat în rîs; de o parte, apăreau 1 000 de morți întinși la pămînt, de alta zăceau mormanele tuturor celor care fuseseră cărați într-un singur loc, și anume 4000 [51].

Această zi soldații și-o petrecură privind, iar în ziua următoare unii se întoarseră pe mare la Histiaia la corăbiile lor, iar cei care-l însoțeau pe Xerxes se pregătiră de plecare.

XXVI La perşi sosiră fugari din Arcadia [52], puţini ca număr, oameni care căutau să-şi cîştige existenţa şi voiau să li se dea de lucru. Aceştia au fost duşi în faţa regelui şi perşii îi iscodiră despre cele ce făceau elenii. Era mai cu seamă unul din perşi care îi întreba stăruitor despre aceasta. Ei le răspunseră că elenii se aflau la jocurile de la Olympia şi că priveau jocurile gimnice şi întrecerile hipice. Persanul se interesă de premiul pentru care atleţii se întreceau şi află de la eleni că premiul era o coroană de măslin [53] oferită învingătorului. Atunci, dînd glas unui nobil gînd, Tritantaichmes [54], fiul lui Artabanos, şi-a atras din partea regelui acuzaţia de laşitate. Cînd a aflat că premiul era o coroană, şi nu bani, nu s-a putut stăpîni, ci a grăit faţă de toţi: „Doamne, Mardonios, împotriva cărui fel de oameni ne-ai mînat să luptăm? Aceştia nu se întrec la jocuri pentru bani, ci pentru glorie". Iată care au fost cuvintele lui în acea împrejurare.

XXVII Îndată după dezastrul de la Thermopylai, thessalienii au trimis un sol la focidieni, ca unii care le purtaseră întotdeauna duşmănie, şi mai aprigă încă de la ultima înfrîngere suferită din partea focidienilor [55]. Pătrunzînd în Focida cu toate oştile lor, ei, adică thessalienii, şi aliaţii lor, nu cu mulţi ani înainte de această expediţie a marelui rege, au fost învinşi de focidieni cum nu se poate mai crîncen. Căci, după ce focidienii s-au văzut respinşi pe muntele Parnas, cum aveau cu sine pe profetul Tellias din Elida [56], acesta a închipuit pentru ei următorul şiretlic: albind cu ghips 600 de focidieni, pe cei mai viteji, atît pe oameni cît şi armele lor, i-a trimis noaptea să atace pe thessalieni, spunîndu-le dinainte să ucidă pe oricine n-ar vedea albit cu ghips. De îndată ce străjile thessaliene îi zăriră pe focidieni, se speriară straşnic, gîndind că va fi fost cine ştie ce năzdrăvănie, şi, după străji, întreaga armată se sperie atît de tare, încît focidienii se făcură stăpîni peste 4 000 de morţi şi scuturi, din care jumătate le închinară oracolului de la Abai [57], iar cealaltă jumătate oracolului de la Delfi. A zecea parte a prăzii în bani pe care au dobîndit-o din această luptă au cheltuit-o pe marile statui [58] care sînt grupate în jurul tripodului din faţa templului de la Delfi [59], şi pe altele asemănătoare care sînt ridicate la Abai.

XXVIII Acestea au fost păţaniile prin care a trecut pedestrimea thessaliană care îi asedia pe focidieni. Cît despre călărimea care năvălise în Focida, locuitorii au nimicit-o într-un chip jalnic. În trecătoarea învecinată cu Hyampolis [60], au săpat un şanţ larg, unde au aşezat amfore goale. Apoi au presărat peste amfore un strat de ţărînă, pe care l-au netezit la nivelul terenului, şi s-au pregătit să primească pe thessalienii care-i atacau. Aceştia, cu gîndul să-i măture din cale pe focidieni, îşi repeziră caii spre amfore, şi animalele şi-au frînt picioarele.

XXIX Prin urmare, thessalienii, care purtau ură focidienilor, în urma acestor două înfrîngeri trimiseră un crainic cu această proclamaţie: „Focidieni, a sosit timpul să recunoaşteţi cu mai multă cuminţenie că nu sînteţi deopotrivă cu noi. Pînă acum, printre greci, atîta vreme cît ne-a plăcut să rămînem de partea lor, întotdeauna ne-am dovedit mai presus de voi, iar acum ne bucurăm de aşa trecere pe lîngă barbari, încît stă în puterea noastră să vă lipsim de pămîntul vostru şi, mai mult decît atît, să vă înrobim. Noi însă, deşi totul e de partea noastră, nu vă vrem răul. Daţi-ne, în schimbul binelui ce vi-l facem, 50 de talanţi de argint, iar noi vă făgăduim să abatem de la ţara voastră urgiile ce vă ameninţă".

XXX Iată ce propuneau thessalienii focidienilor, căci aceştia erau singurii locuitori de prin acele meleaguri care nu trecuseră de partea perşilor — şi o făceau, după cîte socot eu, din nici o altă pricină decît din ură faţă de thessalieni; dacă thessalienii ar fi mărit prin oştile lor forţele elenilor, poate că focidienii ar fi trecut de partea perşilor. La primirea veştilor de la thessalieni, focidienii răspunseră că nu vor da banii şi că le stă şi lor în putinţă, dacă-şi schimbă gîndul, să facă prieteşug cu perşii, întocmai ca thessalienii [61]. Dar că ei nu vor fi de bună voia lor trădătorii Elladei.

XXXI Cînd aceste cuvinte ajunseră la urechile thessalienilor, mînia faţă de focidieni îi hotărî să devină călăuzele barbarilor. Aşadar, perşii năvăliră din Trachinia în Dorida; pe aici se întinde o fîşie lungă şi îngustă din ţinutul Dori-

dei, cam cel mult de 30 de stadii în lățime, aflată între Malida și țara Focidei; în vechime aici era Driopida [62]. Acest ținut este țara de baștină a dorienilor din Pelopones. Cînd au intrat în Dorida, barbarii nu au făcut stricăciuni, căci locuitorii au arătat bunăvoință perșilor, iar thessalienii nu au fost de părere să se facă jafuri [63].

XXXII Dar cînd barbarii trecură din Dorida în Focida, pe focidieni nu i-au mai prins. Unii din ei se suiseră pe înălțimile Parnasului. Acel vîrf al Parnasului care se înalță singuratic în apropierea orașului Neon și se numește Tithoreia [64] este potrivit să primească o mare mulțime de oameni. Aici își căraseră ei avuțiile și se suiră și ei. Cea mai mare parte însă se strămutaseră la locrienii ozoli în orașul Amphissa [65], așezat spre miazănoapte de cîmpia Crisei. Barbarii străbătură în lung și în lat tot pămîntul Focidei. În fruntea armatei erau călăuze thessalienii. Pe tot ce puneau mîna dădeau pradă flăcărilor și distrugeau; ei puneau foc orașelor și templelor.

XXXIII Înaintînd pe această cale de-a lungul fluviului Cephisos, perșii prădau tot ce le ieșea înainte și arseră orașul Drymos cît și Haradra, Erochon, Tethronion, Amphikaia, Neon, Pedieai, Triteai, Elateia, Hyampolis, Parapotamoi și Abai, unde se găsește un bogat sanctuar al lui Apollo, înzestrat cu tezaure și multe ofrande. Aci se afla pe acea vreme și se mai află încă și acum un oracol. Perșii jefuiră și acest sanctuar, căruia apoi i-au dat foc. Fugărind pe cîțiva focidieni, i-au prins în apropierea munților — la fel și pe cîteva femei, pe care le-au ucis abuzînd de ele în număr prea mare.

XXXIV Barbarii, trecînd dincolo de Parapotamioi [66], sosiră la Panopeai. De aci, armata lor, gata despărțită în două, o apucă pe drumuri diferite. Cea mai numeroasă și mai puternică parte a oștirii, împreună cu însuși Xerxes, îndreptîndu-se spre Atena, intră în Beoția, prin teritoriul orașului Orchomenos. Toată populația Beoției se dădu de partea perșilor, iar orașele au fost scăpate de la pieire de macedonenii aflați în fiecare din ele, anume trimiși aici de Alexandros [67]. Macedonenii îi scăpară pe beoțieni, străduindu-se să-i facă pe Xerxes să înțeleagă că aceștia le doreau mezilor numai bine.

XXXV În timp ce o parte din barbari o luase pe aici, alții, avînd în frunte călăuze, se năpustiră spre sanctuarul de la Delfi, lăsînd în dreapta lor masivul Parnasului. Și aceștia pe tot ce puneau mîna în Focida făceau praf și pulbere. Dădură foc și orașului Panopeai, și la Daulis, și la Lilaia. Iată pricina pentru care înaintau pe aici după ce se despărțiseră de grosul armatei: lor le revenea sarcina să prade sanctuarul de la Delfi și apoi să-i înfățișeze regelui Xerxes bogățiile; regele, după cîte am aflat și eu, tot ascultînd mereu povești despre sanctuar, cunoștea fiecare obiect vestit din sanctuar și mai ales ofrandele lui Cresus, fiul lui Alyattes [68], mai bine chiar decît bogățiile pe care le lăsase acasă.

XXXVI Locuitorii din Delfi, cînd aflară ce se petrecea, se înspăimîntară îngrozitor; cu sufletul plin de teamă, întrebară oracolul ce să facă cu obiectele sfinte: să le îngroape în pămînt sau să le care în alt ținut. Zeul n-a îngăduit însă ca tezaurele să fie mișcate și spuse că este singur în stare să vegheze la bunurile lui. Delfienii, la auzul acestor asigurări, începură să se îngrijească de ei înșiși. Își trimiseră de îndată copiii și femeile dincolo de apă, în Achaia [69], iar ei, cea mai mare parte, se urcară pe înălțimile Parnasului și-și suiră avuțiile în peștera Coryciană [70]; alții au trecut în Amphissa din Locrida. Toți locuitorii din Delfi părăsiră prin urmare orașul, afară de 60 de oameni și un profet.

XXXVII În timp ce barbarii porniți la atac s-au apropiat și au dat cu ochii de sanctuar, profetul, al cărui nume era Akeratos, vede grămadă în fața templului, cărate afară din marea sală, armele sacre de care nici unui om nu-i era îngăduit să se atingă. Acesta se grăbi să vestească minunea întîmplată delfienilor cîți erau de față. Iar după ce barbarii care se îmbulzeau unii peste alții ajunseră la nivelul templului Athenei Pronaia [71], le-a fost dat să trăiască minuni mai mari încă decît cea de mai înainte. Fără doar și poate, și aceasta era o întîmplare extraordinară, ca armele de război să apară de la sine afară din templu și să zacă grămadă

în fața porții ; însă ce s-a petrecut pe urmă, sînt fapte demne să stîrnească cea mai mare uimire dintre toate minunile cîte le cunoaștem. Cînd barbarii în înaintarea lor ajunseră în dreptul templului Athenei Pronaia, din ceruri căzură asupra lor trăsnete, iar de pe Parnas două stînci desprinse se prăvăliră asupra lor cu un zgomot asurzitor și doborîră la pămînt un mare număr de oameni. Din templul Pronaiei se auzi un strigăt puternic și îndemnuri la luptă.

XXXVIII Toate acestea la un loc stîrniră în rîndurile barbarilor o mare panică. Delfienii — cum au aflat că perșii sînt puși pe fugă — au coborît la atac și au ucis mulți dușmani. Cîți au mai scăpat au fugit drept în Beoția. Barbarii care s-au mai întors povesteau, după cum am auzit, că afară de minunile acestea au mai văzut și altele ; doi hopliți de o înfățișare mai mare decît cea a oamenilor obișnuiți îi urmăreau, ucigîndu-i și fugărindu-i.

XXXIX Aceștia doi, după spusele delfienilor, erau eroii locali Phylakos și Autonoos, ale căror altare se află în vecinătatea sanctuarului, cel al lui Phylakos chiar lîngă drum, ceva mai sus de templul Pronaiei, iar cel al lui Autonoos aproape de Castalia, sub vîrful stîncii Hyampeia [72]. Bucățile de stîncă prăvălite de pe Parnas se mai aflau încă neatinse în zilele noastre, în incinta templului Athenei Pronaia, acolo unde se abătuseră după ce-și croiseră drum printre barbari. Așa s-a petrecut retragerea acestor pîlcuri de oameni din fața sanctuarului [73].

XL Armata navală a elenilor, la rugămintea atenienilor, de la Artemision se opri și aruncă ancorele la Salamina [74]. Atenienii i-au rugat stăruitor pe aliați să se oprească în apele Salaminei, ca ei să-și poată pune la adăpost afară din Attica copiii și femeile și apoi să se sfătuiască asupra celor ce aveau de făcut ; căci intenționau să țină sfat asupra situației care se crease, dîndu-și seama că se înșelaseră în planurile lor. Ei speraseră că vor găsi în Beoția pe peloponesieni, cu toate oștile lor, ațintind calea barbarilor [75]. Cînd colo, nu găsiră nici urmă de peloponesieni, ci aflară că aceștia ridicau o întăritură în fața Istmului, că puneau cel mai mare preț pe salvarea Peloponesului și-l țineau sub

pază, în timp ce restul Elladei îl lăsau la voia întîmplării. La aflarea acestor vești s-au rugat atenienii atît de stăruitor pe lîngă aliați să ancoreze în preajma Salaminei.

XLI Ceilalți aliați se opriră, așadar, pe coastele Salaminei, iar atenienii la ei acasă [76]. După ce au sosit, dădură o proclamație : fiecare atenian să-și scape cum va putea copiii și sclavii casnici. Atunci, cei mai mulți își trimiseră familiile la Troizena [77], unii la Egina, iar alții chiar la Salamina. Din dorința de a da ascultare oracolului, locuitorii au evacuat în grabă orașul. La acest zor a mai contribuit și un alt motiv, tot atît de însemnat [78]. Atenienii povestesc că un șarpe uriaș, paznicul Acropolei, locuia în sanctuar [79]. Ei susțin acest lucru, și, ca și cum șarpele ar exista, în fiecare lună, fără întrerupere, îi aduceau ofrande, care nu erau altceva decît turte cu miere. Iată însă că turta, întotdeauna mîncată înainte vreme, acum a rămas neatinsă. Cînd preoteasa răspîndi vestea celor petrecute [80], atenienii, mai hotărîți ca oricînd, se zoriră să părăsească orașul, de parcă zeița părăsise și ea Acropole [81]. După ce și-au pus la adăpost totul, plecară pe mare spre tabăra de război.

XLII După ce flota de la Artemision ancoră la Salamina, celelalte trupe navale ale elenilor, aflînd de acest popas, veniră laolaltă de la Troizena. Mai înainte fusese dat ordinul să se strîngă la Pogon [82], portul din Troizena. În acest fel s-au adunat într-un singur loc cu mult mai multe corăbii decît cele care luptaseră la Artemision și din mult mai multe cetăți [83]. Comandantul flotei era același ca la Artemision, Eurybiades, fiul lui Eurycleides, un spartan care nu era totuși de sînge regesc [84]. Atenienii se înfățișară cu corăbii în număr mult mai mare și foarte bine construite.

XLIII Iată cine lua parte la această expediție pe mare. Din Pelopones, spartanii aduceau 16 corăbii ; corintienii aveau tot atîtea corăbii ca la Artemision ; sicyonienii 15, epidaurienii zece, troizenienii cinci, hermionii trei ; toți aceștia, afară de hermioni, erau de neam doric și macedonean, ultimele triburi sosite în Pelopones din regiunile Erineosului, Pindului și ale Driopidei. Hermionii sînt driopi, alungați de Heracles și de malienii din ținutul numit acum Dorida [85].

XLIV Aceştia sînt, prin urmare, peloponesienii care participau la luptă. Iată acum pe cei care veneau din ţinuturi aflate afară din Pelopones. Atenienii — faţă de toţi ceilalţi aliaţi la un loc — aduseseră 180 de corăbii, pe care se aflau singuri, căci la Salamina plateenii n-au mai luptat alături de atenieni [86], din pricina pe care am s-o povestesc îndată : cînd elenii au părăsit poziţiile de la Artemision şi au ajuns în dreptul Halkisului, plateenii au debarcat pe coasta din faţa Beoţiei şi s-au dus ca să-şi pună la adăpost familiile. Ei însă au rămas în urmă, în timp ce-i salvau pe ai lor. Locuitorii Atenei, pe vremea cînd pelasgii stăpîneau ţara numită în zilele noastre Ellada, erau pelasgi [87], denumiţi cranai [88] ; sub regele Cecrops [89] s-au numit cecropizi, şi cînd Erechteus a preluat domnia, şi-au schimbat numele în cel de atenieni [90], iar apoi, sub comanda militară a lui Ion, fiul lui Xuthos [91], s-au numit după acesta ionieni.

XLV Megarienii s-au înfăţişat cu acelaşi număr de corăbii ca la Artemision ; ambracioţii veniseră şi ei în ajutor cu şapte corăbii, iar cei din Leucade cu trei. Aceştia sînt un neam doric care se trage din Corint.

XLVII Dintre insulari, egineţii veniseră la Salamina cu 30 de corăbii. Ei mai aveau şi alte [douăsprezece] corăbii [92], cu echipaj cu tot, dar cu acesta îşi asigurau paza propriei lor cetăţi [93], iar cu celelalte 30, minunat construite pentru manevre pe mare, au luat parte la bătălia navală de la Salamina. Egineţii sînt dorieni din Epidaurus. Numele insulei mai înainte vreme era Oinone [94]. După egineţi urmau calcidienii — cu aceleaşi 20 de corăbii pe care le avuseseră şi la Artemision — şi eretrienii [95] — cu cele şapte corăbii ale lor ; aceştia sînt ionieni. Veneau la rînd ceenii, cu acelaşi număr de corăbii ; ei sînt un neam ionian care se trage din atenieni [96]. Naxienii aduceau patru corăbii ; ei fuseseră trimişi în ajutorul mezilor de către conducerea cetăţii, de altfel ca şi ceilalţi insulari, dar, fără a ţine seama de poruncile primite, la îndemnul lui Democrit [97], un bărbat de seamă printre locuitorii oraşului şi pe acea vreme comandantul unei trireme, au trecut de partea elenilor. Naxienii sînt ionieni originari din Atena. Styrienii s-au înfăţişat cu tot atîtea corăbii ca la Artemision, cynthienii cu o corabie şi o penteconteră ; amîndouă aceste neamuri sînt dryope [98]. Seriphienii, siphnienii, melienii luptau şi ei în flotă. Ei erau singurii dintre insulari care nu primiseră pe barbari cu pămînt şi apă [99].

XLVIII Toţi cei înşiraţi mai sus, locuitori ai regiunilor de dincoace de thesproţi şi de fluviul Acheron, au luat parte la expediţie [100]. Thesproţii sînt vecinii ambracioţilor şi ai leucadienilor [101] care veneau să lupte din regiunile cele mai îndepărtate. Din neamurile care locuiesc în afara pămînturilor unde sălăşluiesc cei pomeniţi, crotoniaţii au fost singurii care au venit în ajutorul Elladei ameninţate, cu o triremă comandată de un bărbat de trei ori învingător la jocurile pythice, Phayllos [102]. Crotoniaţii sînt de neam achean. Toţi ceilalţi aliaţi au participat la luptă aducînd trireme, iar melienii, siphnienii şi seriphienii au venit pe corăbii cu cinci rînduri de vîsle [103]. Melienii, originari din Lacedemona [104], aveau două pentecontere, siphnienii şi seriphienii-ionieni plecaţi din Athena — aveau fiecare cîte o penteconteră. Numărul total la care s-au ridicat corăbiile — afară de pentecontere — a fost de 376 [105].

XLIX Venind din localităţile pe care le-am numit [106], comandanţii s-au întîlnit la Salamina ; ei s-au aşezat la sfat şi Eurybiades propuse ca oricine doreşte să-şi spună pe faţă părerea, unde socoteşte că este cel mai potrivit să se dea bătălia pe mare, în care loc din regiunile aflate sub stăpînirea lor. Căci despre Attica nu mai putea fi acum vorba şi tot interesul se aţintea asupra celorlalte ţinuturi. Cele mai multe păreri ale vorbitorilor se potriveau. Aceştia doreau ca elenii să se îndrepte spre Istm şi să dea bătălia în faţa Peloponesului, argumentînd că, dacă ar fi fost înfrînţi pe mare, în apele Salaminei, vor fi asediaţi într-o insulă unde nu s-ar putea ivi nici un fel de ajutor. În faţa Istmului însă, vor fi aruncaţi pe ţărmuri, unde s-ar afla la ei acasă.

L În timp ce strategii băştinaşi din Pelopones aduceau aceste argumente, iată că sosi un sol atenian, care vesti că barbarii au sosit în Attica şi dau foc pretutindeni [107]. Într-adevăr, oştirea însoţită de Xerxes, după ce străbătuse Beoţia, dăduse foc oraşului Thespiai, ai cărui locuitori fugiseră în Pelopones ; la fel făcuse şi cu Plateea, ajungînd în

cele din urmă la Atena, unde prăda tot ce-i ieşea în cale. Perşii dăduseră foc localităţilor Thespiai şi Plateea, căci aflaseră de la thebani că locuitorii de aici nu-i priveau cu ochi buni.

LI Din momentul trecerii Helespontului, punctul de pornire al expediţiei barbare, unde timp de o lună [108] perşii au stat prin împrejurimi, scurgîndu-se mereu spre Europa au mai trecut trei luni pînă au ajuns în Attica, sub arhontatul lui Calliades la Atena [109]. Oraşul l-au cucerit golit de oameni. Au găsit numai cîţiva atenieni adăpostiţi în sanctuar, şi anume pe vistiernicii tezaurului şi pe nişte oameni lipsiţi de mijloace, care îngrădiseră Acropolea cu uşi şi bîrne şi ţineau piept asediatorilor [110]. Aceştia nu se refugiaseră la Salamina şi fiindcă nu aveau cu ce, dar, în afară de faptul că erau săraci, credeau că au găsit adevăratul tîlc al oracolului pe care Pythia îl dăduse atenienilor : „zidul de lemn va fi de neînvins". Erau încredinţaţi că ceea ce ridicaseră ei este întăritura de care vorbea oracolul, iar nu corăbiile.

LII Perşii, aşezîndu-se pe colina din faţa Acropolei, numită de atenieni Areopagul [111], asediau Acropolea în felul următor : învălătuceau cîlţi pe săgeţi, le aprindeau şi ocheau baricada de lemn. Pe înălţime, atenienii asediaţi se apărau cu orice preţ, deşi ajunseseră la capătul puterilor şi baricada lor îi trăda. Ei nu primeau îndemnurile făcute de Peisistratizi [112] cu privire la o înţelegere, ci, continuînd să se apere, născoceau mereu alte mijloace, printre care prăvălirea unor bucăţi de stîncă peste barbarii care înaintau spre porţi. Astfel, Xerxes a fost ţinut vreme îndelungată [113] în încurcătură, neputînd să pună mîna pe ei.

LIII Cu timpul, barbarii găsiră o cale de ieşire din greutăţile prin care treceau. Căci trebuia, după prevestirea oracolului, ca întreaga Attică de pe continent să cadă în puterea perşilor. Drept în faţa Acropolei, dar în dosul porţilor şi al suişului — pe acolo pe unde nimeni nu era de strajă şi nici nu s-ar fi bănuit că s-ar putea sui vreodată picior de om —, tocmai prin acea parte, deşi locul era un perete drept, se urcară cîţiva oşteni în apropierea templului Aglaurei [114], fiica lui Cecrops. Cînd atenienii de pe Acropole îi zăriră

ajunşi pe aici, unii din ei se aruncară cu capul în jos de pe zidul de întăritură şi-şi găsiră moartea, iar alţii se refugiară în megaronul templului. Acei dintre perşi care se suiseră pe stînci se năpustiră mai întîi spre porţi, pe care le deschiseră, şi apoi uciseră pe suplicanţi. Cînd toţi apărătorii Acropolei au fost nimiciţi, perşii jefuiră sanctuarul şi incendiară întreaga Acropole [115].

LIV Xerxes era acum deplin stăpîn pe Atena. El trimise la Susa un vestitor călare, ca să-l înştiinţeze pe Artabanos [116] de izbînda pe care o dobîndise într-un chip fericit. A doua zi după ce trimisese solul, Xerxes, chemînd laolaltă pe atenienii exilaţi care îl însoţeau, le porunci să se urce pe Acropole şi să aducă jertfe aşa cum se obişnuia la ei [117]. Aceste porunci le dădu fie că în vis îi apăruse o vedenie, fie că avea remuşcări în urma incendierii sanctuarului. Fugarii atenieni îi făcură pe plac.

LV Voi lămuri acum de ce am amintit aceste amănunte. Pe Acropolea ateniană se află un templu al lui Erechteus, divinitate căreia îi merge vestea că s-a născut din pămînt, iar în templu — un măslin şi o vînă de apă, mărturii, după cîte povestesc atenienii, lăsate de Poseidon şi Athena în urma neînţelegerii izbucnite între ei pentru stăpînirea ţinutului [118]. Măslinul a ars şi el odată cu restul sanctuarului, cînd barbarii au dat foc. A doua zi, însă, după incendiu, cînd acei atenieni care primiseră de la rege poruncă să aducă jertfe s-au suit la sanctuar, numai ce văd o mlădiţă de un cot răsărită din trunchi, cel puţin aşa au spus acei oameni.

LVI Elenii de la Salamina, cînd li s-a adus vestea cum stau lucrurile cu Acropolea ateniană, s-au înfricoşat atît de cumplit [119], că unii din comandanţi nici n-au mai aşteptat să fie luată o hotărîre cu privire la situaţia discutată, ci s-au năpustit pe corăbiile lor şi au ridicat pînzele ca să iasă în larg. Cîţi mai rămăseseră din ei au căzut de acord să lupte în faţa Istmului. La căderea nopţii, despărţindu-se, aceştia au plecat de la întrunire şi s-au urcat pe corăbiile lor.

LVII Atunci cînd Themistocles ajunse la corabia sa, Mnesiphilos, un bărbat atenian, îl întrebă ce au hotărît coman-

danţii între ei. Cînd a aflat de la el de hotărîrea ca vasele de război să iasă lîngă Istm şi lupta pe mare să se dea în faţa Peloponesului, a spus: „Dacă corăbiile părăsesc Salamina, tu nu vei mai avea nici o patrie pentru care să te lupţi pe mare! Fiecare se va îndrepta spre cetatea lui — şi nici Eurybiades nu va mai fi în stare să-i ţină pe loc, nici vreun alt om —, aşa încît armata se va risipi în patru vînturi. Ellada va pieri din lipsa de vrednicie a celor ce se ceartă. Dar dacă mai este vreun mijloc, du-te, încearcă să împrăştii hotărîrile luate; de-ţi stă cumva în putinţă, sfătuieşte-l pe Eurybiades să-şi mute gîndul şi să rămînă aici [120].

LVIII Mult i-a plăcut lui Themistocles acest îndemn şi, fără să zică nici un cuvînt, s-a dus întins la corabia lui Eurybiades. Sosind aici, îi spuse că doreşte să discute între patru ochi o problemă de interes comun. Spartanul îl pofti să se urce pe corabie şi să vorbească, dacă aşa-l îndeamnă inima [121]. Atunci, Themistocles, aşezîndu-se lîngă el, înşiră toate cîte le auzise de la Mnesiphilos, ca şi cum el le-ar fi plăsmuit, şi mai adăugă şi multe altele, pînă ce, prin rugăminţi stăruitoare, îl hotărî pe Eurybiades să iasă din corabie şi să adune la sfat pe comandanţi.

LIX Cînd aceştia s-au întrunit din nou — mai înainte ca Eurybiades să fi înfăţişat pricina pentru care îi chemase laolaltă —, Themistocles se şi avîntase într-o lungă cuvîntare, ca omul nerăbdător să-şi înfăţişeze păsurile. În timp ce vorbea, comandantul din Corint, Adeimantos, fiul lui Okytos, spuse: O, Themistocles, în întreceri, cei care pornesc înaintea celorlalţi sînt biciuiţi [122]". Dar Themistocles, pentru a se dezvinovăţi, zise: „Aşa e, însă cei lăsaţi în urmă nu sînt încununaţi".

LX Cu multă stăpînire de sine a întors atunci Themistocles vorba corintianului. Apoi, se adresă lui Eurybiades, fără a mai pomeni nimic din cele ce înşirase mai înainte, anume că aliaţii se vor împrăştia pe la casele lor dacă vor părăsi Salamina. De faţă cu aliaţii n-ar fi fost frumos din partea lui să acuze pe cineva. Themistocles schimbă însă vorba şi iată ce spuse: „În mîna ta stă acum salvarea Elladei dacă-mi vei da ascultare să rămîi aici ca să întîmpini pe duşman pe mare şi să nu te încrezi în cuvintele acelora care te îndeamnă să îndrepţi flota spre Istm. Ia seama la ceea ce spun şi pune în cumpănă amîndouă posibilităţile. Dacă te vei ciocni cu duşmanul în faţa Istmului, vei da bătălia în largul mării, ceea ce e foarte puţin prielnic pentru noi, care avem nave mai grele şi mai puţine la număr [123]. De alegi această cale, vei pierde Salamina, Megara şi Egina, chiar dacă în rest norocul va fi de partea noastră; pe urmele armatei de pe mare va veni negreşit şi armata de uscat şi astfel tu, cu mîna ta, îi vei aduce pe perşi împotriva Peloponesului, atrăgînd primejdia asupra întregii Ellade. Dacă însă vei face ceea ce-ţi spun eu, vei găsi în sfaturile mele un mare sprijin: mai întîi, noi, care atacăm în strîmtoare cu corăbii puţine, corăbii multe la număr [124], vom obţine o mare victorie, dacă sfîrşitul bătăliei va fi cel pe care-l prevăd. Bătălia pe mare la loc strîmt este tocmai ceea ce este nimerit pentru noi; în largul mării, tocmai ceea ce este nimerit pentru ei. În afară de asta, va fi salvată Salamina, insula care adăposteşte vlăstarele şi femeile noastre. Şi mai e ceva în cele ce-ţi propun şi la care voi ţineţi foarte mult; rămînînd pe loc, tot pentru Pelopones vei lupta ca şi în faţa Istmului şi, dacă eşti cu adevărat înţelept, n-ai să atragi vrăjmaşii asupra Peloponesului. Dacă lucrurile se vor petrece cum nădăjduiesc eu şi vom învinge în lupta cu corăbiile, barbarii nu se vor înfăţişa împotriva voastră la Istm şi nici nu vor păşi dincolo de Attica [125], ci se vor retrage în neorînduială, iar noi vom păstra neatinse Megara, Egina şi Salamina, insulă unde avem şi un oracol [126] care ne prezice că vom doborî pe vrăjmaşi. Oamenilor care plănuiesc lucruri ce se pot realiza, în general, le merge bine; celor însă care greşesc în chibzuielile lor nu le merge din plin şi nici divinitatea nu le vine în ajutor".

LXI În timp ce Themistocles vorbea, corintianul Adeimantos îl atacă iarăşi, poruncindu-i să-şi ţină gura, unul ca el care nu mai avea patrie. El dorea ca Eurybiades să-i interzică acestui om lipsit de drepturi cetăţeneşti [127] să mai ia parte la vot. Themistocles, susţinea el, să dobîndească mai întîi calitatea de cetăţean şi numai după aceea să-şi expună părerile. Adeimantos îi aruncă aceste vorbe de ocară lui Themistocles fiindcă Atena fusese cucerită şi era ocupată de perşi. Atunci Themistocles rosti multe cuvinte grele faţă de

Adeimantos şi de corintieni, arătînd în cuvîntarea sa că atenienii au şi o cetate, şi un teritoriu mai vast decît al corintienilor, atîta vreme cît vor fi stăpînii celor 200 de corăbii cu echipajul lor cu tot. Nimeni dintre eleni n-ar fi fost în stare să respingă un atac atenian.

LXII Cu acestea, fără să-şi întrerupă cuvîntul, se întoarse spre Eurybiades vorbind cu mai multă patimă: „Tu, dacă vei rămîne aici, ai să te dovedeşti un om de inimă. Dacă nu, vei nimici Ellada. Toată nădejdea noastră în acest război se sprijină pe corăbii. Ai încredere în mine. De nu vei face ce-ţi spun, noi atenienii ne vom lua pe dată familiile şi ne vom îndrepta spre Siris [128], în Italia, colonie de-a noastră încă din vechime, despre care oracolele prevestesc că trebuie populată cu oamenii noştri. Iar voi, lăsaţi singuri la voia întîmplării de nişte aliaţi ca noi, să vă aduceţi aminte de cuvintele mele" [129].

LXIII Aceste afirmaţii ale lui Themistocles avură darul să-i deschidă ochii lui Eurybiades. După cîte cred, Eurybiades a înţeles cum stau lucrurile, mai ales speriat la gîndul că atenienii îi vor părăsi pe lacedemonieni dacă va îndrepta corăbiile spre Istm. Atenienii o dată plecaţi, ceilalţi nu mai erau în stare să facă faţă în luptă. Urmarea a fost că Eurybiades a optat pentru această părere, anume să rămînă pe loc şi să dea lupta hotărîtoare.

LXIV Astfel, după ce Eurybiades s-a hotărît, acei care făcuseră multă zarvă pentru şi împotriva apărării la Salamina se pregăteau acum să lupte pe mare. Ziua se ivi şi o dată cu răsăritul soarelui se simţi un cutremur pe pămînt şi pe apă. Toţi au fost de părere să se înalţe rugi zeilor şi să fie chemaţi Aiacizii [130] ca ajutoare. Cum au hotărît, aşa au şi făcut. Au implorat ajutorul tuturor zeilor şi au invocat pe Aiax şi pe Telamon, eroi chiar din Salamina. La Egina au trimis o corabie după Aiakes şi ceilalţi Aiacizi [131].

LXV Dicaios, fiul lui Theokydes, un atenian exilat care ajunsese la mare vază pe lîngă mezi, povestea că, aflîndu-se în cîmpia Thriei [132] împreună cu spartanul Demaratos, pe vremea cînd ţinutul Atticei, după ce fusese golit de locuitori, era pustiit de pedestrimea lui Xerxes, a văzut cum înainta spre ei dinspre Eleusis un vîrtej de praf ridicat parcă de 30 000 de oameni [133]. Amîndoi s-au minunat întrebîndu-se cine să fie oamenii care au stîrnit vîrtejul; dintr-o dată, auziră o voce; lui Dicaios i se păru că această voce intonează imnul sacru al misterelor. Demaratos, neiniţiat în misterele de la Eleusis, l-a întrebat care ar putea fi pricina zgomotului. El i-a răspuns: „Demaratos, e peste putinţă ca un mare prăpăd să nu se abată asupra armatei regelui. Cîtă vreme în Attica nu se găseşte picior de om, este evident că zgomotul care vine din partea Eleusisului în sprijinul atenienilor şi al aliaţilor nu poate fi decît divin. Dacă se va abate asupra Peloponesului, va fi primejdie pentru rege însuşi şi pentru armata de uscat; dacă o va lua spre corăbiile de la Salamina, regele va trece prin pericolul de a-şi pierde flota. Această sărbătoare atenienii o ţin în fiecare an în cinstea Mamei şi a Fiicei [134], şi oricine dintre ei sau dintre alţi greci doreşte, se iniţiază în mistere. Zgomotul de voci pe care îl auzi reprezintă invocaţiile [135] înălţate în această sărbătoare". La care Demaratos îi zise: „Taci şi nu mai da nimănui altuia această lămurire. Dacă cumva cuvintele tale ajung la urechile regelui, vei plăti cu capul şi nici eu, nici nimeni altul pe lume nu te va putea scăpa. Ţine-ţi gura, de această armată aibă grijă zeii". Acestea au fost sfaturile lui Demaratos. Din vîrtejul de praf de unde s-auzeau vocile se alcătui un nor care, înălţîndu-se tot mai sus, se îndrepta spre Salamina deasupra taberei elenilor. Astfel cei doi au înţeles că armata de pe mare a lui Xerxes era menită pieirii. Iată care a fost povestirea lui Dicaios, fiul lui Theokydes; în sprijinul adevărului el a cerut mărturie lui Demaratos şi altora [136].

LXVI Oamenii din oastea navală a lui Xerxes, după ce au văzut cu ochii lor jalnicul sfîrşit al spartanilor, au trecut marea din Trachinia spre Histiaia, unde au poposit trei zile. Străbătînd Euripösul, în alte trei zile au ajuns la Phaleron. După cîte cred eu, vrăjmaşii au năpădit Attica şi pe uscat, şi pe mare cu un număr de oameni nu mai mic decît aveau atunci cînd au sosit la capul Sepias şi la Thermopylai [137]. În locul celor pieriţi în urma furtunii, în bătălia de la Thermopylai şi în luptele navale de la Artemision, îi voi înşira pe cei care, la acea vreme, încă nu-l urmau pe rege: malienii,

dorienii, lacrienii, beoţienii, care veneau cu toate trupele lor, afară de thespieni şi plateeni, la care se adaugă şi carystienii, andrienii, teneienii şi toţi ceilalţi insulari, afară de cele cinci cetăţi ale căror nume le-am amintit mai înainte [138]. Căci, cu cît perşii înaintau mai adînc în inima Elladei, cu atît mai multe neamuri îi urmau.

LXVII Aşadar, cînd toţi aceştia, în afară de locuitorii Parosului, sosiră la Atena (parienii, rămaşi în urmă la Kythnos, pîndeau cum se vor desfăşura luptele) [139] şi de îndată ce şi ceilalţi sosiră la Phaleron, Xerxes în persoană coborî spre corăbii, dornic să-şi cunoască oamenii şi să afle părerile marinarilor. Îndată ce a sosit s-a aşezat pe un jilţ în faţa tuturor [140]. Erau de faţă — chemaţi de el — tiranii neamurilor supuse lui şi comandanţii corăbiilor. Aceştia s-au aşezat după cinstirea pe care regele o arătase pentru fiecare — cel dintîi regele Sidonului, apoi cel al Tyrului [141], apoi toţi ceilalţi [142].

O dată ce s-au aşezat la rînd, după ceremonial, Xerxes — punîndu-i la încercare, prin mijlocirea lui Mardonios — i-a întrebat pe fiecare dacă e nimerit să dea bătălia pe mare.

LXVIII Mardonios îi cercetă pe rînd, trecînd pe la toţi. Mai întîi vorbi cu regele Sidonului.

Pe cînd ceilalţi se arătau de aceeaşi părere, optînd pentru bătălia pe mare, Artemisia spuse următoarele: „Mardonios, spune-i regelui, din partea mea, că îi răspund aşa, eu care n-am fost cea mai nevolnică în luptele pe mare din faţa Eubeei, eu care n-am săvîrşit cele mai neînsemnate fapte de arme: «stăpîne, se cuvine să-ţi dezvălui adevărata mea părere, ce anume gîndesc că e mai bine pentru izbînda ta. Îţi spun: cruţă corăbiile şi nu da bătălia pe mare. Aceşti bărbaţi, faţă de oamenii tăi, sînt tot atît de vrednici în lupta pe mare, pe cît sînt bărbaţii faţă de femei [143]. De ce la urma urmei trebuie negreşit să treci prin primejdia unor încăierări pe mare?

N-ai cucerit oare Atena, ţinta expediţiei în care te-ai avîntat? Nu ai la picioare restul Elladei? Nimeni nu-ţi mai stă în cale. Cei care ţi s-au împotrivit s-au risipit aşa cum au meritat. Îţi voi destăinui însă cum cred eu că se vor desfăşura lucrurile în tabăra vrăjmaşă. Dacă nu te vei grăbi să dai lupta pe mare, ci vei păstra corăbiile aici, lîngă ţărm, fie că rămîi pe loc, fie că înaintezi cu armata asupra Peloponesului, lesne, stăpîne, se vor realiza gîndurile care te-au adus aici. Căci elenii nu-s în stare să ţi se împotrivească multă vreme, ci îi vei împrăştia şi vor fugi fiecare spre cetatea lui. După cîte aflu şi eu, în această insulă n-au cu ei merinde. Dacă tu vei ataca Peloponesul cu armata de uscat, pe cît se pare, aceia dintre eleni care vin de acolo nu vor sta cu braţele încrucişate. Acestora nu le va arde să lupte pe mare în faţa Atenei. Dacă însă ţii să înfrunţi pe dată duşmanul într-o bătălie pe mare, tare mi-e teamă ca pierderile din armata navală să nu aducă supărări mari şi în rîndurile celei de uscat. Afară de asta, o, rege, ţine bine minte că oamenii cei mai cumsecade au de obicei sclavi netrebnici, iar oamenii răi — sclavi buni. Tu, care eşti cel mai bun dintre toţi oamenii, ai nişte sclavi răi, care trec drept aliaţii tăi, şi anume: egiptenii, ciprioţii, cilicienii şi pamphylienii, neamuri care nu-ţi sînt de nici un ajutor»".

LXIX Pe cînd grăia aceste cuvinte către Mardonios, toţi cîţi îi erau binevoitori Artemisiei simţeau în suflet mare mîhnire pentru cele rostite, de teamă ca regina să nu păţească ceva rău din partea lui Xerxes, fiindcă nu încuviinţase bătălia pe mare; dimpotrivă, cei care o priveau cu duşmănie şi o pizmuiau, ca pe una care primea cele mai înalte cinstiri între toţi aliaţii, gustau cu nesaţ felul în care judeca ea, gîndind că singură merge spre pieire. Cînd însă părerile aliaţilor fură înfăţişate lui Xerxes, regele se arătă plin de mulţumire pentru părerea Artemisiei şi aceasta, care şi mai înainte vreme era socotită de Xerxes o femeie de ispravă, crescu atunci şi mai mult în ochii lui. El porunci totuşi să se dea ascultare celor mulţi, în adîncul inimii încredinţat fiind că în faţa Eubeei ostaşii se purtaseră într-adins ca nişte nevolnici, deoarece nu era el de faţă, pe cînd acum pregătise totul ca el însuşi să-i privească cum luptau pe mare.

LXX De îndată ce se răspîndi ordinul ca vasele să iasă în larg, perşii îşi îndreptară corăbiile spre Salamina şi se rînduiră în ordinea de luptă hotărîtă, fără să fie tulburaţi. Ziua nu le-a mai ajuns însă să înceapă lupta, căci a înnoptat. Atunci au început pregătirile pentru ziua următoare.

Între timp, elenii erau cuprinşi de teamă şi gînduri negre, mai cu seamă cei veniţi din Pelopones. Spaima lor se trăgea de la gîndul că, aşezaţi la Salamina şi datori să lupte pentru pămîntul atenienilor, dacă ar fi fost încercuiţi în insulă, urmau să fie asediaţi, în timp ce pămîntul lor rămînea lipsit de orice apărare. La căderea aceleiaşi nopţi pedestrimea barbarilor pornise la drum spre Pelopones [144].

LXXI Cu toate acestea elenii au făcut tot ce le-a stat în putere ca barbarii să nu năvălească pe uscat. De îndată ce peloponesienii au aflat sfîrşitul celor care luptaseră la Thermopylai sub conducerea lui Leonidas, strîngîndu-se în grabă la Istm, din cetăţile lor, s-au postat aici. În fruntea lor se afla Cleombrotos, fiul lui Anaxandrides, fratele lui Leonidas. Aşezate la Istm, mulţimile au umplut calea Skironiană [145]. După aceea, aşa cum au hotărît la sfat, începură să ridice un zid de întăritură de-a curmezişul Istmului. Cum de faţă erau mai multe mii de oameni şi cum fiecare om lucra, treaba înainta : se cărau mereu pietre, cărămizi, bîrne şi coşuri pline de nisip, iar apărătorii Istmului care lucrau aici nu-şi întrerupeau munca nici ziua, nici noaptea [146].

LXXII Neamurile elene care săriseră cu mic cu mare în apărarea Istmului erau următoarele : lacedemonienii, toţi arcadienii, eleienii, corintienii, sicyonienii, epidaurienii, phliasii, troizenienii şi hermionii. Aceştia veniseră să dea o mînă de ajutor şi purtau în inimi mare grijă pentru Ellada în primejdie. Ceilalţi peloponesieni nu le păsa de nimic, deşi jocurile olimpice şi carneenele se încheiaseră de mult [147].

LXXIII În Pelopones sălăşluiesc şapte neamuri [148]. Două din ele, băştinaşe, anume arcadienii [149] şi cynurienii [150], sînt statornicite şi acum în acelaşi ţinut pe care-l locuiseră odinioară. Unul din aceste neamuri, cel achean, dacă n-a părăsit Peloponesul, totuşi şi-a părăsit moşia strămoşească şi locuieşte pe un alt pămînt [151]. Cît priveşte celelalte neamuri, din şapte patru sînt venetice : dorienii, etolienii, driopii, lemnienii. Dorienii au oraşe multe şi renumite, etolienii singură cetatea Elis, driopienii Hermion [152] şi Asine [153], cea din preajma Cardamylei laconiene, lemnienii toate oraşele paroreate [154]. Cynurienii [155], băştinaşi, par a fi singurii ionieni, dar încetul

cu încetul s-au transformat în decursul stăpînirii argiene în dorieni. Ei sînt orneaţii [156] şi vecinii lor. De la aceste şapte neamuri, celelalte oraşe, afară de cele pe care le-am pomenit, se ţineau deoparte. Dacă-mi este îngăduit să vorbesc deschis, stînd deoparte înseamnă că ţineau cu perşii.

LXXIV Prin urmare, cei de la Istm trudeau din greu, lipsiţi de orice speranţă că s-ar putea obţine o victorie strălucită cu corăbiile, ca şi cum de aci înainte totul depindea de cursa pe care o alergau. Elenii de la Salamina, aflînd ce se petrecea, nu erau mai puţin înspăimîntaţi, temîndu-se nu atît pentru propria lor soartă, cît pentru Pelopones. O bucată de vreme oamenii îşi vorbeau unul altuia pe furiş, la ureche, mirîndu-se foarte de purtarea nebunească a lui Eurybiades. În cele din urmă nemulţumirea izbucni. La adunarea care se strînse în pripă [157] s-au spus în multe cuvinte aceleaşi lucruri, unii susţinînd că trebuie să pornească pe mare spre Pelopones şi să-şi primejduiască viaţa pentru el, decît să rămînă şi să lupte pentru o ţară cucerită de duşmani, în timp ce atenienii, egineţii sau megarienii erau pentru apărarea locului unde se aflau.

LXXV Atunci, Themistocles, deoarece era depăşit de părerea peloponesienilor, ieşi pe ascuns din adunare şi trimise cu o barcă în tabăra mezilor un om de încredere al cărui nume era Sikinnos [158] (un sclav şi totodată pedagogul copiilor lui Themistocles), învăţîndu-l ce trebuia să spună. După aceste întîmplări Themistocles, cînd thespienii primiră noi cetăţeni, îl făcu cetăţean al cetăţii Thespiai şi-l ferici cu bogăţii. Acesta, ajungînd pe corabia lui, grăi astfel către comandanţii barbarilor : „Sînt trimis de comandantul atenienilor în ascuns de ceilalţi eleni (se întîmplă că doreşte binele regelui şi vrea mai degrabă izbînda de partea voastră decît de a elenilor). El vă previne că elenii, înspăimîntaţi, se sfătuiesc s-o ia la goană şi că acum aveţi prilejul să înfăptuiţi cea mai frumoasă ispravă din cîte au fost, dacă nu le veţi trece cu vederea fuga. Nici între ei nu se înţeleg, şi nici nu veţi avea vreo împotrivire din partea lor ; veţi vedea cu ochii voştri cum se vor lupta cu corăbiile unii împotriva celorlalţi, cei care ţin cu voi şi cei care nu ţin“. Arătîndu-le cum stau lucrurile, solul îi părăsi şi plecă.

LXXVI Perşii, încrezători în cele aflate, debarcară mulţi oameni în insuliţa Psyttaleia[159], aşezată între Salamina şi ţărm ; pe de altă parte, la miezul nopţii, ei dădură poruncă aripii dinspre apus să învăluie Salamina într-un arc de cerc[160], iar cei aşezaţi gata de atac în jurul Keosului şi al Kynosurei[161] primiră şi ei ordin de înaintare. Întreaga trecere pînă la Munychia fu înţesată cu nave. Să vă spun de ce au scos corăbiile în larg. Le-au scos ca elenii să nu mai aibă nici cum putinţa să fugă, ci prinşi în cleşte, la Salamina, să plătească faptele lor de arme de la Artemision. Şi acum iată de ce au debarcat parte din oameni în mica insulă Psyttaleia. Atunci cînd avea să se încingă bătălia pe mare, cea mai mare parte a oamenilor şi a epavelor aici urma să fie azvîrlită (căci insula era aşezată tocmai pe firul desfăşurării viitoarei bătălii). Pe ai lor aveau de gînd să-i scape, iar pe duşmani să-i nimicească. Toate aceste mişcări le făcură în tăcere, ca duşmanul să nu bage nimic de seamă ; fără odihnă, toată noaptea şi-o petrecură în pregătiri[162].

LXXVII N-am să dezic oracolele cum că n-ar fi adevărate ; nu sînt dornic să încerc să ponegresc pe cele ce grăiesc limpede atunci cînd îmi arunc ochii peste aceste stihuri[163] :

Cînd mînaţi de-o speranţă nebună perşii podi-vor
Ţărmul cel sfînt[164] al zeiţei cu paloş de aur, Artemis,
Şi Kynosura scăldată de apele mării, Dreptatea,
După prăpădul mîndrei cetăţi ateniene va stinge
Pe al lui Hybris[165] prea vajnic fecior, pe lacomul Coros,
Plin de nesăbuinţă, ce crede că totul înghite.
Ares împurpura-va marea de sînge — arama
Amestecată va fi cu arama. Atotvăzătorul
Fiu al lui Cronos şi Nike, cea mult preacinstită de oameni,
A libertăţii zi sfîntă în Ellada o vor aduce.

Dacă Bakis a prezis aceste întîmplări şi încă aşa de desluşit, nu îndrăznesc nici eu însumi să mai cîrtesc împotriva oracolelor şi nici nu sufăr să aud cîrtelile altora.

LXXVIII Între timp, pe comandanţii de la Salamina îi dezbina o mare neînţelegere. Ei nu ştiau că barbarii îi încercuiseră cu navele lor, ci credeau că aceştia se află rînduiţi la locul unde îi zăriseră în timpul zilei[166].

LXXIX Pe cînd comandanţii stăteau încă adunaţi la sfat, Aristides, fiul lui Lysimachos, bărbat atenian, ostracizat de Adunarea poporului, trecu marea venind de la Egina[167]. Din cele ce-am aflat despre caracterul lui, pe Aristides îl socotesc cel mai bun şi cel mai drept bărbat din cîţi au fost vreodată la Atena[168]. Acest bărbat, aşteptînd lîngă locul unde se ţineau dezbaterile, îl chemă afară pe Themistocles[169], deşi nu era prieten cu el, ci, dimpotrivă, îi era cel mai aprig duşman. Sub povara covîrşitoare a evenimentelor, dădu uitării resentimentele sale şi-l chemă dorind să vorbească cu el. Auzise şi mai înainte că cei din Pelopones îndemnau de zor ca navele să fie scoase în dreptul Istmului. Cînd Themistocles îi ieşi în întîmpinare, iată ce-i spuse Aristides : „Avem datoria mai ales acum, ca şi în atîtea alte împrejurări, să ne luăm la întrecere şi să vedem care din noi va aduce mai mult bine patriei. Îţi spun că totuna este dacă discuţi multe sau puţine cu peloponesienii asupra plecării de aici. Îţi vorbesc ca unul ce-am văzut cu ochii mei că acum, nici de-ar voi corintienii şi însuşi Eurybiades, tot nu vor mai fi în stare să iasă din golf. Sîntem încercuiţi de duşmani[170]. Intră înăuntru şi spune-le acest lucru".

LXXX Themistocles îi răspunse cu aceste cuvinte : „Pline de miez sînt sfaturile tale şi bune veştile ce ne-aduci. Vii să mă veşteşti c-ai văzut cu ochii tăi ceea ce doream să se întîmple. Află că de mine au fost puse la cale cele ce îndeplinesc mezii. Cum elenii nu voiau să dea bătălia, trebuiau să fie siliţi să înfrunte armata duşmană împotriva voinţei lor. Tu însă, deoarece eşti purtătorul unor ştiri atît de bune, vesteşte-le tu însuţi. Dacă voi spune eu asemenea lucruri, voi părea că plăsmuiesc neadevăruri şi nu voi fi crezut, ca şi cum barbarii n-ar fi luat nici una din măsurile pe care le ştim. Tu, înfăţişîndu-te la adunare, arată-le cum stă povestea. După ce vei fi vorbit, dacă te vor crede e foarte bine. Dacă însă nu vor da crezare nici spuselor tale, soarta noastră este aceeaşi, căci de acum înainte nimeni nu va mai străbate rîndurile dacă într-adevăr, aşa cum spui, sîntem înconjuraţi din toate părţile"[171].

LXXXI Iată ce grăi Aristides cînd se înfăţişă adunării : el mărturisi că vine de la Egina şi că abia a trecut marea fu-

rişîndu-se printre vasele care stăteau de veghe. Tabăra elenilor era în întregime înconjurată de corăbiile lui Xerxes. Sfatul lui era ca oamenii să fie gata, ca unii care urmau să se apere. După aceste cuvinte se dădu la o parte, iar certurile izbucniră iarăşi. Cei mai mulţi comandanţi nu credeau în veştile lui Aristides.

LXXXII În timp ce aceştia se arătau plini de neîncredere, iată că soseşte o triremă cu oameni din Teos care fugeau de la perşi [172]. Trirema era comandată de Panaitios, fiul lui Sosimenes, şi aducea cu sine întreg adevărul. Pentru această faptă numele teenilor se află săpat la Delfi pe un tripod printre numele celor care au mîntuit Ellada de barbari. Cu această corabie care trecuse de partea elenilor la Salamina şi cu cea din Lemnos, care mai înainte vreme venise la Artemision, flota elenilor număra 380 de corăbii. Pînă atunci mai lipseau numai două corăbii pentru împlinirea numărului. Elenii, dînd de astă dată crezare cuvintelor teenilor, se pregătesc pentru lupta pe mare.

LXXXIII La ivirea zorilor s-au adunat epibaţii [173]. Dintre toţi comandanţii, Themistocles ţinu o minunată cuvîntare. În tot ceea ce rosti puse faţă în faţă nobleţea cu josnicia, atît în firea omului cît şi în condiţia lui [174]. Cuvintele de încheiere au fost un îndemn pentru alegerea părţii celei mai bune; apoi dădu poruncă ca oamenii să se urce pe corăbii. Aceştia se îmbarcau, cînd iată că sosi de la Egina trirema care fusese trimisă după Aiakizi [175]. Atunci, toate corăbiile fură mînate în larg, iar barbarii, pe dată, se şi năpustiră asupra lor.

LXXXIV Ceilalţi eleni erau gata să bată în retragere şi să-şi tragă la mal corăbiile cînd Ameinias din Pallene [176], un atenian, avîntîndu-se înainte, izbi o corabie persană. Corabia lui se agăţase de cealaltă şi n-o mai putea desprinde. Astfel, ceilalţi oameni săriră în ajutorul lui Ameinias şi lupta se încinse. Aşa povestesc atenienii că ar fi fost începutul bătăliei [177], iar egineţii că acea corabie care fusese trimisă în căutarea Aiakizilor ar fi făcut începutul. Se mai povesteşte că în faţa elenilor s-ar fi ivit un chip de femeie care, după ce s-a arătat, a strigat îndemnuri la luptă destul de tare ca

să auză toată tabăra grecilor. Mai întîi însă i-a mustrat astfel: „nenorociţilor, pînă unde veţi da oare îndărăt“ ?

LXXXV În faţa atenienilor, în linie de bătaie erau înşiraţi fenicienii. Aceştia se aflau în faţa ţărmului de la Eleusis şi alcătuiau aripa dinspre apus. În faţa lacedemonienilor, la aripa dinspre răsărit şi Pireu [178], se aflau ionienii. Puţini dintre ei se purtară de bună voie ca nişte fricoşi, după îndemnurile lui Themistocles. Cei mai mulţi n-o făcură [179]. Sînt în măsură să înşir numele multor trierarhi care au capturat nave elene; nu voi pomeni însă de nici un nume afară de cele ale lui Theomestor, fiul lui Androdamas, şi Phylacos, fiul lui Histiaios, amîndoi samieni. Îi amintesc numai pe aceştia doi, deoarece Theomestor, pentru o astfel de ispravă, a guvernat Samosul sub oblăduirea perşilor, iar Phylacos a fost înscris printre binefăcătorii regelui şi a căpătat în dar moşii întinse [180]. În limba persană binefăcătorii regelui sînt numiţi orosangi [181].

LXXXVI Aşa stau lucrurile cu cei despre care am vorbit. Numeroase nave au suferit mari stricăciuni în bătălia de la Salamina, unele distruse de atenieni, altele de egineţi [182]. Cum elenii luptau ordonat şi-şi păstrau rîndurile, iar barbarii nu mai ştiau unde li-e capul în vălmăşeala din rîndurile lor, era firesc să li se întîmple ceea ce li s-a întîmplat. Cu toate acestea ei erau şi s-au arătat în acea zi cu mult mai vrednici decît au fost în faţa Eubeei [183], fiecare om dîndu-şi toată silinţa şi temîndu-se de Xerxes, fiecăruia în parte părîndu-i-se că ochii regelui sînt aţintiţi asupra lui.

LXXXVII Despre ceilalţi n-aş putea spune întocmai cum au luptat, fiecare în parte, fie eleni, fie barbari [184]; totuşi, iată o întîmplare în urma căreia Artemisia s-a înălţat mai mult încă în ochii regelui. Cînd treburile s-au încurcat rău de tot pentru marele rege, în acele momente grele corabia Artemisiei era urmărită de o corabie attică [185]. Neavînd cum să scape, căci înainte se aflau alte corăbii prietene, iar corabia ei se întîmpla să fie în imediata apropiere a duşmanului, s-a hotărît să ia anumite măsuri, ceea ce a şi făcut cu mult succes. Cum era urmărită de corabia attică, se avîntă la atac asupra unei nave prietene pe care se aflau oameni din

Calynda[186] şi însuşi regele calyndienilor, Damasithymos. Dacă cumva regina avusese vreo ceartă cu acesta cînd mai erau încă pe malurile Hellespontului, n-aş putea spune, nici dacă a făcut-o dinadins şi nici dacă a întîlnit cu totul întîmplător corabia calyndiană. Cînd a izbit-o şi a scufundat-o, plină de noroc, a dat de două ori lovitura : mai întîi, trierarhul navei attice, văzînd-o cum ataca o navă a barbarilor, socoti vasul Artemisiei drept o corabie elenă sau una care fugise de la barbari şi venea în ajutorul elenilor ; el se întoarse din drum şi îşi îndreptă furia spre alte corăbii.

LXXXVIII Deocamdată cu atîta se alese ; a scăpat cu fuga de moarte. În al doilea rînd, s-a nimerit ca răul pe care l-a făcut să-i ajute să se bucure de cea mai mare trecere pe lîngă Xerxes. Se spune că regele care privea bătălia a băgat în seamă corabia care ataca şi atunci unul din cei dimprejurul regelui ar fi spus : „Stăpîne, priveşte la Artemisia cît de bine luptă ! A şi scufundat un vas duşman !" Xerxes a întrebat dacă într-adevăr isprava aparţinea Artemisiei şi credincioşii săi îi răspunseră afirmativ, deoarece cunoşteau foarte bine semnul corăbiei. Ei credeau că vasul nimicit este o corabie duşmană. La şirul de întîmplări pe care l-am povestit, spre norocul ei s-a mai adăugat şi faptul că dintre oamenii corăbiei calyndiene n-a mai scăpat nici unul care s-o acuze. Se mai spune că Xerxes, la auzul celor de mai sus, ar fi grăit : „bărbaţii care mă însoţesc au devenit femei, iar femeile bărbaţi"[187]. Aşa se spune că a grăit Xerxes.

LXXXIX În această grea încercare pieri generalul Ariabignes[188], fiul lui Darius şi fratele lui Xerxes, precum şi mulţi alţi perşi, mezi, aliaţi, toţi oameni de mare vază. Dintre greci muriră numai puţini. Cum ştiau să înoate, cei cărora corăbiile le erau nimicite, dacă nu piereau de mîna duşmanilor, scăpau înot spre Salamina. Dintre barbari, însă, pe mulţi îi înghiţiră adîncurile mării, căci nu ştiau să înoate. Cînd corăbiile din primul şir se întoarseră ca să fugă, atunci au fost distruse cele mai multe din ele. Cei rînduiţi la spatele lor, încercînd să-şi avînte vasele de luptă înainte, ca să arate şi ei regelui că sînt buni de ispravă, izbeau cu ciocurile corăbiile prietene care fugeau.

XC În atîta zarvă s-a mai întîmplat ceva : unii fenicieni, ale căror nave fuseseră scufundate, se înfăţişară regelui şi-i acuzară pe ionieni că din pricina lor şi-au pierdut ei corăbiile, că ionienii erau nişte trădători. O întîmplare fericită scăpă însă de la moarte pe căpeteniile ionienilor, iar acei fenicieni care veniseră cu pîră împotriva lor îşi căpătară pedeapsa meritată. Pe cînd fenicienii sporovăiau înainte, o corabie din Samothrake[189] atacă o corabie attică. Corabia attică se scufundă şi iată că o corabie egineta dădu la fund pe cea din Samothrake. Cei din Samothrake, buni ochitori, îi alungară cu lovituri bine ţintite pe epibaţii de pe corabia care îi scufundase, se urcară pe punte şi se făcură stăpîni pe ea. Această întîmplare îi scăpă pe ionieni. Cum Xerxes îi văzuse cu ochii lui săvîrşind o strălucită faptă de arme, se întoarse către fenicieni şi, cum era peste măsură de supărat şi ocăra pe toată lumea, dădu poruncă să li se taie capul, cu gîndul ca nişte netrebnici ce se dovediseră să nu mai pîrască pe alţii mai vrednici[190]. Căci, ori de cîte ori Xerxes, aşezat la poalele muntelui din faţa Salaminei care poartă numele Aigaleos[191], vedea pe vreunul dintre ai săi ilustrîndu-se în bătălia pe mare, se interesa cine este făptaşul şi grămăticii săi însemnau numele trierarhului împreună cu cel al tatălui său şi al cetăţii din care venea[192]. Afară de asta, în păţania fenicienilor puse jar pe foc şi un persan, Ariaramnes[193], bun prieten al ionienilor, care se nimerise a fi de faţă. Cei care s-au întors cu vrăjmăşie împotriva fenicienilor...

XCI Barbarii, în fuga lor, o luară pe mare spre Phaleron. Egineţii[194], pîndindu-i în strîmtoare, au arătat că sînt în stare de fapte demne de laudă. Atenienii, în vîrtejul luptei, nimiceau şi navele care se împotriveau, şi pe cele care o luau la fugă, iar egineţilor le cădeau în plasă corăbiile scăpate din vălmăşag. Cînd unii izbuteau să fugă de atenieni, nimereau la egineţi.

XCII Atunci s-a întîlnit corabia lui Themistocles, care urmărea o corabie vrăjmaşă cu aceea a lui Polycritos, fiul lui Crios, bărbat din Egina. Acesta din urmă ataca o corabie sidoniană, aceeaşi care prinsese corabia egineta de veghe în preajma insulei Skiathos[195]. Pe vasul din Sidon se afla îmbarcat Pytheas, fiul lui Ischenoos, pe care perşii, deşi era

rănit peste tot trupul, îl ţineau la bord plini de admiraţie pentru vitejia lui [196]. Corabia sidoniană care îl purta a fost capturată împreună cu perşii din echipaj, aşa încît Pytheas a scăpat şi s-a întors la Egina. De îndată ce zări corabia attică, Polycritos, recunoscînd semnul vasului-amiral, îl strigă cu glas puternic pe Themistocles şi-l batjocori în cuvinte grele cu privire la aşa-zisa „iubire faţă de mezi" a egineţilor. Acestea au fost vorbele pe care Polycritos, pornit la atac, le azvîrli lui Themistocles [197]. Barbarii din corăbiile scăpate teafere prin fugă sosiră la Phaleron, unde găsiră sprijinul armatei de uscat.

XCIII În această bătălie navală, dintre eleni cel mai mare renume şi-l cîştigară egineţii [198], urmaţi apoi de atenieni. Dintre luptători îşi cîştigară renume eginetul Polycritos şi atenienii Eumenes, Anagyrasios şi Ameinias din Pallene, cel care o urmărise pe Artemisia. Dacă ar fi ştiut el că pe acea corabie se află Artemisia, nu s-ar fi lăsat pînă ce n-ar fi prins-o sau ar fi fost el însuşi prins. Căci trierarhii atenienilor primiseră porunci straşnice, ba, pe deasupra, se mai pusese şi o răsplată de 10 000 de drahme pentru cine ar fi prins-o vie [199]. Atenienilor nu le venea de loc la îndemînă ca o femeie să pornească la luptă împotriva lor. Regina însă, aşa cum s-a spus mai sus, scăpase de urmărire. La Phaleron s-au mai întîlnit şi alţii ale căror vase scăpaseră de pieire.

XCIV Atenienii povestesc că Adeimantos din Corint, zguduit în sinea lui şi peste măsură de înfricoşat, îndată ce corăbiile începură încăierarea, ridică pînzele şi o luă la goană. Corintienii, văzîndu-şi comandantul fugind pe corabia-amiral, se grăbiră să facă la fel [200].

Cînd fugarii trecură prin dreptul sanctuarului Athenei Skiras de pe insula Salamina [201], în calle le ieşi o barcă trimisă din poruncă dumnezeiască. Nimeni nu părea să o fi trimis şi barca se apropia de corintienii care nu ştiau nimic despre ce se petrece cu flota. Iată cum, meditînd la cele întîmplate, au înţeles că într-adevăr e ceva dumnezeiesc la mijloc. Sosiţi în apropierea corăbiilor corintiene, cei de pe barcă grăiră aşa: „Adeimantos, întorcîndu-ţi din drum corăbiile, ai fugit şi i-ai trădat pe eleni. Iată-i însă învingători întocmai cum au cerut zeilor să-l doboare pe duşman". Cum Adeimantos îşi

arăta neîncrederea, ei au repetat spusele lor adăugînd că sînt gata să se lase duşi ca ostatici şi să fie ucişi dacă elenii nu păreau a fi învingători. Astfel şi-au întors din drum corăbiile Adeimantos şi tovarăşii săi şi s-au îndreptat spre tabăra elenilor cînd aceştia isprăviseră lupta. Că aşa s-au petrecut lucrurile cu corintienii, o spun atenienii. Corintienii, dimpotrivă, nu-s cîtuşi de puţin de aceeaşi părere. Ei se socot printre fruntaşii bătăliei pe mare şi în sprijinul lor stă mărturie întreaga Elladă.

XCV Aristides, fiul lui Lysimachos, atenianul, de care am amintit puţin mai înainte ca despre un bărbat cu mari merite, iată ce făcu în vălmăşagul care s-a încins în jurul Salaminei: el luă cu sine numeroşi hopliţi de neam atenian, aşezaţi de pază de-a lungul coastelor insulei, şi-i duse în insula Psyttaleia, unde-i debarcă. Hopliţii uciseră pînă la unul pe toţi perşii aflaţi în mica insulă [202].

XCVI Cînd bătălia pe mare se termină, elenii traseră pe uscat la Salamina resturile corăbiilor ce mai pluteau prin partea locului, pregătindu-se pentru o altă bătălie navală, deoarece erau încredinţaţi că regele va folosi şi mai departe în luptă corăbiile care scăpaseră. Multe rămăşiţe de corabie, ridicate de zefir, fură aruncate spre ţărmul Atticei numit Colias [203].

În felul acesta s-a împlinit — ca şi toate celelalte oracole prezise de Bakis şi Musaios asupra acestei bătălii pe mare — ceea ce prevestise printr-un oracol cu mulţi ani înainte atenianul Lysistratos, un chresmolog, cu privire la sfărîmăturile de corăbii purtate spre acea parte, oracol al cărui înţeles rămăsese nedesluşit pentru toţi grecii: „Femeile din Colias vor frige carne pe rame de corăbii". Acest lucru însă avea să se întîmple abia după plecarea regelui Xerxes.

XCVII Xerxes, cînd îşi dădu seama de amarnica sa înfrîngere — plin de teamă ca nu cumva, la sfatul vreunui ionian sau la îndemnul propriului lor gînd, elenii să pornească pe mare spre Hellespont pentru a desface punţile de vase şi astfel, prins ca în cursă în Europa, el să treacă printr-o primejdie de moarte —, începu să se gîndească la drumul întoarcerii. Totuşi, din dorinţa de a nu se da de gol nici în

ochii elenilor și nici în ochii oamenilor lui, încercă să ridice un dig pînă la coastele Salaminei [204].

În acest scop lega între ele corăbii feniciene de transport care urmau să joace rol și de punte, și de zid. Totodată, își continua pregătirile de război, ca și cum avea de gînd să dea o nouă bătălie navală. Toți cîți îl vedeau la treabă erau adînc încredințați că se pregătea din tot cugetul să rămînă și să ducă mai departe lupta. Mardonios singur, un curtean care cunoștea pînă în străfunduri felul de a gîndi al stăpînului, nu se lăsă înșelat.

XCVIII Concomitent cu înfăptuirea acestor hotărîri, Xerxes trimise în Persia un sol cu vestea necazurilor prin care trecea. Nimic din tot ce viețuiește nu poate ajunge la țintă mai repede decît acești soli [205]. Iată cum a fost găsit de către perși mijlocul de a trimite veștile. Se spune că, pentru atîtea zile cît ține un drum pînă la capăt, tot atîția cai și oameni stau mereu gata de a porni, fiecare cal și om destinat unei porțiuni de drum de o zi. Pe aceștia nici zloata, nici ploaia, nici arșița, nici noaptea nu-i împiedică să parcurgă cu cea mai mare iuțeală bucata de drum pe care trebuie s-o împlinească. Primul alergător înmînează celui de-al doilea veștile care i-au fost încredințate, cel de-al doilea celui de-al treilea. Din mînă în mînă, știrile ce trebuie să ajungă trec de la unul la altul, așa cum se întîmplă la greci cu faclele la sărbătoarea purtătorilor de facle [206], ținută în cinstea lui Hefaistos. Acest fel de a purta știrile prin curieri călare, perșii îl numesc aggareion [207].

XCIX-C Prima solie sosită la Susa cu vestea cuceririi cetății Atena de către Xerxes [208] într-atîta îi îmbătă de fericire pe perșii lăsați acasă, încît așternură pe toate cărările ramuri de mirt, ardeau miresme în vase sacre, iar oamenii o țineau lanț cu banchetele și petrecerile. A doua solie care ajunse pînă la ei îi întristă în așa măsură, încît toți își rupseră hainele de pe ei, țipînd și văicărindu-se fără să mai isprăvească [209], socotindu-l vinovat pe Mardonios. Prin aceste semne de jale perșii nu se arătau atît de îndurerați de pierderea corăbiilor, cît plini de teamă pentru soarta lui Xerxes.

La perși jelaniile ținură tot timpul pînă ce însuși Xerxes le puse capăt întorcîndu-se acasă. Mardonios pe de altă parte,

văzînd cît îl costă pe Xerxes înfrîngerea în bătălia pe mare, bănui că regele punea la cale retragerea din Atena. La gîndul că va fi pedepsit pentru sfatul ce-l dăduse regelui să pornească campania împotriva Elladei, că pentru el era mai convenabil riscul de a cuceri Ellada sau de a muri frumos, punîndu-și viața în joc pentru înfăptuiri de seamă — (desigur, ideea că va cuceri Ellada avea mai multă greutate) —, după ce chibzui toate acestea, îi vorbi astfel lui Xerxes: „Stăpîne, nu te lăsa pradă supărării și nu-ți face mare grijă din cele ce s-au întîmplat. Pentru noi bătălia pe care o dăm nu atîrnă cu totul de niște bucăți de lemne, ci mai sînt la mijloc oamenii și caii. Nimeni dintre cei ce-și închipuie că de acum înainte au isprăvit cu noi nu va mai încerca să ți se împotrivească, fie că a coborît de pe corăbii, fie că se află pe uscat. Iar cei care ni s-au împotrivit și-au primit răsplata. Dacă crezi de cuviință, să trecem de îndată în Pelopones.

Dacă găsești necesar să ne abținem, e bine și așa. Numai să nu-ți pierzi curajul. Elenii n-au cum să scape de socoteala ce trebuie s-o dea pentru faptele lor de acum și de mai înainte și să nu-ți cadă sclavi. Fă, așadar, cu precădere cele ce ți-am spus acum. Totuși, dacă cumva ai chibzuit să părăsești aceste locuri ducînd cu tine și armata, pot să-ți dau un sfat și în această privință. O, rege, nu-i face tocmai tu pe perși [210] de rîsul Elladei. Perșii n-au nici o vină în dezastrul întîmplat și nici n-ai putea spune că ne-am dovedit cîndva niște fricoși. Dacă fenicienii, egiptenii, ciprioții și cilicienii au fost niște nemernici, perșii nu au nimic pe cuget în întîmplarea tristă prin care am trecut. Acuma, deoarece perșii nu-s cu nimic vinovați față de tine, dă ascultare vorbelor mele: dacă socoți că-i potrivit să nu rămîi prin aceste meleaguri, pleacă spre cuibul neamului tău și du cu tine îndărăt grosul armatei. Datoria mea rămîne să-ți aduc la picioare Ellada înrobită, după ce-mi voi fi ales din armată 300 000 de oameni pe sprînceană".

CI La auzul acestor cuvinte, Xerxes, parcă izbăvit de rele, se simți plin de fericire și bucurie. El i-a răspuns lui Mardonios că-l va înștiința ce hotărîre a luat după ce se va fi sfătuit și cu alții.

În timp ce stătea la sfat cu perșii pe care-i chemase, i s-a părut nimerit să trimită și după Artemisia, ca să-i ceară și

ei părerea, fiindcă mai înainte vreme se dovedise singura care chibzuise la ce era de făcut.

Cînd sosi Artemisia, Xerxes, care între timp îi înlăturase pe toţi ceilalţi, atît pe sfetnicii perşi cît şi gărzile înarmate cu lănci, îi vorbi astfel: „Mardonios mă îndeamnă să rămîn pe loc şi apoi să trec în Pelopones, spunînd că perşii şi armata de uscat n-au nici o vină în înfrîngerile petrecute şi ard de nerăbdare să poată dovedi acest lucru. Prin urmare, mă îmbie să fac aşa. Pe de altă parte, Mardonios se arată gata ca, după alegerea a 300 000 de oameni din armată, să-mi aştearnă la picioare Grecia îngenuncheată, iar eu să plec acasă la mine cu armata care-mi mai rămîne. Tu, deşi bine m-ai sfătuit cînd n-ai încuviinţat bătălia navală care s-a dat, sfătuieşte-mă şi acum, aşa ca să nu greşesc care din cele două să aleg".

CII Iată sfatul cerut de rege, iar Artemisia îi zise aşa: „Rege, greu este să găseşti sfatul cel mai bun pentru cine îl cere. Cu toate acestea, în împrejurările de faţă, cred că e nimerit ca tu însuţi să iei calea întoarcerii, iar Mardonios — dacă vrea să ia asupră-şi ce-a făgăduit — să rămînă în urmă cu cei pe care-i doreşte. Să zicem că izbuteşte să cucerească ceea ce şi-a pus în gînd şi îi merge din plin ceea ce spune că plănuieşte în minte. Stăpîne, dacă izbuteşte, rămîne tot meritul tău, căci cei ce dobîndesc victoria sînt doar robii tăi. Dacă însă lucrurile se vor petrece altfel decît socoate Mardonios, nu va fi o nenorocire grozavă, de vreme ce tu vei fi scăpat teafăr şi toate vor fi bune acasă la tine. Dacă veţi scăpa neatinşi, tu şi casa ta, elenii vor avea de înfruntat multe alte bătălii ca să-şi păstreze independenţa. Dacă Mardonios va pieri, nu-i nici o pagubă. Să zicem că elenii vor ieşi învingători. Nimicindu-l pe sclavul tău, ei nu vor dobîndi izbînda. Tu însă ai împlinit ţelurile pentru care ai făcut expediţia. Te întorci după ce ai dat foc Atenei".

CIII Xerxes se bucură mult de un asemenea sfat. Se întîmpla să aibă el însuşi în minte ceea ce spunea regina. Părerea mea este că regele n-ar mai fi rămas chiar dacă ar fi fost sfătuit să rămînă, de toţi şi de toate. Într-atît era de înfricoşat. Încărcînd de laude pe Artemisia, o trimise la Efes [211]. Regina

ducea cu sine şi pe copiii regelui, căci Xerxes fusese însoţit de cîţiva dintre bastarzii lui [212].

CIV Ca să vegheze asupra acestor copii, Xerxes îl trimise şi pe Hermotimos, de baştină din Pedasa, un eunuc cum regele nu avea al doilea. Pedasanii locuiesc mai sus de Halicarnas. În ţinutul Pedasei, iată ce se petrece uneori: ori de cîte ori ei, sau vecinii din jur, aveau să păţească ceva rău, preotesei din templul Athenei îi creştea o barbă lungă, ceea ce s-a întîmplat de două ori [213]. Hermotimos era, deci, de baştină din Pedasa.

CV-CVI Dintre cîţi oameni cunosc, care au suferit nedreptăţi, Hermotimos a pus la cale cea mai cumplită răzbunare. Prins de duşmani şi dus la piaţa de sclavi [214], a fost cumpărat de un anume Panionios, cetăţean din Chios, care-şi cîştiga existenţa prin cele mai spurcate mijloace. De cîte ori punea mîna pe băieţi cu înfăţişare atrăgătoare, îi scopea şi apoi îi ducea să-i vîndă pe preţ bun la Sardes sau Ephes [215]. La barbari eunucii sînt mai de încredere decît alţi sclavi care şi-au păstrat bărbăţia datorită încrederii totale de care se bucură [216].

Panionios, prin urmare, scopise şi pe mulţi alţi băieţi, afară de Hermotimos, făcîndu-şi din asta cîştigul obişnuit. Băiatul nu s-a dovedit cu totul lipsit de noroc. De la Sardes ajunse la curtea regelui Persiei împreună cu alte danii. Vremea a trecut şi dintre toţi eunucii, a devenit cel mai preţuit de Xerxes. Cînd regele îşi porni armata de perşi spre Atena şi se afla la Sardes, Hermotimos coborî spre miazăzi pentru o treabă oarecare într-un ţinut al Mysiei în care locuiesc cetăţenii din Chios şi care se numeşte Atarneus [217]. Aici îl întîlneşte pe Panionios. Recunoscîndu-l de îndată, îi vorbi de mai multe ori cu mare prietenie, pomenindu-i în primul rînd nenumăratele avantaje de care se bucură el, Hermotimos, de pe urma lui Panionios. Apoi îi făgădui că-l va răsplăti cu tot atîtea binefaceri, dacă Panionios se învoieşte să-şi mute familia pe meleagul unde se aflau. Zis şi făcut. Panionios, care primise cu multă bucurie spusele eunucului, îşi aduse copiii şi soţia. Cînd Hermotimos îl prinse cu toată casa sa, îi vorbi aşa: „Ticălos care, din toţi oamenii cîţi au existat, îţi cîştigi viaţa cu treburile cele mai murdare cu putinţă, ce rău ţi-am făcut eu oare sau vreunul din strămoşii mei, fie

ție, fie cuiva dintre ai tăi, ca tu să mă faci din om neom? Credeai desigur că zeii nu vor ști nimic de isprăvile tale de odinioară. Ei însă, respectînd o dreaptă lege, pe tine, ticălosul de altădată, te-au adus, fără să știi cum, în mîinile mele, așa încît n-ai să ai nimic de zis împotriva pedepsei care te așteaptă de la mine".

După aceste cuvinte de ocară, porunci să fie aduși de față copiii lui Panionios și-l sili pe acesta să scopească pe propriii săi fii, patru la număr. De nevoie, Panionios se supuse. Și apoi, după ce isprăvi, copiii fură siliți să-i taie și lui părțile bărbătești. Așa l-a ajuns pe Panionios urgia cerurilor prin mîna lui Hermotimos.

CVII Xerxes, după ce-și încredință copiii Artemisiei ca să-i ducă la Efes, chemîndu-l pe Mardonios, îi porunci să-și aleagă din oștire oamenii pe care-i vrea și să încerce să-și aducă planul la îndeplinire. În acea zi atîta s-a întîmplat. În timpul nopții însă, după porunca regelui, comandanții și-au scos vasele în larg, părăsind rada Phaleronului, și s-au îndreptat îndărăt spre Hellespont, cît de repede stătea în puterea fiecăruia, cu scopul de a apăra podurile pe unde avea să treacă regele. Cînd au ajuns în apropierea capului Zoster [218], unde din uscat se desprind spre larg înălțimi înguste, barbarii le-au luat drept corăbii și au fugit cît au putut mai repede. În cele din urmă, dîndu-și seama că nu erau corăbii, ci vîrfuri stîncoase, s-au regrupat și și-au văzut de drum.

CVIII Cînd se făcu ziuă, elenii, văzînd armata de uscat la locul ei pe țărm, erau încredințați că și corăbiile se află în portul Phaleron; ei se așteptau ca flota să-i atace și stăteau gata să înfrunte atacul. De cum aflară că vasele au și plecat [219], primul lor gînd a fost să se ia după ele. Totuși, deși le urmăriră pînă la insula Andros, la orizont nu se vedea nimic din flota lui Xerxes. Ajungînd la Andros [220], ținură sfat.

Părerea lui Themistocles era ca elenii să pornească în urmărirea corăbiilor fugare, trecînd printre insule, cu direcția Hellespontului, unde urmau să distrugă podurile de vase. Eurybiades însă fu de altă părere. El spuse că, dacă elenii vor tăia podurile de vase, aceasta ar însemna cel mai mare rău pe care ei înșiși l-ar face Elladei cu mîna lor. Persul, prins în cursă, înseamnă că este silit să rămînă în Europa.

El se va strădui să iasă din încurcătură într-un fel oarecare. Dacă ar rămîne cu brațele încrucișate, n-ar mai fi în stare să biruiască greutățile prin care trece și n-ar mai întrezări nici o posibilitate de întoarcere. Oastea ar fi sortită să piară de foame. Dacă însă va lua măsuri și se va așterne pe treabă, nu este exclus ca toată populația Europei, cetăți după cetăți și neamuri după neamuri, să treacă de partea lui, fie că va fi cucerită, fie că înainte de cucerire ar ajunge la o înțelegere. Și vrăjmașii, în orice caz, vor avea ca hrană roadele pe care elenii le string în fiecare an. Credința lui era că Persul înfrînt în bătălia pe mare, nu mai avea de gînd să rămînă în Europa. Datoria elenilor era să-l lase să fugă pînă ce va fi ajuns acasă. După aceea, părerea lui era ca lupta să fie continuată pentru cucerirea pămînturilor dușmanului. Și ceilalți comandanți din Pelopones au fost de aceeași părere.

CIX Themistocles, cînd își dădu seama că nu-i va putea clinti pe cei mai mulți ca să pornească spre Hellespont, întorcîndu-se spre atenieni (aceștia, furioși de fuga dușmanilor, erau cît se poate de nerăbdători să plece spre Hellespont ca să lovească fie și singuri, dacă ceilalți nu voiau să-i însoțească), le vorbi așa: „Eu însumi am fost de față la multe întîmplări și mi-a fost dat să aud despre mult mai multe lucruri de acest fel, anume că s-au mai văzut oameni învinși, ajunși la grea nevoie, care totuși au reluat lupta și au îndreptat răul ce-i copleșise mai înainte. Cît despre noi, care am scăpat printr-o minune neașteptată, și noi și Ellada, cînd am risipit un nor atît de gros de oameni, să nu-i mai urmărim pe niște fugari. Căci nu noi am fost făptașii acestor isprăvi, ci zeii și eroii care n-au răbdat ca un singur bărbat, un nelegiuit și un bolnav de închipuire, să domnească singur și peste Asia, și peste Europa. Pentru el, lăcașurile sfinte și gospodăriile oamenilor totuna erau. A dat foc și a răsturnat statuile zeilor, a bătut pînă și marea cu vergile și a aruncat în adîncuri cătușe [221]. Deocamdată, cum ne merge din plin, să rămînem pe loc în Ellada. Va fi mai bine să vedem de noi înșine și de familiile noastre. Fiecare să-și dureze iarăși locuința și să se țină cu multă grijă de muncile cîmpului, după ce-l va fi alungat cu totul pe barbar. Deci, o dată cu sosirea primăverii, spre Hellespont și Ionia!"

El vorbea aşa din dorinţa de a-şi asigura bunăvoinţa perşilor, cu ţelul ca, dacă pe viitor avea să i se întîmple vreo neplăcere la Atena, să aibă adăpost. Lucrurile chiar aşa s-au şi întîmplat [222].

CX Themistocles, cînd grăia astfel, nu era de bună-credinţă. Atenienii însă se lăsară duşi cu vorba. Deoarece şi mai înainte el trecea drept un om ager, căci într-adevăr se arătase ager la minte şi bun sfetnic, oamenii erau gata să dea deplină ascultare cuvintelor sale.

De îndată ce atenienii căzură la învoială, Themistocles trimise pe un vas nişte oameni în care avea încredere că vor păstra tăcere asupra celor ce el însuşi îi rugase să împărtăşească regelui, chiar dacă ar fi fost puşi la cele mai grele cazne. Printre aceştia se afla din nou omul său de casă, anume Sikinnos [223]. Cînd trimişii ajunseră în dreptul coastelor Atticei, unii rămaseră în corabie; Sikinnos însă se urcă la Xerxes şi-i spuse următoarele: „Sînt solul generalului atenian Themistocles, fiul lui Neocles, cel mai vrednic şi mai înţelept dintre toţi aliaţii. El m-a însărcinat să-ţi vestesc că Themistocles din Atena, din dorinţa de a te sluji, i-a oprit pe elenii care voiau să-şi trimită navele în urmărirea ta şi să strice podurile de peste Hellspont. Acum, în deplină linişte, întoarce-te pe unde ai venit" [224]. După ce şi-au îndeplinit însărcinarea, trimişii făcură cale-ntoarsă.

CXI Elenii, după ce luară hotărîrea să nu urmărească mai departe corăbiile barbarilor şi să nu se îndrepte spre Hellespont ca să le taie trecerea, împresurară insula Andros, pe care voiau s-o nimicească. Andrienii au fost cei dintîi dintre insulari de la care Themistocles în zadar a cerut bani [225]. Cînd Themistocles, în propunerile sale, afirma că atenienii au venit la ei bucurîndu-se de sprijinul a două mari divinităţi — Persuasiunea şi Constrîngerea — şi că astfel ei sînt oricum nevoiţi să dea banii, andrienii răspunseră, la acest fel de a privi lucrurile, că Atena, fără îndoială, este un oraş mare şi în plin avînt dacă se află sub proteguirea unor zei milostivi; andrienii, în schimb, ajunseră cumplit de săraci din lipsă de pămînt; două divinităţi, de nimic bune — Sărăcia şi Neîndemînarea — nu le mai părăseau insula şi se cuibăriseră aici pe vecie [226]. Cum andrienii aveau pe cap aceste divinităţi, ei nu vor da bani. Nici cînd puterea atenienilor nu le va birui neputinţa. Aşa suna răspunsul lor şi, deoarece nu dăduseră banii, iată că erau împresuraţi.

CXII Themistocles însă, a cărui lăcomie nu cunoştea margini [227], trimiţînd şi în alte insule mesaje încărcate de ameninţări, cerea bani prin aceeaşi soli pe care-i folosise şi la andrieni; el spunea că, dacă insularii nu vor da ceea ce li se cere, va asmuţi asupra lor armata elenilor, îi va asedia şi îi va distruge. Cu astfel de mijloace adună bani mulţi de la carystieni şi de la parieni, care, de îndată ce aflară că Androsul este împresurat sub învinuirea de a fi arătat prietenie mezilor şi că Themistocles este cel mai încărcat de glorie dintre strategi, plini de înfricoşare, trimiseră banii. Dacă au mai fost şi alţi insulari care au vărsat bani, n-aş putea spune. Credinţa mea este că s-au mai găsit şi alţii, nu numai aceştia singuri. Din nefericire pentru carystieni, nici măcar această danie n-a prilejuit o amînare a răului care-i ajunsese. Parienii, în schimb, mulţumiră pe Themistocles cu bani şi scăpară de urgie. Themistocles, luîndu-şi ca bază de operaţii regiunea Androsului, strînse pe ascuns de ceilalţi comandanţi multe avuţii de la insulari.

CXIII Oştile care-l însoţeau pe Xerxes rămaseră pe loc cîteva zile după bătălia navală şi apoi se îndreptară spre Beoţia pe acelaşi drum [228], căci Mardonios hotărîse să nu-l lase singur pe rege. Totodată, părerea lui era că anotimpul nu-i potrivit pentru război [229] şi că ar fi mult mai bine să ierneze în Thessalia şi abia pe urmă, o dată cu sosirea primăverii, să se năpustească asupra Peloponesului.

Abia cînd ajunseră în Thessalia, îşi alese Mardonios oamenii, în primul rînd, pe cei 10 000 de perşi denumiţi „nemuritorii" [230], însă fără Hydarnes, comandantul lor (acesta nu se învoise să-l părăsească pe rege), apoi, dintre ceilalţi perşi pe purtătorii de platoşe [231] şi mia de călăreţi [232]. Mai alese mezi, saki, bactrieni şi indieni, pedestrime şi călărime. Contingentele acestor neamuri le luă pe de-a-ntregul. Din a celorlalte neamuri aliate luă numai pe alese, oprindu-se la cei chipeşi şi la cei despre care ştia că făcuseră vreo ispravă deosebită. Alegerea lui s-a oprit îndeosebi asupra neamului celui mai numeros al perşilor, anume purtătorii de şiraguri şi brăţări [233],

și abia în al doilea rînd la acela al mezilor. Aceștia, ca număr nu erau mai puțini decît perșii, dar nu-i ajungeau în vigoare. Pînă la urmă toți la un loc, împreună cu călăreții, se ridicau la 300 000 de oameni.

CXIV În vreme ce Mardonios își alegea oștirea și Xerxes se afla în Thessalia, la Sparta sosi un oracol de la Delfi care poruncea să i se ceară lui Xerxes despăgubiri pentru uciderea lui Leonidas, și despăgubirile date de rege să fie primite. Spartanii trimiseră, deci, în mare grabă un sol. Acesta, ajungînd din urmă armata persană pe meleagurile Thessaliei, se înfățișă lui Xerxes și îi grăi așa : „O, rege al mezilor, lacedemonienii și Heraclizii din Sparta îți cer răscumpărarea pentru un omor, căci tu ai ucis pe regele lor atunci cînd acesta apăra Grecia". Regele porni pe rîs și mult timp se feri să răspundă. Cum alături de el se întîmpla să stea în picioare Mardonios, arătînd spre el, regele zise : „Foarte bine, Mardonios, aici de față, le va da acea răscumpărare care li se cuvine". Solul, luînd de bune aceste spuse, plecă în treaba lui.

CXV Xerxes, lăsîndu-l pe Mardonios în Thessalia, se îndreptă cît mai grabnic spre Hellespont și în 45 de zile ajunse la locul pe unde îl traversase. Din armata lui, ca să zicem așa, nu mai aducea îndărăt aproape nimic. Pe unde treceau și pe la ce populații nimereau, oamenii se hrăneau din jefuirea recoltei. Dacă nu găseau grîne, se mulțumeau și cu iarba crescută din pămînt. Ba, mai mîncau și scoarță de copac, pe care o jupuiau, și frunzele pe care le smulgeau fie de pe pomii fructiferi, fie de pe arborii sălbatici. În urma lor nu mai rămînea nimic. Toate acestea le făceau mînați de foame. O molimă care se răspîndise în armată și dizenteria făceau prăpăd pe drum. Pe oamenii bolnavi Xerxes îi lăsa în urmă, poruncind de fiecare dată orașelor pe unde ajungea în drumul său să aibă grijă de ei și să-i hrănească. Drumul fu astfel presărat cu bolnavi în Thessalia, în Macedonia și în Siris [234] din Peonia. La întoarcere, în această din urmă localitate, nu mai căpătă îndărăt carul sacru al lui Zeus [235], pe care-l lăsase aci cînd pornise împotriva Greciei. Peonii îl dăduseră trafurate de tracii care locuiau spre miazănoapte, pe lîngă izvoarele Strymonului [236].

CXVI În același ținut regele trac care domnea peste bisalți [237] și Crestona [238] săvîrși un lucru neobișnuit de crud. Cum el însuși făcu cunoscut lui Xerxes că nu se învoiește să-i fie rob și pribegi pe înălțimile munților Rhodope, așijderea nu îngădui nici copiilor săi să pornească cu război împotriva Elladei. Aceștia însă, fie din îndărătnicie, fie din dorința fierbinte de a vedea războiul, îi însoțeau pe perși. Cînd s-au întors acasă, la toți șase care scăpaseră vii și nevătămați tatăl lor le scoase ochii pentru vina ce-au avut-o. Iată răsplata ce au primit.

CXVII Perșii, ieșind din Tracia și sosind la locul de trecere, se grăbiră să treacă Hellespontul spre Abydos cu corăbiile, deoarece podurile nu le găsiră întregi de la un mal la altul, ci stricate de o furtună [239]. În acest loc, la popasul pe care-l făcură, găsiră mai multă hrană decît avuseseră pe drum. Deoarece s-au ghiftuit cu mîncare fără nici o socoteală și au schimbat și apa, din armata care mai rămăsese au pierit sumedenie. Cîți au mai scăpat, au ajuns la Sardes împreună cu Xerxes.

CXVIII Se mai spune și o altă poveste despre felul în care s-au petrecut lucrurile. După ce Xerxes, plecînd din Atena, ajunse la Eion pe Strymon, de aici n-a mai folosit drumurile de uscat, ci a încredințat oastea lui Hydarnes s-o aducă îndărăt pînă la Hellespont, iar el, suindu-se pe o corabie feniciană, s-a îndreptat spre coastele Asiei. Cînd se găsea în larg, asupra regelui se abătu un vînt puternic care sufla dinspre Strymon și ridica valuri năprasnice. Corabia, încărcată în așa măsură că mulți din perșii care-l însoțeau pe Xerxes stăteau înghesuiți pe punte, devenise jucăria vîntului și a valurilor. Atunci, cum frica îi încerca sufletul, regele îl întrebă pe cîrmaci, strigînd cît putea, dacă este vreun mijloc de scăpare. Acesta îi răspunse : „Stăpîne, nu-i nici un mijloc, afară dacă corabia se mai ușurează de mulțimea călătorilor". La auzul acestor cuvinte se spune că Xerxes ar fi zis : „Bărbați perși, fiecare să arate cum știe să poarte de grijă regelui său ; se pare că de voi atîrnă scăparea mea". Așa a vorbit regele, iar supușii săi se închinară la pămînt și apoi se azvîrliră în mare. Corabia, ușurată de încărcătura ei a fost astfel în stare să ajungă cu bine la țărmurile Asiei.

De îndată ce Xerxes a coborît din corabie şi s-a văzut pe pămînt, iată ce se mai spune că ar fi făcut. Fiindcă scăpase viaţa regelui, Xerxes i-a dăruit cîrmaciului o coroană de aur, iar pentru că făcuse să piară mulţi perşi, a poruncit să i se taie capul.

CXIX Nu pot să cred pentru nimic în lume această versiune despre întoarcerea lui Xerxes, mai ales cu privire la patima îndurată de perşi. Dacă într-adevăr acestea au fost cuvintele cîrmaciului către Xerxes, la zece mii de păreri nu aflu una care să nu încuviinţeze că regele ar fi luat următoarea hotărîre: pe cei aflaţi pe punte i-ar fi coborît în pîntecele corăbiei, căci erau perşi, şi încă dintre fruntaşii perşi, iar dintre vîslaşi, care erau fenicieni, ar fi azvîrlit în mare un număr egal cu acel al perşilor [240].

Xerxes însă, aşa cum am povestit mai înainte, s-a înapoiat în Asia pe aceeaşi cale pe care a venit şi restul armatei.

CXX Iată o mărturie sigură: se ştie că Xerxes, la întoarcere, a sosit la Abdera şi că aici a încheiat legături de ospitalitate cu locuitorii, cărora le-a dăruit un akinakes de aur şi o thiară înflorită cu aur. Şi, aşa cum mărturisesc înşişi abderiţii, cu toate că eu nu cred cîtuşi de puţin ceea ce spun ei, regele şi-ar fi scos pentru prima oară cingătoarea de cînd fugea din Atena, ca şi cînd abia aici s-ar fi simţit la adăpost. Abdera este aşezată mai aproape de Hellespont decît Strymonul şi Eionul, de unde se spune că regele s-ar fi îmbarcat pe corabia feniciană.

CXXI Elenii, deoarece nu s-au dovedit în stare să cucerească insula Andros, s-au întors spre Carystos, au pîrjolit ţinutul şi apoi s-au îndreptat spre Salamina. Cel dintîi lucru pe care-l făcură a fost să aleagă cele mai frumoase daruri pentru zei, printre altele, trei triere feniciene. Una au hotărît să o închine la Istm, unde se mai afla încă şi pe vremea mea [241], a doua la capul Sunion [242], iar ultima lui Aias însuşi, chiar la Salamina [243]. După aceasta îşi împărţiră între ei prada de război, iar fruntea prăzii, din care s-a făurit o statuie înfăţişînd un bărbat în mînă cu un cioc de corabie [244], în mărime de 12 coţi, o trimiseră la Delfi. Această statuie se înălţa în acelaşi loc unde se află şi statuia aurită a macedoneanului Alexandros.

CXXII După ce au trimis fruntea prăzii la Delfi, elenii îl întrebară pe zeu dacă într-adevăr a primit ce-a fost mai mult şi mai de preţ. Zeul spuse că era pe deplin mulţumit cu ce a primit în dar de la ceilalţi eleni, afară doar de egineţi. De la ei cerea să fie răsplătit în mod deosebit pentru distincţia de care se bucuraseră după bătălia de la Salamina. Egineţii, îndată ce aflară acest răspuns, închinară stele de aur. Stelele, în număr de trei, le-au prins de un catarg de bronz, într-un colţ foarte aproape de craterul lui Cresus [245].

CXXIII Împărţeala prăzii o dată terminată, elenii porniră pe mare la Istm ca să dăruiască răsplată pentru vitejie aceluia dintre eleni care a dovedit cel mai mare merit în acest război. Cînd sosiră, comandanţii îşi împărţiră tăbliţele de vot pe altarul lui Poseidon [246]. Din toţi, ei desemnau prin vot pe primii doi. Cu acest prilej fiecare din ei dădu votul pentru sine însuşi, fiecare socotindu-se cel mai viteaz; iar în al doilea rînd, cei mai mulţi se opriră la votarea lui Themistocles. Aşa s-a făcut că strategii s-au pomenit fiecare cu un singur vot pentru locul întîi; Themistocles însă a întrecut cu mult pe cei care vor fi năzuit la locul al doilea [247].

CXXIV În ciuda faptului că din pizmă elenii n-au vrut să dea un astfel de vot, ci fiecare s-ar fi întors mai bucuros la el acasă decît să-şi arate preţuirea, Themistocles n-a fost mai puţin aclamat în toată Ellada şi socotit omul cel mai luminat la minte dintre eleni. Cum însă n-a fost cinstit de luptătorii care au luat parte în bătălia de la Salamina, deşi era autorul victoriei, îndată după votul de la Istm s-a dus în Lacedemona dornic să fie preţuit după merit. Lacedemonienii l-au primit cum nu se poate mai frumos, acordîndu-i mari cinstiri. Lui Eurybiades, pentru vitejia lui, îi dădură o coroană de măslin, iar lui Themistocles, pentru limpezimea sa în vederi şi îndemînarea de care dăduse dovadă, una asemănătoare. De asemenea, i-au mai dăruit şi cel mai frumos car ce se afla în Sparta. După ce l-au copleşit cu laude, la plecare i-au dat ca escortă 300 dintre cei mai aleşi cetăţeni ai Spartei, cei care sînt numiţi cavaleri [248] ca să-l însoţească pînă la hotarele tegeaţilor. Dintre toţi oamenii despre care avem cunoştinţă, Themistocles este singurul pe care spartanii l-au însoţit afară din ţară cu onoruri [249].

CXXV Cînd Themistocles se întoarse la Atena, cu acel prilej Timodemos din Aphidna, unul dintre dușmanii lui Themistocles, fără a fi nicidecum un om de vază, ros de invidie, ațîța lumea împotriva lui Themistocles, socotindu-l vinovat de călătoria la Sparta. El pretindea că cinstirile primite din partea spartanilor fuseseră acordate pentru meritele Atenei, nu pentru propriile lui merite [250]. Cum Timodemos nu mai isprăvea, Themistocles zise: „Așa e, cum vrei tu; nici eu, dacă aș fi fost din Belbina [251], n-aș fi primit asemenea cinstiri din partea spartanilor, dar nici tu, omule, nu le-ai fi primit, chiar dacă ești atenian". Așa s-au petrecut lucrurile pînă în acest moment al povestirii.

CXXVI Artabazos [252], fiul lui Pharnakes, om care se bucura și mai înainte de mare trecere la perși, cel care după luptele de la Plateea și-a cîștigat un renume și mai mare încă [253], luînd cu sine 60 000 de oameni [254] din trupele selecționate de Mardonios, îl însoți pe rege pînă la locul de trecere. Cînd regele se afla la adăpost în Asia, Artabazos pe drumul înapoi ajunse în împrejurimile Pallenei; cum Mardonios ierna în Thessalia și în Macedonia, iar Artabazos n-avea de ce să se grăbească să ajungă grosul armatei, întîlnind în cale pe locuitorii din Potidaia care se răsculaseră, s-a gîndit că cel mai nimerit lucru ce l-ar avea de făcut ar fi să-i înrobească. Cei din Potidaia — cînd regele trecuse pe lîngă ei la întoarcere, iar flota se grăbea să fugă de la Salamina — se despărțiseră fățiș de barbari. Pilda lor fu urmată și de ceilalți locuitori ai Pallenei. Atunci, Artabazos împresură Potidaia.

CXXVII Plin de bănuieli că și olynthienii se desprind de rege, împresură cu oaste și Olynthul. Cetatea era locuită de bottiai [255], veniți din golful Thermaic, de unde fuseseră alungați de macedoneni. După ce cuceri cetatea prin asediu, duse populația într-o mlaștină, unde o ucise, iar conducerea orașului i-o încredință lui Cristobulos din Torone. Cetatea a fost din nou populată cu calcidieni [256]. În felul acesta calcidienii au pus mîna pe Olynthos.

CXXVIII După cucerirea Olynthului, Artabazos duse mai departe cu mult sîrg asediul orașului Potidaia. În vreme ce

își dădea toată silința să ajungă la un rezultat, Timoxeinos, strategul skioneilor [257], se înțelese cu Artabazos să-i trădeze pe ai săi. În ce fel a început înțelegerea între cei doi, n-aș putea să spun (căci acest fapt nici nu se povestește); totuși, iată ce s-a petrecut pînă la sfîrșit. De cîte ori Timoxeinos voia să-i trimită lui Artabazos o înștiințare scrisă, sau Artabazos lui Timoxeinos, înfășurau înștiințarea în jurul șănțulețelor săgeții, înfigeau aripioarele săgeții în șanțuri și ocheau într-un anume loc. Timoxeinos fu însă dovedit ca trădător al orașului Potidaia. Artabazos trage cu arcul spre locul hotărît; greșind ținta, el lovește un bărbat din Potidaia în umăr; în jurul celui lovit se strînge o mare mulțime, așa cum se întîmplă de obicei în timp de război; oamenii, scoțînd numaidecît săgeata, de îndată ce au băgat în seamă înștiințarea, o duseră la strategi. La Potidaia se mai aflau trupe prietene venite și din alte părți din Pallene. Strategii citiră înștiințarea și aflară cine este vinovat de trădare. Cu toate acestea hotărîră să nu-l pună pe Timoxeinos sub acuzarea de trădare, de hatîrul orașului Skione, ca skionenii să nu fie pe vecie socotiți niște trădători.

CXXIX În felul acesta a fost descoperit Timoxeinos. Artabazos asedia orașul de trei luni, cînd, deodată, apele mării se traseră mult îndărăt și pentru vreme îndelungată. Barbarii, văzînd atîta loc liber, se năpustiră spre Pallene. Cînd făcuseră două cincimi din drum și mai aveau încă trei de trecut, ca să pătrundă pe teritoriul Pallenei, numai iată și valurile mării care se întorceau cu o putere înmiită, după spusele localnicilor, cum n-a mai fost vreodată, deși fluxul se întîmplă adesea. Acei dintre perși care nu știau să înoate au pierit, iar cei care știau au fost uciși de locuitorii din Potidaia veniți în întîmpinarea lor în bărci [258].

Cei din Potidaia susțin că pricina uriașei revărsări de ape și a felului cum au murit perșii se trage de la faptul că acești perși, pe care i-au înghițit valurile mării, erau unii și aceiași cu perșii care au pîngărit templul și statuia lui Poseidon din marginea orașului. Părerea mea este că bine vorbesc cei din Potidaia cînd dau această lămurire [259]. Pe cîți au mai scăpat, Artabazos îi duse în Thessalia, la Mardonios [260].

CXXX Iată, deci, ce-au pătimit cei care l-au însoțit pe rege. Flota lui Xerxes, cîtă a mai rămas, după ce a atins

coastele Asiei fugind de la Salamina și după ce l-a trecut peste mare pe rege împreună cu armata lui de la Chersones la Abydos, a iernat la Kyme. De îndată ce s-a împrimăvărat, corăbiile s-au strîns la Samos. Unele din ele chiar iernaseră aici. Grosul oștenilor îmbarcați pe corăbii erau perși și mezi [261]. Aceste trupe erau comandate de Mardontes [262], fiul lui Bagaios, și de Artayntes, fiul lui Artachaies ; comanda o împărțeau și cu nepotul lui Artayntes, Ithamitres, solicitat de propriul său unchi [263].

Deoarece fuseseră greu încercați, nu se avîntară mai departe spre apus ; și nimeni nu-i sili s-o facă. Ei rămaseră pe loc în Samos, veghind ca Ionia să nu se răscoale. Cu ei aveau 300 de corăbii, inclusiv cele ale ionienilor [264]. Perșilor nici prin gînd nu le trecea că elenii s-ar putea îndrepta spre Ionia, ci erau încredințați că aceștia se vor mulțumi să-și vegheze propria lor țară. Presupunerea lor se întemeia pe faptul că elenii nu-i urmăriseră în fuga lor de la Salamina, ci se despărțiseră de ei vădit bucuroși. Cum erau de descurajați în urma celor întîmplate pe mare, sperau că pe uscat Mardonios o să se dovedească mult mai puternic.

La Samos concomitent cu deliberările despre un eventual atac asupra dușmanilor, perșii plecau urechea la zvonurile despre mersul operațiilor lui Mardonios.

CXXXI Sosirea primăverii și prezența lui Mardonios, care se afla în Thessalia, îi deșteptară din amorțire pe greci. Pedestrimea încă nu se adunase cînd flota și sosi la Egina, cu un număr de 120 de corăbii. Comandantul suprem al flotei era Leutychides, fiul lui Menares, fiul lui Hegesilaos, fiul lui Hippocratides, fiul lui Leutychides, fiul lui Anaxilaos, fiul lui Archidemos, fiul lui Anaxandrides, fiul lui Theopompos, fiul lui Nicandros, fiul lui Harilaos, fiul lui Eunemos, fiul lui Polydectes, fiul lui Prytanis, fiul lui Euryphon, fiul lui Procles, fiul lui Aristodemos, fiul lui Aristomachos, fiul lui Cleodaios, fiul lui Hyllos, fiul lui Heracles aparținînd celei de a doua case regale. Aceștia toți, afară de primii șapte pomeniți după Leutychides, toți au devenit regi ai Spartei [265].

CXXXII Atenienii erau comandați de Xanthippos [266], fiul lui Ariphron. Cînd toate navele s-au strîns la Egina, în tabăra elenilor sosiră soli ionieni [267], aceiași care puțin mai înainte de aceste evenimente se duseseră la Sparta ca să ceară de la lacedemonieni eliberarea Ioniei. Din această solie făcea parte și Herodot, fiul lui Basileidos. Oamenii care alcătuiau solia, înțelegîndu-se între ei, au pus la cale un complot împotriva lui Strattis [268], tiranul din Hios. Cînd uneltirea le-a fost dezvăluită, căci unul dintre tovarășii lor a trădat încercarea, ceilalți, șase la număr, fugiră pe ascuns din Hios, se duseră la Sparta și de aici sosiră la Egina cu rugămintea ca elenii să debarce în Ionia. Cu mare greutate îi mînară numai pînă la Delos. Tot ce se afla mai departe stîrnea groază în rîndurile elenilor care nu cunoșteau ținutul și erau încredințați că toate locurile sînt pline de armata vrăjmașă. În închipuirea lor insula Samos se afla la aceeași distanță ca și coloanele lui Heracles [269]. Același lucru se întîmplă însă și cu barbarii. Înfricoșați, ei nu îndrăzneau să depășească Samosul spre apus, în timp ce elenii, cu toate rugămințile celor din Hios, nu treceau nicicum spre răsărit de insula Delos. Astfel, frica era paznicul unui loc de mijloc în care nimeni nu se avînta.

CXXXIII În timp ce grecii navigau spre Delos, Mardonios ierna în Thessalia. De aici, pe cînd se pregătea de plecare, trimise pe la oracole pe un om de baștină din Euromos [270], numit Mys, cu porunca să meargă și să cerceteze oracolele pretutindeni unde perșii aveau posibilitate să ajungă.

Ce anume voia să afle de la oracole cînd a dat aceste porunci, n-aș putea să vă lămuresc, căci nu se spune nimic despre aceste lucruri. Părerea mea este însă că a trimis pe la oracole să afle vești despre cele ce se petreceau, și nu despre altceva.

CXXXIV Știut este că acest Mys a sosit la Lebadeia și că a tocmit un om dintre localnici să coboare la Trophonios [271] ; el s-a dus și la Abai [272] în Focida pentru a cerceta oracolul. La Theba, de îndată ce a sosit, a consultat mai întîi oracolul lui Apollo Ismenios [273] (ca și la Olympia, și aici se cer oracole prin mijlocirea victimelor), iar apoi a tocmit pe bani un străin oarecare, nu pe un theban, să se culce în sanctuarul lui Amphiaraos [274]. Iată pricina pentru care nici unui theban nu-i este îngăduit să ceară oracole în acel loc : Amphiaraos, prin mijlocirea unor oracole, le-a poruncit să aleagă după plac una din două : sau să se folosească de știința lui în profeție, sau să le fie aliat, lăsîndu-se păgubași de cealaltă

cale de înţelegere. Thebanii au găsit că e mai bine să le fie aliat. Urmarea a fost că nici unui theban nu-i este îngăduit să-şi petreacă noaptea în sanctuarul profetului.

CXXXV După cîte povestesc thebanii, cu acest prilej s-a petrecut un lucru care pentru mine este o mare minunăţie. Mys din Euromos, care a cutreierat toate sanctuarele, s-a dus, printre altele, şi la sanctuarul lui Apollo Ptoios [275]. Acest loc sacru se numeşte Ptoion şi aparţine thebanilor. El se află la miazănoapte de lacul Copais, lîngă un munte, foarte aproape de oraşul Acraiphia. Cînd aşa-numitul Mys s-a înfăţişat la acest sanctuar, îl urmau trei bărbaţi [276] aleşi din comunitatea cetăţenească cu însărcinarea să noteze în scris cele ce zeul urma să prevestească. Iată însă că deodată prorocul profeţi în limbă străină. Însoţitorii thebani au fost adînc uimiţi să asculte o limbă străină în loc de limba Elladei şi nici n-au ştiut ce măsuri să ia într-o asemenea împrejurare. În schimb, Mys din Euromos, smulgîndu-le din mînă tăbliţa ce o aveau cu ei, a însemnat în scris cele spuse de proroc, recunoscînd că prorocul profeţea în limba cariană [277]. După ce întocmi în scris răspunsul oracolului, Mys se grăbi să ia drumul întoarcerii spre Thessalia.

CXXXVI Mardonios, după ce citi cele spuse de oracole, trimise ca însărcinat din partea lui la Atena pe Alexandros, fiul lui Amyntas, de neam macedonean, pe de o parte fiindcă avea cu perşii legături de rudenie (căci Bubares [278], un persan, ţinea în căsătorie pe sora lui Alexandros, Gygaia, fiica lui Amyntas, din care s-a născut Amyntas din Asia, cu acelaşi nume ca bunicul din partea mamei, căruia i-a fost dăruită de către rege ca să se bucure de veniturile ei marea cetate din Frigia, Alabastra) [279], iar pe de alta fiindcă Mardonios fusese înştiinţat că Alexandros era „oaspete" şi „binefăcător" [280] la Atena. Mardonios nădăjduia astfel că va fi în stare să cîştige mai uşor de partea lui pe atenieni, despre care auzise că sînt un neam puternic şi viteaz şi despre care ştie că sînt principala cauză a întîmplărilor nefericite îndurate de perşi pe mare. Dacă ar fi izbutit să-i atragă pe atenieni de partea sa, speranţele îi erau pe deplin îndreptăţite la atotputernicia pe mare, lucru care aşa ar fi fost, de vreme ce pe uscat socotea că forţele sale sînt cu mult mai tari decît ale duşmanului. În mintea lui, Mardonios cîntărea aceste

prevederi prin care nădăjduia să-şi arate superioritatea asupra grecilor. Pe cît se pare, şi oracolele îi proroceau aceleaşi lucruri şi-l sfătuiau să şi-l ia ca aliat pe atenian: ascultîndu-le sfatul, trimise solia.

CXXXVII Acest Alexandros [281] despre care este vorba, era al şaptelea urmaş al lui Perdiccas, care a dobîndit domnia peste macedoneni în felul următor: trei fraţi, anume Gauanes, Aeropos şi Perdiccas [282], coborîtori din Temenos, au fugit din Argos la Illyri, din ţinutul illyrilor, trecînd în Macedonia de sus, au ajuns în cetatea Lebaia. Aici au slujit cu simbrie la curtea regelui, unul păzind caii la păşunat, altul boii, iar mezinul, Perdiccas, vitele mărunte. Soţia regelui (căci în vremurile de demult pînă şi familiile domnitoare, nu numai poporul, erau lipsite de bani) cocea ea singură pîinea pentru casă [283]. Dar, ori de cîte ori scotea un cuptor, pîinea micului argat, adică a lui Perdiccas, se făcea de la sine de două ori mai mare. Cum întîmplarea se repeta mereu, femeia o dezvălui soţului ei. Dîndu-i ascultare, regele înţelese pe dată că e vorba de o minune, şi încă una care prevestea ceva de mare însemnătate. Porunci ca argaţii să fie chemaţi şi le spuse în faţă să părăsească pe dată pămînturile sale. Ei răspunseră că era drept să-şi primească simbria şi abia apoi să plece. Atunci regele, cum auzi de simbrie şi cum soarele tocmai pătrundea în casă prin deschizătura pe unde iese fumul, zise, parcă rău inspirat de un zeu: „iată, vă dau acea simbrie pe care o meritaţi", şi arată soarele. Fraţii mai vîrstnici, Gauanes şi Aeropos, rămaseră pe loc, muţi de uimire, cînd auziră aşa ceva. Băiatul însă, care se nimerise să aibă un cuţit, iată ce spuse: „Primim, prea înălţate, cele ce ne dai" şi înconjură pe podea cu vîrful cuţitului pata de soare. După ce trase cercul, cu pumnii făcuţi căuş îşi vărsă de trei ori lumina soarelui în sîn şi apoi se îndepărtă urmat de ceilalţi doi [284].

CXXXVIII Băieţii, aşadar, au plecat. Cineva din preajma regelui îi atrase însă acestuia luarea-aminte asupra gravităţii celor săvîrşite de copil [285] şi cu cîtă chibzuinţă cel mai tînăr dintre fraţi primise darul. La auzul acestor cuvinte regele se mînie straşnic şi trimise pe dată după ei călăreţi ca să-i nimicească.

În acea țară se află un fluviu căruia îi aduc jertfe ca unui mîntuitor urmașii acelor oameni sosiți din Argos. Această apă, după ce Temenizii o trecură, se umflă atît de tare, încît călăreții n-au mai fost în stare să o treacă. Frații, ajungînd într-o altă parte a Macedoniei [286], au ctitorit o așezare aproape de grădinile așa-numite ale lui Midas, fiul lui Gordias [287], grădini în care cresc de la sine trandafiri, fiecare floare avînd 60 de petale, cu un parfum care întrece pe acela al altor flori. După spusele macedonenilor, în aceste grădini a fost prins și Silenul; mai sus de grădini se găsește un munte numit Bermion [288], de netrecut din pricina zăpezilor. După ce se făcură stăpînii acestei regiuni, au luat-o ca bază de operații și au supus întreaga Macedonie [289].

CXXXIX Din acest Perdiccas, spița lui Alexandros cobora astfel: Alexandros era fiul lui Amyntas, iar Amyntas fiul lui Alketas; tatăl lui Alketas era Aeropos, tatăl acestuia era Philippos. Argaios era tatăl lui Philippos, iar Perdiccas, întemeietorul dinastiei, părintele lui Argaios.

CXL Aceasta este deci genealogia lui Alexandros, fiul lui Amyntas. De îndată ce sosi la Atena, trimis de Mardonios, ținu această cuvîntare: „Atenieni, iată ce grăiește Mardonios: o solie mi-a sosit din partea regelui cuvîntînd astfel: «trec cu vederea atenienilor toate greșelile săvîrșite de ei împotriva mea. Deocamdată, Mardonios, iată ce ai de făcut: mai întîi, dă-le îndărăt atenienilor pămîntul lor, iar apoi, liberi de orice asuprire, să-și aleagă ei înșiși pe lîngă ținutul lor un altul, oricare l-ar voi. Dacă vor să cădem la înțelegere, înalță iarăși toate sanctuarele lor pe care eu le-am ars». La sosirea acestor porunci e de datoria mea să împlinesc dorințele stăpînului meu, bineînțeles dacă n-aveți nimic împotrivă. Iată ce am să vă spun: la ce bună nebunia să vă ridicați cu război împotriva regelui? Nici nu-l veți putea doborî, nici nu veți fi în stare să vă împotriviți lui în veci. Ați văzut mulțimea cîtă frunză și iarbă a oștenilor lui Xerxes și isprăvile lor de arme [290] și ați aflat, fără îndoială, ce forțe mă însoțesc acum, așa încît hai să zicem că ne-ați întrece și ne-ați învinge, lucru pe care însă, dacă sînteți întregi la minte, n-aveți pentru ce să-l nădăjduiți, pe dată ar răsări din pămînt altă oaste, și mai numeroasă. Prin urmare, numai din dorința de a vă măsura cu regele n-are rost să vă pierdeți

țara, să vă primejduiți într-una viața. Haideți mai bine să cădem la învoială. Aveți un prilej minunat să faceți acest lucru, regele singur întinzîndu-vă mîna. Fiți liberi încheind cu noi o înțelegere fără vicleșug și înșelăciune. Iată ce-am avut să vă spun, atenieni, din însărcinarea lui Mardonios. Nu voi adăuga nimic despre bunele mele gînduri pentru voi (acum nu-i doar prima oară că luați cunoștință de ele), mă străduiesc doar să vă înduplec să dați ascultare lui Mardonios. Nu văd cum veți fi în stare pe viitor să vă războiți într-una cu Xerxes. Dacă aș fi întrevăzut izbăvirea, nici eu nu m-aș fi înfățișat vouă cu asemenea îndemnuri. Puterea regelui depășește însă ce-i omenesc și mînia lui departe ajunge. Dacă nu veți cădea pe dată la o înțelegere acum, cînd condițiile sub care perșii sînt dispuși să încheie prietenie apar neasemuit de bune, teamă mi-e pentru voi cei care dintre toți aliații vă aflați nemijlocit în bătaia vrăjmașilor [291] și sînteți mereu singurii care plătiți din greu, teamă mi-e, căci aveți un pămînt parcă anume potrivit pentru înfruntarea armelor. Mai bine dați-mi ascultare; ați cîștigat mult dacă marele rege dorește să vă devină prieten, singuri între eleni, închizînd ochii la greșelile trecutului". Așa vorbi Alexandros.

CXLI Lacedemonienii, îndată ce aflară că Alexandros s-a dus la Atena pentru a-i aduce pe atenieni pe calea înțelegerii cu barbarii, își amintiră de oracolele care preziceau că ei înșiși împreună cu ceilalți dorieni aveau să fie alungați din Pelopones de către mezi împreună cu atenienii [292]. Ei se înfricoșară strașnic ca nu cumva atenienii să cadă la învoială cu perșii [293] și pe dată hotărîră să trimită soli. Și se nimeri ca solia lor să apară în fața Adunării deodată cu cea a perșilor, căci atenienii așteptaseră și amînaseră întrevederea, știind foarte bine că lacedemonienii urmau să afle despre sosirea solului din partea barbarilor cu propunerea de înțelegere și că, o dată aflată această sosire, aveau să trimită soli în mare grabă. Așadar, dinadins au potrivit lucrurile ca spartanii să fie prezenți la hotărîrea lor.

CXLII Cînd Alexandros își încetă cuvîntarea, solii spartani luară la rîndul lor cuvîntul: „Lacedemonienii ne-au trimis la voi cu rugămintea să nu întreprindeți nimic împotriva Greciei și să nu primiți propunerile barbarilor. N-ar fi nicidecum drept și nici n-ar aduce cinste vouă sau oricăror

altora dintre greci ; vouă însă cel mai puţin din toţi, din nenumărate pricini. Voi aţi fost cei ce-aţi aprins acest război în pofida voinţei noastre [294] de la început. Lupta s-a dat pentru pămîntul vostru [295]. Acum însă pîrjolul cuprinde întreaga Elladă. De altfel, chiar dacă lăsăm la o parte toate acestea, nu-i de admis ca atenienii să tragă după sine înrobirea celorlalţi greci, voi care mereu şi din vremuri străbune treceţi drept luptători pentru libertatea multor oameni. Sîntem alături de voi în grelele încercări prin care treceţi şi fiindcă pînă acum aţi fost lipsiţi de două ori de roadele cîmpului [296], şi fiindcă de multă vreme încă gospodăriile voastre sînt supuse furiei vrăjmaşului. În schimbul acestor suferinţe, spartanii şi ceilalţi aliaţi vă înştiinţează că sînt gata să hrănească soţiile voastre şi pe toţi ceilalţi membri ai caselor voastre care nu pot lua parte la lupte, pe tot timpul cît va dura acest război. Nu îngăduiţi să vă ia minţile macedoneanul Alexandros care înfăţişează în culori trandafirii cuvîntul lui Mardonios. Asta e de datoria lui s-o facă. Este doar un stăpînitor care lucrează mînă în mînă cu alt stăpînitor [297]. Voi însă, dacă sînteţi oameni bine chibzuiţi, nu trebuie să faceţi ceea ce vi se cere, mai ales cînd cunoaşteţi lipsa de credinţă şi violenia barbarilor". Aşa au vorbit solii.

CXLIII Atenienii îi răspunseră astfel lui Alexandros : „Ştim şi noi prea bine că puterea medului e de cîteva ori mai mare decît a noastră, aşa că nu-i nevoie să ne amintiţi acest lucru. Totodată, însufleţiţi de iubire pentru libertate, ne apărăm atît cît putem mai bine. Nu te mai strădui să ne îndemni la o înţelegere cu barbarii. Nu ne vom lăsa înduplecaţi. Acum, vesteşte-l pe Mardonios de cele ce răspund atenienii : atîta vreme cît soarele va bătători acelaşi drum pe care merge acuma, niciodată nu vom cădea la înţelegere cu Xerxes, ci, plini de încredere în sprijinul zeilor şi al eroilor ale căror lăcaşuri şi statui regele le-a ars fără nici o sfială, vom merge împotriva lui şi-l vom înlătura. Cît despre tine, pe viitor, dacă mai eşti purtător al unor asemenea cuvinte, fereşte-te să mai apari în ochii atenienilor şi nici nu-i mai sfătui la nelegiuiri sub vălul mincinos al celui mai bun ajutor. Nu sîntem bucuroşi să ţi se întîmple ceva neplăcut din partea atenienilor al căror oaspete şi prieten eşti".

CXLIV Iată ce răspuns au dat lui Alexandros, iată şi ce răspuns au dat solilor spartani : „Temerea spartanilor că noi ne vom înţelege cu barbarii este un sentiment foarte firesc. În acelaşi timp, însă, este mai mare ruşinea ca voi, cunoscînd prea bine ce gîndesc atenienii, să vă arătaţi înfricoşaţi, cînd pe pămînt nicăieri nu se află atîta aur şi nici vreun ţinut mai presus de toate în frumuseţe şi rodnicie care să ne ademenească să primim asemenea daruri şi să înrobim Ellada de bună voie din prietenie faţă de mezi. Multe şi nemăsurate sînt opreliştile care ne îndeamnă să nu facem aşa ceva, chiar de-am voi-o. Mai întîi de toate şi în cea mai mare măsură, este mai degrabă de datoria noastră să răzbunăm cît mai crunt cu putinţă incendierea şi ruina statuilor şi a lăcaşurilor zeilor [298] decît să ne înţelegem cu duşmanul care a săvîrşit aceste ticăloşii. Apoi, bine ar sta atenienilor să trădeze întreaga lume elenică, de acelaşi sînge şi un grai şi care are aceleaşi lăcaşuri de închinăciune şi aceleaşi jertfe şi obiceiuri [299] ? Să ştiţi, dacă mai înainte n-aţi ştiut-o, că, atîta vreme cît va mai dăinui un singur atenian, nu va fi punte de legătură între noi şi Xerxes. Noi totuşi vă sîntem recunoscători pentru grija ce ne-o arătaţi — anume că vă pare rău într-atîta de noi, cei lipsiţi de acoperămînt, încît vă gîndiţi la ajutoare în hrană pentru familiile noastre. V-aţi cîştigat pe deplin cele mai bune sentimente ale noastre. Totuşi, o vom scoate la capăt aşa cum vom putea, fără să vă aducem vreo supărare [300]. Deocamdată, aşa cum stau lucrurile, trimiteţi cît mai iute cu putinţă o oaste, căci, după cît socotim, nu-i departe timpul acela cînd barbarul ne va călca ţara, ci, dimpotrivă, de îndată ce va fi vestit că nu vom face nimic din cele ce ne cere, se va înfăţişa pe meleagurile noastre. Aşadar, mai înainte ca duşmanul să fie aici în Attica, aveţi prilejul să săriţi în ajutorul Beoţiei". Cu acest răspuns din partea atenienilor, solii se întoarseră la Sparta [301].

CARTEA A IX-A
CALLIOPE

NOTIȚA ISTORICĂ

De trei ori pînă acum oștile persului s-au izbit neputincioase de porțile Elladei. Trufașul cuceritor, obișnuit ca, la prima lui poruncă, neamuri și popoare să i se închine, a rămas mirat de îndrăzneala fără margini a acestei țărișoare. Înfruntarea de la Marathon a fost pentru el un mare semn de întrebare ; stavila ce i s-a pus la Thermopylai l-a îndîrjit cumplit ; înfrîngerea de la Salamina i-a dat în sfîrșit lovitura de grație. Cu ea, epopeea războaielor dintre greci și „barbari" se apropie de sfîrșit. Încă o încercare desperată pe uscat și alta pe apă îl vor izgoni definitiv dincolo de hotarele Europei. Distrugerea aproape totală a oștirii persane la Plateea și Mycale și eliberarea Greciei constituie conținutul cărții a IX-a. La începutul acestei cărți, închinată muzei Calliope, relatarea evenimentelor conflictului dintre greci și „barbari" atinge anul 479 î.e.n.

Care este situația celor două tabere potrivnice la această dată ?

Oastea „barbarului", după retragerea lui Xerxes în Asia în urma înfrîngerii de la Salamina, avea în fruntea sa din nou pe Mardonios. Acesta se statornici cu oștirea terestră în Thessalia, unde țara prietenă și aliată îi garanta posibilitatea de aprovizionare și mai multă securitate. Flota, cu poruncă să vegheze asupra Ioniei care începea să se trezească din amorțeală, se statornici mai întîi la Kyme, apoi în apele Samosului. Această oștire, deși mai redusă, era încă destul de numeroasă și depășea cu mult oastea greacă[1]*. Dar îi lipseau ardoarea și coeziunea de mai înainte. Înfrîngerile repetate o demoralizaseră ; unele seminții vroiau să dezerteze. Ținuturile cucerite începură să murmure sub jug ; printre ele, Ionia nu aștepta decît semnalul răzvrătirii.*

[1] După Herodot, ea numără un efectiv de 300 000, în timp ce oștirea greacă, 100 000.

În tabăra elenilor se produseră de asemenea schimbări ; în fruntea oştilor aliate se afla de această dată Sparta, iar comanda supremă o deţinea regele acestei cetăţi, Leutychides. Oastea Atenei, pe mai departe activă şi vitează, va avea totuşi partea ei de merit în victoria finală. Oştirea ateniană de uscat era condusă acum de Aristides, iar flota, de Xanthippos. Era o schimbare de comandă în defavoarea lui Themistocles al cărui nume nu mai figura pe lista celor zece strategi ; de asemenea nici la cîrma statului atenian nu se mai afla eroul Salaminei. Intrigi interne au aruncat asupra lui, ca odinioară asupra lui Miltiades, oprobriul public.

Între Atena şi Sparta neînţelegerile se agravaseră tot mai mult în ultima vreme. Mardonios, vrînd să tragă foloase din dezbinarea statelor elene, încercă să corupă Atena, momind-o cu făgăduinţe înşelătoare. Dar atenienii, credincioşi Elladei, le respinseră cu demnitate.

Generalul oştilor persane, aflînd de refuzul atenienilor (cap. I), luă toate măsurile pentru a-i ataca pe greci, şi în special pe atenieni (în primăvara anului 479 î.e.n.).

Prin măsuri rapide, el dispuse ca flota, formată din 300 de vase, să staţioneze în faţa Samosului ; concomitent, oştirea de uscat, alcătuită din bactrieni, saki, hinduşi, cavaleria persă şi garda personală, mărşălui sub comanda lui înspre sud în Beoţia. După ce organiză aici o bază secundară de operaţiuni, înconjurînd cu gard de lemn o anumită întindere de cîmpie pentru un eventual refugiu şi construind hambare pentru provizii, lăsă o bună parte din oaste în preajma Thebei, iar el cu avangarda năvăli în Atena (cap. III, VI), în iunie 479 î.e.n. Găsi însă cetatea goală ; atenienii, la zvonul sosirii persului, cum spartanii nu le trimiteau ajutoare — zidul peste Istm le era aproape gata —, se refugiaseră din nou la Salamina. Mardonios căută iar să intre în tratative cu atenienii ; fără să facă deocamdată stricăciuni în cetate, le trimise noi propuneri de înţelegere prin hellespontinul Murychides. Dar şi de data aceasta atenienii i-au respins cu mîndrie avansurile. Mai mult, în timp ce solului i-au dat drumul, pe unul dintre membrii adunării (βουλή), cu numele Lykides, care şi-a exprimat părerea să primească propunerile persului, l-au omorît cu pietre împreună cu soţia şi copiii (cap. IV şi urm.).

Între timp, atenienii, conştienţi de primejdia unei rupturi, trimiseră din nou soli la Sparta după ajutor ; soliei i se ataşară şi reprezentanţi ai Megarei şi ai Plateei. În faţa eforilor, aceşti trimişi le reproşară spartanilor atitudinea lor nepăsătoare, repetară cererea de ajutor, ameninţîndu-i că vor pactiza cu persul dacă îi lasă în părăsire. Spartanii tocmai sărbătoreau Hyakinthiile, ceea ce le servi ca pretext pentru a-i amîna cu răspunsul pînă peste zece zile (cap. VI—IX). La sfatul tegeanului Hileos, eforii deciseră în sfîrşit să trimită atenienilor sprijinul lor ; ei poruncirã lui Pausanias, tutorele regelui Pleistarchos, urmaşul lui Cleombrotos, să pornească la drum în fruntea celei mai mari oştiri din istoria Spartei, formată din 40 000 de oameni[1] *(cap. X şi urm.).*

La ieşirea acestei oştiri din Sparta, argienii trimiseră în grabă un sol la Atena ca să-l vestească pe Mardonios. Acesta, după ce dărîmă şi incendie orice clădire care stătea în picioare, părăsi cetatea şi, pe drumul ce duce prin Eleutherai, se retrase sub zidurile Thebei. Dar, înainte de a ajunge aici, auzi că o ceată de 1 000 de lacedemonieni au apucat-o în direcţia Megarei. El se întoarse din drum cu gînd să pună mîna pe ei, dar, anunţîndu-i-se că Pausanias este deja la Istm, se grăbi spre Theba prin Dekeleia. Aici se pregăti de bătălie (cap. XII—XIV). În vreme ce îşi aşeză trupele pe poziţie pe ţărmul de miazănoapte al rîului Asopos, cam la 8 km depărtare de Theba, din Erythrai pînă la Plateea puse avanposturi. Linia de bătaie avea pe perşi în stînga, pe grecii supuşi şi aliaţi, în dreapta, şi restul seminţiilor care făceau parte din oastea „barbarilor", în centru (cap. XV). Efectivul oştirii lui Mardonios era, după Herodot, de 300 000 (cap. XXXI şi urm. ; cartea a VIII-a, cap. C, CVII, CXIII), cifră contestată şi redusă de istoricii moderni la aproximativ 125 000[2]*.*

Oştirea lacedemoniană, condusă de Pausanias, se luă pe urmele lui Mardonios ; în drum, ea a fost întărită cu contingente ateniene şi megariene ; la acestea adăugîndu-se şi trupe plateene, întreaga oaste elenă dispunea de aproximativ 100 000 de ostaşi (cap. XXVIII—XXX) ; prin urmare, grecii erau faţă de adversari în proporţie de unu la trei ; pe deasupra ei nu aveau cavalerie. Întreg acest efectiv trecu pasul Dryoskephalai („Capetele Stejarului") prin Dekeleia şi luă poziţie pe colinele

[1] Astfel : 5 000 de cetăţeni, 35 000 de hiloţi (şapte la un cetăţean). Vezi şi Thucydides, I, 89.

[2] G. Glotz, *op. cit.*, p. 86, nota 187.

cele mai joase ale Citheronului, pe versantul nordic. Locul oferea multă comoditate ; în spate era muntele cu trecătoarea prin care s-au scurs și prin care li se făcea aprovizionarea ; în față era cîmpia care se întindea pînă la rîul Asopos ; dincolo de rîu se aflau dușmanii ; în apropiere, izvoare (cap. XIX). Pe această cîmpie dintre Asopos și Citheron, au început să se înfrunte cele două oștiri vrăjmașe, în august 479 î.e.n. [1]. *Megarienii, așezați în centru spre cîmpie, fură hărțuiți peste măsură de cavalerie, de aceea cerură să fie înlocuiți ; atenienii se prezentară de bună voie să-i schimbe și curînd, nu numai că ținură piept cu vitejie cavaleriei, dar le uciseră și comandantul, pe chipeșul Masistios, provocînd derută în rîndurile escadronului (cap. XXI—XXV).*

Deoarece oștirea greacă începea să sufere de sete — cavaleria perșilor îi stricase toate izvoarele, iar de rîu n-o lăsa să se apropie —, Pausanias se hotărî să-și mute frontul mai înspre apus ; într-o noapte ridică tabăra și trecu pe teritoriul plateean, așezîndu-se într-un loc înconjurat de ape (de unde și denumirea „Insulă") ; la miazănoapte de ei se afla rîul Asopos, la miazăzi — Oerhoe, la răsărit — Moloeis ; aripa dreaptă ocupată de lacedemonieni se afla pe coline aproape de fîntîna Gargaphia, atenienii, în aripa stîngă, erau feriți de dealuri ; centrul, fiind pe cîmpie, era mai expus (cap. XXV și urm., XLIX, LI și urm.) atacurilor cavaleriei. Timp de 12 zile cele două oști vrăjmașe se înfruntară pe malurile rîului Asopos fără să se încaiere [2]. *Dar aflînd că grecii primesc mereu întărituri, Mardonios se hotărî să treacă la atac, dezorientîndu-i mai întîi pe greci prin acțiuni de detaliu. Astfel cavaleria se furișă o dată în spatele frontului grec pînă la trecătoarea Dryoskephalai și, punînd mîna pe un convoi de 500 de animale de povară și pe oamenii care le însoțeau, se postă la gura defileului, tăind grecilor posibilitatea de aprovizionare ; altă dată au ajuns pînă la fîntîna Gargaphia dărîmînd-o etc. (cap. XXXVIII—XLI). Abia după ce a luat aceste măsuri, Mardonios a hotărît ofensiva decisivă, pe care Alexandros din Macedonia a destăinuit-o într-o noapte grecilor, furișîndu-se în tabăra lor (cap. XLIV—XLVI).*

[1] Vezi G. B. Grundy, *op. cit.*, p. 445 și urm., R. W. Macan, *op. cit.*, p. 344 și urm.
[2] Cu excepția acțiunilor izolate ale cavaleriei.

Văzîndu-se fără provizii și fără apă, Pausanias hotărî retragerea (cap. L) spre miazăzi, pe malul stîng al rîului Oerhoe ; oastea lacedemonienilor avea de recucerit defileul pentru a restabili aprovizionarea. După o zi întreagă în care centrul frontului a suportat atacul cavaleriei, noaptea se ridică tabăra ; corintienii, megarienii și phleiașii, care au fost cei mai hărțuiți, nu s-au oprit pînă sub zidurile Plateei, lîngă templul Herei. În dimineața zilei următoare, perșii nu mai zăriră pe cîmpie decît trupa izolată a lui Amompharetos, un comandant lacedemonian încăpățînat și lăudăros, care nu voise să părăsească poziția, cu toate insistențele lui Pausanias ; atenienii, aflînd cu întîrziere de plecarea lacedemonienilor, porniră și ei spre „Insulă" pe Oerhoe. În vreme ce o parte dintre lacedemonieni se angajară în luptă pentru eliberarea pasului Dryoskephalai, restul înaintă sub zidurile Plateei, unde urmară trei bătălii hotărîtoare (cap. LI—LVII), la 27 august 479 î.e.n. [1].

~~În aceste~~ împrejurări, Mardonios cu trupele persane trecură rîul Asopos și se ținură după lacedemonieni. Restul trupelor „barbare", neprimind nici o dispoziție, porniră în dezordine pe același drum. Sub zidurile Plateei se angajă lupta corp la corp în care lacedemonienii se dovediră superiori ; în măcelul care a avut loc aici, a fost ucis însuși Mardonios ; după moartea lui, perșii se risipiră dezorientați. Artabazos, care fusese împotriva bătăliei, își luă oamenii de sub comanda lui și, prin Focida, plecă în Asia (cap. LIX—LXVI).

În vremea aceasta, atenienii care se aflau pe Oerhoe, sub comanda lui Aristeides, înfruntară cu succes atacul thebanilor. Arcașii atenieni plecați, la cererea lui Pausanias, să dea o mînă de ajutor lacedemonienilor care se luptau la Dryoskephalai cu cavaleria persă, fură atacați pe drum de beoțieni ; atenienii însă făcură prăpăd în rîndurile lor ; 300 de beoțieni muriră pe loc, ceilalți fugiră în dezordine spre Theba. Infanteria „barbarilor" era acum înfrîntă (cap. LIX—LXI). Acțiuni izolate ale cavaleriei thebane produseră încă unele stricăciuni aliaților oștirii lacedemoniene, cînd se depărtară de grosul armatei pentru pradă (cap. LXIX, LXXVII). Dar, în ansamblu, grecii predominau pe „barbari" pe care îi urmăriră pînă în palisada din preajma Thebei. Asediul acestei întărituri de lemn fu condus de atenieni ; ei reușiră să facă în ea o spărtură pe unde

[1] Vezi Plutarh, *Aristides*, cap. XIX.

oștirea greacă pătrunse înăuntru. Dușmanii, prinși ca într-o capcană, fură măcelăriți ; dintre barbari numai 3 000 au scăpat (cap. LXX)[1]. *Apoi timp de zece zile, grecii își înmormîntară morții (cap. LXX) pe drumul care leagă Plateea de Megara*[2]. *După aceea, ei adunară prada, din care făcură ofrande zeilor, după ce o bună parte o împărțiseră între ei (cap. LXXX, LXXXI, LXXXIII). Unsprezece zile mai tîrziu, thebanii fură siliți să predea grecilor pe cetățenii lor cei mai vinovați de medism (cap. LXXXVI—LXXXVIII)*[3].

În mijlocul verii aceluiași an, îndată ce oștirea de uscat a pătruns pe teritoriul beoțian, flota spartană sub conducerea lui Leutychides, după ce i se atașară și vase ateniene sub comanda lui Xanthippos, începu operațiunile navale. Cu multe luni înainte Leutychides staționase la Delos, iar perșii la Samos, fără ca vreunii să întreprindă ceva. În sfîrșit, o nouă solie ioniană, în frunte cu samianul Hegesistratos, a venit să le arate elenilor împrejurările favorabile de a-i ataca pe perși[4] *(cap. XC—XCII). Leutychides primi de data aceasta să le dea ionienilor ajutor și se îndreptă spre flota persană care staționa la Samos. La vestea apropierii lui Leutychides, comandanții flotei persane ridicară ancora și porniră să se întîlnească la Mycale cu oștirea generalului pers Tigranes. În aceeași vreme acesta din urmă luă măsuri de precauție, dezarmîndu-i pe samienii din oastea sa, trimițînd în munți pe milesieni, sub pretextul unei misiuni speciale (cap. XCVI, XCVII, XCIX, CIV)*[5] *; apoi, după ce flota debarcă pe uscat, s-au așezat în poziție de bătaie, construindu-și din arbori, chiar din cei fructiferi, palisade.*

Ajunși la Samos, grecii, de teamă că le-a scăpat dușmanul, se luară în grabă pe urmele lui pînă la Mycale. Aici, primind tocmai în ziua bătăliei vestea biruinței de la Plateea, ei se aruncară asupra dușmanului cu încrederea îndoită în forțele proprii ; „barbarii" o luară la fugă înfrînți, ionienii din oastea lor îi atacară din spate, milesienii îi nimiciră în munți pe cei

[1] În afară de oastea lui Artabazos.
[2] Aceste morminte au putut fi văzute cu multe secole în urmă (cap. LXXXV ; vezi și Pausanias, cartea a IX-a, cap. II, 5).
[3] Vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cap. XXXIII, 4.
[4] Probabil Xerxes era prins în luptele din Chaldeea, vezi Grundy, *op. cit.*, p. 522 și urm. ; C. F. Lehmann-Haupt, *Xerxes und die Babylon*, în „Wochenschrift für klassische Philologie", 1900, p. 960 și urm.
[5] Asupra poziției, vezi Kromayer, *op. cit.*, p. 171 și urm.

care căutau acolo scăpare. După ce și-au împărțit prăzile, grecii se înturnară la Samos (cap. XCVI—CVI)[1] *în august 479 î.e.n.*

Răsplata victoriei au fost insulele și Hellespontul (cap. CI). Insularii depuseră jurămîntul de credință față de greci (cap. CVI)[2]. *Deși cucerită, libertatea Ioniei nu era asigurată ; fiind o provincie mai depărtată, ea putea fi oricînd atacată din nou, de aceea unii greci propuseră ca ionienii să fie strămutați în Europa, la care atenienii se opuseră categoric. Ca o ultimă acțiune comună, grecii trecură pe țărmul celălalt la Abydos, ca să distrugă podul de vase de peste Hellespont ; dar îl găsiră desfăcut. Atunci majoritatea oștirii plecă la Egina, de acolo acasă, dar atenienii în frunte cu Xanthippos rămaseră să atace Chersonesul (cap. CVI, CXIV)*[3]. *Ei asediară Sestosul, care era cheia Strîmtorilor ; perșii apărară orașul cu înverșunare, dar, nerezistînd împresurării, fugiră pe furiș într-o noapte ; atenienii îi ajunseră din urmă la Aigos Potamos, îi măcelăriră pe mulți, iar pe comandantul lor, pe Artayctes, îl crucificară (cap. CXVI, CXIX, CXXII). Astfel, în primăvara anului 478 î.e.n., Atena deținea cheile Bosforului, ceea ce însemna începutul imperiului său maritim.*

Acesta este, în linii mari, conținutul cărții a IX-a. Cu luarea Sestosului se încheie Istoriile *lui Herodot.*

*

Relatarea evenimentelor expuse de Herodot în cartea a IX-a este întreruptă de cîteva digresiuni, dintre care cele mai importante sînt : întîmplările prin care a trecut vraciul Euenios din Apollonia, despre care Deiphonos, profetul trupelor grecești, pretindea că este tatăl lui (cap. XCII—XCV) ; disputa dintre atenieni și tegeați pentru ocuparea aripii stîngi a liniei de bătaie (cap. XXVI—XXVII) ; trăsături comune dintre bătălia de la Plateea și cea de la Mycale (cap. C—CI) ; cearta dintre Artayntes și Masistes (cap. CVII) ; iubirile lui Xerxes și tragedia familiei fratelui său, Masistes (cap. CVIII—CXIII) ; propunerea lingușitoare făcută lui Pausanias, fiul lui Cleombro-

[1] Vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. XXXV ; vezi A. Hauvette, *op. cit.*, p. 484 și urm.
[2] Thucydides, cartea I, cap. LXXXIX.
[3] *Ibidem* ; Diodor din Sicilia, cartea a XI-a, cap. XXXVII.

tos, de către Lampon, fiul lui Pythes, din Egina, de a se răzbuna pe perşi pentru moartea lui Leonidas, spînzurînd leşul lui Mardonios (cap. LXXVIII—LXXXIX); ospăţul pregătit atît după datina spartană cît şi după cea persană, comandat de Pausanias, pentru a demonstra prin comparaţie neghiobia persului care, bogat fiind, a rîvnit la sărăcia lor (cap. LXXXII, acest episod apare ca un loc comun în literatura antică); anecdota privitoare la păcăleala pe care le-a tras-o Artabazos, fiul lui Pharnakes, thessalienilor pentru a scăpa de primejdie în fuga sa (cap. LXXXIX); minunea petrecută cu peştii celui care îl păzea pe Artayctes, ca semn rău prevestitor pentru acesta din urmă (cap. CXX) şi altele.

■

Multe pasaje din această secţiune a Istoriilor *lui Herodot au suscitat discuţii atît în antichitate cît şi în timpurile moderne.*

Astfel, în legătură cu episodul privind solia ateniană la Sparta (cap. VII—VIII), Plutarh[1] *îi reproşează lui Herodot o diminuare a rolului Spartei în bătălia de la Plateea, pentru că afirmă că spartanii au pornit în această expediţie numai la intervenţia tegeanului Chileos. Ca Plutarh judecă acest pasaj şi Delbrück*[2]*, adăugînd că spartanii nu vedeau în zidul din Istm o apărare sigură a lor, cîtă vreme puteau fi atacaţi şi din altă direcţie; ei doreau doar să stea în defensivă cît mai mult cu putinţă.*

Într-adevăr, intervenţia lui Chileos apare ca o lovitură de teatru neverosimilă. Dar cu toate meritele lui Pausanias din bătălia de la Plateea — merite pe care Herodot le-a scos în lumină suficient — nu se putea, căutînd să expună adevărul, să nu vorbească de încetineala guvernului spartan în deciderea ajutorului solicitat pentru cauza tuturor grecilor[3].

Privitor la drumul parcurs de Mardonios din Attica spre Beoţia cu ocolirile respective (cap. XIV—XV), Delbrück[4] *pretinde că Herodot nu are de loc înţelegerea operaţiunilor militare; el relatează o mulţime de fapte în aşa fel, ca şi cum toate*

[1] Plutarh, *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, cap. XLI.
[2] Delbrück *op. cit.*, p. 93.
[3] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 452.
[4] *Ibidem.*

s-ar fi putut petrece în aceeaşi zi. Dar Hauvette[1]*, reluînd pasajul din Herodot, îl apără pe istoricul nostru arătînd pe text (cap. XV) că nu reiese de nicăieri pretinsul termen de o zi. Există însă în acest pasaj o altă dificultate; aici Herodot pomeneşte de 30 000 de ostaşi, nu de 300 000. Probabil Mardonios a invadat Attica cu un efectiv redus şi poate tocmai de aceea, temîndu-se de un atac inopinat, el a urmat la plecare o cale ocolită înconjurînd Parnasul, deşi putea merge pe un drum mai scurt, prin Eleutherai.*

Observaţii s-au făcut şi în legătură cu pasajul în care Herodot vorbeşte despre drumul lui Pausanias, în fruntea oştirii lacedemoniene, din Sparta la Plateea. Se precizează în textul cărţii (cap. XIX—XXIV) că oştirea lacedemoniană în frunte cu Pausanias n-a luat direct calea spre Plateea, ci a trecut pe la Eleusis, unde s-a unit cu oastea ateniană sosită de la Salamina, iar de acolo a plecat pe la Eleutherai în Beoţia. După ce a trecut gîtul Citheronului, a luat-o spre est şi s-a stabilit pe versanta nordică a muntelui, în apropiere de Erythrai, în faţa perşilor care se aflau în cîmpie, dincolo de rîul Asopos. Pe acest cîmp de bătaie a căzut comandantul pers Masistios.

S-a presupus că autorul istoriei războaielor medice a povestit acest episod numai de dragul atenienilor, pentru a slăvi faptele de arme ale lui Olympiodoros, fiul lui Lampon (cap. XXI şi urm.) şi tatăl lui Lampon cel tînăr care era prietenul lui Pericles. Într-adevăr, Herodot aduce elogii atenienilor cînd spune că ei s-au prezentat de bună voie să-i schimbe pe poziţie pe megarieni şi că ei au ucis pe mîndrul general pers; dar el nu evită să prezinte şi faptul că, în momentul în care atenienii n-au mai putut ţine piept cavaleriei, ei au cerut ajutorul restului oştirii (cap. XXIII). Prin urmare, căutînd să redea adevărul, Herodot nu a omis să arate slăbiciunea atenienilor, după cum nu putea, numai de teama că va fi bănuit de părtinire, să nu vorbească şi de meritele lor într-adevăr mari.

În legătură cu numele acelora care au participat la bătălia de la Plateea şi care au făcut parte din oştirea greacă (cap. XXVIII şi urm.), s-au ivit de asemenea discuţii. S-a crezut îndeobşte că Herodot a comis o greşeală în lectura inscripţiei trepiedului de la Delfi, deoarece el vorbeşte de paleii (Παλέες)

[1] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 455.

din Kephallenia și pe trepied scrie Fαλέες („valeii"), într-o altă variantă a numelui, eleii (sau eleenii). Hauvette[1] combate această opinie, arătînd că, pe lîngă lipsa de certitudine dacă trepiedul amintit i-a servit lui Herodot ca izvor aici, nu-i sigur nici că toate numele înșirate de el figurau pe trepied ; se pare că au fost omiși din această inscripție și seriphienii, crotoniații și poate și paleii ; avînd la îndemînă și alte posibilități de informație și căutînd adevărul, el a redat paleilor cinstea care li se cuvenea și a omis din listă pe eleii care n-au participat la bătălie. Cu aceasta Herodot, dacă s-a întîmplat să modifice numele celor din inscripție, a reparat de fapt o greșeală.

Așezate de opt zile față în față la Plateea, cele două tabere învrăjbite nu se decid să înceapă ostilitățile (cap. XXXIX). Motivele enunțate de Herodot sînt de natură religioasă : jertfele în ambele părți sînt bune numai dacă se mențin în defensivă, dar prevestesc nenorociri în caz de ofensivă (cap. XXXVII). Părerea lui Plutarh[2] în această privință este că Mardonios se bizuia pe o trădare a partidei aristocrate ateniene, care simpatiza cu mezii. Într-adevăr, altul trebuia să fi fost motivul ascuns al acestei așteptări. Poate ambele tabere aveau nevoie de cîteva zile în care să-și cunoască reciproc forțele ; poate că grecii să fi așteptat încă noi contingente — după cum au și venit —, deoarece perșii erau cu mult superiori numeric, iar aceștia, la rîndul lor, urmăreau mereu o dezbinare între semințiile grecești, ca să poată trage foloase cu pierderi cît mai mici cu putință.

După opt zile de așteptare, Mardonios luă inițiativa atacului, cu toată împotrivirea lui Artabazos și a jertfelor (cap. XLI—XLIII).

Busolt[3] susține că lipsa de provizii l-a decis de fapt pe Mardonios să pornească ofensiva. Delbrück[4] consideră că generalul pers s-a hotărît să iasă din inacțiune cînd a aflat că flota greacă se pregătește să pună la cale o diversiune pe coasta Mycalei ; el se temea, așadar, să nu i se închidă retragerea în Hellespont. Hauvette[5] arată că Herodot se contrazice în acest pasaj ; pe de o parte, Artabazos laudă rezervele mari pe care Mardonios le poate găsi la Theba (cap. XLI), pe de altă parte, Alexandros din Macedonia vestește pe atenieni că proviziile perșilor sînt pe sfîrșite (cap. XLV). Adevărul este că trebuiau să fie mai lipsite de alimente trupele grecești, deoarece li se blocase la trecătoare convoiul cu aprovizionare. Mardonios s-a decis să treacă la atac, deoarece a văzut că aristocrația din Atena nu reușește să-i servească interesele, iar așteptarea e mai favorabilă grecilor a căror linie se îngroașă pe zi ce trece cu noi trupe recrutate.

I s-au făcut reproșuri lui Herodot și în legătură cu episodul în care Pausanias propune atenienilor să schimbe locul pe poziție cu lacedemonienii. După graba cu care atenienii primesc propunerea este vădită versiunea ateniană a acestei expuneri ; mai mult, este imposibil ca numai într-o singură dimineață trupe întregi să-și fi schimbat în fața dușmanului de două ori locul pe front. Ceea ce rămîne verosimil din acest pasaj este ezitarea lui Pausanias în a lua o hotărîre. De asemenea, după cum remarcă Stein (la cap. LIV)[1], se simte malițiozitatea ateniană în afirmația lui Herodot că spartanii una vorbesc și alta fac.

De asemenea i se aduc critici lui Herodot că a prezentat retragerea lacedemonienilor de la poalele Citheronului unde s-au stabilit la sosire (cap. LVIII) ca o tactică ; mai sigur este vorba de o fugă, după cum se spune despre centrul liniei format din corintieni, megarieni și phleiași. Hauvette[2] susține că, în întreg episodul în care se relatează bătălia de la Plateea, important este dacă Herodot a respectat adevărul. Și într-adevăr, se poate constata că Herodot, consecvent cu el însuși, nu a ținut partea nimănui : i-a lăudat pe lacedemonieni și pe comandantul lor, cînd au dat dovadă de vitejie, dar a arătat și ezitarea si lipsa de hotărîre a lui Pausanias, cînd toți așteptau și depindeau de cuvîntul lui. Pe perși i-a prezentat ca oameni curajoși pe care i-a dezavantajat armamentul în lupta corp la corp (cap. LXII). Astfel, nici în relatarea acestui episod nu i se poate aduce lui Herodot acuzația că a fost părtinitor.

După bătălia de la Plateea, perșii, înfrînți, se refugiază în interiorul îngrădirii de lemn de pe malul rîului Asopos ; atenienii, făcînd în ea o spărtură, deschid oștirii grecești posibilitatea de a pătrunde înăuntru ; măcelul care a urmat a înecat

[1] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 463.
[2] Plutarh, *Aristides*, cap. XIII.
[3] Busolt, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 201.
[4] Delbrück, *op. cit.*, în *loc. cit.*
[5] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 467 și urm.

[1] În ediția pe care a întocmit-o operei lui Herodot.
[2] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 476.

în sînge atîția perși încît, din cei 300 000, fără cei 40 000 fugiți cu Artabazos, numai 3 000 au rămas. Hauvette[1]*, luînd în discuție acest pasaj, arată că cifrele de aici au o valoare relativă. În incinta îngrădirii nu ar fi încăput 300 000, chiar fără cei plecați cu Artabazos ; dar pînă să se refugieze aici, mulți au căzut pe cîmpul de luptă, mulți s-au risipit în toate părțile ; Herodot face comparația între efectivul oștilor persane dinaintea bătăliei și ceea ce a mai rămas din ele după Plateea. Dar chiar în acest caz, pierderile sînt foarte mari pentru o perioadă atît de scurtă. Sigur este faptul că oștirea persană a suferit pierderi foarte mari, altfel ea nu s-ar fi dat bătută*[2] *și ar fi reluat bătălia.*

Relatarea luptei de la Mycale a suscitat ceva mai puține critici. Ceea ce a atras totuși discuții a fost cauza care l-a determinat pe Leutychides să iasă din lunga-i inerție și să pornească ofensiva împotriva flotei persane.

Herodot spune (cap. XCII) că, abia la o insistentă cerere de ajutor a ionienilor, Leutychides a pornit de la Delos, unde a stat un an, împotriva perșilor ale căror vase erau ancorate lîngă Samos. Delbrück[3] *susține o altă cauză ; în privința bătăliei de la Plateea și a celei de la Mycale a existat un compromis între politica spartană care urmărea un război pe mare și politica ateniană care intenționa să prevină o nouă invazie pe uscat ; de aceea Leutychides nu s-a decis să pornească ofensiva pe mare, pînă ce Pausanias nu a început lupta pe uscat. Dar Hauvette*[4] *susține că încercarea de a face o legătură între acțiunile flotei și ale oștirii de uscat în cele două bătălii nu are nici o bază solidă ; la Plateea începutul ostilităților l-a făcut Mardonios, și nu Pausanias.*

Mult dezbătută a fost și anecdota din ultimul capitol al cărții (cap. CXXII). După ce, în cursul operei, Herodot i-a prezentat pe perși ca pe cel mai viteaz popor din tabăra „barbarilor", pesimismul reflecțiilor puse în gura lui Cyrus, ca perșii să se aștepte de-acum înainte să fie ei cei comandați în loc de a comanda, apare inoportun și contradictoriu. S-au făcut mai multe presupuneri în legătură cu acest pasaj ; s-a presupus

[1] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 480.
[2] Pentru aceste discuții și pentru multe altele, vezi A. Hauvette, *op. cit.*, p. 439 și urm.
[3] Delbrück, *op. cit.*, p. 100—105.
[4] A. Hauvette, *op. cit.*, p. 486.

că Herodot a vrut să prezinte la sfîrșitul operei sale declinul puterii achemenide. S-au mai exprimat păreri că acest capitol este o adnotație a unui scrib care a vrut să-și etaleze cunoștințele sale despre perși, copiind pe Hippocrates[1] *în privința influenței mediului asupra caracterelor*[2]*.*

Cartea a IX-a, care încheie opera lui Herodot, suscită o întrebare : cum se explică biruința elenilor asupra colosului persan ? Doi factori principali i-au favorizat pe eleni în această ciocnire. Primul este idealul care i-a călăuzit în luptă. În vreme ce oștirea persană a fost alcătuită din oameni recrutați cu forța, pe care soarta Persiei îi preocupa prea puțin, oastea elenilor era animată de adînci sentimente patriotice, conștientă că de acțiunea ei atîrnă libertatea sau robia neamului și a pămîntului strămoșesc. Al doilea factor este nivelul de dezvoltare al forțelor de producție. Ellada acelor timpuri și în special cetățile Sparta și Atena atinseră, în preajma războaielor medice, un nivel relativ ridicat de dezvoltare economică și socială, în vreme ce statul pers, care ținea încătușate între granițele sale multe triburi și popoare, constituia o frînă în calea dezvoltării forțelor de producție[3]*.*

În sfîrșit, cartea a IX-a mai ridică problema dimensiunii operei lui Herodot. Citind ultima parte a Istoriilor*, se pune întrebarea : oare autorul războaielor medice și-a terminat opera ? Oare ceea ce ni se prezintă azi ca ultim capitol constituie limita pînă la care a vrut autorul să ajungă sau nu a apucat să-și încheie lucrarea ?*

Există unele bănuieli că lucrarea nu ar fi terminată ; ele provin în special din promisiunile pe care le face Herodot că va reveni asupra unor subiecte abia atinse sau mai pe scurt tratate, dar nu mai revine. Astfel, de pildă, în cartea I, cap. CLXXXIV promite să reia și să dezvolte ’Ασσύριοι λόγοι Povestirile asiriene, *la fel spune în cartea a II-a, cap. CLXI, despre* Λιβυκοὶ λόγοι Povestirile libyene. *În cartea a VII-a, cap. CCXIII, făgăduiește că va arăta de ce Athenadas din Thrachis a ucis pe Ephialtes, dar nu se ține de cuvînt.*

În afara acestor planuri neîmplinite, fraza finală din capitolul CXXI poate duce la aceeași concluzie. Astfel κατὰ τὸ

[1] Περὶ ἀέρων, 24, vezi adnotația lui Stein la acest capitol.
[2] Ph. E. Legrand, *Hérodote*, livre IX, Paris, 1954, Notice, p. 75 și urm.
[3] *Istoria universală*, vol. II, p. 24.

ἔπος τοῦτο οὐδὲν ἐπὶ πλέον τούτων ἐγένετο *„în acest an nu s-a întîmplat nimic mai mult decît acestea". După felul în care s-a exprimat ideea, te-ai aștepta la o continuare a ceea ce s-a petrecut în anul următor. Dar această completare nu urmează. Ultimul eveniment relatat din conflictul dintre greci și „barbari" este luarea Sestosului.*

Împărtășind părerea lui Ph. E. Legrand [1], *cu toate dificultățile care se ridică din semnalările de mai sus, considerăm opera lui Herodot încheiată. Cînd a scris, autorul războaielor medice a compus istorioare independente, acei* λόγοι *despre care s-a mai vorbit ; nu se știe dacă, la unirea lor într-un singur corp, n-a făcut o selecție, omițînd ceea ce socotea mai puțin legat de conflictul greco-„barbar", alegînd ceea ce putea să se justifice prin prisma acestui conflict. Dar cum, nu numai în concepția lui Herodot, ci și a tuturor contemporanilor săi, învrăjbirea dintre greci și „barbari", dintre Ellada și Asia era veșnică, el putea să se oprească unde voia. De ce totuși luarea Sestosului să constituie acțiunea finală povestită de Herodot ? Pe țărmul tracic mai existau cetăți pe care le mai stăpîneau încă perșii. Orașul Sestos, în mintea grecilor din antichitate, constituia poarta invaziei barbare ; între Sestos și Abydos a fost legat podul de vase peste care s-a scurs în Europa oastea perșilor ; lîngă Sestos, la un capăt al acestei punți, Xerxes și-a trecut în revistă oștile, vreme de șapte zile și șapte nopți. De aceea cucerirea acestui pilon de la „barbari" însemna zăgăzuirea puhoiului persan, închiderea capului de drum pe care el s-a scurs înspre Ellada. În felul acesta privind lucrurile, ocuparea Sestosului poate constitui foarte bine, în istoria războaielor dintre greci și perși, sfîrșitul operei, ca o reflectare a deznodămîntului acestui conflict* [2]. *Cît privește nerespectarea promisiunilor, fie că Herodot a compus ceea ce și-a propus dar a eliminat unele părți în momentul închegării istorioarelor într-o operă unitară, uitînd să mai scoată din textul rămas cuvintele prin care le anunța în viitor, fie că a omis să le mai scrie ; ultima posibilitate e mai puțin probabilă,*

[1] Exprimată în Notița la cartea a IX-a, p. 77 și urm.

[2] Pentru că luarea Sestosului este opera exclusiv a atenienilor, în amintirea acestei victorii, Xanthippos a închinat trofeele luate aici zeului de la Delfi, expunîndu-le într-un portic care dădea în Calea Sacră. Vezi P. Amandry, *Le portique des Athéniens à Delphes*, în „Bulletin de Correspondance hellénique", LXX, 1946, p. 18.

deoarece se presupune că Herodot, care și-a citit în public părți din lucrare, a făcut și o lectură integrală a operei, după ce i-a dat forma finală. Sînt multe probleme care ar mai putea suscita discuții în această privință ; ele depășesc însă caracterul acestei notițe.

*

Izvoarele care i-au furnizat lui Herodot informații pentru evenimentele cuprinse în cartea a IX-a sînt culese în mare parte la Atena. Am semnalat anterior că expunerea bătăliei de la Plateea, în special comportarea lacedemonienilor și a lui Pausanias în această bătălie, a fost expusă după o versiune ateniană. La Atena, poate în cercul lui Pericles, a aflat Herodot despre lupta de la Mycale (cap. CII), despre opoziția atenienilor față de părerea de a-i strămuta pe ionieni din Asia în Europa (cap. CVI). Aici i s-a povestit că atenienii singuri au atacat Chersonesul (cap. CXIV), singuri au cucerit orașul Sestos (cap. CXIV, CXVII—CXVIII) unde i-a condus Xanthippos, ruda lui Pericles, refuzînd propunerile corupătoare ale lui Artayctes (cap. CXX). De la veteranii oștirii lui Xanthippos a cules informații despre Euenios (cap. XCIII—XCIV) pe care vraciul oștirii, Deiphonos, îl prezentase ca pe tatăl său ; la fel, amănuntele despre sicyonianul Perilaos (cap. CIII), despre Hermolycos (cap. CV) și despre Oiobazos, care a adus la Sestos cablurile podului de vase (cap. CXVIII—CXIX) la Atena, le-a putut auzi Herodot de la bătrînii care au luat parte la bătăliile de la Mycale și Sestos, sau de la descendenții lor ; la Milet se mai povestea probabil și pe vremea lui Herodot despre fărădelegile lui Artayctes și despre sfîrșitul lui nenorocit (cap. CXVI) ; la Halicarnas, i s-a vorbit despre conflictul care s-a ivit între un nobil pers și Masistes, fratele regelui, pe care l-a apărat un om din Halicarnas cu numele Xeinagoras, fiul lui Praxilaos.

Informații a cules și în Samos despre Hegesistratos, despre delegația samiană la regele Spartei (cap. XC), despre patriotismul samienilor care au dezlegat pe prizonierii atenieni (cap. XC). Întîmplarea minunată cu peștii sărați a auzit-o Herodot probabil în Hellespont (cap. CXX).

În general, se poate afirma că această parte a operei, cu foarte mici excepții, își are cea mai importantă sursă de infor-

mație în mărturiile celor care au participat direct la evenimente, ale martorilor oculari, sau ale fiilor acestora. Herodot a călcat aproape pe toate meleagurile care au constituit cîmpul de acțiune al acestor întîmplări, izvorul de bază fiindu-i, așa după cum s-a mai arătat, Atena.

*

În încheiere, încă puține cuvinte. Criticile care i s-au adus lui Herodot, din antichitate pînă în zilele noastre, au fost multe și felurite. Unii au despicat adesea în patru firul fiecărei povestiri, bucuroși să descopere noi inexactități și lipsuri. Alții, judecîndu-l prin prisma istoricului modern, i-au negat lui Herodot orice merit documentar. Nu s-a găsit însă unul care să nu-i fi parcurs cu plăcere opera, să nu se fi simțit cucerit de povestirea sa. Cu tot balastul de anecdote, mituri, curiozități care își au însemnătatea lor în istoria civilizației, Herodot nu a neglijat, cît i-a stat în putință, faptele reale. Ele rămîn cel mai prețios izvor pentru evenimentele războaielor medice și pentru cunoașterea diverselor neamuri și popoare de pe vremea sa, precum și a stadiului lor de dezvoltare. Curiozitățile care l-au atras, și pentru care spiritul critic modern i-a adus multe imputări, ne trezesc și nouă un viu interes. Scurgerea lină a povestirii, trecerea pe nesimțite de la un episod la altul, de la o istorioară la alta, fură pe cititorul cel mai pretențios, ca un roman istoric menit să întipărească mai adînc în aducerea aminte a oamenilor neamuri, eroi și fapte pe care consemnările seci ale științei nu sînt în stare să le evoce cu aceeași putere.

Apropiindu-ne de sfîrșitul operei, regretăm că „povestea" s-a terminat atît de repede; ne place la fel de mult și ceea ce a scris și cum a scris. Din opera întreagă se desprinde chipul măreț al creatorului ei: sfătos, serios și sincer, el zîmbește parcă tuturor cu înțelegere, ca omul care, adunînd multă înțelepciune, predomină peste veacuri ca un adevărat părinte al istoriei.

I Mardonios, pornind din Thessalia, își conduse în grabă oștirea împotriva Atenei, îndată ce Alexandros se reîntoarse și-i împărtăși răspunsul atenienilor [1]. În drum, de peste tot pe unde trecea, Mardonios lua cu el oameni la arme. Șefii Thessaliei, departe de a se sinchisi de faptele lor de pînă atunci, îl ațîțau încă și mai mult pe pers. Ba Thorax [2] din Larisa [3] îl însoți pe Xerxes [4] în fuga sa și atunci, în chip fățiș, îi lăsă lui Mardonios cale liberă împotriva Elladei [5].

II Cînd oștirea sosi de pe drum în Beoția, thebanii îl opriră la ei pe Mardonios și-l sfătuiră spunîndu-i că nu se află loc [6] mai potrivit pentru așezarea taberei decît ținutul lor; de aceea, ei îl rugară să nu plece mai departe, ci, statornicindu-se aci, să lucreze în așa fel ca să subjuge întreaga Elladă fără luptă. Într-adevăr, a-i stăpîni cu forța pe eleni, cîtă vreme se înțeleg, tocmai pe ei care și înainte erau uniți în gînd, este o treabă anevoioasă chiar pentru toți oamenii la un loc. „Dar dacă vei face ceea ce te povățuim noi — continuară ei să-i vorbească — tu vei sfărîma fără trudă toate acele puternice hotărîri ale lor. Trimite doar bani bărbaților care se află la putere în diferitele cetăți și, prin banii dăruiți, tu vei dezbina Ellada; de aici, ușor îi vei răsturna, împreună cu partizanii tăi, pe cei care nu au la inimă treburile tale".

III Acesta a fost, prin urmare, sfatul lor. Mardonios însă nu le dădu ascultare, pentru că avea cuibărită în inimă o dorință aprigă de a cuceri pentru a doua oară Atena, atît din nechibzuință, cît și în nădejdea că va [putea] aduce la cunoștința regelui, care se afla la Sardes, prin torțe aprinse din insulă în insulă, că se află în stăpînirea Atenei. Dar de data aceasta, ajungînd în Attica, el nu găsi nicăieri pe atenieni, ci auzi că cei mai mulți dintre ei sînt la Salamina și pe corăbii, astfel că luă cetatea pustie. De la ocuparea ei de către rege și pînă la această campanie a lui Mardonios care i-a urmat au trecut zece luni [7].

IV Cînd Mardonios ajunse în Atena, trimise la Salamina pe Murychides, un om din Hellespont, ca să le facă atenienilor aceleaşi propuneri pe care le făcuse şi Alexandros din Macedonia. El trimise acest mesaj pentru a doua oară, deşi cunoştea gîndurile neprietenoase ale atenienilor, pentru că trăgea totuşi nădejdea că ei se vor trezi din rătăcirea lor, ţinînd seama că întreaga Attică era cucerită prin arme şi se afla acum sub stăpînirea sa. Deci pentru aceste pricini l-a trimis pe Murychides la Salamina [8].

V Solul, ajungînd în faţa Sfatului [9], îi împărtăşi cuvintele lui Mardonios. Unul din membrii adunării, Lykides, spuse că lui i se pare mai de folos să primească propunerea pe care le-o aducea Murychides şi s-o înfăţişeze apoi poporului; aceasta a fost, aşadar, părerea lui, fie că a fost cumpărat cu bani de Mardonios, fie că aşa-i era plăcerea; atenienii însă, înfuriindu-se îndată cumplit, unii din adunare, alţii dinafară, care cum aflară, îl înconjurară pe Lykides [10] şi începură să arunce în el cu pietre; pe Murychides din Hellespont îl lăsară însă să plece sănătos. În vreme ce zarva din jurul lui Lykides începu să fiarbă la Salamina, femeile atenienilor auziră şi ele de întîmplare şi, îmboldindu-se între ele şi luîndu-se una după alta, plecară din propriul lor îndemn la casa lui Lykides şi azvîrliră cu pietre în femeia şi în copiii lui.

VI Iată acum în ce împrejurări au trecut atenienii în Salamina. Cîtă vreme aşteptau să le vină oştire din Pelopones ca să le dea ajutor, ei nu se clintiră din Attica; dar, cum spartanii tărăgănau lucrurile şi se arătau nepăsători, iar duşmanul năvălitor se zvonea că se află acum în Beoţia, în asemenea împrejurare, ei îşi cărară toate lucrurile şi trecură ei înşişi în Salamina. În acelaşi timp trimiseră soli [11] la Sparta, întîi pentru a le imputa lacedemonienilor că au privit cu nepăsare năvălirea barbarului în Attica şi nu l-au întîmpinat alături de ei în Beoţia, apoi ca să le amintească cîte daruri le-a făgăduit lor persul dacă îşi vor strămuta hotărîrea şi, în sfîrşit, ca să le aducă la cunoştinţă că, dacă nu-i sprijină, ei vor găsi şi singuri un mijloc de scăpare.

VII Lacedemonienii, în acea vreme, se aflau tocmai la un praznic; sărbătoreau Hyakinthiile [12] şi ţineau cu tot dinadinsul să împlinească toate ceremoniile în cinstea zeului; totodată zidul [13] pe care şi-l înălţau în Istm nu mai avea decît acoperişul de pus. Solii din Atena, îndată ce au sosit la Sparta — împreună cu ei veniră şi soli din Megara şi din Plateea —, înfăţişîndu-se înaintea eforilor, vorbiră precum urmează: „Ne-au trimis atenienii ca să vă spunem că regele mezilor ne lasă nouă pămîntul nostru şi mai vrea să ne facă aliaţii lui cu drepturi deopotrivă şi asemănătoare, fără viclenie şi înşelătorie; ba, pe deasupra, doreşte să ne adauge în dar la pămîntul nostru şi un altul, pe care o să-l alegem noi înşine. Dar noi, pentru că cinstim pe Zeus Hellenios şi socotim o faptă netrebnică să trădăm Ellada, n-am primit propunerea, ci am aruncat-o departe de noi, cu toate că sîntem neîndreptăţiţi de eleni şi părăsiţi de ei în chip trădător şi, mai mult, cu toate că sîntem convinşi că am fi mai în cîştig să cădem la învoială cu persul decît să-l înfruntăm; dar noi, de bună voie, nu vom aluneca niciodată spre vreo înţelegere cu el; în acest fel, purtarea noastră faţă de ceilalţi eleni se vădeşte întru totul cinstită. În schimb voi, care odinioară aţi fost cuprinşi de mare spaimă ca nu cumva să cădem la înţelegere cu persul, după ce aţi aflat limpede gîndul nostru — că noi în nici un chip nu vom trăda Ellada — şi pentru că zidul care se întinde peste Istm vă este spre sfîrşite, nu mai ţineţi de loc seama de atenieni; cu toate că aţi căzut la învoială cu noi să-l întîmpinăm pe pers în Beoţia, ne-aţi trădat şi aţi privit cu nepăsare năvălirea barbarului în Attica. De aceea, în clipa de faţă, atenienii sînt mîniaţi pe voi, pentru că nu v-aţi purtat cum se cuvine. Acuma ei cer să le trimiteţi împreună cu noi, în cea mai mare grabă, o oştire ca să întîmpinăm pe barbar în Attica, de vreme ce ne-a scăpat s-o facem în Beoţia; cel mai potrivit loc pentru bătălie, în ţinutul nostru, este cîmpia Thria“ [14].

VIII Cînd auziră eforii aceste cuvinte, îi amînară cu răspunsul pentru ziua următoare, iar în ziua care a urmat, pe cealaltă zi; şi aşa s-au petrecut lucrurile mereu vreme de zece zile, amînîndu-i de pe o zi pe alta; în acelaşi timp, ei ridicau mai departe zidul în Istm, fiind foarte zoriţi toţi pe-

loponesienii ; şi astfel curînd lucrarea le era aproape terminată. Eu nu sînt în stare să arăt motivul pentru care spartanii, la sosirea în Atena a lui Alexandros din Macedonia, s-au zbătut atît de mult ca nu cumva atenienii să treacă de partea mezilor, în schimb, de data aceasta, nu i-a muncit nici o grijă. Pricina nu poate fi alta decît că Istmul le era acum zidit şi nădăjduiau că nu vor mai avea nevoie de atenieni, în vreme ce, la venirea lui Alexandros în Attica, zidul nu le era încă ridicat; ei se apucară după aceea de lucru, înspăimîntaţi peste măsură de perşi.

IX Dar iată cum s-a împlinit sorocul răspunsului şi al plecării spartanilor : în ajunul ultimei întruniri care urma să aibă loc, Chileos, un bărbat din Tegea, unul dintre străinii care se bucurau de cea mai mare trecere la Sparta, află de la efori întreaga propunere pe care le-au făcut-o atenienii. După ce le ascultă cuvintele, Chileos le vorbi aşa : „Iată cum stau lucrurile, efori : dacă atenienii nu ţin seama de noi, ci se aliază cu barbarul, chiar dacă peste Istm se înalţă un zid puternic, porţi largi i se deschid persului spre Pelopones [prin altă parte]. De aceea primiţi propunerea mai înainte ca atenienii să ia o altă hotărîre, pricinuind astfel căderea Elladei".

X Acesta-i era, prin urmare, sfatul. Eforii, luînd aminte la vorbele lui, dintr-o dată, fără să spună ceva solilor [15] sosiţi din cetăţi, trimiseră încă în toiul nopţii, sub comanda lui Pausanias, fiul lui Cleombrotos, 5 000 de spartani (poruncind totodată să fie înrolaţi cîte şapte hiloţi [16] de fiecare cap de om). De fapt, comanda îi revenea lui Pleistarchos, fiul lui Leonidas ; dar Pleistarchos era încă copil, iar Pausanias, tutorele şi vărul lui. Cleombrotos, tatăl lui Pausanias şi fiul lui Anaxandrides, nu mai era în viaţă, ci îşi sfîrşise zilele nu multă vreme după ce a adus înapoi din Istm oştirea care ridicase zidul. Cleombrotos a retras oastea din Istm pentru că, în timp ce aducea jertfă în vederea împotrivirii faţă de pers, soarele s-a întunecat pe cer [17]. Pausanias, la rîndul său, luă ca părtaş la conducere pe Euryanax, fiul lui Dorieus, un bărbat din aceeaşi familie cu el.

XI Prin urmare, aceşti ostaşi, împreună cu Pausanias, au ieşit din Sparta. Solii, cînd se făcu ziuă, fără să ştie ceva de

plecarea lor, se înfăţişară înaintea eforilor, avînd de gînd să meargă apoi fiecare în patria sa. Şi, păşind înaintea lor, le vorbiră precum urmează : „O, lacedemonieni, voi staţi acasă, sărbătoriţi Hyakinthiile şi vă desfătaţi, părăsind pe aliaţi ; atenienii, cum sînt neîndreptăţiţi de voi şi sînt lipsiţi de ajutoare, se vor descurca cu persul aşa cum vor putea. Iar după ce vom găsi o ieşire — e limpede că [în acest caz] o să ne facem aliaţii regelui — vom lua parte alături de el la război împotriva acelei ţări spre care ne vor duce perşii ; abia atunci vă veţi da seama care vor fi urmările pentru voi". La aceste cuvinte ale solilor, eforii le răspunseră sub jurămînt că [oştirea spartană] se află acum — după cîte cred ei — la Orestheion [18], în drum împotriva străinilor ; căci ei îi numeau pe barbari „străini". Solii, cum nu ştiau nimic, cerură desluşiri asupra vorbei ce-o rostiră şi, iscodindu-i, aflară tot ce s-a petrecut ; atunci, cuprinşi de mirare, se luară pe urmele oştirii, cît mai repede cu putinţă ; de asemenea, dintre periecii lacedemonieni, plecară împreună cu ei 5 000 de hopliţi, unul şi unul [19].

XII Aceştia, deci, grăbeau pasul spre Istm.

Argienii, îndată ce aflară de plecarea oştirii din Sparta în frunte cu Pausanias, trimiseră în Attica un sol, căutîndu-l pe cel mai bun alergător, deoarece încă mai înainte îi făgăduiseră lui Mardonios că-l vor opri pe spartan să iasă din ţara sa ; solul, îndată ce-a ajuns la Atena, spuse următoarele : „Mardonios, m-au trimis argienii ca să-ţi aduc de ştire că din Lacedemona a ieşit tineretul şi că argienii nu sînt în stare să-l oprească (să nu iasă). În faţa acestor fapte, tu caută şi cugetă bine".

XIII Solul, după ce a rostit cuvintele de mai sus, s-a întors. Mardonios, la auzul acestor veşti, nu simţi de loc imboldul de a rămîne în Attica. Înainte de a primi ştirea, el stătea şi aştepta, dorind să vadă care este planul atenienilor şi ce anume au ei de gînd să facă ; de aceea, nici pagube n-a pricinuit, nici n-a cotropit pămîntul Atticei, nădăjduind tot timpul că va ajunge la înţelegere cu ei. Dar, pentru că nu reuşi să-i înduplece, cînd află tot ce se puse la cale, mai înainte ca soldaţii de sub comanda lui Pausanias să fi trecut Istmul, el se retrase pe nesimţite dînd foc Atenei, doborînd

la pămînt şi dărîmînd de-a valma zid, casă sau templu, pe unde se mai afla vreunul în picioare. El se retrase din următoarele motive: în primul rînd, pentru că Attica nu era locul potrivit pentru luptele de cavalerie, apoi deoarece, în cazul că ar fi fost înfrînt în luptă, cale de retragere nu avea decît prin vreo trecătoare [20], unde îi putea tăia drumul chiar o mînă de oameni; se hotărî deci să se întoarcă la Theba şi să desfăşoare acolo bătălia în preajma unui oraş prieten şi într-un ţinut potrivit pentru cavalerie.

XIV Mardonios se retrase din Attica; dar, în vreme ce se afla încă pe drum, primi vestea că a sosit la Megara o altă [21] oştire de înaintaşi [formată din] 1 000 de lacedemonieni. Aflînd aceste noutăţi, el stătu iar să cugete, nădăjduind că va putea pune cumva mîna mai întîi pe aceştia. Făcînd deci cale-ntoarsă, el îşi conduse oastea spre Megara, iar cavaleria, luînd-o înainte, năvăli pe pămîntul Megarei; acesta a fost punctul cel mai depărtat din Europa, înspre soare-apune [22], în care a ajuns oastea persană.

XV După aceea, lui Mardonios i se dădu de ştire că elenii se află adunaţi grămadă în Istm [23]. Aşa că el plecă iar înapoi prin Dekeleia [24]. Şefii confederaţiei beoţiene trimiseră după asopienii [25] vecini, iar aceştia îi arătară [lui Mardonios] calea spre sphendalieni [26], apoi de aici, spre Tanagra; după ce şi-a petrecut o noapte la Tanagra, în ziua următoare, Mardonios porni spre Scolos [27] şi ajunse, în sfîrşit, pe pămînt theban. Aici, cu toate că thebanii erau de partea mezilor, el rase de arbori cîmpia [28], nu din duşmănie faţă de ei, ci dintr-o mare nevoie, vrînd să-şi construiască o fortăreaţă pentru tabără; dacă în timpul bătăliei ar ajunge la ceea ce n-ar vrea, aceasta să-i slujească de adăpost. Împrejmuirea de lemn înconjura tabăra începînd de la Erythrai [29], pe lîngă Hysiai, o lua apoi la vale pe pămîntul Plateei, întinzîndu-se pe lîngă fluviul Asopos; palisada nu era construită pe toată această întindere, ci fiecare latură a ei era cam de zece stadii, cel mult. În vreme ce barbarii erau prinşi în asemenea muncă, Attaginos, fiul lui Phrynon, un bărbat din Theba, după pregătiri măreţe, pofti în ospeţie pe Mardonios însuşi şi pe 50 de perşi, dintre cei mai de vază; aceştia primiră invitaţia. Ospăţul se ţinu la Theba.

XVI Cele ce urmează eu le-am aflat de la Thersandros, un bărbat din Orchomenos, unul dintre cei mai bine văzuţi oameni din Orchomenos. Îmi spunea Thersandros că a fost poftit şi el de Attaginos la acest ospăţ, deoarece au fost invitaţi şi dintre thebani vreo 50 de bărbaţi; la masă oaspeţii nu erau aşezaţi despărţiţi, ci pe fiecare pat cîte un pers şi un theban. După ce se ospătară, în vreme ce se îndeletniceau cu băutura, persul care se afla pe acelaşi pat cu el, vorbind în limba elenă, îl întrebă din ce parte este, iar el îi răspunse că este din Orchomenos. Acesta îi spuse apoi: „Deoarece acuma tu eşti comeseanul meu şi părtaş la aceeaşi libaţie, vreau să-ţi las amintire un gînd de-al meu, pentru ca, avînd dinainte ştire, să poţi lua măsurile de cuviinţă spre folosul tău. Îi vezi pe aceşti perşi care benchetuiesc şi oastea pe care am lăsat-o în tabără pe malul fluviului? Din toţi aceştia, după scurgerea unui timp scurt, vei vedea doar puţini în viaţă". Asemenea cuvinte rosti persul şi vărsă multe lacrimi. Iar eu, mirîndu-mă de vorbele lui, i-am grăit astfel: „Oare n-ar trebui să destăinui aceste [presimţiri] lui Mardonios şi acelora dintre perşi care se află în cinste imediat după el?" Dar, la cuvintele mele, el îmi zise: „Străine, ceea ce trebuie să se întîmple de la divinitate, omului îi este cu neputinţă să împiedice; căci nimeni nu vrea să dea ascultare celor care spun lucruri vrednice de crezare. Cu toate că mulţi perşi cunoaştem aceste adevăruri, ne continuăm drumul, împinşi de soartă. Aceasta este, de altfel, cea mai urîtă dintre durerile oamenilor, să ai multă minte, dar nici o putere". Prin urmare, cuvintele de mai sus le-am auzit de la Thersandros din Orchomenos; ba pe lîngă acestea, şi următoarele, anume că persul a rostit asemenea vorbe în faţa oamenilor lor, înainte de a se da lupta de la Plateea.

XVII În vreme ce Mardonios poposea cu tabăra în Beoţia, toţi ceilalţi eleni care locuiau în părţile acelea şi cîţi ţineau cu mezii îi puseră acestuia la îndemînă oştire şi năvăliră împreună cu el împotriva Atenei; singuri focidienii [30] nu-l însoţiră, cu toate că şi ei slujeau întru totul pe mezi, dar nu de bună voie, ci de nevoie. Într-adevăr, nu la multe zile, după sosirea la Theba, lui Mardonios i se înfăţişară 1 000 de hopliţi de ai acestora; în fruntea lor se afla Harmokydes, unul dintre cetăţenii cei mai de cinste. Cînd sosiră şi ei la

Theba, Mardonios, trimițînd niște călăreți în întîmpinarea lor, le porunci să stea ceva mai la o parte pe cîmpie. Cum ei făcură întocmai, îndată se ivi întreaga cavalerie [persană]. După aceea, un zvon se răspîndi prin oastea elenă aflată cu mezii, că armata de cavalerie e pe cale să-i atace pe focidieni cu săgeți; același zvon se răspîndi și printre focidieni. Într-o astfel de împrejurare, strategul Harmokydes îi încurajă pe ai săi, vorbindu-le așa: „O, focidieni, e limpede că acești oameni au de gînd să ne prăpădească în mod vădit, defăimați fiind de thessalieni, după cîte îmi închipui. Acum, deci, fiecare dintre voi trebuie să dea dovadă de curaj, pentru că este mai bine să murim făcînd ceva pentru a ne apăra viața, decît să ne lăsăm să pierim de o soartă atît de rușinoasă. Dimpotrivă, să afle fiecare dintre ei că, barbari fiind, au urzit un măcel împotriva unor bărbați eleni".

XVIII El cu aceste cuvinte i-a îmbărbătat. Într-adevăr, călăreții, după ce-i încercuiră, se năpustiră asupra lor, gata să-i prăpădească; ei stăteau cu lăncile întinse ca pentru aruncat, ba cîte unul, ici-colo, o și zvîrli pe a lui. Dar focidienii le ținură piept, unindu-se peste tot și alcătuind rînduri cît mai dese cu putință. Apoi iată că, peste puțin, călăreții făcură stînga-mprejur și galopară în retragere. Acum eu n-aș putea să spun în mod sigur nici dacă ei i-au atacat la cererea thessalienilor cu gînd să-i piardă pe focidieni, iar cînd i-au văzut gata de apărare, temîndu-se de o eventuală înfrîngere, făcură cale-ntoarsă (cum le-o fi dat poruncă Mardonios), nici dacă au vrut doar să le încerce curajul. După ce cavaleria a plecat, Mardonios, trimițînd la focidieni un crainic, le vorbi prin el așa [31]: „Curaj, focidieni! V-ați arătat bărbați de ispravă nu cum mi s-a spus despre voi. Și acum, războiul [care începe] purtați-l cu rîvnă, pentru că în binefaceri nu mă veți da bătut nici pe mine, nici pe rege". Întîmplările cu focidienii cam atîtea au fost.

XIX [32] Lacedemonienii, cînd ajunseră în Istm, își așezară acolo tabăra. Iar cînd aflară de fapta lor și ceilalți peloponesieni, cărora le era pe plac o pricină mai dreaptă, și cînd văzură ieșirea spartanilor, nu socotiră drept ca ei să lipsească din campania (lacedemonienilor); din Istm, așadar, cum jertfele erau bineprevestitoare, porniră împreună și sosiră la Eleusis; pentru că și jertfele aduse aici prevesteau tot bine, plecară mai departe; împreună cu ei mergeau și cîțiva atenieni care veniseră din Salamina și se uniră cu ei la Eleusis. Cînd ajunseră la Erythrai, în Beoția, aflară că barbarii și-au așezat tabăra pe rîul Asopos; la această știre, ei luară poziție în fața lor la poalele Citheronului.

XX Pentru că elenii nu coborau pe cîmpie, Mardonios trimise împotriva lor întreaga cavalerie, a cărei comandă o avea Masistios, numit de eleni [33] Makistios [34], un om cu mare trecere la perși; el avea un cal din Nesaia [35] cu frîu de aur și, altfel, împodobit frumos de tot. Cînd călăreții porniră în goană împotriva elenilor, se năpustiră asupra lor pe escadroane și, atacîndu-i, le pricinuiră mari pierderi, iar pe deasupra, îi numiră femei.

XXI Din întîmplare, megarienii se aflau în locul cel mai ușor de atacat dintre toate și înaintarea cavaleriei se făcea cu osebire pe aici. Atunci megarienii, strîmtorați de atacul cavaleriei, trimiseră un sol la strategii elenilor, iar după ce solul sosi la ei, le vorbi după cum urmează: „Megarienii vă spun acestea: noi, aliații voștri, nu sîntem în stare să ținem piept singuri cavaleriei persane, cîtă vreme ocupăm această poziție în care am fost așezați la început; pînă în prezent, noi am făcut totuși față prin stăruință și vitejie, cu toate că am fost striviți de forța lor; acuma însă, dacă nu veți trimite alți oameni să ne înlocuiască pe poziție, să știți că noi vom părăsi linia de bătaie". El, deci, aceste vești le aduse. Atunci Pausanias îi încercă mai întîi pe eleni dacă nu cumva ar dori vreunii să plece de bună voie în acel loc și să-i schimbe pe megarieni. Dar cum nimeni nu voia, primiră atenienii și, dintre aceștia, cu osebire cei 300 de soldați, fruntea oștirii, pe care îi comanda Olympiodoros [36], fiul lui Lampon.

XXII Aceștia au fost, așadar, cei care au primit [misiunea] și care, împreună cu arcașii, luînd-o înaintea celorlalți eleni de pe front, s-au așezat pe poziție la Erythrai. După ce ei s-au luptat vreme îndelungată, bătălia a luat sfîrșit după cum urmează. În timp ce cavaleria îi ataca pe escadroane, calul lui Masistios, care se afla în fruntea celorlalți cai, fu

lovit în coastă de o săgeată şi, de durere, el se ridică în două picioare aruncîndu-l la pămînt pe comandant; cînd acesta căzu, atenienii îndată săriră asupra lui, îi prinseră calul, iar pe el îl omorîră cu toată împotrivirea sa, fără să reuşească însă să-l doboare de la bun început, pentru că era echipat astfel: dedesubt purta zale de aur cu solzi, iar peste zale îmbrăcase o manta de purpură [37]; lovindu-l în zale, atenienii nu reuşeau să-l doboare, pînă ce unul, înţelegînd cum stau lucrurile, îl ţinti în ochi; abia atunci el căzu şi muri. Dar aceste întîmplări le scăpară celorlalţi călăreţi, pentru că ei nu-l văzură nici căzînd de pe cal, nici murind şi nici în timpul retragerii şi al plecării nu-şi dădură seama de cele petrecute. Dar cînd, la un moment dat, se opriră pentru popas, imediat constatară cu părere de rău că nu era nimeni în fruntea lor; înţelegînd abia atunci ce s-a întîmplat şi îndemnîndu-se între ei, îşi întoarseră caii, cu toţii de-a valma nădăjduind să-i poată ridica măcar leşul.

XXIII Văzînd atenienii că atacul călăreţilor nu se mai face pe escadroane, ci cu toţii deodată [38], cerură sprijinul întregii oştiri. După ce toată pedestrimea le sări în ajutor, o luptă aprigă se încinse în jurul cadavrului; cîtă vreme cei 300 erau singuri, ei erau mult mai slabi, ba chiar părăsiră, la un moment dat, leşul, dar cînd le veni în ajutor grosul oştirii, cavaleria nu le mai putu ţine piept şi nu reuşi să ridice mortul, ba mai pierdu, pe lîngă el, şi alţi oameni. Apoi, retrăgîndu-se cam două stadii, călăreţii se sfătuiră ce ar trebui să facă; pentru că erau lipsiţi de comandant, luară hotărîrea să se întoarcă la Mardonios.

XXIV Cînd cavaleria sosi în tabără, întreaga oştire, împreună cu Mardonios, ţinu cel mai adînc doliu pentru moartea lui Masistios, tunzîndu-se ei înşişi, tăind de asemenea coama cailor şi a vitelor de povară şi scoţînd din piepturi gemete nesfîrşite; întreaga Beoţie răsuna de jale, pentru că a pierit omul care era, după Mardonios, cel mai de vază înaintea perşilor şi chiar înaintea regelui. Barbarii, deci, cinstiră după datina lor moartea lui Masistios.

XXV Elenii, după ce întîmpinară atacul cavaleriei şi, ţinîndu-i piept, îl respinseră, prinseră încă şi mai mult curaj.

Şi, mai întîi, aşezînd leşul lui Masistios într-un car, îl purtară prin faţa liniilor; într-adevăr, el merita să fie văzut pentru mărimea şi frumuseţea lui; de aceea unii părăseau [39] chiar linia şi se îngrămădeau să-l privească pe Masistios. Apoi luară hotărîrea să coboare la Plateea [40]; ţinutul Plateei părea cu mult mai potrivit pentru aşezarea taberei decît cel al Erythraiei, printre altele, şi pentru că era mai bogat în apă. Ei fură de părere că ar trebui să ajungă în acel ţinut, în apropierea fîntînii Gargaphia [41], care se afla prin partea locului şi acolo să-şi aşeze oştirea în linie de bătaie. Luîndu-şi deci armele, plecară, pe sub poalele Citheronului, prin faţa Hysiei, spre pămîntul Plateei; după ce au sosit acolo, se aşezară în front, pe neamuri, în apropierea fîntînii Gargaphiei şi a sanctuarului închinat eroului Androcrates [42], ocupînd locul împrejmuit de nişte coline nu prea înalte, de o parte, şi de cîmpie, de altă parte.

XXVI Atunci, la ocuparea poziţiei, se iscă un mare schimb de cuvinte între tegeaţi şi atenieni; fiecare dintre ei socotea că este în drept să ocupe aripa cealaltă [43], aducînd în sprijin fapte noi şi vechi. Pe de o parte, tegeaţii spuneau cele ce urmează: „Pe noi toţi aliaţii [44] ne-au considerat totdeauna vrednici de acest loc, în toate războaiele cîte au fost purtate de peloponesieni în comun, atît în vechime cît şi mai de curînd, începînd de pe vremea cînd Heraclizii au încercat, după moartea lui Eurystheus [45], să intre în Pelopones. Atunci am cîştigat acest drept prin următoarea bravură. O dată cînd, sosind în Istm [46] ca să dăm sprijinul nostru, împreună cu aheii şi cu ionienii care locuiau [47] pe atunci în Pelopones, ne-am împotrivit duşmanilor năvălitori, se spune că Hyllos [48] a vestit prin crainic că cele două oştiri n-ar trebui să-şi primejduiască soarta luptînd una cu alta, ci, pe temeiuri hotărîte, să se bată numai cu el un singur om din tabăra peloponesiacă, acela pe care-l vor socoti ei cel mai viteaz. Peloponesienii au văzut de bine să treacă în fapte aceste propuneri; şi atunci ei se legară prin jurămînt încheind următoarea învoială: dacă Hyllos va înfrînge pe conducătorul peloponesienilor, Heraclizii să se statornicească pe meleagurile strămoşeşti, dar dacă el va fi înfrînt, Heraclizii să părăsească din nou aceste ţinuturi, ducînd cu ei şi oştirea, şi, vreme de 100 de ani, să nu încerce să intre în Pelopones.

Atunci, dintre toţi aliaţii a fost ales strategul şi regele nostru, Echemos [49], fiul lui Aeropos, fiul lui Kepheus [50], pentru că el s-a prezentat de bună voie; acesta luă atunci parte la lupta în doi şi îl ucise pe Hyllos. De la acea bravură noi am cîştigat din partea peloponesienilor de pe vremea aceea, printre alte mari cinstiri de care ne bucurăm de atunci neîncetat, şi comanda de totdeauna a celeilalte aripi, în timpul unei campanii făcută cu toţii. Vouă, lacedemonienilor, nu ne împotrivim, ci, dîndu-vă putinţa de alegere, vă lăsăm să deţineţi comanda în care aripă doriţi; dar susţinem cu tărie că nouă ne revine dreptul să o comandăm pe cealaltă, ca înainte vreme. În afară de isprava arătată mai sus, noi sîntem mai în drept decît atenienii să ocupăm acel loc, pentru că am dat lupte multe şi glorioase [51] împotriva voastră, bărbaţi din Sparta, multe şi împotriva altora. Astfel e drept să avem noi cealaltă aripă mai degrabă decît atenienii, pentru că ei nu au fapte pe potriva celor săvîrşite de noi, nici mai proaspete, nici mai vechi".

XXVII Ei asemenea cuvinte rostiră, iar atenienii răspunseră la acestea următoarele: „Ştim că întrunirea de aici a elenilor s-a făcut în vederea luptei împotriva barbarului, şi nu pentru cuvîntări, dar, deoarece tegeatul a deschis discuţia despre faptele frumoase, vechi şi noi, pe care le-am săvîrşit fiecare din părţi de-a lungul veacurilor, ne vedem siliţi să aducem lămuriri în faţa voastră de unde ne revine nouă, oameni de ispravă dintotdeauna, dreptul strămoşesc de a sta mai presus decît arcadienii. În primul rînd, Heraclizii, pe al căror conducător susţin aceştia că l-au ucis în Istm, au fost izgoniţi odinioară de toţi elenii pe la care au trecut cînd fugeau de robia myceniană [52]; atunci numai noi singuri i-am primit şi am înfrînt astfel trufia lui Eurystheus [53], doborînd în luptă, împreună cu ei, pe cei care stăpîneau pe atunci Peloponesul. În al doilea rînd, argienilor care, împreună cu Polyneikes, au pornit împotriva Thebei [54], găsindu-şi acolo sfîrşitul zilelor şi zăcînd neînmormîntaţi, noi, cînd am purtat războiul împotriva cadmeenilor — iată o spunem — le-am ridicat leşurile şi le-am îngropat [55] pe pămîntul nostru, la Eleusis. O altă faptă de vitejie am săvîrşit-o împotriva Amazoanelor [56] care au năvălit o dată de la rîul Thermodont pe pămîntul Atticei; de asemenea, în luptele de la Troia [57]

noi n-am rămas în urma nimănui. Dar nu ajută la nimic să pomenim aceste fapte, pentru că cei care s-au dovedit vrednici atunci, aceiaşi oameni ar putea fi azi lipsiţi de bărbăţie şi, dimpotrivă, cei care au fost slabi pe vremea aceea ar putea să se arate astăzi oameni bravi. Deci, destul despre isprăvile din trecut. Noi, chiar dacă n-am fi înfăptuit nimic, deşi am împlinit fapte multe şi glorioase ca nimeni alţii dintre eleni, merităm să avem această cinste, ba şi altele pe lîngă ea, chiar şi numai în urma biruinţei de la Marathon [58], pentru că atunci noi singuri dintre eleni am luptat, numai cu forţele noastre proprii, împotriva persului şi, apucîndu-ne de o treabă atît de grea, am ieşit totuşi biruitori, învingînd 46 de neamuri. Oare nu sîntem în drept să ocupăm noi acel loc, chiar numai după această biruinţă? Dar, cum nu se cuvine să ne ciorovăim pentru poziţie într-o asemenea împrejurare, sîntem gata să ascultăm de voi, lacedemonienilor, să fim aşezaţi unde şi împotriva cui vi se pare vouă mai potrivit, pentru că, oriunde vom fi puşi, ne vom strădui să fim la înălţime. Comandaţi, şi noi o să vă dăm ascultare".

XXVIII Acesta a fost răspunsul lor. Întreaga tabără a lacedemonienilor strigă atunci într-un glas că ei merită, mai mult decît arcadienii [59], să deţină aripa. Aşa o ocupară atenienii şi le-o luară înainte tegeaţilor.

După aceste certuri, iată cum se aşezară pe poziţie elenii care au sosit mai la urmă, cît şi cei care veniseră la început. În aripa dreaptă, se aflau 10 000 de lacedemonieni; dintre aceştia, cei 5 000 de spartani aveau o gardă de 35 000 de hiloţi uşor înarmaţi, aşezaţi cîte şapte pe lîngă fiecare om. Vecini cu ei, spartanii au ales să stea tegeaţii, şi pentru cinstire, şi pentru vitejia lor; aceştia aveau 1 500 hopliţi. După aceştia erau aşezaţi 5 000 de corintieni, iar lîngă ei au primit poruncă din partea lui Pausanias să stea cei 300 de potideaţi [60] veniţi din Pallene. În continuarea acestora, se aflau 600 de arcadieni din Orchomenos [61]; după ei, 3 000 de sicyonieni. Alături de aceştia, stăteau 800 de epidaurieni; lîngă ei, erau aşezaţi 1 000 de troizenieni [62], iar dincolo de troizenieni, 200 de lepreaţi [63]; după aceştia, 400 de mycenieni şi tirynthieni şi, lîngă ei, veneau la rînd 1 000 de phleiaşi [64]; în continuarea lor, stăteau 300 de hermionieni [65]. După hermionieni se aflau 600 de eretrieni şi

styrieni [66], iar după aceştia, 400 de calcidieni; dincolo de ei, 500 de ambrakioţi [67]. După aceştia îşi aveau locul 800 de leucadieni [68] şi anactorieni [69]; după ei veneau paleenii [70] din Kephallenia, 200 la număr. Dincolo de aceştia erau aşezaţi 500 de egineţi; lîngă ei, stăteau 3 000 de megarieni; în continuarea lor, erau 600 de plateeni; ultimii şi primii erau aşezaţi atenienii, ocupînd aripa stîngă în număr de 8 000 [71]; comanda lor o deţinea Aristeides, fiul lui Lysimachos.

XXIX Toţi aceştia, fără să punem la socoteală cei cîte şapte oameni de pe lîngă fiecare spartan, erau soldaţi greu înarmaţi, atingînd cifra de 38 700; atîţia erau, aşadar, în total hopliţii adunaţi împotriva barbarului. Numărul soldaţilor uşor înarmaţi de pe lîngă contingentul spartan era de 35 000 de oameni, cîte şapte de fiecare spartan, şi toţi echipaţi pentru război; soldaţii uşor înarmaţi de pe lîngă ceilalţi lacedemonieni şi eleni, cîte unul de fiecare bărbat, erau în număr de 34 500 [72].

XXX Numărul tuturor soldaţilor uşor înarmaţi, în stare să lupte, era de 69 500, iar al întregii oştiri elene strînse la Plateea, hopliţi şi uşor înarmaţi la un loc, capabili de luptă, era de 110 000, lipsă 1 800 [73]. Dar cu thespienii [74], cîţi erau prezenţi, se împlineau cele 110 000; într-adevăr, se găseau în tabără şi thespienii care mai rămăseseră în viaţă, în număr de 1 800; ei nu aveau arme grele.

XXXI Aceştia, o dată aşezaţi pe poziţie, staţionau pe rîul Asopos [75]. Barbarii din oastea lui Mardonios, cînd terminară de jelit pe Masistios şi aflară că elenii se găsesc la Plateea, se iviră şi ei curînd pe malurile [76] rîului Asopos, care curge prin acele locuri. Îndată după sosire, Mardonios îi şi rîndui în front pe ai săi, după cum urmează: în faţa lacedemonienilor îi aşeză pe perşi. Şi, deoarece aceştia erau cu mult mai numeroşi [decît potrivnicii lor], fură înşiraţi pe mai multe rînduri. Dar şi aşa ei îi cuprindeau şi pe tegeaţii [din linia potrivnică]. În aşezarea acestora pe poziţie, Mardonios potrivi în aşa fel lucrurile ca în faţa lacedemonienilor să se afle, prin alegere, tot ce avea mai puternic în oştirea sa, iar în dreptul tegeaţilor, ceea ce era mai slab. Rînduiala aceasta o făcu după îndemnul şi după sfatul thebanilor. Dincolo de perşi, hotărî să stea mezii; aceştia se întindeau în faţa corintienilor, a potideaţilor, a orchomenienilor şi a sicyonienilor. În continuarea mezilor, îi aşeză pe bactrieni; aceştia se aflau în dreptul epidaurienilor, al troizenienilor, lepreaţilor, tirynthienilor, mycenienilor şi al phleiaşilor. După bactrieni, îi rîndui pe indieni; ei ocupau locul din faţa hermionienilor, a erethryenilor, a styrienilor şi a calcidienilor. Alături de indieni, îi potrivi pe saki, care acopereau pe ambrakioţi, pe anactorieni, pe leucadieni, pe paleeni şi pe egineţi. După saki, împotriva atenienilor, a plateenilor şi a megarienilor, îi aşeză pe beoţieni, pe locrieni, pe melieni, pe thessalieni şi pe cei 1 000 de focidieni; într-adevăr, nu toţi focidienii ţineau cu mezii, ci unii dintre ei îngroşau rîndurile elenilor strînşi în jurul Parnasului; făcînd de aici incursiuni, ei hărţuiau oştirea lui Mardonios şi pe elenii care erau cu el. De asemenea, tot împotriva atenienilor, îi postă pe macedoneni, precum şi populaţia de la hotarele Thessaliei.

XXXII Neamurile pe care le-am înşirat mai sus erau dintre cele mai de seamă seminţii de sub comanda lui Mardonios, dintre cele mai vestite şi cu cel mai bun renume. Bineînţeles, printre ele se aflau amestecaţi şi oameni de altă seminţie ca frigieni, mysieni, traci, peoni şi alţii, ba chiar şi etiopieni, iar dintre egipteni, aşa-numiţii hermotybieni şi calasirieni [77], înarmaţi cu cuţite; aceştia sînt singurii oameni care se îndeletnicesc cu războiul la egipteni; cum ei erau ostaşi din flotă, Mardonios îi debarcase încă pe vremea cînd se afla la Phaleron; căci, în armata pedestră care a sosit o dată cu Xerxes la Atena, nu erau înrolaţi egipteni. Aşadar barbarii atingeau în total cifra de 300 000, după cum s-a arătat şi mai înainte; numărul elenilor aliaţi cu Mardonios nimeni nu-l cunoaşte (pentru că n-au fost socotiţi), dar, după cîte se poate presupune, eu îmi închipui că s-au strîns ca la 50 000. Aceşti oameni, aşezaţi astfel în front, alcătuiau oştirea pedestră; cavaleria fusese orînduită aparte.

XXXIII După ce toţi aceştia fuseseră aşezaţi în rînduri pe neamuri şi pe unităţi, în ziua următoare, amîndouă taberele aduseră jertfe. La eleni, săvîrşi jertfa Teisamenos, fiul lui Antiochos; acesta lua parte la război în calitate de vraci.

Elean de baştină şi din familia Clytiazilor [78] şi din neamul Iamizilor [79], el a primit mai tîrziu cetăţenia spartană. Într-adevăr, o dată pe cînd Teisamenos [80] cerceta oracolul de la Delfi în legătură cu urmaşii săi, Pythia îi răspunse că va dobîndi cinci biruinţe dintre cele mai mari. El, tălmăcind atunci greşit oracolul, se dedică exerciţiilor fizice cu gîndul că va cîştiga victorii gimnice. Instruindu-se deci la pentathlon, într-un concurs ţinut cu Hieronymos din Andros [81], îi lipsea doar o singură luptă de atleţi, pînă să cîştige victoria olimpică. Lacedemonienii însă, înţelegînd că oracolul ce i s-a dat lui Teisamenos se referea nu la victorii gimnice, ci de arme, încercară să-l înduplece pe Teisamenos, momindu-l cu bani, să ia comanda în războaie, alături de regii lor din familia Heraclizilor. Acesta, văzînd că spartanii ţin cu tot dinadinsul să-i cîştige prietenia şi înţelegînd bine dedesubtul, îşi urcă preţul, spunîndu-le că va primi propunerile lor numai dacă îi vor da cetăţenia, făcîndu-i deopotrivă parte la toate drepturile; dar pentru orice altă plată, nu primeşte. Spartanii, la început, cînd l-au auzit, s-au mîniat şi au renunţat cu totul la dorinţa lor; dar pînă în cele din urmă, cînd teama cumplită de această expediţie persană atîrna deasupra lor, s-au învoit să-i dăruiască cetăţenia. Cînd văzu că ei s-au întors, el le arătă că, de data aceasta, nu se mai mulţumeşte cu atîta, ci pretinde ca şi fratele său, Hegias, să devină spartan, pe aceleaşi temeiuri ca el.

XXXIV Spunînd acestea, el îl imita pe Melampus, ca să facem o apropiere între unul care cere regatul şi altul, cetăţenia. Într-adevăr şi Melampus [82], cînd femeile din Argos au fost stăpînite de furii şi argienii îi propuseră plată ca să vină din Pylos să mîntuie femeile lor de boală, el a pretins ca răsplată jumătate domnia. Dar fiindcă argienii nu consimţiră şi se retraseră, iar în vremea aceasta tot mai multe femei fură atinse de boală, la o asemenea strîmtoare, lăsînd din ale lor, ei se duseră să-i dăruiască lui Melampus ceea ce pretindea. Dar atunci, cînd văzu că ei s-au întors, el căută să cîştige şi mai mult, spunîndu-le că, dacă nu-l fac părtaş la a treia parte din domnie şi pe fratele său, Bias, nu va împlini dorinţa lor. Iar argienii, împinşi de nevoie, se învoiră şi pe aceste temeiuri.

XXXV La fel şi spartanii, pentru că aveau mare nevoie de Teisamenos, primiră întru totul condiţiile lui. Aşadar, cum ei se învoiră şi în privinţa unor astfel de pretenţii, Teisamenos Eleanul, în calitate de vraci, a cîştigat pentru ei, după ce a devenit spartan, cinci victorii [83] dintre cele mai măreţe. Într-adevăr, aceşti fraţi, singurii dintre toţi oamenii, au primit cetăţenia la spartani. Iar cele cinci victorii au fost cîştigate după cum urmează: cea dintîi a fost victoria de la Plateea; a urmat apoi biruinţa de la Tegea împotriva tegeaţilor şi a argienilor; după ea, a venit la rînd victoria de la Dipaia [84] împotriva tuturor arcadienilor, în afară de mantineieni şi apoi victoria de la Istm în Messenia; în sfîrşit, ultima a fost biruinţa de la Tanagra asupra atenienilor şi a argienilor. Cu aceasta din urmă s-a împlinit numărul de cinci victorii.

XXXVI Prin urmare, acest Teisamenos, adus de spartani, slujea ca profet în oastea elenilor pe cîmpul de la Plateea. Jertfele aduse se arătau prielnice dacă ei se menţin în starea de apărare; nu tot aşa însă, în cazul că trec rîul Asopos şi pornesc bătălia.

XXXVII De asemenea nici lui Mardonios, care era nerăbdător să înceapă bătălia, jertfele nu i se arătau prielnice, decît dacă rămîne în starea de apărare. El se slujea tot de jertfe elene, avînd ca proroc pe Hegesistratos, care era un om din Elida şi cel mai de vază dintre Telliazi [85]. Pe acesta, spartanii, înainte de întîmplările pomenite acum, îl prinseră şi-l puseră în lanţuri ca să-l omoare, pentru că induraseră din partea lui multe şi josnice ticăloşii. El, într-o astfel de nenorocire, cînd însăşi viaţa îi era în joc şi cînd era gata să suporte cele mai îngrozitoare chinuri mai degrabă decît moartea, a săvîrşit o faptă mai presus de puterea cuvîntului. Cum fusese legat la picioare în cătuşe de lemn încercuite cu fier [86], îşi făcu rost de un tăiş de fier rătăcit cumva pe acolo, apoi îndată puse la cale cea mai îndrăzneaţă din toate faptele cîte le cunoaştem: făcîndu-şi socoteala cum să-şi scoată partea de jos a piciorului, el îşi taie talpa. După ce săvîrşi această faptă, cum era păzit de paznici, el săpă zidul şi fugi la Tegea, călătorind noaptea, iar ziua ascunzîndu-se prin pădure şi sub cerul liber. În a treia noapte, el sosi la

Tegea. În această vreme, lacedemonienii îl căutau cu întreg poporul, cuprinşi de mare mirare pentru îndrăzneala lui, cînd văzură jumătate de picior zăcînd pe loc, iar el, nicăieri. După ce scăpă în acest chip de lacedemonieni, se refugie la Tegea care, pe vremea aceea, nu era în legături de prietenie cu lacedemonienii. După ce se însănătoşi şi îşi făcu picior de lemn, el se declară deschis duşmanul lacedemonienilor; dar duşmănia sa făţişă împotriva lacedemonienilor nu i-a fost de folos pînă la urmă, pentru că a fost prins de ei la Zakynthos, unde practica divinaţia, şi a fost omorît.

XXXVIII Moartea lui Hegesistratos a avut însă loc cu mult în urma întîmplărilor de la Plateea. În împrejurările de acum însă, acolo pe rîul Asopos, cum era bine plătit de Mardonios, el se ocupa de jertfe şi da dovadă de mult zel, atît din duşmănie faţă de lacedemonieni, cît şi pentru cîştig. Dar cum nu li se arătau semne bune pentru începerea bătăliei nici perşilor şi nici elenilor care îi însoţeau (căci şi aceştia aveau cu ei un vraci, pe Hippomachos, un om din Leucade) şi deoarece tabăra elenilor îşi îngroşa mereu rîndurile, devenind tot mai numeroasă, Timagenidas [87], fiul lui Herpys, un theban, îl sfătui pe Mardonios să păzească trecătorile [88] Citheronului, înştiinţîndu-l că elenii se scurg pe acolo în fiecare zi fără încetare şi că i-ar putea prinde cu grămada.

XXXIX De opt zile duşmanii se aflau pe poziţii, cînd Timagenidas dădu lui Mardonios sfatul de mai sus. Acesta socotind îndemnul lui binevenit, îndată după lăsarea nopţii, trimise cavaleria la trecătorile Citheronului care duc spre Plateea; beoţienii numesc aceste trecători „Trei Capete" [89], iar atenienii, „Capetele Stejarului" [90]. Călăreţii trimişi, într-adevăr, nu merseră în zadar, pentru că reuşiră să captureze, tocmai pe cînd treceau spre cîmpie, 500 de vite de povară care aduceau din Pelopones provizii pentru oştire, precum şi pe oamenii care însoţeau animalele. Făcînd această captură, perşii se apucară să ucidă fără îndurare, necruţînd nici om, nici animal. Apoi, cînd s-au săturat de măcel, adunară la un loc vitele care au mai rămas şi le mînară în tabără la Mardonios.

XL După această ispravă, oştile potrivnice îşi petrecură următoarele două zile fără ca una din ele să vrea să înceapă bătălia; barbarii înaintaseră pînă la Asopos încercîndu-i pe eleni, dar nici unii, nici alţii nu treceau rîul. Doar cavaleria lui Mardonios hărţuia şi supăra mereu pe eleni; căci thebanii, ca nişte zeloşi partizani ai perşilor ce erau, purtau războiul cu ardoare şi, pînă să se încingă bătălia [91], mînau într-una cavaleria la atac, dar din acea clipă, perşii şi mezii, luînd greul asupra lor, de bună seamă ei erau cei care dădeau dovadă de vitejie.

XLI În răstimp de zece zile [92], nu se întîmplă nimic mai mult faţă de cele povestite mai sus. Dar în a unsprezecea zi de cînd oştile potrivnice stăteau faţă în faţă la Plateea — timp în care numărul elenilor crescuse mult şi, de aceea, Mardonios era nemulţumit de şedere —, Mardonios, fiul lui Gobryas, şi Artabazos [93], fiul lui Pharnakes, care, printre puţinii perşi, era un bărbat cu trecere în faţa lui Xerxes, merseră să se sfătuiască [cu ceilalţi comandanţi]. În timpul discuţiei, iată ce păreri s-au pronunţat: părerea lui Artabazos era „că ar trebui să se echipeze cît mai repede cu putinţă şi să plece întreaga oştire sub zidurile Thebei unde li se strînseseră provizii mari şi hrană pentru vite; stînd deci acolo liniştiţi, să-şi ducă la îndeplinire planurile, procedînd după cum urmează: ei aveau mult aur marcat şi mult nemarcat, precum şi mult argint şi vase de băut; fără să cruţe vreunul din aceste lucruri, să trimită daruri elenilor, iar printre eleni, mai cu seamă fruntaşilor din cetăţi; astfel aceştia repede îşi vor vinde libertatea; iar ei să nu-şi mai pună viaţa în primejdie luptînd". Aceasta a fost părerea lui Artabazos, ca şi a thebanilor [94], pentru că şi el vedea ceva mai departe lucrurile. Părerea lui Mardonios era însă mai aspră, mai nechibzuită şi cu totul neîngăduitoare: el socotea că oastea lor era cu mult mai puternică decît oştirea elenă, că trebuia, deci, să pornească la luptă cît mai repede cu putinţă şi să nu le scape din vedere faptul că elenii se strîng mereu tot mai mulţi faţă de cîţi s-au adunat la început; cît priveşte prevestirile jertfelor lui Hegesistratos, să le lase în pace şi să nu le silească în nici un fel, ci, urmînd datina perşilor [95], să pornească la luptă.

XLII Pentru că Mardonios aşa credea de cuviinţă, nimeni nu i se împotrivi, astfel că părerea lui ieşi biruitoare; de fapt, el primise de la rege comanda supremă a armatei, şi nu Artabazos. Trimiţînd, aşadar, după comandanţii corpurilor de armată şi după strategii elenilor, care îl însoţeau, Mardonios îi întrebă dacă au cumva cunoştinţă de vreo prezicere privitoare la perşi că au să piară în Ellada. Cum cei chemaţi de faţă tăceau mîlc, unii, pentru că nu cunoşteau oracolele, alţii, fiindcă, deşi le cunoşteau, socoteau că n-ar putea să vorbească deschis fără primejdie, luă cuvîntul Mardonios însuşi: „Deoarece voi nu ştiţi nimic sau nu îndrăzniţi să vorbiţi, o să vorbesc eu însumi pentru că eu ştiu prea bine cum stau lucrurile. Se află un oracol care preveşteşte că perşii, după ce vor ajunge în Ellada, au să jefuiască templul din Delfi, iar în urma acestui jaf, o să piară cu toţii. Dar noi, de vreme ce ştim acest lucru, nici nu vom porni împotriva templului pomenit, nici nu vom pune la cale jefuirea lui şi, prin urmare, din această pricină, nu vom pieri [96]. Aşa că acei dintre voi cîţi se întîmplă să vreţi binele perşilor bucuraţi-vă pentru faptul că vom ieşi deasupra elenilor". După ce le-a vorbit astfel, în al doilea rînd, le-a dat lămuriri cum să pregătească şi să pună totul în bună rînduială pentru a începe bătălia o dată cu zorii zilei.

XLIII Acest oracol, despre care Mardonios spune că îi priveşte pe perşi, s-a dat, după cîte ştiu eu, pentru illyri şi pentru oştirea encheleilor [97], şi nicidecum pentru perşi. Dar următoarele prevestiri făcute de Bakis [98] cu privire la lupta despre care discutăm

La Thermodont pe rîul Asop cel cu ierburi mănoase
Unde elenii sînt strînşi şi geamăt de barbari răsună,
Unde mulţi mezi arcaşi vor cădea de a Parcelor vrere
Şi sub a sorţii [99] grea lovitură, la data fatală...

aceste preziceri [— zic —] şi altele apropiate de ele, datorate lui Musaios [100], ştiu bine că îi privesc pe perşi. Rîul Thermodont [101] curge printre Tanagra şi Glisas [102].

XLIV După întrebarea privitoare la oracole şi după cuvîntarea lui Mardonios, cum se făcu noapte, ei rînduiră străjile de veghe. La o oră înaintată din noapte, cînd liniştea

părea că se lăsase peste tabere şi oamenii erau adînciţi în somn, atunci, la străjile atenienilor, sosi călare Alexandros, fiul lui Amyntas, strateg şi rege al macedonenilor [103], şi ceru să stea de vorbă cu comandanţii [104]. Mai multe străji rămaseră cu el pe loc, iar cîţiva oameni alergară în grabă la şefii lor; ajungînd la ei, îi înştiinţară că a sosit un călăreţ din tabăra mezilor, care nu-şi dezvăluie nici un alt gînd decît spune — rostind numele [105] comandanţilor — că doreşte să vorbească cu ei.

XLV Aceştia, cînd auziră asemenea veste, îndată însoţiră străjile pînă la posturile de pază. Cînd ajunseră acolo, Alexandros le vorbi după cum urmează: „Bărbaţi atenieni, vă încredinţez cuvintele ce urmează ca pe o taină pe care să n-o împărtăşiţi nimănui altcuiva decît lui Pausanias, ca să nu mă împingeţi la pierzanie; n-aş fi scos o vorbă, dacă nu m-ar îngrijora mult soarta întregii Ellade, pentru cà eu însumi sînt elen, şi încă dintr-o veche familie, şi n-aş vrea să văd Ellada, din ţară liberă cum e, căzînd în robie. Vă aduc de ştire, aşadar, că jertfele sînt neputincioase să dea semne prielnice lui Mardonios şi oştirii sale, pentru că, într-alt chip, voi de multă vreme eraţi încleştaţi în luptă; acum însă el a luat hotărîrea să nu ţină seama de jertfe, ci, o dată cu zorii zilei, să înceapă bătălia, fiind ros de teamă, după cîte îmi închipui, ca nu cumva voi să vă adunaţi din ce în ce mai mulţi. Pregătiţi-vă, deci, în vederea acestor bătălii, iar dacă Mardonios amînă totuşi lupta şi nu începe imediat, aşteptaţi cu răbdare; peste puţine zile îi se termină proviziile. Iar dacă, pînă la urmă, războiul se va sfîrşi după gîndul vostru, se cuvine să vă aduceţi aminte de mine şi de eliberarea mea, care, din rîvnă pentru eleni, am săvîrşit o faptă atît de îndrăzneaţă în dorinţa de a vă descoperi planul lui Mardonios, pentru ca barbarii să nu cadă asupra voastră pe neaşteptate. Sînt Alexandros din Macedonia". Spunînd acestea, el se întoarse din nou în tabăra sa şi la postul său [106].

XLVI Comandanţii atenienilor, ducîndu-se degrabă în aripa dreaptă, îi împărtăşiră lui Pausanias ceea ce aflară de la Alexandros. Pausanias, la această veste, cum se temea de perşi, zise: „Pentru că lupta începe în zori, trebuie să vă

așezați voi, atenienii, în dreptul perșilor, iar noi, în dreptul beoțienilor și al elenilor, care se află acum în fața voastră, și iată din care pricină: voi îi cunoașteți, de pe vremea bătăliei de la Marathon, atît pe mezi cît și felul lor de luptă, în vreme ce noi nu sîntem deprinși cu ei și nici nu-i cunoaștem pe acești oameni; dintre spartani, nici unul n-a avut de-a face cu mezii; în schimb noi sîntem obișnuiți cu beoțienii și cu thessalienii. Trebuie, așadar, să ne luăm armele și voi să treceți în această aripă, iar noi, în aripa stîngă"[107]. La acestea, atenienii vorbiră precum urmează: „Și nouă înșine, încă de multă vreme, chiar de la început de cînd am văzut că perșii se așază în fața voastră, ne-a trecut prin minte să vă facem asemenea propuneri pe care ni le-ați făcut voi acum luîndu-ne-o înainte. Dar ne-am temut ca nu cumva vorbele noastre să nu vă fie pe plac. Acum însă, de vreme ce le-ați pomenit voi înșivă, primim bucuroși cuvintele voastre și sîntem gata să le trecem în faptă".

XLVII Întrucît amîndouă părțile au primit cu plăcere aceste propuneri, o dată cu zorii zilei, ei își schimbară pozițiile. Dar beoțienii, zărind ceea ce se petrece [în linia vrăjmașă], îi aduseră de veste lui Mardonios; acesta, cînd auzi, îndată porni să facă și el schimbări, ducîndu-i pe perși din nou în fața lacedemonienilor. Cînd află de acest lucru, Pausanias, dîndu-și seama că mișcarea lor nu le-a scăpat dușmanilor, îi înapoie pe spartani în aripa dreaptă; dar tot așa și Mardonios pe ai săi, în aripa stîngă.

XLVIII După ce s-au așezat pe locurile vechi, Mardonios, trimițînd un crainic la spartani, le grăi astfel: „O, lacedemonieni, oamenii de prin partea locului spun despre voi că ați fi bărbați foarte viteji, vorbind cu admirație că nici nu fugiți de la război, nici nu vă părăsiți posturile, ci, rămînînd pe loc, fie că-i omorîți pe potrivnicii voștri, fie că așteptați voi înșivă moartea. Dar din aceste zvonuri nimic nu-i adevărat, pentru că, iată, încă înainte de a ne încăiera și de a ajunge să ne măsurăm după legea brațelor, vă vedem că dați bir cu fugiții, părăsindu-vă pozițiile, că lăsați în seama atenienilor prima încercare, iar voi vă așezați în fața sclavilor noștri. Acestea nu sînt de loc fapte de

oameni viteji; de bună seamă, ne-am înșelat foarte rău în privința voastră; în vreme ce noi ne așteptam, după renumele vostru, să ne trimiteți un sol ca să ne provocați la luptă și să vă arătați dorința de a vă măsura puterile numai cu perșii — de vreme ce noi sîntem gata să primim asemenea propuneri — iată că pe voi, departe de a vă găsi vorbind în acest chip, vă vedem mai degrabă tremurînd de frică[108]. De aceea, acuma, pentru că voi n-ați început acest schimb de propuneri, am făcut-o noi. Într-adevăr, de ce nu ne-am bate, deopotrivă la număr, voi pentru eleni, deoarece vă bucurați de faima de a fi cei mai viteji, iar noi, pentru barbari? Și dacă părerea voastră este ca și ceilalți să ia parte la bătălie, ei să lupte pe urmă; dacă, dimpotrivă, nu vă gîndiți așa, ci ca singuri să ne măsurăm puterile, cît ne privește, vom lupta cu înverșunare; iar aceia dintre noi care vor ieși biruitori, vor fi învingători pentru întreaga lor oștire".

XLIX Solul, după ce a rostit aceste cuvinte și a așteptat o bucată de vreme, cum nimeni nu-i răspundea nimic, s-a întors la ai săi, unde i-a adus la cunoștință lui Mardonios cum a umblat. Acesta, cuprins de o mare bucurie și înflăcărat de gîndul victoriei, trimise cavaleria împotriva elenilor. Cînd călăreții porniră la atac, ei pricinuiră stricăciuni întregii oștiri elene, năpădind-o cu sulițe și cu săgeți; cum erau arcași călări, era cu neputință să te apropii de ei. După aceea, ei tulburară apa și surpară fîntîna Gargaphia, din care își lua apă întreaga oaste elenă. În apropierea fîntînii se aflau numai pozițiile lacedemonienilor; de ceilalți eleni fîntîna era mai mult sau mai puțin departe, după cum s-a nimerit să fie așezat pe poziție fiecare; de ei era mai aproape rîul Asopos; dar cum erau ținuți la distanță de rîu, și ceilalți eleni umblau după apă tot la acest izvor; din rîu nu puteau aduce din pricina cavaleriei și a săgeților ei.

L Așa stînd lucrurile, cum oștirea ducea lipsă de apă și, pe deasupra, era hărțuită mereu de cavalerie, comandanții elenilor se întruniră ca să se sfătuiască în legătură cu aceste neajunsuri și cu altele; ei se adunară în aripa dreaptă, la Pausanias. De fapt, alte necazuri îi rodeau chiar mai mult decît cele de mai sus: nu mai aveau provizii și oamenii

lor trimişi în Pelopones să procure hrană fuseseră prinşi[109] pe drum de cavalerie, nemaiputînd ajunge la oştire.

LI Stînd şi sfătuindu-se, comandanţii luară hotărîrea ca, de cumva perşii vor lăsa să treacă acea zi fără să-i atace, ei să plece în insulă; aceasta se afla la o depărtare de zece stadii de Asopos şi de fîntîna Gargaphia — lîngă care îşi aveau atunci tabăra — în faţa oraşului Plateea. Iată cum poate fi o insulă pe uscat: rîul[110], despicîndu-se în două, curge de sus din Citheron în jos spre cîmpie, avînd cele două braţe la o depărtare de trei stadii unul de altul, şi apoi ele se unesc din nou în aceeaşi albie; numele rîului este Oerhoe; cei din partea locului spun că această apă este fiica rîului Asopos. În acel loc, aşadar, au luat ei hotărîrea să-şi strămute frontul, ca să aibă la îndemînă apă din belşug, iar cavaleria să nu-i poată hărţui într-una ca atunci cînd se aflau faţă în faţă. Hotărîseră să-şi schimbe poziţiile în timpul celei de-a doua străji de noapte, pentru ca perşii să nu-i zărească plecînd şi să nu-i tulbure cavaleria luîndu-se pe urmele lor; o dată ajunşi în acel loc — pe care Oerhoe, fiica rîului Asopos, îl cuprinde între braţele sale la ieşirea din Citheron — se gîndeau să trimită, încă în acea noapte, jumătate din oştire spre Citheron ca să întîmpine pe oamenii lor plecaţi după provizii şi blocaţi acum în munţi.

LII După luarea acestor hotărîri, toată ziua aceea fură istoviţi de o necurmată hărţuială din partea cavaleriei care nu le dădea răgaz; dar cînd ziua se sfîrşi şi călăreţii încetară atacul, îndată ce se înnoptă şi sosi vremea hotărîtă pentru plecare, ei îşi luară echipamentul şi cei mai mulţi plecară, fără să aibă de gînd [să ajungă] la locul hotărît; într-adevăr, îndată ce se mişcară din loc, bucuroşi, ei o luară la fugă[111], din faţa cavaleriei, spre oraşul Plateea şi, în fuga lor, ajunseră la templul Herei; acest templu se află în faţa oraşului Plateea, la o depărtare de 20 de stadii de izvorul Gargaphia. Sosind acolo, îşi puseră armele înaintea templului.

LIII Prin urmare, aceştia îşi aşezară tabăra în preajma templului Herei. Pausanias, văzîndu-i că pleacă, dădu şi lacedemonienilor porunca să-şi ia armele şi să pornească pe urmele celorlalţi care o luaseră înainte, fiind încredinţat că ei se îndreptau spre locul convenit. Ceilalţi comandanţi erau gata să-i dea ascultare lui Pausanias, numai Amompharetos[112], fiul lui Poliades, care comanda corpul de oaste al pitanaţilor[113], spuse că el nu va fugi din faţa străinilor şi că de bună voie nu va face de ruşine Sparta. Amompharetos nu luase parte la sfat, de aceea era foarte mirat de cele ce se petreceau. Pausanias şi Euryanax socotiră nesupunerea lui de neîngăduit, dar şi mai de neîngăduit ca ei să părăsească corpul de oaste din Pitane[114], dat fiind că Amompharetos refuza poruncile; pe drept cuvînt, se temeau să nu piară însuşi Amompharetos şi cei din jurul lui, dacă îl vor lăsa în urmă singur, iar ei îşi vor urma hotărîrea luată împreună cu ceilalţi eleni. Făcîndu-şi aceste socoteli, ei ţineau pentru moment oştirea laconiană pe loc şi se străduiau să-l convingă şi pe acesta că n-ar trebui să se poarte astfel.

LIV Şi, în vreme ce aceştia încercau să-l înduplece pe Amompharetos [arătîndu-i] că el singur dintre lacedemonieni şi dintre tegeaţi a mai rămas în urmă, iată ce făceau atenienii: ei stăteau neclintiţi la posturile lor în care fuseseră aşezaţi, cunoscînd [bine] firea lacedemonienilor, care una gîndeau şi alta vorbeau[115]. Cînd tabăra s-a pus în mişcare, atenienii trimiseră dintre ei un călăreţ ca să vadă dacă spartanii se pregătesc cumva de plecare sau dacă, dimpotrivă, nici gînd nu au să plece, şi totodată ca să-l întrebe pe Pausanias ce au de făcut ei.

LV Cînd solul sosi la lacedemonieni, îi văzu pe aceştia stînd la posturile lor şi pe comandanţi certîndu-se; într-adevăr, Pausanias şi Euryanax, oricît au încercat să-l înduplece pe Amompharetos să nu-şi primejduiască viaţa rămînînd pe loc ei singuri dintre lacedemonieni, nu l-au putut convinge, pînă cînd au ajuns la sfadă; tocmai atunci sosi şi li se înfăţişă solul atenienilor. Amompharetos[116], aprins din cauza certei, luă cu amîndouă mîinile un pietroi şi, punîndu-l la picioarele lui Pausanias, zise că el votează cu o asemenea piatră de vot să nu fugă din faţa străinilor (numind străini pe barbari[117]). Pausanias îl numi atunci nebun şi fără minte; apoi, întorcîndu-se spre solul atenian care-l întreba despre cele ce-i fuseseră încredinţate, îi porunci să arate atenienilor impasul în care se află în prezent; ceru totodată atenienilor

să se apropie de ei [118]; cît despre plecare, să facă ceea ce vor face şi lacedemonienii.

LVI Crainicul se întoarse apoi la atenieni, în vreme ce pe ceilalţi îi prinseră zorile ciorovăindu-se mereu unii cu alţii. Pausanias, care a stat pe loc în acest timp, socotind că Amompharetos totuşi nu va rămîne în urmă faţă de ceilalţi lacedemonieni în momentul în care vor pleca — ceea ce de altfel s-a şi întîmplat —, dădu semnalul de plecare şi îi îndrumă pe toţi ceilalţi printre coline; în urma lor mergeau tegeaţii. Dar atenienii porniră, după cum li s-a poruncit, în partea potrivnică [119] lacedemonienilor, pentru că aceştia din urmă se ţineau pe lîngă coline şi pe lîngă poalele Citheronului, temîndu-se de cavalerie.

LVII Amompharetos, la început, crezînd că Pausanias nu va îndrăzni să-l părăsească, se încăpăţîna să rămînă pe loc şi să nu-şi părăsească poziţia; dar cînd elenii în frunte cu Pausanias o luară înainte, el fu convins că îl părăsesc în chip făţiş şi atunci trupa lui îşi luă armele, iar el o conduse la pas înspre cealaltă parte a oştirii. Aceasta, după ce s-a depărtat ca la zece stadii, se opri să aştepte din urmă oastea lui Amompharetos; ea făcea popasul în preajma rîului Moloeis [120], în ţinutul numit Argiopios [121], unde se înalţă şi un templu al Demetrei Eleusine [122]; oştirea se oprise pentru ca, în caz că Amompharetos împreună cu unitatea lui nu vor părăsi locul unde fuseseră aşezaţi, ci vor rămîne acolo, să le poată sări în ajutor [la nevoie]. Şi, într-adevăr, abia au ajuns oştenii lui Amompharetos alături de ei, că armata de călăreţi a barbarilor se şi năpusti în întregime asupra elenilor [123]. Cavaleria de altfel făcea ceea ce obişnuia să facă mereu; văzînd gol locul în care elenii fuseseră aşezaţi pe poziţie în zilele premergătoare, galopară mereu mai înainte şi, îndată ce-i ajunseră din urmă, îi ţinură numai în hărţuieli.

LVIII Cînd Mardonios află că elenii au plecat peste noapte şi văzu locul pustiu, chemă la el pe Thorax [124] din Larisa şi pe fraţii acestuia, pe Eurypylos şi Thrasydaios, şi le zise: „O, fii ai lui Aleuas [125], ce mai aveţi de spus cînd vedeţi aceste locuri pustii? Voi, care sînteţi vecinii lor [126], ziceaţi că lacedemonienii nu fug din luptă şi că ei sînt primii în ale războiului. I-aţi văzut însă ceva mai înainte schimbîndu-şi locul pe poziţie, iar acum cu toţii băgăm de seamă că în noaptea trecută au dat bir cu fugiţii; astfel, cînd au trebuit să se măsoare în luptă cu unii care sînt fără greş cei mai bravi, s-au dovedit nişte oameni de nimic; ei au ieşit în lumină doar printre eleni, care sînt tot oameni de nimic. Eu v-am arătat multă îngăduinţă vouă, care nu-i cunoaşteţi pe perşi, cînd i-aţi lăudat pe aceia, punînd pe seama lor chiar unele însuşiri alese; dar mai mult mă cuprinde mirarea pentru Artabazos, că se teme [127] de lacedemonieni şi, în frica sa, şi-a exprimat o părere dintre cele mai lipsite de bărbăţie, şi anume că ar trebui să facem echiparea taberei şi să plecăm spre cetatea Thebei, pentru a aştepta acolo o împresurare; despre această părere a lui, îl voi înştiinţa pe rege negreşit. Dar despre asemenea lucruri va veni vorba în alte împrejurări; deocamdată nu trebuie lăsaţi lacedemonienii [liniştiţi] în ceea ce fac, ci trebuie urmăriţi pînă ce, ajunşi din urmă, ne vor da socoteală pentru toate cîte le-au pricinuit perşilor".

LIX Zicînd acestea, mai întîi el îi trecu pe perşi peste Asopos, apoi îi conduse [128] în pas alergător pe urmele elenilor, ca şi cum aceia într-adevăr ar fugi; o ţinea întins numai pe urmele lacedemonienilor şi ale tegeaţilor, pentru că pe atenieni, care coborîseră pe cîmpie, nu-i vedea din pricina colinelor. Băgînd de seamă că perşii pornesc în urmărirea elenilor, ceilalţi comandanţi ai unităţilor barbare, cu toţii deodată, dădură semnalul plecării şi începură urmărirea, fiecare cum îl ajutau picioarele, nemaipăstrînd nici buna rînduială, nici rînd [129]. Şi deodată, în urlete, ei se năpustiră grămadă asupra elenilor, de parcă urmau să-i prăpădească.

LX Deoarece cavaleria le căzuse în spinare, Pausanias trimise la atenieni un călăreţ şi, prin el, le vorbi precum urmează: „Atenieni, în vreme ce o luptă dintre cele mai crîncene pune în joc libertatea sau înrobirea Elladei, noi, lacedemonienii, şi voi, atenienii, am fost trădaţi de aliaţi, care au dezertat în noaptea trecută. De aceea, hotărîrea e luată pentru ceea ce avem de făcut de aci înainte: apărîndu-ne, să ne ocrotim unii pe alţii cum putem mai bine. Dacă escadroanele de cavalerie ar fi pornit atacul mai întîi împotriva voastră, trebuia ca noi şi tegeaţii, care, împreună cu noi, nu

trădează Ellada, să vă sprijinim; acuma însă, pentru că întreaga cavalerie a căzut asupra noastră, se cuvine ca voi să veniţi în apărarea celei mai strîmtorate dintre trupe. Iar dacă voi înşivă nu aveţi putinţa de a ne veni în ajutor, arătaţi-ne bunăvoinţă, trimiţîndu-ne arcaşii. Ştiu prea bine că, în războiul de acum, voi sînteţi mult prea înflăcăraţi, pentru a nu da ascultare şi acestor rugăminţi" [130].

LXI Cînd atenienii aflară de această cerere, porniră în grabă spre ei ca să-i ajute şi să le întărească rîndurile cît mai mult cu putinţă; dar, în timp ce se aflau pe drum, le ieşiră în cale acei eleni din armata regelui care fuseseră aşezaţi faţă în faţă cu ei, astfel că nu mai putură să-i sprijine, căci atacul îi tulbură din drum. În felul acesta, lacedemonienii şi tegeaţii, rămaşi singuri — cei dintîi laolaltă cu ostaşii uşor înarmaţi, în număr de 50 000 [131], iar tegeaţii, în număr de 3 000 (pentru că aceştia nu se despărţiră de loc de lacedemonieni) —, începură să aducă jertfe în vederea încăierării cu Mardonios şi cu oştirea lui aflată acolo. Dar jertfele nici de astă dată nu le-au fost prielnice; într-adevăr, mulţi dintre ei au căzut atunci şi încă cu mult mai mulţi au fost răniţi, pentru că perşii, adunînd scut lîngă scut [132], aruncau asupra lor fără cruţare nenumărate săgeţi. În strîmtorarea în care se aflau spartanii şi datorită semnelor neprielnice ale jertfelor, Pausanias îşi întoarse faţa spre templul [133] Herei din Plateea şi invocă zeiţa, rugînd-o să nu-i lase înşelaţi în speranţele lor.

LXII Pe cînd el se ruga încă, tegeaţii, ridicîndu-se cei dintîi, porniră atacul împotriva duşmanului; iar după ruga lui Pausanias, lacedemonienii jertfiră din nou şi semnele li se arătară acum prielnice. Cînd, în sfîrşit, de la o vreme au apărut şi ele bune, porniră şi lacedemonienii împotriva perşilor, iar aceştia din urmă le ţinură piept, trăgînd asupra lor cu arcurile; se încinse atunci o luptă mai întîi în jurul scuturilor [134]; după ce pavăza de scuturi se prăbuşi, se dădu o bătălie aprigă lîngă templul Demetrei şi încă vreme îndelungată, pînă ce ajunseră la lupta corp la corp; în încăierare, barbarii smulgeau mereu elenilor lăncile [135] şi le făceau ţăndări. Într-adevăr, perşii nu se dovediră mai prejos decît ei nici ca îndrăzneală, nici ca putere, dar cum erau lipsiţi de

arme grele şi, pe deasupra, neinstruiţi, nu aveau dibăcia pe potriva duşmanilor lor. Aruncîndu-se înainte cîte unul şi cîte zece şi strîngîndu-se la un loc cînd mai mulţi, cînd mai puţini, ei se năpusteau asupra spartanilor găsindu-şi astfel pieirea [136].

LXIII În acel loc se întîmpla să fie însuşi Mardonios, care lupta de pe un cal alb, avînd în jurul său oameni unul şi unul, pe cei o mie de perşi dintre cei mai viteji; tot aici au dat ei cea mai mare lovitură potrivnicilor lor. Într-adevăr, cîtă vreme Mardonios a fost în viaţă, ei făcură faţă în chip vrednic de cinste şi, apărîndu-se, doborîră mulţi lacedemonieni; cînd Mardonios muri şi, împreună cu el, căzu şi elita din jurul lui care era cea mai puternică din oştire, atunci şi ceilalţi făcură cale-ntoarsă şi se retraseră din faţa lacedemonienilor. Negreşit, perşilor le-a stricat cel mai mult echipamentul, fiind lipsiţi de arme grele; astfel, cum erau uşor înarmaţi, ei aveau de luptat împotriva unor oameni înarmaţi cu armură grea.

LXIV Abia atunci a dat Mardonios o plată dreaptă [137] pentru uciderea lui Leonidas, potrivit oracolului [138] dat spartanilor, şi tot atunci Pausanias, fiul lui Cleombrotos al lui Alexandrides [139], a cîştigat victoria cea mai frumoasă din cîte le cunoaştem. Numele strămoşilor îndepărtaţi ai lui Pausanias au fost arătate pînă la Leonidas, pentru că, întîmplător, ei doi au aceiaşi străbuni. Iar Mardonios îşi va găsi moartea din partea lui Arimnestos, un bărbat cu vază la Sparta. Acesta, cu vreme-n urmă, după războaiele medice, s-a luptat la Stenyclaros [140] împotriva tuturor messenienilor, avînd în juru-i 300 de bărbaţi; în acest război au pierit şi el, şi cei 300.

LXV Iar la Plateea, cînd perşii fură puşi pe fugă de lacedemonieni, goniră în neorînduială spre tabăra lor şi înăuntrul
Pe mine mă cuprinde mirarea cum se face că, atunci cînd
împrejmuirii de lemn pe care o ridicaseră pe pămîntul theban.
s-au luptat lîngă dumbrava sfîntă a Demetrei, nu s-a văzut măcar un singur pers nici intrînd în sanctuar, nici murind înăuntru, ci cei mai mulţi căzură în jurul templului, pe loc profan. Părerea mea este, dacă se cuvine să avem o părere

despre rînduielile divine, că însăşi zeiţa nu i-a primit pentru că au aprins templul ei de la Eleusis [141]. Această bătălie, deci, aşa s-a încheiat.

LXVI Artabazos, fiul lui Pharnakes, încă de la început n-a privit cu ochi buni faptul că regele l-a lăsat în locul său pe Mardonios. Iar de data aceasta, cînd el se împotrivise stăruitor începerii bătăliei, nu fu luat în seamă. Pentru că nu-i plăcea cum cîrmuia Mardonios treburile, iată ce puse la cale. La începutul încăierării, ştiind prea bine care va fi sfîrşitul bătăliei, el conduse în rînduială ostaşii de sub comanda sa (căci avea în jurul său o putere armată de nedispreţuit, de vreo 40 000 de oameni); pentru ca ostaşii să-l vadă grăbit, le dădu poruncă să ţină într-una direcţia spre care îi va îndruma el. Şi, potrivit acestei porunci, el îşi conduse oştirea de aici înainte ca în vederea unei bătălii. Dar, în vreme ce îşi scurta mereu din drum, văzu deodată pe perşi fugind; atunci nu-i mai ţinu pe ai săi în aceeaşi rînduială, ci alergă cît mai repede cu putinţă, nu spre construcţia de lemn, nici spre zidurile Thebei, ci spre Focida, vrînd să ajungă cît mai grabnic în Hellespont.

LXVII Prin urmare, ei în partea aceea s-au îndreptat. Cîtă vreme ceilalţi eleni din tabăra regelui erau cu voia lor laşi [142], beoţienii, dimpotrivă, se încinseră într-o lungă încleştare cu atenienii. Într-adevăr, thebanii, care erau de partea mezilor, au dat dovadă de un zel neprecupeţit în luptă şi, pe cît le-a stat în putere, nu s-au arătat lipsiţi de bărbăţie, astfel că 300 dintre ei, fruntea oştirii şi cei mai viteji, au căzut atunci sub loviturile atenienilor. Cînd şi beoţienii făcură cale-ntoarsă, o luară la fugă spre Theba, şi nu încotro fugeau perşii şi întreaga mulţime a celorlalţi aliaţi, care însă n-au tras greul luptei împotriva nimănui şi nici nu s-au distins prin ceva.

LXVIII Pentru mine e limpede că toate treburile barbarilor atîrnau de perşi, dacă şi în împrejurarea de faţă aceştia o luară la fugă mai înainte de a se încăiera cu duşmanii, numai pentru că i-au văzut pe perşi [fugind]. Astfel toţi dădură bir cu fugiţii, afară de cavalerie, mai ales de cea beoţiană; într-adevăr, cavaleria le-a fost de mare folos

fugarilor, pentru că ea se ţinea cît mai aproape de duşmani şi astfel ferea de atacul elenilor oştile prietene puse pe fugă. Căci elenii, învingători, se luară pe urmele ostaşilor lui Xerxes, urmărindu-i şi ucigîndu-i.

LXIX În timpul acestui măcel [143], ceilalţi eleni, care erau aşezaţi pe poziţie în jurul templului Herei şi care se aflau departe de luptă, primiră vestea că bătălia s-a dat şi că învingători au ieşit cei din jurul lui Pausanias; la auzul acestei veşti, fără să păstreze vreo rînduială, unii, din trupele corintienilor, o luară înapoi, trecînd pe la poalele munţilor şi printre coline pe drumul care duce drept în sus spre templul Demetrei, alţii, din trupele megarienilor şi ale phleiaşilor, apucară prin cîmpie pe drumul cel mai neted. Cînd megarienii şi phleiaşii au ajuns în preajma duşmanilor, cavaleria thebanilor, văzîndu-i de departe că vin în grabă în mare neorînduială, şi-a îndreptat asupra lor caii; în fruntea cavaleriei se afla Asopodoros [144], fiul lui Timandros. Năpustindu-se deci asupra lor, călăreţii doborîră la pămînt 600 dintre ei, iar pe ceilalţi îi alungară urmărindu-i pînă spre Citheron; aceştia, deci, au pierit fără să se facă zarvă în jurul lor [145].

LXX [146] Perşii şi mulţimea celorlalţi barbari, cînd se adăpostiră înăuntrul îngrădirii de lemn, apucară să se urce pe metereze înainte de sosirea lacedemonienilor, iar după aceea îşi baricadară împrejmuirea cît mai bine cu putinţă. Cînd sosiră la faţa locului lacedemonienii [147], o luptă încă şi mai aprigă se încinse pentru apărarea palisadei. Dar înainte de ivirea atenienilor [148], barbarii ţinură bine piept şi se dovediră chiar cu mult deasupra lacedemonienilor care nu se pricepeau la asalturi; cînd însă se înfăţişară şi atenienii, asaltul se înteţi şi se prelungi mult. În cele din urmă, atenienii, prin bărbăţie şi stăruinţă, se urcară pe palisadă şi făcură în ea o spărtură prin care se strecurară elenii rînd pe rînd. Primii care au pătruns în interiorul îngrădirii au fost tegeaţii şi tot ei au fost cei care au jefuit cortul lui Mardonios, luînd, printre altele, şi ieslea cailor, care era toată de aramă, vrednică de văzut. Tegeaţii au închinat această iesle templului Athenei Alea [149], iar celelalte lucruri cîte le-au mai luat le-au dus în acelaşi loc ca ceilalţi eleni. Cînd îngrădirea căzu, barbarii nu-şi mai păstrară rîndurile şi nici

unul nu se mai gîndi să se apere, ci cu toții se zbăteau înspăimîntați, deoarece zeci de mii de oameni erau îngrămădiți într-un loc atît de strîmt [150]. Elenii putură atunci să facă un măcel atît de cumplit încît din cei 300 000 de ostași, scăzînd pe cei cu care fugise Artabazos, n-au mai rămas în viață nici măcar 3 000. Dintre lacedemonienii din Sparta au murit în această încăierare în total 91 de oameni, dintre tegeați, 16, iar dintre atenieni, 52.

LXXI În oștirea barbarilor, s-au purtat vitejește pedestrimea perșilor și cavaleria sakilor, iar ca bărbat, Mardonios; la eleni, cu toate că bravi au fost și tegeații și atenienii, lacedemonienii i-au întrecut totuși în vitejie. Nu pot aduce nici o altă dovadă [în sprijin] (pentru că fiecare dintre ei și-au înfrînt potrivnicii) decît că aceștia din urmă s-au ciocnit cu oastea cea mai puternică [151] și au ieșit biruitori. Cu mult cel mai viteaz, după părerea mea, a fost Aristodemos [152] care, singur din cei 300 scăpînd cu viață la Thermopylai, a avut parte numai de rușine și de ocară. După el, s-au purtat cu bărbăție Poseidonios, Philokyon și Amompharetos, spartani de neam. Totuși [153], în discuția iscată în legătură cu acela dintre ei care a fost cel mai viteaz [154], spartanii care au fost de față au recunoscut că Aristodemos a dat dovadă de fapte mărețe, ieșind din rînduri ca un nebun, pentru că voia în chip vădit să moară din pricina ocării ce-l acoperea, în vreme ce Poseidonios s-a arătat un bărbat curajos fără să-și dorească moartea, de aceea el a fost cu atît mai viteaz; dar aceste vorbe s-ar putea să fie spuse și din pizmă. Toți cei pe care i-am înșirat, în afară de Aristodemos, murind în această luptă, au avut parte de cinste, dar Aristodemos, pentru că a vrut să moară din pricina arătată înainte, a fost lipsit de slăvire.

LXXII Prin urmare, dintre ostașii de la Plateea, aceștia au ajuns cei mai vestiți. Callicrates a murit în afara bătăliei, venind la război ca cel mai frumos bărbat dintre elenii de pe atunci, nu numai dintre lacedemonieni, ci chiar dintre ceilalți eleni; acesta, stînd la postul său în timp ce Pausanias aducea jertfa, fu lovit în coaste de o săgeată; și cîtă vreme ceilalți erau prinși în vîrtejul luptei, el, dus mai la o parte din linie, zăcea în agonie; atunci îi spuse lui Arimnestos [155], un bărbat din Plateea, că lui nu-i pare rău că moare pentru Ellada, ci pentru că nu s-a folosit îndeajuns de brațul său și n-a făcut nici o ispravă vrednică de el, cu toate că ardea de dorința de a o înfăptui.

LXXIII Dintre atenieni, se spune că și-a cîștigat un bun renume Sophanes, fiul lui Eutychides, din dema Dekeleia. Iar dekeleienii din acea vreme, după cum vorbesc înșiși atenienii, au săvîrșit o faptă din care au tras foloase pentru totdeauna. Într-adevăr, în timpurile îndepărtate, cînd Tyndarizii [156] au pătruns cu o mulțime de ostași pe pămîntul Atticei în căutarea Elenei și au alungat pe oameni din deme, neștiind unde era ascunsă Elena [157], pe vremea aceea, se spune că dekeleienii — iar alții susțin că însuși Dekelos [158] —, supărați din pricina trufiei lui Theseus [159] și temîndu-se pentru întreaga țară a atenienilor, i-au lămurit pe Tyndarizi de toată afacerea și i-au condus la Aphidnai [160], pe care Titacos [161], un om din partea locului, o predă prin trădare Tyndarizilor. Iar dekeleienii, de la această ispravă, se bucură mereu pînă și astăzi la Sparta de scutire de impunere și de primul loc la întruniri; astfel, pînă și la războiul care s-a dezlănțuit între atenieni și peloponesieni [162] cu mulți ani în urmă după aceste întîmplări, cînd lacedemonienii au jefuit celelalte ținuturi ale Atticei, Dekeleia au ocolit-o.

LXXIV Despre Sophanes care era din această demă și care s-a purtat vitejește atunci printre atenieni, se povestesc două istorioare: una, că purta la cingătoarea zalelor, legată cu lanț de aramă, o ancoră de fier, pe care, ori de cîte ori ajungea în apropierea dușmanilor, o înfigea în pămînt, pentru ca aceia să nu-l poată scoate din linie cînd se vor năpusti asupra lui; iar cînd se întîmpla ca potrivnicii s-o ia la fugă, el se gîndea că-i tocmai momentul potrivit să smulgă ancora și așa să-i urmărească. Iată deci una din poveștile care se spun. A doua istorioară, opusă celei arătate mai înainte, spune că el purta doar un semn de ancoră pe scutul său care era veșnic în mișcare și niciodată nu cunoștea odihna, și nu chiar o ancoră de fier legată de zale [163].

LXXV Sophanes a săvîrșit și o altă faptă strălucită atunci cînd, la împresurarea Eginei de către atenieni, a ucis, dintr-o

provocare, pe Eurybates Argianul, un bărbat biruitor la pentathlon. Dar Sophanes însuşi, după ce s-a scurs o vreme în urma acestor întîmplări, pe cînd se arăta un om de ispravă şi era comandantul atenienilor împreună cu Leagros [164], fiul lui Glaucon, a fost ucis [165] de hedoni în bătălia de la Daton [166], purtată pentru minele de aur.

LXXVI Pe frontul de la Plateea, după doborîrea barbarilor, sosi la eleni o femeie fugară. Ea era ţiitoarea unui pers, cu numele Pharandates [167] al lui Teaspis; cînd află că perşii au fost înfrînţi, iar elenii au ieşit biruitori, se împodobi cu mult aur, precum făcură şi slujnicele ei, şi îmbrăcă hainele cele mai frumoase din cîte avea la îndemînă; apoi, coborînd din trăsură, înaintă întins spre lacedemonieni care mai erau încă preocupaţi cu măcelul. Văzînd că toată lumea ascultă de Pausanias, al cărui nume şi patrie le cunoştea şi ea mai dinainte, pentru că le auzise de multe ori, îl recunoscu pe comandant şi, cuprinzîndu-i genunchii, îi vorbi precum urmează: „O, rege [168] al Spartei, scapă-mă, pe mine care vin să te rog, de robia prizonieratului, pentru că tu şi pînă acum mi-ai fost de folos aducînd pieirea acestora care n-au frică nici de demoni, nici de zei. Sînt de neam din Cos, fiica lui Hegetorides al lui Antagoras; luîndu-mă cu sila din Cos, persul m-a ţinut sub stăpînirea sa". El îi răspunse prin următoarele cuvinte: „Curaj, femeie, şi pentru că ai căutat la mine scăpare şi, de altfel, pentru că, dacă spui adevărul şi eşti cu adevărat fiica lui Hegetorides din Cos, acesta se întîmplă să-mi fie cea mai bună gazdă dintre cei care locuiesc pe acele plaiuri". După ce a rostit asemenea cuvinte, el a încredinţat-o, pentru moment, eforilor care se aflau de faţă, iar mai tîrziu a trimis-o la Egina unde dorea ea (să ajungă).

LXXVII După sosirea femeii, îndată se înfăţişară şi mantineienii [169] la treaba terminată; înţelegînd că au venit după bătălie, ei se necăjiră mult, zicînd că sînt vrednici de pedeapsă; dar cînd aflară de mezii care fugeau împreună cu Artabazos, se gîndiră să-i urmărească pe aceştia pînă în Thessalia; lacedemonienii însă nu le îngăduiră să se ia pe urmele unor fugari. Atunci, întorcîndu-se la ei acasă, îi alungară din ţară pe comandanţii oştirii. După matineieni, sosiră eleienii [170], şi la fel ca primii, aceştia se înapoiară acasă supăraţi. Plecînd, îşi izgoniră şi ei conducătorii. Cam acestea se petrecură cu mantineienii şi cu eleienii.

LXXVIII La Plateea, în tabăra egineţilor, se afla şi Lampon [171], fiul lui Pythes, unul dintre egineţii de frunte; acesta se duse la Pausanias cu cea mai necuviincioasă vorbă [172]. Grăbindu-se să ajungă la el, îi spuse precum urmează: „O, fiu al lui Cleombrotos, ai săvîrşit o faptă de o măreţie şi de o frumuseţe peste fire, şi zeul ţi-a dat putere să aduci mîntuire Elladei şi să-ţi cîştigi cea mai măreaţă glorie dintre elenii pe care-i cunoaştem. Dar tu fă şi ceea ce a mai rămas [de făcut] pe lîngă acestea, ca faima să-ţi fie şi mai mare şi pentru ca fiecare barbar, după aceea, să se ferească să pună la cale fapte nebuneşti faţă de eleni. Cînd Leonidas a murit la Thermopylai, Mardonios şi Xerxes îi tăiară capul şi i-l atîrnară într-un par; tu, întorcîndu-le-o întocmai, vei avea parte de laudă, întîi, din partea tuturor spartanilor, iar apoi, şi din partea celorlalţi eleni; într-adevăr, dacă îl tragi în ţeapă pe Mardonios, tu l-ai răzbunat pe unchiul tău după tată, pe Leonidas". El vorbea aşa, socotind că-i va face plăcere, dar acesta i-o întoarse cu următoarele cuvinte:

LXXIX „O, străine din Egina, mă bucur pentru bunăvoinţa şi grija ta, totuşi tu eşti departe de buna povaţă; după ce m-ai înălţat sus de tot pe mine, patria şi fapta mea, m-ai coborît pînă la un nimic, îndemnîndu-mă să profanez un mort şi adăugînd că, dacă săvîrşesc asemenea fapte, voi avea mai bun renume; dar o astfel de purtare este mai degrabă pe potriva barbarilor decît a elenilor, şi noi pînă şi acelora le-o imputăm. De aceea mie — chiar de n-aş fi pe plac nici egineţilor, nici celor care iubesc asemenea fapte — mi-i destul dacă, săvîrşind cele ce se cuvin şi spunînd cele ce se cuvin, le sînt după vrere spartanilor. Iar Leonidas, pe care îmi ceri să-l răzbun, îţi aduc de ştire că el a fost răzbunat în chip măreţ; cu sufletele nenumărate ale duşmanilor a fost cinstit atît el cît şi ceilalţi care au pierit la Thermopylai. Tu, deci, să nu-mi mai vii cu astfel de propuneri, nici să nu-mi mai dai asemenea poveţe; socoate-te, aşadar, mulţumit că n-ai păţit nimic rău".

LXXX Acesta, cînd auzi un astfel de răspuns, plecă îndată. Pausanias, vestind apoi printr-un crainic ca nimeni să nu se atingă de pradă, porunci hiloţilor să adune lucrurile de preţ. Aceştia, răspîndindu-se prin tabăra vrăjmaşilor, dădură peste corturi împodobite cu aur şi cu argint, peste paturi aurite şi argintate, peste cratere de aur, cupe [173] şi alte vase de băut; în căruţe ei găsiră saci în care se aflau cratiţe de aur şi de argint [174]; apoi cadavrele care zăceau la pămînt le despuiară de brăţări, de şiraguri de perle şi de topoare, toate de aur, în vreme ce hainele brodate nici nu le mai băgau în seamă. În acea împrejurare, hiloţii au furat multe lucruri şi le-au vîndut egineţilor, dar au şi prezentat destule, cîte din ele n-au putut să le ascundă. De aici îşi trag rădăcinile bogăţiile uriaşe ale egineţilor care au cumpărat aurul de la hiloţi la preţul aramei [175].

LXXXI După ce s-au strîns lucrurile scumpe, elenii au scos din ele o zecime [176], din care au făurit în cinstea zeului de la Delfi trepiedul de aur care stă în apropierea altarului, aşezat pe şarpele de aramă cu trei capete [177], şi pentru zeul din Olympia au luat de asemenea o parte din care au modelat o statuie de aramă a lui Zeus, mare de zece coţi; pentru zeul din Istm, o altă parte, din care s-a făcut statuia de aramă a lui Poseidon de şapte coţi. După ce au scos, aşadar, aceste părţi [178], şi-au împărţit între ei ceea ce a mai rămas şi fiecare a primit atunci din ceea ce merita [179] atît ţiitoare de ale perşilor, cît şi aur, şi argint, şi alte obiecte de preţ, şi animale de povară. Apoi cîte lucruri alese au fost dăruite celor care s-au purtat vitejeşte la Plateea, nu spune nimeni nimic, dar eu cred că şi acestora li s-au făcut daruri. Lui Pausanias i s-a ales şi i s-a dăruit, din toate, o zecime [180], femei, cai, căruţe [181], cămile, precum tot aşa şi din celelalte lucruri scumpe.

LXXXII Se mai povesteşte că s-au întîmplat şi cele ce urmează: Xerxes, fugind din Ellada, a lăsat lui Mardonios mobilierul [182] său. Pausanias, cînd a văzut mobilierul lui Mardonios în aur şi argint, împodobit cu covoare în diferite culori, a poruncit brutarilor şi bucătarilor să pregătească un ospăţ ca pentru Mardonios. Cînd ei terminară ceea ce li s-a poruncit, Pausanias, văzînd paturi de aur şi de argint frumos

aşternute, mese de aur şi de argint şi o măreaţă pregătire a ospăţului, uimit de bunătăţile întinse înaintea sa şi ca să facă haz, spuse slugilor sale să pregătească şi un ospăţ laconian. Cum, după pregătirea acestuia, era vădită marea deosebire [183] dintre ele, Pausanias, rîzînd, trimise după comandanţii elenilor, iar cînd aceştia sosiră, el, arătînd spre cele două feluri de ospeţe, le vorbi astfel: „O, eleni, iată, v-am chemat în dorinţa de a vă arăta nebunia căpeteniei mezilor care, deşi avea un asemenea fel de viaţă, a venit totuşi să ne jefuiască pe noi care trăim atît de sărăcăcios". Acestea se povesteşte că le-a spus Pausanias comandanţilor eleni.

LXXXIII Dar încă multă vreme după aceste întîmplări, mulţi chiar dintre plateeni au găsit cutii cu aur, cu argint şi cu alte lucruri de preţ. Ba şi mai tîrziu au ieşit la iveală obiecte ca acestea: după ce leşurile s-au curăţat de carne (plateenii au adunat oasele într-un singur loc), s-a găsit un craniu fără nici o încheietură, în întregime dintr-un singur os; s-a mai ivit şi o falcă (şi anume falca de sus) cu dinţii dintr-o singură bucată, fiind toţi dinţii din faţă precum şi măselele numai dintr-un os; ba şi osemintele unui om de cinci coţi s-au văzut atunci.

LXXXIV [184] Leşul lui Mardonios nu s-a mai găsit nicăieri a doua zi — ce om anume l-a ridicat, în chip sigur eu n-aş putea să spun; am auzit însă despre mulţi, şi încă din diferite părţi, că l-ar fi înmormîntat pe Mardonios; ştiu de asemenea că mulţi au primit daruri măreţe de la Artontes, fiul lui Mardonios, pentru această faptă; dar care anume dintre ei a fost de fapt cel care a ridicat de pe cîmp şi a înmormîntat trupul lui Mardonios, mi-a fost cu neputinţă să aflu în chip sigur; umblă un zvon că Dionysophanes, un bărbat din Efes, l-ar fi îngropat pe Mardonios. Dar, oricum stau lucrurile, el în acest fel a fost înmormîntat.

LXXXV Iar elenii, după ce şi-au împărţit prada de la Plateea, şi-au îngropat [185] fiecare aparte morţii săi. Lacedemonienii au făcut trei morminte (aici şi-au înmormîntat ei pe tinerii spartani [186], printre care se aflau şi Poseidonios, Amompharetos, Philokyon şi Callicrates); într-unul din morminte erau tinerii spartani, în al doilea, ceilalţi spartani, iar

în al treilea, hiloţii. Ei, aşadar, în acest fel i-au îngropat. Tegeaţii, deosebit de lacedemonieni, i-au înmormîntat pe toţi ai lor la un loc, şi atenienii pe ai lor de asemenea, şi tot aşa megarienii şi phleiaşii, pe cei măcelăriţi de cavalerie. Mormintele tuturor acestora conţineau cu adevărat oseminte. Dar dintre cei, cîţi apar cu morminte la Plateea, unii, după cîte am aflat eu, ruşinaţi că au lipsit de la bătălie, şi-au ridicat acele dîmburi de pămînt, numai de ochii urmaşilor [187]; într-adevăr, pînă şi eginetii au acolo un aşa-zis mormînt pe care aud că, tocmai cu zece ani în urma acestor întîmplări, l-a ridicat, la cererea eginetilor, Cleades, fiul lui Autodicos, un plateean care era în legătură de ospeţie cu ei.

LXXXVI Îndată după ce elenii îşi îngropară morţii la Plateea, ţinură sfat şi hotărîră să pornească cu oaste împotriva Thebei şi să ceară pe acei dintre thebani care au fost de partea mezilor, în primul rînd pe Timagenidas şi pe Attaginos, care au fost fruntea partidei; dacă n-au să-i predea, ei să nu plece de sub zidurile cetăţii înainte de a pune stăpînire pe ea. După ce au luat astfel de hotărîri, într-a unsprezecea zi după bătălie, sosiră la faţa locului şi îi împresurară pe thebani, poruncindu-le să le dea în mînă oamenii; dar cum thebanii nu voiau să-i predea, ei le stricară ogoarele şi porniră asaltul asupra cetăţuii.

LXXXVII Şi cum elenii nu încetau să le pricinuiască pagube, în a douăzecea zi, Timagenidas le vorbi thebanilor precum urmează: „Thebani, pentru că elenii au hotărît să nu înceteze împresurarea înainte de a cuceri Theba, sau înainte ca voi să ne fi predat lor, [credem de cuviinţă] să nu mai fie bîntuit de rele pămîntul Beoţiei din pricina noastră; dacă ei ne cer, chipurile, pe noi, dar doresc de fapt bani, să le dăm bani din vistieria publică (pentru că întreaga obşte a trecut la mezi, nu numai noi singuri), iar dacă ei fac împresurarea oraşului cerîndu-ne pe noi cu adevărat, noi ne vom înfăţişa în persoană ca răspuns". Thebanii găsiră cuvintele lor binevenite şi tocmai la momentul potrivit; de aceea, îi aduseră îndată de ştire lui Pausanias, printr-un sol, că vor să le predea oamenii.

LXXXVIII Imediat ce au căzut la învoială pe aceste temeiuri, Attaginos a scăpat cu fuga din oraş, iar pe copiii lui, care au fost aduşi în loc, Pausanias îi dezlegă de vină, zicînd că nu sînt vinovaţi cu nimic copiii de părtinirea mezilor. Thebanii le predară atunci şi alţi bărbaţi; aceştia nutreau nădejdea că vor fi lăsaţi să se apere şi erau convinşi că vor scăpa cu bani. Dar Pausanias, îndată ce-i luă în primire, bănuind aceste gînduri, slobozi întreaga oştire a aliaţilor, iar pe ei, ducîndu-i la Corint, îi ucise. Acestea s-au petrecut, prin urmare, la Plateea şi la Theba.

LXXXIX Artabazos, fiul lui Pharnakes, care fugise de la Plateea, se afla acum departe. Thessalienii, cînd ajunse la ei, îl poftiră la ospăţ şi îl întrebară despre cealaltă parte a oştirii, neştiind nimic din cele petrecute la Plateea. Dar Artabazos, dîndu-şi seama că, dacă le-ar dezvălui întregul adevăr despre bătălie, s-ar ivi primejdia de a-şi pierde viaţa atît el însuşi cît şi oastea care-l însoţea (pentru că era încredinţat că, dacă ar şti careva toate cîte s-au petrecut, negreşit s-ar ridica împotriva lui), făcîndu-şi deci aceste socoteli, nu scoase un cuvînt faţă de focidieni, iar thessalienilor le vorbi precum urmează: „Eu, bărbaţi din Thessalia, după cum vedeţi, sînt foarte grăbit [188] să ajung în Tracia şi dau zor, fiindcă sînt trimis din tabără împreună cu aceşti oameni cu o anumită însărcinare; Mardonios însuşi, precum şi oastea lui, care vine pe urmele mele, sînt de aşteptat [să ajungă curînd] la voi. Să-l găzduiţi şi să vă dovediţi faţă de el buni primitori, pentru că n-o să vă căiţi, cu vremea, dacă veţi face aşa". După ce le-a spus aceste cuvinte, el îşi conduse în grabă oştirea prin Thessalia şi prin Macedonia, drept spre Tracia, ca unul care era într-adevăr zorit şi îşi tăia calea drept peste pămînturi. Şi astfel ajunse la Byzantion, lăsînd în urmă mulţi oameni din oastea sa, loviţi pe drum de traci, precum şi doborîţi de foame şi de oboseală; din Byzantion, trecu apoi cu bărci pe celălalt ţărm. În felul acesta s-a întors el în Asia [189].

XC [190] Dezastrul perşilor de la Plateea s-a nimerit să aibă loc în aceeaşi zi cu cel de la Mycale, din Ionia. Într-adevăr, în vreme ce elenii, sosiţi pe vase împreună cu Leutychides Lacedemonianul, făceau popas la Delos, veniră la ei nişte

soli din Samos, anume Lampon, fiul lui Thrasycles, Athenagoras, fiul lui Archestratides, şi Hegesistratos, fiul lui Aristagoras, trimişi de samieni fără ştirea perşilor şi a tiranului Theomestor[191], fiul lui Androdamas, pe care perşii îl puseseră tiran în Samos. Înfăţişîndu-se ei înaintea comandanţilor, Hegesistratos vorbi multe şi mărunte[192], că ionienii, numai la vederea lor, îndată se vor rupe de perşi şi că barbarii nu vor încerca nici o împotrivire; iar dacă totuşi îi vor înfrunta, elenii nu vor găsi o altă pradă la fel. Şi, invocînd zeii obşteşti, îi îndemnă să-i smulgă din sclavie pe ei, care sînt de asemenea eleni, şi să alunge pe barbar. Acest lucru — spunea el — va fi uşor: corăbiile barbarilor merg prost, iar aceia nu sînt luptători pe potriva lacedemonienilor. Cît despre ei înşişi care au venit cu solia, dacă elenii au vreo bănuială ca nu cumva să-i împingă la drum dintr-o uneltire vicleană, sînt gata să rămînă ostatici pe vasele lor.

XCI Cum (străinul) din Samos îi ruga stăruitor, Leutychides, fie în dorinţa de a afla o prevestire[193] din răspunsul lui, fie dintr-o întîmplare potrivită de zeu, îl întrebă: „O, străine din Samos, care-ţi este numele?" Acesta îi răspunse: „Hegesistratos"[194]. El, tăindu-i vorba — dacă cumva Hegesistratos avusese de gînd să mai spună ceva —, îi zise: „Primesc prevestirea, o, străine din Samos. Acuma tu fă în aşa fel ca să pleci înapoi pe mare, după ce te vei lega mai întîi faţă de noi prin jurăminte de credinţă, atît tu cît şi aceşti însoţitori ai tăi, că samienii ne vor fi într-adevăr aliaţi zeloşi".

XCII Şi, cum rosti aceste cuvinte, îndată şi trecu la faptă; într-adevăr, samienii depuseră imediat jurăminte de credinţă pentru alianţa cu elenii.

Iar după încheierea învoielii, solii plecară înapoi pe mare...[195] Leutychides îi ceru lui Hegesistratos să meargă împreună cu ei, socotindu-i numele de bun augur; iar elenii, lăsînd să treacă acea zi, în următoarea aduseră jertfe bineprevestitoare; ritualul jertfei îl săvîrşi Deiphonos, fiul lui Euenios, un bărbat din Apollonia, anume din Apollonia cea din golful Ionic[196]. Iată acum ce întîmplare i-a fost sorocită tatălui acestuia cu numele Euenios.

XCIII În Apollonia despre care vorbim, se găsesc turme[197] închinate Soarelui; aceste turme, cît e ziua de mare, pasc pe malurile rîului (Aoos)[198], care, izvorînd din muntele Lacmon[199], curge prin ţinutul Apolloniei, vărsîndu-se în mare prin preajma portului Oricos[200]. În timpul nopţii, păzesc turmele anumiţi bărbaţi aleşi dintre cetăţenii cei mai de vază ca avere şi ca neam, fiecare cîte un an de zile. Apolloniaţii pun mare preţ pe aceste turme, în urma unui oracol. Ele sînt adăpostite într-o peşteră, departe de oraş. O dată, îi veni rîndul la pază acestui Euenios; cum el aţipi în timpul veghei, veniră lupii la peşteră şi omorîră vreo 60 de vite. Cînd şi-a dat seama de cele petrecute, el tăinui păţania şi n-o descoperi nimănui, avînd de gînd să cumpere şi să pună alte vite în loc. Cum însă apolloniaţilor nu le-a scăpat întîmplarea, ci o aflară într-un fel oarecare, îl aduseră în faţa judecăţii şi îl condamnară să-i fie luată vederea pentru că a adormit în timpul pazei. Dar, îndată după ce îl orbiră pe Euenios, nici vitele nu le mai fătară şi nici pămîntul nu le mai dădu roade. De la oracolele din Dodona şi din Delfi le veneau mereu preziceri, deoarece ei îi întrebară pe proroci pricina răului; aceştia le răspundeau că pe nedrept l-au lipsit de vedere pe paznicul turmelor sfinte, Euenios, pentru că pe lupi i-au trimis zeii care nu vor înceta să-l răzbune pînă ce nu-i vor da despăgubire pentru răul pricinuit, şi încă o astfel de despăgubire pe care şi-o va alege şi o va socoti el de cuviinţă; iar ei, în împlinirea acestei cerinţe, va trebui să-i dăruiască lui Euenios un asemenea dar pentru care mulţi oameni să-l fericească pentru că-l are.

XCIV Astfel de oracole li s-au rostit, iar apolloniaţii, păstrîndu-le în taină, au dat în grija anumitor cetăţeni să le ducă la îndeplinire porunca. Aceştia descurcară lucrurile precum urmează: o dată, pe cînd Euenios şedea pe o bancă, ei merseră şi se aşezară lîngă el şi, povestind despre una alta, ajunseră să-l căineze pentru păţania lui. Şi, ajungînd cu discuţia aici, îl întrebară ce despăgubire şi-ar dori dacă apolloniaţii s-ar gîndi să-i propună o îndestulare pentru cele ce i-au pricinuit. El, fiindcă nu auzise de oracol[201], îşi făcu alegerea zicînd că, dacă cineva i-ar da ogoarele — numind pe acei cetăţeni despre care ştia că au două loturi de pă-

mînt dintre cele mai frumoase din Apollonia — și, pe lîngă acestea, o locuință pe care o știa că este cea mai frumoasă dintre casele din oraș, dacă, așadar, ar dobîndi aceste lucruri mai mult — zise el — nu le va mai purta pică și o asemenea despăgubire îi va fi îndestulătoare. El deci acestea le vorbi, iar ei șezînd alături îi spuseră luîndu-i vorba: „Euenios, aceasta este despăgubirea pe care ți-o dau apolloniații pentru orbirea ta, potrivit oracolelor avute". El atunci, văzîndu-se înșelat, se mînie înțelegînd de aici întreaga poveste. Dar ei, cumpărînd de la proprietari, îi aduseră în dar ceea ce își alesese el însuși. Și de atunci s-a născut în el dintr-o dată puterea de prevestire [202], încît i-a mers chiar vestea.

XCV Deiphonos [203], așadar, care era fiul acestui Euenios și era dus de corintieni în bătălie, a devenit profetul oștirii. Dar am mai auzit că Deiphonos se slujea doar de numele lui Euenios fără să fie de fapt fiul lui, și că pe acest temei s-a apucat să facă afaceri [204] prin Ellada.

XCVI [205] Îndată ce jertfele li se arătară prielnice, elenii își cîrmiră corăbiile de la Delos spre Samos. Cînd ajunseră în Samos la Calamoi [206], intrară în port, în dreptul templului Herei și aici se pregătiră de lupta pe apă. Perșii, aflînd că aceștia au înaintat pe mare, își îndreptară spre țărm celelalte vase, în vreme ce pe ale fenicienilor le trimiseră în larg. Întrunindu-se apoi la sfat, ei luară hotărîrea să nu înceapă bătălia pe apă, deoarece nu se simțeau pe măsura dușmanului. Își întoarseră, deci, vasele spre țărm unde urmau să fie ocrotite de pedestrimea lor aflată la Mycale [207]; această oaste rămăsese, la porunca lui Xerxes, în urma grosului oștirii, ca să păzească Ionia. Mărimea ei era de 60 000 de ostași, avînd în frunte pe comandantul Tigranes [208], care întrecea în frumusețe și în înălțime pe ceilalți perși. La adăpostul acestei oștiri, luară deci hotărîrea să se refugieze, comandanții oștirii de pe vase să-și tragă corăbiile la țărm și să ridice în jur un meterez ca pavăză pentru corăbii și ca loc de scăpare pentru ei înșiși; după această hotărîre, porniră în larg.

XCVII După ce, în drumul făcut pe lîngă templul Stăpînelor [209], ajunseră la Gaison [210] și la Scolopoeis [211] din Mycale, unde se află templul Demetrei Eleusine — pe care l-a înălțat Philistos, fiul lui Pasicles, cînd îl însoțea pe Neileos, fiul lui Codros [212], spre fundarea Miletului —, ei își traseră vasele aici la țărm și-și ridicară în jur un meterez din pietre și din lemne, tăind chiar pomi roditori; în jurul meterezului înfipseră țăruși. Și făceau pregătirile cu gîndul că vor fi împresurați și că vor ieși biruitori; ei se pregăteau, așadar, ținînd seamă și de una, și de alta.

XCVIII Elenii, cînd aflară că barbarii au apucat-o spre uscat, se întristară că le-au scăpat și nu mai știau ce au de făcut: să se întoarcă înapoi, ori să pornească spre Hellespont; în cele din urmă, luară hotărîrea să nu facă nici una, nici alta, ci să se îndrepte spre uscat. Pregătindu-și, așadar, în vederea luptei pe apă, scări [213] și celelalte de cîte aveau nevoie, ei porniră cu corăbiile spre Mycale [214]. Cînd ajunseră aproape de tabără și nimeni nu se arăta să-i întîmpine, ei au văzut corăbii trase la țărm în interiorul împrejmuirii de lemn și multă pedestrime înșirată de-a lungul coastei: atunci Leutychides, apropiindu-se cu corabia lui de țărm cît mai mult cu putință, se adresă ionienilor printr-un crainic, vorbindu-le astfel [215]: „Bărbați ionieni, cîți dintre voi se întîmplă să mă audă, luați aminte la cele ce vă spun: perșii nu vor înțelege nimic din cele ce vi le încredințez vouă; cînd vom ajunge la încăierare, fiecare trebuie să-și aducă aminte de libertate înainte de toate, apoi de parola «Hera» [216]. Acestea să le afle și acela dintre voi care nu m-a auzit, de la cel ce m-a auzit". Acest plan de acțiune se întîmpla să fie aidoma cu al lui Themistocles, în lupta de la Artemision: de bună seamă [— credea el —], fie că îi va îndupleca pe ionieni dacă cuvintele lui nu vor fi înțelese de barbari, fie că, dacă li se vor aduce la cunoștință, barbarii vor deveni neîncrezători față de eleni.

XCIX După ce Leutychides făcu mai întîi ionienilor aceste propuneri, elenii săvîrșiră apoi cele ce urmează: apropiindu-și corăbiile de țărm, ei coborîră pe uscat și se așezară în linie de bătaie. Perșii, cînd îi văzură pe eleni că se pregătesc de luptă și că au grăit ionienilor cuvinte de înduplecare, în primul rînd îi dezarmară pe samieni, bănuindu-i de părtinire față de eleni. Într-adevăr, samienii, o dată,

cînd s-au ivit pe vasele barbarilor prizonieri atenieni, pe care îi prinseseră oamenii lui Xerxes găsindu-i în Attica, îi dezlegară pe toţi şi, dîndu-le merinde de drum, îi trimiseră înapoi la Atena; pentru o asemenea ispravă, bănuiala pe care le-o nutreau perşii nu era de loc mică, doar au eliberat atunci 500 de capete din duşmanii lui Xerxes. În al doilea rînd, perşii încredinţară milesienilor paza trecătorilor care duc spre piscurile muntelui Mycale, sub cuvînt că aceştia cunosc cel mai bine ţinutul, dar, de fapt, ei o făceau pentru ca să-i ştie în afara taberei. Prin urmare, perşii luară asemenea măsuri[217] de prevedere faţă de acei ionieni de la care se aşteptau să facă vreo poznă, dacă ar avea ocazie. Apoi adunară scut lîngă scut ca să le slujească de pavăză.

C Pe de altă parte, elenii, cînd îşi terminară pregătirile, porniră împotriva barbarilor. În vreme ce ei înaintau, un zvon se răspîndi în zbor prin toată oştirea şi pe ţărm apăru un caduceu[218] întins la pămînt; iar zvonul care străbătu pînă la ei aducea vestea că elenii au învins oştirea lui Mardonios, în luptele din Beoţia. Prin urmare, se vădea limpede, prin nenumărate semne, partea divină a întîmplărilor[219], dacă pînă şi de data aceasta a ajuns la urechea elenilor de pe cîmpul de luptă ştirea că dezastrul de la Plateea se nimerea în aceeaşi zi cu cel care urma acum la Mycale. În acest fel, ostaşii prinseră mult mai mare curaj şi simţiră dorinţa să se arunce cu o mai vajnică însufleţire în primejdie.

CI Iată şi un al doilea fapt care s-a nimerit să fie deopotrivă: lîngă amîndouă cîmpurile de bătaie se afla cîte un templu al Demetrei Eleusine; într-adevăr, pe pămîntul Plateei, lupta s-a dat chiar în preajma templului Demetrei, după cum am arătat şi mai înainte[220], iar la Mycale urma să fie tot aşa. S-a întîmplat, deci, să le vină un zvon adevărat, că biruinţa a fost de partea elenilor de sub comanda lui Pausanias, numai că bătălia de la Plateea s-a petrecut în dimineaţa zilei, iar cea de la Mycale, după-amiază. Faptul că s-au nimerit amîndouă în aceeaşi zi (a aceleiaşi luni[221]) s-a aflat nu cu multă vreme după aceea, cînd s-au făcut cercetări. Înainte de a le sosi vestea, acestora le era teamă, nu pentru ei înşişi, cît pentru ceilalţi eleni, ca nu

cumva Ellada să se zdruncine în ciocnirea cu Mardonios. Dar cînd le-a sosit în zbor o asemenea veste, ei înaintară spre duşman cu mai mare înflăcărare şi mult mai grăbiţi. Într-adevăr, şi elenii, şi barbarii zoreau spre luptă, pentru că le stăteau în faţă, ca răsplată a victoriei, şi insulele, şi Hellespontul.

CII Drumul atenienilor şi al celor de pe poziţiile vecine cu ei[222] — cam pînă la jumătatea frontului — ducea pe lîngă ţărmul mării şi pe un loc şes, iar al lacedemonienilor şi al celor aşezaţi în continuarea lor, prin hîrtoape şi prin munţi; în vreme ce aceştia din urmă (lacedemonienii) mai străbăteau încă ocolişurile drumului, cei din aripa cealaltă erau şi încinşi în luptă. Cît timp perşii şi-au păstrat scuturile înfipte în pămînt, ei au reuşit să se apere şi nu s-au arătat mai prejos în luptă. Dar, după ce oastea atenienilor şi a celor care îi însoţeau s-a aruncat în luptă cu şi mai mare avînt, îndemnîndu-se între ei pentru ca victoria să fie a lor, şi nu a lacedemonienilor, din acea clipă, starea lucrurilor s-a schimbat. Într-adevăr, după ce culcară la pămînt scuturile, ei căzură grămadă asupra perşilor; aceştia susţinură atacul şi se apărară vreme îndelungată; în cele din urmă, o luară totuşi la fugă în interiorul palisadei. Atenienii şi corintienii, sicyonienii şi troizenienii (pentru că aceştia erau cei aşezaţi la rînd), luîndu-se pe urmele lor, pătrunseră împreună cu ei înăuntrul îngrădirii. Cînd şi palisada a fost cucerită, barbarii nu se mai gîndiră să se apare, ci, în afara perşilor[223], toţi ceilalţi o luară la fugă. Perşii însă, în formaţii mici de luptă, se încăierau mereu cu fiecare grup de eleni care pătrundea înăuntrul împrejmuirii. Dintre comandanţii perşilor, doi au scăpat cu viaţă, iar doi au pierit; Artayntes şi Ithamithres, care au fost comandanţii flotei, au scăpat, dar Mardontes şi comandantul pedestrimii, Tigranes, au murit luptînd.

CIII Pe cînd perşii ţineau încă piept, sosiră lacedemonienii şi cei care îi însoţeau şi puseră umărul la ceea ce mai rămăsese de făcut. Căzură atunci mulţi şi dintre eleni, printre alţii, sicyonieni împreună cu comandantul lor, Perilaos.

Dintre samieni, cei care participau la război în tabăra mezilor şi care fuseseră dezarmaţi, îndată ce au văzut că

lupta a luat altă întorsătură, făcură tot ce le-a stat în putinţă pentru a fi de folos elenilor. Apoi, cînd ceilalţi ionieni îi văzură pe samieni făcînd începutul, se despinseră şi ei de perşi şi întoarseră armele împotriva barbarilor.

CIV Perşii, ca măsuri de scăpare, dăduseră poruncă milesienilor să păzească trecătorile, pentru ca, avînd călăuze de drum, în caz că-i va ajunge [nenorocirea], care de fapt i-a şi ajuns, să-şi găsească adăpost printre piscurile muntelui Mycale. Milesienilor, aşadar, li s-a dat această însărcinare şi din pricina arătată mai sus, dar şi pentru ca să nu producă vreo tulburare dacă s-ar afla în tabără. Aceştia însă se purtară cu totul potrivnic poruncii, călăuzindu-i pe perşi, în fuga lor, pe alte căi care duceau de fapt spre duşmani şi, în cele din urmă, tocmai ei fură cei care i-au ucis cu cea mai înverşunată ură. În felul acesta, Ionia s-a sculat pentru a doua oară[224] împotriva perşilor.

CV În această bătălie, dintre eleni, au dat dovadă de cea mai mare vitejie atenienii, iar dintre atenieni, Hermolycos, fiul lui Euthoinos, un bărbat care a practicat lupta gimnică şi pugilatul[225]; acest Hermolycos[226], cu vreme-n urma întîmplărilor pomenite acum, a murit într-un război purtat între atenieni şi carystieni[227], în lupta de la Kyrnos[228] din ţinutul Carystiei[229]; osemintele lui zac la Geraistos[230]. După atenieni, s-au arătat bravi corintienii, troizenienii şi sicyonienii.

CVI Elenii, după ce au nimicit cea mai mare parte a barbarilor, pe unii în toiul luptei, pe alţii în vreme ce îşi căutau scăpare prin fugă, le aprinseră[231] corăbiile şi întreaga împrejmuire de lemn, scoţînd mai întîi pe ţărm prada dinăuntru; şi au găsit acolo averi cu grămada. Iar după ce au dat foc îngrădirii şi corăbiilor, porniră înapoi pe mare. Ajungînd în Samos[232], elenii ţinură sfat în legătură cu scoaterea populaţiei din Ionia şi cu alegerea acelor ţinuturi ale Elladei stăpînite acum de ei în care ar trebui să-şi întemeieze colonii, în timp ce Ionia s-o lase în seama barbarilor; într-adevăr, li se părea cu neputinţă ca ei să vegheze toată vremea asupra ionienilor, iar, în caz că i-ar lipsi de paza lor, nu trăgeau nici o nădejde că ionienii vor ieşi din încurcătură fără a fi pedepsiţi de perşi. Într-o asemenea

împrejurare, acei dintre peloponesieni care se aflau supuşi[233] fură de părere să scoată bunurile mobile ale seminţiilor elene care au ţinut partea mezilor[234], iar pămîntul acestora să-l dea ionienilor să-l locuiască. Atenienii însă nu socotiră de cuviinţă ca Ionia să fie strămutată, şi nici ca peloponesienii să ia măsuri privitoare la coloniile atenienilor; deoarece, aşadar, ei se împotriveau la toate cu tărie, peloponesienii renunţară la părerea lor. Elenii îi primiră atunci în alianţă pe samieni, pe chioţi, pe lesbieni şi pe ceilalţi insulari care, din întîmplare, se aflau cu ei la război, legîndu-i prin jurăminte de credinţă să le fie statornici şi să nu treacă de partea duşmanului. După ce i-au pus să rostească jurăminte, ei plecară cu vasele ca să dărîme punţile, crezînd că le vor găsi încă întinse.

CVII[235] Aceştia, deci, se îndreptau pe mare spre Hellespont. Barbarii care scăpaseră teferi şi se îngrămădiseră pe înălţimile muntelui Mycale reuşiră, foarte puţini la număr, să se întoarcă la Sardes. În timp ce ei se aflau pe drum, Masistes, fiul lui Darius, care fusese de faţă la prăpădul întîmplat, îi aruncă comandantului Artayntes multe şi jignitoare ocări zicîndu-i, printre altele, şi că este mai rău decît o femeie, de vreme ce a condus treburile în aşa hal, că merită să aibă parte de orice nenorocire, deoarece a abătut răul asupra casei regelui. Iar la perşi este cea mai urîtă ocară să auzi că eşti mai rău decît o femeie. Artayntes, după ce a ascultat multe, cuprins de o aprigă mînie, îşi scoase pumnalul împotriva lui Masistes, vrînd să-l ucidă. Şi tocmai cînd se arunca asupra lui, băgînd de seamă Xeinagoras, fiul lui Praxilaos, un om din Halicarnas, care stătea în spatele lui Artayntes, îl prinse pe acesta de mijloc şi, ridicîndu-l în sus, îl trînti la pămînt; în aceeaşi clipă, lăncierii[236] lui Masistes se aşezară în faţa lui [ca să-l apere]. Iar Xeinagoras, prin această faptă, şi-a atras recunoştinţa lui Masistes însuşi ca şi a lui Xerxes, deoarece i-a scăpat fratele; şi, într-adevăr, în urma acestei isprăvi Xeinagoras deveni cîrmuitorul întregii Cilicii, ca un dar de la rege. În vreme ce barbarii se aflau pe drum, la întîmplările arătate nu s-a adăugat nimic, pînă ce ei au ajuns la Sardes. În acest oraş se întîmplă să fie şi regele, încă de atunci de cînd a sosit fugind de la Atena, după înfrîngerea în bătălia pe mare,

CVIII [237] Dar iată că, în răstimpul în care Xerxes popos la Sardes, se îndrăgosti de soţia lui Masistes, care se afl de asemenea acolo. Cum însă nu reuşea de loc s-o în duplece, orice propuneri îi făcea, el nu recurse la silnicie ţinînd oarecum seamă de fratele său Masistes (tot acelaş lucru o oprea şi pe femeie ; ea ştia bine că nu va fi luată cu sila [238]). Aşa stînd lucrurile, Xerxes renunţă la alte unel- tiri şi puse la cale căsătoria fiului său, Dareios [239], cu fiica acestei femei şi a lui Masistes, încredinţat că o va cîştiga mai uşor, dacă va face aşa. După ce a încheiat legătura de căsătorie şi a împlinit datinile, el plecă la Susa. Dar cînd sosi acolo şi o duse pe fată la el acasă pentru Dareios, îi trecu dragostea pentru soţia lui Masistes şi, schimbîndu-şi ţinta, se îndrăgosti şi o cîştigă pe nevasta lui Dareios, pe fiica lui Masistes ; numele acestei femei era Artaynte.

CIX După scurgerea unui timp, lucrurile fură date în vileag în chipul următor : Amestris, soţia lui Xerxes, ţesînd o mantie mare, în mai multe culori, vrednică de văzut, i-o dărui lui Xerxes. Acesta, încîntat de frumuseţea hainei, o îmbrăcă şi se duse aşa la Artaynte. Fermecat şi de aceasta, îi porunci să-i ceară orice ar dori să-i aparţină în schimbul bunăvoinţei ei, pentru că tot ce va voi îi va dărui. Ea, cum îi era dat să se abată nenorocirea peste întreaga ei casă [240], la aceste cuvinte, îi grăi lui Xerxes aşa : „Ai să-mi dai orice te-oi ruga ?“ Iar el, închipuindu-şi că-i va cere orice mai degrabă [decît ceea ce a cerut], îi făgădui sub jurămînt ; îndată ce el îi jură, ea îi ceru cu îndrăzneală mantia. Xerxes făcu fel şi chip în dorinţa de a nu i-o da, nu din vreo altă pricină, ci din teama faţă de Amestris [241], ca nu cumva, dacă ar face el aşa, să fie descoperite faptele pe care şi înainte soţia le cam bănuia. Îi făgădui să-i dea în schimb oraşe şi aur fără sfîrşit şi oaste pe care nimeni altul decît ea nu o va co- manda ; oştirea e un dar cu deosebire pers. Dar, cum nu o înduplecă, el îi dărui haina ; Artaynte, foarte fericită de dar, o purta şi se fălea cu ea.

CX Dar Amestris află acest lucru ; înţelegînd ceea ce s-a petrecut, regina nu ţinu în suflet duşmănie faţă de această femeie, ci, bănuind mai degrabă că mama ei este de vină şi că de fapt ea le făcea pe toate [242], plănui pieirea ne-

vestei lui Masistes. Aşteptînd ziua în care bărbatul ei, Xerxes, sărbătorea ospăţul regesc (acest ospăţ se pregăteşte o dată pe an, în ziua în care s-a născut regele ; numele banchetului, în persă, este *tykta* [243], în limba elenă — „desăvîrşit“ ; numai atunci regele îşi unge capul cu uleiuri mirositoare şi face daruri perşilor), veghind, aşadar, asupra acestei zile, Amestris îi ceru lui Xerxes să-i dăruiască pe soţia lui Masistes. Regele socoti o faptă cumplită şi hidoasă să i-o dea pe mînă, pe de o parte fiindcă era soţia fratelui său, pe de altă parte, pentru că ea nu avea nici o vină în această afacere ; el înţelegea prea bine pentru ce i-o cerea.

CXI Totuşi, în cele din urmă, pentru că ea stăruia, iar el era silit de datină — într-adevăr la ei era cu neputinţă să nu i se împlinească cuiva cererea în timpul ospăţului regesc —, cu totul împotriva voinţei lui, consimţi [244] şi, predîndu-i-o, iată ce făcu : soţiei îi spuse să facă ce vrea cu ea, dar în acelaşi timp, trimiţînd după fratele său, îi vorbi precum urmează : „Masistes, tu eşti fiul lui Darius şi fratele meu şi, pe lîngă acestea, mai eşti şi un om de treabă [245]. Aşadar, nu mai duce casă cu femeia aceasta cu care convieţuieşti acum, ci, în locul ei, eu îţi dau pe fiica mea [246]. Cu ea să trăieşti, iar cea pe care o ai acum mie nu mi-i pe plac, n-o mai ţine de soţie“. Masistes, mirat de vorbele lui, îi răspunse aşa : „O, stăpîne, ce vorbă fără noimă îmi spui, poruncindu-mi ca pe femeia cu care eu am copii, bărbaţi tineri acum şi fiice, dintre care pe una tu ai dus-o de nevastă pentru propriul tău fiu, pe femeia care mie îmi este foarte pe plac, tocmai pe aceasta pretinzi s-o alung şi să iau de soţie pe fiica ta ? O, rege, eu preţuiesc mult faptul că sînt socotit vrednic de fiica ta, totuşi eu nu voi săvîrşi nici una din aceste fapte. Iar tu nu mă sili în nici un fel, cerîndu-mi un asemenea lucru. Pentru copila ta se va ivi un alt bărbat cu nimic mai prejos decît sînt eu ; pe mine lasă-mă să-mi duc zilele alături de soţia mea“. El, aşadar, cu asemenea cuvinte îi răspunse, dar Xerxes, aprinzîndu-se, adăugă următoarele : „În felul acesta, Masistes, pentru tine soarta-i pecetluită : nici n-am să-ţi mai dau de soţie pe fiica mea, dar nici cu cealaltă nu vei mai duce casă multă vreme, ca să-ţi fie de învăţătură să primeşti cele ce ţi se dăruiesc“. Masistes, cînd auzi aceste cuvinte, ieşi afară,

după ce rosti doar atît: „Stăpîne, zilele încă nu mi le-ai luat" [247].

CXII În acest răstimp, în care Xerxes vorbea cu fratele lui, Amestris, trimițînd după lăncierii lui Xerxes, o schilodi toată pe femeia lui Masistes; după ce îi tăie sînii, o aruncă la cîini și, ciuntindu-i nasul, urechile, buzele și limba, o trimise înapoi acasă, ciopîrțită în acest fel [248].

CXIII Masistes, fără să fi auzit încă ceva din faptele de mai sus, dar presimțind că i se întîmplă o nenorocire, alergă în grabă spre casă. Cînd își văzu soția schilodită astfel, imediat ținu sfat cu fiii săi și porni la Bactra împreună cu ei și, de bună seamă, și cu alți cîțiva, ca să răscoale ținutul Bactriana [249] și să pricinuiască regelui cele mai mari neajunsuri. Acestea s-ar fi întîmplat, după cîte cred eu, dacă ar fi apucat să ajungă la bactrieni și la saki, pentru că aceștia îl iubeau, căci el era cîrmuitorul bactrienilor. Dar Xerxes, cînd auzi ce pune la cale, trimițînd împotriva lui oaste, îl ucise pe drum pe el însuși și pe fiii lui, ba și oștirea-i toată. Așadar, în legătură cu dragostea lui Xerxes și cu moartea lui Masistes, cam acestea s-au întîmplat.

CXIV Elenii, care porniră de la Mycale spre Hellespont, abătuți din drum de vînturi, aruncară mai întîi ancora la Lecton [250]; de aici, ei ajunseră la Abydos, dar găsiră dezlegate punțile de vase, pe care credeau că le vor afla încă întinse și pentru care, în chip deosebit, veniseră în Hellespont. Atunci peloponesienii din jurul lui Leutychides fură de părere să se înapoieze [251] pe mare în Ellada, dar atenienii și Xanthippos, comandantul lor, socotiră să rămînă acolo și să încerce să cucerească Chersonesul. Așadar, unii făcură cale-ntoarsă, în vreme ce atenienii, trecînd din Abydos în Chersones, împresurară Sestosul [252].

CXV Tocmai în acest Sestos, pentru că avea cel mai puternic zid împrejmuitor de pe acele meleaguri, se strînseră oameni din așezările învecinate, îndată ce auziră că elenii se află în Hellespont. Pînă și din orașul Cardia [253] veni Oiobazos, un pers care cărase acolo frînghiile [254] podului.

Sestosul era în stăpînirea eolienilor băștinași, dar, împreună cu aceștia, îl mai populau perși și o mare mulțime de aliați.

CXVI Cîrmuitor al acestui ținut [255] era un tiran pus de Xerxes, cu numele Artayctes, un pers cumplit și trufaș care, după ce regele a plecat împotriva Atenei, chiar și pe el l-a înșelat, luînd pe furiș din Eleunt comoara lui Protesilaos [256], fiul lui Iphiclos. În Eleunt din Chersones se află mormîntul lui Protesilaos cu o incintă sacră în jurul lui; înăuntru se găseau înainte bogății uriașe, cupe de aur, de argint și de aramă, precum și îmbrăcăminte și alte daruri închinate, pe care Artayctes le-a jefuit cu îngăduința regelui. De fapt, el l-a înșelat pe Xerxes, vorbindu-i precum urmează: „Stăpîne, se află prin partea locului casa unui elen [257] care, venind cu oaste împotriva plaiurilor tale, a murit, primindu-și astfel pedeapsa. Dăruiește-mi mie casa acestuia, pentru ca oricine să ia aminte să nu vină cu oaste împotriva pămîntului tău". Spunîndu-i asemenea cuvinte, ușor avea să-l înduplece pe Xerxes să-i dea locuința omului, fără ca regele să bănuiască nimic din cele ce plănuia el. Cînd spunea că Protesilaos a pornit cu oaste împotriva unui ținut de-al regelui, se gîndea la următoarele: perșii socot că întreaga Asie este a lor și a celui care se află totdeauna la domnie. După ce i s-a făcut darul, el duse comoara din Eleunt la Sestos, iar în incinta sacră semănă și păscu vite; el însuși, cînd ajunse în Eleunt, se întreținu cu femei în acest loc sacru. Dar iată că acum se afla împresurat de atenieni, a căror apariție și încercuire neașteptată l-au prins nepregătit. Aceștia căzură asupra lui fără ca el să fi luat măsuri de apărare.

CXVII Atenienii, pentru că se făcuse toamnă de cînd împresurau orașul, furioși că sînt departe de casele lor și cetatea n-o puteau cuceri [258], cerură comandanților să-i ducă înapoi; dar aceștia le spuseră că nu-i duc mai înainte de a ocupa orașul sau mai înainte ca obștea atenienilor să trimită după ei; așa că ei se resemnară în situația dată.

CXVIII Dar și cei din cetate ajunseră acum la capătul suferinței, și încă în așa de mare măsură încît își fierbeau chingile patului și le mîncau. Cînd însă nici din acestea nu mai avură — prinși la o asemenea strîmtoare —, perșii cu

Artayctes şi Oiobazos fugiră peste noapte, coborînd prin partea din spate a zidului, pe unde era locul cel mai ferit de duşmani [259]. Cînd se făcu ziuă, chersonesiţii arătară atenienilor prin semne, de pe turnuri, ce s-a întîmplat şi le deschiseră porţile. Dintre atenieni, cei mai mulţi porniră atunci în urmărire, alţii puseră stăpînire pe oraş.

CXIX Pe Oiobazos, care a fugit în Tracia, îl prinseră tracii apsinţi [260] şi-l jertfiră, după datina lor, lui Pleistoros [261], un zeu pămîntean, iar pe cei care se aflau împreună cu el, îi uciseră într-alt chip. Cei din jurul lui Artayctes, care au vrut să fugă mai pe urmă, fură prinşi puţin mai sus de Aigos Potamoi; după ce s-au apărat o bucată bună de vreme, unii au murit, alţii au fost prinşi de vii. Elenii îi legară în lanţuri şi-i duseră înapoi la Sestos; împreună cu ei se afla şi Artayctes, legat şi el, şi fiul său.

CXX Şi iată că — după cîte povestesc chersonesiţii — unuia dintre paznicii prizonierilor, tocmai pe cînd da să-şi frigă nişte peşte sărat, i se arătă acest semn prevestitor: peştii din saramură puşi pe foc se zbăteau şi zvîcneau la fel ca peştii de curînd pescuiţi. Şi cei care se aflau în preajmă se minunară foarte, dar Artayctes, cînd văzu minunea, chemă lîngă el pe omul care frigea peştii şi-i zise: „Străine din Atena, nu te teme de această minune, pentru că nu pentru tine s-a arătat, ci mie îmi dă să înţeleg Protesilaos din Eleunt că, deşi mort şi mumificat, are putere de la zei să se răzbune pe cel nedrept. Acum, aşadar, iată ce preţ de răscumpărare vreau să dau pentru comorile pe care le-am luat din sanctuar: să închin zeului 100 de talanţi, iar pentru mine însumi şi pentru fiul meu, voi dărui atenienilor, dacă rămîn în viaţă, 200 de talanţi". Dar el nu reuşi să-l înduplece pe comandantul Xanthippos prin aceste făgăduieli, deoarece locuitorii din Eleunt, pentru a-l răzbuna pe Protesilaos, îl cerură pe Artayctes ca să-l omoare; planul comandantului avea de altfel aceeaşi ţintă. Ducîndu-l, deci, pe fîşia de pămînt de care a legat Xerxes podul — alţii spun că deasupra colinei care se află mai în sus de oraşul Madytos —, îl spînzurară ţintuit de nişte scînduri [262], iar pe fiul său îl omorîră cu pietre sub ochii lui Artayctes.

CXXI După ce au săvîrşit acestea, ei se întoarseră pe mare în Ellada, ducînd cu ei, printre alte lucruri de preţ, şi frînghiile podului ca să le închine în templele lor. În acest an [263] nu s-a întîmplat nimic mai mult.

CXXII Unul din strămoşii lui Artayctes care a fost spînzurat este Artembares [264]; acesta le-a dat perşilor o idee pe care ei şi-au însuşit-o şi au înfăţişat-o lui Cyrus; ideea era aceasta: „Dat fiind că Zeus [265]... dăruieşte perşilor întîietate în stăpînire, iar dintre bărbaţi, ţie, o, Cyrus, care l-ai doborît pe Astyages, [îţi atrag luarea aminte], noi avem pămînt mult prea puţin, şi acesta mărăcinos; de aceea, haide să plecăm de aici şi să ne facem rost de pămînt mai bun. Se află multe plaiuri vecine, multe şi mai depărtate, din care să luăm unul în stăpînire şi atunci vom fi cu mult mai vrednici de admiraţie; se cuvine ca oamenii care sînt conducători de popoare să săvîrşească asemenea fapte. Într-adevăr, cînd ni se va mai ivi nouă o împrejurare mai frumoasă decît acum cînd sîntem stăpîni peste seminţii nenumărate din întreaga Asie?" Iar Cyrus, după ce ascultă îndemnurile lor, fără să se mire de idee, îi pofti s-o treacă în fapt, dar totodată îi sfătui şi le ceru să se pregătească pentru vremuri cînd nu vor mai conduce, ci ei vor fi cei conduşi, pentru că e firesc ca, din ţinuturi cu climă moale, să se nască bărbaţi molatici, după cum nu e potrivit pentru un asemenea pămînt să producă rod vrednic de admiraţie şi bărbaţi viguroşi pentru fapte de război [266]. Astfel perşii, încuviinţîndu-i vorbele, se depărtară, biruiţi de părerea lui Cyrus [267]; ei se gîndiră că e mai bine să fie stăpîni peste un pămînt sărac decît să robească la alţii, semănînd cîmpii [bogate].

NOTE

CARTEA A V-A. TERPSICHORA

1 Cu capitolul I al cărții a V-a, Herodot reia povestirea înaintării perșilor în Europa, întreruptă în cartea a IV-a, cap. CXLIV, de unde, pînă la sfîrșitul cărții a IV-a, face o digresiune asupra Libyei.

2 Perinthienii, locuitorii orașului Perinth, azi Eregli (numit Heraclea în epoca romană tîrzie), așezat de fapt pe coasta tracă a Propontidei, iar nu în Hellespont, cum spune Herodot.

3 Peonii, locuitorii Peoniei, ținut în nordul Macedoniei, mărginit la vest de lanțul munților Illyriei, la est de valea fluviului Strymon (Struma).

4 Herodot nu precizează al cărui zeu. În cartea a VII-a, cap. CXI, el vorbește de existența unui oracol în Tracia al unui zeu pe care îl numește Dionysos.

5 Strymon, rîu în vestul Traciei și în sud-estul Macedoniei, azi Struma. Despre așezările antice de pe Strymon, vezi F. B. Welch, *Ancient sites in the Strymon valley*, „Annual of the British School at Athens", XXII, pp. 64—66; B. Gerov, *Untersuchungen über die westthrakischen Länder in römischer Zeit*, Sofia, 1961.

6 Mimnermos aduce laude cailor din Peonia (fr. 17), iar Pollux (V, § 461) spune că au mare reputație cîinii de vînătoare peoni. Probabil că și în această bătălie — pomenită aici de Herodot — peonii s-au folosit și de cîini.

7 Peanul, imn în cinstea lui Apollo, conținea în invocație cuvintele ἰὴ παιών, ceea ce peonii (gr. Παίονες) au considerat drept un apel. Despre bătălia dintre peoni și perinthieni Herodot a cules informații din Perinth. Dar peonii n-au putut fi vecini cu perinthienii la începutul secolului al VI-lea î.e.n., cînd a fost întemeiat Perinthul de către coloni samieni. Poate peonii s-au luptat cu locuitorii anteriori perinthienilor într-o epocă mai veche, probabil pe vremea migrației peonilor din Asia în Europa, fiind coloni teucri. Aceasta înseamnă că perinthienii din secolul al V-lea î.e.n. considerau ca strămoși pe predecesorii colonilor samieni, predecesori care nu erau greci, dar care trebuie să fi cunoscut peanul.

8 Herodot exagerează numărul tracilor; de altfel și Tracia și-o imaginează mai vastă decît era, deoarece nu cunoștea exact cursul Istrului; bineînțeles, dacă îi include și pe tracii din nordul Dunării, Herodot se apropie de adevăr.

9 Deși Herodot vorbește în cartea a VII-a, cap. CXXXVII, despre „Sitalkes, regele tracilor", el nu-și închipuie că vreun rege trac s-a aflat vreodată în fruntea tuturor tracilor. Și, într-adevăr, dacă Herodot îi include printre traci și pe dacii din nordul Dunării, el are dreptate.

10 În privința semințiilor trace și a numelor lor, S t r a b o, *op. cit.*, fr. 48, dă un număr de 22; H e r o d o t, în cursul *Istoriilor*, vorbește de 19, astfel: Βησσοί (Bessi, „bessi"), cartea a VII-a, cap. CXI; Βισάλται (Bisaltae, „bisalți"), cartea a VIII-a, cap. CXVI; Βίστονες (Bistones, „bistoni"), cartea a VII-a, cap. CX; Βρύγοι (Brygi, „brygi"), cartea a VI-a, cap. XLV; Γέται (Getae, „geți"), cartea a IV-a, cap. XCIII; Δερσαῖοι (Dersaei, „dersai"), cartea a VII-a, cap. CX; Δόλογκοι (Dolonci, „dolonci"), cartea a VI-a, cap. XXXIV; Ἠδωνοί (Hedoni, „hedoni"), cartea a VII-a, cap. CX; Κίκονες (Cicones, „ciconi"), cartea a VII-a, cap. CX; Κρηστωναῖοι (Crestonaei, „crestoni"), cartea a V-a, cap. III; Κρόβυζοι (Crobyzi, „crobizi"), cartea a IV-a, cap. XLIX; Κυρμιάναι (Cyrmianae, „kirmiani"), cartea a IV-a, cap. XCIII; Νιψαῖοι (Nipsaei, „nipsei"), cartea a IV-a, cap. XCIII; Ὀδόμαντοι (Odomanti, „odomanți"), cartea a VII-a, cap. CXII; Ὀδρύσαι (Odrysae, „odryzi"), cartea a IV-a, cap. XCII; Παῖτοι (Paeti, „peți"); Σαπαῖοι (Sapaei, „sapei"); Σάρται (Sartae, „sarți"), cartea a VII-a, cap. CX; Τραυσοί (Trausi, „trauși"), cartea a V-a, cap. III.

11 Crestonii, locuitorii ținutului Crestonia, între rîul Axios și Strymon, în sudul Macedoniei, pe rîul Trauos (Τραῦος); vezi H e r o d o t, *op. cit.*, cartea a VII-a, cap. CIX; cartea a VII-a, cap. CXXIV; cartea a VIII-a, cap. CXVI.

12 Despre „geții care se cred nemuritori" Herodot a vorbit în cartea a IV-a, cap. XCIII-XCIV.

13 Traușii aveau deci cam aceeași credință ca geții (vezi H e r o d o t, cartea a IV-a, cap. XCV) într-o viață fericită de după moarte. V. P â r v a n, *Getica* (o protoistorie a Daciei), București, 1926, pp. 35, 231–233, 281, îi consideră sciți imigrați în sud și tracizați.

14 Despre obiceiul tracilor din sus de crestoni de a-și lua în căsătorie mai multe femei, vezi *Menandros*, la S t r a b o, *op. cit.*, 297, care pune în gura unui personaj ce reprezintă un sclav trac următoarele cuvinte: γαμεῖ γὰρ ἡμῶν οὐδὲ εἷς εἰ μὴ δέκ' ἢ ἕνδεκα γυναῖκας δώδεκά τ' ἢ πλείους τινάς. („Fiecare dintre noi ia în căsătorie, dacă nu zece sau unsprezece femei, douăsprezece sau și mai multe".) Ajustarea acestei științe și a altora similare, la V. P â r v a n, *op. cit.*, pp. 135, 146–147.

15 Despre obiceiul tracilor de a purta „stigmate", adică de a se tatua, vezi H e r o d o t, cartea a IV-a, cap. CIV; C i c e r o, *De officiis*, II, 25; D i o n C h r y s o s t o m o s, p. 233. Τί σέ; ἐν Θρᾴκῃ γέγονας; ἔγωγε. ἑώρακας οὖν ἐκεῖ τὰς γυναῖκας τὰς ἐλευθέρας στιγμάτων μεστὰς καὶ τοσούτῳ πλείονα ἐχούσας στίγματα καὶ ποικιλώτερα, ὅσῳ ἂν βελτίους καὶ ἐκ βελτιόνων δοκῶσιν. („Ce-i? Ai fost în Tracia? Eu, da. Ai văzut, așadar, acolo pe femeile libere pline de stigmate și purtînd cu atît mai multe stigmate și mai colorate, cu cît se socot mai nobile și din [părinți] mai nobili".) Vezi și V. P â r v a n, *op. cit.*, pp. 169–171.

16 În general, în antichitate, încă din democrația militară, iar în sclavagism cu atît mai mult, munca fizică prestată pentru procurarea celor necesare traiului a fost considerată de stăpînii de sclavi ca o îndeletnicire josnică, rezervată sclavilor; de aici, trîndăvia aparținea nobililor, ea constituia un titlu de noblețe.

17 Pentru cultul lui Dionysos la traci, vezi H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CXI.

18 Despre cultul zeiței Artemis la traci, vezi H e r o d o t, cartea a IV-a, cap. XXXIII.

19 În greacă, la Herodot, μουνομαχίη (etimologic, „luptă izolată"), „luptă între doi adversari", în special lupta dintre doi oameni înarmați, ceea ce constituie o foarte mare primejdie, de unde și răsplata cea mai mare.

20 Herodot n-a cunoscut locurile, nici oamenii de pe malul stîng al Istrului, adică ținuturile locuite de noi azi. El și-a ales datele despre nordul Dunării din surse diverse: pentru cartea a IV-a — de la Olbia (deci, prin sciți), pentru cartea a V-a — de la Perinth ori din alt oraș grec din sudul Traciei (deci, prin traci). În cartea a IV-a, Herodot apare mai bine informat despre aceste meleaguri. Vezi Notița istorică la cartea a IV-a, p. 306. Vezi și V. P â r v a n, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée de Danube*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", v. X, București, 1923.

21 Sigynii, o populație scitică; A p o l l o n i o s d i n R h o d o s, *Argonautica*, IV, 320, vorbind despre sigyni, spune: Θρήιξιν μιγάδες Σκύθαι, „sciți amestecați cu traci". Mai există o populație cu acest nume în Caucaz. Vezi S t r a b o, *op. cit.*, § 250. Pentru sigynii din nordul Dunării, vezi V. P â r v a n, *op. cit.*, pp. 35–36, 231.

22 Eneții de la Adriatică (gr. Ἐνετοί, mai tîrziu Βενετοί, lat. Veneti, „veneți") locuiau în nord-estul Italiei, la nord de Adriatică. Originea illyră, care li se atribuia într-o vreme, nu este sigură. De la numele țării lor derivă acela al actualului oraș Veneția.

23 Ligurii (gr. Λίγυες), locuitorii Liguriei, provincie maritimă a Galliei cisalpine, pe coasta unde se află azi orașul Genova.

24 Massalia, Marsilia de azi.

25 Pentru cuvîntul σιγύνη cu sens de „lance", vezi M a r i n a t o s, Σιγύνη, „Annual of the British School at Athens", XXXVII, p. 187–191; vezi de asemenea A r i s t o t e l, *Poetica*, 21: τὸ σίγυνον Κυπρίοις μὲν κύριον, ἡμῖν δὲ γλῶττα („cuvîntul sigyon are la ciprieni sensul său propriu, la noi e însă o glosă"). Vezi și *Sholii* la Platon, p. 384: σίγυνος δέ ἐστι ξυστὸν δόρυ παρ' Ἡροδότῳ δὲ ὁλοσίδηρον ἀκόντιον („sigynos este o lance forjată; la Herodot, o suliță în întregime de fier"). Sub forma *sibyna, sigyna* era considerată și o lance prin excelență illyrică: *Illyrici restant sicis sibynisque potentes* (F e s t u s, p. 336, M.). Este vorba de vîrfurile de lănci, de dimensiuni foarte mari, caracteristice culturii din epoca fierului din regiunile Iugoslaviei actuale, cunoscută sub numele de cultura Glasinae.
Sholia la Platon citată mai sus greșește. Oricît erau de lungi aceste vîrfuri, ele erau totuși atașate la o hasta.

26 Întreg capitolul X constituie încă o dovadă de lipsa informațiilor precise pe care le-a avut Herodot despre meleagurile de pe malul stîng al Istrului, pe care se află azi țara noastră. Știrile sînt vagi, iar Herodot nu-și dă seama că este vorba de aceleași regiuni pe care le-a descris în cartea a IV-a.

27 Herodot vorbește aici de regiunile de pe malul stîng al Dunării, locuite azi de noi; situarea lor sub Ursă este un fel de a indica nordul. Față de patria lui Herodot, aceste ținuturi sînt într-adevăr mai reci, dar nu atît de reci încît să nu poată trăi aici albine. Iată încă o dovadă că Herodot a avut doar vagi cunoștințe despre ținuturile din nordul Dunării.

28 Pentru serviciul prestat de Histiaios și Coes lui Darius, vezi H e r o d o t, cartea a IV-a, cap. CXXXVII.
29 Myrkinos, localitate în ținutul edonilor, nu departe de locul în care atenienii au întemeiat mai tîrziu Amphipolis.
30 Edonii (gr. Ἠδῶνες), populație tracă. Vezi despre edoni H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CXIV și T h u c y d i d e s, cartea a IV-a, cap. CVII.
31 Motivul ocupării Peoniei de către perși este cu totul altul decît cel relatat de Herodot în continuare. Peonia intra în același plan al perșilor de expansiune teritorială spre vest.
32 Peonii erau coloniști ai teucrilor din Troia, veniți din Europa înaintea războiului troian; vezi H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. XX și LXIV.
33 Cei doi peoni vorbesc de originea asiatică a poporului lor, pentru a se înțelege că e firesc, prin urmare, să se afle sub stăpînirea marelui rege, deoarece perșii considerau întreaga Asie a lor (vezi H e r o d o t, cartea I, cap. IV). Precizînd că în prezent nu se află departe de Hellespont, ei vor să-i atragă atenția regelui asupra ușurinței de a ocupa această țară.
34 Drumul pomenit aici ducea de la țărmul mării din preajma gurii Nestosului, traversa ținutul sapeilor, prin nordul Pangeului, pînă în valea Strumei, care ducea direct în Peonia.
35 Acest drum părăsea coasta la gura Nestosului, traversa pe la sapei, trecea prin apropierea viitorului cîmp de bătaie al lui Filip, mergea de-a lungul fluviului nordic al Pangaionului. Era mai mult un drum de munte impracticabil pentru armată. Vezi P h. L e g r a n d, *op. cit.*, cartea a V-a, notița 1, subsol, p. 25.
36 Siriopeonii, peonii din ținutul cu capitala Siris sau Serrhae (azi Seres), menționat de pildă la H e r o d o t, cartea a VIII-a, cap. CXV. Siris e mult mai la sud de Peonia clasică. Herodot se referă la o vreme cînd Peonia trebuie să fi fost mult mai întinsă.
37 Paioplii, tot peoni, așezați la nord de Pangaion (vezi cartea a VII-a cap. CXIII), pînă la apa Strymonului.
38 Lacul Prasias, probabil același lac cu cel numit Kerkinitis (azi Tahino); acest lac traversa Strymonul.
39 Pangaion, munte în sud-estul Macedoniei, la răsărit de Strymon, vestit prin minele sale de aur și de argint; azi Pangea sau Kușnița (turcește Bunar Dag).
40 Doberii (Doberes), peoni din preajma muntelui Pangaion; vezi cartea a VII-a, cap. CXIII.
41 Agrianii (Agrianes), populație de origine peonică, în mare parte tracizată, așezată pe cursul inferior al Strymonului. Vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XCVI; S t r a b o, *op. cit.*, § 331, p. 36 și urm.
42 Odomanții (Odomanti și Odomantes), populație tracă, așezată între Strymon și Nestos, în preajma orașului Siris. Vezi H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CXII; T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. CX.
43 Muntele Orbelos (azi Pirin) se întinde de-a lungul țărmului stîng al Strymonului.
44 Despre hrana vitelor constituită din pește, vezi și A r i s t o t e l, Ἀθηναίων Πολιτεία, § 345: οἶδα δὲ καὶ τοὺς περὶ Μόσσυνον τῆς Θρᾴκης βοῦς, οἳ ἰχθῦς ἐσθίουσι παραβαλλομένους αὐτοῖς εἰς τὰς φάτνας.

(„Cunosc și prin părțile Mossynosului Traciei boi care mănîncă pește, care li se aruncă în iesle".)
45 E vorba de Amyntas, regele Macedoniei, al șaselea rege din dinastia Argeazilor, după Herodot (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXXIX). Amyntas I a domnit între anii 540—498 î.e.n.; nu exista vreun alt Amyntas în secolul al V-lea î.e.n.
46 Este vorba de minele muntelui Pangaion. Vezi S t r a b o, *op. cit.*, § 331, 34; Τὸ Παγγαῖον ὄρος χρυσεῖα καὶ ἀργυρεῖα ἔχει μέταλλα καὶ ἥ πέραν καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ μέχρι Παιονίας. („Muntele Pangaion are minereuri de aur și de argint și dincolo și dincoace de rîul Strymon, pînă în Peonia".)
47 În urma acestor întîmplări, adică după ce Alexandros, fiul lui Amyntas, anexînd Mygdonia și Bisaltia, și-a extins dominația pînă aici.
48 Muntele Dysoros se afla, probabil, la vest de cursul inferior al Strymonului, la nord de bisalți.
49 Poate numai într-o regiune supusă Macedoniei, după războiul scitic al lui Darius, statul macedonean se mărginea spre răsărit cu rîul Axios și numai fiul lui Amyntas l-a extins mai spre răsărit.
50 Vezi cartea I, cap. CXXXIII, unde se spune despre perși că sînt mari consumatori de băuturi alcoolice. Dar nici macedonenii nu erau mai prejos (de exemplu, Alexandru cel Mare), nici tracii, nici illyrii. În general, toți barbarii beau fără măsură.
51 Pretenția perșilor, oaspeții lui Amyntas, de a li se oferi plăcerea să ospăteze la masă împreună cu concubinele și cu nevestele legitime ale macedonenilor, a stîrnit furia lui Alexandros, fiul lui Amyntas, deoarece contravenea obiceiului locului. În special nevestele legitime erau păzite la asemenea ocazii. Vezi P l u t a r h, *Moralia*, 613: Τοὺς Πέρσας ὀρθῶς φασι μὴ ταῖς γαμεταῖς ἀλλὰ ταῖς παλλακίσι συμμεθ ύσκεσθαι καὶ συνορχεῖσθαι („Pe drept cuvînt se spune că perșii obișnuiau să bea și să danseze, nu cu nevestele legitime, ci cu concubinele".) Vezi și P l u t a r h, *Quaestiones convivii*, I, 1.
52 Dispariția întregii delegații pare un lucru exagerat, mai ales dacă ținem seamă că urmările au fost fără însemnătate pentru asasini. Probabil, au pierit o parte din soli, iar restul s-au întors la Megabazos fără rezultatul dorit.
53 Adică tot pe timpul domniei lui Amyntas, chiar dacă măsurile de apărare le-a luat fiul său Alexandros, deoarece Alexandros a urmat la domnie abia peste zece ani de la aceste evenimente, cam prin 498 î.e.n., ceea ce ar însemna că perșii abia după zece ani ar fi căutat să-i răzbune pe cei uciși.
54 Despre Bubares, vezi cartea a VII-a, cap. XXII; acesta este persul care a condus mai tîrziu lucrările de tăiere a canalului de la Athos.
55 Prin această expresie Herodot se referă la cartea a VIII-a, cap. CXXXVII, unde este vorba de istoria lui Perdiccas.
56 Alexandros descindea din Perdiccas, iar Perdiccas din Temenos Heraclidul, care a domnit în Argos (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXXVII; T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XCIX). Este o legendă fără bază reală. Vezi G. G l o t z, *Histoire grecque*, III, Paris, 1936.
57 În acest capitol Herodot reia povestirea începută în cap. XVII al acestei cărți despre ducerea peonilor în Asia.

58 Vezi cap. 11 din această carte, nota 26, şi cartea a IV-a, cap. CXXXVII.
59 Aceleaşi argumente le aduce Thucydides (cartea a IV-a, cap. CVIII) atenienilor înainte de fundarea Amphipolisului în acelaşi loc.
60 De bună seamă, Histiaios, dacă ar fi reuşit să se stabilească la Myrkinos, s-ar fi împotrivit, pe cît i-ar fi stat în putinţă, înaintării perşilor.
61 Artaphernes era satrap în satrapia cu capitala Sardes; guvernămîntul său se chema în limba persană Sparda; el cuprindea în satrapia sa noma ionică ('Ιωνικὸς νόμος)) şi noma lydică (Λύδιος νόμος); vezi această carte, cap. XXX, precum şi cartea a III-a, cap. XC.
62 Otanes era comandant exclusiv militar, succesorul lui Megabazos. În cuvintele lui Herodot στρατηγὸς τῶν παραθαλασσίων ἀνδρῶν („comandantul oamenilor de pe ţărmul mării") nu trebuie să vedem o aluzie la băştinaşii de acolo, nici la trupe cantonate în provinciile maritime, ci la oştirea trimisă de Darius pentru anumite operaţiuni pe litoral.
63 Antandros, oraş în Troada (Asia Mică), pe ţărmul golfului Adramytteion, la poalele muntelui Ida, lîngă localitatea actuală Avdjilar.
64 Lamponion, oraş în Troada (Asia Mică).
65 Despre Maiandrios şi Lycaretos, vezi H e r o d o t, cartea a III-a, cap. CXLII şi urm.
66 Urmează o lacună în text.
67 El, adică Otanes. Dar în frazele precedente, Herodot a vorbit numai despre Lycaretos şi lemnieni. Textul este probabil corupt, fie în sensul că avem aci o intercalare, fie o omitere faţă de original.
68 Naxos sau Dia este cea mai mare dintre insulele Cyclade, azi se numeşte Naxia. Revolta Ioniei a început cu conflictul Naxosului.
69 Herodot nu precizează cînd anume.
70 Parienii, locuitorii insulei Paros, una dintre cele mai înfloritoare Cyclade, azi Paro.
71 Recurgerea unei cetăţi la arbitrajul alteia pentru a hotărî în treburile sale interne era un fapt obişnuit la grecii antici (vezi, de exemplu, cartea a IV-a, cap. CLXI).
72 „Celor avuţi", în greacă τῶν παχέων, literal „dintre cei graşi", corespunzînd în italiană expresiei „pezzi grosii", literal „bucăţi, piese groase", expresie cu care este relatat un caracter de clasă: cei săraci îi numeau pe bogătaşii lor „cei graşi", „cei trîndavi" etc.
73 Cîrmuitor (ἐπίτροπος), un fel de însărcinat cu treburile statului; lui Aristagoras i-a fost încredinţat guvernămîntul de către Histiaios, pe timpul absenţei sale din Milet, fiind reţinut de Darius la Susa.
74 Pentru reţinerea lui Histiaios la Susa, vezi mai sus, cap. XXIII şi urm.
75 Adică va fi pus de rege guvernator al insulei, după ce o va fi cucerit pentru perşi.
76 Este vorba de fapt de Ionia şi de Lydia. Aristagoras exagerează pentru a obţine ceea ce doreşte.
77 Probabil cetatea Naxos, din insula cu acelaşi nume, exercita pe acea vreme un fel de hegemonie asupra unei părţi din Cyclade; de aci ocuparea acestei insule atrăgea supunerea acelora care depindeau de ea, ca Paros şi Andros (azi Andro, una dintre Cyclade).
78 Ciprul e mai mare decît Eubea, dar Aristagoras exagerează pentru a-şi atinge ţinta.

79 Este vorba probabil de primăvara anului 499 î.e.n. Vezi, în continuare, cap. XXXVII.
80 Cam peste 25 de ani, în 474 î.e.n., după căderea Bizanţului.
81 T h u c y d i d e s citează, în cartea I, cap. CXXVIII, o scrisoare adresată de Pausanias marelui rege, prin care îi cere în căsătorie pe o fiică a lui Xerxes, deci faptul de care se îndoieşte Herodot pare să fie adevărat.
82 Evenimentele povestite de Herodot, începînd cu expediţia împotriva Naxosului pînă la înfrîngerea perşilor de la Marathon, se întind pe o perioadă de zece ani (499—490 î.e.n.). În 499, expediţia contra insulei Naxos; asediul timp de patru luni; căderea lui Aristagoras; pornirea aceloraşi spre Sparta şi Atena (vezi cartea a V-a, cap. XXXI, XXXIV, XXXVI); expediţia contra Sardesului (498 î.e.n.); primirea de către carieni şi Cipru (vezi cartea a V-a, cap. XCIX şi urm.); Ciprul din nou înrobit (497 î.e.n.); fuga şi moartea lui Aristagoras; întoarcerea lui Histiaios (vezi cartea a V-a, cap. CVIII şi urm., CXVI şi urm.); asediul Miletului (496 î.e.n.); dezastrul de la Lade (cartea a VI-a, cap. VII şi urm.); al doilea an al asediului, 495 î.e.n. (vezi cartea a VI-a, cap. XVIII); înrobirea Miletului, 494 î.e.n., în al şaselea an de la căderea lui Aristagoras (vezi cartea a VI-a, cap. XVIII); înrobirea insulelor, 493 î.e.n. (vezi cartea a VI-a, cap. XXXI); marşul lui Mardonios în 492 î.e.n. (vezi cartea a VI-a, cap. XLIII); înrobirea insulei Thasos în 491 î.e.n.; trimiterea soliei; noi înarmări (vezi cartea a VI-a, cap. XLVI, XLVIII şi urm.); expediţia lui Datis în 490 î.e.n.; dezastrul de la Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. XCV).
83 Caucasa, port în sudul insulei Chios.
84 Corabia myndiană, din Myndos (azi Gümişlu), în Dorida (Asia Mică), nu departe de Halicarnas; myndienii erau tributari marelui rege.
85 Este mai puţin probabil ca naxienii să nu fi ştiut nimic despre expediţia ce se pregătea împotriva lor, după cum afirmă Herodot.
86 Cu siguranţă, eşecul perşilor nu se datorează trădării lui Megabates, cum s-ar putea crede, deoarece el ajunse mai tîrziu satrap în Daskyleion.
87 Retragerea perşilor poate să fi fost pricinuită de apropierea iernii.
88 Intenţia lui Histiaios, ajuns din Susa la mare, nu poate fi precizată; probabil l-au mînat într-acolo mai multe motive: să pactizeze cu lydienii şi să reînvie vechiul imperiu al lui Croesus; să-şi reînceapă lucrările părăsite la Myrkinos; să potolească răscoala milesienilor şi astfel, cu ajutorul regelui, să-şi recapete tirania. Din ceea ce povesteşte Herodot, Histiaios pare să dorească şi tirania în Milet, dar şi independenţa faţă de perşi, ceea ce era mai greu de obţinut.
89 În legătură cu Branchizii, vezi cartea I, cap. XLVI şi nota 111. Despre comoara Branchizilor, vezi H u l t s c h, *Metrologia*, ed. a II-a, 1882, p. 577.
90 Adică în cartea I, cap. XCII (vezi şi cap. I şi urm. la această carte).
91 Myus sau Myunt (Μιοῦς,-οῦντος), oraş ionian în Caria (Asia Mică), la gura Meandrului; azi ruinele Pallatia sau Palatsha, lîngă Avşarkalesi.
92 Iatragoras, probabil o rudă a lui Aristagoras.
93 Ibanollis, formă de nume cariană, ca Aridolis (vezi cartea a VII-a, cap. CXCV).

94 Mylasa, oraș în Caria, azi Milas.
95 Histiaios, tot un carian (vezi cartea a VII-a, cap. XCVIII).
96 Termera (Termerea, Termeron), azi Asarlìk, localitate din Caria, pe țărmul golfului Caramicos, în fața insulei Cos.
97 În legătură cu Aristagoras, vezi cartea a IV-a, cap. CXXXVIII.
98 Kyme, oraș în Eolida (Asia Mică), azi Lamurtkioi, pe țărmul de sud al golfului Elaitikos, la est de Focea.
99 Această răscoală a început în 499 î.e.n. și a durat șase ani, pînă la căderea Miletului sub perși (494 î.e.n.).
100 Moartea lui Anaxandrides a avut loc cu aproximație în 520 î.e.n.; el a fost contemporan cu Croesus. Vezi cartea a III-a, cap. CXLVIII și cartea a VI-a, cap. CVIII.
101 Un strămoș al uneia din familiile care au dat regi Spartei (vezi cartea a VI-a, cap. LII).
102 Eforii (ἔφοροι) și bătrînii (γέροντες) erau membrii sfatului bătrînilor (γερουσία).
103 La Sparta existau relații de căsătorie în unele privințe mai vechi decît cele descrise de Homer. La Sparta era în vigoare un fel de căsătorie-pereche, modificată de stat potrivit concepțiilor locale, căsătorie cu unele reminiscențe din căsătoria pe grupe. Căsniciile fără copii erau desfăcute, sau se accepta în mod public poligamia, cum e cazul lui Anaxandrides (650 î.e.n.); vezi F r. E n g e l s, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Editura Politică, 1961, p. 64.
104 Demarmenos, poate vreun fiu de-al vestitului Chilon (vezi cartea I, cap. LIX și cartea a VI-a, cap. LXV).
105 Despre Kinyps și despre maki, vezi cartea a IV-a, cap. CLXXV, CXCVIII.
106 În legătură cu raportul dintre individ și polis, vezi paralela dintre Dorieus și Miltiades făcută de E. W i l l, *Miltiade et Dorieus. La nouvelle Clio*, 7—9 (1955/57), pp. 127—132.
107 Eleon, localitate în Beoția, în ținutul Tanagrei, patria legendarului Bakis.
108 Laios, regele legendar al Thebei și tatăl lui Oedip.
109 „Pămîntul lui Heracles", în Sicilia, adică ținutul Eryx, în colțul de apus al Siciliei.
110 Legenda spune că Heracles, la întoarcerea sa din apus, după ce și-a săvîrșit muncile de acolo, l-a învins pe Eryx, fiul Afroditei, și a pus el stăpînire pe ținutul care purta numele vechiului stăpîn (vezi D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a IV-a, 23; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a III-a, 16, 4—5).
111 Adică prin 510 î.e.n., cînd a fost dărîmat Sybarisul; este vorba despre sybariții nou stabiliți la Thurioi.
112 S t r a b o, *op. cit.*, § 263, spune: τριάκοντα μυριάσιν ἀνδρῶν ἐπὶ Κροτωνιάτας ἐστράτευσεν (ἡ Σύβαρις). („Sybarisul a pornit expediție împotriva crotoniaților cu 300 000 de oameni".)
113 Despre rasa Iamizilor, vezi cartea a IX-a, cap. XXXIII.
114 Despre motivul și intriga care au făcut să izbucnească războiul între sybariți și crotoniați, vezi A r i s t o t e l, *Politica*, cartea a V-a, cap. III; D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a XII-a, cap. IX.

115 Crathis, azi Crati, rîu în vecinătatea Sybarisului, în sudul Italiei; apele lui au fost conduse de crotoniați, după victorie, asupra orașului distrus (vezi S t r a b o, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. I, 13).
116 Dorieus a murit în luptă cu carthaginezii și cu locuitorii orașului Segeste.
117 Oracolul i-a prezis lui Darius că va cuceri orașul împotriva căruia pornește expediția, și el a cucerit Sybarisul. Ceea ce a urmat să facă — lămurește Herodot — a depășit prezicerea.
118 Fenicienii, cu alte cuvinte carthaginezii.
119 Minoa, cetate în sudul Siciliei, lîngă Capo Bianco de azi, între Selinunt și Agrigentum. Se mai numea și „Heracleia Minoa", adică Minoa de pe pămîntul lui Heracles. Avea și numele de Macara.
120 Dimpotrivă, domnia lui Cleomenes a fost de lungă durată: de la începutul domniei lui Darius (vezi cartea a III-a, cap. CLVIII) și probabil pînă după Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. LXXXV). Darius a murit puțină vreme după distrugerea Sybarisului (510 î.e.n.).
121 Această Gorgo a devenit soția lui Leonidas (vezi cartea a VII-a, cap. CCXXXIX).
122 Aristagoras, tiranul Miletului, abdicase numai cu vorba (λόγῳ); vezi această carte, cap. XXXVII.
123 Tăblițe cu harta pămîntului, așa cum era cunoscut pe atunci, au apărut prima oară la Milet, patria lui Anaximandros și a lui Hecataios. Probabil că o astfel de tăbliță constituia o noutate la Sparta pe vremea lui Cleomenes.
Despre Aristagoras la Sparta, vezi G. B u s o l t, *Sparta und der ionische Aufstand*, „N. Jahrb. f. kl. Phil.", vol. CXXIX, 1884, p. 218 și urm.). Aristagoras nu vorbește de eliberarea Ioniei, ci de cuceriri; vezi G r u n d y, *op. cit.*, p. 92; R. W. M a c a n, *loc. cit.*, p. 90. Despre harta lui Aristagoras, vezi J. L. M y r e s, *An attempt to reconstruct the maps used by Herodot*, „Geographical Journal", v. VIII, II, 1896, p. 605 și urm.
124 Vezi și W. W. H o w, *Arms tactics and strategy in the Persian war*, „Journal of Hellenic Studies", 1923, pp, 117, 133.
125 Pentru că hainele perșilor sînt largi și lungi, constituind o piedică în mișcări.
126 Într-adevăr, în Lydia era aur și argint din belșug (vezi cartea I, cap. CXXV; cartea a VII-a, cap. XXVIII).
127 Despre numele de „sirieni" dat de greci cappadocilor, vezi cartea I, cap. LXXII.
128 Despre tributul cilicienilor față de regele pers, vezi cartea a III-a, cap. XC.
129 Kissia (Elamul sau Susiana, unde se afla orașul Susa); vezi cartea a III-a, cap. XCI.
130 Despre cauzele abținerii Spartei de la revolta Ioniei s-a ocupat în special G. B u s o l t, *Die Lakedaimonier und ihre Bundesgenossen*, Leipzig, 1878, p. 326 și articol special în „Neue Jahrbücher", v. 129, 1884, p. 154 și urm.
131 Stații regești (σταθμοὶ βασιλήιοι) erau locuri de popas, un fel de hanuri unde caravanele regale își petreceau noaptea.

94 Mylasa, oraș în Caria, azi Milas.

95 Histiaios, tot un carian (vezi cartea a VII-a, cap. XCVIII).

96 Termera (Termerea, Termeron), azi Asarlik, localitate din Caria, pe țărmul golfului Caramicos, în fața insulei Cos.

97 În legătură cu Aristagoras, vezi cartea a IV-a, cap. CXXXVIII.

98 Kyme, oraș în Eolida (Asia Mică), azi Lamurtkioi, pe țărmul de sud al golfului Elaitikos, la est de Focea.

99 Această răscoală a început în 499 î.e.n. și a durat șase ani, pînă la căderea Miletului sub perși (494 î.e.n.).

100 Moartea lui Anaxandrides a avut loc cu aproximație în 520 î.e.n.; el a fost contemporan cu Croesus. Vezi cartea a III-a, cap. CXLVIII și cartea a VI-a, cap. CVIII.

101 Un strămoș al uneia din familiile care au dat regi Spartei (vezi cartea a VI-a, cap. LII).

102 Eforii (ἔφοροι) și bătrînii (γέροντες) erau membrii sfatului bătrînilor (γερονσία).

103 La Sparta existau relații de căsătorie în unele privințe mai vechi decît cele descrise de Homer. La Sparta era în vigoare un fel de căsătorie-pereche, modificată de stat potrivit concepțiilor locale, căsătorie cu unele reminiscențe din căsătoria pe grupe. Căsniciile fără copii erau desfăcute, sau se accepta în mod public poligamia, cum e cazul lui Anaxandrides (650 î.e.n.); vezi F r. E n g e l s, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Editura Politică, 1961, p. 64.

104 Demarmenos, poate vreun fiu de-al vestitului Chilon (vezi cartea I, cap. LIX și cartea a VI-a, cap. LXV).

105 Despre Kinyps și despre maki, vezi cartea a IV-a, cap. CLXXV, CXCVIII.

106 În legătură cu raportul dintre individ și polis, vezi paralela dintre Dorieus și Miltiades făcută de E. W i l l, *Miltiade et Dorieus. La nouvelle Clio*, 7—9 (1955/57), pp. 127—132.

107 Eleon, localitate în Beoția, în ținutul Tanagrei, patria legendarului Bakis.

108 Laios, regele legendar al Thebei și tatăl lui Oedip.

109 „Pămîntul lui Heracles", în Sicilia, adică ținutul Eryx, în colțul de apus al Siciliei.

110 Legenda spune că Heracles, la întoarcerea sa din apus, după ce și-a săvîrșit muncile de acolo, l-a învins pe Eryx, fiul Afroditei, și a pus el stăpînire pe ținutul care purta numele vechiului stăpîn (vezi D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a IV-a, 23; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a III-a, 16, 4—5).

111 Adică prin 510 î.e.n., cînd a fost dărîmat Sybarisul; este vorba despre sybariții nou stabiliți la Thurioi.

112 S t r a b o, *op. cit.*, § 263, spune: τριάκοντα μυριάσιν ἀνδρῶν ἐπὶ Κροτωνιάτας ἐστράτευσεν (ἡ Σύβαρις). („Sybarisul a pornit expediție împotriva crotoniaților cu 300 000 de oameni".)

113 Despre rasa Iamizilor, vezi cartea a IX-a, cap. XXXIII.

114 Despre motivul și intriga care au făcut să izbucnească războiul între sybariți și crotoniați, vezi A r i s t o t e l, *Politica*, cartea a V-a, cap. III; D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a XII-a, cap. IX.

115 Crathis, azi Crati, rîu în vecinătatea Sybarisului, în sudul Italiei; apele lui au fost conduse de crotoniați, după victorie, asupra orașului distrus (vezi S t r a b o, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. I, 13).

116 Dorieus a murit în luptă cu carthaginezii și cu locuitorii orașului Segeste.

117 Oracolul i-a prezis lui Darius că va cuceri orașul împotriva căruia pornește expediția, și el a cucerit Sybarisul. Ceea ce a urmat să facă — lămurește Herodot — a depășit prezicerea.

118 Fenicienii, cu alte cuvinte carthaginezii.

119 Minoa, cetate în sudul Siciliei, lîngă Capo Bianco de azi, între Selinunt și Agrigentum. Se mai numea și „Heracleia Minoa", adică Minoa de pe pămîntul lui Heracles. Avea și numele de Macara.

120 Dimpotrivă, domnia lui Cleomenes a fost de lungă durată: de la începutul domniei lui Darius (vezi cartea a III-a, cap. CLVIII) și probabil pînă după Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. LXXXV). Darius a murit puțină vreme după distrugerea Sybarisului (510 î.e.n.).

121 Această Gorgo a devenit soția lui Leonidas (vezi cartea a VII-a, cap. CCXXXIX).

122 Aristagoras, tiranul Miletului, abdicase numai cu vorba (λόγῳ); vezi această carte, cap. XXXVII.

123 Tăblițe cu harta pămîntului, așa cum era cunoscut pe atunci, au apărut prima oară la Milet, patria lui Anaximandros și a lui Hecataios. Probabil că o astfel de tăbliță constituia o noutate la Sparta pe vremea lui Cleomenes.
Despre Aristagoras la Sparta, vezi G. B u s o l t, *Sparta und der ionische Aufstand*, „N. Jahrb. f. kl. Phil.", vol. CXXIX, 1884, p. 218 și urm.). Aristagoras nu vorbește de eliberarea Ioniei, ci de cuceriri; vezi G r u n d y, *op. cit.*, p. 92; R. W. M a c a n, *loc. cit.*, p. 90. Despre harta lui Aristagoras, vezi J. L. M y r e s, *An attempt to reconstruct the maps used by Herodot*, „Geographical Journal", v. VIII, II, 1896, p. 605 și urm.

124 Vezi și W. W. H o w, *Arms tactics and strategy in the Persian war*, „Journal of Hellenic Studies", 1923, pp, 117, 133.

125 Pentru că hainele perșilor sînt largi și lungi, constituind o piedică în mișcări.

126 Într-adevăr, în Lydia era aur și argint din belșug (vezi cartea I, cap. CXXV; cartea a VII-a, cap. XXVIII).

127 Despre numele de „sirieni" dat de greci cappadocilor, vezi cartea I, cap. LXXII.

128 Despre tributul cilicienilor față de regele pers, vezi cartea a III-a, cap. XC.

129 Kissia (Elamul sau Susiana, unde se afla orașul Susa); vezi cartea a III-a, cap. XCI.

130 Despre cauzele abținerii Spartei de la revolta Ioniei s-a ocupat în special G. B u s o l t, *Die Lakedaimonier und ihre Bundesgenossen*, Leipzig, 1878, p. 326 și articol special în „Neue Jahrbücher", v. 129, 1884, p. 154 și urm.

131 Stații regești (σταθμοὶ βασιλήιοι) erau locuri de popas, un fel de hanuri unde caravanele regale își petreceau noaptea.

132 Halys, rîu în Asia Mică. Azi Kisil-Irmak.

133 Erau porţi monumentale, ridicate pe cele două maluri ale fluviului Halys; între două porţi se găsea cîte o punte (vezi cartea I, cap. LXXV).

134 Prin urmare, de la Sardes pînă la Eufrat, după Herodot, erau 94 parasanghe şi jumătate (= 2 835 stadii = aprox. 567 km); străbătînd Cappadocia pînă la hotarul Ciliciei, erau 104 parasanghe (= 3 120 stadii = 624 km); distanţa drumului prin Cilicia era de 15 parasanghe şi jumătate (= 465 stadii = aprox. 93 km). În total, deci, 214 parasanghe (= 6 420 stadii = aprox. 1 284 km), ceea ce pare întrucîtva exagerat.

135 Două porţi legate printr-o punte peste care se putea trece pentru a doua oară Halysul pe cursul său superior.

136 Cilicia lui Herodot era mult prea întinsă, de 15 parasanghe şi jumătate (= 465 stadii = aprox. 93 km). Drumul regal tăia colţul de nord-est al Ciliciei.

137 Matiana, ţinut în Media, la sud de locul Matianus (Urmia de azi).

138 Drumul regal, de la vest spre est, străbătea Armenia pe o distanţă de 56 parasanghe şi jumătate (= 1 695 stadii = aprox. 339 km), apoi în Matiana 137 parasanghe (= 4 110 stadii = aprox. 822 km). În total, 193 parasanghe şi jumătate (= 5 805 stadii = aprox. 1 161 km).

139 Este vorba de cele două rîuri Zab, cel nordic fiind mai mare.

140 Gyndes, azi Diala. Despre Gyndes şi împărţirea lui în canale făcute de Cyrus, vezi cartea I, cap. CLXXXIX.

141 Drumul regal prin Kissia străbătea 42 de parasanghe şi jumătate (= 1 275 stadii, aprox. 255 km) pînă la fluviul Hoaspes pe malul căruia se ridica cetatea Susa.

142 Fluviul Hoaspes, azi Kerha, afluent pe stînga Tigrului, străbate Susiana, trecînd pe lîngă oraşul Susa.

143 În întregime, drumul de la Sardes pînă la Susa era, după socoteala lui Herodot, de 111 staţii (zile), adică 450 parasanghe (= 13 500 stadii = aprox. 2 700 km). Aristagoras calculase acest drum la 90 de zile.

144 Memnon a fost regele şi reprezentantul legendar al „etiopienilor răsăriteni", adică al asirienilor. „Palatele lui Memnon" (Τά βασιλήια τὰ Μεμνόνια) din „cetatea lui Memnon" înseamnă palatele regale din Susa.

145 De la Efes la Sardes, adaugă Herodot, erau 540 de stadii (= aprox. 108 km = 18 parasanghe).
În concluzie, drumul regal, începînd de la Efes (adică de la mare), prin Sardes, pînă la Susa, după calculul făcut de Herodot, era de 14 040 de stadii (= aprox. 2 808 km = 468 parasanghe).

146 Gephyrienii, locuitorii oraşului Gephyra, numele vechi al Tanagrei, în Beoţia.

147 Herodot precizează titlul de tiran numai pe lîngă numele lui Hippias, poate pentru a corecta o eroare (combătută apoi şi de T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XX, cartea a VI-a, cap. LIV şi urm.), eroare ce consta, din considerarea lui Hipparchos ca singurul tiran. Adevărul pare să fie că ambii fraţi şi-au împărţit puterea. Astfel în 'Αθηναίων Πολιτεία, 18, stă scris: ἦσαν δὲ κύριοι τῶν πραγμάτων... Ἵππαρχος καὶ Ἱππίας („erau stăpîni peste treburile [publice]... Hipparchos şi Hippias") Eroarea s-a putut comite pe baza unei Sholii la Athenaios, p. 695 a, care spune: τὸν τύραννον κτανέτην, adică „ei doi (Harmodios şi Aristogeiton) l-au ucis *pe tiran*" (deci, folosind cuvîntul tiran la singular).

148 Panathenee (Παναθ ήναια), sărbători ateniene în cinstea zeiţei Athena, inaugurate de Erihtonios sub numele de Athenee ('Αθήναια), reorganizate de Theseu sub noul nume. Se disting Marile Panathenee, celebrate tot la patru ani, în al treilea an al Olympiadei, în 28 ale lunii Hecatombaeon, şi Micile Panathenee, sărbătorite în fiecare an.

149 „Din oamenii răufăcători", literal „cei care au comis o nedreptate"; T h u c y d i d e s, cartea a VI-a, cap. LVI, spune că Hipparchos ar fi exclus-o de la sărbătoarea Panatheneelor pe sora lui Harmodios; la solemnitatea acestei sărbători, sora lui Harmodios urma să aibă rolul de canephoră (purtătoare a coşului cu obiecte necesare sacrificiului divin). Probabil la această fărădelege se referă aici Herodot.

150 În legătură cu moartea lui Hipparchos, vezi M. L a n g, *The murder of Hipparchus*, *Historia*, 3 (1954/55), pp. 395—407; T h. R. F i t z g e r a l d, *The murder of Hipparchus*, a Reply. Historia, VI (1947), pp. 275—286 (o replică la opinia lui Lang, bazată pe confruntarea lui T h u c y d i d e s, II, 59, 4 şi a lui A r i s t o t e l, 'Αθηναίων Πολιτεία, XVII-XIX, cu H e r o d o t); vezi şi J. D. B e a z l e y, *The death of Hipparchus*, „Journal of Hellenic Studies", 68 (1948), 26-28.

151 Eretria, numele a două localităţi, una în Eubea (azi Palekastro), alta în Thessalia, la poalele munţilor Kynoskephalai.

152 Beoţia se chema înainte vreme Cadmea; vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XII.

153 Cadmeenii veniţi în Beoţia s-au aşezat mai întîi la Tanagra; vezi şi S t r a b o, cartea a IX-a, cap. II, 10.
Există teoria că „fenicienii" lui Cadmos ar fi de fapt tot eleni din perioada ahaică. Pentru elenismul „fenicienilor" lui Cadmos, vezi R. D u s s a u d, *Sur la diffusion des haches de bronze à douille de type asiatique*, în „Istros", I, 2, 1934, pp. 183—185. Pentru originea din Asia Mică—Creta, în orice caz nefeniciană, a acestor legendari fenicieni care ar fi pătruns în Grecia conduşi de Cadmos, vezi C. A u t r a n, *Phéniciens*, Paris, 1920; G h. Ş t e f a n, *Armi protostoriche sulle monete greche*, în „Ephemeris Daco-romana", V, 1932, p. 141. Alte lucrări referitoare la această problemă a originii „fenicienilor" lui Cadmos (exceptînd pe acelea în care se susţine semitismul lor): I. L é v y, *L'origine du nom de la Phénicie*, în „Revue de Philologie", 1905, p. 309 şi urm. R. D u s s a u d, *Les civilisations préhelléniques*, Paris, 1914, p. 390 şi urm; L. W o o l l e y, *La Phénicie et les peuples égéens*, în „Syria", II, 1921, p. 177 şi urm.; R. W e i l l, *Phéniciens, Égéens et Hellènes dans la Méditerranée primitive*, în „Syria", II, 1921, p. 120 şi urm.; G. P o i s s o n, *Cadmus et la Sparte*, în „Revue archeologique", 1928, I, p. 278 şi urm.; G. G l o t z, *La civilisation égéenne*, Paris, 1923, p. 75; i d e m, *Histoire grecque*, Paris, 1925, I, p. 145. Vezi şi studiul R. V u l p e, *Securile de bronz albano-dalmate şi domnia lui Cadmos la enchelei*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, pp. 425—430, reeditat cu mici ajustări în ceea ce priveşte problema „fenicienilor" cadmeeni în *Les haches de bronze de type albano-dalmate et le regne de Cadmos chez les Encheléens*, în „Istros", I, 1, 1934, pp. 52—59. Vechea interpretare a „fenicienilor" cadmeeni în sens semitic a fost

apărată pînă la urmă de V. B é r a r d, *Phéniciens*, în „Revue archéologique“, 1926, II, 113 și urm.; i d e m, *Les Phéniciens et l'Odyssée*, Paris, 1927, I, p. 17 și urm.; II, p. 11 și urm.; i d e m, *La résurrection d'Homère*, Paris, 1930, p. 37 și 190.

154 Despre alungarea cadmeenilor (gephyrieni), vezi în continuare cap. LXI.

155 Probabil gephyrienii, stabiliți la Atena, au fost excluși de la anumite ceremonii religioase și de la slujbe preoțești. Poate pe baza acestor restricții, Hipparchos a umilit-o pe sora lui Harmodios, pentru că era gephyriană.

156 Herodot consideră că gephyrienii sau cadmeenii sînt acei fenicieni care au adus scrierea în Grecia. Pînă în ultima vreme s-a crezut că grecii au cunoscut scrierea prin intermediul fenicienilor. Într-adevăr, unele nume grecești ale literelor din alfabet se aseamănă cu cele feniciene; în limba semitică, ele aveau sensuri de substantive comune bine definite (de exemplu, *alpha* — „bou“, *beta* —„casă“, *gamma* — „jug“ etc.). Alfabetul însă nu este de origine feniciană. Vezi C. d e W i t, *Les origines de l'alphabet*. *Phoibos*, V, 1950/51, pp. 47—53. După descifrarea inscripțiilor cretane de către M. V e n t r i s - J. C h a d w i c k, *Documents in Mycenaean greek*, Cambridge, 1959, s-a ajuns la concluzia că și alfabetul fenician și cel grec provin din scrierea cretană, iar aceasta, din ideogramele egiptene.

157 Diftere (διφθέραι) = piei; e vorba de volume din pergament.

158 Cărțile din *biblos* (papirus) erau rare, pentru că folosirea papirusului nu s-a răspîndit în Grecia decît pe vremea lui Psammetichos, care a permis accesul străinilor în Egipt. (Vezi cartea a II-a, cap.XCII și nota 327).

159 Litere cadmeene, adică de pe vremea lui Cadmos.

160 Despre templul lui Apollo Ismenios din Theba Beoției, vezi cartea I, cap. XCII.

161 Amphitryon a fost fiul regelui din Tirynth, Alcaios, și unchiul lui Perseus. El a ucis fără voie pe Electryon, fratele lui Alcaios, deci pe unchiul său. După această crimă involuntară, Amphitryon s-a refugiat la Theba, unde a fost purificat de Creon, cumnatul lui Laios, și unde a închinat templului trepiedul despre care vorbește Herodot. Acestea le spune legenda.

162 Theleboienii (sau taphienii) locuiau în grupul micilor insule Taphiai sau Theleboides, dintre Leucas și coasta Acarnaniei. Cea mai importantă dintre ele, Taphos, se numește azi Meganisi.

163 Despre Hippocoon spune legenda că și-ar fi izgonit fratele din Lacedemona, pe Tyndareos, iar pe fiul său Scaios l-ar fi ucis Heracles, fiul soției lui Amphitryon. Scaios, Oedip și Heracles erau din aceeași generație.

164 Laodamas, fiul lui Eteocles și nepotul lui Oedip.

165 De argienii chemați în ajutor împotriva Thebei de Polynice, fiul lui Oedip; ei se mai numesc „epigoni“. Vezi E s h i l, *Cei șapte împotriva Thebei*, și S o f o c l e, *Antigona*, tragedii inspirate din ciclul theban și din evenimentele petrecute pe vremea lui Oedip

166 Encheleii erau locuitorii Illyriei meridionale, pe coasta de sud a Albaniei de azi.

167 Sanctuadul Demetrei Ahaia (Ἀχαιίη), adică al Demetrei „îndurerate“ (Ἀχαιία de la ἄχος, „suferință“), pentru că i se răpise fiica, Persephona, de către Pluto, zeul infernului, explică legenda. P l u t a r h, Περὶ Ἴσιδος (*Despre Isis*), 69.

168 Vezi aceeași părere la H e r o d o t, în cartea a VI-a, cap. CXXV. După alte izvoare însă (P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a II-a, 18, 9), Alcmeonizii înșiși se consideră de obîrșie din Pylos dintr-un strămoș vestit, cu numele Nestor. Probabil că în perioada în care la Atena se considera o glorie să fii autohton, și această familie nobilă s-a lăudat că este ateniană.

169 Despre eșecul Alcmeonizilor de la Leipsydrion, vorbește o sholie vestită la Ἀθηναίων Πολιτεία, 19.

170 Sholia la Ἀθηναίων Πολιτεία, 19, precizează mai bine locul: deasupra Parnasului, pe unul din piscurile lui.

171 Leipsydrion, muntele Parnas, în Attica.

172 Herodot nu amintește nimic despre tradiția potrivit căreia Alcmeonizii au folosit o parte din resurse pentru răsturnarea lui Hippias. Vezi aceeași sholie de la notele 169, 170.
Cît privește construirea templului, ei l-au făcut „mai frumos“, adică din material mai bun decît a fost prevăzut — vrea să spună Herodot.

173 Despre mituirea Pythiei, vezi și cartea a VI-a, cap. LXVI.

174 Adică printr-o înțelegere a mai multor cetăți din Thessalia.

175 T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XXII, spune că: „Acest ajutor al thessalienilor a fost dat potrivit vechii alianțe cu atenienii, și au sosit la ei larisieni, pharsalieni, parasieni, cranonieni, pyrasieni, gyrtonieni, phereeni“.

176 De fapt, Kineas nu era rege, pentru că în Thessalia nu exista rege pe atunci; Kineas trebuie să fi fost doar un membru al familiei princiare (vezi cartea a VII-a, cap. VI).

177 Gonnos (azi Likostomo), oraș în apropiere de valea Tempe. Vezi cartea a VII-a, cap. CXXVIII, CLXXIII.

178 Alopeke, o demă a tribului Antiochis, la 11 stadii spre nord-est de Atena.

179 Heracleion din Kynosarges era templul lui Heracles din piața Kynosarges a Atenei, consacrată lui Heracles; în ea se afla și un gymnasium, iar mai tîrziu, școala cinicilor.

180 Majoritatea manuscriselor dau aici, în loc de Τῷ Πελαργικῷ τείχει forma Τῷ Πελασγικῷ τείχει, deoarece zidul Acropolei a fost construit de pelasgi (vezi cartea a VI-a, cap. CXXXVII); dar există și forma Πελαργικόν, care denumește o parte a versantei nord-vestice a Acropolei (vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XVII). Aici își aveau tiranii reședința și un palat fortificat; din cauza amintirii neplăcute a celor care locuiseră odinioară aici, multă vreme acest loc a fost lăsat în părăsire (vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XVII). Cu siguranță, Herodot, vorbind de asedierea tiranilor, se referă la acest loc al Acropolei, și nu la întreaga Acropole. C o n s t a n z i, *Sulla nozione del Pelasgikon*, „Rivista di Filologia e d'istruzione classica“, 1915, pp. 430—447, criticînd un articol al lui Wide publicat în Ausonia, spunea că vechiul nume al citadelei semnifica „fortăreața berzei“, și nu „incinta pelasgilor“.

181 Sigeion, oraș și promontoriu în Troada; azi Ieniseher.

182 Scamandros, rîu în Troada, în colțul de nord-vest al Asiei Mici, azi Menderez.

183 Întrerupți prin exil.
184 Neleus, regele Pylosului, tatăl vestitului Nestor, strămoșul unui Peisistratos și al lui Periclymenos, din care coborau regii Melanthos și Codros.
185 Vezi cartea I, cap. CXLVII.
186 Capitolele LXVI–LXIX povestesc despre reformele lui Cleisthenes cel bătrîn, din Sicyona, și ale lui Cleisthenes cel tînăr, din Atena.
187 Vezi cartea I, cap. CLXXI; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. VI, XL; S t r a b o, *op. cit.*, § 397. Fiecare familie își avea zeii adorați, ceea ce constituie un indiciu pentru cunoașterea neamului.
188 Cleisthenes, din familia Alcmeonizilor, a luat, la Atena, conducerea democrației ateniene. Printre reformele pe care le-a făcut, cea mai importantă este împărțirea cetățenilor în triburi constituite pe baza principiului teritorial. Attica, inclusiv Atena, a fost împărțită în 30 de districte (trittii), iar trei districte formau un trib (phyle). Sensul istoric al acestei reforme constă în ștergerea vechilor împărțiri gentilice, în dezbinarea aristocrației gentilice, răpindu-i-se vechea influență din Adunarea poporului. Reformele lui Cleisthenes au încheiat lupta acută dintre aristocrația gentilică și demos, care a durat peste 100 de ani. Vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 679.
189 Ion (῎Ιων), persoană mitologică, strămoșul legendar al ionienilor.
190 Găsind denumiri după alți eroi, despre care 'Αθηναίων Πολιτεία, 21, spune că erau aleși de Pythia pe lista celor 100 de eroi, expusă în agora la Atena.
191 Noile triburi au primit denumirile: Erechtheis, Aigeis, Pandionis, Leontis, Acamantis, Oineis, Kecropis, Hippothontis, Aiantis, Antiochis (vezi P s e u d o - D e m o s t h e n e s, Λόγος ἐπιτάφιος, 27-31; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. V). În legătură cu reforma lui Cleisthenes, așa cum reiese dintr-o comparație între datele oferite de Herodot și cele furnizate de Aristotel (῾Αθηναίων Πολιτεία), vezi J. B é q u i g n o n, *Notes sur la réforme de Clisthène*, „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg", XXV (1946/47), pp. 149–155.
192 Probabil se referă nu atît la poemele homerice, cît la *Thebaida*, care începea cu cuvintele: ῎Αργος ἄειδε, θεά („Cîntă, zeiță, Argosul"...), sau *Epigonoi* (vezi H o m e r, cartea a IV-a, cap. XXXII).
193 Adrastos avea un templu în Sicyona, pentru că, atunci cînd a fost alungat de către Argos — spune legenda —, Adrastos s-a refugiat la Sicyona, unde a devenit succesorul regelui Polybos.
194 Adrastos, regele legendar al Argosului.
195 Talaos, unul dintre șefii expediției „epigonilor".
196 Probabil, e o aluzie făcută la actele de cruzime comise de Cleisthenes față de opozanți. Hesychios adaugă: φονέα λίθοις ἀναιροῦντα („ucigaș care a lovit cu pietre").
197 Astacos, erou theban; vezi E s h i l, *Cei șapte împotriva Thebei*, vs. 413.
198 Cu toate acestea, la Theba se mai păstra mormîntul lui Melanippos; vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. I, XVIII.
199 Adrastos a cunoscut surghiunul, înfrîngerea, pierderea multora dintre ai săi și a murit de amărăciune, spune P a u s a n i a s, *op. cit.*, I, 43, 1.
200 Întreg capitolul vorbește despre doi eroi, Adrastos — argian, Melanippos — theban, care, după moarte, au fost cinstiți printr-un cult, înălțîndu-li-se sanctuare. Cleisthenes, pentru că dușmănea pe argieni, voia să scoată din Sicyona cultul lui Adrastos. Oprit de oracol, el a pus la cale o uneltire: a introdus în cetate cultul lui Melanippos, care, pe cînd erau ambii în viață, fusese dușman de moarte al lui Adrastos.

201 Le-a schimbat numele triburilor din Hylleeni, Pamphylieni și Dymanați, în alte nume.
202 I-a batjocorit anume pe sicyonieni, care formau populația dorică din Sicyona, pentru că el, Cleisthenes, era din partea preionică și antidorică a populației.
203 'Αρχή, „domnie", de unde, denumirea tribului 'Αρχέλαοι.
204 Deci, sicyonienii s-au reîntors la vechile denumiri.
205 Șefii de trib erau numiți în gr. βασιλεῖς.
206 Pentru împărțirea populației în zece triburi, făcută de Cleisthenes, vezi și 'Αθηναίων Πολιτεία, 21.
207 Vezi H. E h r e n b e r g, *Kleisthenes und das Archontat*, „Klio", 1923, pp. 106–109, care consideră reforma privitoare la triburi (φυλαί) drept opera lui Cleomenes; tot așa împărțirea Atticei în trei grupuri a cîte zece districte. Pe vremea lui Cleisthenes, în 509–508 î.e.n., arhontatul avea întreaga sa valoare; numai în 501–500 î.e.n. au fost aleși zece strategi.
208 „Afurisiții" ('Εναγεῖς), „pătați de sacrilegiu" (ἄγος).
209 Vezi, pentru comentarii referitoare la crima Alcmeonizilor pomenită în acest capitol și în cel care urmează, G. W. W i l l i a m s, *The curse of Alkmaionidae „Hermathena"*, 7–8 (1951), Nov., pp. 32–49; L. M o u l i n i e r, *La nature et la date du crime des Alcméonides*, „Revue des Études Anciennes", 48 (1946), pp. 182–202; bazîndu-se pe datele furnizate de Herodot, Thucydides, Aristotel, Heracleides Ponticus și Plutarh, Moulinier ajunge la rezultatul că crima Alcmeonizilor s-a comis înainte de Dracon (640 sau 636 î.e.n.), iar exilul, între 610–600 î.e.n.
210 Kylon, atenian, învingător la jocurile olimpice de la Olympiada 35, 1 (vezi E u s e b i o s, *Chronica*, cartea I, cap. CXCIII, deci în anul 640 î.e.n.).
211 În grecește: ἐπὶ τυραννίσι ἐκόμησε; cuvîntul κομᾶν înseamnă „a purta păr lung", de unde „a face pe grozavul", „a se făli", așadar „a fi îngîmfat"; expresia de mai sus se poate traduce: „el a avut îngîmfarea (de a rîvni) la tiranie".
212 După T h u c y d i d e s, cartea I, cap. CXXVI, el a cucerit chiar Acropole.
213 Este vorba de statuia Athenei Polias din Erechtheion.
214 Naucrarii erau șefii secțiunilor tribului. Vezi 'Αθηναίων Πολιτεία, 8, în care se arată că existau patru triburi, în fiecare trib fiind 12 naucrarii. Șefii naucrariilor aveau atribuția de a ține socoteala cotizațiilor și a cheltuielilor existente. Termenul ναύκραρος, „naucrar", derivă de la ναῦς, „corabie". Legătura cu marina este însă obscură. E drept că fiecare naucrarie trebuia să dea o navă de război statului. Vezi despre prytanii naucrarilor și F. R. W ü s t, *Zu den* Πρυτάνεις τῶν ναυκράρων *und den alten attischen Trittyen. Historia* VI (1957), pp. 176–191.
215 Este vorba de sfatul bătrînilor sau senatul (gr. βουλή), care era compus, după reforma lui Cleisthenes, din 500 de membri, cîte 50 din fiecare trib, numărul triburilor fiind de zece; pe vremea lui Solon, sfatul număra

400 de membri, cîte 100 din fiecare trib, triburile fiind pe atunci în număr de patru.
216 Este vorba de sanctuarul zeiței Athena Polias din Erechtheion (vezi cartea a VIII-a, cap. LI).
217 Cleomenes i-a răspuns Pythiei că nu e dorian, ci aheu, ca descendent al aheului Heracles.
218 Adică fără să țină seama de cuvintele Pythiei: οὐ θεμιτὸν παριέναι ἐνθαῦτα („nu e îngăduit să pătrundă aici").
219 Despre Timesitheos din Delfi vorbește și P a u s a n i a s, *op. cit.*, VI, 8, 6: „Timesitheos stă în picioare (ca un stîlp la Olympia), cîștigînd două victorii la probele de pugilat și de luptă și trei victorii la Delfi".
220 Probabil că Artaphernes se prefăcea că nu știe în ce parte a lumii se află Atena, purtîndu-se ca un stăpîn disprețuitor, mai ales pentru că atenienii veneau la el cu rugăminți.
221 Poate din acest motiv a căzut Cleisthenes în dizgrație (vezi E l i a n, *Historia varia*, cartea a XIII-a, cap. XXIV).
222 De fapt, Cleomenes nu le-o fi arătat decît intenția sa de a stabili pe Isagoras tiran.
223 Oinoe, oraș în vestul Atticei, la granița beoțiană, lîngă Eleutherai (mai există în Attica o localitate cu acest nume, azi Ninoi, în partea de sus a șesului de la Marathon).
224 Hysiai, oraș în Beoția (azi Kalivia), aproape de hotarul Atticei, la poalele Citheronului (vezi cartea a IX-a, cap. XXV).
225 Legea interzicea ca cei doi regi să însoțească deodată aceeași armată, dar și să plece cu oștirea din Sparta, fiecare în altă parte (X e n o f o n, *Hellenica*, cartea a V-a, cap. III, X).
226 Adică cei doi Dioscuri, Castor și Pollux (pentru aceeași denumire, cartea a IV-a, cap. CXLV, și cartea a IX-a, cap. LXXIII). Le-au trimis deci în ajutor statuile lui Castor și Pollux, care, bineînțeles, nu le-au servit la nimic.
227 Codros, fiul lui Melanthos, ultimul rege al atenienilor.
228 Coloniștii sau cleruhii erau cetățeni săraci care primeau în ținuturile supuse loturi de pămînt (κλῆροι) confiscate de la băștinași, ei constituind aici garnizoane permanente.
229 Despre hippoboți și averea lor, vezi și A r i s t o t e l, *Politica*, cartea a IV-a, cap. III.
230 Herodot vorbește aici de incendiul provocat de perși în 480 î.e.n.
231 Sanctuarul orientat spre apus despre care vorbește Herodot aici este, de fapt, *cella* occidentală a Erechtheionului.
232 Despre carul de bronz, vezi și P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XXVIII.
233 Întregul acest capitol constituie un elogiu plin de entuziasm adus regimului care asigură egalitatea în drepturi dintre cetățeni.
234 „Unde răsună mai multe voci" (πολύφημον) este o expresie poetică prin care se desemnează mulțimea, adunarea în care toți vorbesc între ei, deci „murmurul mulțimii". Vezi aceeași expresie la H o m e r, *Odiseea*, cartea a II-a, vs. 150.
235 Adică locuitorilor orașelor beoțiene Tanagra, Coronea și Thespiai.
236 Despre Theba și Egina ca surori, fiice ale rîului Asopos, P i n d a r în *Isthmica*, a VIII-a, vs. 18 și urm., spune că această idee s-a născut din confuzia dintre cele două rîuri cu același nume: Asopos din Beoția

și Asopos din Pelopones. Legenda mai veche spune că Egina, mama lui Eac, a fost fiica rîului Asopos din Pelopones; Zeus din Phlius a răpit-o și a adus-o în Oinoe, în insula Saronicului, denumită, după această întîmplare, Egina. Pentru că s-a făcut confuzia între cele două rîuri cu același nume, considerîndu-se Egina fiica Asoposului din Beoția, i s-a atribuit ca soră Theba.
237 Bineînțeles, statuile lor, ca mai sus, cap. LXXV.
238 Despre vechea dușmănie a eginეților față de atenieni, vezi mai jos capitolele următoare.
239 Damia și Auxesia erau două divinități care asigurau belșugul roadelor pămîntului. Auxesia își trage probabil numele de la αὔξειν, „a crește"; Damia, al cărei cult a pătruns prin Tarent în Italia, a fost confundată aici cu divinitatea Bona Dea. Vezi Hesychios: Δάμεια· ἑορτὴ παρὰ Ταραντίνοις („Damia: sărbătoare la tarentini"). Vezi și P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. II, IV, XXX, XXXII.
240 Epidaurienii, locuitorii orașului Epidauros din Argolida, azi Epidaura.
241 Athena Polias, adică Athena protectoarea orașului, cinstită cu acest nume în cel mai vechi templu care i-a fost consacrat la Atena, în Erechtheion, prin opoziție cu Athena Parthenos (Fecioară) și cu Athena Promachos (protectoarea în luptă).
242 În cartea a VIII-a, cap. XLVI, Herodot spune că „egineții sînt dorieni din Epidauros", deci și acest lucru ar putea motiva dependența lor de epidaurieni.
243 O inscripție din Egina, din secolul al V-lea î.e.n. (IG IV 1588), conține un fragment de inventar din sanctuarul zeițelor Damia și Auxesia.
244 Prin participarea, în majoritate, a femeilor la sărbătoare și prin cuvintele injurioase adresate asistenței, cît și prin ceremoniile secrete, cultul acestor două divinități se apropie de cultul Demetrei, sărbătorită la Thesmophorii.
245 Cu siguranță că aceste statui, care reprezintă două divinități feminine în genunchi, au avut o altă semnificație decît cea exprimată de legendă prin scrisul lui Herodot. Probabil ele simbolizau femeia născînd, în care caz ar putea fi confundate cu zeița Eleithyia (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. VII, XLVIII), care vorbește despre statuia acestei zeițe din piața Tegeei.
246 Vezi un exemplu similar cînd, după lupta de la Salamina, atenienele au masacrat pe soția și pe copiii lui Lykidas (cartea a IX-a, cap. V).
247 Înainte de războaiele medice, atenienii purtau hiton de lînă (vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. VI); după întîmplarea relatată în acest capitol, reiese că și atenienele au îmbrăcat haine de lînă.
248 Spre deosebire de haina dorică, hitonul lung ionic avea mîneci scurte și era cusut; de aceea nu mai avea nevoie de fibule.
249 După H e r o d o t, cartea I, cap. CXLVI, ionienii din Ionia și-au luat soții din Caria.
250 Vasele pictate, dintre cele mai vechi, nu prezintă aceeași costumație la toate femeile elene, din orice parte ar fi ele. În legătură cu îmbrăcămintea femeilor ateniene din antichitate, vezi și A. W. B a r k e r, *Domestic costumes of the Athenian woman in the 5 and 6 centuries*, „American journal of Archaeology", XXVI, pp. 410—425, unde se arată că hitonul ionian predomină în desenele de pe vase, cel doric, pe sculptu-

rile din temple, iar pe reliefurile funerare, un tip intermediar, care e probabil un costum de interior.

251 În privința fibulelor, probabil s-au dat dispoziții întărite prin lege. Vezi J. D u n b a b i n, Ἔχθρη παλαιή, în „Annual of the British School at Athens", XXXVII, pp. 87—88. Fibule ca ofrande se găsesc și în alte temple dorice, ca, de pildă, în templul Aphaiei din Egina, în Heraionul Argosului (D u n b a b i n, *op. cit.*, p. 85). Fibule deosebit de mari se găsesc în epoca arhaică din Illyria. Deci, aci Herodot face aluzie la acele illyrice.

252 Rolul de protector al egineților jucat de Argos se potrivește cu epoca lui Pheidon, pentru a data cu aproximație dușmănia și începutul certei dintre Egina și Atena.

253 Aiakos, strămoșul erou și demonul protector al egineților.

254 Egina a căzut în 457 î.e.n. Dacă intervalul de 30 de ani recomandat de oracol a fost respectat, înseamnă că acest oracol a fost rostit în 487 î.e.n., de unde reiese că a fost un oracol inventat *post eventum*. Dar, mai sigur, atenienii n-au așteptat intervalul recomandat — fapt prevăzut de preoții de la Delfi —, și în acest caz oracolul a fost autentic, datînd din perioada vizată de Herodot.

255 Despre intriga Alcmeonizilor cu ajutorul Pythiei pentru a-i izgoni, prin lacedemonieni, pe Peisistratizi din Atena, vezi mai sus, cap. LXIII.

256 Peisistratizii le-au lăsat în Erechtheion.

257 Cleomenes a luat tăblițele cu oracole de pe Acropole din Atena, cînd a încercat să ocupe Acropole; vezi mai sus, cap. LXXII.

258 Iată întrezărită cauza principală a viitorului război peloponesiac.

259 Bacchiazii, membrii unei oligarhii corintiene, care se trăgeau din regele dorian Bacchis. Această oligarhie a dăinuit 90 de ani, pînă în 655 î.e.n. G. P o r z i o, *La piu antica aristocrazia corintiaca*, „Nuova Rivista Storica", 1917, pp. 56—57 etc., arată că Bacchiazii, care făceau parte din aristocrația corintiană, provin din păturile de negustori și meșteșugari. În fruntea republicii se afla un prezident ales anual dintre Bacchiazi, care, după războiul cretan, s-au străduit să-și asigure viața economică a țării. Același autor, în lucrarea *In fondamento economico della piu antica aristocrazia corintiaca* (I. Bacchiadi), „Annali delle Università Toscane", 1916, fasc. 3, 1—10, arată că sterilitatea solului a împins Corintul spre activitatea manufacturieră și spre negoț; corintienii și-au întins legăturile comerciale cu Grecia continentală, cu coasta Mării Egee, cu Asia Mică, cu Italia și cu diverse insule. Această viață economică a diferențiat societatea în clase, a creat o aristocrație puternică (pe Bacchiazi), care poseda ca la 460 000 de sclavi, după Timaios.

260 Petra, un cartier al Corintului.

261 Lapiții erau o populație a Thessaliei, în timpurile eroice.

262 Caineus, spune legenda, era regele lapiților, ucis într-o luptă dată între lapiți și centauri.

263 Numele *Eetion* cuprinde în sine terminația *-tion* care, în greacă, permite un joc de cuvinte, la care face aluzie oracolul: τίειν, „a cinsti", de aci însuși numele spune că e vrednic de cinste.

264 Cuvîntul vultur, la Herodot Αἰετός (Aietos), desemna numele familiei lui Eetion, în dorică Aetion; cuvintele „pe stînci" comportă de asemenea o aluzie, printr-un joc de cuvinte, la dema Petra, în gr. ἐν πέτρῃσι (en pétresi), „pe stînci".

265 Peirene, izvor care alimenta cu apă Corintul.

266 După care copilul și-a primit porecla de Kypselos (κυψέλη, „cufăr").

267 P a u s a n i a s, *op. cit.*, V, 1, 5 relatează că a văzut la Olympia un cufăr (λάρναξ· κυψέλη) despre care i s-a spus că este cel în care a fost ascuns Kypselos.

268 Despre acest oracol referitor la Kypselos, vezi W. D e n B o e r, *The Delphic oracle concerning Cypselus*. *Mnemosyne*, X (1957), 339, completare la B. A. v a n G r o n i n g e n, *Mnemosyne*, IX (1956), 295: este un oracol mai depărtat al Pythiei, care intenționat are două sensuri.

269 Al treilea vers al acestui oracol: „dar pruncii pruncilor lui, niciodată" a fost adăugat sau substituit ulterior, probabil, după căderea Kypselizilor, pentru a garanta autoritatea oracolului.

270 A r i s t o t e l, *Politica*, cartea a III-a, cap. XIII, cartea a V-a, cap. X, inversează rolurile: Thrasybulos cere sfatul lui Periandros. Herodot, fiind ionian din Asia Mică, a încercat probabil să flateze amorul propriu al concetățenilor săi, punîndu-l pe Periandros să ceară sfatul tiranului Miletului, Thrasybulos.

271 Despre Thrasybulos, vezi și cartea I, cap. XX din *Istorii*.

272 Thesproții, populație din sud-vestul Epirului. Fluviul Acheron se afla în Thesproția; vezi și T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XLVI. Pe acest fluviu se găsea oracolul morților, după cum era și firesc — în concepția mitologică de atunci —, deoarece și în infern era un fluviu cu același nume.

273 Despre încercarea de a localiza acest oracol al morților (necromanția), vezi E. W i l l, *Sur la nature de la mantique pratiquée à l'Héraion de Pérarchora*, „Revue de l'Histoire des Religions", CXLIII (1953), pp. 145—169.

274 Înseamnă că Melissa ascunsese, înainte de a muri, comoara străinului în locul unde îi explică soțului său să o caute, așa cum se spune mai departe.

275 Motivele care l-au împins pe Socles să combată tirania, ținînd seamă că spartanii o pregăteau pentru alții, trebuie să fi fost altele decît cele enunțate, poate teama ca nu cumva puterea spartanilor să apese prea greu asupra aliaților lor, deci și asupra corintienilor, dacă Atena nu va contrabalansa Sparta.

276 Hippias vorbea ca un cunoscător al oracolelor, pentru că Peisistratizii au făcut o culegere de χρησμοί (oracole) păstrată pe Acropole; vezi mai sus, cap. XC.

277 Despre Amyntas, regele Macedoniei, vezi cap. XVII.

278 Între Peisistratizi și Amyntas s-au încheiat legături cu ocazia operațiunilor Peisistratizilor în regiunea golfului Thermaic (Ἀθηναίων Πολιτεία, 15), precum și prin interesele lor legate de cursul inferior al Strymonului (vezi cartea I, cap. LXIV).

279 Anthemunt (Anthemus), oraș în Macedonia, în partea de sud a Mygdoniei, în Peninsula Calcidică, pe rîul cu același nume.

280 Iolcos (azi Volo), oraș în Thessalia, în nordul golfului Pagasaicos (locul de adunare a Argonauților). Pentru bunele relații dintre Peisistratos

şi Thessalia, Peisistratos şi-a numit unul din fii Thessalos. Vezi această carte, cap. LXIII.

281 Războiul a durat multă vreme, după incidentele pe care urmează să le povestească Herodot şi după arbitrajul lui Periandros, care a avut loc înainte de 595 î.e.n., data probabilă a morţii lui.

282 Mytilenienii, locuitorii oraşului Mytilene, oraşul cel mai însemnat din Lesbos, considerau Sigeion ca proprietatea lor, deoarece acesta se afla pe teritoriul eolian.

283 Achilleion (azi Kumkale), oraş în apropierea promontoriului Sigeion; în el se afla mormîntul lui Ahile, spune legenda.

284 Plutarh, în *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, cap. XV, îi reproşează lui Herodot că n-a menţionat unele incidente din această bătălie, ca, de pildă, faimosul duel dintre Pittacos şi Phrynon.

285 Sigeion a trecut sub stăpînirea Atenei, dar nu definitiv, pentru că şi Peisistratos, şi fiul său au avut de luptat pentru a-şi putea menţine dominaţia asupra lui.

286 Pe vremea aceea, Atena era cea mai puternică dintre cetăţi, cu excepţia Spartei, subînţelege Herodot. Despre plecarea lui Aristagoras de la Sparta la Atena, unde obţine cîştig de cauză, vezi şi Charon din Lampsacos, fr. 2, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. I, p. 32; Grundy, *op. cit.*, p. 92 şi urm.

287 Pentru ceea ce a vorbit Aristagoras la Sparta, vezi cap. XLIX.

288 Aceasta, bineînţeles, este părerea lui Herodot; altfel, mai multe capete cu siguranţă că pătrund mai adînc în miezul problemelor decît unul singur.

289 30 000 de atenieni e o cifră mult prea mare, în orice epocă, pentru Atena. Probabil *myriada* (zece mii) înseamnă aici „foarte mult", „mii de oameni".

290 G. De Sanctis, *Aristagora di Mileto*, „Rivista di filologia", 1931, pp. 48—72, spune că Aristagoras merita o mai bună apreciere decît cea făcută de Herodot.

291 Pentru peonii de pe valea Strymonului făcuţi prizonieri de Megabazos şi strămutaţi în Persia, vezi mai sus, cap. XV şi urm.

292 Doriscos (azi Tuzla), oraş care în epoca romană se chema Traianopolis, aşezat pe ţărmul egeic al Traciei, lîngă gura Hebrului (Mariţa). Aici îşi aveau perşii o garnizoană (vezi cartea a VII-a, cap. LIX).

293 Despre relaţiile amicale dintre Eretria şi Milet, vezi G. Glotz, *Histoire grecque*, vol. I, Paris, 1938, p. 257; Grundy, *op. cit.*, p. 94.

294 Este vorba de războiul de la Lelanton (pe coasta vestică a Eubeei), război care a împărţit o parte a lumii greceşti în două tabere, în secolul al VII-lea î.e.n. (vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XV).

295 Coressos, o plajă la poalele unui munte lîngă Efes; loc potrivit pentru debarcare (vezi Xenofon, *Hellenica*, cartea I, cap. II, IX, X; Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XIV-a, cap. XCIX).

296 Călăuzele efesiene îi ajutau să ocolească drumurile supravegheate.

297 Caystros, rîu în Asia Mică; azi Karasu sau Kuciuk Menderez; se varsă în marea Icarică (golf al Egeei), la Efes.

298 Tmolos, munte în Lydia; azi Boz-Dagh.

299 Pactolos, rîu care curgea pe lîngă oraşul Sardes, afluent al fluviului Hermos; vezi cartea I, cap. LXXX. El trecea pe la vest de Acropole din Sardes, pe lîngă templul Kybebei.

300 Hermos, rîu în Lydia; azi Ghedizciai.

301 Kybebe (probabil aceeaşi cu Kybele) este zeiţa *Magna Mater*, adorată într-o mare parte a Asiei Mici, fiind de origine frigiană-lydiană; era zeiţa munţilor şi a pădurilor, al cărei cult cuprindea şi ceremonii orgiastice (vezi cartea a IV-a, cap. LXXVI); ea avea puncte comune cu Rhea ca Mamă a Zeilor, cu Aphrodita Urania ca forţă productivă a naturii (vezi cartea I, cap. CV), cu Demetra ca zeiţă a agriculturii şi cu Artemis ca stăpînă a pădurilor şi a animalelor (vezi cartea I, cap. LXXX şi LXXXIV; Sofocle, *Philoctet*, vs. 391). Perşii recunoşteau în Kybele pe zeiţa lor Anaitis.

302 Simonides din Keos, poet liric din insula Keos, secolul al VI-lea î.e.n. A compus epigrame, elegii, lirică corală, din care azi se păstrează doar fragmente, unele de o rară frumuseţe.

303 Prin urmare, asediatorii Sardesului nu şi-au atins scopul dorit, acela de a elibera Miletul, asediat de perşi.

304 Caunos era un oraş în sudul Cariei, întemeiat, după legendă, de milesianul Caunos, exilat în Caria din pricina unei dezamăgiri în dragoste; azi ruinele sale se văd aproape de Dalian.

305 Amathusienii, locuitorii oraşului Amathus sau Amathunt, azi Famagusta, cel mai vechi oraş întemeiat de fenicieni în Cipru (sub numele de Chamath), apoi elenizat.

306 Gorgos, regele salaminienilor din Cipru (vezi cartea a VII-a, cap. XCVIII). Dacă presupunem că Gorgos şi Onesilos erau bătrîni pe vremea amintită de Herodot aci (pe la 500 î.e.n.), înseamnă că tatăl lor, Hersis, trebuie să fi fost tînăr cam pe la 530 î.e.n., bunicul, Siromos, pe la 560 î.e.n., iar străbunicul, Euelthon, pe la 590. Dar Euelthon a domnit pe vremea regelui cyrenaic Arkesilaos al III-lea (vezi Herodot, cartea a IV-a, cap. CLXII), pe la 530 î.e.n.; de aceea între Euelthon şi Onesilos nu încap două generaţii de oameni; Siromos (Hiram) probabil este un intrus aci.

307 Deci, înainte de expediţia împotriva Sardesului. Plutarh, *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, 24, spune că, în această primă parte a răscoalei, ionienii au cîştigat o victorie, în apele Pamphyliei, asupra ciprioţilor, pe care voiau să-i aţîţe la revoltă. Probabil în Cipru se afla pe atunci un partid puternic, devotat regelui; în fruntea lui erau amathusienii. Onesilos n-a putut înfrînge, decît tîrziu, rezistenţa acestui partid.

308 În pasajul despre Darius şi sclavul care îi aducea aminte de Atena, se remarcă maniera epică a lui Herodot; atitudinea lui Darius poate fi comparată cu cea a lui Ahile din Iliada, în momentul în care el trimite pe Patrocles şi pe myrmidoni să elibereze Grecia. (Vezi şi A. Hauvette, *op. cit.*, p. 211; Eshil, *Perşii*, vs. 284—285).

309 Este vorba de hiton, un fel de cămaşă, care se purta direct pe corp, deci care trebuia schimbată mai des.

310 Vezi mai sus, nota 308

311 Salamis sau Salamina Ciprului (azi Aghio-Serghi), oraş întemeiat, după o legendă, de Teucer din insula Salamina; de aceea oraşul poartă acelaşi nume cu insula; numele de azi al oraşului este portul Constanza.

312 Cheile Ciprului, un grup de insule în vecinătatea promontoriului de răsărit al insulei. Vezi Strabo, *op. cit.*, XIV, 6, 2.

313 Cîmpia salaminienilor este cîmpia roditoare care traversează Ciprul de la vest spre est.

314 Vezi P l i n i u s, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. CXXIX; vezi de asemenea D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a XVI-a, cap. XLII: „În această insulă [în Cipru] erau nouă orașe de seamă, sub autoritatea acestora se aflau orașele mici care erau supuse celor nouă orașe; fiecare din acestea [nouă] avea cîte un rege care cîrmuia orașul și care era supus regelui perșilor". Deci, regii cipriotilor despre care vorbește Herodot erau în număr de nouă. Orașele la care face aluzie Diodor erau: Salamis, Kition (Cilium, azi Larnaka), Amathus (azi Paleolimisso), Curion (Curium, azi Episkopi), Marion (Marium, ulterior Arsinoe), Soloi (Soli, azi Paleonova), Lapethos (Lapethus, azi Lapitho), Keryneia (Cerynia, azi Ghirne) și Hytroi (Chytri, azi Kitrea).

315 Salamina și Soloi erau orașele cipriote cele mai populate de eleni, de aceea ele au fost preferate pentru recrutarea soldaților.

316 Scena dintre Onesilos și sluga sa apare ca o temă frecvent atinsă în povestiri. Vezi, de pildă, Darius și servitorul său, bun cunoscător de cai (cartea a III-a, cap. LXXXV și urm.); Cyrus și Oibares (C t e s i a s, fr. 29, M., § 4) etc.

317 Vezi pentru samieni, E. C o l e, *The Samos of Herodotus*, Revue des Questions Historiques 1914. II, 187.

318 Sabia încovoiată ca o seceră (δρέπανον) făcea parte din armamentul carienilor și al lycienilor (vezi cartea a VII-a, cap. XCII, XCIII). Dar acest termen apare rar, de obicei i se spunea κοπίς, echivalent cu *sica* dacă-tracă-illyrică.

319 Curion, azi Episkopi, unul dintre cele nouă orașe principale ale Ciprului, vezi nota 314. Curionii, locuitorii orașului Curion, se spune că ar fi coloniști argieni — relatează Herodot. Dimpotrivă, Stephanos din Bizanț, în dicționarul său, spune: Κούριον πόλις Κύπρον ἀπὸ Κουρέως τοῦ Κινύρου παιδός („Curion, oraș al Ciprului, [trăgîndu-și numele] după Kureus, fiul lui Kinyros"). Kinyros este reprezentantul mitic al celei mai vechi populații de origine feniciană de aici.

320 Carele de război nu mai erau folosite de greci la începutul secolului al V-lea î.e.n., ca în epoca myceniană. În secolul al V-lea, se foloseau în Orient, în Tracia, la celți etc. Probabil, cele pomenite aci erau folosite de elementele orientale ale populației orașului Salamis (Salamina Ciprului).

321 Despre Philokypros, lăudat de Solon în versurile sale, vezi P l u t a r h, *Solon*, 26.

322 Daurises, Hymaies și Otanes sînt comandanții trupelor persane care au venit în ajutorul lui Artaphernes (vezi cap. CII); ei au ieșit învingători în bătălia de la Efes.

323 Dardanos, oraș în Troada, la nord de Troia, unde e azi Ceanak (de unde dardanieni = troieni). Așezat pe țărmul Hellespontului, a dat numele de azi al strîmtorii Dardanele.

324 Abydos, oraș în Hellespont, la est de Dardanos, în fața Sestosului; azi Abti.

325 Percote, oraș pe țărmul Hellespontului, la est de Abydos; azi Bergas.

326 Lampsacos, oraș în Hellespont, la est de Percote; azi Lepsek.

327 Paisos, oraș pe țărmul Hellespontului, la est de Lampsacos.

328 Parion, port pe țărmul asiatic al Propontidei (Marea de Marmara); azi Kemer.

329 Coloanele albe (Λευκαὶ στῆλαι), loc aproape de Marsyas, în Phrygia.

330 Marsyas, rîu în Caria; azi probabil Cinaciai.

331 Idriada (Ἰδριάς,-άδος), ținut în nord-vestul Cariei.

332 Pixodaros, fiul lui Mausolos, e mai puțin cunoscut. S t r a b o, *op. cit.*, cartea a XIV-a, cap. II, 17, vorbește de un Pixodoros care a domnit după Mausolos și care ar putea fi un descendent de-al acestuia

333 Mausolos, regele Cariei, care și-a construit renumitul monument funerar de la Halicarnas, unul dintre importantele produse ale artei elenice din secolul al VI-lea î.e.n.; mormîntul său a primit numele lui, Mausoleu, denumire devenită apoi comună pentru toate construcțiile monumentale similare. Mausolos a domnit la Mylasa, apoi la Halicarnas, Asia Mică, în secolul al VI-lea î.e.n.

334 Kindye, care nu mai dăinuia pe vremea lui Strabo, a fost un loc al ținutului Mylasa, spune S t r a b o, *op. cit.*, cartea a XIV-a, 2, 20.

335 Despre Syennesis, vezi cartea I, cap. LXXIV, și nota 205, la această carte.

336 Lupta trebuie să se fi dat în apropierea orașului Alabanda (azi Arabhisar), în Caria.

337 Labraunda sau Labranda (azi Iahi), oraș la nord de Mylasa, în Caria; vezi S t r a b o, *op. cit.*, cartea a XIV-a, 2, 23; această localitate se afla într-o regiune muntoasă mai sus de Alabanda.

338 Zeus Stratios era zeu al oștirii, al cărui cult apare firesc la un popor războinic și de mercenari.

339 Nu se știe precis cînd și-au luat carienii revanșa. Dacă se ține seama de faptul că Daurises mai era încă comandant, cursa întinsă de carieni perșilor pare a fi destul de apropiată de data înfrîngerii carienilor. Pe de altă parte, ținîndu-se seama de faptul că pedasienii au fost tratați cu atenție de marele rege (în 494 î.e.n.), după cum relatează Herodot în cartea a IV-a, cap. XX, cursa întinsă de carieni nu putea fi un fapt recent. Lupta pe rîul Marsyas s-a dat în toamna anului 497 î.e.n., la Labraunda în vara anului 496 î.e.n., iar la Pedasa în toamna anului 496 î.e.n.; ciprienii depun armele în 494 î.e.n. Vezi și S t r a b o, *op. cit.*, cartea a XIV-a, 2, 23, § 659; W. W. H o w — J. W e l l s, *A commentary on Herodotos*, Oxford, 1936, p. 64; G r u n d y, *op. cit.*, pp. 111—112 și 123.

340 Despre Myrsos, fiul lui Gyges, vezi cartea a III-a, cap. CXXII.

341 Probabil Herodot — povestind evenimentele din Caria — s-a servit de o lucrare citată de Suidas, Τὰ κατὰ τὸν Ἡρακλείδην τὸν Μυλασσῶν βασιλέα (*Faptele lui Heracleides, regele din Mylasa*). Această lucrare pare a fi opera lui Skylax.

342 Adică de pe pămîntul Troiei, deci pe cei din Troada (Asia Mică). Vezi cartea I, cap. CLI.

343 Despre gergiți, vezi cartea a VII-a, cap. XLIII și nota 116.

344 Despre Myrkinos, vezi cap. XI.

345 Insula Leros (azi numită la fel) se află spre sud-vest de Milet, în grupul Sporadelor.

346 Aristagoras a pierit, după cum se poate deduce din cele ce relatează T h u c y d i d e s, cartea a IV-a, cap. CII, cu 61 de ani înainte de fundarea oraşului Amphipolis, întemeiat în 437—436 î.e.n., deci, prin 498—497 î.e.n.; Aristagoras însă moare atacat de traci în 496 î.e.n.; despre cele relatate în acest capitol, vezi G r u n d y, *op. cit.*, p. 116.
347 Probabil este vorba de localitatea 'Εννέα 'Οδοί (Ennea Hodoi, literal „Nouă Drumuri"), pe temelia căreia s-a ridicat mai tîrziu Amphipolis, pe coasta de sud-est a Macedoniei, la gura Strymonului, azi Orfano.

CARTEA A VI-A ERATO

1 Aristagoras era locţiitorul lui Histiaios în Milet, în răstimpul absenţei ultimului, care era reţinut de Darius la Susa.
2 Vezi despre răscoala din Ionia, H e r o d o t, cartea a V-a, cap. XXVIII şi urm.
3 Artaphernes a întrezărit adevărul; poate a prins de veste despre solia trimisă de Histiaios la ţărmul mării, sau probabil a aflat unele lucruri, din cele ce se puneau la cale, prin Hermippos care, în loc să ducă scrisoarea lui Histiaios anumitor perşi, a predat-o lui Artaphernes (vezi cap. IV).
4 „Cea mai mare insulă" din Mediterana este de fapt Sicilia, iar în al doilea rînd, Sardinia; prin urmare, Herodot nu se prea înşală dîndu-i Sardiniei acest epitet.
5 Strămutarea ionienilor în Fenicia şi a fenicienilor în Ionia era o falsă motivare, bazată pe rivalitatea comercială dintre aceste două neamuri (vezi cartea I, cap. CLXIII; cartea a IV-a, cap. CLII). Histiaios urmărea să-i aţîţe pe ionieni, ca aceştia să primească planul său.
6 Atarneus, azi Kale Agili, localitate şi regiune pe coasta de vest a Mysiei (Asia Mică), în faţa insulei Lesbos.
7 Perşii cărora le ducea Hermippos scrisoarea lui Histiaios erau probabil lydieni, care trăgeau nădejdea reînfiinţării imperiului lui Croesus. Din acest pasaj reiese şi faptul că răscoala pusă la cale de Histiaios n-a fost o întîmplare, ci un fapt bine premeditat şi pregătit.
8 Locuitorii insulei Chios (chioţii) s-au grăbit să-l ducă pe Histiaios în Milet, nu de dragul de a-i acorda sprijinul, ci de a scăpa cît mai grabnic de un tiran. De asemenea, refuzul milesienilor de a-l primi dovedeşte în ce măsură iubeau libertatea seminţiile elene din insule şi de pe coasta asiatică a Mediteranei.
9 Mytilene, localitatea cea mai importantă a insulei Lesbos; azi, tot Mytilene.
10 Histiaios i-a înduplecat pe lesbieni să-i procure corăbii, poate servindu-se de vechea duşmănie dintre aceste două insule; pricina duşmăniei lor era ţinutul Atarneus, o regiune foarte bogată, aflată în stăpînirea locuitorilor insulei Chios şi situată în faţa Lesbosului.

11 Histiaios urmărea probabil, prin aceste acţiuni pirantereşti, să-şi procure vase şi bani pentru vremuri mai prielnice, cînd spera să se poată totuşi întoarce în patria sa ca să-şi reia locul de tiran al Miletului.
12 Comandanţii perşilor, probabil aceiaşi numiţi de Herodot în cartea a V-a, cap. CXVI; dar dintre aceşti comandanţi Hymaies (vezi cap. CXXII) murise, probabil şi Daurises (vezi cap. CXXI); sau poate este vorba de alţii; Herodot nu precizează.
13 Înflăcărarea fenicienilor îşi găseşte probabil explicaţia în aceeaşi rivalitate comercială dintre ei şi eleni, menţionată mai sus.
14 Cyprioţii au fost supuşi din nou (cartea a V-a, cap. CVI).
15 Împuterniciţii (πρόβουλοι) erau delegaţi ad-hoc, care luau hotărîri şi deliberau pentru propriile lor cetăţi; aceştia de aici nu aveau nimic comun cu acei πρόβουλοι permanenţi care adesea examinau problemele privitoare la conducerea statului înainte de a le supune hotărîrii adunării.
16 Panionion, o dumbravă considerată sfîntă, aproape de Mycale (iar Mycale era munte şi promontoriu pe coasta Asiei Mici, azi Samsundag), unde se adunau toţi ionienii pentru a sărbători pe Poseidon.
17 Lade era o mică insulă situată în faţa Miletului, în golful Latmicos. Azi, nu se ştie precis care va fi fost; probabil ea a fost alipită de continent prin aluviunile Meandrului. Mai este pomenită, printre alţii, de A r r i a n, *Anabasis*, cartea I, cap. XVIII şi urm., în legătură cu asedierea ei de către Alexandru cel Mare, în 334 î.e.n. Cu privire la lupta de la Lade, vezi J. L. M y r e s, *The Battle of Lade*, 494 B. C. G. & R. II Ser. I (1954), pp. 50—55.
18 Eolienii de pe continent, din Asia Mică, erau deja subjugaţi de perşi (vezi cartea a V-a, cap. CXXII); în afară de aceasta, eolienii erau aliaţi nesiguri pentru ionieni, deoarece ei furnizaseră, de pildă persului Otanes, corăbii (vezi cartea a V-a, cap. XXVI); de asemenea, şi la Lade ei au fost primii dezertori (vezi această carte, cap. XIV).
19 Priene, localitate în Ionia (Asia Mică), ale cărei ruine se află în apropiere de Samsun.
20 Myunt (Μιοῦς, Μιοῦντος), oraş ionic din Caria (Asia Mică), ale cărui ruine numite Pallatia se află azi lîngă localitatea Avşarkalesi.
21 Teienii (Τήϊοι), locuitorii localităţii ioniene Teos (Τέως) de pe coasta egeică a Asiei Mici, pe coasta de nord a golfului Caystrios; azi Sigadjik.
22 Eretrienii, locuitorii oraşului ionic Erythrai, din Asia Mică; azi Ritri, în faţa insulei Chios.
23 Foceenii (Φωκαιέες), locuitorii Foceei, localitate pe coasta Ioniei, azi Fokia.
24 Lesbienii, locuitorii eolieni ai insulei Lesbos, din nord-estul Mării Egee, patria lui Alceu şi Sappho; azi Mytilini.
25 Samienii, locuitorii insulei Samos, insulă în Marea Icariei de lîngă coasta egeică a Asiei Mici; azi Samo.
26 Multe oraşe ioniene, ca Efesul (vezi această carte, cap. XVI), Colophon, Lebedos şi Clazomene (vezi cartea a V-a, cap. CXXIII), n-au procurat corăbii; cauza nu este cunoscută, poate că n-au voit sau poate că n-au avut posibilitate.
27 Cifra de 600, care apare adesea la scriitorii greci, însemna adesea „foarte mult", accepţie pe care ar putea s-o prezinte şi aici.

28 Despre tiranii alungaţi de Aristagoras şi refugiaţi la mezi, vezi cartea a V-a, cap. XXXVII şi urm.

29 La Bactra (azi Balh), în Bactriana, pe teritoriul actualei republici sovietice Kazahstan, adică la graniţa cea mai îndepărtată a imperiului pers. În altă versiune a textului, figurează expresia „la capătul pămîntului".

30 Nechibzuinţa (ἀγνωμοσύνη), datorită îndrăznelii ionienilor de a-şi măsura puterile cu marele rege şi, deci, de a-i dispreţui puterea uriaşă faţă de a grecilor.

31 Manevrele corăbiilor sub comanda lui Dionysios se făceau prin flanc cîte una, apoi, în momentul începerii luptei, ele luau formaţia în linie de front. Întreaga manevră avea ca scop să-i pregătească bine în vederea luptei cu perşii, care, fiind mai numeroşi, nu puteau fi biruiţi decît printr-o superioritate tactică.

32 Aiakes, fiul lui Syloson, era fratele lui Polycrates, pe care l-a alungat, ajungînd la rîndul său tiran în Samos prin favoarea lui Darius. Vezi H e r o d o t, cartea a III-a, cap. XXXIX, CXXXIX şi urm.

33 Ceea ce se spune despre Aristagoras s-a luat, probabil, din opera unui milesian, pentru că Herodot leagă des de numele Aristagoras atributul Μιλήσιος. Vezi R. W. M a c a n, *Herodotus*, Londra, 1895—1908, ad VI 13.

34 Samienii şi-au ridicat pînzele corăbiilor ca să fugă. În timpul luptei, pînzele erau coborîte şi mişcarea se făcea numai cu ajutorul vîslelor, pentru ca manevrele să poată fi executate cu iuţeală şi precizie.

35 Numele din partea tatălui, adică numele lor şi al tatălui lor. Aceasta este forma obişnuită de a desemna identitatea unui elen din vremea lui Herodot. De exemplu: Μιλτιάδης ὁ Κίμωνος („Miltiades al lui Kimon" sau „fiul lui Kimon"). Această formă de denumire a unui cetăţean reflectă stadiul patriarhatului în relaţiile de familie. Adeseori, pe lîngă numele propriu însoţit de numele tatălui, se specifică şi locul de unde este acel cetăţean. De exemplu: Μιλτιάδης ὁ Κίμωνος Ἀθηναῖος („Miltiades, fiul lui Kimon, atenian" sau „din Atena"). Prin această specificare, întrezărim stadiul relaţiilor sociale ulterioare reformei lui Cleisthenes (sec. al VI-lea î.e.n.); prin această reformă, cetăţenii au fost repartizaţi în triburi după criteriul teritorial, şi nu după înrudirea de sînge, dîndu-se astfel o lovitură ginţii şi în general orînduirii gentilice. După 403, după patronimic se menţiona în mod obligatoriu, în cazul cetăţenilor, demoticul, în cazul metecilor, etnicul.

36 Mycale, munte şi promontoriu pe coasta Asiei Mici. Vezi mai sus, nota 15.

37 Efes (Ephesos), oraş în Lydia, în Asia Mică, lîngă gura rîului Caystrios. Azi, Aiasluk.

38 Thesmophoriile, sărbători ţinute între 9 şi 13 ale lunii Pyanepsion (noiembrie) de către femei, în special la Atena, în cinstea Demetrei, ca mulţumire pentru însămînţările de toamnă şi, în general, pentru muncile agricole la sfîrşit de an. Efesienii s-au speriat de chioţi crezînd că aceştia vin să le răpească femeile, la fel ca odinioară pelasgii, care au răpit femeile ateniene în timp ce oficiau riturile unei sărbători la Brauron. Vezi această carte, cap. CXXXVIII.

39 Dionysios din Focea s-a îndreptat spre Fenicia, sperînd că duşmanilor n-o să le treacă prin gînd să-l caute în apele lor şi că el va putea pricinui stricăciuni fără risc.

40 Prin acest termen (γαῦλοι) erau desemnate corăbiile feniciene. Vezi cartea a III-a, cap. CXXXVI.

41 Luarea Miletului a avut loc cu aproximaţie în toamna anului 494 î.e.n. Nu se cunoaşte perioada asediului; probabil că de la începuturile răscoalei pînă la căderea Miletului au existat şi perioade de acalmie şi, cu siguranţă, intervalul s-a întins pe cîţiva ani (499—494 î.e.n.). Vezi pentru istoria Miletului, H i l l e r v o n G a e r t r i n g e n, *Miletus*, articol în *Real Encyclopädie* a lui P a u l y-W i s s o v a.

42 Acest oracol dat argienilor, dar vizînd în acelaşi timp şi pe milesieni, datează probabil din anul 494 î.e.n., din perioada atacului lui Cleomenes împotriva Argosului (vezi această carte, cap. LXXVII) şi a căderii Miletului. În oracolul de la Delfi la adresa milesienilor se poate întrezări şi o rivalitate camuflată a preoţilor sanctuarului lui Apollo Pythicul din Delfi faţă de Milet, unde se găsea de asemenea un sanctuar concurent. Despre oracolul de la Delfi, vezi şi T. D e m p s e y, *The delphic oracle, its early history, influence and fall*, Oxford, 1918.

43 E vorba de războiul argienilor cu lacedemonienii. Ultimii au atacat Argosul sub conducerea regelui lor Cleomenes. Vezi această carte, cap. LXXVI şi urm.

44 Didyma (Δίδυμα, -ων), loc în apropierea Miletului cu un templu şi cu un oracol al lui Apollo, care rivaliza cu oracolul de la Delfi. Vezi despre acest templu, cartea I, cap. XLVI şi CLVII. Vezi şi B. H a u s s o u l i e r, *La voie sacrée de Milet à Didymes*, „Recueil du cinquantenaire de l'École des Hautes-Études", Paris, 1921.

45 După S t r a b o, *op. cit.*, cartea a XIV-a, § 634, acest sanctuar al Ioniei a fost incendiat de Xerxes în 494 î.e.n.

46 De fapt de două ori: în cartea I, cap. XCII, şi în cartea a V-a, cap. XXXVI. Despre construcţia acestui templu, despre personalul din slujba templului şi despre oracolul de aici care rivaliza cu cel din Delfi, vezi B. H a u s s o u l i e r, *Classement chronologique des comptes de la construction du Didymeion*, „Revue de philologie, d'histoire et de littérature ancienne", I, 1919, pp. 175—226; III, 1920, pp. 248—277; *Didymes au I-er siècle avant Jésus-Christ*, III, 1921, pp. 45—62.

47 Ampe (azi poate Korna), localitate la gura Tigrului şi Eufratului. Vezi şi Ampelone a lui P l i n i u s, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. XXVIII, unde i se spune *colonia Milesiorum*, ca o aluzie la această deportare de care vorbeşte aici Herodot.

48 Pedasa (Πήδασα, -ων), oraş în Caria, în apropiere de Halicarnas. Azi, probabil Melasso. Vezi despre acest oraş, cartea I, cap. CLXXV.

49 Laos (Laus), azi Laino, şi Skidros (Scidrus), azi Sapri, colonii ale Sybarisului, pe coasta tyrrheniană a Italiei de sud. Vezi S t r a b o, *op. cit.*, cartea a VI-a, 253, unde se precizează că Laosul era golf, rîu şi oraş şi că ambele localităţi sînt colonii ale Sybarisului.

50 Legăturile de ospeţie (ξενία) dintre Sybaris şi Milet aveau la bază o comunitate de interese comerciale: mărfurile milesiene erau vîndute în apusul Europei, în special în Italia, prin intermediul sybariţilor.

51 Phrynichos, autorul tragediei Μιλήτου ἅλωσις („Luarea Miletului"), a trăit la Atena, în secolul al VI-lea î.e.n. Piesa sus-menţionată a fost reprezentată în 495—494 î.e.n.; ea a emoţionat pînă la lacrimi pe spectatorii atenieni, dar a atras şi pedepsirea autorului pentru că a prezentat pe scenă o nenorocire atît de mare a grecilor.

52 În legătură cu acest eveniment, G. F r e y m u t h, *Zur* ΜΙΛΗΤΟΥ ʽΑΛΩΣΙΣ *des Phrynichos*, „Philologus" 99 (1955), pp. 51—69, spune că scandalul iscat în teatru cu ocazia prezentării piesei lui Phrynichos „Luarea Miletului" n-a avut propriu-zis coloratură politică, ci una psihologică.

53 Zanclienii, locuitorii orașului Zancle din Sicilia, colonie chalcidică; ulterior, orașul s-a numit Messina.

54 Cale Acte (Καλὴ ʼΑκτή) înseamnă „Țărm Frumos".

55 Vezi și T h u c y d i d e s, cartea a VI-a, cap. IV; în cartea a V-a, cap. XCIX, el precizează că Zancle, colonia Halkisului, era în vechi legături de prietenie cu Samosul; de aici, răspunsul la invitația zanclienilor numai din partea samienilor.

56 Locrienii epizephyrieni, locuitorii orașului Locri Epizephyrii, azi Cento Camerelle, oraș elenic de pe coasta ionică a Italiei meridionale, întemeiat în secolul al VIII-lea î.e.n. de locrienii din Opunt, din Grecia centrală.

57 Anaxilaos, tiranul Rhegionului, a domnit, după informațiile lui D i o d o r d i n S i c i l i a, *Bibliotheca*, cartea a XI-a, cap. XLVIII, între anii 494—476 î.e.n. Vezi despre el și H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CLXV.

58 Rhegion, azi Reggio di Calabria, oraș și promontoriu în sudul Italiei, pe țărmul continental al strîmtorii Messina.

59 Hippocrates, tiranul din Gela, a domnit, după informația lui D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. XLVIII, între anii 498—491 î.e.n. Vezi și H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CLIV și urm. Probabil, Skythes a fost un fel de supus al lui Hippocrates, mai degrabă decît aliat. Tiranul din Gela aspira să-și extindă dominația pe coasta vestică a Siciliei, ca să aibă mînă liberă pentru negoț în apele Siciliei și ale Italiei. Prin ocuparea orașului Zancle (Messina), Anaxilaos putea controla trecerea prin strîmtoare a vaselor cu mărfuri, ceea ce contravenea aspirațiilor tiranului din Gela. Acesta a fost probabil unul din motivele pentru care acesta l-a pedepsit pe Skythes.

60 Orașul Inyx (sau Inycum), pe coasta de sud a Siciliei, lîngă Gela (vezi cartea a VII-a, cap. CLXX, unde se vorbește despre vinul vestit din Inyx). S t e p h a n o s d i n B i z a n ț, în *dicționarul* său, îl numește Inyca (Ἴνυκα), Inykos (Ἴνυκος, ʼΙνυκός) și precizează că Herodot îi zice Ἴνυξ, Ἴνυκος.

61 Himera, azi Bonfornello lîngă Termini, oraș pe țărmul nordic al Siciliei (azi Termini), a fost probabil fundat de zanclieni. Vezi T h u c y d i d e s, cartea a VI-a, cap. V.

62 Samienii, probabil, s-au angajat mai înainte față de tiranul Hippocrates ca să-l ajute împotriva lui Anaxilaos. Dar acesta i-a expulzat și, pentru că el era messenian, a schimbat numele orașului Zancle în cel de Messana (azi Messina). Samienii au recucerit orașul cu ajutorul lui Cadmos, fiul lui Skythes, cu care ocazie s-a reîntors probabil și Skythes în oraș. Vezi și H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CLXIV.

63 Caria fusese eliberată, cel puțin în parte, prin victoria Heraclizilor. Caria, țară în sud-vestul Asiei Mici.

64 Abydos, oraș pe țărmul Troadei, în Hellespont, în fața Sestosului. Azi, Avido sau Abti.

65 Numele de Polichne, care înseamnă „Orașul Mic", îl aveau mai multe orașe, în Laconia, Messenia, Creta, Ionia, Troada și Sicilia. Cel din Creta e pomenit chiar de H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CLXX. Polichniile au fost mici localități fortificate la frontiera unei cetăți-stat, de aceea ele trebuie să fi fost nenumărate. Unele dintre ele au devenit mai notorii, iar numele lor a căpătat valoare de nume propriu. Acesta este cazul, printre altele, și cu această Polichne a orașului Chios, situată într-un punct principal de acces în insulă. Oricît de importantă, o polichne nu formează o localitate autonomă, ci numai o dependință a orașului-capitală.

66 Thasos, insulă și oraș în Marea Egee. Azi Thasos. Histiaios pornise o expediție împotriva insulei, cu siguranță pentru a pune mîna pe minele de aur de acolo și probabil și pentru a reînnoi legăturile pe care și le-a făcut în Tracia cînd a fost la Myrkinos.

67 Pentru a ataca celelalte orașe ale Ioniei, vezi această carte, cap. XXXI.

68 Poate pentru că la Lesbos se afla cartierul său general.

69 Cîmpia Caïcos era vestită pentru fertilitatea sa; vezi S t r a b o, *op. cit.*, cartea a XIII-a, cap. IV, 1: παραρρεῖ δ'ὁ Καΐκος τὸ Πέργαμον, διὰ τοῦ Καΐκου, πεδίου, προσαγορευομένου σφόδρα εὐδαίμονα γῆν διεξιὼν, σχεδὸν δ'ἔτι καὶ τὴν ἀρίστην τῆς Μυσίας („Caïcos curge pe lîngă Pergam, prin așa-numita cîmpie Caïcos, străbătînd un pămînt foarte fertil, aproape cel mai bun pămînt al Mysiei").

70 Malene, localitate lîngă Atarneus, în Asia Mică, în fața insulei Lesbos.

71 Histiaios își găsește sfîrșitul în primăvara anului 493 î.e.n. Pentru evenimentele din acest capitol și din următoarele, vezi G r u n d y, *op. cit.*, p. 118 și urm. și p. 138 și urm.

72 Histiaios, pentru că a fost credincios perșilor și nu a rupt podul peste Istru la întoarcerea perșilor din Sciția, a figurat pe lista „binefăcătorilor" regelui. Vezi cartea a VIII-a, cap. LXXXV.

73 În primăvara anului 493 î.e.n. În iarna precedentă, cîtă vreme deplasarea flotei era mai dificilă, perșii s-au servit de armata terestră cu care au cucerit Caria.

74 Pentru acest pasaj, vezi G. C. W h i t t i c k, Σαγανεύουσι δὲ τόνδε τὸν τρόπον, „Hermes", VI, 31. AC XXII (1953), 2731 (cu referire la P l a t o n, *Menex.*, 240 B și *Leges*, III, 698 D).

75 Este o expresie prin care se desemnează două extremități opuse.

76 Pe continent, nu există obstacolul natural, apa, ca în cazul insulelor, și deci nu puteau să-i prindă nici măcar la granița țării.

77 Prima oară ionienii au fost subjugați de perși, după căderea lui Croesus, cînd Miletul a fost totuși tratat mai bine, rezervîndu-i-se anumite favoruri. Vezi cartea I, cap. CXLI, CLXI.

78 De fapt, și ale Propontidei și Bosforului; astfel, Perinthul și Selymbria se aflau pe coasta Propontidei, iar Bizanțul, la intrarea în Bosfor.

79 Chersonesul Traciei, azi peninsula Gallipoli (nume provenit de la acela al orășelului Gallipoli, în antichitate Callipolis).

80 Perinth (Πέρινθος) sau Heracleia, azi Eski Erekli, localitate în Tracia, pe coasta Propontidei.

81 Cetățile din Tracia (Τείχεα τὰ ἐπί Θρηΐκης), S k y l a x, 67, specifică: μετὰ δὲ τὴν Χερσόνησόν ἐστι Θράκια τείχη τάδε· πρῶτον Λευκὴ ʼΑκτή, Τειρίστασις, ʽΗράκλεια, Γάνος, Γανίαι, Νέον Τεῖχος, Πέρινθος

πόλις καὶ λιμήν, Δαυνιὸν τεῖχος, Σηλύμβχρια τεῖχος καὶ λιμήν („După Chersones urmează aceste cetăți trace: mai întîi Leuke Acte [Țărmul Alb], Teiristasis, Heracleia, Ganos, Ganiai, Neon Teihos [Cetatea Nouă], orașul și portul Perinth, Daunion Teihos, cetatea și portul Selymbria"). Leuke Acte nu este oraș, ci promontoriu, precizăm noi.

82 Selymbria (Σηλυμβρίη și Σηλυβρίη) își are numele format, după S t r a b o, *op. cit.*, 319, din Σῆλυς (ἡ τοῦ Σήλυος πόλις, „Orașul lui Selys") și din- βρία, care în tracă înseamnă πόλις, „oraș". Azi, Silivri.

83 Mesambria, port la Pontul Euxin, azi Nesebăr (bulg.), sau Misiuri (turc.). Vezi cartea a IV-a, cap. XCIII.

84 Proconnesos, insulă în Propontida, azi Marmara.

85 Artake, azi Artaki, pomenit de Herodot și în cartea a IV-a, cap. XIV, oraș pe coasta asiatică a Propontidei, în peninsula Arctonesos, la vest de Kyzicos.

86 Oiobares, fiul lui Megabazos și succesorul lui Daurises (vezi cartea a V-a, cap. CXXI și urm.). Probabil Bubares, pomenit în cartea a VII-a, cap. XXII, a fost un frate de-al lui.

87 Daskyleion, azi Eskikioi, oraș pe coasta asiatică a Propontidei, la est de Kyzicos.

88 Cardia, lîngă actualul promontoriu Baklaburun, oraș în Chersonesul Traciei, la golful Melas.

89 Doloncii, necunoscuți decît după nume de alți scriitori, în afara acestui pasaj.

90 Absinții, populație tracă, la nord de Chersones, locuind la răsărit de fluviul Hebros și de orașul Ainos. Vezi și S t r a b o, *op. cit.*, § 331, fr. 58, precum și *dicționarul* lui S t e p h a n o s d i n B i z a n ț, la acest cuvînt. Herodot îi mai amintește în cartea a IX-a, cap. CXIX.

91 Calea Sacră (Ἱρὴ Ὁδός) era drumul care ducea de la Atena la Delfi. S t r a b o, *op. cit.*, § 422, precizează: ἐξ Ἀθηνῶν δ'ὁρμηθέντα ἐπὶ Δελφοὺς ταύτην ἰέναι τὴν ὁδόν, ᾗ νῦν Ἀθηναῖοι τὴν Πυθιάδα (sc. πομπήν) πέμπουσι („cel care pornește din Atena la Delfi străbate acest drum pe care fac acum atenienii procesiunea pythică").

92 Herodot nu motivează abaterea doloncilor pe la Atena, lăsînd să se înțeleagă că ei au procedat așa dintr-un imbold supranatural.

93 Aiacos, regele mitic al Eginei (de aci, soția lui, Aigine) și, după moarte, unul din judecătorii infernului.

94 P l u t a r h, *Solon*, 10, spune despre Philaios: Σόλωνα φασὶν (Ἀθηναῖοι) ἀποδεῖξαι τοῖς δικασταῖς ὅτι Φιλαῖος καὶ Εὐρυσάκης Αἴαντος υἱοὶ Ἀθήνησι πολιτείας μεταλαβόντες, παρέδοσαν τὴν νῆσον (Σαλαμῖνα) αὐτοῖς καὶ κατῴκησαν ὁ μὲν ἐν Βραυρῶνι τῆς Ἀττικῆς, ὁ δὲ ἐν Μελίττῃ καὶ δῆμον ἐπόνυμον Φιλαίου τῶυ Φιλαιδῶν ἔχουσι („Atenienii spun că Solon a dovedit judecătorilor că Philaios și Eurysakes, fiii lui Aias, după ce au primit cetățenia la Atena, le-au dăruit acestora (atenienilor) insula (Salamina) și s-au așezat unul în Brauron al Atticei, celălalt în Melita și dețin dema cu numele Philaidai, după Philaios"). La P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XXXV, 32, Philaios este fiul lui Eurysakes.

95 Casa familiei Philaizilor se afla în dema Lakiadai, între Eleusis și Atena (vezi P l u t a r h, *Kimon*, 10).

96 După afirmația lui T h u c y d i d e s, cartea I, cap. VI, în Grecia se pierduse obiceiul de a circula înarmat, pentru că se îmblînziseră moravurile. Prin urmare, apariția doloncilor înarmați cu lănci i-a părut lui Miltiades bătătoare la ochi.

97 Poftirea la ospăț s-a datorat atît curiozității gazdei cît și ospitalității sale, trăsături de caracter întîlnite și azi la greci.

98 Plecarea lui Miltiades din Attica și instalarea lui la Chersones trebuie să se fi făcut cu aprobarea lui Peisistratos care n-a văzut cu ochi buni prezența în Attica a unui opozant; totodată, prin plecarea lui, s-a extins în Hellespont influența Atenei.

99 Pactye, azi Aghios Gheorghios, oraș în Chersonesul Traciei, pe coasta Propontidei.

100 Lampsacienii, locuitorii orașului Lampsacos (azi Lapsaki), pe coasta asiatică a Hellespontului. Vechiul nume al orașului a fost Pityusa; vezi C h a r o n d i n L a m p s a c o s, fr. 6, și S t r a b o, *op. cit.*, § 589 și urm.

101 Miltiades a putut fi în bune relații cu Croesus Lydianul cam între anii 560—546 î.e.n. (vezi cartea I, cap. LXXXVI).

102 Amenințarea lui Croesus că îi va extermina pe lampsacieni ca pe niște pini (explicată de Herodot în mod contestabil, anume că pinul este singurul copac care, o dată tăiat, nu mai dă mlădițe) se bazează pe o comparație: numele vechi al orașului Lampsacos era Pityoessa, „orașul cu pini"; de aci, îi va distruge pinii, adică îi va extermina populația. Această explicație apare la logograful C h a r o n d i n L a m p s a c o s în lucrarea sa Ὧροι Λαμψακηνῶν (*Analele lampsacienilor*), fr. 6, M. = 7 Jacoby.

103 Kimon (I) cel bătrîn, Miltiades I și Stesagoras II erau urmașii celui de-al doilea bărbat al femeii lui Kypselos din Atena, Stesagoras I.

104 Această măsură au luat-o Peisistratizii aproximativ după anul 527 și înainte de 510 î.e.n.

105 Adică în cap. CIII al acestei cărți.

106 Această sosire în Chersones a lui Miltiades este de fapt o reîntoarcere care a urmat perioadei de absență despre care se va discuta (cînd a fost alungat de fenicieni, anul 493 î.e.n.). Poate este vorba de întoarcerea sa din expediția de pedepsire a insulelor Lemnos și Imbros (anul 499—498 î.e.n.), povestită de Herodot în cartea a VI-a, cap. CXXXVI—CXL. Vezi P. A l e x a n d r e s c u, *Retragerea lui Darius din expediția scitică*, „Studii și Cercetări de Istorie Veche" (S.C.I.V.), VII, 3—4, 1956, pp. 331—337.

107 Este vorba de evenimentele povestite de Herodot în cap. XXXIII al acestei cărți. Puțin mai departe, „aceste întîmplări" se vor referi, prin opoziție cu situația în care se găsea Miltiades în anul 493 î.e.n., la evenimente anterioare cu doi ani (ceea ce produce confuzie). Vezi această carte, cap. XLVI.

108 Expediția scitică povestită de Herodot în acest capitol este datată cu aproximație în 495 î.e.n., la aproape 20 de ani după campania lui Darius (514 î.e.n.) împotriva lor, ceea ce apare neverosimil. P. A l e x a n d r e s c u, *op. cit.* în *loc. cit.*, arată că această incursiune scitică a avut loc; este vorba însă nu de o expediție de mari proporții, ci de un raid, fără anvergură, cu scop probabil de jaf, și nu de pedepsire a perșilor.

109 Miltiades nu s-a unit atunci cu ionienii, dar a cucerit Lemnosul (vezi această carte, cap. CXXXIII).
110 Trecînd prin golful Melas, Miltiades nădăjduia să scape mai uşor de duşmani, decît dacă ar fi trecut prin Hellespont.
111 Imbros, insulă egeană din apropierea Hellespontului, are un oraş cu acelaşi nume; azi Imbro. Insula Imbros a fost cucerită de perşi în acelaşi timp cu Lemnos (vezi cartea a V-a, cap. XXVI), probabil că tot deodată au fost eliberate.
112 Metiochos, vezi şi cap XXXIX.
113 Măsurile luate de Artaphernes privind pe ionieni n-au suplinit libertatea lor. Herodot vrea să spună doar că regimul de ordine şi disciplină a contribuit la bunul lor trai, şi nu că Artaphernes ar-fi fost un filantrop faţă de ionieni.
114 Urmează expunerea pregătirilor de război.
115 În primăvara anului 412.
116 Mardonios era tînăr în 492 î.e.n., poate prea tînăr pentru comanda supremă. Înlocuirea lui Mardonios cu Datis lasă să se presupună că Darius şi-a dat seama de greşeală.
117 Cilicia, ţară în Asia Mică.
118 Despre Otanes şi sfatul celor şapte, vezi cartea a III-a, cap. LXXX şi urm.
119 Această restabilire a democraţiei face parte, după Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a X-a, cap. XXV, din măsurile pacifice luate de Artaphernes, la sfatul lui Hecataios. Faptul că perşii acordau puterea (în cetăţile elene) adunării poporului se explică prin tactica abilă a regilor perşi, rezumată în cuvintele lui Cyrus (cartea I, cap. CLIII): „Eu nu mă tem de aceşti oameni care au în mijlocul lor o piaţă unde se întrunesc pentru a se înşela unii pe alţii".
120 Eretria, oraş în Eubea, azi Paleocastro.
121 Subjugarea făcută anterior prin mijloace diplomatice (vezi cartea a V-a, cap. XVII şi urm.) a fost întărită printr-o altă înrobire, prin mijloace militare.
122 Mai tîrziu, aici şi-a aşezat Xerxes tabăra (vezi cartea a VII-a, cap. XXII.
123 Este vorba de rechini.
124 Despre prima expediţie a lui Mardonios în Grecia, vezi H. U. Instinsky, *Herodot und der erste Zug des Mardonios gegen Griechenland*, „Hermes", 84 (1956), pp. 477—494.
125 Tracii brygi sînt enumeraţi de Herodot în cartea a VII-a, cap. CLXXXV, între bottiaii şi halkidieni, pe de o parte, pieri, pe de altă parte. Alţi brygi locuiau la hotarele Epirului şi ale Illyriei.
126 Adică în 491—490 î.e.n.
127 Vecinii thasienilor, probabil abderitanii (locuitorii oraşului Abdera, în Tracia, azi ruine aproape de Balastra), care erau credincioşi marelui rege (vezi cartea a VIII-a, cap. XX) şi care trebuie să fi invidiat belşugul thasienilor şi posesiunile lor de pe continent.
128 Despre asediul Thasosului de către Histiaios din Milet, vezi această carte, cap. XXVIII.
129 Referindu-se la acest pasaj, H. Bengston, *Thasos and Themistokles*. Historia, II (1953), arată că thasienii, cu 14 ani înainte de Salamina, aveau construită o flotă împotriva perşilor, deci Themistocles nu are prioritate în această privinţă.

130 Dintre aşezările thasiene de pe continent în sudul Traciei, făceau parte Scapte Hyle şi Stryme (vezi cartea a VII-a, cap. VIII), Oisyme (Emathia), la est de gura Strymonului, Neapolis, Galepsos (vezi Thucydides, cartea a IV-a, cap. VII), districtul Daton extrem de bogat în aur (vezi Strabo, *op. cit.*, cartea a VII-a, § 331).
131 Vorbind despre fenicienii care au descoperit minele cele mai frumoase, Herodot urcă pînă la vremurile mitice, cînd fenicienii au pornit în căutarea fecioarei Europa, răpită de Zeus care se prefăcuse în taur; ei au colonizat atunci — după legendă. — insula Thasos, cu cinci generaţii înainte de Heracles, fiul lui Amphitryon (vezi cartea a II-a, cap. XLIV). Pentru colonizarea insulei Thasos, vezi studiile de ansamblu ale lui I. Puilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, I—II (1954—1958).
132 Insula Thasos s-a numit Aeria, mai înainte de a fi fost colonizată de fenicianul Thasos (spune Stephanos din Bizanţ); ea s-a mai numit Odonis (spune Hesychios).
133 Ainyra şi Coinyra, necunoscute în afara acestor date furnizate de Herodot.
134 Despre duşmănia veche dintre Egina şi Atena şi despre cauza ei, vezi cartea a V-a, cap. LXXXII şi urm.
135 Această cerere presupune relaţii de prietenie între atenieni şi regele Spartei, Cleomenes, precum şi o recunoaştere tacită din partea atenienilor a hegemoniei Spartei.
136 Crios (Κριός) înseamnă literal „berbec".
137 Adică din Aristodemos.
138 Aceşti poeţi, azi anonimi, ale căror opere au pierit, au prezentat probabil lucrurile ca Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. I, şi ca Apollodorus, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. VIII, 2: Aristodemos a murit înainte de invazia în Pelopones, după tradiţia cea mai răspîndită; tradiţia spartană este păstrată la Xenofon, *Agesilaos*, VIII, 7.
139 Această genealogie a soţiei lui Aristodemos apare la Herodot şi în cartea a IV-a, cap. CXIV, unde se referă la Theras, fratele Argeei (soţia lui Aristodemos) şi tutorele celor doi gemeni ai sorei sale.
140 Oracolul dat de Pythia în privinţa descoperirii geamănului prim-născut n-a făcut decît să înlocuiască o incertitudine cu alta.
141 L-au crescut pe cel mai mare în casa obştii, pentru a evita confuzia cu fratele său mai mic.
142 Perseus este fiul Danaei şi al lui Zeus despre care mitul spune că s-a coborît asupra ei în chip de ploaie de aur. Pentru că, pe linie paternă, Perseus avea ca tată un zeu, genealogia sa se face după mamă.
143 Descendenţii lui Perseus, din tată în fiu, au fost Alcaios, Amphitryon, Heracles, Hyllos, Cleodaios, Aristomachos şi Aristodemos (vezi cartea a VII-a, cap. CCIV şi nota 150, cartea a VII-a).
144 Acrisios fiind, după legendă, strănepotul lui Danaos, iar Danaos fiind fratele lui Aigyptos, aşa se explică obîrşia lor egipteană.
145 După legendele persane, perşii îşi trag numele de la Perses, fiul lui Perseus şi al Andromedei, fiica „asirianului" Kepheus; după cele elene, Perseus a fost ginerele lui Kepheus, pe a cărui fată, Andromeda, a salvat-o şi apoi a luat-o în căsătorie. Vezi cartea a VII-a, cap. LXI

și nota 150. Dar, de fapt, și versiunea persană prezentată aici trebuie să fie tot de origine elenă.

146 Aici Herodot se referă la faptele săvîrșite de Hyllos care, alungat din Pelopones, a fost adoptat de regele dorienilor, Aigimios; de aceea el a încercat să se întoarcă în patria sa de origine (vezi cartea a IX-a, cap. XXVI); ceea ce n-a putut realiza el, au reușit Heraclizii, descendenții lui, care s-au întors în fruntea dorienilor.

147 Adică logografi ca Hecataios, Pherekydes, Charon din Lampsacos etc.

148 Dreptul regilor Spartei de a porni război unde și cînd socot ei de cuviință va fi fost în vigoare cu siguranță odată. Dar aproape de vremurile lui Herodot, acest drept pare să le fi fost știrbit întrucîtva, dovadă procesul ce i s-a intentat lui Cleomenes, după întoarcerea sa din Argolida (vezi această carte, cap. LXXXII).

149 Despre dreptul regilor Spartei de a porni primii la război, vezi X e n o f o n, *Statul lacedemonienilor*, 13.

150 În legătură cu garda regilor spartani, probabil că ea era formată dintr-o parte a celor 300 de ostași aleși (cartea a VIII-a, cap. CXXIV; vezi și T h u c y d i d e s, cartea a V-a, cap. LXXII).

151 Începuturile jertfei, adică premisele jertfei (σπονδαρχίαι), constituind un drept al regilor, le confereau nu numai onoare, ci și cîștig.

152 Proxenii (πρόξενοι) erau cetățenii care își luau benevol sarcina de a reprezenta pe lîngă cetatea lor interesele unei cetăți străine, în schimbul unor onoruri și privilegii de care se bucurau din partea acelei cetăți.

153 Pythieni, un fel de delegați trimiși la Delfi pentru consultarea oracolului de acolo; numele lor se trage după cel al preotesei Pythia.

154 Despre trimișii la Delfi (θεόπροποι), pe care și-i aleg regii spartani, vezi C i c e r o, *De divinatione*, cartea I, cap. XCV, precum și H e r o d o t, cartea a V-a, cap. XXXVIII (ἀπόστολοι).

155 Hoinice (χοῖνιξ, — ικος) era o măsură pentru cereale, avînd capacitatea cu puțin mai mare de un litru. Era rația cotidiană de hrană pe o zi.

156 Cotyla (κοτύλη) era o măsură de lichide avînd capacitatea aproximativă de 1/4 dintr-un litru.

157 Fiică moștenitoare a bunurilor tatălui (πατροῦχος παρθένος) este fiica unui tată care moare fără să lase moștenitor de parte bărbătească, fapt care obligă pe fiica moștenitoare să ia în căsătorie o rudă apropiată din partea tatălui, pentru ca averea să nu se înstrăineze de ginta tatălui. Așadar, această fiică purta numele, în dialectul ionic, de πατροῦχος, „cea care stăpînește (averea) tatălui", în dialect cretan πατρωῷχος, cu același sens, în cel doric ἐπιτάμων și ἐπιταματίς, „moștenitoarea (averii)", în cel attic ἐπίκληρος, „care moștenește toate bunurile".

158 În legătură cu dreptul la vot al regilor spartani, T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XX, precizează că Herodot se înșeală crezînd că regii spartani aveau drept la două voturi fiecare.

159 În grecește, „a se îndolia" (καταμιαίνεσθαι), literal „a se murdări", referindu-se la practica „barbarilor" de a-și presăra cenușă pe cap în caz de doliu (numai la moartea regilor); pentru acest obicei spartan, vezi P l u t a r h, *Lycurgus*, cap. XXVII; *Institutio Laconica*, cap. XVIII. De asemenea, X e n o f o n, *Oeconomica*, cap. XV, arată

că, prin acest obicei, lacedemonienii și-au cinstit regii nu ca pe niște oameni, ci ca pe niște eroi.

160 Prin „barbari", Herodot vizează aci (ca adeseori) pe perși.

161 Periecii (περίοικοι), tradus literal înseamnă „care locuiesc în jur, la periferie", sînt populația indigenă, nedorică, subordonată Spartei. Ei se bucurau de libertate personală, dar nu aveau drepturi politice. Posedau pămînt, de obicei lîngă frontieră, de unde li se trage și numele, parte din ei locuind acolo înainte de cuceririle spartane, parte fiind colonizați în mod special. Ei practicau și diverse meșteșuguri și comerțul, de la care spartanii erau opriți prin lege. Periecii se bucurau, în cadrul statului spartan, de o anumită autoguvernare și prestau serviciul militar. Vezi *Istoria universală*, București, 1959, vol. I, p. 672.

162 Despre procesiunea cu chipul regelui mort, vezi X e n o f o n, *Hellenica*, cartea a V-a, cap. III, XIX. Despre o asemenea procesiune cu chipul lui Leonidas, vezi și H. S c h a e f e r, *Das Eidolon des Leonidas*, Charites, Bonn, 1957.

163 Adică cetăților grecești tributare li se șterge tributul pe care îl datorează regelui mort (vezi această carte, cap. XLII, precum și cartea a III-a, cap. LXVII).

164 Aici este vorba, desigur, de moștenirea obligatorie a unei ocupații din tată în fiu; pentru acest obicei la egipteni, vezi cartea a II-a, cap. CLXVII. La Sparta, acest obicei trebuie să fi existat numai în privința ocupațiilor în slujba statului, ca, de pildă, bucătarii care pregăteau ospețele publice (συσσίτια) sau banchetele comune cu ocazia diferitelor jertfe și sărbători ori flautiștii care cîntau la sărbătorile publice etc.

165 Ariston a fost rege la Sparta o dată cu Anaxandrides; vezi cartea I, cap. LXVII.

166 O reminiscență a căsătoriei pe grupe. Vezi F r. E n g e l s, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 64 și nota 103 la cartea a V-a.

167 Therapne a fost vechea reședință a regilor ahei, unde, după legendă, au fost înmormîntați Menelaos și Elena (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XIV, 9; cap. XIX, 9; cap. XX, 2), și se află în sud-estul Spartei dorice, pe o colină.

168 Demaratos își are numele format din δῆμος, „popor", și ἀρή, „rugăciune", pentru că s-a născut — vrea să spună Herodot — în urma rugăciunii poporului pentru a nu se stinge vița regelui.

169 Vezi despre această ceartă, cartea a V-a, cap. LXXV.

170 Agis, în lista Eurypontizilor (cartea a VIII-a, cap. CXXXI), se cheamă Hegesileos (Agesilaos).

171 Din aceeași familie cu Demaratos, adică din familia lui Procles (vezi această carte, cap. LI). Strămoșul comun al lui Ariston și al lui Leutychides a fost regele Proclid Theopompos. Iată ramura veche a Eurypontizilor la domnie, începînd de la Theopompos: Theopompos — Archidamos — Zeuxidamos — Anaxidamos — Archidamos — Agasicles — Ariston — Demaratos; ramura mai nouă la domnie din aceeași familie l-a dat pe Leutychides.

172 Percalos (Πέρκαλος), o formă sincopată de la Pericalos (Περίκαλος), cu sensul „prea frumoasă".

173 Hilon a fost fiul lui Demarmenos, probabil un nepot al vestitului rege cu același nume (vezi cartea I, cap. LIX), și fratele lui Prinetades, bunicul după mamă al lui Cleomenes (vezi cartea a V-a, cap. XLI).

174 Era un vechi obicei la Sparta, ca o rămășiță a moravurilor primitive, ca logodnicul să-și răpească logodnica (vezi P l u t a r h, *Lycurgos*, cap. XV). De altfel, simularea răpirii ca o tradiție se păstrează pînă azi chiar la popoare civilizate.

175 Țelul politicii lui Cleomenes era salvarea Spartei, susține D. H e r e w a r d, *The flight of Damaratus*, Rheinisches Museum, CI, pp. 238—249.

176 Pentru temele propagandei delfice, vezi J. D e f r a d a s, *Les thèmes de la propagande delphique*, „Études et commentaires", 21, Paris, 1954; M. P. N i l s s o n, *Das Delphische Orakel in der neuesten Literatur*, „Forschungsbericht Historia", VII (1958), pp. 237—250.

177 „Jocuri gimnice" (Γυμνοπαιδίαι), sărbătoare anuală la Sparta, în cinstea războinicilor morți la Thyrea, celebrată prin dansuri executate de două echipe de bărbați și de copii goi. Sărbătoarea se ținea în plină vară. Herodot plasează sărbătoarea Gymnopaidiai la teatru, în timp ce Pausanias, cel puțin o parte din ea, în agora (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XI, 7).

178 A doua alternativă nu putea fi o amenințare, dar așa era expresia. Amenințarea lui Demaratos, că jignirea ce i s-a adus va pricinui mii de nenorociri Lacedemonei, autoriza bănuieli; spartanii pe drept l-au urmărit pentru a-l împiedica să-i ponegrească pe lîngă marele rege; orgoliul rănit l-a făcut pe Demaratos nedrept față de concetățenii săi; spartanii, detronîndu-l, au urmat legea, fiind convinși că nu-i de viță regească.

179 Demaratos și-a acoperit capul pentru a se închide în nemulțumirea și durerea sa.

180 Demaratos pune în mîna mamei sale măruntaiele victimelor pentru ca, în cazul că va minți, să fie vinovată de sperjur, obicei devenit rit consacrat.

181 Zeus Herkeios, adică Zeus protectorul casei, cu altarul în curte. Herkeios corespunde lui Epistios, Ephestios „al căminului" (vezi cartea I, cap. XLIV).

182 Eroul Astrabacos avea la Sparta, în apropierea templului lui Lycurg, un sanctuar. Vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XVI, 5. Pentru cultul eroilor la greci, vezi și P. F o u c a r t, *Le culte des héros chez les Grecs*, Paris, 1918; L. R. F a r n e l l, *The cults of the Greek states*, 5 vol., Oxford, 1896—1909.

183 Pe vremea lui Ariston și pe timpul lui Herodot, ideea că un personaj divin a cinstit cu vizita sa o simplă femeie pămînteană nu numai că își găsea crezare, dar ea implica și un semn de cinste pentru casa respectivă. Această credință dăinuia din epoci legendare (vezi Amphitryon într-o situație similară cu cea a lui Ariston).

184 Deși pare curioasă, în primul moment, afirmația că femeile pot să nască la șapte, nouă și la zece luni, o mică socoteală îi dă dreptate lui Herodot. Se știe, îndeobște, că femeile, în mod normal, nasc la nouă luni, iar la șapte luni se nasc copiii prematuri. Ce este cu luna a zecea? Medicina a constatat că, de fapt, nașterile normale au loc între 270—280 de zile de sarcină. Dacă considerăm luna de 30 de zile,

270 de zile fac tocmai nouă luni. Ținînd seamă că lunile grecești erau de 30 și de 29 de zile și că femeile pot să nască și la 280 de zile, e limpede că se poate depăși luna a noua uneori chiar cu două săptămîni, și aceasta înseamnă de fapt luna a zecea.

185 Acuzația că mama lui Demaratos ar fi avut legături cu paznicul măgarilor pare a fi o insultă adusă pretenției acestuia de a avea ca tată pe eroul Astrabacos. În afară de aceasta, însuși numele eroului sugera o atare poveste ireverențioasă: ἀστράβη, „șaua unui animal de povară".

186 Lacedemonienii l-au urmărit pe Demaratos, pentru că, în urma atitudinii lui în afacerea cu Egina, ei au fost îndreptățiți să-l bănuiască de simpatie față de mezi.

187 Zakynthos, azi Zante, insulă și oraș în arhipelagul din Marea Ionică.

188 Aceste orașe par să fie Pergam (azi Bergamo), Teuthrania (azi Aghios Ilia) și Halisarna. X e n o f o n, *Hellenica*, III, 1, 6, susține că Demaratos a primit aceste localități nu de la Darius, îndată după sosire, ci de la Xerxes, în urma participării lui la expediția împotriva grecilor.

189 P a u s a n i a s, *op. cit.*, III, 8, 1, vorbește de o nepoată a sa, Κυνίσκα, „Kynisca" (nume derivat de la κύων, κυνός, „cîine").

190 Lampito, la alți autori Lampido, a avut ca fiu pe regele Agis al II-lea.

191 Leutychides a dat-o în căsătorie pe Lampito, fiica sa, lui Archidemos, nepotul său, probabil printr-o dispoziție testamentară. Lampito, născută dintr-o a doua căsătorie a lui Leutychides, trebuie să fi fost mult mai tînără decît soțul său (nepot de frate vitreg totodată).

192 Leutychides a pornit cu oaste împotriva Thessaliei, poate pentru a-i pedepsi pe thessalieni pentru că au luat parte la expediție alături de Xerxes; această operațiune militară a lui Leutychides s-a petrecut probabil în 476 î.e.n.

193 Tegea, oraș în Arcadia (Pelopones), azi ruine în apropiere de Piali.

194 Leutychides a murit, probabil, în 469 î.e.n. El a domnit la Sparta între 491—476, după unii autori, și pînă în 469, după alții.

195 Despre Crios, vezi această carte, cap. L și nota 136.

196 Cleomenes și Leutychides i-au adus pe prizonierii egineți la Atena, și nu la Sparta, ceea ce lasă să se întrevadă că această acțiune a lor nu pare să fi fost întru totul pe placul poporului spartan (vezi această carte, cap. LXXXV).

197 Referindu-se la acest pasaj din Herodot, D. H e r e w a r d, *Herodotus*, VI, 74, „Classical Review", 1 (1951), 146, propune o corectură în text: ἐς Σελλασίην, „în Sellasia" (localitate în Laconia), în loc de ἐς Θεσσαλίην, „în Thessalia".

198 Nonacris, oraș în nordul Arcadiei, la nord-vest de orașul Pheneos (vezi sfîrșitul acestui capitol), nu departe de rîul Crathis (vezi cartea I, cap. CXLVII), care, după legendă, dădea în apa Styxului.

199 A jura pe apa Styxului arcadian, spune P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. XVIII, 2, înseamnă a te lega printr-un greu jurămînt.

200 Pheneos, un vechi oraș în nordul Arcadiei, în apropierea unui lac cu același nume; azi ruine aproape de Phonia.

201 Teama despre care se vorbește aci se datora primejdiei ce le putea veni lacedemonienilor din vecinătatea unei ligi existente între cetățile arcadiene.

202 După S. Louria (*Der Selbstmord des Königs Cleomenes I*, „Philologische Wochenschrift", nr. XLVIII, 1928, p. 27 și urm.), Cleomenes ar fi murit constrîns de efori la o sinucidere rituală.
203 Fluviul Erasinos, în Pelopones, forma odinioară hotarul dintre Laconia și Argolida.
204 Lacul Stymphalis, în Arcadia, în apropierea orașului Stymphalos, ale cărui ruine se văd azi în apropiere de Kionia.
205 Thyrea, oraș neidentificat cu precizie, situat în colțul de nord-est al Laconiei, în ținutul Thyreatis; vezi cartea I, cap. LXXXII.
206 În situația de față, imaginată ca o divinitate.
207 Tirynth (Tiryns), azi Paleonavolion, un vechi oraș al Argolidei. A avut un rol important în epoca myceniană; de atunci datează impunătoarele sale ruine, păstrate pe o măgură izolată, în mijlocul unei cîmpii de lîngă Nauplia.
208 Nauplia (azi Navplion), port în golful Argolidei.
209 Sepeia (cu variantele Sipeia și Hesipeia) a fost situată probabil între Tirynth și Argos. Despre lupta de la Sepeia vezi cartea a VII-a, cap. CXXVII, CXXXIII, CXLVIII; Pausanias, cartea a III-a, 4, 1.
210 Vezi această carte, cap. XIX, despre oracolul dat în comun argienilor și milesienilor.
211 Pentru explicarea oracolului s-au făcut mai multe presupuneri. Pausanias, *op. cit.*, cartea a II-a, 20, 8, s-a gîndit că victoria „femelei asupra masculului" este victoria Telesillei (poetesa Argosului); dar, în acest caz, oracolul a fost inventat după eveniment, după bătălia de la Sepeia. Probabil, însă, că preoteasa de la Delfi, contînd pe victoria Spartei, a vestit-o dinainte în acest fel.
212 „Șarpele cumplit" (δεινὸς ὄφις) pare să cuprindă o aluzie la eroul Argos, cuvîntul ἄργος fiind la ei un echivalent al cuvîntului ὄφις (vezi Bekker, *Anecdota*, p. 442), sau la blazonul lui Adrastos, alt erou (vezi Euripide, *Fenicienele*, vs. 1137). Vezi despre acest oracol și J. D. Meerwaldt, *De godspraak uit Delphi voor Argos*, Hermeneus, XXII (1952), pp. 142–156, 161–177 (comentariu referitor la oracolul anunțat de Herodot în acest capitol și, ca o parte a aceluiași oracol, în cartea a VI-a, cap. XIX).
213 Zeul Argos era, de fapt, o divinitate secundară care, după legendele mitologiei grecești, avea 100 de ochi; el a fost pus de Hera să supravegheze pe Io, strămutată în chip de vacă de către Zeus, pentru a o feri de răzbunarea soției sale geloase, Hera.
După o tradiție păstrată în culegerea Ἀποφθέγματα Λακωνικά (*Cleomenes*, 3), Cleomenes și-a asigurat victoria printr-un sperjur: după ce a încheiat cu argienii un armistițiu de șapte zile, el i-a atacat în noaptea a treia. Probabil, aici sîntem în fața unei versiuni argiene căreia i s-a opus, la Sparta, ceea ce se spune în cap. LXXVII.
214 Oracolul de la Delfi, precum și alte oracole apăreau în credința elenilor ca instituții care apărau dreptul, morala și religia. Dar preoții, și în special cei din slujba templului lui Apollo din Delfi, au jucat în viața elenilor un mare rol politic, adeseori făcînd abuzuri în această direcție, bazîndu-se pe credulitatea naivă a oamenilor de atunci. De pildă, pe tărîm politic, oracolul de la Delfi a militat în favoarea Spartei în cele mai multe împrejurări (dar nu și în cea de față). În privința rolului politic jucat de oracolul de la Delfi, vezi H. Donner, *Beiträge zu einer Geschichte der Politik des delphischen Apollon*, Klio, XVIII, pp. 27–41; M. P. Nilsson, *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*, Lund, 1951; H. W. Parke–D. E. W. Wormell, *The Delphic Oracle*, Oxford, 1956.

215 Templul Herei se afla cam la 2 km depărtare spre nord-est de Argos (vezi cartea I, cap. XXXI).
216 Probabil un ζάκορος, un slujitor de-al templului.
217 Poate că n-a cucerit Argosul, fiind corupt cu bani. Data războiului dintre Argos și Sparta a fost foarte mult discutată. Majoritatea istoricilor moderni consideră că războiul a avut loc în 509 î.e.n., dar G. Glotz, *op. cit.*, p. 27, n. 113, susține anul 519 î.e.n.; Wells, *op. cit.*, p. 74 și urm., propune anul 519 î.e.n. pentru următoarele motive: războiul dintre Sparta și Argos trebuie apropiat de perioada în care s-au legat relațiile între Atena și Plateea (în 519 î.e.n.). Între 490 și 485 î.e.n., Argosul trimite voluntari Eginei împotriva Atenei (vezi cartea a VII-a, cap. XCII); între 475 și 465 î.e.n., Argosul se întărește împotriva Spartei (vezi cartea a IX-a, cap. XXXV). Aceste două intervenții ar fi fost imposibile dacă Argosul ar fi fost dărîmat în 509 sau 494 î.e.n.; Sparta intervine la Atena în 510 și 506 î.e.n.; în acea vreme, ea nu mai era prinsă în vreun război.
218 Zeul, adică zeița Hera.
219 Orașul Argos a fost golit de bărbați în 480 î.e.n.
220 Alți autori, ca Plutarh, *Mulierum virtutes*, cap. 4, și Aristotel, *Politica*, cartea a V-a, cap. III, 7, susțin că argienii, pentru a ridica numărul cetățenilor, au acordat cetățenia celor mai buni perieci, care nu erau „sclavi", cum zice Herodot. Despre condiția periecilor, vezi mai sus nota 161. O minuțioasă interpretare a acestui pasaj apare la R. F. Willets, *The servile interregnum at Argos*, „Hermes", 87 (1959), pp. 495–506.
221 Phigalia sau Phigaleia, azi Pavlița, în sud-vestul Arcadiei.
222 Probabil după războiul cu perșii (vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XXIII, 3), poate în același timp cu războiul cu Mycena, în 468 î.e.n. (vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. LXV, 65).
223 În legătură cu acești sciți nomazi, vezi cartea a IV-a, cap. XI și XIX, precum și notele referitoare la ei.
224 Pentru pătrunderea sciților pe pămîntul mezilor, pe lîngă rîul Phasis, vezi cartea I, cap. CIV, și cartea a IV-a, cap. XI.
225 Planul sciților propus spartanilor pare mai îndrăzneț decît cel al lui Aristagoras. Dar întreg pasajul este neverosimil.
226 Spartanii erau, la rîndul lor, destul de mari iubitori de vin; Cleomenes nu avea nevoie de dascăli în această direcție, deși, într-adevăr, sciții, mai nordici, consumau mai multe băuturi alcoolice, pe care grecii nu le suportau, fiind situați în regiuni mai calde. Despre vița de vie în antichitate, vezi R. Billiard, *La vigne dans l'antiquité*, Lyon, 1913.
227 N. Wecklein, *Über die Tradition der Perserkriege*, München, 1876, p. 41, explică ἐπισκύθισον, „ca sciții", și pasajul respectiv din Herodot ca o lămurire legendară a locuțiunii ἐπισκύθισον, spunînd că e imprudent să cauți aci amintirea unui fapt istoric particular.

228 Cleomenes nu pare să fi murit înainte de lupta de la Marathon; evenimentele la care a participat, povestite în capitolele LXV—LXVI și LXXIII—LXXV ale acestei cărți, trebuie să se fi extins pe mai mulți ani decît lasă să se întrevadă istorisirea lui Herodot.

229 Cu două generații înainte trebuie să fi fost cam pe la mijlocul secolului al VI î.e.n., cam pe vremea tulburărilor interne din Ionia (vezi cartea a V-a, cap. XXVIII). Afirmația se bazează pe următoarea conjectură: pe vremea celor relatate de Herodot aici, Leutychides avea probabil aceeași vîrstă ca Demaratos (ambii voiră să se căsătorească cu aceeași fată, vezi cap. LXV din această carte), iar Demaratos domnea deja prin 506 î.e.n. (vezi cartea a V-a, cap LXXV); el a murit în 469 î.e.n.

230 Despre puterea jurămîntului, vezi și H e s i o d, *Theogonia*, vs. 231 și *Erga*, vs. 282.

231 Ultimul vers din oracol este împrumutat de la H e s i o d, *Munci și zile*, vs. 285; de altfel, întreg oracolul prezintă contingențe cu vechiul poem (vezi versurile 219, 282 și urm., 321 și urm.).

232 Pentru vina de intenție (ὁ βουλεύσας καὶ ὁ τῇ χειρὶ εἰργασάμενος, „cel care a avut intenția și cel care a înfăptuit cu mîna sa"), cunoscută la greci în secolul al V-lea î.e.n., vezi A n d o k i d e s, *Mysteria*, cap. XC.

233 După plecarea lui Leutychides de la Atena fără rezultatul dorit în legătură cu ostaticii egineți, nu se mai povestește soarta acestor oameni. Poate că ei au fost dați în schimbul atenienilor prinși la Sunion, sau poate că au fost eliberați în 481 î.e.n., cînd grecii au încetat ostilitățile dintre ei (vezi cartea a VII-a, cap. CXLV).

234 În legătură cu aceasta, vezi cartea a V-a, cap. LXXXI.

235 Despre sărbătorile penteterice (din cinci în cinci ani), probabil în cinstea lui Poseidon, vezi L y s i a s, cartea a XXI-a, 5.

236 Războiul lui Nicodromos, fixat de Herodot după moartea lui Cleomenes (care a avut loc în 486 î.e.n.), pare să fi fost cu 5—6 ani mai devreme, adică puțin după dezastrul de la Sepeia al argienilor (vezi A n d r e w s, în „Annual of the British School at Athens", XXXVII, pp. 4, 6—7).

237 Pentru că Atena avea numai 50 de vase, iar Egina 70 (vezi această carte, cap. XCII).

238 Corintienii au fost prieteni cu atenienii în 488 î.e.n.

239 Ἄγειν καὶ φέρειν („a lua și a duce") este o expresie prin care se redă acțiunea răpirii de persoane vii.

240 Adică între 490—481 î.e.n., vezi cartea a VII-a, cap. CXLIV.

241 Au fost alungați, se înțelege, de către atenieni la începutul războiului peloponesiac, explică T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XXVII.

242 Este vorba de zeița Demetra.

243 Demetra Thesmophoros, vezi nota 38 la această carte.

244 Deci, cele două armate (a Eginei și a Atenei) aveau același număr de corăbii; la cele 50, atenienii au mai primit 20 de vase de la corintieni. Vezi mai sus nota 237.

245 Adică tot pe argieni, ca pe vremea cînd între atenieni și egineți a avut loc conflictul pentru statuile Damiei și Auxesiei (vezi cartea a V-a, cap. LXXXVI).

246 Aceasta s-a petrecut în vreme ce Cleomenes a transportat oștirea pe mare, de la Thyreatida la Nauplia (vezi această carte, cap. LXXVI).

247 Sicyona, capitala Sicyoniei, în nordul Peloponesului, azi ruine aproape de Vasilika.

248 Motivul mai plauzibil pentru care statul argian n-a trimis nici un om în ajutorul egineților rezidă în slăbirea Argosului în urma dezastrului de la Sepeia (vezi această carte, cap. LXXXIII); această slăbire îi face pe argieni să rămînă neutri pînă și în anul 481 î.e.n. (vezi cartea a VII-a, cap. CXLVIII).

249 Voluntarii care au sărit în ajutor trebuie să fi fost aristocrați, care disprețuiau legile aduse de noii cetățeni pe care îi nesocoteau.

250 Înfruntarea dintre atenieni și argienii voluntari veniți în ajutorul egineților a avut loc pe timpul asediului Eginei (vezi cartea a IX-a, cap. LXXV).

251 Dekeleia, demă attică a tribului Hippothontis și cetate la poalele muntelui Parnes, unde e azi localitatea climaterică Tatoi.

252 Capitolul XCIII pare desprins de succesiunea evenimentelor relatate în celelalte capitole; acest capitol este fie un fragment dintr-un episod mai vast, pierdut poate, fie o referire la un alt război dintre atenieni și egineți, presupune P h. L e g r a n d, *Hérodote, Histoires*, cartea a VI-a, nota 4, Paris, 1948.

253 Cu capitolul XCIV, Herodot reia povestirea întreruptă la capitolul XLIX, făcînd unele aluzii la evenimente petrecute cu mai mulți ani în urmă.

254 În legătură cu dispoziția lui Darius, de a i se aminti zilnic de Atena, pentru a nu uita să se răzbune, vezi cartea a V-a, cap. CV.

255 Cîmpia Aleion a Ciliciei își trage numele, spune S t e p h a n o s d i n B i z a n ț în *dicționarul* său, de la orașul Alai. Vezi despre această cîmpie, pe care o traversa drumul ce ducea de la Eufrat la Tarsos, A r r i a n, *Anabasis*, cartea a II-a, cap. V, 5, și S t r a b o, *op. cit.*, cartea a XIV-a, cap. V, 17. Alai sau Alae era un oraș în estul Ciliciei, pe coasta golfului Issicos, în acest șes numit *Aleion* sau *Pedias*, udat de rîul Pyramus (azi Djihan).

256 Pentru vasele impuse să-i fie construite lui Darius de statele-cetăți tributare, vezi această carte, cap. XLVIII.

257 Cifra de 600 însemna la grecii antici cel mai adesea „foarte mult", cum pare să aibă semnificația și aici.
În legătură cu determinarea cifrei exacte a oștirii persane la Marathon, C o r n e l i u s N e p o s, *Miltiades*, cap. IV-V, consideră armata persană de zece ori mai mare decît cea greacă (100 000 la 10 000). Simonides, într-o epigramă (fr. 90 Bergk), dă cifra de 90 000. Herodot vorbește numai de 600 de vase pe care s-au îmbarcat trupele persane. Deoarece cifra de 600 se întîlnește foarte des la Herodot, ea nu constituie un indiciu prea sigur; în mintea istoricului această cifră echivala cu „foarte mult". J u s t i n u s, cap. II, 9; P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. XX, 2; S u i d a s la cuvîntul Ἱππίας ezită între 9 000 și 10 000 plus 1 000 de plateeni. Probabil și această cifră este sub cea reală, pentru a glorifica și mai mult meritele Atenei în luptă cu un dușman mult mai numeros. Această deducție poate fi făcută și după efectivul oștilor ateniene la Plateea: 8 000 de hopliți, 16 000 ușor înarmați (vezi cartea a IX-a, cap. XXIX).

258 Icaros sau Icaria, una din insulele Sporade, apropiată de Samos. Azi Nicaria. Aci, spune mitologia, s-ar fi prăbușit în mare Icaros, care încercase să zboare prinzîndu-și de trup aripi lipite cu ceară. Despre Marea Icariană, vezi și S t r a b o, *op. cit.*, § 488: ἡ μὲν οὖν Ἰκαρία ἔρημός ἐστι, νομὰς δ'ἔχει καὶ χρῶνται αὐταῖς Σάμιοι· τοιαύτη δ'οὖσα ἔνδοξος ὅμως ἐστί, καί ἀπ'αὐτῆς Ἰκάριον καλεῖται τὸ προκείμενον πέλαγος, ἐν ᾧ καὶ αὐτὴ καὶ Σάμος καὶ Κῶς ἐστι. („Icaria este un pustiu, dar are și pășuni pe care le folosesc samienii; deși un pustiu, ea este totuși vestită; după ea, marea învecinată se cheamă Icariană, în care se află și Icaria, și Samos, și Cos".)

259 S-au văzut siliți să facă drumul pe aici pentru a cîștiga ceea ce Aristagoras n-a reușit (vezi cartea a V-a, cap. XXXIV).

260 P l u t a r h, *Despre reaua-credință a lui Herodot*, 36, urmînd cronicile naxienilor, susține că perșii au fost alungați din insulă în această împrejurare. Dar probabil că Plutarh a luat această informație din cronicile locale, care au exagerat vreun succes mărunt al naxienilor asupra cîtorva soldați perși, izolați, la plecarea lor din insulă.

261 Rhenaia sau Rheneai, insulă și oraș din Cyclade, în apropiere de Delos.

262 „Oameni sfinți" (ἄνδρες ἱροί), numiți astfel pentru că pe pămîntul lor s-au născut Artemis și Apollo, cei doi fii ai lui Zeus și Latonei; legenda spune că numai Delosul a găzduit-o pe Latona cînd se afla pe punctul de a naște pe cei doi fii ai lui Zeus și că insula a plutit pentru a o feri de Hera, care își urmărea rivala. Delienii au păstrat amintirea cinstirii pe care a adus-o Datis zeului venerat de ei. Inventarele anului 279 î.e.n. menționează o ofrandă ce poartă numele lui Datis pe ea; vezi T h. H o m o l l e, *Comptes et inventaires des temples déliens de l'année 279*, în „Bulletin de correspondance hellénique", Athènes, XV, 1891, pp. 140–141.

263 Adică Artemis și Apollo. Probabil, perșii au manifestat, în acest caz, respect acestor zei, atît pentru faptul că aveau și ei cultul Lunii și al Soarelui (vezi cartea I, cap. CXXXI), cît și pentru a menaja susceptibilitatea religioasă a ionienilor care îl însoțeau pe Datis (vezi această carte, cap. XCVIII). Despre cruțarea delienilor de către Datis, în cinstea zeului lor Apollo, și despre jertfa adusă de el acestui zeu, vezi D u n c k e r, *Geschichte des Altertums*, vol. VII, p. 116; care crede că Datis a venerat la Delos leagănul unei divinități care personifica, la fel ca Mithra, lumina zilei.

264 Cu toate acestea, T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. VIII, vorbește încă despre un alt cutremur în insula Delos.

265 Oracolul pare o interpolare, omisă în manuscrisele bune. Cutremurul de la Delos, pomenit de Herodot în acest capitol, este citat ca un exemplu curios de confuzie a tradiției orale. T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. VIII, afirmă că el a avut loc puțin înainte de anul 431 î.e.n. și că pînă atunci insula a fost lipsită de cutremure; după Herodot, fenomenul s-a întîmplat în 490 î.e.n. Prin urmare, amîndoi istoricii prezintă și consideră cutremurul acestei insule ca o prevestire a războiului care a urmat și pe care l-au descris.

266 Traducerea numelor regilor perși în greacă, așa cum o face Herodot, este greșită; rădăcinile — și chiar denumirea întreagă — ale acestor nume apar altfel în vechea persană decît au fost luate de greci, care au adaptat-o pronunțării lor.

267 Carystos, oraș pe coasta sudică a Eubeei. Azi are același nume.

268 În privința celor 4 000 de clerubi așezați pe pămînturile hippoboților din Halkis, vezi cartea a V-a, cap. LXXVII.

269 Din localitățile Eretriei pomenite aci, Tamynai (azi Aliveri) este menționată și de alții, ca, de pildă, de S t r a b o, *op. cit.*, § 448; ultimele două, Hoireai și Aigiliai (care nu trebuie confundată cu insula Aigilia pomenită de Herodot în capitolul CVII al acestei cărți), sînt necunoscute și neatestate în altă parte.

270 Marathonul nu este nici cel mai apropiat loc de Eretria — Oropos sau Rhamunt sînt cel puțin tot atît de apropiate —, nici locul cel mai prielnic pentru desfășurarea luptelor de cavalerie — mai potrivite ar fi fost Phaleron și Eleusis. Altele au fost planurile perșilor și ale grecilor care îi însoțeau, cînd s-au oprit la Marathon; probabil ei au vrut să-i atragă pe atenieni departe de Atena, pentru a putea devasta între timp cetatea; poate au proiectat Marathonul numai ca bază pentru operațiuni, și nu pentru desfășurarea luptei. Pentru bătălia de la Marathon, vezi H. V e r n s t r a e t e, *Les Grecs a Maràthon*, „Nieuw Gids", V, 1922, 38; despre rolul lui Miltiades în bătălia de la Marathon, vezi H. B e r v e, *Miltiades. Studien Zur Geschichte des Mannes und seiner Zeit*, Berlin, 1937.

271 D e m o s t h e n e s, *Ambasada*, cap. CCCIII, A r i s t o t e l, *Rhetorica*, cartea a III-a, cap. X, P l u t a r h, *Quaestiones convivii*, I, 10, 3, vorbesc despre votarea unei hotărîri propusă de Miltiades de a ieși înaintea dușmanului și a nu-l aștepta la Atena.

272 Despre rolul lui Miltiades în lupta de la Marathon, vezi H. T. W a d e- G e r y, *Miltiades*, „Journal of Hellenic Studies", 71 (1951), pp. 212–221.

273 Kimon, fiul lui Stesagoras și fratele după mamă al lui Miltiades cel bătrîn.

274 În legătură cu fuga lui Miltiades, vezi cartea a V-a, cap. LXII.

275 Vezi cap. XXXVI al acestei cărți.

276 Aceste victorii olimpice par să dateze — cu o oarecare aproximație — din anii 532, 528, 524 î.e.n.

277 Probabil că această victorie cedată a fost repurtată la Olympiada 64, în anul 524 î.e.n., deci înainte de moartea lui Peisistratos, dacă acesta a murit în 527 î.e.n., cum se crede îndeobște.

278 Prytaneul era edificiu public al cetăților grecești menit să păstreze focul sacru; aici se primeau oaspeții publici și personalitățile statului întreținute pe socoteala comunității; aici își aveau reședința prytanii; prytaneul se afla în partea de nord-est a Acropolei (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XVIII, 3).

279 Koile se numește o demă din tribul Hippothontis, formînd un cartier mărginaș al orașului Atena. În M a r c e l l i n u s, *Vita Thucydidi*, cap. XVII, stă scris: πρὸς γὰρ ταῖς Μελιτίσι πύλαις καλουμέναις ἐστὶν ἐν Κοίλῃ καὶ καλούμενα Κιμώνια μνήματα („în fața porților așa-numite Melitine se află în Koile mormîntul numit al lui Kimon").

280 Despre victoria olimpică a lui Euagoras din Laconia, vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. X, 8.

281 Stesagoras, fiul mai mare al lui Kimon, crescut la Chersones de unchiul său Miltiades, i-a urmat acestuia ca tiran (vezi această carte, cap. XXXVIII).

282 Despre urmărirea lui Miltiades de către fenicieni pînă la Imbros, vezi cap. XLI al acestei cărți.
283 Prezența lui Miltiades la Atena constituia o primejdie pentru partidul de la putere care era pentru înțelegere cu perșii. I se intentează un proces sub pretext că a acționat ca un tiran în Chersones (vezi această carte, cap. CIV), probabil de către Alcmeonizi, care se temeau de o ruptură fățișă cu perșii. Poporul și, probabil, partizanii ionienilor și ai Miletului, strînși în jurul său, l-au achitat pe Miltiades. Vezi A. Hauvette, *op. cit.*, p. 222.
284 Probabil cînd perșii au intrat în Attica (vezi începutul cap. CVII al acestei cărți).
285 Crainicul Philippides apare în unele ediții cu numele Pheidippides, inspirat din *Norii* lui Aristofan (φείδω, „a cruța", „a economisi" — cuvînt potrivit pentru a denumi un sol, alergător de meserie, care cruță în acest fel caii). Despre Pheidippides sau Philippides, vezi și Pausanias, cartea I, cap. XXVIII, 4; cartea a VIII-a, cap. LIV, 6; Plutarh, *Despre reaua-credință a lui Herodot*, 26, § 862. De la Atena la Sparta distanța este de 222—225 km.
286 Vezi despre zeul Pan al grecilor o încercare de monografie la R. Herbig, *Pan, der griechische Bocksgott*, Frankfurt, Klostermann, 1949.
287 Muntele Parthenion (azi Roinos) se afla între Argolida și Arcadia, în Pelopones; Pausanias, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. LIV, 6, spune că Pan își avea aici un sanctuar.
288 A. Hauvette, *Epigrammes de Simonides*, 61, vorbește de o pretinsă dedicație a lui Miltiades față de Pan. Dar Pan nu apare pictat pe Stoa Poikile alături de zeii și eroii care au luat parte la lupta de la Marathon (vezi și Simonides, fr. 136). Despre zeul Pan care, după relatarea lui Herodot în acest capitol, i s-a arătat lui Pheidippides cînd a trecut prin Arcadia, G. Busolt, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 38 și Decharme, *Mythologie de la Grèce antique*, ed. a II-a, 1886, p. 489, susțin că acest zeu a inspirat perșilor debarcați la Marathon groaza subită care îi poartă numele (panică). Pausanias, cartea I, cap. XXII, 7, spune că Pan avea un cult în împrejurimile Marathonului, de aceea pomenește Herodot despre el aci. A. Hauvette, *op. cit.*, p. 255, n. 1, susține că Pan era zeul venerat al Arcadiei și, deoarece în Arcadia la tegeați atenienii au găsit mai multă înțelegere și prietenie, în vreme ce la Sparta numai refuz, solul a invocat pe zeul ținutului în favoarea Atenei.
289 Styra (azi Stura), o mică localitate din sud-vestul Eubeei, la sud de Eretria.
290 Cît privește vîrsta înaintată a lui Hippias, el trebuie să fi atins 70 de ani, deoarece, cu vreo 50 de ani înainte de lupta de la Marathon, el era deja bărbat adult (vezi cartea I, cap. LXI și LXIII).
291 Hippias și-ar fi putut interpreta visul și altfel: că ar putea să moară și, deci, astfel să fie înmormîntat în sînul pămîntului patriei-mame (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IX, 10, 3; Justinus, *op. cit.*, cap. II, 9).
292 Situarea sanctuarului lui Heracles a fost presupusă în mai multe părți: pe valea Avlonei, pe o colină muntoasă deasupra Vranei, pe muntele Agrieliki.

293 Hysiai, oraș în Beoția, azi Kalivia. Teritoriul menționat aici de Herodot a fost anexat atunci de atenieni, dar nu peste mult timp el a fost luat de beoțieni (vezi cartea a V-a, cap. LXXV).
294 Plateenii s-au încredințat atenienilor probabil în 509 î.e.n.; după Thucydides, III, 68, în anul 519, dar s-ar putea să fie o greșeală a copistului, deoarece este greu de admis ca la Sparta Cleomenes să fi fost rege în 519 î.e.n.
295 Herodot a comis o eroare în privința situației și autorității polemarhului atenian, în secolul al V-lea î.e.n. La Atena, polemarhul, cel care conducea un război, era al treilea din cei nouă arhonți, deci nu era al unsprezecelea votant, cum susține Herodot. Despre Callimachos din Aphidna, vezi Fr. Hiller von Gaertringen, *Kallimachos von Aphidna*, „Hermes", 1919, pp. 211—215 (reconstituirea inscripției I.G., I 350 b).
296 Aphidna sau Aphidnai, azi Kotroni, demă attică, din tribul Aiantis.
297 Și Harmodios, și Aristogeiton erau din Aphidna, ca și Callimachos. Vezi cartea a V-a, cap. LV; vezi și nota următoare, cît și nota 295.
298 Herodot greșește în privința viitorului: Harmodios și Aristogeiton au lăsat amintirea lor de-a lungul veacurilor, în timp ce Callimachos din Aphidna și-a înmormîntat, o dată cu el, și numele.
299 Nu e vorba de adăugarea unui vot la un grup de voturi, ci de alegerea între două părți. De fapt, în 490 î.e.n., polemarhul, fiind comandantul întregii oștiri, avea dreptul de a decide (vezi Ἀθηναίων Πολιτεία, XXII, 2).
300 Lui Miltiades i-a venit rîndul la președinție (πρυτανηίη) a zecea zi. După reforma lui Cleisthenes, prytanii erau delegați ai celor zece triburi, în număr de 50 de fiecare trib, deci în total fiind 500. Sfatul celor 500 se chema βουλή. Cum ei nu puteau să-și sacrifice timpul toți în permanență, pentru a participa la activitatea statului, activau efectiv numai 50 de delegați ai unui singur trib, fiecare trib fiind de serviciu, pe rînd, timp de 35—36 de zile (a zecea parte dintr-un an).
301 Aripa dreaptă care îi revenea acum polemarhului fusese deținută înainte de rege (vezi Euripide, *Rugătoarele*, vs. 657).
302 Acest pasaj e greu de interpretat. Poate e vorba de ordinea în care triburile își exercitau prytania sau o ordine fixată pentru bătălie, prin tragere la sorți. Vezi despre greci în luptă la Marathon, H. Vernstraete, *Les Grecs à Marathon*, „Nova et vetera" (N. V.), 1922, 38. Despre situația frontului pers și a celui grec în bătălia de la Marathon, vezi A. Boucher, *Note au sujet de la bataille de Marathon*, „Revue des Études Grecques", 1920, L-LI.
303 Atenienii sînt cei dintîi dintre elenii *europeni* care au avut curajul să privească îmbrăcămintea mezilor, deoarece, cu siguranță, elenii din Asia Mică erau obișnuiți cu ea.
304 În legătură cu efectivul combatanților și cu situația frontului de la Marathon, vezi A. Boucher, *op. cit.*; vezi de asemenea H. Vernstraete, *op. cit.*, p. 175 și urm. Oștirea persă la Marathon număra între 4 000 și 6 000 de combatanți, după Delbrück, *Kriegskunst*, p. 52; între 12 000 și 18 000, după Kromayer, *Antike Schlachtfelder*, p. 8; 20 000, după Grundy, *op. cit.*, p. 184. Despre lupta de la Marathon, vezi Macan, *loc. cit.* și urm.; G. Busolt, *op. cit.*, II, p. 560 și urm.; A. Hauvette, *op. cit.*, p. 236 și urm.;

Grundy, *op. cit.*, p. 183 şi urm.; How-Wells, *op. cit.*, II, p. 353 şi urm.; Cason, *Klio*, vol. XIV, 1914, p. 69 şi urm.; A. Boucher, *Marathon*, Paris, 1920; Delbrück, *Marathon und die persische Taktik*, Klio, vol. XVII, 1921, p. 221 şi urm.; Kromayer, *Antike Schlachtfelder*, p. 16 şi urm.; Lehmann-Haupt, *Herodot and the battle of Marathon* (Mackay's Miscellany), Liverpool, 1914, p. 97 şi urm.; *Herodots Arbeitsweise und die Schlacht bei Marathon*, Klio, XVIII, 1923, p. 6 şi urm., p. 305 şi urm. Pentru data bătăliei de la Marathon, vezi G. Busolt, *Griechische Geschichte*, Gotha, 1893—1904, vol. II, p. 69, n. 2, p. 83, n. 4, care se pronunţă pentru 12 sau 13 august 490 î.e.n.

305 Despre saki, vezi cartea a III-a, cap. XCIII.

306 Relatarea bătăliei de la Marathon are la bază o tradiţie orală; vezi A. W. Gomme, *Herodotus und Marathon*, „Phoenix", VI (1952), pp. 77—83; W. R. Loader, *Questions about Marathon*, G. & R., 16 (1947).

307 Kynegeiros era fratele poetului tragic Eshil, care i-a celebrat moartea plină de glorie.

308 Alcmeonizii, o familie nobilă din Atena; vezi despre ei, în continuare, cap. CXXIII şi nota 324 la această carte.

309 Kynosarges, o piaţă în Atena, închinată lui Heracles. Vezi cartea a V-a, cap. LXIII, despre templele lui Heracles.

310 Portul Phaleron, numit apoi Piraeus, a fost amenajat de Themistocles, începînd de prin 490 î.e.n.

311 Despre ostaşii căzuţi la Marathon, ale căror nume au fost gravate pe marmură şi pe stele funerare, vezi Pausanias, cartea I, cap. XXXII, 3. A. Hauvette, *Rapport sur une mission scientifique*, pp. 8—17, susţine că mormîntul atenienilor din cîmpia Marathonului datează din timpul bătăliei; acest mormînt a devenit pentru atenieni un loc de pelerinaj. Mormîntul plateenilor din cîmpia Marathonului n-a fost găsit. Este îndoielnic şi faptul că acelaşi şef Arimnestos i-a comandat pe plateeni atît la Marathon în 490 î.e.n., cît şi la Plateea în 479 î.e.n. (vezi Pausanias, cartea a IX-a, cap. IV, 2).

312 Myconos, una din insulele Cyclade, la est de Delos; azi are acelaşi nume.

313 Delion, azi Dilisi, oraş în Beoţia, la est de Tanagra, pe coasta golfului Euboic, hotar cu Attica.

314 Despre deportarea eretrienilor la marele rege, vezi F. Grosso, *Gli Eretriesi deportati in Persia*, „Rivista di Filologia e d'istruzione classica" (R.F.I.C.), 36, pp. 350—375 (deportarea era terminată la începutul secolului al IV-lea î.e.n.).

315 Kissia sau Susiana (azi Husistan), teritoriu pers, la vest de gura Tigrului. Vezi cartea a III-a, cap. XCI.

316 Arderieca, oraş pers, aproape de Susa, azi Aracca; nu este acelaşi cu oraşul omonim menţionat de Herodot în cartea I, cap. CLXXV.

317 Strabo, *op. cit.*, cartea a XVI-a, cap. I, 25, fixează acest loc, în mod greşit, pe valea superioară a Tigrului.

318 Ulei, adică păcură.

319 Urmează o lacună în text.

320 Despre sosirea spartanilor, Platon, *Legile*, 698 E, arată, ca Herodot, că ei au ajuns în ziua următoare, după ce s-a dat bătălia; iar Isocrates, *Panegyricul*, 87, precizează că drumul lor a ţinut trei zile şi trei nopţi. Povestirea evenimentelor din 490 î.e.n., aşa cum apare la Herodot, cu puţină bunăvoinţă faţă de lacedemonieni, are cu siguranţă izvor atenian.

Pentru datarea bătăliei de la Marathon, Herodot oferă doar următoarele indicaţii: Pheidippides ajunge la Sparta a noua zi după lună nouă; iar spartanii, în număr de 2 000, pornesc din Sparta imediat după lună plină (adică în a cincisprezecea zi după lună nouă) şi ajung în trei zile în Attica (cartea a VI-a, cap. CXX), dar bătălia fusese deja dată. A. Hauvette, *op. cit.*, p. 270, bazîndu-se pe faptul că sărbătoarea Marathonului se ţinea în fiecare an la 6 Boedromion (data sărbătorii Artemisei Agrotera, faţă de care polemarhul Callimachos dăduse un vot) şi considerînd sărbătoarea Marathonului ca avînd loc cu ocazia plecării trupelor ateniene spre Marathon, conchide că bătălia de la Marathon a avut loc în 16 Metageitnion. Dacă Miltiades a avut comanda în 16, el a deţinut-o şi în 6, prin succesiunea stabilită între strategi (Boedromion corespunde lunii august, Metageitnion, lunii septembrie). Prin urmare, după Hauvette, data bătăliei de la Marathon este 16 septembrie 490 î.e.n.

321 Este vorba despre Callias cel bătrîn din timpul Peisistratizilor. Dacă se dă crezare lui Plutarh, *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, cap. XXVII, această aducere-aminte i-a fost dictată lui Herodot de dorinţa de a-i măguli pe descendenţii lui Callias.

322 Capitolul CXXII pare o interpolare, deoarece cuprinde multe stîngăcii şi lucruri de umplutură, fără legătură şi importanţă cu textul anterior.

323 Au trăit în exil, de unde deducem că acordul dintre Peisistratos şi Megacles Alcmeonidul (vezi cartea I, cap. LX-LXI) n-a avut trăinicie.

324 Herodot acordă Alcmeonizilor cinstea de a fi eliberat Atena de tirani, precum şi spartanilor, care l-au silit pe Hippias să se exileze. De fapt, pe vremea luptelor de la Marathon, Alcmeonizii s-au dovedit favorabili tiraniei, ostili lui Miltiades şi lui Themistocles; cinstea eliberării Atenei se acordă în general lui Harmodios şi lui Aristogeiton, care au ucis pe Hipparchos, fiul lui Peisistratos. Vezi M. Valeton, *De Harmodio et Aristogitone*, Mnemosyne, XLV, pp. 21—52.

325 Adică pe Hippias şi Thessalos. Despre tirania la Atena, vezi, printre altele, M. Chvostov, *Sur le caractère social de la tyrannie athénienne du VI siècle*, „Rivista di Filologia e d'istruzione classica" (R.F.), 1915.

326 Din 490 î.e.n. însă, familia Alcmeonizilor s-a găsit în declin, ridicîndu-se în locu-i familia Philaizilor. După o informaţie din Ἀθηναίων Πολιτεία, XXII, 5, Megacles a fost chiar surghiunit, în urma unei dizgraţii în care a căzut şi la care se face aluzie în *Pythica*, VII, a lui Pindar.

327 Apărarea pe care o face Herodot cu atîta însufleţire Alcmeonizilor nu înlătură bănuielile. Mulţi greci de pe vremea aceea, în special aristocraţii, au putut considera pretenţia Spartei la hegemonie în Ellada mai primejdioasă decît o semisupunere faţă de regele pers.

328 Între Alcmeon şi Croesus nu există concordanţă de timp; Alcmeon, care a comandat pe atenieni în „războiul sfînt" (vezi Plutarh, *Solon*, 11), n-a trăit pînă pe vremea lui Croesus, care s-a urcat pe tron cel mai devreme în 560 î.e.n. Poate aceste întîmplări s-au petrecut pe

vremea regelui lydian Alyattes (vezi și Tzetzes, *Hiliades*, I, 8; Sholii la Pindar, *Pythica*, VII, despre Alcmeon la regele lydian).
329 Probabil de la Olympiada 52, aproximativ anul 572 î.e.n.
330 Sybaris (la gura rîului Sybaris, azi Coscile) și Crotona (azi Cotrona), două orașe înfloritoare în sudul Italiei, pe țărmul de vest al golfului Tarentin.
331 Siris, oraș în Italia de sud, pe țărmul golfului Tarentin, la gura rîului Siris (azi Sinno).
332 Din Marea Adriatică asupra căreia, în întregime, grecii extindeau numele Mării Ionice.
333 Epidamnos sau Dyrrhachium, oraș grec din Illyria, pe coasta actualei Albanii. Azi, Durrös sau Durazzo.
334 Etolia, ținut din vestul Greciei continentale.
335 Titormos, după Elian, *Historia Varia*, cartea a XII-a, cap. XXII, a fost învingătorul lui Milon din Crotona, contemporan cu Darius (vezi Herodot, cartea a III-a, cap. CXXXVII). Deci e puțin probabil ca Males, fratele său, să fi putut participa la întreceri în 572 î.e.n.
336 Pheidon a fost tiran în Argos, într-o perioadă nesigură, totuși nu atît de tîrziu încît fiul acestui tiran din Argos să fi putut face parte dintre pețitorii Agaristei (572 î.e.n.).
337 Trapezunt (Trapezus), oraș însemnat în Arcadia. Nu trebuie confundat cu celebrul său omonim de pe țărmul pontic al Asiei Mici (azi Trabizunda).
338 Paios din Azania, localitate în nord-vestul Arcadiei.
339 În Epir, în apropiere de Dodona.
340 Poezia veche oferă multe exemple de pretendenți care și-au disputat mîna aceleiași femei, ca în cazul Elenei, al Penelopei etc.; prin urmare, acest fragment din Herodot conține o temă luată din poezia veche greacă. În afară de aceasta, localitățile de unde au sosit la Sicyona pețitorii trebuie să fi fost în legături comerciale cu acest oraș. Se știe că Sicyona exporta, prin intermediul orașelor Siris și Sybaris, multe vase de băut. Scena cu pețitorii Agaristei conține un sîmbure de adevăr; printre pețitori, apar și nume obscure, iar dacă episodul ar fi fost doar opera fanteziei, cu siguranță că Herodot ar fi ales numai nume celebre.
341 Hippocleides a fost unul din membrii familiei Philaizilor. Kypselizii, care au origine comună cu Hippocleizii, au dat chiar tirani în Corint, dar pe scurtă durată. Pherekydes, fr. 2 Jacoby, citat de Marcellinus în *Vita Thucydidi*, § 3, susține la fel că Hippocleides este din neamul Philaizilor. Anume Hippocleides apare prezentat ca tatăl lui Miltiades cel bătrîn. H. Berve, *Miltiades*, în „Hermes", Einzelschriften, Heft 2, 1937, pp. 2—3, spune că Hippocleides a fost probabil fratele tatălui lui Miltiades, adică fratele lui Kypselos, și numele lui a fost substituit numelui Kypselos în lista ascendenților lui Miltiades pentru renumele lui.
342 Cîntec de dans (ἐμμέλεια), termenul tehnic pentru τραγικὴ ὄρχησις, desemnează aici un ritm de dans grav și măsurat.
343 Dansurile mimice (σχημάτια) erau un fel de pantomimă, uneori indecentă.
344 Cleisthenes nu era de origine atît de nobilă ca Hippocleides, după care voia să-și dea fiica. El făcea parte din familia Orthagorizilor, care se trăgeau dintr-un bucătar, după relatarea lui Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. XXVI. Pe vremea lui Herodot, în virtutea unei legi votate în 451 î.e.n., căsătoria unui cetățean nu era legitimă decît dacă și fata avea cetățenia soțului; dar, cu siguranță, pînă în 571, legislația privind căsătoria era mai puțin riguroasă decît în epocile următoare. Vezi, în legătură cu instituția căsătoriei la grecii antici, L. Laurand, *Manuel des études grecques et latines*, vol. I, Paris, 1942, pp. 63 și urm.

345 Despre visul Agaristei că a născut un leu, există și un oracol-parodie, atestat la Aristofan, *Cavalerii*, vs. 1037:

Ἔστι γυνή, τέξει τε λέονθ᾽ ἱεραῖς ἐν Ἀθήναις,
Ὃς περὶ τοῦ δήμου πολλοῖς κώνωψι μαχεῖται
Ὥστε περὶ σκύμνοισι βεβηκώς.
(„Există o femeie, va naște un leu în sfînta Atenă,
El se luptă pentru popor cu mulți țînțari,
Ca și cum ar fi sărit [la luptă] pentru puii săi".)

346 În expediția împotriva Parosului, Miltiades a urmărit probabil să extindă autoritatea Atenei asupra tuturor Cycladelor. După Ephoros, fr. 107 (Müller), Miltiades, înainte de a ataca Parosul, a descins și în alte insule pe care le-a devastat. Paros (azi numită la fel), una din insulele Cyclade, se bucura de o mare înflorire pe vremea ligii attico-deliene; ea plătea cel mai mare tribut. Probabil Miltiades, alungat din Chersones, se gîndea să se facă stăpîn pe această insulă.
347 Hydarnes este pomenit de Herodot în cartea a VII-a, cap. CXXXV, ca στρατηγὸς τῶν παραθαλασσίων, „comandantul celor de pe țărmul mării".
348 Timo nu era propriu-zis preoteasă, ci ὑποζάκορος, „o slujitoare a templului".
349 Adică Demetra și Persephona.
350 Urmează lacună în text.
351 Referitor la acest act al lui Miltiades, vezi Ch. Picard, *La tentative sacrilège de Miltiade au sanctuaire parien de Démeter*, „Revue Archéologique" (R.A.), 36 (1950), p. 124 și urm.
352 Despre eșecul lui Miltiades la Paros, vezi și Ephoros, fr. 107.
353 Motivul pentru care lui Miltiades „i-a fost sortit" să sfîrșească rău nu este precizat de Herodot. Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XII, 7, motivează sfîrșitul nenorocit al lui Miltiades ca urmare a sfatului pe care acesta l-a dat de a arunca într-o groapă solii veniți din partea lui Darius.
354 Prin urmare, lui Miltiades, explică Pythia, nu i s-a arătat Timo în persoană, ci doar φάσμα, „imaginea" ei (φανῆναι are aici sensul „a se arăta chipul, imaginea cuiva").
355 Această acuzație capitală s-a făcut pe baza legii citate de Demosthenes. Asupra legii lui Leptinus, 135 (θανάτου ζημιοῦν, „a i se da pedeapsa cu moartea").
356 Herodot nu arată că Miltiades a murit la închisoare.
357 Muntele Hymettos, în Attica, azi Trelovuni.
358 Ei le-au dăruit pelasgilor teritoriul de la poalele muntelui Hymettos, atunci cînd pelasgii au fost alungați de beoțieni (vezi Strabo, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. II, 3), cam la 60 de ani după cucerirea Troiei (Thucydides, cartea I, cap. XII).

359 Despre atribuirea făcută pelasgilor în legătură cu construcţia zidului Acropolei ateniene, vezi şi M y r s i l o s d i n M e t h y m n e, fr. 3 M.; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XXVIII, 3.

360 Fîntîna Enneacrunos (sau „Fîntîna cu 9 izvoare") s-a numit înainte vreme Callirrhoe („Şipot frumos"); denumirea nouă, după relatarea lui T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XV, datează numai de la lucrările efectuate aici de Peisistratizi. Ea se află la sud-est de oraş. Din afirmaţia lui Herodot că, pe vremea pelasgilor, elenii încă nu aveau sclavi, observăm reminiscenţele comunei primitive la autorii greci, printre care şi la Herodot, reminiscenţe transmise prin viu grai de la o generaţie la alta.

361 Tot din Herodot cunoaştem care au fost aceste „alte meleaguri" ocupate de pelasgi după izgonirea lor din Attica: Plakia şi Skylake, la est de Kyzicos (cartea I, cap. LVII), Samothrake (cartea a II-a, cap. LI), Imbros (cartea a V-a, cap. XXVI), Antandros (cartea a VII-a, cap. XLII).

362 Brauron (azi Vraona), demă din tribul Aigeis, situată pe coasta nordică a Atticei. Sărbătoarea de aici celebra un cult feminin, în cadrul căruia fetele, probabil costumate în urşi, de unde denumirea lor de ἄρκτοι (vezi A r i s t o f a n, *Lysistrata*, vs. 645), mimau mişcările unui urs; aceasta o făceau drept ispăşire pentru că a fost ucis un urs de-al zeiţei Artemis.

363 Thoas a fost regele lemnienilor; el a fost salvat o dată din mîna unor oameni de fiica sa, Aypsipyte. Legenda spune că lemnienele şi-au ucis bărbaţii pentru că le-au neglijat, iar ei nu s-au apropiat de ele, deoarece Afrodita, pe care ele n-au cinstit-o suficient, le-a impregnat cu un miros greu.

364 De fapt, Chersonesul nu s-a aflat sub stăpînirea atenienilor; Miltiades n-a fost un cîrmuitor în Chersones, delegat de poporul atenian; el era doar tiranul Chersonesului şi cetăţean atenian.

365 Eleunt (Elaius), azi Eski Hisarlîk, oraş în Chersonesul Traciei, la intrarea în Hellespont, în faţa Troiei.

366 Nu numai Herodot, dar nici un alt izvor care relatează ocuparea Lemnosului de către Miltiades nu-l prezintă pe Miltiades că ar fi avut de luptat la ocuparea insulei, cu trupe perse, de unde deducem că Lemnosul se eliberase de sub jugul lui Darius. Vezi D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a X-a, cap. IX, 6; C o r n e l i u s N e p o s, *Miltiades*, cap. I—II.

367 Insula Lemnos avea numai două oraşe, Hephaistia, la est, şi Myrina, la vest.

CARTEA A VII-A. P O L Y M N I A

1 Aluzie la ajutorul dat de atenieni lui Aristagoras în incursiunea făcută de acesta spre Sardes, capitala Lydiei. Vezi cartea a V-a, cap. XCIX—CIII.

2 Adaptare a unui termen din vocabularul politic grec la realităţile din Persia în secolul al V-lea. Prin „cetăţi" Herodot înţelegea marile centre orăşeneşti din regatul persan. Înainte de epoca elenistică nu poate fi vorba pentru teritoriul Persiei de „cetăţi", adică de organizaţii politice-sociale autonome, asemănătoare oraşelor-state (πόλεις) din Grecia.

3 Vezi cartea a III-a, cap. I şi urm. „Al patrulea an" după bătălia de la Marathon (toamna anului 490 î.e.n.) înseamnă sfîrşitul anului 487 sau începutul anului 486 î.e.n. Acelaşi interval este dat de Herodot ca necesar lui Xerxes pentru a-şi pregăti invazia împotriva Elladei (cap. XX la această carte).

4 Această neînţelegere între fiii unui rege încă în viaţă pare destul de curioasă, din moment ce părintele avea cuvîntul hotărîtor. P l u t a r h (*Moralia*, 488) şi J u s t i n u s (*Epitome*, II, 10) amintesc de cearta fiilor lui Darius după încetarea din viaţă a tatălui lor. Bătrîneţea înaintată a lui Darius este totuşi un motiv plauzibil pentru justificarea afirmaţiei lui Herodot.

5 Vezi notele 211 şi 213 la cartea a III-a.

6 Vezi cartea a VI-a, cap. LXIV—LXX. Sosirea lui Demaratos la Susa este, după mărturia lui Herodot, concomitentă cu sfîrşitul pregătirilor lui Darius pentru cea de-a doua expediţie împotriva Elladei, deci sfîrşitul anului 487 sau începutul anului 486 î.e.n.

7 Anul 486 î.e.n.

8 Moartea lui Darius a avut loc în toamna anului 486 î.e.n., după o domnie de 36 de ani. Vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 22.

9 P h. L e g r a n d, în *Histoires*, VII (1951), Notice, p. 19, consideră puţin probabilă ezitarea lui Xerxes de a ataca Ellada. În lumina ultimei propoziţii din frază, „ci îşi strîngea oşti împotriva Egiptului", socotim, dimpotrivă, că afirmaţia lui Herodot este pe deplin întemeiată. Perşii aveau însemnate interese economice şi politice în Egiptul cucerit de Cambyses, în timp ce supunerea Elladei era legată de marile dificultăţi de care se izbise şi Darius.

10 Lupta pentru obţinerea întîietăţii la curtea regelui Persiei se ducea de obicei cu şi mai mare îndîrjire în perioada începutului unei domnii. Mardonios era totodată şi cumnatul regelui. Vezi cartea a VI-a, cap. XLIII.

11 Aceeaşi dorinţă de răzbunare împotriva unei populaţii străine este dată de Herodot şi ca motivare a expediţiei lui Darius împotriva sciţilor, cartea a IV-a, cap. I. Vezi şi cartea a VI-a, cap. XCIV, unde se află expunerea măsurilor luate de Darius pentru expediţia de represalii împotriva Atenei şi Eretriei. Vezi Studiul introductiv, p. XCI.

12 Cultivarea pomilor fructiferi era foarte răspîndită în Asia Anterioară (X e n o f o n, *Oeconomica*, cap. IV). Din această cauză apreciază Mardonios culturile pomicole din Europa.

13 Aleuazii, puternica familie de tirani din Larissa, erau înrudiţi cu Scopazii din Crannon. Ei se intitulau Ταγοί şi aveau pretenţia că sînt urmaşii lui Aleuas, rege legendar al Thessaliei (cap. CXXX din această carte; cartea a IX-a, cap. LVIII). În perioada cînd tiraniile în Ellada devin profund reacţionare şi împotriva lor se ridică forţele democratice ale oamenilor de condiţie liberă (vezi Studiul introductiv, p. XXV), tiranii din diferite regiuni ale Elladei caută sprijin la curtea regelui Persiei. Dîndu-se drept adevăraţii reprezentanţi ai opiniei publice, Aleuazii, împotriva voinţei thessalienilor, l-au asigurat pe Xerxes de con-

cursul lor (cap. CXXX din această carte; vezi şi cap. CLXXII, unde Herodot menţionează atitudinea potrivnică a thessalienilor faţă de politica Aleuazilor, precum şi cap. I din cartea a IX-a, în care este vorba despre trădarea aleuadului Thorax).

14 Herodot nu menţionează cine erau aceşti urmaşi ai tiranului Peisistratos. După uciderea lui Hipparchos şi alungarea lui Hippias de la Atena (vezi cartea a V-a, cap. LXV), nu se mai cunosc alte nume din familia Peisistratizilor. E puţin probabil ca în acest pasaj să fie vorba de Hippias, ajuns la adînci bătrîneţe, dacă se admite că mai era în viaţă la această dată (486 î.e.n.).

15 Onomacritos din Atena a fost un cunoscut culegător şi interpret de oracole (chresmolog) din secolul al VI-lea î.e.n. Principala sa operă era o colecţie de oracole atribuite în majoritatea lor lui Musaios. Cu privire la ramura literară a oracolelor în secolul al VI-lea, vezi Studiul introductiv, p. XCIX, nota 2. După o informaţie din *Ioannes Tzetzes*, Onomacritos, împreună cu Zopyros din Heraclea şi Orfeu din Crotona, s-a ocupat, la îndemnul lui Peisistratos, de editarea epopeelor homerice. W. Schmid- O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, vol. I, partea I, München, 1929, pp. 161, 306.

16 Musaios este un poet care aparţine literaturii hieratice greceşti, inspirată de cultele unor anumiţi zei. Activitatea lui poetică s-a desfăşurat la Eleusis, localitate din Attica, unde se afla un mare sanctuar al zeiţei Demeter. Pausanias, *Călătorie în Ellada*, cartea I, cap. XXII, citează un imn în cinstea zeiţei Demeter ca fiind o operă autentică a lui Musaios. Problema autenticităţii oracolelor în versuri şi a imnurilor sacre atribuite lui Musaios a stîrnit vii comentarii încă din antichitate (W. Schmid—O. Stählin, *op. cit.*, p. 52).

17 Lasos din Hermione, poet liric din secolul al VI-lea î.e.n. A adus o însemnată contribuţie la propăşirea cultului lui Dionysos în Grecia şi la răspîndirea dithyrambului dionysiac (W. Schmid- O. Stählin, *op. cit.*, pp. 544—545).

18 Această informaţie poate fi eventual pusă în legătură cu cap. XC din cartea a V-a a *Istoriilor*. E plauzibil să credem că redactarea colecţiei de oracole atribuite lui Musaios fusese încredinţată lui Onomacritos, aşa cum susţine tradiţia. Motivul supărării Peisistratizilor pentru intercalarea, în culegerea de oracole a lui Musaios, a unui oracol străin de opera poetului nu este cunoscut. Insulele din faţa coastei de răsărit a Lemnosului erau de natură vulcanică. Ele au dispărut încă din antichitate, după cum mărturiseşte Pausanias, cartea a VIII-a, cap. XXIII.

19 Adică la începutul anului 484 î.e.n.

20 În acest capitol este amintită perioada de dominaţie persană în Egipt din timpul lui Darius. Darius îngăduise anumite libertăţi în practicarea datinilor, obiceiurilor şi cultelor religioase. Vezi, de pildă, cartea a II-a, cap. CX. Lui Darius i s-a datorat şi continuarea lucrărilor la canalul dintre Nil şi Marea Roşie, început de Necos (vezi cartea a II-a, cap. CLVIII şi nota 559). Despre revolta lui Inaros, fiul lui Psammetichos, vezi cartea a III-a, cap. XV şi nota 47.

21 În greceşte σύλλογον ἐπίκλητον Περσέων τῶν ἀρίστων. Ἐπίκλητος are înţelesul de „în mod special", „în şedinţă extraordinară". La adunare participau satrapi, înalţi demnitari şi comandanţi militari.

22 Vezi cartea I, cap. CXXIII şi urm.

23 Lista acestor neamuri a fost dată de Herodot în cartea a III-a, cap. LXXXVIII şi urm.

24 Vezi nota 11 la această carte. În comentariul la cartea a VII-a, W. W. How şi J. Wells, *A commentary on Herodotus*, vol. II (Books V—IX), Oxford, Clarendon Press, 1936, p. 129, amintesc în legătură cu acest capitol de Eshil, *Perşii*, v. 753 şi urm. În drama tragicului grec, Atossa consideră ambiţia lui Xerxes de a-şi depăşi predecesorii drept unul din motivele înfrîngerii suferite de fiul ei.

25 Ţintă la care Xerxes a şi ajuns (vezi cartea a VIII-a, cap. LI—LIII).

26 Aristagoras din Milet a fost iniţiatorul campaniei de cucerire a regiunii Sardes (cartea a V-a, cap. XCIX), şi nu însoţitorul atenienilor, aşa cum doreşte Xerxes să înfăţişeze rolul fostului tiran din Milet. Termenul de „sclavi" pentru populaţiile dominate de perşi este întrebuinţat în mod curent de perşii pe care Herodot îi pune să vorbească în *Istorii*. Aceeaşi mentalitate reiese şi din discursul lui Mardonios (vezi, de pildă cap. IX din această carte). Despre şefii indigeni care comandau detaşamentele tîrîte de Xerxes împotriva Elladei, vezi cap. XCVI din această carte: „Nici conducătorii fiecărui neam nu sînt vrednici să fie pomeniţi şi, apoi, să nu uităm că, la fiecare neam în parte, erau tot atîţia conducători cîte oraşe. Toţi aceştia însoţeau expediţia nu în calitate de şefi militari, ci, ca şi ceilalţi ostaşi, doar ca sclavi".

27 Pelops, eroul eponim al Peloponesului, întemeietorul familiei Pelopizilor (Atreu, Thyeste, Agamemnon, Menelaos). Vezi *Iliada*, II, vs. 100—108. Homer nu specifică originea lui Pelops. Herodot îl numeşte frigian, iar în poezia tragică este înfăţişat ca lydian, fiul lui Tantalos, regele Lydiei. P. Decharme, *Mythologie de la Grèce antique*, ed. a VI-a, pp. 644 şi urm.

28 În nemăsurata lui înfumurare, Xerxes, care nu cunoaşte conturul geografic al Europei, este încredinţat că va străbate şi va cuceri tot continentul.

29 Πόλις ἀνδρῶν opus lui ἔθνος ἀνθρώπων. Herodot face distincţia între oraşele-state de tip sclavagist şi populaţiile care se deosebeau între ele din punct de vedere etnic. Această distincţie, pe care o trece asupra regelui Persiei, îi aparţine.

30 Acest lung şi bine alcătuit discurs este opera lui Herodot. Problema care se pune în legătură cu discursul lui Xerxes, din cartea a VII-a a *Istoriilor*, dezbătută încă din secolul al XIX-lea, este de a se cunoaşte în ce măsură cuvîntarea regelui, ca de altfel şi cuvîntările lui Mardonios şi Artabanos, reflectă ceva din adevărul istoric. Este foarte posibil ca în Grecia să fi ajuns unele ecouri ale dezbaterilor de la Susa care au hotărît soarta expediţiei din 480. Aşa cum a arătat A. Hauvette, *Hérodote, historien des guerres médiques*, Paris, Hachette, 1894, p. 284, în discursul lui Xerxes, există unele puncte de contact cu tragedia *Perşii*, a lui Eshil. Cum Herodot nu atribuie umbrei lui Darius acelaşi rol ca în tragedia *Perşii*, ci, dimpotrivă, un rol contrar, de îndemn la luptă, trebuie să admitem că tradiţia greacă despre premisele celui de-al doilea război medic avea unele oscilaţii care se reflectă şi în operele celor doi scriitori de la începutul veacului al V-lea, Eshil şi Herodot.

31 Aluzie la evenimentele descrise în cartea a VI-a, cap. XLIII—XLV. La începutul discursului său, cu o intenție de ostilitate, Mardonios numește și pe elenii din Europa „ionieni“, renunțînd apoi la acest cuvînt. În Orient termenul de „ionian“ s-a generalizat pentru greci. Pînă azi, turcii numesc pe greci *Iunan*.
32 După o informație din P o l y b i o s, cartea a XIII-a, cap. III, felul de luptă al vechilor eleni era, într-adevăr, așa cum îl descrie în acest pasaj Herodot. Luptătorii erau însă foarte puțini la număr.
33 În acest pasaj, înaintea lui Aristofan, Herodot, prin mijlocirea lui Mardonios, pune problema unității de neam și limbă a elenilor. Această idee revine constant în compoziția cărții a VII-a și trădează influența pe care cercurile sofistice de la Atena au avut-o asupra lui Herodot. Contingențele cu o tematică asemănătoare dezvoltată în vechea comedie attică sînt izbitoare.
34 În grecește ἐπιλεήνας — „îndulcind“, „înfățișînd sub un aspect mai blînd“. Mardonios, spre deosebire de Xerxes, care vorbea de cucerirea întregii lumi, restrînge sfera pretențiilor lui Xerxes la cucerirea Greciei.
35 Artabanos, fiu al lui Hystaspes și frate al lui Darius, a jucat pe lîngă fratele său, cu prilejul expediției în Sciția, același rol pe care i-l atribuie Herodot acum față de Xerxes. Vezi cartea a IV-a, cap. LXXXIII.
36 Vădită influență a practicii retorice din cercurile sofistice de la Atena în secolul al V-lea î.e.n. Vezi Studiul introductiv, p. XXXIX.
37 Herodot folosește aici o zicală care poate fi întîlnită și la unii poeți lirici contemporani lui, de pildă la B a c c h y l i d e s, fr. 22 B (14 Snell, ed. Teubner, 1957) sau la P i n d a r, *Pyth.*, X, 67.
38 Vezi nota 35 la această carte.
39 Prin această aluzie la insuccesul expediției trimise de Darius, Herodot nu pierde prilejul să aducă laude vitejiei atenienilor. Vezi Studiul introductiv, p. LXIII și Notița istorică, p. 178. Spre sfîrșitul discursului său, atacîndu-l pe Mardonios, Artabanos laudă de astă dată pe eleni în totalitatea lor.
40 Considerațiile făcute de Herodot în acest capitol asupra *folosului* desprins din analiza unor evenimente istorice sînt deosebit de interesante. T h u c y d i d e s a reluat această idee în capitolul XXII din cartea I a *Istoriei războiului peloponesiac*. Vezi și P o l y b i o s, cartea I, cap. I. În contradicție cu concepția dominantă din *Istorii*, fatalistă în mare măsură, expozeul lui Artabanos are pe alocuri o bază de gîndire materialistă, reprezentînd una din numeroasele nepotriviri între concepția generală a operei și observațiile pline de bun-simț făcute din cînd în cînd de autorul ei. Vezi Studiul introductiv, p. XC.
41 Vezi cartea a IV-a, cap. CXXXVII.
42 Prin mijlocirea discursului lui Artabanos, Herodot revine la ideile lui favorite despre soartă. Herodot are totuși meritul de a sublinia în rîndurile care urmează valoarea rațiunii umane, indiferent de oscilațiile destinului.
43 În continuare, Herodot amintește în treacăt și de gelozia zeilor, tema preferată a poeților tragici contemporani lui. Vezi Studiul introductiv, p. XCIV. Ideea din acest pasaj a fost parafrazată de Horațiu în strofa a doua a *Odei* a X-a din cartea a II-a:

Saepius ventis agitatur ingens
Pinus et celsae graviore casu
Decidunt turres, feriuntque summos
Fulgura montes.

44 Vezi H e s i o d, *Munci și zile* vs. 6—7:

Lesne pe om îl înalță și pe cei înălțați îi coboară;
Lesne-njosește pe cel glorios, pe smerit ridicîndu-l;
Lesne pe strîmb îl îndreaptă și-apasă pe cel ce e mîndru.

(traducerea Șt. Bezdechi)

Vezi și A r h i l o h, fr. 58, Diehl, ed. a III-a.
45 Vezi cap. XLII și XLIII din această carte, precum și T h u c y d i d e s, cartea a VIII-a, cap. LXXX.
46 În cartea I, cap. CCVII, Croesus l-a sfătuit pe Cyrus să pătrundă pe meleagurile massageților. Sfatul lui Croesus l-a dus pe Cyrus la moarte. Artabanos dă un sfat potrivnic celui al lui Croesus. Pentru regele Persiei este mai bine să rămînă la Susa.
47 În cartea I, cap. CXL, Herodot scria următoarele: „Leșul unui pers nu este îngropat mai înainte de a fi fost sfîșiat de păsări sau de cîini. Știu fără umbră de îndoială că așa fac magii, căci o fac fără a se feri de ochii oamenilor“. Herodot, care în acest discurs i-a atribuit lui Artabanos propriile sale păreri, îi atribuie acum și concepția greacă despre nenorocirea care însoțește un leș nears pe rug sau neîngropat.
48 Această amenințare, pe care Xerxes a și pus-o de altfel în practică, și-a schimbat cu totul conținutul în cap. LII și LIII ale acestei cărți. Artabanos a fost, într-adevăr, lăsat la Susa, însă ca locțiitor cu puteri depline.
49 Vezi nota 479 la cartea I. Familia Achemenizilor, începînd cu Teispes, fiul lui Achaimenes, s-a împărțit în două ramuri: Cyrus, Cambyses, Cyrus, întemeietorul regatului medo-persan, și fiii lui Cyrus — Cambyses și Smerdis — morți amîndoi, așa cum se relatează în cartea a III-a a *Istoriilor*, fără copii; a doua ramură este constituită din succesiunea Ariaramnes, Arsames, Hystaspes, Darius, Xerxes. Darius i-a urmat la tron lui Cambyses. Referitor la Achemenizi, vezi articolul Achaimenidai din P a u l y - W i s s o w a, vol. I_1, col. 200 și urm.
50 Xerxes, născut la 521 î.e.n., nu mai era deci așa de tînăr la această dată.
51 Invitația lui Xerxes ca Artabanos să-i îmbrace costumul regesc, și astfel stafia să fie indusă în eroare, este cu totul nepotrivită pentru maturitatea de gîndire a lui Xerxes. Vezi mai jos nota 54 la această carte. Ideea visului înșelător trimis lui Xerxes și apoi lui Artabanos de divinitate a fost probabil inspirată lui Herodot de cîntul II din Iliada. Agamemnon, ca și Xerxes, este prevestit de un vis înșelător că va doborî în curînd pe vrăjmași.
52 Această explicație cu substrat materialist, atribuită de Herodot lui Artabanos, combate explicația idealistă a originii divine a visurilor
53 Tendința de lingușire din aceste cuvinte arată că lupta dintre Artabanos și Mardonios, pentru a cîștiga încrederea regelui, se desfășoară ca o luptă între curteni.

54 Observaţie plină de bun-simţ; cuvintele lui Artabanos sună ca o dojană faţă de propunerea lipsită de temei a nepotului său.

55 Vezi Studiul introductiv, p. LXXXIX.

56 *Ibidem*, p. XCIII.

57 Idee asupra căreia Herodot insistă în mod deosebit în povestirea despre Croesus, cartea I, cap. XXX şi urm.

58 Magii, coborîtori dintr-un trib med (vezi cap. CVII, CXX şi CXXVIII din cartea I), cu toată prigoana dezlănţuită împotriva lor de Darius cînd acesta a luat domnia (cartea a III-a, cap. LXXIX), continuau să îndeplinească funcţia de tălmaci ai viselor la curtea regelui Persiei.

59 Vezi, în cartea I, cap. CVIII, interpretarea dată de magi viziunii lui Astyages. Ramurile şi frunzele de măslin menţionate în acest pasaj amintesc de încununările învingătorilor la concursurile olimpice. E probabil ca Herodot să se fi inspirat din realităţile elene cînd a scris aceste rînduri.

60 Xerxes a înăbuşit răscoala Egiptului în 485 î.e.n. Vezi cap. VII din această carte. După mărturia lui Herodot, au trecut „patru ani încheiaţi" pentru pregătirea expediţiei împotriva Greciei (deci 484—480). Xerxes a pornit spre apus „la sfîrşitul celui de-al cincilea an", în 480 î.e.n., primăvara.

61 Vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XXIII.

62 Campania lui Darius împotriva sciţilor a fost descrisă de Herodot în cartea a IV-a, cap. LXXXII—XCVIII şi CXVIII—CXLII.

63 Cartea I, cap. CIII—CVI.

64 Vezi nota 11 la această carte.

65 Herodot face aici aluzie la legenda expediţiei lui Laomedon, tatăl lui Priam, care, în fruntea teucrilor (troieni) însoţiţi de mysieni, a făcut o incursiune în sudul Traciei. În urma invaziei lui Laomedon, triburile tracice din bazinul inferior al Strymonului au fost alungate spre Asia Mică (vezi cap. LXXV din această carte).
După o informaţie a lui Xanthos din Lydia (F.H.G. Müller, fr. 8), reprodusă de S t r a b o, *Geografia*, cartea a XII-a, cap. VIII (571), mysienii sînt traci care au emigrat în Asia Mică, întocmai ca frigienii. Ei s-au amestecat aici cu populaţia băştinaşă a lydienilor şi limba lor, după părerea lui Xanthos, era o limbă mixtă, traco-lydiană. Principalele lor aşezări în Asia Mică se grupau la poalele muntelui Olymp (Tumandji). Despre problema migraţiei mysiene, vezi P. K r e t s c h m e r, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, 1896, pp. 174 şi 390; H. H i r t, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Heimat und ihre Kultur*, Strassburg, 1905—1907, vol. I, pp. 128 şi 132; J. F r i e d r i c h, RE (1941), articolul *Frigia*, col. 881—882. După părerea lui V l a d i m i r G h e o r g h i e v, Исследования по сравнительно- историческому языкознанию, Moscova, 1958, care arată că din limba mysienilor europeni n-a mai rămas nici o urmă (p. 134), nu se poate determina căruia din dialectele trace aparţin glosele mysienilor asiatici (p. 135). V. Gheorghiev emite totuşi ipoteza că a existat o unitate daco-mysiană (p. 136). Marea Ionică este Marea Adriatică. Aceeaşi denumire şi în cartea a VI-a, cap. CXXVII (vezi nota 332 la cartea a VI-a).

66 Corăbii de război (vezi nota 10 la cartea I).

67 Numele acestei localităţi revine în cap. CXXII al acestei cărţi. Vezi nota 320 la această carte.

68 Oraşul Sane este menţionat şi de T h u c y d i d e s în cartea a IV-a a *Istoriei războiului peloponesiac*, cap. CIX. La cap. CXXIII din această carte, Herodot pomeneşte o altă localitate Sane, pe coasta de vest a peninsulei Pallene. Avînd în vedere mărturia lui T h u c y d i d e s, Sane menţionată în acest capitol al *Istoriilor* nu poate fi decît Sane de pe Acte. Cîteva rînduri mai jos, Herodot aminteşte numele altor localităţi din jurul muntelui Athos: Acrothoon se afla în colţul de sud-est al peninsulei; Dion, pe coasta de nord-vest, aproape de Sane; Thyssos, pe coasta de vest; Cleonai, la sud de Thyssos.

69 Urmele canalului săpat, la porunca lui Xerxes, de-a curmezişul promontoriului Acte se văd pînă astăzi încă. Cu toate acestea, H. S t e i n, ediţia citată, cartea a VII-a, p. 36, bazîndu-se pe o informaţie a lui Demetrios din Skepsis la S t r a b o, cartea a VII-a (35), îşi exprimă dubiul asupra terminării şi folosirii acestui canal, care mai putea fi încă văzut în primele secole ale erei noastre. Călători şi arheologi din secolul al XIX-lea au constatat, fără nici o umbră de îndoială, existenţa canalului numai pe alocuri mascată de aluviuni. Vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 291—292; W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 135.

70 Acest motiv al trufiei pe care Herodot îl pune adesea la baza acţiunilor lui Xerxes nu este întotdeauna pe deplin justificat. Aşa cum a demonstrat încă din secolul trecut G. R a w l i n s o n, *History of Herodotus*, ed. a III-a, Londra, 1875, vol. IV, p. 25, nota 5, terenul în care a fost săpat canalul este constituit dintr-o înlănţuire de bancuri nisipoase şi mlaştini. Săparea canalului nu a fost excesiv de grea. În schimb, canalul înfăţişa mari avantaje de securitate împotriva furtunilor violente din jurul muntelui Athos, nu numai pentru flota lui Xerxes, ci şi pentru toate navele care străbat ruta Hellespont—Salonic. Vezi W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 136.

71 Podurile de peste Strymon sînt pomenite şi în cap. CXIV al acestei cărţi.

72 Vezi notele 327 şi 328 la cartea a II-a.

73 Aici este vorba de o plantă cu o fibră foarte dură, folosită de fenicieni în împletirea ogdoanelor şi parîmelor. La cap. XXXIV al acestei cărţi, cînd pomeneşte de construirea primului pod de vase care unea malurile Hellespontului, Herodot menţionează că „fenicienii lucrau cu odgoane de in alb, egiptenii cu odgoane de papirus".

74 Leuke Acte este un promontoriu al coastei tracice din Propontida, în vecinătatea Chersonesului. Tyrodiza se afla în imediata apropiere a promontoriului.

75 Doriscos (sub romani Traianopolis, azi Tusla), menţionat în cap. LVIII—LIX ale acestei cărţi, şi Eion (lîngă Amphipolis), menţionat la cap. CXIII al acestei cărţi, sînt localităţi în sudul Traciei, în care Xerxes a făcut popas.

76 Critalla din Cappadocia, după părerea exprimată de W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 137, se afla la nord de Halys, pe drumul regal; Critalla era un nod de drumuri de unde accesul spre valea Meandrului este destul de uşor. În notele adiţionale la comentariul despre Herodot, W. W. H o w şi J. W e l l s (p. 416) adaugă diverse interpretări cu privire la poziţia acestei localităţi din Cappadocia, menţionată numai de Herodot.

77 Localitatea Kelainai (azi Dineir) se află în Frigia, la izvoarele fluviului Meandru. Legenda Silenului Marsyas, care a avut curajul să se întreacă în arta cîntatului din flaut cu însuşi Apollo, cît şi împrejurimile localităţii (palatele lui Xerxes şi Cyrus cel tînăr, parcul de vînătoare al lui Cyrus cel tînăr) sînt pomenite de X e n o f o n în *Anabasis*, cartea I, cap. VII—VIII. Despre Kelainai, vezi H. S t e i n, ed. cit., p. 39.

78 Acest Pythios, care a trăit la începutul secolului al V-lea, dacă admitem că era înaintat în vîrstă, e posibil să fi fost fiul lui Atys, fiul lui Croesus, a cărui poveste Herodot a integrat-o în „povestirile lydiene", cartea I, cap. XXXIV şi urm. Numele, care aminteşte de Pythia de la Delfi, a fost ales pentru vlăstarul lui Atys ca o confirmare a legăturilor pe care Mermnazii le-au avut cu oracolul de la Delfi. Povestea lui Pythios poate fi comparată cu cea a lui Oiobazos (cartea a IV-a cap. LXXXIV). Asemenea paralelisme între istoria lui Darius şi cea a lui Xerxes erau pe placul lui Herodot. P h. L e g r a n d, *op. cit.*, Notice, pp. 67—68, contestă existenţa istorică a lui Pythios. În acest episod Legrand vede o legendă transformată de Herodot într-un fapt istoric.

79 Lucrări în aur şi pietre preţioase, renumite în antichitate, despre care se credea că erau opera lui Theodoros din Samos. Vezi nota 117 la cartea I. Ele sînt pomenite de A t h e n a i o s în *Banchetul sofiştilor*, XII, 514 şi urm. Ambele lucrări au fost topite de Antigonos, care a stăpînit Asia Anterioară după moartea lui Alexandru (D i o d o r, cartea a XIX-a, cap. XLVII).

80 Vezi tabelul de măsuri şi greutăţi de la sfîrşitul acestui volum.

81 Vezi nota 219 la cartea a III-a.

82 În greceşte, ξένος, πρόξενος era un titlu de onoare decernat străinilor care aduseseră anumite servicii oraşelor-state. Herodot atribuie unui rege persan un obicei grec.

83 Astăzi Agi-Tuz-Ghiol.

84 Şi această localitate din Frigia este menţionată de X e n o f o n în *Anabasis*, cartea I, cap. II, 6, drept „un oraş mare şi înfloritor". În secolul I al erei noastre, după mărturia lui S t r a b o, cartea a XII-a, cap. XIII, Colossai era însă o aşezare lipsită de importanţa pe care o avusese în trecut.

85 Informaţia lui Herodot este, în parte, exactă. S t r a b o, cartea a XII-a, cap. XIV, atestă că Lycosul (azi Ciurukciai) avea pe unele porţiuni un curs subteran.

86 Kallatebos, localitate în Lydia lîngă Aini-Ghiol, în apropierea Meandrului. În Orient se preparau siropuri consistente din diferite plante. În cartea I, cap. CXCIII, Herodot aminteşte de „mierea" extrasă din rodul palmierilor; „mierea" din tamarisc (gr. μυρίκη) se prepara din siropul extras din acest arbust şi din făină de grîu.

87 Vezi, în cartea a VI-a, cap. XLVIII, cererea asemănătoare făcută de Darius.

88 Vezi cap. CXXXIII al acestei cărţi, unde este dat motivul pentru care Xerxes nu şi-a mai trimis solii la Atena şi Sparta.

89 Vezi harta de la finele acestui volum. Sestos este actualul Bogali, în Chersonesul tracic, pe Hellespont, peste drum de Abydos, azi Nagara. Madytos, astăzi Maito, o mică localitate spre sud de Sestos, este pomenit şi de X e n o f o n, *Hellenica*, cartea I, cap. I, 3.

90 În anul 478 î.e.n., deci doi ani după invazia lui Xerxes în Ellada.

91 Această întîmplare este povestită de Herodot în cartea a IX-a, cap. CXVI (vezi notele la acest capitol).

92 Vezi nota 73 la această carte.

93 Hotărîrile luate de Xerxes pentru pedepsirea Hellespontului au fost diferit interpretate. Unii comentatori, făcînd o legătură între acest capitol şi capitolul LIV din această carte (de pildă, A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 298), au interpretat hotărîrile lui Xerxes drept un ceremonial religios. După toată probabilitatea, în obiceiurile perşilor intra şi practica „pedepsirii" lucrurilor care aduc prejudicii oamenilor. Aceasta este o reminiscenţă de animism. Să se observe că, în mărturiile tradiţiei asupra „pedepsirii" Hellespontului, Herodot îşi exprimă îndoiala numai asupra înfierării apei. Înfierarea sclavilor era un obicei grec, deşi, aşa cum reiese din cap. CCXXXIII al acestei cărţi, şi Xerxes înfierează pe thebanii luaţi prizonieri la Thermopylai.

94 Deoarece apa „curge" sub forma unui puternic curent dinspre nord spre sud în strîmtoarea Hellespontului, Herodot şi-a îngăduit să numească Hellespontul — în imprecaţia pe care i-o adresează Xerxes — „fluviu murdar şi cu unde sărate". În acest pasaj Hellespontul este insultat pentru apa sa.

95 Corăbiile mici şi bărcile puteau trece pe sub odgoanele de legătură între corăbiile înalte de război, pentecontere şi trireme, în locurile unde corăbiile nu erau strîns legate una de alta.

96 Vezi tabelul de măsuri şi greutăţi de la sfîrşitul acestui volum.

97 Fenomene ale naturii interpretate ca semne prevestitoare sînt pomenite şi în cărţile I, cap. LXXIV şi a VI-a, cap. XCVIII. Informaţia lui Herodot conexează, probabil, aşa cum i s-a relatat „din auzite", eclipsa de soare totală din aprilie 481, vizibilă la Susa, cu plecarea oştilor lui Xerxes din Sardes, un an mai tîrziu, în 480. Datele eclipselor solare din anii 481—480 î.e.n. sînt precis cunoscute. Nici una nu corespunde cu primăvara anului 480 î.e.n. Eclipsa parţială din octombrie 480 este, în schimb, corect amintită de Herodot în cartea a IX-a, cap. X.

98 Aluzie la Apollo, zeul soarelui.

99 Xerxes se arată deosebit de nemulţumit la gîndul că înaintarea sa în Europa poate fi privită ca o expediţie periculoasă. Pentru a-i fi pe plac, Pythios era dator să se arate gata a-l urma, la bine sau la rău, cu toată casa sa.

100 Vezi cartea a IV-a, cap. LXXXIV. Dacă confruntăm acest pasaj din *Istorii* cu *Geneza*, cap. XV, 9—10: „şi Dumnezeu îi răspunse: adu-mi o juncă de trei ani, şi o capră de trei ani, şi un berbec de trei ani, şi o turturea, şi un porumb. Şi el îi aduse toate acestea, şi le despică prin mijloc, şi puse fiecare jumătate faţă cu cealaltă, iar păsările nu le despică", se pare că pedeapsa dată de Xerxes lui Pythios are şi un fond religios, adică reprezintă o jertfă omenească adusă pentru succesul expediţiei. Cf. I e r e m i a, cartea a XXXIV-a, cap. XVIII: „Şi vei da pre oamenii care au călcat legămîntul meu şi care n-au împlinit cuvîntele legămîntului încheiat înaintea mea, cînd au tăiat viţelul în două şi au trecut printre bucăţile lui".
Vezi şi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 302.

101 În cartea a III-a, cap. CXXVIII, Herodot atestă că această poziţie a lăncilor era un semn de respect faţă de rege.

102 Vezi cartea a III-a, cap. CVI şi nota 275.
103 Identificarea între Zeus şi Ormuz. Vezi cartea I, cap. CXXXI şi notele 305 şi 306.
104 Xerxes, cînd obosea, schimba carul de război, descoperit, în care era nevoit să stea în picioare, cu o căruţă acoperită cu coviltir (ἁρμάμαξα). X e n o f o n în *Anabasis*, cartea I, cap. II, 16, aminteşte de o asemenea căruţă care transporta pe regina Ciliciei.
105 În catalogul oştilor lui Xerxes, la cap. LXXXIII al acestei cărţi, Herodot vorbeşte mai pe larg despre aceşti „zece mii", porecliţi „nemuritorii", fiindcă numărul lor nu scădea niciodată. Oamenii care piereau erau de îndată înlocuiţi cu alţii.
106 Vîrf de fier ascuţit, ajustat la capătul lăncii. *Saurotera* slujea la înfigerea lăncii în pămînt.
107 Vezi cartea I, cap. CLX şi cartea a VI-a, cap. XXVIII—XXIX.
108 Armata urmează spre Hellespont un drum — pe lîngă coasta mării — mai lesnicios decît drumul direct peste lanţurile de coline care brăzdează Mysia.
109 Această Theba din Mysia — o cîmpie lîngă oraşul Theba, care era locul de naştere al Andromacăi, soţia lui Hector (*Iliada*, cîntul VI, vs. 396) — apare în limba greacă la singular Θήβη, spre deosebire de Θῆβαι din Beoţia şi Θῆβαι din Egipt.
110 Sau Adramytteion, azi Edremid, în Asia Mică. Oraşul, aşezat în apropierea golfului cu acelaşi nume, era principala aşezare din cîmpia Thebei.
111 Vezi cartea a V-a, cap. XXVI şi nota 63. După S t r a b o, cartea a XIII-a, cap. LI, aici au locuit lelegii.
112 De-a lungul văii Scamandrului. Această rută este amintită şi de X e n o f o n, *Anabasis*, cartea a VII-a, cap. VIII, 7—8.
113 Acropolea Troiei (*Iliada*, cîntul IV, vs. 508; cîntul V, vs. 446 etc.).
114 Zeitate amintită de Homer în cîntul VI din *Iliada*, vs. 269, 297 şi urm. Acestei Athena îi aduceau sacrificii troienii cerînd îndurare pentru soarta lor. Cultul zeităţii era încă în vigoare pe vremea lui Alexandru, regele Macedoniei; vezi A r r i a n, *Expediţia lui Alexandru*, cartea I, cap. XI.
115 A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 303, presupune că acest sacrificiu, adus de magi eroilor care au luptat la Troia, nu poate fi explicat decît dacă se admite că regele persan a fost lămurit, de şefii greci care-l însoţeau, asupra însemnătăţii istorice a locului prin care trecea. Hauvette atrage de asemenea atenţia că acţiunile lui Xerxes în regiunea Troadei, avînd în vedere vechiul antagonism dintre Asia şi Europa ocupată de eleni, au putut interesa în mod special Ellada şi suscită tot felul de interpretări.
116 Împreună cu mysienii, aşa cum se spune în cap. XX al acestei cărţi, teucrii au invadat Europa pînă spre Adriatica (vezi nota 65 la această carte). Ei au determinat unele deplasări ale triburilor trace din regiunea Strymonului (cap. LXXV al acestei cărţi). Gergiţii sînt urmaşii lor (vezi cartea a V-a, cap. CXXII), iar peonii — colonii lor (vezi cartea a V-a, cap. XIII şi nota 32). În cartea a II-a, cap. CXIV, teucrii sînt identificaţi cu troienii.
117 Astăzi Maltepe, pe promontoriul Nagara, de unde se poate vedea panorama Hellespontului.
118 Vezi Studiul introductiv, p. XCIV.
119 *Ibidem*, p. XCVI.

120 În limba greacă συμφορά, cuvînt care are şi înţelesul de „întîmplare nefericită".
121 Vezi E s h i l, *Perşii*, vs. 792.
122 Vezi în cartea a III-a, cap. LXV, cuvintele lui Cambyses: „Temîndu-mă ca nu cumva să fiu despuiat de putere de către fratele meu, am trecut la fapte cu prea multă grabă şi prea puţină înţelepciune".
123 Primăvara anului 480 î.e.n.
124 Vezi nota 31 la această carte. Vezi şi cartea a V-a, cap. XCVII.
125 Xerxes identifică în mod greşit interesele ionienilor cu cele ale tiranilor din cetăţile lor. Despre motivele care-i îndemnau pe tiranii ionieni să fie susţinătorii puterii persane, vezi Studiul introductiv, p. XXV.
126 Părere opusă celei exprimate de rege în cap. VIII din această carte.
127 Vezi cartea a III-a, cap. LXXXIV şi nota 204.
128 Vezi nota 181 la cartea a III-a; *akinakesul* este amintit ca făcînd parte din armele obişnuite ale perşilor şi la cap. LXI al acestei cărţi.
129 Herodot pomeneşte adesea de soldaţii regelui Xerxes, care erau puşi la munci grele sau luptau sub lovituri de bice. Şi soldaţii care atacă la Thermopylai sînt mînaţi de conducătorii lor cu biciul. Vezi cap. XXII, CIII şi CCXXII ale acestei cărţi.
130 Lui Herodot îi place să povestească pe larg despre semnele prevestitoare. Vezi cartea a III-a, cap. CLIII, şi Studiul introductiv, p. XCVIII.
131 Astăzi capul Paxi, promontoriu la intrarea în golful Melas (astăzi Saros), dintre coasta de sud a Traciei şi peninsula Chersones.
132 Agora se află între Pactya, pe Hellespont, şi Cardia, pe ţărmurile golfului Melas.
133 Helle, fiica lui Athamas şi sora lui Phryxos, a zburat, împreună cu fratele ei, spre Colchida, pe spinarea unui berbec fermecat, ca să scape de urzelile mamei lor vitrege, Ino. În drum a căzut de pe spinarea berbecului şi s-a prăbuşit în locul ce-i poartă numele, Hellespont. Despre Helle şi familia ei, vezi amănunte în nota 530 la această carte.
134 Golful Melas se numeşte astăzi Saros sau Xeros.
135 Ainos, azi Enos, la gura Hebrului (Mariţa). Vezi S t r a b o, cartea a VII-a, cap. LII.
136 Doriscos (azi Tusla) este o vastă plajă aproape de gura Hebrului (Mariţa). Peonii, venind din exil, au debarcat aici. Vezi cartea a V-a, cap. XCVIII. Xerxes făcuse la Doriscos un depozit de alimente (vezi cap. XXV al acestei cărţi).
137 Herodot nu precizează în cartea a IV-a nimic cu privire la o garnizoană persană lăsată la Doriscos de Darius cînd a pornit împotriva sciţilor. După părerea lui W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 150, ocuparea cîmpiei Doriscos de către perşi trebuie pusă în legătură cu întoarcerea lui Darius la Sestos (cartea a IV-a, cap. CXLII) şi cucerirea Traciei de către Megabazos (cartea a V-a, cap. II).
138 Promontoriul Serreion (Serrhium) este astăzi capul Makri.
139 Vezi *Iliada*, cîntul II, vs. 846. O legendă susţine că aici a fost ucis Orfeu, renumitul cîntăreţ trac.
140 1 700 000 de oameni. Cifra aceasta cu totul exagerată nu este acceptată de critica modernă. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 309—314, expune cîteva din explicaţiile care s-au dat asupra felului cum a ajuns Herodot la această cifră. Tradiţia greacă a păstrat cu mîndrie o cifră foarte ridicată a armatei lui Xerxes. Aşa cum indică A. H a u v e t t e

op. cit., p. 307, informațiile date de Herodot despre armata lui Xerxes, la cap. LXXXI al acestei cărți, sînt mult mai demne de crezare decît cele din acest capitol. Vezi Notița istorică, p. 172.

141 Puțin verosimil este și acest mod de a face numărătoarea unei armate: „Ce récit, d'après lequel les soldats de Xerxès auraient été rangés comme des moutons dans un parc, a déjà par lui-même tout le caractère d'une légende" (A. Hauvette, *op. cit.*, p. 309).

142 Urmează o lungă listă a tuturor neamurilor înglobate în armata de uscat și în flota lui Xerxes, cu o descriere cît mai exact posibilă a particularităților de îmbrăcăminte, a armamentului și a modului de luptă. Cartea a VII-a din *Istorii* devine astfel, așa cum s-a arătat în Notița istorică, p.171, alături de cartea a III-a, unul din cele mai importante izvoare grecești din antichitate pentru cunoașterea configurației etnografice a Asiei Anterioare. Contingentele de infanterie enumerate de Herodot pe neamuri se ridică la 46 (cap. LXI—LXXXIII), cele de cavalerie la 8 (cap. LXXXIV—LXXXVIII), cele de marină la 12 (cap. LXXXIX—XCIX). Cu privire la întocmirea acestei liste de către Herodot, vezi Notița istorică, p. 172.

143 *Tiara* avea o formă ascuțită, aplecată puțin în față.

144 Vezi nota 34 la cartea I.

145 Aici textul are o lacună. Înțelesul se pare că era următorul: peste hitonul viu colorat, perșii purtau o cămașă de zale alcătuită din plăcuțe metalice suprapuse ca solzii de pește. Același lucru Herodot îl repetă, de altfel, în cartea a IX-a, cap. XXII. În cap. CXXXV din cartea I Herodot afirmă că această cămașă de zale, adoptată de perși, era o modă egipteană.

146 Vezi nota 193 la cartea I.

147 În grecește, τὸ γέρρον. Acest cuvînt era interpretat în mod curent drept „scut împletit din nuiele", destinat să apere pe luptător de săgeți. Bazat pe unele pasaje din cartea a IX-a, cap. LXI, LXII, XCIX, CII, Ph. Legrand a ajuns însă la concluzia că aceste *gherra* aveau dimensiuni mai mari decît scuturile obișnuite și reprezentau un mijloc de apărare colectivă. Puse cap la cap, *gherra* erau un excelent mijloc de oprire a sulițelor și săgeților. Ph. Legrand, *Hérodote*, Index analytique, Paris, 1954, p. 226.

148 În grecește, ἐγχειρίδια. E vorba de pumnalele persane denumite akinakes, cum este, de pildă, cel pomenit în cartea a III-a, cap. LXIV, sau cel pomenit la cap. LIV al acestei cărți. Vezi nota 181 la cartea a III-a.

149 În *Istoriile* lui Herodot sînt menționați șapte demnitari perși cu acest nume. Vezi Indicele de la sfîrșitul acestui volum. Acest Otanes nu trebuie confundat cu Otanes, socrul lui Darius, fiul lui Pharnaspes (cartea a III-a, cap. LXVIII și urm., *passim*).

150 În acest capitol Herodot repetă greșeala din cartea I, cap. CXXV. El consideră că numele perșilor vine de la un erou eponim, Perses, care nu era altcineva decît fiul lui Perseus și al Andromedei. Vezi și nota 301 la cartea I. O confuzie nu mai puțin gravă, bazată tot pe o apropiere de nume, și anume apropierea între *Perseus* și porecla zeului egiptean Manes, *Peh-ne-su*, există și în cap. XCI din cartea a II-a. Vezi nota 316 la cartea a II-a, precum și cartea a VI-a, cap. LIII și notele 142 și 145.

Descendența lui Perses din Perseus este pomenită în cartea I, cap. CXXV, și în cartea a VII-a, cap. CL și CCXX.
În genealogia dată în acest capitol există totuși o nepotrivire cu genealogia Heraclizilor, dinastie a Lydiei, dată de Herodot în cartea I, cap. VII. În acel loc, Belos este integrat în linia familiei domnitoare din Lydia, al cărei erou eponim era Heracles, fără să se pomenească nici un cuvînt despre Kepheus. După Apollodor, *Bibliotheca*, cartea a II-a, cap. IV, 3, kepheenii erau o populație etiopiană ajunsă sub dominația asiriană și confundată cu asirienii. Perșii, succesorii asirienilor în dominația Asiei Anterioare, au fost probabil considerați de Herodot ca urmașii kepheenilor-asirieni. Din punct de vedere al tradiției mitologice grecești, afirmațiile lui Herodot suscită mari dificultăți, căci Perseus este considerat ca străbunicul lui Heracles, și, prin urmare, Belos, strănepot al lui Heracles, nu putea fi socrul lui Perseus. Numele *artei*-lor derivă de la cuvîntul arta — „nobil", „bun".

151 Vezi cartea I, cap. CXXXV.

152 Tigranes a căzut la Mycale (vezi cartea a IX-a, cap. XCVI).

153 Ἄριοι, „ari". Mezii nu trebuie totuși confundați cu arii, menționați de Herodot în lista populațiilor celui de al șaisprezecelea district financiar al Persiei și în cap. LXVI al acestei cărți. Derivat din adjectivul care în sanscrită apare sub forma *arya* — „nobil", „bun", cuvînt intrat și în structura semantică a cuvîntului artei (vezi nota 155), numele de ari s-a generalizat pentru populațiile iraniene.

154 Aceeași confuzie care stă la baza derivării numelui lui Perses, erou eponim al perșilor, din Perseus (vezi mai sus nota 150) stă și la baza derivării numelui mezilor din Medes, fiu al Medeei, fiica lui Aietes, rege în Colchida. Totuși, avem dovada că legenda despre Medes, fiu al Medeei și al lui Iason, circula cu mult înaintea lui Herodot, căci existența lui Medes este pomenită încă de Hesiod în *Theogonia*, vs. 1000, în catalogul eroilor anexat *Theogoniei*.

155 Vezi cartea a III-a, cap. XCI și nota 231.

156 Interpretările asupra înfățișării mitrei sînt diferite. Ele variază după felul cum a fost redată înfățișarea perșilor pe basoreliefuri sau prin alte mijloace de reprezentare. G. Rawlinson, de pildă, *op. cit.*, p. 59, nota 7, credea că mitra reprezenta o simplă bandă sau o rețea. Părerea majorității comentatorilor lui Herodot este că mitra era un fel de turban îmbinat cu un șal de proteguire a gîtului. Mitra se purta la Babilon (cartea I, cap. CXCV), în Kissia și în Cipru (cap. XC din această carte).

157 Cumnatul regelui Xerxes, fratele reginei Amestris. Vezi mai sus nota 149.

158 Vezi cartea a III-a, cap. XCII și nota 234.

159 Prin asirieni Herodot denumea pe locuitorii din ținutul Babilonului. Această identificare apare în cartea I, cap. CLXXVIII (vezi nota 440 la cartea I), precum și în cartea a III-a, cap. XCII (vezi nota 232 la cartea a III-a).

160 Același tip de cască, făurit din curele împletite și fixate prin lamele metalice, este menționat mai departe, în cap. LXXII.

161 Și arabii au, printre armele lor, măciuca cu ținte (vezi cap. LXIX din această carte).

162 Ultimele propoziții din acest capitol sînt o interpolare. Relativ la populația numită de greci sirieni, vezi cartea I, cap. VI și nota 22.

163 Locuitorii din Bactria erau înglobați în al doisprezecelea district financiar al Persiei (cartea a III-a, cap. XCII).
164 *Kyrbasiile* scitice erau un fel de căciuli asemănătoare cu tiarele perșilor, lipsite însă de flexibilitatea tiarei. Kyrbasiile se terminau cu un vîrf ascuțit.
165 Sciții amyrgieni erau triburile care locuiau Seistanul (regiunea lacului Zareh), în sudul Mării Caspice, la sud-vest de Kandahar. C t e s i a s, *Persica excerpta*, 3–6, pomenește de un Amorges, rege al sakilor pe vremea lui Cyrus (vezi și nota 239 la cartea a III-a).
166 Indienii, înglobați în al douăzecelea district al Persiei, sînt pomeniți de Herodot în cap. XCIV al cărții a III-a.
167 Vezi cartea a III-a, cap. XVI și nota 277.
168 *Ibidem*, cap. XCVIII și nota 262.
169 *Ibidem*, cap. XCIII și nota 240. Acești ari sînt acei Ἄρειοι din cartea a III-a, cap. XCIII, deși grafia întrebuințată de Herodot este de astă dată Ἄριοι. Nu trebuie confundați cu arii (Ἄριοι) din cap. LXII al acestei cărți. Ei locuiau în al șaisprezecelea district financiar al regatului persan împreună cu parții, chorasmii și sogdienii.
170 Pentru gandari și dadici, vezi cartea a III-a, cap. XCI și nota 230.
171 Artabazos, fiul lui Pharnakes, este generalul care a condus mai tîrziu asediul Potideii (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXVI–CXXIX).
172 În lista districtelor din cartea a III-a, caspii sînt pomeniți de două ori: în cap. XCII, alături de pausici, și în cap. XCIII, ca vecini ai sakilor. Pentru lămuriri, vezi notele 235 și 239 la cartea a III-a.
173 Vezi cartea a III-a, cap. XCIII și nota 238.
174 *Ibidem*, cap. XCIII și nota 237.
175 Uții și mycienii sînt locuitorii din al paisprezecelea district, pomeniți în cartea a III-a, cap. XCIII (vezi nota 238 la cartea a III-a).
176 Paricanii erau o populație din sudul Mării Caspice. Vezi cartea a III-a, cap. XCII și nota 234.
177 Vezi cartea a III-a, cap. LXXXVIII și nota 210.
178 În limba greacă, παλίντονα. Curbura naturală a arcului era trasă în sens invers, ceea ce mărea puterea de înaintare a săgeții. Asemenea arcuri aveau unii eroi homerici (vezi, de pildă, *Odiseea*, cap. XXI, vs. 11 și 59).
179 Acești etiopieni sînt etiopienii africani, pomeniți de Herodot în cartea a III-a, cap. XX, XXIII, XXIV, CXIV etc. Ei se disting de etiopienii din partea soarelui-răsare, locuitori ai Belucistanului, enumerați în continuare de Herodot în cap. LXX al acestei cărți. Etiopienii asiatici erau înscriși în cel de al șaptesprezecelea district. În cartea a III-a sînt menționați la cap. XCIV. Vezi și nota 241 la cartea a III-a.
180 Pietrele de peceți erau uneori geme, pietre semiprețioase dure, pe care meșterul săpa figuri cu ajutorul unui vîrf de așchie dintr-un cuarț foarte dur. Ulterior, săpatul gemelor s-a efectuat cu un vîrf de fier ajutat de praf de diamant. În text e vorba de un procedeu vechi.
181 Acest obicei de a-și vopsi fața și corpul în scopuri rituale sau pentru a trezi groază în rîndurile dușmanilor este și astăzi încă răspîndit la unele din triburile Africii centrale, ale Americii de Sud etc.
182 Vezi cartea a IV-a, cap. CLXXV și nota 635.
183 Vezi cartea a III-a, cap. XIII. Libyenii sînt considerați de Herodot ca vecinii egiptenilor.

184 Aceste haine erau confecționate din piei de ovine. În cartea a IV-a, cap. CLXXXIX, vorbind despre îmbrăcămintea femeilor libyene, Herodot menționează un fel de manta din piele de capră, împodobită cu ciucuri.
185 Populație din nordul Asiei Mici. Paflagonii erau despărțiți de Cappadocia prin fluviul Halys (cartea I, cap. VI). Ei făceau parte din cel de al treilea district al regatului persan.
186 Populații — după indicațiile din cartea a III-a, cap. XC — care locuiau în nordul Asiei Mici, în bazinul fluviului Halys. Despre ligyeni și matieni nu se știe nimic sigur; în schimb, populația mariandynilor este binecunoscută din izvoarele antice (de pildă, P l a t o n, *Legile*, cartea a VI-a, 776).
187 Acești sirieni sînt locuitorii Cappadociei, actuala Sirie. Vezi cartea I, cap. VI.
188 S t r a b o, cartea a VI-a, cap. III, 295: „Și frigienii sînt brygi, neam trac, întocmai ca mydonii, bebrycii, medobithynii, bithynii ș, thynii". Despre frigieni, vezi I. F r i e d r i c h, RE (1941), articolul *Frigia*, col. 883 și urm., precum și Vl. G h e o r g h i e v, *op. cit.* p. 141. Deoarece în *Iliada*, cîntul II, vs. 862, cîntul III, vs. 184 și urm., cîntul XXIV, vs. 545 și urm., frigienii sînt considerați de același neam cu troienii, Gheorghiev trage concluzia că frigienii sînt și ei o ramură a tracilor, trecută în nordul Asiei Mici. Despre sediul frigienilor în Europa, tradiția n-a păstrat însă nici o amintire. Gheorghiev, bazîndu-se pe textul lui Herodot din acest capitol, cît și pe alte izvoare, presupune că sediul inițial al frigienilor era regiunea de la răsărit de Axios (Vardar), pe care aceștia au părăsit-o într-un interval de timp situat cu aproximație în mileniile IV–III î.e.n. (p. 144).
189 Vl. G h e o r g h i e v, *op. cit.*, p. 141, citează și alte izvoare antice care sprijină afirmația lui Herodot despre înrudirea armenilor cu ramura tracă a frigienilor. Pe baza analizei fonetice între armeană și glosele frigiene, Gheorghiev susține că armeana are unele elemente tracice (p. 143). Nu se poate însă ști dacă frigiana și armeana erau dialecte ale uneia și aceleiași limbi sau dacă erau limbi înrudite (p. 144). După această teorie, și armenii au locuit într-o perioadă foarte îndepărtată, pretracică, în regiunea europeană unde se aflau triburile frigiene, adică la răsărit de fluviul Axios.
190 Herodot rămîne consecvent afirmațiilor pe care le-a făcut în cartea I, cap. VII. Vezi nota 27 la cartea I.
191 Referitor la mysieni, vezi nota 65 la această carte. Muntele Olymp (Tumandji sau Tumandji-Dagh), pomenit și în cartea I, cap. XXXVI și XLIII, se afla în Mysia, în regiunea Propontidei. Nu trebuie confundat cu omonimul său din Grecia.
192 Artaphrenes era fiul lui Artaphrenes, care era la rîndul său fiul lui Hystaspes, prin urmare, nepot al lui Darius. A însoțit pe Datis în expediția de la Marathon. Vezi cartea a VI-a, cap. XCIV și cap. VIII, X din această carte.
193 Acești traci, cum se precizează la sfîrșitul capitolului, sînt „tracii din Asia", adică thynii și bithynii, care locuiau în partea asiatică a regiunii Bosforului. După Herodot, ei au venit în Asia Mică din bazinul Strymonului. Aceiași traci sînt pomeniți în cartea I, cap. XXVIII (cuceriți de Croesus). X e n o f o n, *Anabasis*, cartea a VII-a, cap. 6,

confirmă faptul că tracii europeni purtau exact acelaşi costum ca cei din Asia.

194 Vezi începutul capitolului LXIX din această carte. Tracii, ca şi arabii, purtau un fel de mantale largi. Cu privire la costumul tracilor europeni, vezi X e n o f o n, *Anabasis*, cartea a VII-a, cap. IV: „tracii poartă pe cap, trase peste urechi, căciuli din blană de vulpe şi hitoane care le acoperă nu numai pieptul, ci şi pulpele, precum şi mantale care le bat călcîiele atunci cînd sînt călări. Ei nu au hlamide".

195 În acest loc textul este întrerupt. P h. L e g r a n d propune Πισίδαι, cel mai de seamă neam războinic din vecinătatea cabalilor menţionaţi în capitolul următor. Totuşi, în cartea a III-a, cap. XC, pisidienii nu sînt inseraţi în lista populaţiilor din primele trei districte, alături de milsieni şi cabali. Alţi editori mai vechi, cum ar fi H. Stein bunăoară, propun în loc de pisidieni numele unor populaţii din lista dată de Herodot în cartea a III-a, cap. XC, ca lasonii sau hygenneii. Vezi şi notele 221 şi 222 la cartea a III-a.

196 În textul tradus, λυκιοεργέας — „făurite în Lycia". După o emendaţie din A t h e n a i o s, *Banchetul sofiştilor*, cartea a XI-a, 72, λυκοεργέας — „ţepuşe pentru lupi".

197 Cultul unei zeităţi a războiului la sciţi, identificată de Herodot cu Ares, este pomenit în cartea a IV-a, cap. LIX şi LXII. În cartea a V-a, cap. VII, Herodot menţionează cultul unei divinităţi a războiului, Ares, şi la traci. Existenţa unui oracol al lui Ares la o populaţie din nordul Asiei Mici dovedeşte existenţa cultului unei divinităţi războinice la toate triburile care populau ţărmurile Mării Negre în secolele VI—V î.e.n.

198 Cabalii, care aparţin celui de al doilea district al regatului persan, locuiau în sud-vestul Asiei Mici; ei sînt menţionaţi în cartea a III-a, cap. XC. Vezi nota 222 la cartea a III-a.

199 Îmbrăcămintea cilicienilor este descrisă în cap. XCI al acestei cărţi.

200 Vezi cartea I, cap. CLXXIII şi nota 400, precum şi cartea a III-a, cap. XC şi nota 221.

201 Descrierea arcurilor lyciene poate fi citită la cap. XCII al acestei cărţi.

202 Moschii, tibarenii, macronii, şi mossynecii erau integraţi în al nouăsprezecelea district al regatului persan, aflat în sud-estul Pontului Euxin. Vezi cartea a III-a, cap. XCIV şi nota 243.

203 Vezi mai sus nota 91 la această carte.

204 Marii, Μᾶρες, Μᾶρσες, sînt o populaţie din estul Pontului Euxin, în vecinătatea Colchidei. În cartea a III-a, cap. XCIV, sînt pomeniţi ca făcînd parte din districtul al nouăsprezecelea al regatului persan.

205 În cartea a II-a, cap. CIV şi CV, Herodot susţine originea egipteană a colchidienilor. Vezi notele 357 şi 358 la cartea a II-a. În cartea a III-a, cap. XCVII, găsim specificat că triburile colchidiene, situate la sud de Caucaz, „s-au îndatorat de bună voie la daruri" faţă de regele Persiei — adică nu făceau parte integrantă din regatul persan. Cu toate acestea ei sînt trecuţi pe lista inscripţiei de la Nakş-i-Rustem. Vezi nota 259 de la cartea a III-a.

206 Alarodienii şi saspirii, din estul Armeniei, sînt integraţi în al optsprezecelea district al regatului persan. Vezi cartea a III-a, cap. XCIV şi nota 242.

207 Despre rolul acestui Masistios în calitate de comandant de cavalerie sub ordinele lui Mardonios, vezi cartea a IX-a, cap. XX şi urm.

208 Vezi cartea a III-a, cap. XCIII şi nota 238.

209 Deşi în 479 comanda un detaşament al trupelor de uscat, după cum reiese din capitolul LXXX al acestei cărţi, în 478 Mardontes este unul din comandanţii flotei persane. A căzut în bătălia de la Mycale. Vezi cartea a IX-a, cap. CII.

210 Acest capitol este deosebit de important pentru completarea informaţiilor cu privire la numărătoarea şi distribuţia oamenilor din armata lui Xerxes, date de Herodot în cap. LX al acestei cărţi. De la cap. LXI al acestei cărţi şi pînă la cap. LXXXIII, Herodot a înşirat 46 de neamuri şi a menţionat 29 de comandanţi aparţinînd fie anturajului imediat al regelui, fie celei mai înalte pături a nobilimii persane. Cu privire la concordanţa dintre aceste liste şi cea a districtelor financiare din regatul persan, vezi Notiţa istorică la această carte, p.172. În cap. LX, Herodot, deşi declară că nu cunoaşte numărul contingentelor furnizate regelui Xerxes de neamurile din Asia, dă totuşi, cu rezervă, cifra de 1 700 000 pentru armata de uscat. Această cifră nu a fost acceptată de nici unul din comentatorii lui Herodot, deşi s-au încercat unele explicaţii. Vezi mai sus nota 140 la această carte.

La sfîrşitul cap. LX, în care unitatea de măsură era myriada (10 000 de oameni), Herodot specifică: „O dată număraţi, oamenii au fost împărţiţi după neamuri". În cap. LXXXI se aduc precizări suplimentare. Comandanţii armatei de uscat erau în număr de 29. Ei numiseră pe myriarhi comandanţii corpurilor de cîte 10 000 de oameni, şi pe hiliarhi — comandanţii corpurilor alcătuite din cîte 1 000 de oameni. Myriarhii numiseră, la rîndul lor, comandanţii grupelor de o sută şi de zece ostaşi (vezi E s h i l, *Perşii*, vs. 302, 314, 981, 994). Capitolul se încheie cu această observaţie foarte importantă: „unii erau şefii unităţilor militare" (în gr. τέλεα, vezi, de pildă, cartea I, cap. CIII, sau cartea a VII-a, cap. CCX), „alţii şefii unităţilor etnice" (ἔθνεα). Prin urmare, în această observaţie este implicată ideea că neamurile asiatice fuseseră împărţite în corpuri de infanterie organizate şi după alte criterii decît cele strict etnice.

S-a ridicat întrebarea firească dacă, în conformitate cu cifra de 1 700 000 dată de Herodot în cap. LX al acestei cărţi, au fost create 170 corpuri de cîte 10 000 de oameni, avînd în frunte, respectiv, 170 de myriarhi. A. H a u v e t t e, încercînd să împace afirmaţiile lui Herodot de la cap. LX cu cele de la cap. LXXXI, propune, cu toată rezerva, următoarea soluţie: chiar dacă au fost numiţi 170 de myriarhi, aceştia nu aveau 10 000 de oameni sub comanda lor (*op. cit.*, p. 310). În felul acesta cifra de 1 700 000 ar coborî mult, fără să i se poată cunoaşte limita. Vezi şi comentariul lui W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, Appendix XIX, pp. 336—337. How şi Wells observă că totalul de 1 700 000 de oameni depăşeşte de şase ori numărul de trupe pe care Herodot pretinde că Xerxes le-a lăsat lui Mardonios,

după plecarea sa spre Persia (cartea a VIII-a, cap. CXIII), şi nu corespunde nici cu cifra sumei trupelor care au continuat să lupte după Salamina şi a celor luate de Xerxes cu sine în Asia.

211 Textul este neclar în acest pasaj. Cine sînt fiii fraţilor lui Darius? Tritantaichmes şi Smerdomenes? Despre Mardonios ştim că era fiul unei surori a lui Darius. Tritantaichmes era fiul lui Artabanos. Nu se cunoaşte însă nici o înrudire directă între Otanes, părintele lui Smerdomenes, şi Darius. Se presupune că aici a intervenit o greşeală de copist. Numele lui Smerdomenes, fiul lui Otanes, trebuie probabil să urmeze cuvintelor „ambii fii ai unor fraţi ai lui Darius, deci veri primari cu Xerxes". Numele lui Smerdomenes revine la cap. CXXI al acestei cărţi. Dacă admitem că acest Smerdomenes era fiul lui Otanes, socrul lui Xerxes (vezi cap. LXI şi nota 149 la această carte), în acest caz Smerdomenes era cumnatul lui Xerxes.

212 Şi numele lui Masistes revine la cap. CXXI al acestei cărţi. După bătălia de la Mycale, Masistes are o dispută cu Artayntes, unul din comandanţii flotei (cartea a IX-a, cap. CVII). În cartea a IX-a, cap. CX—CXI, Herodot povesteşte neînţelegerile între Masistes şi Xerxes, iar în cap. CXIII — moartea sa.

213 Gergis, alături de Tritantaichmes, este comandantul celei de a doua coloane de infanterie persană care se revarsă peste Grecia. Vezi mai departe cap. CXXI al acestei cărţi.

214 Megabyzos, fiul lui Zopyros, este pomenit în cartea a III-a, cap. CLX. Vezi nota 356 la cartea a III-a. Alături de Smerdomenes, a comandat a treia coloană de infanterie persană îndreptată de Xerxes spre Grecia (cap. CXXI al acestei cărţi).

215 Acest Hydarnes era fiul lui Hydarnes, participant la complotul împotriva falsului Smerdis. Vezi cartea a III-a, cap. LXX. A jucat un rol însemnat în bătălia de la Thermopylai (vezi cap. CCXI, CCXV şi CCXVIII din această carte). L-a însoţit pe Xerxes în retragerea acestuia după bătălia navală de la Salamina, (vezi cartea a VIII-a, cap. CXIII şi CXVIII).

216 Vezi cartea a IX-a, cap. LXXX şi nota 173.

217 Vezi nota 104 la această carte.

218 Sagarţii se aflau în cel de al paisprezecelea district al regatului persan. Vezi cartea a III-a, cap. XCIII şi nota 238.

219 Funia împletită sub formă de laţ era o armă obişnuită la populaţiile de stepă. Despre laţ, la sarmaţi, pomeneşte şi P a u s a n i a s, cartea I, cap. XXI.

220 În greceşte, ἅρματα. Carul de luptă, folosit de eroii homerici, era o formă depăşită de armament pentru grecii din secolul al V-lea. Tracii, celţii, triburile africane mai foloseau încă acest mijloc de atac în plin secol V. Vezi cartea a IV-a, cap. CXCIII, şi cartea a V-a, cap. CXIII.

221 În greceşte, καὶ Κάσπιοι ὁμοίως. Deoarece caspii sînt pomeniţi cîteva rînduri mai jos, alături de paricani, şi cum în cap. LXIV al acestei cărţi infanteria bactriană este enumerată împreună cu cea sakă, se presupune că aici este o greşeală de copist: ΚΑΣΠΙΟΙ pentru ΚΑΙ-ΣΑΚΑΙ (W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 159). De altfel, cavaleria sakilor, care se distinge în bătălia de la Plateea (cartea

a IX-a, cap. LXXI), nici nu este trecută în această listă, cu toate că era un corp fruntaş.

222 Despre aceeaşi problemă, vezi cartea a III-a, cap. CII, şi cartea I, cap. LXXX, cu privire la rolul cămilei ca animal de povară şi în atacurile date de perşi.

223 Această cifră, în raport cu 1 700 000, cifra dată pentru infanterie, nu a stîrnit proteste din partea comentatorilor lui Herodot. S-a remarcat că, deşi pentru sagarţi, în cap. LXXXV, Herodot dădea cifra de 8 000 de oameni, pentru celelalte corpuri de cavalerie, care toate împreună ajungeau la 80 000 de oameni, nu a mai dat amănunte numerice (vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 312).

224 Datis, cel care, împreună cu Artaphrenes, a condus expediţia de la Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. XCIV şi urm.).

225 Vezi cartea a III-a, cap. V, şi nota 17 la cartea a III-a.

226 Vezi cartea a II-a, cap. CLXXXII şi nota 631 şi cartea a III-a, cap. XLVII.

227 Vezi nota 3 la cartea I.

228 Vezi cartea a III-a, cap. XCI, şi cartea a IV-a, cap. XXXIX. În cartea I, cap. CV, Herodot întrebuinţează denumirea de Palestina Siriană.

229 Despre abilitatea egiptenilor în luptele navale, vezi cartea a VIII-a, cap. XVII. Ca trupe de uscat egiptenii sînt menţionaţi numai în cartea a IX-a, cap. XXXII.

230 *Machaira* era o sabie cu lama lată şi curbă, cu un singur tăiş, ascuţită spre vîrf.

231 Populaţia Ciprului, la începutul secolului al V-lea, era alcătuită, în majoritatea ei, din greci şi fenicieni. Vezi sfîrşitul acestui capitol.

232 În Cipru mitrele erau purtate numai de reprezentanţii aristocraţiei, după moda din Babilon. Vezi cartea I, cap. CXCV, şi mai sus, nota 161 la această carte.

233 *Kitaris* (κίταρις), o căciulă făcută din pîslă moale. Cuvîntul este o conjectură; textul avea iniţial cuvîntul κιθῶνας — „hitoane", nepotrivit în acest loc. Vezi P o l l u x, *Onomasticon*, X, 163.

234 Salamina este insula din faţa Atticei unde s-a dat bătălia hotărîtoare dintre perşi şi greci în toamna anului 480. Arcadia este o regiune muntoasă din centrul Peloponesului. În perioada myceniană şi mai ales după invazia dorică (secolele XII—XI î.e.n.), un puternic curent de migraţie s-a îndreptat din aceste regiuni spre Asia Mică şi insulele din jurul coastelor asiatice. În Cipru a luat fiinţă o nouă Salamină, Salamina Ciprului (vezi cartea a V-a, cap. CIV), iar unul din dialectele greceşti vorbite aici era într-atît de apropiat de cel din Arcadia, încît poartă chiar numele de dialectul arcado-cipriot (vezi cartea a V-a, cap. CXIII).

235 Kythnos (azi Thermia) este o mică insulă din arhipelagul Cycladelor, la sud de Keos. Numele acestei insule este pomenit de Herodot şi în cartea a VIII-a, cap. XLVI şi LXVII. Aici a fost un loc de staţionare a corăbiilor trimise de insula Paros în ajutorul flotei lui Xerxes.

236 Prin Etiopia Herodot înţelege aici, probabil, regiunea Belucistanului, denumită Etiopia asiatică. La sfîrşitul secolului al VIII-lea î.e.n., Ciprul se afla sub dominaţia lui Sargon al II-lea; apoi, în secolul al VII-lea î.e.n., sub dominaţia lui Asarhaddon şi Aşşurbanipal (vezi

cartea a V-a, cap. CIV). Mai tîrziu, la începutul secolului al VI-lea î.e.n., Ciprul a fost cucerit de egipteni. Vezi cartea a II-a, cap. CLXXXII și nota 635.

237 Cilicienii formau singuri al patrulea district financiar din regatul persan. Vezi cartea a III-a, cap. XC și nota 224. Cilicienii nu fuseseră încă integrați în regatul lydian, cucerit de Cyrus. Vezi cartea I, cap. XXVIII.

238 Hypaceeni (Ὑπαχαιοί) este, după cît se pare, numele dat locuitorilor Ciliciei de primii greci sosiți în această regiune. Cuvîntul poate să fi fost compus din prepoziția ὑπό și Ἀχαιοί, dar poate să reprezinte și o adaptare a unui nume local la limba greacă.

239 Κίλιξ era fiul lui Agenor, rege al Tyrului, frate cu Cadmos și Europa. Legendele legate de fiii și de fiicele lui Agenor s-au alcătuit pe baza celor știute în antichitate despre fenicieni și colonizarea feniciană. Vezi cartea I, cap. II și CLXXIII; cartea a IV-a, cap. CXLVII.

240 Pamphylienii erau integrați în primul district al regatului persan, numit Ionia (în persană Yauna), care cuprindea toată coasta de vest și de sud-vest a Asiei Mici. Vezi cartea a III-a, cap. XC. Spre deosebire de cilicieni, pamphylienii au fost supuși de Croesus (cartea I, cap. XXVIII).

241 Amphilochos era fiul prorocului argian Amphiaraos. El este întemeietorul orașului Posideion, la hotarul dintre Siria și Cilicia (vezi cartea a III-a, cap. XCI și nota 226). În acțiunea de colonizare a Pamphyliei, Amphilochos a fost însoțit de prorocul Calchas. Afirmația lui Herodot din acest capitol este un ecou al legendelor despre „întoarcerile" (Νόστοι) eroilor greci de la Troia, cîntate în nenumărate poeme epice. La baza legendei lui Amphilochos se află adevărul istoric despre infiltrările argienilor pe coasta sudică a Asiei Mici încă din secolele XIV-XIII î.e.n. Pamphylia, alături de Cipru, a fost una din primele regiuni asiatice în care s-au fixat aheii.

242 Lycienii, alături de pamphylieni, erau integrați în primul district al regatului persan (vezi cartea a III-a, cap. XC). În acest capitol Herodot reia unele amănunte despre istoria lycienilor din cartea I, cap. CLXXIII. Vezi notele la acest capitol. Lycienii nu au făcut parte din regatul lui Croesus (cartea I, cap. XXVIII) și-au opus o înverșunată rezistență cuceririi persane (cartea I, cap. CLXXVI).

243 Săbii încovoiate, δρέπανα. Cuvîntul revine și la capitolul următor. Vezi cartea a V-a, cap. CXII.

244 Despre dorienii din Asia, fixați în extremitatea sud-vestică a Asiei Mici, vezi cartea I, cap. CXLIV, CXLVI și notele la aceste capitole. Dorienii s-au stabilit în Asia Mică după eolieni și ionieni. Împreună cu eolienii și ionienii, au fost pe rînd supuși de lydieni (cartea I, cap. VI și XXVIII), apoi de perși (cartea a VII-a, cap. IX), menționați în discursul lui Mardonios. Cu toate acestea, dorienii nu sînt trecuți în lista neamurilor din cartea a III-a.

245 Amănunte despre istoria carienilor sînt date în cartea I, cap. CLXXI. Vezi notele la acest capitol. Ei au fost cuceriți de Croesus (cartea I, cap. XXVIII) și, spre deosebire de lycieni, s-au predat lui Cyrus fără lupte, cu excepția celor din Pedasa (cartea I, cap. CLXXIV—CLXXV). Carienii s-au asociat ionienilor în revolta împotriva perșilor (cartea a V-a, cap. CIII), însă, după căderea Miletului, au ajuns iarăși sub dominația persană (cartea a VI-a, cap. XXV).

246 Aluzie la cartea I, cap. CLXXI.

247 Vezi cartea I, cap. CXLV și nota 335.

248 Despre Danaos, originar din Hemmis, în Egipt, Herodot pomenește în cartea a II-a, cap. XCI. Danaos se refugiase la Argos, în Pelopones, urmărit de ura fratelui său Aigyptos. Aici deposedase de domnie pe regele Argosului, Gelanor (vezi nota 318 la cartea a II-a).

249 Xuthos era fiul lui Hellen, eroul eponim al elenilor. Alungat din Thessalia, locul de baștină al familiei sale, Xuthos s-a refugiat la Atena. Aici s-a căsătorit cu Creusa, fiica regelui Erechteus. Cu Creusa a avut doi fii, pe Ion și Achaios. Ion este eroul eponim al ionienilor, iar frații lui Xuthos, care l-au alungat pe acesta din Thessalia, respectiv Eolos și Doros, eroii eponimi ai eolienilor și dorienilor. Xuthos, după moartea lui Erechteus, s-a refugiat la Aigyalos (străvechiul nume al ținutului în care se află Argos și Sicyone, adică al acelor ținuturi denumite mai tîrziu Achaia și Argolida). Ion s-a căsătorit cu fiica regelui din aceste ținuturi. Locuitorii și-au luat apoi numele de ionieni.

250 Vezi nota precedentă. Pelasgii aigyaleni, după numele lui Aigyaleus, fiul lui Adrastos, rege în Argos.

251 E vorba de locuitorii Cycladelor, de curînd supuși de perși. Diodor din Sicilia, cartea a XI-a, cap. III, 8, corectează cifra de șaptesprezece corăbii în cea de cincizeci.

252 Vezi cartea I, cap. CXLVI și notele la acest capitol.

253 *Ibidem*, cap. CXLIX, CLI și notele la aceste capitole. Triburile eoliene au fost printre primele triburi grecești care au migrat spre Asia Mică.

254 Prin pelasgi Herodot, ca și alți istorici, printre care și Thucydides, înțelegea populația preelenică răspîndită în Balcani, Pelopones și insulele din Marea Egee (vezi cap. LVI, LVII din cartea I și notele la aceste capitole). Deoarece unul din cele mai puternice centre pelasgice era tocmai Thessalia, unde s-au așezat eolienii, n-a fost greu ca eolienilor să li se atribuie o origine pelasgică. Aceasta este de altfel și explicația pe care o dă Strabo, cartea a V-a, 220.

255 Prin „cei din Hellespont, porniți din regiunile Pontului", Herodot înțelegea coloniile elene din Hellespont, Propontida și Bosfor. Aceste colonii fuseseră, în majoritatea lor, întemeiate de ionienii și eolienii din Asia Mică; Abydos, Lampsacos și Cyzic erau, de pildă, ioniene; Sestos era o colonie eolică.

256 La cap. CLXXXIV al acestei cărți Herodot dă lămuriri suplimentare. Numărul epibaților (adică al soldaților echipați pentru luptă) perși, mezi, saki era de 30 de oameni la fiecare corabie. Echipajele penteconterelor se ridicau pînă la 200 de oameni.

257 În original ἐς ἱστορίης λόγος. Pentru sensul cuvîntului ἱστορίη, vezi Studiul introductiv, p. LXXII.

258 Ariabignes, fiu al lui Darius și al unei fiice a lui Gobryas (vezi mai sus nota 10, despre Mardonios), a fost ucis în bătălia de la Salamina. Vezi cartea a VIII-a, cap. LXXXIX.

259 Prexaspes era fiul lui Aspathines, unul din cei șapte conjurați care au luptat împotriva falsului Smerdis. Vezi cartea a III-a, cap. LXX și LXXVIII.

260 Megabazos era fiul lui Megabates, văr primar cu Darius. Vezi cartea a V-a, cap. XXXII—XXXIII.
261 Vezi nota 49 la această carte.
262 În acest capitol Herodot precizează că escadra lui Xerxes era împărțită în subunități grupate după principiul etnic. Aflăm însă numai componența etnică a două dintre subunități: ionienii, carienii (probabil și cele 30 de corăbii doriene) erau sub comanda lui Ariabignes; Achaimenes, care se ocupa de Egipt, se afla în fruntea egiptenilor. După informațiile din cap. LXXXIX, XCIII, XCIV din această carte, o asemenea subunitate navală se ridica la 200 de corăbii.
263 Același număr pentru totalul flotei persane, 3 000 de corăbii, din care numai 1 207 erau corăbii de război, este repetat de Herodot și în cap. CLXXXIV al acestei cărți, unde se face o recapitulare a cifrelor date în *Istorii* despre flota persană. Vezi și Notița istorică la această carte, p. 174.
264 În acest capitol Herodot dă o listă a unor șefi de triburi din Asia Mică, supuși regelui Persiei. În lumina afirmației din cartea a III-a, cap. XV, „perșii au obiceiul să cinstească osul domnesc; merg chiar pînă acolo că încredințează fiilor domnia, chiar dacă părinții s-au răsculat împotriva lor"; înțelegem că toți acești „regi" — unii semiți, alții conducători ai cilicienilor, lycienilor, carienilor etc. — aparțineau unei categorii de conducători locali, susținută de perși. Vezi și cartea a VIII-a, cap. XI și LXVII. Gorgos, de pildă, „rege" în Salamina Ciprului, a rămas credincios perșilor cînd Ciprul s-a revoltat împotriva dominației persane. Cilicianul Syennesis, după o informație din E s h i l, *Perșii*, vs. 326—328, a căzut la Salamina etc.
265 Același Histiaios, menționat în cartea a V-a, cap. XXXVII. Vezi nota 95 la cartea a V-a.
266 Cu privire la sfîrșitul lui Damasithymos, „rege" în Calynda, vezi cartea a VIII-a, cap. LXXXVII.
267 Artemisia, fiica lui Lygdamis, se afla pe vremea expediției lui Xerxes (479 î.e.n.) în fruntea casei domnitoare din Halicarnas. Vezi Studiul introductiv, p. LVIII. În admirația pe care Herodot nu o precupețește față de Artemisia, intră în joc mîndria unui compatriot față de o femeie energică și inteligentă.
268 Cos, Nisyros și Calymna (sau Calyndion?) erau insule în fața coastei asiatice, unde se află Halicarnasul. Cos este cea mai mare dintre ele. Calymna se află la nord de Cos, iar Nisyros la sud. Această insulă este pomenită și în cartea a VIII-a, cap. LXXXVII.
269 Halicarnasul este trecut, alături de Rhodos și Cnidos, tot ca un oraș doric și în cartea a II-a, cap. CLXXVIII. Vezi cartea I, cap. CXLIX. Întemeiat pe teritoriul Cariei, Halicarnasul a fost inițial o colonie a orașului Troizena (P a u s a n i a s, cartea a II-a, cap. XXXII).
270 Epidauros era și metropola Eginei. Vezi cartea a V-a, cap. LXXXIII. Oraș-stat din Pelopones, Epidauros a fost metropola multor colonii dorice.
271 Vezi Notița istorică, p. 171.
272 Corăbiile sidoniene erau cele mai bine echipate din toată flota, destul de eterogenă, a lui Xerxes. Vezi cap. XCVI și XCIX din această carte.
273 Inspecția trupelor terestre și navale făcută de Xerxes contribuia la o mai bună cunoaștere din partea regelui a efectivelor pe care le avea la dispoziție, la strîngerea de informații asupra șefilor indigeni și, desigur, avea și rostul de a îmbărbăta pe luptători.

274 Vezi cartea I, cap. XXX: „Solon însă fără nici un fel de lingușire și spunînd adevărul în față vorbi așa".
275 Cu privire la numărul armatei terestre și navale persane, vezi Notița istorică, p. 174. Cinci milioane de perși, în lumina mărturiei lui Herodot făcută la cap. CLXXXV, este o cifră dublă față de totalul cifrelor date de Herodot însuși. Probabil că aici avem de-a face cu o simplă exagerare retorică. Cu privire la numărul cetățenilor spartani, vezi cap. CCXXXIV din această carte.
276 Aluzie la evenimentele povestite în cartea a VI-a, cap. LXV—LXX.
277 Vezi mai sus cap. LIX la această carte.
278 În repetate rînduri Herodot face aluzii la evenimente și personaje contemporane. Artaxerxes, urmașul lui Xerxes, suit pe tronul Persiei în 465 î.e.n., este pomenit și în cartea a VI-a, cap. XCVIII, precum și în cap. CLI și CLII din această carte.
279 Unele din evenimentele istorice la care face aici aluzie Herodot sînt cunoscute. Din Sestos, perșii au fost alungați în primăvara anului 478 î.e.n. (vezi cartea a IX-a, cap. CXVIII); din Byzantion, în toamna anului 478 î.e.n. (T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XCIV și CXXVIII), iar din Eion, în iarna anului 476—475 î.e.n. (vezi în continuare cap. CVII la această carte).
280 Vezi nota precedentă. Vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XCVIII. Despre Cimon, vezi P l u t a r h, *Vieți paralele*, Kimon, cap. VII.
281 Minele de aur și argint din această regiune erau renumite în antichitate. Vezi mai departe cap. CXII din această carte.
282 Vezi cartea a IV-a, cap. CXLIII și CXLIV și notele 513 și 517. Aici se face o aluzie la evenimentele povestite în cartea a VI-a, cap. XLV și XCIV.
283 Samothrake este o insulă foarte aproape de coasta Traciei. Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Locuitorii din Samothrake posedau pe coastă întărituri destinate apărării insulei. Vezi cap. LIX: „Sale, localitate ctitorită de cei din Samothrake".
284 Thasos, ca și Samothrake, avea puncte întărite pe coasta tracică. În capitolul următor, Herodot menționează și localitatea Pistyros aparținînd așezărilor thasiene de pe continent.
285 Denumire legată de numele unor triburi trace. În P l i n i u s, *Historia naturalis*, cartea a IV-a, cap. XLI, apare numele de *Priantae* pentru un trib din acest ținut.
286 Vezi mai sus nota 139.
287 Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Maroneia, colonie a Chiosului, este menționată și în *Odiseea*, IX, vs. 197.
288 Lacul Ismaris, după numele localității Ismaros, menționată în ținutul ciconilor în *Odiseea*, cap. IX, vs. 39—40. Astăzi nu mai e nici o urmă a unui asemenea lac. E probabil că lacul, nefiind adînc, s-a transformat în mlaștini care, cu timpul, au secat.
289 Bistonis, după numele unui trib localnic, Bistones, este o lagună (astăzi Buru-Ghiol). Numele bistonilor a fost uneori extins asupra tuturor populațiilor trace.
290 Abdera este o colonie a orașului ionian Teos. Despre întemeierea Abderei, vezi cartea I, cap. CLXVIII.

291 Nestos, astăzi Mesta.
292 Vezi mai sus nota 284.
293 Enumerarea porneşte, urmînd drumul lui Xerxes, de la est spre vest.
294 Dintre aceste triburi trace care locuiau între Hebru (Mariţa) şi Strymon (Struma) cel mai însemnat este acela al edonilor, pomeniţi şi în cartea a V-a, cap. XI, şi în cartea a IX-a, cap. LXXV. Despre edoni, Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX, ne informează că au fost alungaţi de macedoneni din regiunea dintre Strymon şi Axios (Vardar). Vezi şi B. Lenk, articolul *Thrake* din RE, Pauly-Wissowa, 1936, col. 420.
295 Libertatea de care se bucurau satrii se datora în mare măsură poziţiei lor geografice. Ei ocupau un ţinut muntos între Nestos şi Strymon. Cu toate acestea e greu să ne închipuim că ei au rămas în afara dominaţiei regatului odrys. Vezi Thucydides, cartea a II-a, cap. XCV—XCVII.
296 Vezi cartea a V-a, cap. VII şi nota 17.
297 Bessii sînt cunoscuţi din mărturiile antice ale lui Strabo, cartea a VI-a (296); Titus Livius, cartea a XXXIX-a, cap. LIII; Plinius, *Historia naturalis*, cartea a IV-a, cap. XL. În anul 29 î.e.n. oracolul lui Dionysos, menţionat în două rînduri în *Istoriile* lui Herodot, a fost încredinţat de Crassus odrysilor (Cassius Dio, cartea a XI-a, cap. XXV). Numeroşi bessi au fost colonizaţi de romani în Scythia minor. După Herodot, bessii sînt o fracţiune a triburilor satre. Strabo, cartea a VI-a (296), ne face cunoscut că „profeţii" triburilor trace, oameni „atotştiutori", care interpretau visele, oracolele şi orice alte semne, locuiau în cămări subpămîntene, ca de altfel şi Zamolxis al geţilor (vezi cartea a IV-a, cap. XCV şi XCVI). Ei aveau, întocmai ca preoţii de la Delfi, o mare influenţă politică asupra maselor.
298 Pierii, după cîte aflăm din Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX, întocmai ca şi edonii (vezi mai sus nota 294), au fost, încă din secolul al V-lea î.e.n., alungaţi spre sud de macedoneni. Din regiunea bogată în mine aurifere a muntelui Pangeu ei s-au strămutat pe versantul nordic al muntelui Olymp. Pierii aduceau cu ei cultul unor străvechi divinităţi: al muzicii şi al poeziei. Pieria, regiunea din sudul Macedoniei unde s-au stabilit, era considerată patria muzelor. De aici s-au răspîndit spre sud multe legende în legătură cu Orfeu.
299 Phagres este o localitate la răsărit de gura fluviului Strymon.
300 Masivul Pangeului, la răsărit de gura fluviului Strymon, se întinde pînă aproape de Marea Egee.
301 Odomanţii erau o populaţie tracă aşezată la stînga Strymonului, în nordul muntelui Pangeu. Ei sînt pomeniţi şi în cartea a V-a, cap. XVI, probabil însă într-o interpolare care nu-i aparţinea lui Herodot.
302 Peonii, doberii, paioplii, toate aceste triburi aparţin grupului illyro-trac al peonilor, despre care ne vorbeşte Thucydides în cartea a II-a, cap. XCVIII. La sfîrşitul secolului al V-lea, triburile dintre Axios şi Strymon au făcut parte din marea uniune de triburi a regatului odrys care, sub conducerea lui Sitalkes, a atins gurile Dunării (vezi *Istoria Romîniei*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 218). Dacă Xerxes „lasă în dreapta muntele Pangeu", cum se afirmă în acest capitol, nu-i cu putinţă să fi trecut şi prin ţinutul acestor populaţii din regiunile nordice ale Pangeului. Herodot face aici o greşeală din neatenţie. Pangeul era lăsat de Xerxes „în stînga" (vezi şi nota 317 la această carte), dacă admitem că acea coloană în fruntea căreia mergea Xerxes trecea prin nordul Pangeului. În aceste capitole, deşi Herodot urmăreşte drumul coloanei în fruntea căreia se afla Xerxes, el confundă adesea drumul celor trei coloane care au pornit de la Doriscos spre Acanthos.

303 La cap. XXV al acestei cărţi Herodot a menţionat că Xerxes îşi asigurase la Eion un depozit de grîne (vezi şi nota 75 la această carte).
304 Angites era un afluent al Strymonului care vine dinspre nord-est. Astăzi Angites se varsă în lacul Kerkinites, provenit, probabil, din mlaştinile Strymonului.
305 Eshil, în *Rugătoarele*, vs. 254, şi în *Perşii*, vs. 497, numeşte Strymonul „fluviul sfînt". Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 118, nota 3, remarcă, totuşi, în mod judicios că, în cartea I, cap. CXXXVIII, Herodot afirmase că perşii se feresc să pîngărească apele curgătoare.
306 Localitatea Enea Hodoi (Nouă Drumuri) a devenit mai tîrziu Amphipolis (azi Neohori), oraş ridicat de atenieni în 437 î.e.n. la nord de Eion. Vezi şi cap. XXIV al acestei cărţi, referitor la podurile întinse de perşi peste Strymon.
307 Afirmaţia lui Herodot din acest capitol, cu privire la sacrificiile umane făcute de perşi, este probabil exactă; vezi cartea I, cap. LXXXVI, cu privire la sacrificiul copiilor lydieni impus de Cyrus. Ctesias, *Persica excerpta*, 41, aminteşte de sacrificiile umane făcute de Amestris. Este posibil ca pasajul în care se găsesc cuvintele „aflu că şi Amestris etc." să fie o interpolare tîrzie, redactată după mărturia lui Ctesias. Sacrificii de cai şi jertfe omeneşti sînt pomenite de Herodot la triburile scite (cartea a IV-a, cap. LXI, LXII) şi la triburile geto-dace (cartea a IV-a, cap. XCIV); zeul de sub pămînt este Ahriman, identificat cu Pluto; Ahriman locuia sub pămînt şi era considerat o divinitate a morţii. Un mormînt geto-scitic cu hecatombe de oameni şi cai sacrificaţi s-a descoperit de curînd într-un tumul (secolul al VI-lea î.e.n.) din necropola Histriei (P. Alexandrescu şi V. Eftimie, în „Dacia", N.S., III, 1959, pp. 143—164.
308 Argilon, colonie a insulei Andros, ca şi Acanthos, după informaţiile lui Thucydides, cartea a IV-a, cap. LXXXIV şi LXXXVIII.
309 Şi bisalţii, traci din această regiune, au căzut la sfîrşitul secolului al V-lea sub dominaţia macedoneană (Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX). Îi regăsim pomeniţi de Herodot în cartea a VIII-a, cap. CXVI, unde conducătorul lor este lăudat pentru atitudinea pe care a luat-o faţă de invazia persană.
310 Syleus era numele unui fiu al lui Poseidon. Prin această vale apele lacului Bolbe au ieşire spre mare (Thucydides, cartea a IV-a, cap. CIII).
311 Acanthos, astăzi Hierissos, colonie a insulei Andros pe coasta de est a peninsulei Chalcidice. Referitor la Acanthos, vezi cartea a VI-a, cap. XLIV.
312 Vezi cartea a III-a, cap. LXXXIV şi nota 202.
313 H. Diels, în articolul său *Herodot und Hekataios*, publicat în „Hermes" XXII, 1887, p. 425, crede că detaliile date de Herodot asupra lui Artachaies sînt un ecou al unui fragment dintr-un poem al lui Alceu.

Asemănarea între afirmaţiile lui Herodot şi versurile lui Alceu nu este un argument hotărîtor pentru această apropiere.

314 Thasos era o insulă bogată. Vezi cartea a VI-a, cap. XLVI. A t h e n a i o s, *Deipnosophistae*, cartea a IV-a (146), citează pe Ctesias şi pe Deinon, care atestă exactitatea informaţiei lui Herodot cu privire la sumele cheltuite de oraşele greceşti pentru primirea oştilor lui Xerxes.

315 În acest capitol, redactat după tradiţia populară despre trecerea perşilor prin sudul Europei, trebuie relevat umorul amar al lui Herodot cu privire la raporturile dintre invadatori şi populaţia invadată. Pe un ton uşor ironic, Herodot ne înfăţişează comportarea perşilor în trecere prin localităţile care le dăduseră „pămînt şi apă". De altfel, în toată cartea a VII-a, istoricul grec a subliniat atitudinea plină de dispreţ a lui Xerxes şi a perşilor ce-l însoţeau faţă de neamurile străine. Un atare dispreţ aparţine „greşelilor" pe care Xerxes le comite în neţărmuritul său orgoliu şi care slujesc lui Herodot ca o explicaţie pentru înfrîngerea finală a lui Xerxes. Vezi Studiul introductiv, p. XCIII şi nota 3.

316 Astăzi, în locul vechii aşezări Therme sau în imediata ei apropiere, se înalţă Salonicul (Thessalonicul), ctitorit de Cassandros la sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n.

317 Informaţiile date de Herodot în cap. CXXI din cartea a VII-a cu privire la trifurcarea armatei lui Xerxes au fost supuse la mari discuţii. Herodot dă foarte puţine detalii despre căile urmate de cele trei coloane, afară de calea străbătută de Xerxes însuşi, pe care o descrie începînd din cap. CVIII. Drumul urmat de Xerxes şerpuia prin nordul masivului Pangeu, la o distanţă destul de mare de coasta pe lîngă care, aşa cum se spune în acest capitol, mergea coloana comandată de Mardonios şi Masistes. Întrebarea este: pe unde se scurgea a treia coloană („prin inima uscatului"), comandată de Tritantaichmes şi Gergis? Această problemă a fost diferit rezolvată, fără soluţii satisfăcătoare. Vezi W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 171. Herodot, în orice caz, a primit şi unele informaţii sigure despre căile de acces ale perşilor spre Grecia. Din aceste informaţii s-a străduit să le fixeze pe acelea referitoare la drumul lui Xerxes însuşi. El însă a confundat de multe ori itinerarele urmate de cele trei coloane. Vezi mai departe cap. CXXIV.

318 Assa, Piloris, Singos, Sarte, toate aceste localităţi se află în Chalcidica, în peninsula Sithonia, pe ţărmul de vest al golfului Singitic, pomenit şi de T h u c y d i d e s în cartea a V-a, cap. XCIII. Numele golfului vine de la localitatea Singes.

319 Adică spre Therme (Salonic), unde era locul de întîlnire cu coloanele de mărşăluitori.

320 Torone se află pe coasta de sud-vest a peninsulei mijlocii din Chalcidica, care se termina prin capul Ampelos. Numele peninsulei este Sithonia. Flota, ca să ajungă la Torone, din golful Singitic, a ocolit capul Ampelos.

321 Olynthos (azi Scilari) este cea mai importantă dintre localităţile aşezate în golful Toronaic. Olynthos, care se află în fundul acestui golf, a fost ocupat în 479 de bottiaii şi apoi de Artabazos (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXVII).

322 Canastraion (azi Cassandra), capul prin care se termina peninsula Pallene, limba occidentală a peninsulei Chalcidice, astăzi capul Paliuri.

323 Dintre aceste localităţi, Potidaia, Aphytis, Neapolis, Aige, Therambo se aflau pe coasta de răsărit a Pallenei, spre golful Toronaic; Potidaia avea însă un port şi spre vest, la golful Thermaic (T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LVI). Celelalte localităţi menţionate, ca: Skione, Mende şi Sane, se aflau pe coasta de apus a peninsulei. Relativ la numele Sane, vezi cap. XXII şi nota 68 la prezenta carte. Trebuie să ne închipuim că recrutările de oameni erau făcute de corăbii special trimise, de vreme ce Herodot precizează că flota „tăiase" drumul spre Canastraion.

324 Numele Phlegra conţine rădăcina φλεγ-, „a arde". Probabil, acest nume evoca natura vulcanică a solului.

325 Lipaxos, Combreia, Lisai, Gigonos, Campsa, Smila, Aineia, toate aceste localităţi erau presărate pe coasta Chalcidicei şi a peninsulei Pallene, mărginind golful Thermaic.

326 La T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. LXXIX, numele Crossaia este redat prin Crussis.

327 Mygdonia era fîşia de ţărm care se întindea la răsărit de gura fluviului Axios (Vardarul) şi la nord de peninsula Chalcidică. Vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LVIII, şi cartea a II-a, cap. XCIX.

328 Bottiaiia este cîmpia dintre gurile fluviilor Axios (Vardar) şi Haliacmon (Vistriţa), în fundul golfului Thermaic. Numele acestei regiuni aminteşte de populaţia bottiaiienilor, izgonită de aici de macedoneni. Vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XCIX.

329 Pella (azi Haghii Apostoli), oraş în Bottiaiia — reşedinţa regilor macedoneni —, ajuns la o mare înflorire în secolul al III-lea î.e.n. (*Istoria universală*, vol. II, ed. cit., p. 241).

330 Existau mai multe triburi de paioni înşirate de-a lungul cursului Strymonului. Herodot pomeneşte aici pe paionii din bazinul inferior al Strymonului (vezi cartea a V-a, cap. XIII, XV, XVII şi XXIII; cartea a VII-a, cap. CLXXXV; cartea a VIII-a, cap. CXV, cu privire la carul lui Ahuramazda, lăsat de Xerxes în ţinutul paionilor).

331 Despre Crestonia, vezi cartea I, cap. LVII şi nota 136. Crestonia se afla la nord de Chalcidica şi la est de Axios şi Mygdonia. După toată probabilitatea, Xerxes coborîse la Acanthos să viziteze canalul, împreună cu o parte din ostaşii coloanei pe care o însoţea. Grosul coloanei urma calea cea mai lesnicioasă, adică traseul viitoarei Via Egnatia, drum direct de la Eion (lîngă Amphipolis) la Therme. Ca să „taie spre Therme", Xerxes trebuia să străbată nordul peninsulei Chalcidice de la sud-est spre nord-vest. Herodot iarăşi încurcă drumurile urmate de coloanele armatei persane. Prin ţinuturile Paioniei şi ale Crestoniei nu putea să treacă decît coloana care a urmat calea cea mai dinspre nord, al cărei traseu rămîne cu totul obscur pentru noi.

332 Este vorba de bouri, animale dispărute de mult în această regiune, pomeniţi şi de Caesar în *De bello Gallico*, cartea a VI-a, cap. XXVIII. D i o C h r y s o s t o m o s, *Orationes*, XXI (269), mărturiseşte că pe vremea sa (sfîrşitul secolului I e.n.) leii dispăruseră din Europa. Despre prezenţa lor în această regiune, înaintea erei noastre, există

însă numeroase mărturii, printre altele cea a lui Aristotel, *Historia animalium*, cartea a VI-a, cap. XXXI şi cea a lui Plinius, *Historia naturalis*, cartea a VIII-a, cap. XLV.

333 Abdera (azi Balastra) se afla la răsărit de gura fluviului Nestos (Mesta).

334 Acarnania, regiune de coastă din vestul Greciei centrale, despărţită de Etolia prin fluviul Acheloos.

335 Lydias (Ludias, astăzi Karasmac) şi Haliacmonul (astăzi Vistriţa) aveau guri diferite, spre apus de vărsarea fluviului Axios. Informaţia este luată din Skylax, *Periplus*, 67.

336 Macedonida, cu principala aşezare Aigai (Edessa), era leagănul dinastiei macedonene a Temenizilor, care a lărgit hotarele Macedoniei spre est (vezi cartea a VIII-a, cap. CXXXVIII—CXXXIX, şi Thucydides, cartea a II-a, cap. XCIX).

337 Heidoros, numit şi Echedorus, azi rîul Galliko, care se varsă în golful Thermaic, lîngă gura fluviului Axios.

338 Munţi ale căror înălţimi trec de 3 000 de metri. Olympul şi Ossa se înalţă în Thessalia, pe coasta de vest a golfului Thermaic.

339 Trecătoarea Tempe (azi Licostoma), situată între Olymp (la nord) şi Ossa (la sud).

340 În greceşte, ἡ ἄνω ὁδός. Acest drum străbătea, probabil, bazinul fluviului Haliacmon şi apoi făcea o cotitură spre sud-est, prin trecătoarea munţilor Cambunieni, denumită Volustana (sau Servia), răspunzînd în valea rîului Titaressos, care se varsă în Peneu, nu departe de Gonnos. Aceeaşi linie a urmat în secolul al III-lea î.e.n. Perseu în drum spre Grecia. Vezi Titus Livius, cartea a XLII-a, cap. LIII—LIV. Informaţia după W. W. How şi J. Wells, *op. cit.*, p. 175; A. Hauvette, *op. cit.*, p. 342 şi urm., este însă de părere că Xerxes n-a făcut acest mare ocol spre vest, ci a tăiat ţinutul printr-o cale îngustă, pomenită şi de Titus Livius în cartea a XXXIII-a, cap. X; cartea a XXXIV-a, cap. X; cartea a XLII-a, cap. LIV şi LXVII; cartea a XLIV-a, cap. III; această cale porneşte de la Heracleion, localitate de coastă, străbate munţii din sud-estul vîrfului Olymp şi pe lîngă lacul Ascuris răspunde direct la Gonnos. După Hauvette, alegerea acestui drum, aproape impracticabil, a necesitat mari lucrări de defrişare a pădurii, la care a fost întrebuinţată o treime a armatei (vezi mai departe cap. CXXXI). Acestei interpretări i s-a adus însă obiecţia că perraibii, menţionaţi insistent de Herodot şi în acest capitol, şi în cap. CXXXII, unde este din nou vorba despre drumul urmat de Xerxes din Macedonia în Thessalia, locuiau la vest de Gonnos, între munţii Pindului şi valea Peneului, adică la vest de acest drum direct. În această problemă, vezi şi Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 125, nota 1.

341 Perraibii sînt o populaţie de munteni din nordul Thessaliei, locuitori ai ţinutului dintre munţii Cambunieni, muntele Olymp şi rîul Europos.

342 Gonnos (azi Hikostomo) este localitatea de acces spre valea Tempei, prin care Peneul curge spre mare.

343 Othrys (azi Mavrika) este un masiv muntos în sudul Thessaliei.

344 Peneul, astăzi Salamvria. Celelalte rîuri citate în continuare (Apidanos, Onochonos, Epineus, Pamisos) sînt afluenţi ai Peneului, din bazinul inferior al fluviului.

345 Boibeis, astăzi lacul Carla, alimentat din apele Peneului.

346 Vezi cartea a III-a, cap. CXVII, în care se află o explicaţie asemănătoare.

347 Vezi Studiul introductiv, p. LXXXIV, cu privire la scepticismul religios al lui Herodot.

348 O asemenea observaţie, făcută de Xerxes, se integrează, după Herodot, în seria „păcatelor" săvîrşite de rege din pricina orgoliului lui fără margini (vezi cap. XXIV al acestei cărţi referitor la motivul trufiei lui Xerxes). Ph. Legrand, *op. cit.*, pp. 125—126, acordă însă o mare importanţă acestei vizite în raport cu planurile de invazie a Thessaliei de către perşi.

349 Vezi nota 13 la această carte.

350 Ţinutul Pieriei se află în Macedonia de sud, la nord-est de Olymp (vezi mai sus nota 298). În Pieria se află Pydna, cucerită de Filip al II-lea în 357 î.e.n. cînd ţinutul a fost alipit la Macedonia.

351 În acest capitol Herodot lasă să se înţeleagă că armata lui Xerxes, împărţită pînă acum în trei coloane, dintre care una defrişa pădurile în Macedonia de sud, urma să se reunească în ţinutul perraibilor, cu scopul de a trece spre Thessalia prin strîmtoarea din partea superioară a fluviului Peneu.

352 În cap. CLXXVI al prezentei cărţi, Herodot face un scurt istoric al triburilor thessaliene. Thessalienii erau eolieni, originari din Epirul meridional. Ei au pus stăpînire pe toată valea Peneului şi pe împrejurimile sudice pînă aproape de strîmtoarea Thermopylelor.

353 Dolopii sînt o populaţie thessalică din regiunea Pindului. Ei sînt pomeniţi în *Iliada*, cîntul IX, vs. 484.

354 Enianii locuiau ţinutul Ainis, la poalele masivului Oeta, pe cursul superior al fluviului Spercheios. Şi ei sînt pomeniţi în *Iliada*, cîntul II, vs. 749.

355 Locrienii sînt locuitorii Locridei, regiunea de coastă din sud-estul Thermopylelor.

356 Magneţii populau regiunea de coastă a Thessaliei care se află la sud de muntele Ossa şi se prelungeşte cu peninsula Magnesia (vezi mai departe cap. CLXXXV). Aceşti magneţi nu trebuie confundaţi cu cei din Magnesia în Asia Mică.

357 Malienii, locuitorii Malidei, erau o populaţie eolică chiar din ţinutul care cuprinde Thermopylele, la poalele masivului Oeta. Vezi descrierea amănunţită a ţinutului în cap. CXCVIII—CC ale acestei cărţi. Despre malieni, vezi cap. CCXV din această carte.

358 Aheii din Phtia, ţinutul de baştină al lui Achile, la poalele muntelui Othrys din Thessalia, sînt astfel numiţi ca să se deosebească de aheii din Pelopones. Eolienii şi aheii vorbesc de altfel dialecte foarte apropiate. Vezi mai departe cap. CLXXII şi CXCVI din această carte.

359 Locuitorii din Thespiai, vecini cu Theba din Beoţia. Ei au jucat un rol frumos în apărarea Thermopylelor (vezi mai departe cap. CCII, CCXXV, CCXXVII din această carte).

360 Plateea (Platoiai), azi Kohla, se află în Beoţia de sud, cu ieşire spre golful de Corint; plateenii i-au ajutat pe atenieni în bătălia de la Marathon (vezi cartea a VI-a, cap. CXI şi CXIII). Şi în anul 480 plateenii au avut o comportare frumoasă.

361 În greceşte, τούτους δεκατεῦσαι τῷ ἐν Δελφοῖσι Θεῷ. Traducerea romînească: „să dea o zeciuială zeului de la Delfi" urmează interpretarea lui H. Stein. Contrar acestei interpretări, W. W. How şi J. Wells,

op. cit., p. 133. După How și Wells, trădătorii urmau să fie pedepsiți cu distrugerea cetăților și confiscarea bunurilor, din care o zecime urma să fie închinată zeului de la Delfi. Această interpretare se bazează pe unele texte din Xenofon și Polybios (de pildă, X e n o f o n, *Hellenika*, cartea I, cap. VII, 10; cartea a VI-a, cap. III, 20, cap. V, 35). Interpretarea How-Wells, deși plauzibilă, este vulnerabilă într-un singur punct. La Herodot verbul δεκατεύω, „a da zeciuiala", este la diateza activă, pe cînd în exemplele citate de How și Wells verbul este la diateza pasivă.

362 Parte din neamurile grecești menționate în acest capitol de Herodot ca „simpatizînd cu mezii" sînt numite și de D i o d o r d i n S i c i l i a, cartea a XI-a, cap. III. Diodor adaugă amănuntul că această hotărîre a fost luată de reprezentanții grecilor uniți în adunare extraordinară la Istmul de Corint. Trebuie menționat că „simpatia față de mezi", τὸ μηδίζειν, era determinată la cele mai multe triburi și cetăți ale Greciei de apropierea armatelor persane. Cel mai bun exemplu în acest sens îl înfățișează atitudinea thessalienilor, care au trecut de partea perșilor abia după ce elenii au evacuat valea Tempei. Vezi mai departe cap. CLXXIII—CLXXIV din această carte. Data cînd s-a ținut adunarea de la Istm în care s-a făcut legămîntul împotriva „simpatizanților față de mezi" nu reiese cu siguranță nici din pasajul lui Herodot, nici din pasajul lui Diodor.

363 Vezi cartea a VI-a, cap. XLVIII.

364 „Vina" uciderii solilor perși a fost atribuită de tradiția tîrzie unor persoane binecunoscute în cercurile ateniene, lui Miltiades, de pildă (P a u s a n i a s, cartea a III-a, cap. XII), sau lui Themistocles însuși (P l u t a r h, *Themistocles*, cap. VI).

365 În dorința de a-și crea legături cu trecutul îndepărtat al Peloponesului, spartanii, dorieni la origine, și-au însușit din tradiția aheiană multe figuri de eroi și „regi", cîntate în poezia epică din veacurile XII—IX î.e.n. Treptat, Heracles și Orestes au devenit eroi dorici, ca și Agamemnon de altfel, a cărui reședință a fost strămutată, în scopuri de propagandă politică, de la Argos la Sparta. Numele lui Talthybios, crainicul lui Agamemnon, este menționat în *Iliada*, cîntul I, vs. 320. Atribuțiile solilor erau socotite sacre, așa că informația lui Herodot despre un cult închinat lui Talthybios la Sparta este verosimilă.

366 Adunarea publică la Sparta purta numele de *apella*.

367 Vezi cartea a VI-a, cap. CXXXIII, episodul cu Miltiades și Lysagoras. Acest Hydarnes se pare că e același comandant căruia i se încredințase cinstea de a conduce „nemuritorii" (cap. LXXXIII din această carte) și care a jucat un rol însemnat în bătălia de la Thermopylai (cap. CCXI, CCXV și CCXVIII din această carte).

368 Acest pasaj este scris în spiritul celei mai bune tradiții ateniene care a urmat războaielor medice. Libertatea cetățenilor din orașele-state ale Greciei este opusă despotismului oriental (vezi Studiul introductiv, p. LXIII).

369 Despre acest obicei la perși, vezi cartea I, cap. CXXXIV.

370 Comentatorii lui Herodot și-au pus întrebarea de ce episodul lui Sperthias și Bulis a fost inserat de Herodot în cartea a VII-a, și nu în cartea a VI-a, atunci cînd la capitolele XLVIII și XCIV istoricul a vorbit despre cererile de pămînt și apă făcute de Darius și despre refuzul unora din cetățile grecești de a satisface aceste cereri (anul 491 î.e.n.). După părerea lui A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 230—231, episodul e firesc inserat în această parte a *Istoriilor*, care se referă la pregătirile de război întreprinse de Xerxes.

371 Halieis (sau Halike) era o mică localitate situată în sudul unei peninsule din Argolida (Pelopones). În anul 468 î.e.n. locuitorii din Tiryns, atacați de Argos, se refugiaseră în acest punct sudic al Argolidei. Ulterior, așa cum relatează Herodot, localitatea a fost cucerită de spartani.

372 Acest capitol a stîrnit vii discuții în problema modului cum și-a redactat Herodot *Istoriile*. Povestea prinderii și uciderii de către atenieni a unor soli spartani trimiși la regele Persiei în anul 430 î.e.n., deci în al doilea an de la izbucnirea războiului peloponesiac, este relatată și de T h u c y d i d e s, *Istoria războiului peloponesiac*, cartea a II-a, cap. LXVII. Ipoteza care a întrunit cele mai multe adeziuni admite remanierea și revizuirea operei istorice a lui Herodot după sosirea acestuia la Atena. Vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 230—231 și Studiul introductiv, p. LXVIII. Cu privire la concepția lui Herodot despre predestinare și puterea divină, vezi Studiul introductiv, p. XCII.

373 Scuzele pe care le aduce Herodot cu prilejul apologiei Atenei dovedesc că istoricul își justifică poziția în împrejurările în care izbucnise războiul peloponesiac. Și acest capitol a fost cu siguranță redactat după anii 431—430 î.e.n., cînd Atena își atrăsese multe dușmănii în întreaga Grecie.

374 Aluzie la evenimentele povestite în cartea a VIII-a, cap. XL, LXXI și urm. Spartanii doreau să părăsească apărarea Salaminei organizată de Themistocles și să întărească linia Istmului de Corint.

375 Independent de simpatia pe care Herodot o manifestă față de Atena, raționamentul expus în acest capitol apare plin de bun-simț. Ideea aceasta, că perșii ar fi cucerit Grecia pînă în cele din urmă — dacă superioritatea lor maritimă n-ar fi fost nimicită —, a fost dezvoltată de Herodot în cartea a VIII-a. Vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LXXIII.

376 Aluzie, în primul rînd, la spartani și la aliații lor din Pelopones.

377 A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 323 și urm., este de părere că oracolele citate de Herodot în cap. CXL—CXLI din cartea a VII-a au fost date în primăvara anului 480, deci înainte de strîngerea coaliției care a încercat să bareze drumul perșilor prin valea Tempei (cap. CLXX—CLXXIV). Cu privire la modul cum au fost interpretate aceste oracole de Themistocles, vezi pp. 323—327. W. W. H o w și J. W e l l s, *op. cit.*, p. 181, sînt însă de părere că data oracolelor trebuie coborîtă și mai jos, adică după părăsirea văii Tempei de către trupele trimise să-l întîmpine pe Xerxes.

378 Megaronul era sala templului propriu-zis, în formă dreptunghiulară, unde se afla altarul divinității căreia îi era închinat templul. În fundul megaronului de la Delfi se afla în semiîntuneric și tripodul de pe care proroocea Pythia. La origine, megaronul era însuși tipul de casă caracteristic la triburile grecești coborîte din nord.

379 Acest prim oracol sfătuia pe locuitorii Atenei să-și părăsească orașul în fața primejdiei de neînlăturat. Vezi E s h i l, *Perșii*, p. 83 și urm. Este evident că oracolul a fost dat înainte de bătălia de la Salamina.

380 Al doilea oracol dat atenienilor de Pythia nu se distinge în esență de primul decît prin aluzia la „întăritura de lemn" și, ceea ce este de reținut, prin menționarea numelui insulei Salamina. Despre felul cum Themistocles a tălmăcit acest oracol în favoarea soluției pe care o susținea, vezi Notița istorică la această carte, p. 178. Discutînd înțelesul cuvintelor „întăritura de lemn", O. W a l t e r în articolul său *Die Parthenonfundamente und das Delphische Orakel*, „Anzeiger der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien", Philol.-Hist. Klasse, LXXXIX, 1952, pp. 97—107, amintește că fundamentul Parthenonului este anterior distrugerii persane din 480. „Întăritura de lemn", menționată în oracolul citat de Herodot, deși nu făcea parte integrantă din lucrările templului, aparținea, după părerea autorului, complexului de întărituri ridicate în jurul Parthenonului pentru apărarea templului.

381 În grecește, ἐς τὸ δῆμον — „în fața poporului"; să nu se uite că Atena era o democrație sclavagistă. Orice hotărîre de seamă era dezbătută în Adunarea poporului, adică adunarea cetățenilor liberi, stăpîni de sclavi.

382 Chresmologii erau tălmacii oficiali, în atribuția cărora intra interpretarea oracolelor.

383 Referitor la Themistocles, vezi Notița istorică la cartea a VIII-a, p. 284. Cuvintele lui Herodot de la începutul acestui capitol („Printre atenieni se afla însă un bărbat de curînd ajuns în primele rînduri") au stîrnit o pasionantă dezbatere cu privire la data arhontatului lui Themistocles, dată care nu este precizată de principalele izvoare biografice asupra lui Themistocles, *Constituția atenienilor* a lui A r i s t o t e l și *Biografia* lui P l u t a r h. A fost cumva Themistocles arhonte în 493—492 sau în anii imediat premergători bătăliei de la Salamina, așa cum s-ar părea că reiese din aluzia lui Herodot? Problema și istoricul ei sînt clar expuse de R o b e r t J. L e n a r d o n, *The Archonship of Themistokles*, „Historia", V, 1956, pp. 401—419. Împotriva părerii despre datarea arhontatului lui Themistocles în ajunul bătăliei de la Salamina, în Franța susținută de R. Flacelière, Lenardon pledează pentru menținerea datei 493—492, acceptată de majoritatea cercetătorilor. Izvoarelor susțin că arhontatul lui Themistocles a avut loc în anul cînd au început fortificațiile Pireului, deci în anul 493.

384 Chresmologii, de acord cu părerea că vasele ateniene reprezintă „întăritura de lemn", sprijineau soluția părăsirii Atticei cu ajutorul flotei. Vezi Notița istorică, p. 178. Tălmăcirea ingenioasă propusă de Themistocles convenea însă majorității atenienilor și de aceea a și fost adoptată.

385 În acest capitol este vorba despre faimoasa luptă dusă de Themistocles pentru construirea unei puternice flote de război. Amănunte despre victoria politică cîștigată de Themistocles pot fi citite în A r i s t o t e l, *Constituția atenienilor*, cap. XXII, precum și în P l u t a r h, *Themistocles*, cap. IV. Anul hotărîrii luate cu privire la construirea unei puternice flote de război este 493—492 î.e.n. sau 483—482 î.e.n., în funcție de cum se admite data arhontatului lui Themistocles.

386 Laurion este teritoriul care se întinde spre capul Sunion, în sud-estul Atticei. Aici se aflau mine de argint și de plumb extrem de bogate, despre care vorbește și T h u c y d i d e s, în cartea a VI-a, cap. XCI. Minele, proprietatea statului atenian, erau exploatate cu muncă sclavagistă. Lucrul în minele de argint și de plumb constituia pe acea vreme cea mai grea muncă la care erau supuși sclavii. Condițiile de lucru în aceste mine, care reprezentau una din cele mai însemnate surse de venituri pentru Atena, erau atît de neomenoase încît au stîrnit adesea indignare chiar în rîndurile stăpînilor de sclavi.

387 Această întîmplare, petrecută sub arhontatul lui Nicodemos, este relatată și de A r i s t o t e l în *Constituția atenienilor*, cap. XXII, 7. Aristotel vorbește despre un venit excepțional, rezultat în urma descoperirii minei de argint de la Maroneia. În P l u t a r h, *Themistocles*, cap. IV, precum și în C o r n e l i u s N e p o s, *Themistocles*, cap. II, asemenea distribuiri ale veniturilor publice sînt considerate ca periodice. Versiunea lui Aristotel este însă, probabil, cea justă.

388 Aristotel (*loc. cit.*) dă o altă variantă: Themistocles a propus ca suma rezultată din venitul suplimentar să fie distribuită la 100 dintre cei mai bogați cetățeni ai Atenei, cu obligația ca fiecare să construiască o corabie. Numărul corăbiilor din flota proiectată de Themistocles se ridica în acest caz la 100. E adevărat că în acest capitol Herodot, cînd dă cifra 200 pentru numărul corăbiilor pe care atenienii urmau să le construiască de aici înainte, omite să menționeze că atenienii posedau deja 50, sau chiar peste 50 de corăbii (vezi cartea a VI-a, cap. LXXXIX). Trebuie să ținem seama că niciodată în cataloagele de corăbii din cartea a VIII-a a *Istoriilor* flota ateniană nu depășește 200 de corăbii. După J. L a b a r b e (*op. cit.*, cap. II), 100 de corăbii au fost construite cu bani proveniți din minele de la Maroneia (A r i s t o t e l, *loc. cit.*) iar cealaltă sută de corăbii cu banii proveniți de la L a u r i o n (Herodot). Această interpretare admite construirea celor 200 de corăbii ateniene în două tranșe.

389 Neînțelegerile locale între cetăți erau adesea urmate de războaie. Și T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XIV, pomenește de acest război ca despre un motiv care a îndemnat pe atenieni să-și pregătească flota. Cu siguranță însă că vederile lui Themistocles depășeau cu mult neînțelegerea locală cu Egina și țînteau apropiata invazie persană despre care Atena era precis informată. Thucydides (*loc. cit.*) pomenește și despre veleitățile lui Themistocles privind supremația pe mare.

390 Herodot nu precizează unde a avut loc această adunare panelenică. Ea s-a ținut, probabil, la Istmul de Corint, acolo unde găsim reunit Sfatul elenilor în 480 (vezi cap. CLXXII și urm. din această carte). P a u s a n i a s, *Călătorie în Grecia*, cartea a III-a, cap. XII, dă totuși ca loc al acestei întîlniri Sparta.

391 Aceasta înseamnă că adunarea panelenică ținută fie la Istm, fie la Sparta a avut loc în anul 481, în toamna cînd Xerxes își strînsese oastea la Sardes. Vezi mai sus cap. XXXII.

392 Tiranul Syracusei.

393 În această hotărîre mărinimia nu are ce căuta. Xerxes tocmai trimisese în Grecia cererea „de pămînt și apă" (cap. XXXII). Prinzînd pe spionii greci, regele profită ca să-i transforme pe acești martori oculari ai forțelor sale în purtătorii săi de cuvînt pe lîngă cetățile grecești.

394 Informația este prețioasă pentru cunoașterea relațiilor de comerț care existau între cetățile pontice și Grecia. Din cele mai vechi timpuri

grecii au fost interesați în stăpînirea Hellespontului și în libertatea traficului spre Pontul Euxin.

395 Vezi mai sus nota 362 la această carte.

396 Este vorba despre sîngeroasa victorie obținută de Cleomenes, regele Spartei, asupra argienilor, aproximativ în anul 495–494 î.e.n. Vezi cartea a VI-a, cap. LXXVI și urm. Amănunte despre domnia lui Cleomenes sînt date de Herodot în cartea a V-a, cap. XLVIII. Vezi notele la acest capitol.

397 În grecește, τὸ βουλευτήριον, locul unde se întrunea ἡ βουλή, „sfatul". Acest „sfat" nu este însă instituția democratică de mai tîrziu, menționată de T h u c y d i d e s în cartea a V-a, cap. LXXVII, ci un organ aristocratic.

398 Aluzie la supremația Argosului asupra orașelor-state din Pelopones pe vremea expediției împotriva Troiei. Agamemnon, comandantul suprem, era stăpîn în Mycene. De asemenea, după o legendă despre Heraclizi, urmașii lui Heracles care au pus stăpînire pe Pelopones, Argosul revenise prin tragere la sorți lui Temenos, cel mai mare dintre fiii heraclidului Aristomachos, urmaș direct al lui Heracles. Și în acest capitol din *Istorii* străbate un ecou din lupta politică dusă între Argos și Sparta în domeniul tradiției mitologice și religioase.

399 Această indulgentă atitudine a lui Herodot a fost determinată de faptul că în 457 î.e.n. Argosul a devenit aliatul Atenei (vezi cartea a IX-a, cap. XXXV) împotriva Spartei. În privința atitudinii preoților de la Delfi față de invazia persană în Grecia, vezi Notița istorică, p. 178.

400 Vezi mai sus cap. LXI și nota 150 la această carte.

401 „Susa, orașul lui Memnon", vezi și în cartea a V-a, cap. LIV. Apoziția subliniază bogăția și splendoarea orașului așezat pe malurile fluviului Hoaspes. Despre Memnon, vezi nota 374 la cartea a II-a.

402 Aluzie la tratativele de pace duse de Callias în 448, după moartea lui Kimon. Vezi D i o d o r d i n S i c i l i a, cartea a XII-a, cap. IV, și P a u s a n i a s, cartea I, cap. VIII. În mod foarte abil, într-o povestire în care perșii apar ca dușmanii Atenei și rolul de salvator al Greciei revine Atenei, Herodot omite să spună lucrurilor pe nume, anume că după moartea lui Kimon atenienii, prin mijlocirea lui Callias, au ajuns la o înțelegere cu perșii. Vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. VII.

403 Întrebarea se referă la faptul că Argosul, începînd din anul 462 î.e.n., părăsise atitudinea neutră și luptase alături de Atena. Vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. CII.

404 Cu privire la criticismul lui Herodot, vezi Studiul introductiv, pp. LXXVII–LXXIX. Herodot, oaspete al Atenei care, după 460, se găsea în termeni buni cu Argosul, încearcă cu orice chip să găsească o scuză atitudinii politice a Argosului în perioada 482–480.

405 Insula Telos se găsește între Cnidos și Rhodos. Astăzi, Tilos.

406 Cu privire la întemeierea Gelei, vezi T h u c y d i d e s, cartea a VI-a, cap. IV. Alături de Antiphemos din Rhodos, la colonizare a participat și Entimos din Creta. Numele cetății Gela a fost dat după numele unui rîu.

407 E vorba de Demeter și fiica ei, Persephona, al căror principal cult se afla la Eleusis, în Attica.

408 Aluzie la una din nenumăratele neînțelegeri care dezbinau pe aristocrați, posesori de pămînturi întinse, de masa cetățenilor de rînd. În Sicilia, la începutul secolului al V-lea î.e.n., lupta de clasă din sînul păturii stăpînilor de sclavi a avut forme deosebit de vehemente.

409 Funcția de oficiant al misterelor zeițelor Demeter și Persephona au deținut-o pe rînd atît Gelon cît și Hieron (Sholiile la P i n d a r, *Olimpicele*, VI, vs. 95). Învestitura de preot sporea puterea politică a tiranilor din Gela și Syracusa.

410 Telines adusese îndărăt în Gela pe oligarhi, cărora le încredințase puterea politică. Dimpotrivă, după o informație din A r i s t o t e l, *Politica*, cartea a V-a, cap. XII, 1316 a, Cleandros se instituise stăpîn peste Gela cu ajutorul democrației locale (la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n.).

411 Gelon era fiul lui Deinomenes. Strămoșul lui Gelon, ctitor în Gela, pomenit de Herodot la începutul cap. CLIII, pare că se numea tot Deinomenes (Sholiile la P i n d a r, *Pythica*, II, vs. 27). Gelon a avut trei frați: Hieron, Polyzelos și Thrasybulos. El a devenit tiran al Gelei în 491 î.e.n., apoi a trecut ca tiran în Syracusa, unde a fost atotputernic între 485 și 478. Lui Gelon i-a urmat Hieron. Amîndoi tiranii s-au bizuit pe sprijinul aristocrației locale (geomorii). Vezi mai departe cap. CLVI. Tirania siciliană s-a înconjurat de un fast deosebit și a încurajat dezvoltarea științei și a artelor. Poeții lirici Simonides și Pindaros, preamărind în odele lor tirania siciliană, aduceau un mare serviciu politicii de expansiune și dominație dusă în acea vreme de Syracusa.

412 Nu se știe cine este acest Ainesidemos. El ar putea fi, eventual, identificat cu tatăl lui Theron, tiranul din Acragas, aliatul lui Gelon (vezi mai departe cap. CLXV), dacă tradiția n-ar susține că Ainesidemos, tatăl lui Theron, era fiul lui Emmenides, și nu al lui Pataicos, cum atestă în acest capitol Herodot. E posibil ca Pataicos să fi fost un reprezentant din familia Emmenizilor. Ainesidemos, după o informație din P a u s a n i a s, cartea a V-a, cap. XXII, este și numele tiranului din Leontinoi (secolul al V-lea î.e.n., prima jumătate), sprijinit de Hippocrates.

413 Toate aceste localități se află în preajma orașului Tauromeneion (azi Taorminai). Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Ele sînt colonii ale insulei Naxos, înființate, după informațiile din T h u c y d i d e s, cartea a VI-a, cap. III și IV, la sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n.

414 Syracusa era o colonie a Corintului, întemeiată la sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n. Despre atacul lui Hippocrates împotriva Syracusei, vezi D i o d o r, cartea a X-a, cap. XXVIII.

415 Rîul Eloros (Eloros), astăzi Tellaro, este pomenit și de T h u c y d i d e s, cartea a VI-a, cap. LXX. La gura lui se afla orașul Heloros, azi Colisseo san Filippo.

416 Camarina (azi Torre di Camarana) se afla aproape de vărsarea rîului Hipparis, în apropierea Gelei. Vezi harta de la sfîrșitul acestui volum. Despre Camarina, vezi mai departe cap. CLVI și T h u c y d i d e s, cartea a VI-a, cap. V. Camarina era o colonie-fiică a Syracusei. Data înființării ei este 599 î.e.n.

417 Adică la șapte ani după preluarea domniei. Vezi mai sus cap. CLIV.

418 În Sicilia erau trei localități cu acest nume, aparținînd populației aborigene. Aici e vorba despre Hybla, situată între Gela și Syracusa, spre

interiorul insulei (W. W. How şi J. Wells, *op. cit.*, p. 194). Despre populaţia siciliană, vezi mai departe cap. CLXX.

419 În greceşte, γάμοροι (acelaşi înţeles cu γεωμόροι). Geomorii erau reprezentanţii aristocraţiei locale, posesori ai unor întinse moşii şi deţinătorii puterii politice. Pe moşiile lor trudea populaţia locală, care căzuse în stare de sclavie şi trăia într-o cumplită sărăcie. Numele acestor sclavi era acela de *cyllyrieni*. Răscoala despre care vorbeşte aici Herodot, răscoală a celor mulţi împotriva unei minorităţi (oligarhi), a avut loc nu mult înainte de înscăunarea lui Gelon la Gela, adică la începutul secolului al V-lea. Sclavilor răsculaţi li s-au alăturat şi cetăţenii lipsiţi de pămînt şi drepturi (Dionysios din Halicarnas, cartea a VI-a, cap. LXII, şi Aristotel, *Politica*, cartea a V-a, 3, 5, 1302 b). Vezi şi *Istoria universală*, ed. cit., vol. II, pp. 91–94.

420 Casmena, situată în colţul de sud-est al Siciliei, era o colonie-fiică a Syracusei, întemeiată în 645 î.e.n. (Thucydides, cartea a VI-a, cap. V).

421 La sfîrşitul secolului al V-lea, după mărturiile lui Thucydides (vezi, de pildă, cartea a VI-a, *passim*), Camarina era iarăşi o localitate cu o populaţie destul de numeroasă.

422 În greceşte, οἱ παχεῖς. Termenul este foarte interesant, căci înţelesul lui reflectă realităţile sociale din Sicilia. Aristocraţii, deosebindu-se pe ei înşişi de cetăţenii de rînd, se autodenumeau cu termenii consacraţi οἱ ἀγαθοί, „cei buni", οἱ καλοί, οἱ ἐσθλοί, „cei frumoşi", „cei mărinimoşi" etc. În Sicilia, iată însă că îşi face apariţia un termen popular, cu substrat ironic: οἱ παχεῖς, „graşii", „îmbuibaţii", aşa cum ar spune italienii de azi *pezzi grossi*. Acest termen apare şi în cartea a V-a, cap. XXX, precum şi în cartea a VI-a, cap. XCI.

423 În mod obişnuit, tiraniile din Asia Mică şi din Grecia, în secolul al VII-lea şi al VI-lea, s-au sprijinit pe masele largi de cetăţeni a căror avere prospera prin exploatarea nemiloasă a sclavilor. Conduita lui Gelon faţă de populaţia din Megara Hyblea — căci despre ea este vorba — se explică prin faptul că Gelon a crezut că este în avantajul puterii sale să-şi apropie mai degrabă pe marii proprietari, posesori de sclavi, deosebit de puternici în Sicilia, decît masele de cetăţeni care revendicau neîncetat drepturi. Aceasta este, de altfel, şi explicaţia lui Herodot pentru atitudinea lui Gelon. Nu se ştie unde se afla colonia eubeică menţionată la acest capitol. Despre o colonizare eubeică în Sicilia vorbeşte totuşi Strabo, cartea a IX-a (449).

424 Fraza „Ai aflat fără doar şi poate că ameninţarea lui se înalţă asupra Elladei, că un bărbat pers — după ce a unit prin poduri malurile Hellespontului şi aduce din Asia întreaga oaste a răsăritului — stă gata să pornească cu război împotriva Elladei" a stîrnit mari nedumeriri cu privire la alăturarea celor două propoziţii completive pe care le conţine. De ce era nevoie ca Herodot să scrie: „că un bărbat pers...", cînd, evident, vorbea despre Xerxes? Din punct de vedere gramatical fraza, în greceşte, este deosebit de obscură şi critica de text, dificilă. Reluînd discuţiile asupra acestei fraze, Hans Reynen, în nota intitulată *Ein Onomakritoszitat bei Herodot*, „Hermes", LXXXIII, 1955, pp. 123–124, demonstrează cu argumente judicioase că în această frază Herodot a introdus în mod stîngaci, ca o explicaţie la prima completare, un oracol, pe care autorul notei, comparînd cartea a VII-a, cap. VIII, cu cartea a VII-a, cap. X, şi cartea a VI-a, cap. VI, este înclinat să-l atribuie lui Onomacritos sau unei culegeri de oracole din secolul al VI-lea. Un argument important în teza lui Reynen este forma adjectivului ἠῷος, „din răsărit", unică în acest pasaj, în comparaţie cu forma ἠοῖος, curent întrebuinţată de Herodot.

425 Dominaţia lui Gelon, la începutul secolului al V-lea, se întindea în mod efectiv în estul Siciliei. Cum însă tirania lui era cea mai puternică în insulă, dominînd puterea lui Theron din Leontinoi, afirmaţia solului nu este întru totul greşită.

426 Aluzie la ciocnirile pe care tiranii greci Gelon şi Theron le-au avut cu carthaginezii, care mai deţineau încă unele puncte întărite în Sicilia de vest. Despre rivalitatea dintre Carthagina şi tiraniile greceşti pentru stăpînirea Siciliei, vezi Notiţa istorică, p. 166. Aceste ciocniri au dus cu vremea la marea expediţie carthagineză împotriva lui Gelon, condusă de Hamilcar, fiul lui Hannon (480 î.e.n.). Vezi mai departe cap. CLXVI.

427 Despre Dorieus, vezi cartea a V-a, cap. XLII—XLVI şi notele la aceste capitole.

428 E vorba, probabil, de porturi căzute vremelnic sub dominaţia carthaginezilor.

429 Exclamaţia este o parafrază a versului 125 din *Iliada*, cîntul VII, unde este vorba de Peleus, tatăl lui Ahile. Ca şi în alte locuri din cartea a VII-a, şi aici este de reţinut apropierea pe care tradiţia spartană, reprodusă de Herodot, a făcut-o între eroii myceniení şi Sparta.

430 Gelon nu era rege. El era un τύραννος. Puterea lui ajunsese atît de mare, încît nu e de mirare că solul atenian i se adresează astfel. În secolul al V-lea e posibil, în vorbirea obişnuită, să se fi ajuns şi la o confundare a celor doi termeni, deşi la origine distincţia între βασιλεύς şi τύραννος este foarte pronunţată.

431 Despre această concesie pe care o face Atena faţă de Sparta, vezi Notiţa istorică, p. 178.

432 Dacă se acceptă afirmaţia lui Gelon de la cap. CLVIII, anume că el putea pune la dispoziţia aliaţilor 200 de corăbii, flota ateniană, în acel moment, nu avea superioritate asupra flotei syracusane.

433 Despre această părere, vezi cartea I, cap. LVI şi nota 128.

434 E vorba de Menestheus (vezi *Iliada*, cîntul II, vs. 552).

435 Această metaforă, care nu se potriveşte în discursul atribuit de Herodot lui Gelon, aparţine lui Pericles care, după mărturiile lui Aristotel, *Rhetorica*, III, 10, şi Plutarh, *Pericles*, cap. VIII, 28, a folosit-o într-un discurs funebru ţinut cu prilejul comemorării tinerilor atenieni căzuţi în luptele împotriva Samosului (445 î.e.n.). Ideea lui Pericles era astfel exprimată: cetatea şi-a pierdut tineretul aşa cum anul îşi pierde primăvara. Deoarece metafora întrebuinţată de Herodot în acest capitol nu este la locul ei, un copist al manuscrisului s-a simţit dator să-i explice înţelesul. Sfîrşitul acestui capitol este o interpolare.

436 Despre Skythes, tatăl lui Cadmos, ştim din cartea a VI-a, cap. XXIV, că fusese stăpîn vremelnic în Zancle de unde, alungat de Hippocrates, se refugiase la curtea lui Darius, regele Persiei. Avînd în vedere legăturile de prietenie dintre Skythes şi curtea persană, Cadmos era un personaj potrivit pentru o astfel de misiune. Faptul că misiunea lui Cadmos se desfăşoară la Delfi nu trebuie să stîrnească mirare. Despre

atitudinea colegiului de preoţi de la Delfi faţă de invazia persană, vezi Notiţa istorică, p. 178.

437 Informaţiile lui Herodot despre colonizarea oraşului Zancle de către locuitorii insulei Cos sînt destul de confuze. În cartea a VI-a, cap. XXIII, Herodot susţinea că Skythes era tiran în Zancle înaintea lui Cadmos. Skythes se afla sub protecţia lui Hippocrates, tiranul Gelei. În 494 î.e.n. samienii, însoţiţi de milesieni, au venit la invitaţia lui Skythes ca să colonizeze Cale Acte (T h u c y d i d e s, cartea a VI-a, cap. XXII, XXIV); îndemnaţi de Anaxilaos, tiranul din Rhegion şi duşmanul lui Skythes, samienii au ocupat prin violenţă şi Zancle, lucru la care, prin trădare, s-a învoit şi Hippocrates. Anaxilaos, dîndu-şi seama că Zancle scapă din orbita puterii sale, l-a chemat în aceste împrejurări din Cos pe Cadmos, fiul lui Skythes, şi l-a ajutat să devină stăpîn în Zancle, după plecarea tatălui său în Persia. Acest eveniment (490 î.e.n.) este menţionat aici de Herodot. Dificultatea interpretării acestui pasaj constă în prezenţa prepoziţiei *cu* pe lîngă cuvîntul *samieni*. Cadmos a venit în Sicilia împreună cu *samienii*, împotriva părintelui său? Editorii lui Herodot au propus în consecinţă înlocuirea prepoziţiei μετά = *cu* prin prepoziţia παρά = *de la*. În acest caz, traducerea ar suna: „Cadmos a cucerit şi a colonizat oraşul Zancle, pe care l-a luat de la samieni". Unul din cei mai autorizaţi comentatori ai lui Herodot din secolul trecut, anume J. Macan, rămîne însă la lectura *cu samienii*, susţinînd că Skythes a fost alungat de propriul său fiu, Cadmos, în colaborare cu samienii (citat la W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 200).

438 Schimbarea numelui coloniei Zancle în Messana s-a petrecut în 494—493, cînd samienii, sprijiniţi de Anaxilaos din Rhegion, au pus mîna pe acest ţinut. Dacă Cadmos din Cos se afla într-adevăr alături de ei, informaţia lui Herodot este corectă.

439 Această încredere arătată de Gelon lui Cadmos demonstrează că ultimul nu se mai afla în termeni buni cu Anaxilaos, duşmanul lui Gelon, şi că, probabil, fusese izgonit din Zancle.

440 Informaţiile căpătate de Herodot pentru aceste capitole sînt neîndoielnic de origine siciliană; istoricul le-a cules în perioada cînd el a devenit cetăţean al Thuriilor.

441 Theron, tiranul din Agrigent, era socrul lui Gelon. Terillos se îndrepta împotriva celor doi tirani cu o armată de mercenari adunaţi din toate ţinuturile Mediteranei de vest. Despre această expediţie vorbeşte şi D i o d o r în cartea a XI-a, cap. XX. Numărul de 300 000 de oameni aflaţi sub comanda lui Terillos, fostul tiran din Himera, poate să fie o invenţie a tradiţiei siciliene, care dorea să egaleze numărul oştilor lui Terillos cu cele aflate sub comanda lui Mardonios (vezi cartea a IX-a, cap. XXXII).

442 Termen greşit aplicat primului magistrat din Carthagina. În Carthagina, magistraţii supremi erau suffeţii. Această magistratură, alcătuită din două persoane, era electivă.

443 Anaxilaos din Rhegion, aşa cum s-a precizat şi la notele 438 şi 439, era duşmanul neîmpăcat al lui Gelon şi Theron.

444 Data bătăliei de la Himera — în care Gelon şi Theron au obţinut o strălucită victorie asupra trupelor mercenare ale lui Terillos, alcătuite în majoritatea lor din africani — este anul 480. Izvoarele susţin că a existat o coincidenţă între bătălia de la Himera şi bătălia de la Thermopylai (D i o d o r, cartea a XI-a, cap. I) sau cea de la Salamina (H e r o d o t, în acest capitol; A r i s t o t e l, *Poetica*, cap. XXIII). Diodor (*loc. cit.*) aminteşte că atacul carthaginezilor fenicieni asupra Siciliei era consecinţa unei înţelegeri prealabile cu Xerxes. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 338, respinge însă această ipoteză, reducînd atacul carthaginez la proporţiile unei intervenţii locale în sprijinul unei tiranii greceşti.

445 Povestea relatată în acest capitol de Herodot este reprodusă şi de D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XX şi urm., cu mult mai multe amănunte. Din comparaţia celor două povestiri se pot desprinde două lucruri sigure: Hamilcar a fost surprins de oamenii lui Gelon pe cînd aducea sacrificii, iar corăbiilor feniciene li s-a dat foc. Celelalte detalii ţin de legendă şi exagerare retorică (la Diodor în special, care-l urmează pe Timaios). Practica de a arunca în foc corpul întreg al victimei este de origine semită. Informaţia lui Herodot că Hamilcar a fost divinizat la Carthagina ca erou, ceea ce reprezintă o practică de cult grec, a fost pusă sub semnul întrebării. Despre bătălia de la Himera, vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 91.

446 Gîndul lui Herodot trebuie completat cu cuvintele: „ca şi Gelon".

447 Despre vînturile etesiene, vezi nota 101 la cartea a II-a. Aceste vînturi sînt deosebit de puternice în lunile de vară.

448 În povestirea lui Herodot, ordinea urmată în înşirarea soliilor care au chemat în ajutorul elenilor pe fraţii lor din vest este următoarea: Sicilia, Corcyra, Creta, deci de la vest spre est.

449 Aluzie la participarea cretanilor sub comanda lui Idomeneu la expediţia împotriva Troiei (vezi *Iliada*, cîntul II, vs. 645—652). Prin acest răspuns şiret, încărcat cu aluzii mitologice fără nici o valoare, preoţii de la Delfi dădeau cretanilor scuza de care aveau nevoie ca să-şi justifice pasivitatea.

450 E vorba de faimoasa legendă a lui Dedal (Daidalos), meşter atenian care trecea drept constructorul Labirintului din Creta şi inventatorul multor unelte de producţie. Atunci cînd Teseu, regele Atenei, a atacat Creta, Dedal i-a înlesnit pătrunderea în Labirint prin mijlocirea Ariadnei. Pedepsit de Minos, regele Cretei, să fie închis pe viaţă în Labirint, împreună cu fiul său Icar, Dedal şi Icar s-au salvat datorită unui ingenios sistem de zbor cu aripi inventat de Dedal. Icar apropiindu-se însă prea mult de soare, ceara care îi fixa aripile s-a topit şi Icar a căzut în mare aproape de o insulă menţionată în cartea a VI-a, cap. XCVI. Dedal a izbutit însă să ajungă în Sicilia, unde a fost bine primit de regele localnic, Cocalos. Minos l-a urmărit pe Dedal pînă în Sicilia, la Camicos, dar Cocalos, susţine legenda, nu l-a extrădat pe Dedal, ci, dimpotrivă, l-a ucis pe Minos, înăbuşindu-l într-o baie.

451 Polichne se află în interiorul insulei Creta, în apropierea Kydoniei.

452 Praisos (azi Prasos) se află în partea de răsărit a insulei Creta. Este o localitate situată pe platou, fără ieşire la mare.

453 Nu se ştie unde este situată această localitate din Sicilia, reşedinţă a regelui Cocalos. Deoarece în cartea a V-a, cap. XLVI, este pomenită Minoa, o colonie a Selinuntului, aflată în preajma oraşului Agrigent (Acragas), este posibil ca în acest ţinut să se fi aflat şi Camicos.

454 Iapygia este peninsula care închide ca un pinten golful de Tarent spre Marea Adriatică. Locuitorii săi, iapygii, erau, ca şi messapii, de origine illyrică.

455 Hyria, Uria. Acest oraş ctitorit de cretani între Brindisi şi Tarent şi-a păstrat străvechiul nume aproape intact: Oria.

456 Iapygii şi messapii sînt triburi illyrice, imigrate peste Adriatica. Populau regiunea Apuliei şi a Calabriei. Messapii locuiau chiar pe teritoriul actualului Tarent, iar iapygii — peninsula care se întinde spre sud, adică Iapygia (sau Calabria). Despre originea cretană ce le-o atribuie Herodot nu poate fi vorba. S-au găsit numeroase inscripţii scrise în limba messapică, al cărei caracter illyric e neîndoios.

457 Adică a peninsulei Italia.

458 Despre această luptă pomeneşte şi D i o d o r în cartea a XI-a, cap. LII. Ea a avut loc în anul 473 î.e.n.

459 Povestea lui Mikythos o cunoaştem mai îndeaproape datorită lui D i o d o r, cartea a XI-a, cap. LXVI. Devenit regent în Rhegion, după moartea lui Anaxilaos, care lăsase fii nevîrstnici, Mikythos a guvernat în Rhegion timp de nouă ani, între 476—467 î.e.n. Dorind să-l înlăture, fiii lui Anaxilaos i-au cerut socoteala banilor obşteşti. Mikythos s-a dovedit a fi de o cinste exemplară. Deşi rugat să rămînă în continuare la conducere, a preferat totuşi să plece în Arcadia. Statuile închinate de Mikythos lui Zeus la Olympia mai puteau fi încă văzute în secolul I e.n. (vezi P a u s a n i a s, cartea a V-a, cap. XXV). Ele erau operele lui Glaucos şi Dionysios. Săpăturile de la Olympia din secolul al XIX-lea au dat la iveală unele din soclurile acestor statui, purtînd inscripţii.

460 *Iliada*, cîntul II, vs. 645—652; cîntul XIII, vs. 446 şi urm. Idomeneu, conducătorul cretanilor în expediţia împotriva Troiei, era fiul lui Deucalion, iar acesta fiul lui Minos.

461 În greceşte, λιμός τε καὶ λοιμός. Această aliteraţie prezentă încă la H e s i o d, *Munci şi zile*, este folosită şi de T h u c y d i d e s în cartea a II-a, cap. LIV.

462 „Al treilea rînd de cretani" sînt dorienii. Al doilea rînd de „cretani" erau triburile greceşti (ahei) care au invadat Creta în secolele XIV—XIII î.e.n. Dorienii au ocupat insula abia în secolul al XI-lea î.e.n.

463 Vezi cap. CXXX din această carte şi nota 13.

464 La Istmul de Corint erau întruniţi reprezentanţii de seamă ai oraşelor-state greceşti pentru luarea unor hotărîri comune în faţa invaziei persane. Numele lor în limba greacă este οἱ πρόβουλοι (vezi mai sus cap. CXLV din această carte). După cum reiese din expunerea lui Herodot, activitatea lor a început prin sondaje politice care, în multe cazuri, s-au încheiat cu eşecuri. Grecii din vest nu erau direct ameninţaţi de hoardele invadatoare care se scurgeau spre Balcani.

465 Euripos este strîmtoarea foarte îngustă care separă Grecia de insula Eubea în dreptul localităţii Halkis. Misiunea flotei greceşti — postată mai tîrziu la Artemision — era de a bara trecerea perşilor prin acest loc de acces spre sud. Vezi cartea a VII-a, cap. VII şi XV.

466 E vorba nu de Ahaia din Pelopones, ci de cea din vestul Phtiotidei, locuită odinioară de ahei. Vezi cap. CXXXII din această carte: „aheii din Phtia". Cum reiese din cap. CXXXII, locuitorii ţinutului străbătut de trupele greceşti dăduseră „pămînt şi apă" regelui Xerxes.

467 Vezi harta de la sfîrşitul acestui volum. Informaţia dată de Herodot în acest capitol despre o expediţie în Thessalia, premergătoare apărării Thermopylelor, este considerată inexactă de M i c h e l e S o r d i, în articolul *La Tessaglia dalle guerre persiane alla spedizione di Leotichida*, „Reudiconti dell'Istituto Lombardo", Classe di Lettere, LXXXVI, 1953, pp. 297—323. Din studiul pe care-l face asupra acestui capitol şi a celor următoare, Sordi trage concluzia că Herodot a plasat în 480 o expediţie greacă care a avut într-adevăr loc în Thessalia, însă în 469, cînd Leutychides, regele spartan care avea comanda flotei peloponesiene, a fost trimis împotriva Aleuazilor. Campania lui Leutychides, care, cîştigat de Aleuazii credincioşi perşilor, s-a retras fără să fi dat vreo luptă, este confirmată de datele numismatice.

468 Herodot se simte dator să facă această precizare deoarece de obicei detaşamentele militare trimise de Sparta erau comandate de unul din cei doi regi; polemarhii erau în subordinea imediată a regilor.

469 Genealogia acestui rege este expusă de Herodot în cartea a VIII-a, cap. CXXXIX. Rolul acestui monarh, aşa cum reiese din cartea a V-a, cap. XIX—XXI, cartea a VIII-a, cap. XXXIV şi CXXXVI şi cartea a IX-a, cap. XLIV—XLV, a fost acela de mijlocitor între perşi şi greci. La Plateea (*loc. cit.* din cartea a IX-a) Alexandros se arată binevoitor faţă de eleni, prevenindu-i de atacul persan.

470 Vezi cap. CXXVIII şi nota 357. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 345, este încredinţat că retragerea trupelor de la Tempe a fost determinată şi de atitudinea populaţiilor locale faţă de perşi.

471 Vezi mai sus cap. XXXVII. Herodot precizează că aceste evenimente au avut loc în luna aprilie a anului 480 î.e.n.

472 Căutînd să-i înţeleagă pe thessalieni, Herodot nu dezaprobă purtarea lor faţă de Xerxes după ce fuseseră lăsaţi singuri să întîmpine pe perşi. Despre ajutorul dat de thessalieni perşilor, vezi cartea a VIII-a, cap. XXXI şi urm., şi cartea a IX-a, cap. XXXI.

473 Trecătoarea este situată în ţinutul Trachiniei (sau Oitaia), spre gura rîului Spercheios. O lucrare fundamentală despre topografia ţinutului în care se află pasul Thermopylai rămîne încă pînă astăzi cartea lui Y v e s B é q u i g n o n, *La vallée de Spercheios des origines au IV-ème siècle*, Paris, Boccard, 1937. Béquignon a fost acela care a identificat aşezarea vechiului oraş Trachis şi a discutat înaintea lui P. Marinatos direcţia întăriturii de la Thermopylai (p. 46 şi urm.; p. 27 şi urm.).

474 Nordul peninsulei Eubea. Histiaiotida din Eubea se deosebeşte de ţinutul cu acelaşi nume menţionat în cap. CXXVIII şi situat în nordul Thessaliei. Artemisionul, ca şi Thermopylai, era o poziţie-cheie pentru apărarea Greciei centrale. Numele localităţii a fost dat după un templu ridicat în cinstea zeiţei Artemis (P l u t a r h, *Themistocles*, cap. VIII).

475 Skiathos, insula care se află lîngă coasta Magnesiei, la nord de Eubea.

476 Heracleia Trachis (aproape de localitatea Kuvelo de azi), situată în ţinutul Oitaia, în apropiere de Thermopylai.

477 În această frază Herodot atrage atenţia că părţile cu adevărat înguste se află la intrarea şi la ieşirea din trecătoare. Drumul prin trecătoarea propriu-zisă este mai puţin îngust.

478 Începînd de la înălţimi de cîteva sute de metri, în partea de nord-vest a trecătorii, munţii ajung pînă la înălţimi de peste 2 000 de metri.

Acest perete a trebuit să fie escaladat de perşii care au căzut în spatele apărătorilor trecătorii.

479 Această porţiune mlăştinoasă care se întinde pînă la golful Malic a crescut între timp cu mult în întindere prin aluviunile cărate de apele care se varsă în golf.

480 Izvoarele termale aproape pretutindeni erau legate în Grecia de prezenţa lui Heracles. Legendele despre Heracles susţin că astfel de izvoare ţîşneau din pămînt pentru ca eroul, spălîndu-se, să-şi refacă forţele. Despre izvoarele termale de la Thermopylai, vorbeşte şi P a u s a n i a s, cartea a IV-a, cap. XXXIX.

481 Acest zid, cum se va vedea şi din capitolele următoare, se afla în porţiunea de mijloc a trecătorii, în apropierea izvoarelor (la răsărit de izvoare).

482 Descrierea trecătorii Thermopylai făcută de Herodot este, în general, corectă, afară de unele amănunte cu privire la poziţia coastei faţă de trecătoare. Direcţia trecătorii nu este nord-sud, aşa cum credea Herodot, ci nord-vest spre sud-est. Alte amănunte sînt date mai departe, în cap. CXCVII—CC. Şi astăzi mai dăinuiesc unele rămăşiţe ale zidului ridicat de focidieni împotriva thessalienilor, ceva mai la răsărit de porţiunea centrală a trecătorii şi de izvoarele folosite de focidieni în chipul arătat de Herodot. Colina unde se află rămăşiţele zidului de care vorbeşte Herodot în acest capitol a fost săpată în 1939 de arheologul grec Pericles Marinatos. Rezultatele săpăturilor efectuate la Thermopylai, P. Marinatos le-a publicat în *Bericht über den VI Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 21—26 august 1939, p. 336 şi urm. Marinatos a stabilit că zidul avea aproximativ 200 m lungime, nu traversa trecătoarea şi era proiectat spre sud, adică spre munţi. Zidul era prevăzut cu un turn înălţat deasupra unei depresiuni pe unde trecea drumul. Cu toate că Marinatos n-a găsit ceramică pentru datarea acestei întărituri, după părerea sa, zidul nu este anterior războaielor medice. Marinatos nu-şi explică de ce Herodot, cartea a VII-a, cap. 176, susţine că zidul era construit de focidieni (populaţie din sud) împotriva thessalienilor (populaţie din nord), cînd orientarea zidului duce la o concluzie tocmai inversă. Nepotrivirea între relatările lui Herodot despre acest zid şi realitate nu a fost încă elucidată pînă astăzi.

483 Aşa cum a arătat A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 351—353, planul strategic al elenilor era bine chibzuit. Vezi şi Notiţa istorică, p. 180. Alte căi de acces spre Grecia centrală, cum ar fi drumul direct din Trachinia spre Dorida (calea care lega direct Olympul de Delfi), pe unde au şi trecut de fapt perşii spre sud (vezi cartea a VIII-a, cap. XXXI), erau cu siguranţă mult mai puţin practicabile decît Thermopylele. Pe la Thermopylai atacaseră odinioară thessalienii pe focidieni şi tot pe aici au atacat Delfi şi celţii în anul 278 î.e.n.

484 Vezi mai sus cap. CXXXI din această carte.

485 În regiunea Istmului, unde se întrunise consiliul statelor elene, se grupaseră şi trupele statelor dispuse să înfrunte pe perşi ca aliate.

486 Vezi mai departe cap. CLXXXIX din această carte şi cartea a VIII-a, cap. XII şi urm.

487 Thya trecea drept mama eroului eponim Delphos, fiu pe care l-a avut de la Apollo. Rădăcina acestui nume grec are înţelesul de „vînt", „furtună".

488 Această insulă, pomenită şi mai sus — la cap. CLXXVII — , se afla lîngă coasta Magnesiei. Între coastă şi insulă se afla o strîmtoare foarte îngustă, plină de stînci. Vezi harta de la sfîrşitul acestui volum.

489 Corăbiile din Sidon, pomenite de atîtea ori în cursul acestei cărţi. Vezi cartea a VIII-a, cap. XCII, unde acest incident este iarăşi amintit.

490 Cu privire la sacrificiile omeneşti făcute de perşi, vezi cap. CXIV din această carte.

491 Dacă operaţia de urmărire a navelor greceşti a avut drept rezultat eşuarea navei ateniene la gura Peneului, înseamnă că urmărirea s-a petrecut la nord de Skiathos.

492 Vezi mai sus nota 465 la această carte.

493 Skyros este o insulă situată la est de Eubea. Pammon era un localnic care cunoştea bine locurile.

494 Capul Sepias (azi capul Aghios Dimitrios) se află în colţul de sud-est al peninsulei Magnesia, la strîmtoarea dinspre insula Skiathos.

495 Herodot, în capitolul LXXXIX, prin care începe enumerarea forţelor maritime ale perşilor, dăduse aceeaşi cifră. Ea este acceptată ca posibilă de comentatorii lui Herodot, mai ales că în sprijinul ei vine afirmaţia lui E s h i l, *Perşii*, 342—345.

496 Vezi mai sus sfîrşitul cap. XCVII. Spre deosebire de locul citat, în acest capitol recapitulativ Herodot nu mai înşiră varietăţile corăbiilor de transport, ci menţionează numai penteconterele.

497 Vezi mai sus cap. LX şi nota 140 la această carte.

498 Vezi mai sus cap. LXXXVII din această carte şi nota 223.

499 Despre această apreciere globală a forţelor lui Xerxes înainte ca acestea să fie aruncate în luptă, vezi Notiţa istorică, p. 174.

500 Adică insulele Thasos şi Samothrake.

501 Eordeii, populaţie de la est de Pella, locuind între lacul Begorritis (Ostrovo) şi munţii Bermina (azi Agostos). Vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XCIX, unde se află o ştire despre strămutarea acestei populaţii la est de Axios, în Mygdonia.

502 Vezi cap. CXXIII din această carte şi nota 328.

503 Vezi cartea a VI-a, cap. XLV şi nota 125.

504 Vezi cap. CXII din această carte şi nota 298.

505 Vezi cap. CXXVIII din această carte şi nota 341.

506 Vezi cap. CXXXII din această carte şi notele 353, 354, 356, 358.

507 Despre aceste totaluri, vezi Notiţa istorică, p. 173.

508 Vezi Notiţa istorică, p. 174.

509 Cîinii indieni sînt menţionaţi şi în cartea I, cap. CXCII.

510 În acest loc Herodot a făcut o greşeală de calcul. O medimnă conţine 48 hoinice. După calculul corect, prezentat în comentariul lui W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 213, dacă se dă zilnic un hoinix de făină unui număr de 5 283 220 de oameni, se ajunge la totalul de 110 067 de medimne, şi nu la 110 340 de medimne, aşa cum a calculat Herodot.

511 Porţiune foarte îngustă a coastei din faţa muntelui Pelion, pomenită şi de S t r a b o, *Geografia*, cartea a VIII-a, cap. V (433).

512 Oraşul Meliboia (lîngă Aghia de azi), pomenit şi în *Iliada*, cîntul II, vs. 717, se află într-un mic golf din faţa masivului Ossa.

513 Casthanaia, oraş pe coasta de est a Magnesiei, la sud de Meliboia.

514 Erechteus, rege legendar al Atenei, a avut ca fiică pe Oreithyia. Boreas, regele vînturilor, îndrăgostindu-se de Oreithyia, a răpit-o pe

cînd culegea flori într-un cîmp, întocmai cum Hades a răpit-o pe Persephona. Locuinţa lui Boreas şi a Oreithyiei era Tracia. Mitul răpirii Oreithyiei este o temă figurată curent pe vasele arhaice greceşti. Vezi şi nota 79 la cartea a VIII-a.

515 Aluzie la pierderile suferite de flota persană în expediţia precedentă (vezi cartea a VI-a, cap. XLIV).

516 Sanctuarul a fost înălţat lîngă fluviul Ilissos, deoarece aici, pretinde legenda, s-ar fi găsit pajiştea de unde a fost răpită Oreithyia.

517 Textul tradus exact este următorul: „în această nenorocire se spune că numărul cel mai mic de corăbii distruse a fost de 400, în nici un caz mai puţin de 400".

518 Despre practici de magie însoţite de jertfe omeneşti pentru a potoli „mînia vînturilor", vezi şi cartea a II-a, cap. CXIX şi nota 408.

519 Thetis era o nereidă. Prin voinţa lui Zeus a fost hărăzită lui Peleus, stăpînitor în Phtia. Ca să scape de această unire, Thetis, întocmai ca monstrul marin Proteus, pomenit în cîntul III al *Odiseei*, a luat tot felul de înfăţişări. Peleus însă nu a cedat şi divinitatea maritimă a fost nevoită în cele din urmă să-şi reia înfăţişarea omenească. Din căsătoria lui Peleus şi a lui Thetis s-a născut Ahile.

520 Şi în acest capitol, ca şi în capitolul CXXXIX, se găsesc note de scepticism. Despre scepticismul lui Herodot, vezi Studiul introductiv, p. LXXXIV.

521 „Poseidon mîntuitorul".

522 Pagasai, oraş în Thessalia, situat în fundul golfului cu acelaşi nume dintre Magnesia şi Phtiotis. Promontoriul Magnesiei se întinde pînă în apele insulei Skiathos (vezi mai sus cap. CLXXVI şi CLXXXIII).

523 După această legendă, Heracles a făcut parte din echipajul corăbiei Argo, ca Orfeu şi ca multe alte figuri legendare elene. O altă variantă susţine că Heracles a fost părăsit în Mysia din Propontida.

524 Vezi nota 11 la cartea I.

525 Etimologie fictivă bazată pe apropierea cu verbul ἀφίημι, „a ieşi în largul mării".

526 Unde se găsea întrunit consiliul oraşelor greceşti (vezi mai sus cap. CXLV).

527 Vezi cap. CXXIX şi nota 344.

528 Vezi cap. CXXIX şi nota 344. Epidanosul (sau Apidanos), azi Epidanos, unindu-se cu Enipeus, devine un afluent al Peneului.

529 Alos (sau Halos). Această localitate se afla la nord de muntele Othrys, la gura rîului Amphisos, lîngă ţărmul golfului Pagasai. Despre Ahaia Phtiotis, în care se află Alos, vezi nota 485 la această carte.

530 Epitetul alăturat aici numelui lui Zeus este un derivat de la verbul λαφύσσειν, „a devora", „a sfîşia de viu". Templul pomenit de Herodot era închinat lui Zeus „care sfîşie de viu", după următoarea legendă: în mitologia greacă Athamas, regele minyenilor, a avut cu Nephele doi copii, pe Phrixos şi pe Helle. Din a doua căsătorie, cu Ino, a avut pe Learchos şi pe Melikertes. Ino ura pe copiii lui Athamas din prima căsătorie şi puse la cale pieirea lor ca victime pe altarul lui Zeus. Nephele a izbutit însă, cu ajutorul lui Hermes, să-şi salveze copiii, pe care un berbec năzdrăvan cu lîna de aur i-a dus în zbor spe Colchida. Lîna acestui berbec joacă un rol de seamă în legenda Argonauţilor. În drum spre Colchida, nefericita Helle a căzut de pe spinarea berbecului în locul unde astăzi se află Hellespontul. Vezi şi nota 133 la această carte. O

legendă asemănătoare, anume salvarea Ifigeniei de pe altarul de sacrificiu şi înlocuirea ei cu o căprioară, aminteşte, ca şi legenda despre Phrixos şi Helle, de declinul unor străvechi practici rituale, cînd jertfele omeneşti au început a fi înlocuite cu jertfe de animale.

531 Aceasta este lecţiunea lui Ph. Legrand care preferă participiul ἐσελθόντες imperfectului pasiv ἐστέλλοντο. Legrand este de părere că, după cuvîntul „prytaneu", lipsesc cîteva cuvinte prin care autorul preciza că urmaşii lui Athamas erau supuşi aceloraşi rigori ale legii.

532 Phrixos, dus de berbecul năzdrăvan, a ajuns cu bine în Colchida, unde domnea Aietes. După o tradiţie amintită de Hesiod în *Catalogul femeilor* (Sholiile la A p o l l o n i o s d i n R h o d o s, *Argonautica*, cîntul II, vs. 1122), el s-a căsătorit cu Iophussa (sau Chalkiope), una din fiicele lui Aietes, cu care a avut patru fii, dintre care ultimul a primit numele de Kytissoros, după numele oraşului de reşedinţă a lui Aietes, Kyta.

533 Bunicul lui Kytissoros. Nepotul apare în mod miraculos, ca un *deus ex machina*, ca să-şi salveze bunicul. Din Scholii la *Norii* lui A r i s t o f a n (vs. 257), aflăm că Sofocle a scris o tragedie, *Athamas încoronat*, în care era vorba despre pregătirile de jertfire a lui Athamas şi de salvare a acestuia.

534 Malida, ţinutul în care pătrunde golful Malic.

535 Aici e vorba de peretele abrupt al masivului Oeta, care se înalţă deasupra oraşului Trachis.

536 Antikyra, o localitate obscură din Trachinia, care trebuie deosebită de Antikyra de pe ţărmul de nord al golfului de Corint.

537 Vezi mai sus cap. CXXXII, nota 354.

538 Configuraţia terenului brăzdat de aceste ape s-a schimbat mult faţă de timpul lui Herodot. Există unele dificultăţi pentru identificarea afluenţilor fluviului Spercheios, Dyras şi Melas, pomeniţi de Herodot în acest capitol şi în capitolul următor. Pentru Dyras a fost propusă identificarea cu rîul numit azi Gurgopotamos, iar pentru Melas — cu Mavra Neria („Apa neagră").

539 Aici e vorba despre binecunoscuta legendă a morţii lui Heracles, mistuit de flăcările rugului pe care s-a suit ca să scape de chinurile cămăşii fermecate primită în dar de la soţia sa, Deianira. Moartea lui Heracles s-a petrecut pe muntele Oeta, la poalele căruia se afla oraşul Trachis.

540 În realitate, spre sud-est.

541 Actualmente, deoarece fluviul Spercheios, din cauza aluviunilor, şi-a schimbat cursul spre sud, Asopos a devenit afluentul lui. În antichitate avea o gură deosebită la mare. Configuraţia văii fluviului Spercheios — evenimentele istorice ale regiunii începînd din preistorie pînă în secolul al IV-lea — a fost studiată de Y v e s B é q u i g n o n în teza sa *La vallée de Sperchios des origines au IV-ème siècle*, Paris, Boccard, 1937. Prin săpăturile pe care le-a făcut personal, autorul a elucidat unele controverse istorice de mare importanţă. Printre alte precizări, lui Y. Béquignon i se datoreşte descoperirea exactă a rămăşiţelor vechiului oraş Trachis (p. 243 şi urm.), aşezare căreia, începînd din 426 î.e.n., i-a luat locul Heracleia; de asemenea, unele cunoştinţe noi despre Thermopylai, însoţite de consideraţii istorice (p. 286 şi urm.).

542 Amphictyonii erau reprezentanţii unei ligi alcătuite din 12 oraşe-state şi uniuni de triburi din Grecia centrală. Rostul iniţial al acestei ligi era apărarea sanctuarului de la Delfi. Eroul eponim al ligii era Amphictyon. Cu vremea, liga a căpătat o mare influenţă politică (îndeosebi în secolul al III-lea î.e.n.). Deoarece regiunea Thermopylelor (*Pylai* — „Porţile") era locul unde se întruneau amphictyonii, aceştia erau denumiţi şi *pylagori*.

543 Herodot precizează „Orchomenos din Arcadia", ca să distingă acest oraş-stat de omonimul său din Beoţia.

544 Totalul ostaşilor sosiţi din Pelopones ca să apere Thermopylele se ridică, după evaluarea lui Herodot, la 3 100 de oameni. Totuşi, după epigrama funerară reprodusă de Herodot în cap. CCXXVIII din această carte, numărul ostaşilor din Pelopones căzuţi la Thermopylai era de 4 000 de oameni. Diodor, citîndu-l pe Ephoros, adaugă la cifra de 3 100 de oameni, dată de Herodot, 1 000 de spartani (cartea a XI-a, cap. IV). Probabil aceasta este cifra care se apropie de realitate. Vezi şi nota 51 din cartea a VIII-a.

545 D i o d o r, *loc. cit.* la nota precedentă, precizează că forţele locrienilor din Opunt se ridicau la 1 000 de oameni.

546 Hyllos era fiul lui Heracles şi al Deianirei. După moartea lui Heracles pe muntele Oeta, Hyllos a încercat să se reîntoarcă în Pelopones cu ajutorul regelui Aigimios, care domnea în Dorida, mic ţinut din Grecia centrală, la nord-vest de Focida şi Locrida. El a fost însă ucis de Echemos, regele Tegeei din Arcadia, care i s-a împotrivit. Heraclizii n-au izbutit să cucerească Peloponesul decît la un interval de trei generaţii după moartea lui Hyllos. Herodot pare să nu cunoască această parte a tradiţiei despre „reîntoarcerea Heraclizilor". Alături de fiii regelui Aigimios — Dymas şi Pamphylos —, Hyllos a devenit unul din eponimii celor trei triburi care au alcătuit oraşul-stat Sparta — Hylleii, Dymanii şi Pamphylii.

547 Expunerea genealogiei lui Leonidas de către Herodot este un semn de mare preţuire faţă de regele-erou.

548 Despre aceşti fraţi ai regelui Leonidas, vezi cartea a V-a, cap. XXXIX—XLVIII.

549 E vorba de un corp de elită alcătuit din 300 de călăreţi reprezentanţi ai familiilor aristocrate de la Sparta. Traducerea este făcută după o conjectură a lui Ph. Legrand, care înlocuieşte acuzativul τοὺς κατεστεῶτας Τριηκοσίους aflat în manuscrise, prin genitivul partitiv τῶν κατεστεώτων Τριηκοσίων. Raţiunea acestei substituiri este următoarea. Dacă Leonidas ar fi luat cu sine în bloc corpul celor 300, n-ar mai fi avut nevoie să-l completeze cu oameni aleşi dintre cei care aveau urmaşi (ca să nu li se stingă neamul). Ph. Legrand înţelege cuvintele καὶ τοῖς ἐτύγχανον παῖδες ἐόντες ca raportîndu-se la oameni dinafara corpului menţionat. Despre corpul celor 300, vezi cartea a VIII-a, cap. CXXIV.

550 În cap. CLXXXVII şi, făcînd totalul, în cap. CCII.

551 Ceilalţi greci fuseseră doar invitaţi ca să-l însoţească pe regele Spartei. Leonidas a venit însă în persoană la Theba pentru a lua cu sine trupele thebane.

552 Carneenele erau jocurile în cinstea lui Apollo Carneanul, cinstit în Pelopones. Aceste jocuri prilejuiau una din cele mai mari sărbători la Sparta; oricît de curios ar părea, ele s-au ţinut cu tot fastul şi în vara anului 480, cu toată ameninţarea de război care apăsa Ellada. De acest lucru se miră însuşi Xerxes (vezi cartea a VIII-a, cap. XXVI).

553 În anul 480 î.e.n. întîmplarea a făcut ca în luna august să cadă şi jocurile de la Olympia, la puţin timp după Carneene. Jocurile olimpice durau patru zile.

554 Adică dincolo de zidul înălţat pe ruinele fostei întărituri a focidienilor, care bara calea de mijloc a trecătorii.

555 Vezi cartea I, sfîrşitul cap. LXXXII. În legătură cu acest obicei al spartanilor de a purta părul lung, vezi şi P l u t a r h, *Lycurg*, cap. XXII, precum şi X e n o f o n, *Republica lacedemonienilor*, cap. XI şi XIII.

556 Vezi mai sus cap. CI—CIV.

557 Comentatorii lui Herodot sînt de acord că în acest pasaj Herodot nu s-a referit la lipsa de curaj a perşilor (acest lucru nu-l spune nicăieri), ci mai degrabă la lipsa lor de pregătire militară. Mai departe apare ideea că perşii „luptau ca nişte nepricepuţi".

558 Despre superioritatea armamentului grec asupra celui persan, vezi cartea a IX-a, cap. LXI, şi Studiul introductiv, p. XXIX.

559 Tron, în înţelesul unui scaun regal aşezat pe o înălţime care domină priveliştea luptei (vezi cartea a VIII-a, cap. CXL, unde este descris modul cum Xerxes a privit bătălia de la Salamina).

560 Maleia se afla pe teritoriul Trachisului.

561 Acest drum îngust, o cărare de munte, poartă numele de Anopea. Ea duce la înălţimi care variau sub şi peste 2 000 de m.

562 Pylagorii sînt înşişi amphictyonii. Numele de pylagori este un derivat de la numele regiunii în care era ridicat altarul lui Amphictyon şi se ţineau adunările ligii. Vezi mai sus nota 542.
Despre numele regiunii, *Thermopylai* sau *Pylai*, vezi cap. CCI.

563 Vezi mai sus nota 536 la această carte.

564 Concluzia trasă de Herodot este pe deplin justificată. Cărarea Anopea nu constituia nici un secret pentru localnici şi nici pentru thessalienii care-l însoţeau pe Xerxes. Vezi C t e s i a s, *Persica excerpta*, XXIV, 7. Nu există însă îndoială că Ephialtes a fost principala călăuză a perşilor şi animatorul loviturii puse la cale pentru pierzania grecilor care luptau la Thermopylai. Vezi şi mărturiile lui D i o d o r, cartea a XI-a, cap. VIII (citîndu-l pe Ephoros), şi P a u s a n i a s, cartea I, cap. IV, 2.

565 Cărarea Anopea închidea ca într-un arc de cerc Thermopylele. Dacă e să dăm crezare lui P a u s a n i a s, care în cartea a X-a, cap. XXII, descrie drumul lui Brennos spre Delfi, drumul de acces al lui Hydarnes spre cărarea de creastă trecea prin teritoriul oraşului Trachis, şi anume ocolea prin vest stîncile trachiniene. Desigur, pînă la cărarea de creastă erau şi alte drumuri de acces care se desprindeau din valea inferioară a rîului Asopos. T i t u s L i v i u s, cartea a XXXVI-a, cap. XVI, numeşte muntele Anopos „Callidromos". Numele actual este Saromata. Traseul cărării a fost studiat de nenumăraţi cercetători. Una din contribuţiile cele mai importante la stabilirea traseului cărării a fost, fără îndoială, adusă de Y v e s B é q u i g n o n în cartea sa *La vallée de Spercheios*..., ed. cit., p. 42. Béquignon, în argumentarea sa, luînd în considerare informaţia lui Pausanias, o socoate discutabilă. Drumul peste Trachis este impracticabil. Anopea trecea, după el, prin ţinutul enianilor, pe la Hypati, drum urmat ulterior şi de M. Acilius

Glabrio. Cărarea începea de pe malul drept al rîului Asopos şi avea direcţia est.

După G. B. Grundy, J.A.R. Munro, A. Myres, istorici englezi care s-au preocupat de configuraţia trecătorii Thermopylai, arheologul american W. Kendrick Pritchett, ţinînd seama de tot ce s-a scris în această direcţie înaintea sa, a refăcut personal drumul lui Ephialtes cu textul lui Herodot în mînă. W. Kendrick Pritchett a publicat rezultatul cercetărilor sale într-un articol intitulat *New light on Thermopylai*, în „American Journal of Archaeology", 1958, pp. 203—213. Concluziile arheologului american converg pentru acceptarea cifrei de 10 000 de perşi care au trecut peste Anopea, contestată de unii comentatori şi, spre confirmarea descrierii lui Herodot, pe care Pritchett o caracterizează drept „foarte exactă". În acest articol sînt incluse comentarii despre săpăturile făcute de P. Marinatos la Thermopylai în 1939.

566 Legenda stîncii din apropierea locuinţei Cercopilor este următoarea: Heracles se odihnea pe o stîncă în timp ce doi pitici, Cercopii, i-au furat armele şi au încercat să-l atace. Deşteptîndu-se din somn, Heracles i-a prins pe cei doi pitici şi ca pedeapsă i-a atîrnat cu capul în jos de o prăjină pe care o ducea pe umăr. Piticii, în poziţia în care se găseau, din spatele lui Heracles nu vedeau altceva decît partea de jos a corpului acoperită cu păr negru şi des, de unde epitetul „Melampygos". Cercopii au început să facă anumite reflecţii, printre altele că mama lor i-a prevenit să se ferească de Melampygos; cuvintele pline de duh ale celor doi pitici au stîrnit veselia lui Heracles, care i-a iertat şi le-a dat drumul. Această anecdotă, foarte veche, face parte din aşa-numitele „farse cu zei", din care unele au fost integrate în *Iliada* şi *Odiseea*. Ea este reprezentată pe una din metopele templului arhaic de la Selinunt.

567 Focida (Phocis), regiunea în care se afla sanctuarul de la Delfi.

568 Detaşamentul de focidieni era probabil aşezat la punctul numit azi Eleutherochoroi, nu departe de punctul unde cărarea care-i adusese pe perşi prin spatele stîncilor Trachiniene taie drumul Anopeei (J. A.R. Munro, C A H, IV, pp. 24—26; Y. Béquignon, *La vallée de Spercheios...*, p. 42). Felul cum Herodot prezintă fuga focidienilor puşi de strajă este plin de bunăvoinţă. J.A.R. Munro (*loc. cit.*) este de acord cu Herodot. Strădania de a-i disculpa de „medism" pe focidieni nu este străină de efortul de a absolvi colegiul de preoţi din Delfi de orice bănuială de simpatie faţă de mezi. Vezi elogiul făcut de Herodot trupelor focidiene pentru a şterge orice bănuială de trădare, în cartea a IX-a, cap. XVII—XVIII.

569 Vezi mai sus nota 150 la această carte.

570 În textul grec, „ţara lui Lakedaimon", fiul lui Zeus. Soţia lui Lakedaimon era Sparta, fiica fluviului Eurotas.

571 Ph. Legrand, *op. cit.*, Notice, pp. 189 — 190, este de părere că această epigramă a fost compusă la Sparta, după evenimentele din 480, pentru justificarea actului de zadarnică rezistenţă pe care l-a săvîrşit Leonidas. În *Klio*, XXVIII, 1935, G. Miltner a încercat însă să demonstreze în articolul *Pro Leonida*, p. 228 şi urm., că rezistenţa lui Leonidas, departe de a fi un act de bravură inutilă, a îngăduit flotei de la Artemision, pe care a avertizat-o la timp (vezi cartea a VIII-a, cap. XXI), să ia măsurile de cuviinţă în vederea retragerii. Această părere este astăzi susţinută şi de alţi istorici. Vezi, de pildă, R. Sealey, *A Note on the supposed Themistocles decree*, „Hermes", 91, 1963, pp. 376—377.

572 Despre Melampus, vezi cartea a II-a, cap. XLIX, şi nota 215 la această carte.

573 Vezi Notiţa istorică, p. 179.

574 Acest pasaj a stîrnit violente proteste din partea lui Plutarh, *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, cap. XXXI. Vezi Studiul introductiv, p. LXXXVII. Atitudinea thebanilor, pentru care Plutarh găseşte numai scuze, este totuşi cu neputinţă să nu fi fost echivocă, aşa cum o descrie Herodot. Părerile comentatorilor moderni ai lui Herodot sînt împărţite. A. Hauvette, *op. cit.*, p. 360 şi urm., este un susţinător al tezei lui Herodot, în timp ce How şi Wells, *op. cit.*, p. 229, se arată mult mai circumspecţi („we must admit that H. has been misled by malignant Athenian gossip"). Credem necesar să semnalăm opinia lui E. Meyer în această privinţă (*Forschungen zur alten Geschichte*, vol. II, p. 211). Plecînd de la o informaţie din Diodor, cartea a XI-a, cap. IV, Meyer observă că la Theba, ca pretutindeni de altfel în oraşele-state ale Greciei, existau două partide vrăjmaşe: aristocraţia, care opina pentru capitularea în faţa invaziei mede, şi democraţia, fidelă cauzei comune grecilor. Atitudinea thebanilor este astfel explicată de E. Meyer: sau thebanii au rămas alături de Leonidas, ca prin trecerea lor la perşi să arate făţiş de partea cui sînt, sau, deoarece în contingentele thebane se aflau partizani ai democraţiei thebane, aceştia au rămas de bună voie la Thermopylai şi au plecat numai atunci cînd partida a fost definitiv pierdută.

575 Înainte de amiază.

576 Lacună în text.

577 Spartanii, în anul 440 î.e.n., au transportat rămăşiţele pămînteşti ale lui Leonidas la Sparta, unde i-au ridicat un monument funerar pe care au înscris numele celor 300 de eroi căzuţi lîngă el (Pausanias, *Călătorie în Grecia*, cartea a III-a, cap. XIV).

578 Mărturie despre metodele de investigaţie istorică ale autorului. Vezi Studiul introductiv, p. LXXIX.

579 Laudele egal împărţite în acest capitol de Herodot între greci şi perşi ne amintesc de capitolul introductiv al *Istoriilor*: „iar ispràvile mari şi minunate săvîrşite şi de greci, şi de barbari să nu fie date uitării".

580 Această frază arată că o parte din perşii conduşi de Ephialtes soseau, împreună cu Ephialtes însuşi, din altă direcţie decît aceea în care se desfăşurase atacul principal. E posibil ca atacul lui Ephialtes să fi pornit prin intrarea de răsărit a trecătorii, aşa încît aceste detaşamente de perşi să cadă în spatele grecilor, sau poate a pornit de pe înălţimi, însă într-o direcţie care ducea tot în spatele grecilor atacaţi de Hydarnes. Ultima lucrare care tratează despre bătălia de la Thermopylai este cartea profesorului grec Pericles Daskalakis, intitulată *Autour de la bataille de Thermopyles* (Paris, 1962). Vezi Notiţa istorică la cartea a VII-a, p. 179, nota 1. P. Daskalakis studiază nu numai fazele atacului persan, ci şi modul de evacuare a trupelor greceşti, salvate de la pieire, după părerea profesorului grec, prin sacrificiul lui Leonidas.

581 Săpăturile arheologice au dezvăluit resturile unui monument înălţat în semn de preţuire a vitejiei celor ce au pierit în această ultimă rezistenţă.

582 Vezi mai sus nota 544. Desigur, din aceşti 4 000 de oameni, mulţi s-au salvat înainte de atacul lui Hydarnes.
583 Se bănuieşte că toate aceste epigrame sînt compuse de Simonides din Keos, marele poet liric care în perioada de după bătălia de la Salamina a locuit la Atena. Izvoarele literare şi epigrafice atestă însă şi existenţa altor epigrame compuse în cinstea eroilor de la Thermopylai. Vezi, de pildă, S t r a b o, cartea a VIII-a, cap. IV.
584 Oftalmie provocată de praful din timpul marşurilor.
585 Spartanii erau slujiţi de hiloţi, care-i serveau în calitate de scutieri. Hiloţii, uşor înarmaţi, erau uneori întrebuinţaţi şi ca trupe de luptă (vezi cartea a IX-a, cap. X).
586 Aluzie la obiceiul ca vecinii să ofere unul altuia foc pentru aprinderea vetrei.
587 În greceşte, ὁ τρέσας Ἀριστόδημος. Acest termen, participiul τρέσας, pentru a vorbi despre un laş, este un termen întrebuinţat în *Iliada* (vezi, de pildă, cîntul XIV, vs. 522) şi în lirica veche greacă, în special în poemele lui Tyrtaios, care a scris îndemnuri la luptă pentru spartanii din secolul al VII-lea.
588 Aşa cum remarcă Ph. Legrand, povestea lui Pantites este neverosimilă. În primul rînd, pare curioasă misiunea unui sol spartan, plecat de la Thermopylai în Thessalia ocupată de perşi. Apoi, dacă Pantites era departe de cîmpul de luptă, în mod evident nu avea nici o vină că n-a putut participa la bătălie.
589 P l u t a r h în *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, cap. XXXII, susţine că şeful thebanilor care au luptat la Thermopylai nu era Leontiades, ci Anaxandros. Oricare ar fi adevărul despre acela care deţinea comanda, Leontiades a fost instigatorul trecerii detaşamentului theban de partea perşilor (vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 362—363).
590 Aluzie la un eveniment petrecut în 431 î.e.n., menţionat şi de T h u c y d i d e s în cartea a II-a, cap. II şi urm. Povestea lui Eurymachos, aflată de Herodot la Atena, pare un adaos tardiv la consideraţiile pe care istoricul le face în acest capitol asupra lui Leontiades. Prin acest adaos Herodot revine la tema sa favorită: pedeapsa pentru cei care au greşit cade uneori asupra urmaşilor.
591 Herodot se referă aici la numărul cetăţenilor de drept, proprietari de pămînt, care formau vestita oligarhie spartană, al cărei număr scăzuse pînă la proporţii catastrofale în secolul al III-lea î.e.n. Unii istorici, printre care şi J u l i u s B e l o c h, consideră numărul cetăţenilor spartani dat aici de Herodot ca exagerat (*Griechische Geschichte*, vol. II, Strassburg, 1916, p. 96). Ţinînd însă seama că spartanii au putut trimite la Plateea un contingent de 5 000 de oameni, însoţiţi de 35 000 de hiloţi (cartea a IX-a, cap. X), înseamnă că trebuie să avem rezerve faţă de „hipercriticismul" lui Beloch.
592 Periecii, care la rîndul lor au participat în număr mare la bătălia de la Plateea (cartea a IX-a, cap. XI).
593 Acelaşi Hilon menţionat în cartea I, cap. LIX. Vezi nota 144 la cartea I.
594 Temerile lui Hilon s-au dovedit întemeiate. În 455, cînd Tolmides, un general atenian, a devastat coastele Peloponesului, a ocupat şi Cythera (P a u s a n i a s, cartea I, cap. XXVII), iar în 424, în cursul războiului peloponesiac, Cythera a fost ocupată de atenieni (T h u c y d i d e s, cartea a IV-a, cap. LII—LIII).

595 Cu toate acestea, vezi cartea a III-a, cap. XIV.
596 Acest capitol care se leagă de cap. CCXX din această carte este considerat de majoritatea comentatorilor lui Herodot ca o interpolare tîrzie, care joacă un rol de tranziţie spre cartea a VIII-a. P h. L e g r a n d, însă, *op. cit.*, Notice, p. 185, nu este categoric cu privire la lipsa de autenticitate a acestei anecdote.

CARTEA A VIII-A. U R A N I A

1 Cartea a VIII-a începe fără nici o introducere, ca o continuare directă a cărţii a VII-a. Herodot a scris primele rînduri din această parte a *Istoriilor* înnodînd firul povestirii cu momentul retragerii trupelor greceşti trimise în valea Tempei (cartea a VII-a, cap. CLVII). Leonidas ocupă Thermopylele, iar flota greacă ia poziţie de luptă la Artemision, pîndind flota persană. În timpul bătăliei de la Thermopylai flota greacă are unele ciocniri cu perşii, povestite încă în cursul cărţii a VII-a, cap. CLXXIX—CLXXXIII şi CXCV. Momentul în care începe acţiunea cărţii a VIII-a este ulterior bătăliei de la Thermopylai.
2 Corăbiile înşirate în acest capitol sînt trireme, corăbii de război. Ele erau însoţite, aşa cum specifică Herodot la sfîrşitul acestui capitol, numai de două pentecontere. D i o d o r, *Bibliotheca*, cartea a XI-a, cap. XII, susţine că la Artemision au luat poziţie de luptă 280 de trireme ateniene, ceea ce, evident, este o exagerare.
3 Despre aceşti locrieni opuntieni (Λοκροὶ Ὀπούντιοι), vezi cartea a VII-a, cap. CCII şi nota 545. Ei locuiau în dreptul braţului de mare Euripos, care separă Grecia de Eubea. Alpene, de la intrarea Thermopylelor, face parte din teritoriul lor.
4 Pentecontera era o corabie de război cu 50 de rame, greoaie şi incomodă la manevre. În anul 480 î.e.n. pentecontera era deja un model depăşit în construcţiile navale.
5 Aşa cum rezultă din cap. I al acestei cărţi, majoritatea participanţilor la bătălia navală de la Artemision erau din Pelopones: corintieni, sicyonieni, epidaurieni, lacedemonieni (acest nume reprezentînd întreaga populaţie a Lacedemonei, nu numai pe spartani), troizeni (din Argolida). Egineţii sînt şi ei dorieni veniţi din Epidauros (vezi mai departe cap. XLVI). Deşi ei aduceau laolaltă un număr mai mic de corăbii decît cel furnizat de atenieni, dorinţa lor era să se afle sub comanda Spartei, principalul oraş-stat din Pelopones.
6 Vezi cartea a VII-a, cap. CVII.
7 Vezi discursul solului atenian din cartea a VII-a, cap. CLXI.
8 O anticipare, ca atîtea altele în povestirea lui Herodot. E vorba de luptele purtate pentru dominaţia coastelor Asiei Mici, după alungarea perşilor din Europa.
9 În acest capitol Herodot îi înfăţişează pe atenieni ca pe nişte politicieni calculaţi care, la vreme de nevoie, ştiu să cedeze. Herodot nu specifică însă că îndrumătorul acestei linii de mare supleţe în politica ateniană a fost Themistocles. Evenimentul la care se referă Herodot (atenienii „au smuls spartanilor comanda") s-a petrecut în 478 î.e.n.

cînd regele Spartei, Pausanias, fiul lui Cleombrotos, a fost deposedat de comanda supremă în urma uneltirilor ateniene. Vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XCV, şi A r i s t o t e l, *Constituţia atenienilor*, cap. XXIII, 4–5.

10 Despre concentrarea de corăbii persane la Aphetai, vezi cartea a VII-a, cap. CXLIII.

11 Herodot se referă aici la speranţele pe care le nutreau grecii cu privire la dezorganizarea flotei persane în urma dezastrului suferit la capul Sepias. Vezi cartea a VII-a, cap. CLXXXVIII–CXCII. În faţa lor se desfăşura în schimb o forţă armată superioară efectivelor de care dispuneau ei.

12 În greceşte οἰκέται, în sensul lat. *familia*. Vezi cartea a VII-a, cap. CLXX.

13 Cu toate că povestea lui Herodot este verosimilă în felul cum a fost înfăţişată (Herodot, deşi l-a preţuit pe Themistocles, nu i-a arătat niciodată calda simpatie pe care a dovedit-o faţă de Aristides) ea a ridicat mari dubii asupra veridicităţii ei. W. W. H o w şi J. W e l l s sînt de părere că este o invenţie tîrzie posterioară exilului lui Themistocles în Persia. P l u t a r h, în *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, cap. XXXIV, condamnă atitudinea lui Herodot faţă de Themistocles, cu toate că şi el a relatat această anecdotă în cap. VII din biografia *Themistocles*. După părerea noastră, lucrurile s-au petrecut întocmai cum le descrie Herodot, cu rezerva că suma de bani oferită de locuitorii Eubeei e posibil să nu fi fost atît de mare.

14 Evenimentele povestite de aici înainte se desfăşoară paralel cu atacul persan asupra Thermopylelor, relatat în ultimele 40 de capitole ale cărţii a VII-a.

15 Perşii veneau de la capul Sepias, unde suferiseră pierderi grele. Vezi cartea a VII-a, cap. CXCIII şi nota 525, în care este explicată etimologia numelui Aphetai. Dacă admitem pierderea a 400 de corăbii persane la capul Sepias, flota persană — de la 1 200 de nave, totalul dat de Herodot în cartea a VII-a, cap. CLXXXIV — se reduce dintr-o dată la 800 de nave. Despre efectivele de război ale flotei persane, vezi Notiţa istorică la cartea a VIII-a, p. 286

16 Ştirea o aveau de la corăbiile greceşti capturate în larg. Vezi cartea a VII-a, cap. CLXXIX.

17 Aceeaşi părere o are şi Xerxes despre apărătorii Thermopylelor. Vezi cartea a VII-a, începutul cap. CCX.

18 Vasele trebuiau să iasă în largul apelor de la nord de Skiathos, să o ia spre răsărit şi apoi, de-a lungul coastei de răsărit a Eubeei, să înconjure insula aşa ca să taie prin sud retragerea flotei de la Artemision. W. W. H o w şi J. W e l l s (urmînd pe J.B. Bury) sînt însă de părere că lucrurile nu s-au putut petrece aşa cum le înfăţişează H e r o d o t, *op. cit.*, p. 374 (Appendix, XX): dacă cele 200 de vase persane ar fi părăsit Aphetai în cursul după-amiezii, ele nu ar fi putut atinge coasta de sud-vest a Eubeei în aceeaşi noapte (aşa cum se afirmă mai departe, la cap. XIII); în al doilea rînd, este imposibil ca de la Aphetai să se fi desprins 200 de corăbii persane a căror misiune era să înconjure Eubea, fără ca cei de la Artemision să nu le fi observat. Lucrurile devin însă plauzibile dacă se admite că aceste 200 de corăbii au fost trimise în misiune în momentul în care flota persană

se pregătea să părăsească capul Sepias. A. D a s k a l a k i s, în cartea sa *Problèmes historiques autour de la bataille de Thermopyles*, Paris, Boccard, 1962, p. 185, nota 1, este de acord că desprinderea celor 200 de corăbii de grosul flotei persane s-a petrecut la capul Sepias, înainte ca flota să fi ancorat la Aphetai. După părerea profesorului atenian, această manevră a fost cu siguranţă cunoscută de greci care, prin semnalele stabilite, au putut să informeze şi trupele de pe continent. Aşa se explică intervenţia celor 53 de corăbii attice trimise în întîmpinarea corăbiilor persane, despre care este vorba în cap. XIV din această carte, corăbii postate, după părerea lui Daskalakis, pentru paza regiunii Halkis.

19 Promontoriul Caphereus (astăzi capul Doro), în colţul de sud-est al insulei Eubea.

20 Oraşul şi promontoriul Geraistos, astăzi capul Mantelo, în sudul Eubeei.

21 Această numărătoare a avut loc, după G. B u s o l t, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 681, nota 3, la capul Sepias, nu la Aphetai. Părerea lui Busolt are şi astăzi credit.

22 Nu se ştie exact, cum de altfel mărturiseşte Herodot însuşi, rolul acestui Skyllias în ajunul bătăliei de la Artemision. El a fost totuşi, pe cît se pare, omul care a vestit grecilor că urmau să fie surprinşi pe la spate de o escadră trimisă în jurul Eubeei. La Delfi se afla o statuie a acestui Skyllias consacrată de amphictyoni. P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. XIX, susţine că acest Skyllias ar fi fost autorul dezastrului suferit de perşi, deoarece, înotînd pe sub apă, a desprins ancorele multor corăbii. Despre ispràvile lui Skyllias circulau multe poveşti în antichitate. Unele, aşa cum afirmă Herodot, e posibil să aibă un sîmbure de adevăr.

23 S-a presupus, îndeosebi de istoricii englezi, că această informaţie se referă la misiunea celor 53 de corăbii ateniene despre care Herodot precizează în cap. XIV că veneau din Attica spre Artemision. Herodot afirmă în mod consecvent la cap. XLIV al acestei cărţi că triremele sosite din Attica la Artemision erau ulterior prezente la Salamina. După părerea noastră, ele nu au fost detaşate din totalul corăbiilor de la Artemision, furnizate de Atena (127 la număr), aşa cum susţin unii comentatori, printre care J. A. R. M u n r o, *Cambridge Ancient History*, IV, 1926, p. 299; J. M y r e s, *Herodotus, Father of History*, 1935, p. 257; A. D a s k a l a k i s, *op. cit.*, p. 154. Deşi cifra de 180 de corăbii ateniene prezente la Salamina este suspect de rotundă (suma de 127 corăbii ateniene aflate la Artemision + 53 corăbii ateniene sosite din Attica), noi optăm pentru exactitatea informaţiei lui Herodot. Vezi mai departe cap. XIV.

24 Adică spre perşii aflaţi în apele de la Aphetai.

25 D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XII, atribuie această hotărîre lui Themistocles care dorea să ia un prim contact de luptă cu unităţile navale ale perşilor, înainte ca acestea să se fi regrupat după pierderile suferite.

26 Vezi începutul cuvîntării lui Themistocles către Eurybiades, cap. LX din această carte. Vezi şi nota 124 la această carte.

27 Vezi cartea a VII-a, cap. LI, şi cap. LXXXV din această carte, referitor la sentimentele ionienilor faţă de elenii din Grecia balcanică.

28 Despre o poziţie similară într-o luptă navală, vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. LXXXII. În capitolele IX–XI din cartea a VIII-a,

este evident că în descrierea luptelor navale şi a tacticii folosite la Artemision, Herodot s-a inspirat din izvoare attice. H e r m a n n B e n g t s o n, în studiul intitulat *Skylax din Karyanda und Herakleides din Mylasa*, „Historia", III, 1954, pp. 301–307, a demonstrat că în antichitate au circulat şi alte ştiri asupra desfăşurării luptelor de la Artemision, în afara celor culese de Herodot. Aşa, de pildă, Herodot nu pomeneşte nimic despre o manevră navală rămasă celebră în lumea greacă, folosită de carienii conduşi de Heracleides din Mylasa. Acest Heracleides, căruia Skylax din Caryanda i-a închinat o biografie, este amintit şi într-un papirus aflat actualmente la Würzburg şi publicat în 1903 de Ulrich Wilcken. Papirusul precizează că, în timpul celui de-al doilea război punic, s-a folosit o tactică navală identică cu cea inventată de Heracleides la Artemision.

29 Despre familia domnitoare din Salamina Ciprului, vezi cartea a V-a, cap. CIV–CV, şi cartea a VII-a, cap. XCVIII.

30 Unii comentatori ai lui Herodot, printre care G. Busolt, J.B. Bury, J. A. R. Munro, sînt de părere că această furtună este una şi aceeaşi cu cea de la capul Sepias. Repetarea unui eveniment similar e posibil să fi fost făcută de Herodot în urma consultării unor ştiri din sursă diferită. E curios, oricum, dacă furtuna venea într-adevăr dinspre Pelion, de ce sfărîmăturile corăbiilor au fost duse spre nord, adică spre Aphetai?

31 „Adînciturile", Κοῖλα τῆς Εὐβοίης, în dreptul cărora era peste putinţă ca vasele persane plecate de la Aphetai să fi ajuns în aceeaşi noapte; ele se aflau pe coasta de sud-vest a Eubeei, nu departe de Halkis. Şi T i t u s L i v i u s, în cartea a XXXI-a, cap. XLVII, confirmă primejdia care ameninţa vasele aflate în aceste ape.

32 Herodot nu precizează care a fost sfîrşitul oamenilor aflaţi pe corăbiile persane, dacă s-au înecat cu toţii, dacă au mai fost atacaţi sau nu de cele 53 de corăbii ateniene sosite din sud, dacă au fost nimiciţi la debarcare pe coasta Eubeei. După J. A. R. M u n r o, *loc. cit.*, la nota 23, dacă admitem că cele 200 de corăbii persane au fost detaşate de la Aphetai, şi nu de la capul Sepias, e foarte probabil că ele au fost surprinse de furtună *pe coasta de est* a insulei Eubea. În timpul menţionat de Herodot ele nu puteau în nici un caz ajunge pe coasta de vest. Dacă apropiem această ipoteză de informaţiile lui Herodot din cap. XIV al acestei cărţi, se poate înjgheba o altă ipoteză. Pe cît se pare, unele corăbii ciliciene au scăpat din dezastrul petrecut pe coasta de est (după Munro). Nu este exclus ca aceştia să fie cilicienii întîmpinaţi de cele 53 de corăbii attice care aveau misiunea să împiedice manevra persană de încercuire a insulei (vezi mai departe cap. XIV al acestei cărţi).

33 Vezi mai sus nota 23 la această carte.

34 Nu e vorba de o coincidenţă între luptele de la Thermopylai şi cele de la Artemision. Perşii încercau paralel, şi pe mare şi pe uscat, să forţeze drumul spre Grecia centrală.

35 D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XIII, citează pe sidonieni în locul egiptenilor.

36 Acest Clinias, înrudit prin familia sa cu Alcmeonizii, este tatăl lui Alcibiades, care a jucat un rol atît de funest pentru Atena în cursul

războiului peloponesiac. Clinias a pierit în cursul bătăliei de la Coronea (447 î.e.n.).

37 Informaţia indică bogăţia, dar şi patriotismul de care era animat Clinias.

38 Herodot, aşa cum este şi adevărul istoric, nu înfăţişează bătălia navală de la Artemision ca pe o victorie. În continuare însă, la cap. XXI din această carte, el specifică că grecii nu au părăsit Artemision decît atunci cînd au primit vestea dezastrului de la Thermopylai. D i o d o r, în cartea a XI-a, cap. XII, confirmă această ştire. Hotărîrea definitivă de retragere nu a fost luată decît după primirea veştilor despre Thermopylai.

39 Adică le adunau în ţarcurile de la malul mării, după ce fuseseră la păscut. E vorba de timpul amurgului.

40 Rostul focurilor era ca perşii să creadă că grecii se află în taberele lor. Totodată, în timpul pregătirilor de plecare, la foc puteau fi fripte vitele tăiate.

41 Bakis, ca şi Musaios (vezi nota 16 la cartea a VII-a), era un celebru chresmolog. Numele Bakis înseamnă „profet". Alături de acest Bakis, originar din Beoţia, sînt cunoscuţi un Bakis originar din Arcadia şi altul originar din Attica. Pe vremea tiraniei Peisistratizilor, alături de culegerea lui Musaios, a fost editată şi o culegere de oracole atribuite lui Bakis. Herodot reproduce trei asemenea oracole; vezi mai departe, cap. LXXII la această carte şi cartea a IX-a, cap. XLIII.

42 Despre Trachis, vezi cartea a VII-a, cap. CLXXVI şi nota 476.

43 Polyas era un localnic. Antikyra este pomenită în cartea a VII-a, cap. CXCVIII. Vezi nota 537 la cartea a VII-a.

44 Acest Abronichos este pomenit şi de T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XCI. El a însoţit mai tîrziu pe Themistocles şi pe Aristides la Sparta, în problema negocierilor privitoare la restaurarea zidului de incintă a Atenei.

45 Themistocles navighează în jurul coastei de nord a Eubeei, regiune unde se află oraşul Histiaia. Această regiune, care poartă numele de Histiaiotida, trebuie deosebită de Histiaiotida din Thessalia, de la poalele Ossei. Într-adevăr, aşa cum se arată în capitolul următor, aici au debarcat perşii în ziua următoare.

46 Aluzie la ajutorul cerut de ionieni atenienilor, cînd s-au răsculat împotriva perşilor. Cu privire la trădarea cauzei perşilor de către ionieni, vezi convorbirea dintre Xerxes şi Artabanos (cartea a VII-a, cap. LI).

47 Această ipoteză este greu de admis dacă ţinem seama de aparatul de informaţii care stătea la dispoziţia lui Xerxes.

48 Acesta este vechiul nume al părţii de nord a Eubeei.

49 Cei care-l însoţiseră pe Leonidas erau numai cetăţeni spartani, şi nu cetăţeni ai altor oraşe din Lacedemona. Herodot întrebuinţează un nume mai general pentru locuitorii Spartei.

50 Cu excepţia cap. CCXXIX din cartea a VII-a, Herodot nu a pomenit nicăieri, în cuprinsul cărţii a VII-a, despre lupta comună a cetăţenilor spartani şi a hiloţilor la Thermopylai. Vezi nota 585 la cartea a VII-a.

51 Cadavrele grecilor căzuţi la Thermopylai fuseseră îngrămădite chiar pe colina unde se desfăşurase eroica lor rezistenţă. Despre cifra de

4 000 de morți și cifrele date de Herodot cu privire la numărul celor care și-au sacrificat viața la Thermopylai, vezi nota 544 la cartea a VII-a. În cap. CCII din cartea a VII-a, totalul combatanților de la Thermopylai se ridică la 3 100 de oameni. Se știe însă că din aceste contingente mulți ostași s-au retras din luptă; alături de spartani au rămas numai thespienii. Această nepotrivire se poate rezolva în două feluri: a) dacă admitem că numărul de 4 000 de morți, dat de inscripția citată de Herodot în cartea a VII-a, cap. CCVIII, este real, acest lucru înseamnă că cei 300 de spartani erau însoțiți de perieci și de hiloți, așa cum specifică Herodot în acest capitol din cartea a VIII-a; b) inscripția din care se inspiră Herodot în acest capitol, și pe care a citat-o în cartea a VII-a, cap. CCVIII, pomenește numărul *total* al combatanților, fără să țină seama de numărul real al oamenilor rămași pînă în ultimul moment alături de Leonidas. Prima ipoteză este însă mai verosimilă.

52 În condițiile de trai create de evoluția societății sclavagiste grecești, mulți oameni liberi duceau o viață aproape la fel de nefericită ca cea a sclavilor. Polarizarea bogățiilor spre un număr redus al reprezentanților clasei stăpînitoare de sclavi a dus în multe regiuni la forme deosebit de ascuțite ale luptei de clasă între aristocrație și democrație. Acești arcadieni, menționați aici de Herodot, sînt oameni în căutare de lucru, de un mijloc oarecare de trai. Despre arcadienii nevoiți să-și cîștige viața, vezi și T h u c y d i d e s, cartea a III-a, cap. XXXIV, și cartea a VII-a, cap. LVII–LVIII.

53 Coroana de măslin era premiul simbolic oferit de organizatorii concursului. Cîștigătorii însă obțineau bani și diferite avantaje materiale și morale de la cetățile pe care le reprezentau. Despre jocurile ținute în Pelopones în vara anului 480, vezi notele 552 și 553 la cartea a VII-a.

54 Despre acest personaj, vezi cartea a VII-a, cap. LXXXII. Artabanos gîndea în același fel ca fiul său. Vezi cap. LXXXIII din cartea a VII-a.

55 Luptele locale dintre thessalieni și focidieni durau încă de la sfîrșitul secolului al VI-lea. Despre conflictele dintre thessalieni și focidieni, amintite de Herodot și în cartea a VII-a, cap. CLXXVI, cînd vorbește despre zidul de apărare ridicat de focidieni împotriva invadatorilor din nord, pomenesc atît P a u s a n i a s, în cartea a X-a, cap. I și urm., cît și P l u t a r h, *Moralia*, 244.

56 În cartea a IX-a, cap. XXXVII, Herodot menționează existența neamului Telliazilor din Elida atunci cînd vorbește despre profetul Hegesistratos, reprezentant al acestui neam.

57 Despre acest oracol, vezi cartea I, cap. XLVI.

58 Despre aceste statui, vezi P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. XIII. Statuile reprezentau pe Apollo și Heracles disputîndu-și posesia tripodului, pe Leto și Artemis, ca susținătoare ale lui Apollo, precum și pe Athena ca susținătoare a lui Heracles. Această legendă despre cearta pentru tripod, izbucnită între Apollo și Heracles, este o temă curent tratată în gliptica și ceramica secolului al VI-lea î.e.n.

59 Lupta pentru tripod era înfățișată și la Delfi în sculpturile care împodobeau clădirile tezaurelor insulelor Cnidos și Siphnos.

60 Hyampolis se afla în vestul Focidei, pe drumul care leagă Thessalia cu valea rîului Kephissos, nu departe de Abai.

61 Observațiile lui Herodot din acest capitol privitoare la comportarea focidienilor sînt probabil pline de adevăr, deși istoricul arată în mod obișnuit multă simpatie față de Focida, care adăpostea sanctuarul de la Delfi. Aceste observații au fost criticate de P l u t a r h în *Despre reaua-credință a lui Herodot*, cap. XXXV.

62 Despre Dorida și Driopida, vezi cartea I, cap. LVI și notele 134 și 135.

63 Nu întreaga armată a lui Xerxes a urmat acest drum de-a lungul văii fluviului Asopos (vezi cartea a VII-a, cap. CXIX), cum lasă aici Herodot să se înțeleagă. După bătălia de la Thermopylai este mai mult ca sigur că măcar o parte a coloanelor persane s-au scurs spre sud prin Thermopylai, urmînd un drum care răspunde tot în apropiere de Hyampolis și Abai.

64 Vezi P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. XXXII. Plutarh în biografia lui Sylla, cap. XV, afirmă că aici se înălța o fortificație (φροῦριον) în care s-au refugiat focidienii. Fortificația se numea Tithora, la fel ca o mică localitate din apropiere, astăzi Velița.

65 Amphissa (azi Salona), oraș din Locrida, la nord de Delfi, pomenit de T h u c y d i d e s, cartea a III-a, cap. CI, și de P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. XXXVIII.

66 Această localitate, menționată printre cele 12 localități înșirate în cap. XXXIII din prezenta carte, se află în Focida, la granița cu Beoția, pe rîul Kephissos.

67 Alexandru I, fiul lui Amyntas I, rege al Macedoniei. Despre rolul său de mediator între perși și greci, vezi cartea a VII-a, cap. CLXXIII. Vezi mai departe cap. CXXXVI–CXLIII.

68 Vezi cartea I, cap. LI. Despre această coloană de perși care s-au îndreptat să jefuiască Delfi, vezi Notița istorică la această carte, p. 283.

69 Adică în ținutul din nordul Peloponesului, dincolo de golful de Corint.

70 Despre această grotă închinată lui Pan și Nimfelor, vezi P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. XXXII. Numele grotei derivă de la numele unei nimfe iubite de Apollo. Destul de vastă, peștera era aproape inaccesibilă pentru oamenii care nu cunoșteau drumul. Peștera se afla la nord-vest de Delfi.

71 Despre acest templu, vezi cartea I, cap. XCII și nota 246. Templul Athenei Pronaia se găsea în partea de răsărit a orașului Delfi, în timp ce marele sanctuar al lui Apollo era construit pe o terasă înconjurată în partea de nord-vest de pereți stîncoși.

72 Fîntîna Castalia se afla aproape de templul Athenei Pronaia. Locul este străjuit de doi colți de munte: Hyampeia, spre răsărit, Nauplia, spre apus. Stîncile s-au prăvălit din pereții stîncoși care înconjură lacul.

73 În jurul povestirii lui Herodot, întemeiată pe relatările preoților de la Delfi, s-au ivit multe controverse. Vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 385–389. Dacă ținem seama de atitudinea binevoitoare a neamurilor din liga amphictyonilor față de perși, atitudine dictată de înșuși colegiul de preoți de la Delfi (vezi Notița istorică la această carte, p. 283), ne dăm ușor seama că Xerxes nu avea pentru ce să trimită detașamente de jaf spre Delfi, el care cruțase templul lui Zeus Laphystios (vezi cartea a VII-a, cap. CXCVII). Legenda atacului persan asupra delfienilor a circulat totuși în antichitate, de vreme ce

a fost reprodusă de Diodor, cartea a XI-a, cap. XIV și, cu variante, de Ctesias, *Persica excerpta*, § 25, § 27. Ca atîtea alte legende legate de năvălirea perșilor, ea este probabil o născocire a preoților de la Delfi care doreau să se dezvinovățească de acuzația de medism. Este posibil totuși ca legenda să aibă și un sîmbure de adevăr. Dacă perșii într-adevăr au trimis un detașament spre orașul Delfi, lipsit de apărare (se poate admite că acest detașament era format din bande de jefuitori care acționau pe seama lor), dintr-un motiv necunoscut, în ultimul moment, cei care îl alcătuiau au renunțat la atac. Pe canavaua acestei legende a fost ulterior brodată o legendă identică despre atacul celților în 279 î.e.n. asupra orașului Delfi, reprodusă de Pausanias, cartea a X-a, cap. XXIII.

74 În cap. următor, XLI, se precizează totuși că atenienii nu au însoțit pe aliați la Salamina, ci s-au oprit în Attica pentru cîteva zile.

75 Linia de apărare ținută de spartani în Beoția, în care sperau atenienii, ar fi trebuit să treacă prin regiunea muntelui Citheron. O asemenea rezistență implica desfășurarea unor mari forțe armate, deoarece perșii puteau să-i încercuiască pe apărătorii acestei linii pe la Dekeleia sau prin teritoriul orașului Oropos. După catastrofa de la Thermopylai, spartanii nu aveau de gînd să apere Attica. Cea mai importantă preocupare a lor era organizarea unei apărări eficace a Istmului de Corint, deși, așa cum arată Herodot, fie prin intermediul lui Demaratos, fie prin cel al lui Themistocles, atîta vreme cît flota lui Xerxes era puternică și nevătămată, Peloponesul rămînea vulnerabil.

76 Vezi mai sus nota 74.

77 Despre primirea refugiaților atenieni de către orașul Troizena, vezi Plutarh, *Themistocles*, cap. X. Toate aceste trei localități erau controlate de flota ateniană. În toamna anului 1960, arheologul M. H. Jameson a publicat în „Hesperia", 29, 1960/2, pp. 198–223 un raport asupra unei stele scrise în stoichedon, pe care a găsit-o în cursul săpăturilor de la Troizena, campania 1959. Raportul purta titlul *A decree of Themistokles from Troizen*, căci M.H. Jameson era convins, prin comparație cu textul lui Herodot din cartea a VIII-a, cap. XLI că stela conține o copie după un decret al lui Themistocles dat *înaintea* bătăliilor de la Thermopylai și Salamina. Acest decret, așa cum este alcătuit, a stîrnit mari suspiciuni în rîndurile epigrafiștilor din motive de ordin istoric și epigrafic. Din punct de vedere istoric, este foarte puțin probabil ca acest decret, care prevedea evacuarea populației din Attica încă pe vremea cînd atenienii și aliații lor pregăteau o linie de apărare în Thessalia, să fie autentic. Decretul citează localitățile Artemision, Thermopylai, Salamina ca puncte de rezistență ale grecilor, deși, după conținut, el aparține timpului precedent marilor ciocniri între perși și greci (480). Din punct de vedere epigrafic, stilul decretului încărcat cu procedee retorice caracteristice secolului al IV-lea și cu anacronisme (de pildă, calificarea dată trierarhilor la rîndul 21 al decretului, lista divinităților cărora flota trebuie să le aducă jertfe, rîndurile 38–40) arată că e vorba de un document epigrafic aparținînd sec. al IV-lea sau primei jumătăți a sec. al III-lea.
La puțin timp de la apariția raportului lui Jameson, Chr. Habicht într-un articol intitulat *Falsche Urkunden zur Geschichte Athens*, „Hermes" 89, 1961/1, pp. 1–35, după ce recunoaște meritele părții editoriale din lucrarea lui Jameson, asupra căreia nu are de făcut decît puține observații, trece la o critică sistematică a autenticității decretului. Magistrala analiză făcută de Chr. Habicht asupra conținutului acestui lung decret duce la concluzia (după părerea majorității specialiștilor, inatacabilă) neautenticității decretului. Așa cum arată Chr. Habicht, Jameson a găsit o stelă care reprezintă una din numeroasele falsificări istorice curente în secolul al IV-lea cînd la Atena se pregătea o coaliție panelenică împotriva Macedoniei. Valoarea istorică a stelei, prin urmare, este de altă natură decît cea pe care dorește să i-o confere primul ei comentator, M. H. Jameson. *Decretul lui Themistocles* de la Troizena nu reprezintă decît un mijloc de agitație politică din secolul al IV-lea, așa cum Habicht citează încă nouă alte procedee de același fel, desprinse din operele oratorice ale lui Eshine, Demostene, Hyperide etc., oameni politici care au aparținut cercurilor antimacedonene. Adevărul istoric era denaturat, falsificat chiar față de știrile corecte din secolul al V-lea. În consecință, spulberînd tezele despre autenticitatea *Decretului lui Themistocles* copiat de lapicidul din Troizena, Chr. Habicht insistă asupra adevărului istoric relatat de Herodot în *Istorii*, cartea a VIII-a, cap. XLI și urm.
În anul 1962, în „Revue des études grecques" LXXV, 1962, pp. 152–158, la cronica epigrafică, Jeanne și Louis Robert dau lista completă a învățaților care în cursul anului 1961 s-au ocupat de stela de la Troizena și, independent unii de alții, au ajuns la concluzii comune. Printre puținele nume care figurează de partea celor care în pofida evidenței anacronismelor pledează totuși pentru autenticitatea decretului figurează H. Berwe, *Zur Themistokles Zuschrift von Troizen*, „Sitzungsberichte der Bayerschen Akademie, philos. hist. Klasse", 1961, V și, de curînd, M. Treu, *Zur neuen Themistokles Zuschrif*, „Historia", XII, 1963.

78 Oracolului de la Delfi reprodus de Herodot în cartea a VII-a, cap. CXL.

79 În sanctuarul unui templu închinat străvechii divinități Erechteus (Erichtonios), rege legendar al Atticei, la origine divinitate chtonică. Înainte ca religia grecilor să se fi antropomorfizat, ea cuprindea multe elemente theriomorfe preluate de la religiile egeene. Erechteus reprezenta „șarpele", copil al pămîntului. Vezi Martin Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, München, Beck, 1941, pp. 294, 325. Ulterior, divinitatea șarpelui a fost afiliată cultului zeiței Athena, așa cum s-au afiliat și alte culte de animale divinităților antropomorfice (de pildă, cultul calului a fost asimilat de cultul lui Poseidon). Templul despre care pomenește Herodot în acest capitol a fost distrus de focul pus de perși.

80 Plutarh precizează: „la îndemnul lui Themistocles" (*Themistocles*, cap. X).

81 Dacă e vorba de Athena de pe Acropole, înseamnă că Herodot se referă la Athena Polias, menționată și în cartea a V-a, cap. LXXXII.

82 Pogon este portul orașului Troizena, din colțul de nord-est al peninsulei Argolida din Pelopones. În fața portului se afla insula Calauria (azi Poros).

83 Pogon are o radă de ancorare foarte mare, ceea ce îngăduie să se strîngă laolaltă un mare număr de corăbii. În lista participanților la bătălia de la Salamina, dată în capitolele XLIII–XLVIII, sînt adăugate efectivele a nouă orașe-cetăți care nu participaseră la bătălia de la

Artemision, şi anume: Hermion, Ambracia, Leucas, Naxos, Kythnos, Seriphos, Siphnos, Melos, Crotona.

84 Vezi o remarcă asemănătoare în cartea a VII-a, cap. CLXXIII, despre Euainetos, fiul lui Carenos.

85 Pentru acest capitol, vezi cartea I, cap. LVI (cu notele respective).

86 De completat: aşa cum au luptat la Artemision, vezi cap. I la această carte. Numărul de 180 corăbii ateniene, dat aici de Herodot, reprezintă aproape jumătate din efectivul corăbiilor greceşti care au luptat la Salamina. Dacă această cifră este exactă, înseamnă că în acea vreme şantierele navale ale Atenei lucrau cu spor (vezi Studiul introductiv, p. XXVIII). Vezi A r i s t o t e l, *Constituţia atenienilor*, cap. XXIII, precum şi P l u t a r h, *Themistocles*, cap. X. Areopagul şi Ecclesia au sprijinit pe deplin măsurile preconizate de Themistocles.

87 Vezi cartea I, cap. LVII.

88 Cranai: acest nume conţine rădăcina *car-/cra-*, care înseamnă „cap", „vîrf", „înălţime". Atenienii locuiau pe înălţimile Acropolei, unde se afla centrul oraşului lor. Această denumire, de *cranai*, pentru atenieni se întîlneşte uneori în operele dramaturgilor din secolul al V-lea. Vezi, de pildă, A r i s t o f a n, *Păsările*, vs. 123.

89 Despre Cecrops, primul rege atenian care şi-a consolidat puterea pe Acropole, vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XV.

90 Deoarece Erechteus, care era considerat drept „fiu al pămîntului", „ieşit din pămînt", fusese crescut şi îndrumat de Athena. Este drept că atenienii sînt uneori numiţi, ca bunăoară la P i n d a r, *Istmicele*, II, vs. 19, „erechteizi".

91 Despre Ion, fiul lui Xuthos, vezi nota 249 la cartea a VII-a. Ion, în calitate de nepot al lui Erechteus (Creusa, fiica lui Erechteus, era mama lui Ion), a cîştigat o victorie pentru bunicul său împotriva lui Eumolpos, „regele" din Eleusis. Tradiţia attică îl socotea însă străin de dinastiile locale. El era considerat „regele" aigialilor (vezi cartea a V-a, cap. LXVI şi cartea a VII-a, cap. XCIV) din nordul Peloponesului, sediul cel mai de seamă al triburilor ioniene.

92 Cifra „douăsprezece" nu se află în manuscrise, ci este o conjectură a lui van Herweden acceptată de majoritatea editorilor lui Herodot. Dacă se adună corăbiile aduse la Salamina de participanţii la coaliţia maritimă greacă împotriva perşilor, se obţine un total de 366 trireme, cifră care diferă de cea dată de Herodot în cap. XLVIII al acestei cărţi, anume 378 de corăbii. Aceeaşi cifră pentru totalul corăbiilor greceşti este repetată de Herodot la cap. LXXXII al acestei cărţi. Diferenţa este tocmai cifra 12 care trebuie adăugată la unul din contingentele participante la Salamina. P a u s a n i a s, cartea a II-a, cap. XXIX, atestă că egineţii au adus mai multe corăbii decît corintienii; contingentul eginet era în acest caz cel mai numeros după cel atenian, adică se ridica la 42 de corăbii. Corintienii aveau 40 de corăbii. Despre o altă interpretare (Cobet, Beloch), vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 391.

93 După părerea lui P h. L e g r a n d, *Hérodote*, cartea a VIII-a, p. 56, nota 1, aceste corăbii de rezervă e posibil să fi jucat un rol activ în cursul retragerii perşilor de la Salamina. Vezi cap. XCI la această carte.

94 În cartea a V-a, cap. LXXX, Herodot atestă că Oinone era numele unei insule în care Zeus a dus-o pe Aigina, mama lui Aiakos, întemeietoarea neamului Eacizilor. Vezi P a u s a n i a s, cartea a II-a, cap. XXIX.

95 Eretria era o localitate din Eubea, situată pe ţărmul de vest al insulei, la sud de Halkis. Vezi nota 54 la cartea I.

96 Aceeaşi afirmaţie despre insulele din Egeea, în cartea a VII-a, cap. XCV.

97 Despre acest Democrit există o epigramă a lui Simonides, frag. 136 (B), reprodusă de P l u t a r h în *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, cap. XXXVI. Epigrama vorbeşte de cinci corăbii naxiene.

98 Dryopi, adică dorieni; numele vechi al Doridei era Driopida. Herodot, în cartea a VII-a, cap. XCV, specificase că insulele din arhipelagul Mării Egee fuseseră colonizate de ionieni. Aici precizează că locuitorii Styrei sînt de origine dorică. T h u c y d i d e s, cartea a VII-a, cap. LVII, consideră însă pe styrieni printre ionieni.

99 Insulele menţionate în acest capitol de Herodot aparţin grupului Cycladelor de vest; aflîndu-se în apropierea coastei greceşti, aceste insule au scăpat dominaţiei persane.

100 Herodot se gîndeşte la o linie care străbate Epirul. Thesprotia era o regiune de pe coasta de vest a Epirului, situată la nord de golful Ambracia. În această regiune, pretindea o legendă, a stăpînit Ulisse, după întoarcerea sa de la Troia. Legenda a fost dezvoltată în epopeea *Telegonia*, una din cele mai tîrzii opere aparţinînd ciclului epic (sec. VI î.e.n.).

101 Populaţii de pe coasta de vest a Greciei şi, ca atare, puţin ameninţate de invazia persană.

102 Acest personaj, un celebru atlet din Crotona pomenit de două ori de A r i s t o f a n în comediile sale (*Acharnienii*, vs. 215 şi *Viespile*, vs. 1206), a fost singurul reprezentant al Greciei Mari în lupta împotriva perşilor. El a participat în calitate de particular, mînat probabil de un sentiment de prietenie faţă de ţara unde-şi cîştigase faima. Vezi P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. IX.

103 Pentecontere, tip de corăbii de mult depăşit în secolul al V-lea.

104 Şi Thucydides în cartea a V-a, cap. LXXXIV, menţionează că Melos a fost colonizat de dorieni încă de pe vremea marilor invazii spre sud, adică sec. al XII-lea î.e.n.

105 Vezi mai sus nota 93.

106 Adică de la Artemision şi Pogon.

107 S-a calculat că data exactă a intrării lui Xerxes în Attica este septembrie 480 î.e.n. Vezi G. B u s o l t, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 167, nota 1.

108 Aluzie la evenimentele povestite în cartea a VII-a, cap. XLIV—LVII.

109 În literatura istorică greacă, aici este menţionat pentru prima oară arhontele eponim ca mijloc de fixare a unei date. Ulterior, procedeul a devenit curent.

110 Acest mod de a explica prezenţa unor apărători ai Acropolei ateniene nu mai are azi credit în urma numeroaselor dezbateri provocate de publicarea aşa-zisului *Decret al lui Themistocles* de la Troizena. Cercetătorii înclină tot mai mult spre opinia care admite organizarea unui sistem de apărare grec, menit să împiedice înaintarea perşilor pe uscat. La Atena nu se aflau, după această teorie, o mînă de oameni dezorganizaţi, refugiaţi în fortăreaţă, ci trupe capabile să depună o rezistenţă eficace, aşa cum s-au şi întîmplat lucrurile. Vezi A. H a u-

v e t t e, *op. cit.*, p. 399. Baricadele ridicate de cei asediaţi erau în regiunea de vest a Acropolei, singurul loc accesibil, acolo unde ulterior s-au ridicat Propyleele.

111 ’Αρείον Πάγος, sediul unui vechi trib atenian, era aşezat spre nord-vest de Acropole. Aici se afla şi tribunalul atenian de factură aristocratică care a suferit mari schimbări în atribuţiile sale politice şi judiciare după reformele lui Solon.

112 E vorba despre acei reprezentanţi ai familiei Peisistratizilor care-l întîmpinaseră pe Xerxes încă în Asia. Vezi cartea a VII-a cap. VI şi nota 16 la cartea a VII-a.

113 În greceşte χρόνον συχνόν. Dacă în fortăreaţă se admite prezenţa unei garnizoane, această îndelungată rezistenţă este explicabilă.

114 P a u s a n i a s, cartea a I, cap. XVIII, lărgeşte datele lui Herodot despre acest templu prin mitul Aglaurei şi al surorilor sale.

115 Despre urmele acestui incendiu, vizibile încă pe vremea sa, Herodot pomeneşte în cartea a V-a, cap. LXXVII.

116 Artabanos, unchiul regelui, fusese lăsat la Susa ca locţiitor cu puteri depline. Vezi cartea a VII-a, cap. LII.

117 Vezi cartea a VII-a, cap. XLIII referitor la sacrificiul făcut de Xerxes la Troia. Vezi de asemenea nota 114 la cartea a VII-a. Nu există îndoială că Xerxes prin aceste măsuri căuta să cîştige bunăvoinţa exilaţilor atenieni care-l însoţeau.

118 Legenda disputei dintre cei doi zei pentru stăpînirea şi protecţia Atenei este următoarea: pe vremea domniei regelui Cecrops, primul „rege al Atticei", o vie dispută s-a născut între Poseidon şi Athena pentru stăpînirea ţinutului. Plin de mînie, Poseidon a bătut cu tridentul în pămînt şi pe dată s-a ivit un izvor, numit „al lui Erechteus". După o variantă a legendei, din pămîntul lovit de Poseidon a răsărit un cal, simbolul fertilităţii, legat de cultul lui Poseidon. La rîndul ei Athena a făcut să crească un măslin veşnic verde. Cu ajutorul lui Cecrops oraşul cu ţinutul înconjurător a fost atribuit de un consiliu de zei Athenei. Scena era reprodusă pe un relief al Parthenonului.

Am arătat mai sus, la nota 79, că Erechteus, „copil al pămîntului" reprezenta la origine divinitatea şarpelui afiliată cultului Athenei. Cu toate acestea, Erechteus a fost identificat şi cu Poseidon (Ἐρεχθεύς =„cel ce sparge, cel ce fărîmă"). Pausanias, cartea I, cap. XXVI, mărturiseşte că pe altarul lui Poseidon din Erechteion, templu clădit pe Acropole, se aduceau sacrificii ambelor divinităţi. Tot în Erechteion a fost găsită o dedicaţie închinată lui Poseidon Erechteus, CIA, I, nr. 387.

Templul „lui Erechteus" de care vorbeşte Herodot în acest capitol nu poate fi Erechteionul început abia prin anii 420—415 î.e.n.

119 Despre această stare de spirit provocată de căderea Atenei vezi mai sus nota 110.

120 Intervenţia lui Mnesiphilos în aceste momente critice nu este acceptată de nimeni ca veridică. P l u t a r h, în *Themistocles*, cap. II, atestă existenţa acestui Mnesiphilos pe care-l înfăţişează ca pe un sfătuitor al lui Themistocles în probleme de politică. Anecdota îşi are obîrşia în cercurile răuvoitoare faţă de Themistocles. Aşa cum s-a arătat mai

sus la nota 15, Herodot nu avea o deosebită simpatie pentru Themistocles ale cărui merite le-a recunoscut totuşi.

121 Această întrevedere hotărîtoare este reprodusă cu mare lux de amănunte şi de P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XI.

122 O întîmplare asemănătoare este povestită şi de Pausanias, cartea a VI-a, cap. II. Un anume Lichas a fost biciuit pentru că n-a ţinut seama de regulile concursurilor olimpice.

123 Vezi începutul cap. X din această carte. H. Stein, bazîndu-se pe pasajul din Plutarh, *Themistocles*, cap. XIV, în care corăbiile greceşti sînt descrise ca fiind joase şi uşoare, în timp ce corăbiile perşilor erau înalte şi greu de manevrat, schimbă comparativul βαρυτέρας, „mai grele", cu comparativul βραδύτερας, „mai încete", cu o viteză mai redusă.

124 Lipsite de posibilitatea unor manevre de învăluire în larg, ca la Artemision, corăbiile perşilor, în strîmtoarea Salaminei, urmau, dimpotrivă, să se ciocnească între ele din cauza spaţiului prea îngust. Lucru care s-a şi întîmplat. Pe de altă parte, perşii aveau dezavantajul că nu cunoşteau locurile periculoase din faţa coastei Atticei.

125 De teamă să nu le fie tăiată aprovizionarea şi chiar posibilitatea unei retrageri.

126 Aluzie la oracolul delfic citat în cartea a VII-a, cap. CXLI. În continuare Herodot strecoară o explicaţie pe linia concepţiei sale obişnuite, despre greşeală şi pedeapsă divină.

127 Attica fiind cucerită de perşi, Adeimantos nu-i mai recunoaşte lui Themistocles calitatea de reprezentant al unui oraş-stat care participă la apărarea comună împotriva invaziei.

128 Siris, întemeiată, după o legendă, de refugiaţi de la Troia, se afla în sudul Italiei între Sybaris şi Tarent. Vezi S t r a b o, cap. VI (264). Locuitorii săi erau ionieni. Themistocles denumeşte pe atenieni, ionieni. S-a pus întrebarea dacă această afirmaţie a lui Themistocles nu reprezintă cumva una din primele manifestări ale interesului Atenei pentru o colonizare în Sicilia şi în Grecia Mare.

129 Primul discurs al lui Themistocles reprodus de Herodot se termina cu un proverb. Al doilea se termină cu o ameninţare plină de efect.

130 Urmaşii lui Aiacos, printre care se numărau eroi vestiţi, de pildă, Aiax, care a luptat sub zidurile Troiei.

131 În sensul aducerii imaginilor sacre care-l înfăţişau pe Aiacos, fiu al Aiginei (fiica lui Asopos şi sora Thebei). Vezi cartea a V-a, cap. LXXX şi notele la acest capitol din cartea a V-a.

132 Thria. Această cîmpie numită astfel după un dem din Attica se afla spre nord-est de Eleusis. Drumul care vine din Beoţia spre Attica trece prin cîmpia Thriei.

133 Figură de stil care vrea să indice mulţimea de oameni participantă la procesiunile de la Eleusis. Făcînd o apropiere cu capitolul XCVII din cartea a V-a, unii comentatori ai lui Herodot sînt de părere că acešta era numărul de cetăţeni ai Atticei la începutul secolului al V-lea.

134 Demeter şi Kore (Persephona). Această sărbătoare — timp în care avea loc o mare procesiune care pleca de la Atena spre Eleusis — este bine cunoscută datorită descrierilor făcute de poeţii dramatici din sec. al V-lea. Vezi, de pildă, A r i s t o f a n, *Broaştele*, vs. 398 — 413.

Procesiunea începea în zori şi se termina tocmai seara. Foarte puţini din participanţii la procesiune erau însă iniţiaţi în misterele eleusinice, mistere însoţite de străvechi rituri de magie. Templul Demetrei de la Eleusis a fost distrus în cursul invaziei persane şi reclădit pe o suprafaţă mai mare de către Pericle.

135 În greceşte ἰακχάζουσι În timpul procesiunii era purtată în mare cinste statuia copilului Iacchos, divinitate agrestă asimilată cu Dionysos sau cu „demonul" zeiţei Demeter. Strabo, cartea a X-a, (10). Despre misterele de la Eleusis vezi Pierre Boyancé, *Sur les mystères d'Eleusis*, „Revue des études grecques", LXXV, 1962, pp. 461—482. Despre divinitatea Iacchos, p. 481.
Iacchos era mereu invocat prin strigături şi cîntece, de unde şi derivatele verbale sau nominale pentru desemnarea activităţii procesiunilor eleusinice.

136 Această anecdotă lipsită de orice semnificaţie politică a fost reprodusă de Herodot pentru conţinutul ei mistic. Despre limitele concepţiei istorice a lui Herodot, datorită pietăţii lui faţă de zei, vezi Studiul introductiv, p. XCIX.

137 Dacă afirmaţia lui Herodot din acest capitol se potriveşte cu cea din cartea a IX-a, cap. XXXII (sfîrşit) pentru armata de uscat a perşilor, ea nu poate fi valabilă pentru armata navală, care pierduse, conform afirmaţiilor din cartea a VII-a, cap. CXC şi cartea a VIII-a, cap. XIII, 600 de corăbii, fără să mai punem la socoteală corăbiile distruse în lupte. Despre numărul corăbiilor persane care s-au înfăţişat la Salamina, vezi Notiţa istorică la această carte, p. 285—286.

138 În cap. XLVI din această carte, şi anume „Keos, Naxos, Kythnos, Seriphos, Siphnos, Melos". Herodot vorbeşte însă în acest capitol numai de *cinci* insule, scăpînd din vedere una din insulele menţionate la cap. XLVI.

139 Despre relaţiile dintre Atena şi Paros, după bătălia de la Salamina, vezi mai departe cap. CXII.

140 Vezi cartea a VII-a, cap. XLIV.

141 Flota persană avea înglobate multe corăbii feniciene. Cele mai bune corăbii din flota persană erau cele din Sidon.

142 La acest consiliu important e curios dece Herodot nu menţionează pe comandanţii flotei persane citaţi în cartea a VII-a, cap. XCVII.

143 Vezi sfîrşitul capitolului LXXXVIII din această carte. În timp ce privea desfăşurarea bătăliei de la Salamina, Xerxes îşi va aduce aminte de cuvintele Artemisiei.

144 Herodot urmăreşte constant în paralel mişcările armatei navale şi ale armatei de uscat. Grosul armatei persane de uscat n-a atins însă niciodată ţărmurile golfului de Corint, aşa cum reiese din cartea a IX-a, cap. XIV.

145 „Calea lui Skiron" care lega continentul de Pelopones era în realitate o cărare îngustă, pe alocuri aproape impracticabilă datorită unor porţiuni stîncoase. Ea pornea de la Megara. Numele „calea lui Skiron" provine de la mitul uciderii lui Skiron de către Theseus în această regiune. Skiron atrăgea călători pe care-i prăvălea de pe stînci în mare unde erau sfîşiaţi de o broască ţestoasă monstruoasă.

146 Despre aceste măsuri de întărire a Istmului vezi şi Diodor, cartea a XI-a, cap. XVI. Munca de ridicare a întăriturii a durat aproape un an (vezi cartea a IX-a, cap. VII).

147 Aluzie la relatarea din cartea a VII-a, cap. XXVI.

148 Vezi mai sus cap. XVIII şi cartea I, cap. LVI.

149 Vezi în cartea I, cap. CXLVI şi cartea a II-a, cap. CLXXI, pasaje în care arcadienii sînt înfăţişaţi ca populaţie autohtonă. Arcadienii erau un amestec de ahei şi de populaţii băştinaşe anterioare sosirii grecilor pe teritoriul Elladei.

150 Kynuria este un ţinut pe coasta de răsărit a Peloponesului, în nord-estul Laconiei.

151 E vorba de coasta de nord a Peloponesului unde aheii şi-au păstrat încă vreme îndelungată independenţa, după ce au fost dislocaţi de dorieni din regiunile de mijloc ale Peloponesului. Vezi cartea I, cap. CXLV; cartea a VII-a, cap. XCIV, şi Pausanias, cartea a V-a, cap. I.

152 Hermion (azi Kastu), port pe coasta de sud a Argolidei, în faţa insulei Hydreia.

153 Asine era iniţial un mic port din Argolida, situat aproape de Nauplia. Strabo, cartea a VIII-a (373); Pausanias, cartea a IV-a, cap. XXXIV, 9. Fiind distrus în timpul primului război messenic, locuitorii săi, dorieni ca origine, au fost strămutaţi în Messenia, pe coasta de sud-vest a golfului coronaic, aproape de capul Acritas. Pausanias, cartea a III-a, cap. VII, 4; cartea a IV-a, cap. XIV, 3 etc. Aici e vorba despre noua Asine din Messenia, aproape de Cardamyle (azi Scardamula).

154 Aflate în Triphylia, în vestul Peloponesului. Despre paroreaţi vezi nota 533 la cartea a IV-a.

155 Despre kynurieni ca neam autohton şi eroul lor eponim Kynuros, fiul lui Perseus, vezi Pausanias, cartea a III-a, cap. II. Asimilarea lor cu ionienii, pe care o face aici Herodot, nu se explică decît pe baza afirmaţiei din cartea I, cap. LVI: ionienii erau pelasgi, ca şi alte populaţii din Grecia, peste care s-au suprapus elenii care i-au asimilat.

156 În greceşte Ὀρνεῆται. Asupra acestui termen există o nedumerire: oraşul Orneai se afla în partea de nord-vest a Argolidei. H. Stein, bazîndu-se pe un pasaj din Thucydides, cartea a V-a, cap. XLI, susţine că Kynuria şi regiunile învecinate ei, Orneai inclusiv, au ajuns, probabil, dependente de Argos încă de la jumătatea sec. al VI-lea î.e.n. Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 72 atrage însă atenţia asupra unui alt text din Thucydides, şi anume cartea a VI-a, cap. VII în care se arată că orneaţii au fost ocupaţi de argieni abia la sfîrşitul sec. al V-lea. Legrand propune ca lecţiune în loc de Ὀρνεῆται, Θυρεῆται, locuitorii Thyreii, regiune a Kynuriei despre care a fost vorba în cartea I, cap. LXXXII şi care s-a aflat vreme îndelungată sub dominaţia argiană.

157 Adunare a comandanţilor greci.

158 Despre persoana lui Sikinnos vezi Eshil, *Perşii*, vs. 355 şi Plutarh, *Themistocles*, cap. XII. Plutarh susţine că mesagerul nu era grec, ci un supus al perşilor.

159 Psyttaleia, astăzi Lipsocutali. Ocuparea Psyttaleii de către perşi este confirmată şi de alte izvoare.

160 Între povestirea lui Herodot și cea a lui E s h i l, *Perșii*, vs. 355 și urm. despre bătălia de la Salamina există unele diferențe. E s h i l, *Perșii*, vs. 353, pretinde că primirea mesajului trimis de Themistocles l-a decis pe Xerxes să dezlănțuie atacul. Herodot arată în acest capitol că regele abia începe mișcările de învăluire a flotei grecești. Mesagerul a ajuns la perși în vreme ce aceștia țineau consiliul în care s-a hotărît atacul. La E s h i l, *Perșii*, vs. 361, stratagema lui Themistocles determină pe dușman să dea atacul într-o poziție defavorabilă pentru el; la Herodot, în capitolul precedent, Themistocles este silit la această acțiune în primul rînd de atitudinea comandanților greci. E s h i l, *Perșii*, vs. 368 specifică că Salamina a fost în întregime încercuită de perși, în timp ce Herodot vorbește în acest capitol de o încercuire sub forma unui arc de cerc, spre vest. Mișcarea navelor persane, după Herodot, se desfășura din dreptul coastei Atticei spre vest. Flota persană se afla concentrată la Phaleron.

161 Apropierea celor două nume, Keos (în majoritatea codicelor Κέος, în timp ce numele insulei este Κέως) și Kynosura (Κυνόσουρα) este cu totul obscură. Kynosura este un promontoriu de lîngă Marathon. Insula Keos se află departe de coasta Atticei. Identificarea acestor nume trebuie deci legată de locurile coastei attice, a insulei Psyttaleia și a Salaminei. S-a ajuns la concluzia că aceste denumiri privesc regiunea dintre coasta Atticei și Salamina, în direcția răsăritului, acolo de unde perșii blocaseră ieșirea flotei grecești, adică în dreptul Munychiei. Κυνόσουρα, „coada cîinelui", era probabil numele unei mici peninsule a Salaminei. Vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 411; H o w- W e l l s, *op. cit.*, p. 261 și Appendix, XXI, 5; P h. L e g r a n d *op. cit.*, p. 183. După cît reiese din E s h i l, *Perșii*, vs. 366 — 368, flota persană bloca ieșirea flotei grecești pe trei căi: a) brațul de mare dintre Attica și Psyttaleia; b) brațul de mare dintre Psyttaleia și Salamina; c) brațul de mare dintre Salamina și Megarida. Vezi D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XVII și P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XII, despre manevra de închidere a trecerii prin sud executată de corăbiile egiptene, adică prin brațul de mare din dreptul Megarei. Din versul 368 al tragediei *Perșii* reiese că „alte" corăbii persane au fost trimise să patruleze pe lîngă coastele insulei „de jur împrejur". E posibil că acestea să fie corăbiile la care face aluzie Herodot. Într-un articol recent, intitulat *Zur Strategie der Schlacht von Salamis*, „Hermes" 90, 1, 1962, pp. 116—117, W. M a r g, studiind configurația coastelor Atticei, a Salaminei și a Megaridei din punct de vedere evolutiv, a constatat că nivelul mării a crescut, din 480 î.e.n., aproximativ cu 3,80 m în dreptul țărmului de la Eleusis. În consecință, demonstrează W. Marg, era ușor pentru perșii aflați în golful Eleusis să blocheze trecerea spre vest a grecilor, avînd în vedere îngustimea locului din acea vreme. Știrea lui Herodot, despre manevra aripii de apus a frontului naval pers, este, după Marg, exactă. În schimb acestui cercetător i se pare cu totul neverosimilă versiunea lui D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XVII, 2 despre încercuirea Salaminei prin sud, unde marea este foarte joasă și flota persană controla toate căile de acces.

162 Mișcările flotei persane din timpul nopții care precede bătălia de la Salamina, așa cum au fost înfățișate de Herodot, au stîrnit vii controverse. Încercuirea din timpul nopții nu putea în nici un caz trece neobservată de greci. De asemenea, e curios de ce, așa cum se arată mai departe în *Istorii*, perșii îngăduie grecilor încercuiți să se pregătească în liniște pentru bătălia navală. E s h i l, martor ocular al bătăliei, declară că grecii au înaintat destul de mult pînă cînd au întîmpinat flota persană (*Perșii*, vs. 395). Cum este posibil acest lucru dacă dușmanul se afla în imediată apropiere? A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 411, arată în mod plauzibil că Herodot a adoptat această versiune despre tactica perșilor pentru a fi în concordanță cu oracolul reprodus la capitolul următor. Dacă însă se admite, conform mărturiei lui E s h i l, din *Perșii*, vs. 368, că perșii au înconjurat întreaga insulă prin corăbii de patrulare, lucrurile devin tot mai clare. Acestea sînt corăbiile de care Aristides a fost silit să se ferească venind de la Egina (vezi mai departe cap. LXXXI). Despre o încercare de lămurire a versiunii lui Herodot, vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 414—416.

163 Afirmația lui Herodot despre veridicitatea oracolelor se află în puternic contrast cu mărturiile de scepticism ale lui Thucydides în aceeași problemă. Vezi, de pildă, T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XVII sau cap. LIV.

164 Unde se afla acest templu al zeiței Artemis citat în oracolul lui Bakis? E drept că Pausanias menționează un templu al zeiței lîngă Munychia, pe țărmul attic (I, 1) și un al doilea la Salamina (I, 36). S-a făcut, totuși, presupunerea că, dacă cumva Kynosura pomenită în oracol nu se află în Salamina (vezi mai sus nota 161) oracolul lui Bakis se referea la un templu din dreptul promontoriului de la Marathon, fie pe coasta Eubeei, fie pe coasta Atticei. Oracolul este socotit ca o adaptare posterioară bătăliei.

165 Relația dintre Hybris, „violența născută din orgoliu" și Koros, „sațietatea", „îmbuibarea", este deseori pomenită în lirica veche greacă. Vezi, de pildă, *Solon*, frag. 5 Diehl și *Theognis*, vs. 153 care susțin că „îmbuibarea" dă naștere la „violență". Invers, P i n d a r, *Olimpice*, XIII, vs. 10 și E s h i l, *Agamemnon*, vs. 766 și urm.

166 Lucru puțin probabil în lumina felului cum Herodot înfățișează încercuirea (vezi mai sus nota 161).

167 Exilul lui Aristides a avut loc în timpul arhontatului lui Themistocles. Vezi A r i s t o t e l, *Constituția atenienilor*, cap. XXII, 7. Cum de se întorcea Aristides la ai săi, venind de la Egina, în împrejurări atît de grele? S-a presupus, pe drept cuvînt, că Aristides se întorsese în Attica înainte de evacuarea din 480 și se afla la Egina într-o misiune oarecare, asupra căreia s-au făcut presupuneri diferite. Dacă Aristides, așa cum se arată mai departe la cap. XCV, a cucerit Psyttaleia în fruntea unui detașament de soldați atenieni, acest fapt înseamnă că fusese pe deplin repus în drepturile sale cetățenești.

168 Despre simpatia arătată de Herodot lui Aristides vezi Notița istorică la această carte, p. 290.

169 Aristides nu are acces la dezbaterile comandanților supremi.

170 E vorba, în mod aproape sigur, de corăbiile de patrulare trimise în jurul Salaminei de către perși, la care se referă E s h i l în versul 368 din *Perșii* și, probabil, Herodot în cap. LXXVI din această carte. Grecii nu mai aveau posibilitatea să plece prin vestul Salaminei.

171 În sensul că blocada s-a strîns şi Aristides a fost ultimul care a putut străbate linia supravegheată de perşi.

172 Asupra acestei corăbii transfuge ştirile sînt diferite. D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XVII vorbeşte de o corabie din Samos, iar P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XII, de o corabie din Tenedos.

173 Epibaţii: soldaţi ambarcaţi, spre deosebire de echipajul corăbiei.

174 În cuvîntarea sa, Themistocles foloseşte procedeul antitezei, curent întrebuinţat în retorica sofistică.

175 Menţiunea întoarcerii acestei corăbii de la Egina, după sosirea lui Aristides din aceeaşi localitate a Eubeei, pare curioasă, mai ales după afirmaţia justificată a lui Aristides că blocada persană va fi imposibil de străbătut de aici înainte. Se pare că fraza în care Herodot aminteşte pe scurt de întoarcerea corăbiei care aducea imaginile eacizilor reprezintă ecoul unei invenţii despre un semn favorabil pentru desfăşurarea viitoarei lupte navale.

176 Pallene era un dem din Attica. P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XIV susţine că Ameinias era din Dekeleia. După D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XXVII, Ameinias era fratele lui Eshil, lucru cu totul improbabil.

177 Începutul bătăliei, peste care Herodot trece fără a insista prea mult, este povestit deosebit de impresionant de E s h i l, în *Perşii*, vs. 386 şi urm. Aripa dreaptă a corăbiilor greceşti apare dintr-o dată în faţa fenicienilor, fără ca aceştia să fi observat înaintarea grecilor care se năpustesc la atac adăpostiţi de peninsula Kynosura.

178 Dacă atenienii erau cei care duceau greul atacului împotriva fenicienilor, înşiraţi în dreptul golfului de la Eleusis, onoarea de a sprijini partea din dreapta a frontului grecesc le revenea lacedemonienilor şi comandantului suprem, Eurybiades. Egineţii se aflau lîngă lacedemonieni şi e foarte posibil ca pretenţiile lor de întîietate la atac (abstracţie făcînd de povestea corăbiei întoarsă de la Egina) să fie pe deplin justificate. Atenienii au început atacul în partea stîngă a frontului grec, iar egineţii în partea dreaptă. Relatarea lui D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XVIII, anume că lacedemonienii au luptat alături de atenieni, este greşită.

179 Herodot nu insistă prea mult asupra comportării leale a flotei ioniene faţă de perşi în bătălia de la Salamina. Ionienii erau suspectaţi de Xerxes, care, aşa cum arată Herodot în cap. LXXXVI, LXXXVIII şi XC, privea personal bătălia de pe ţărmul attic, de pe o înălţime a muntelui Aigaleos. Regele promisese mari recompense celor care aveau să se distingă în luptă. Acesta poate fi, eventual, un motiv serios pentru explicarea comportării ionienilor. Nu-i mai puţin adevărat că nimeni nu poate şti care a fost rolul jucat de ionieni în dezastrul suferit de flota persană. Vezi la cap. XC acuzaţia fenicienilor împotriva ionienilor.

180 Menţiunea specială pe care o face Herodot despre samieni este explicabilă în lumina interesului pe care istoricul îl avea faţă de insula Samos. Vezi Studiul introductiv, p. LIX despre exilul lui Herodot în Samos. Theomestor şi Phylacos nu s-au putut bucura vreme îndelungată de avantajele obţinute de la Xerxes deoarece chiar în anul 479 Samosul a fost cucerit de greci. Vezi cartea a IX-a, cap. XC.

181 Cuvîntul înseamnă „păzitori ai regelui". Vezi cartea a III-a, cap. CXL, povestea lui Syloson. Cinstea de a fi acceptat în rîndul „binefăcătorilor regelui" era legată de mari avantaje materiale.

182 Această observaţie confirmă presupunerea că egineţii au jucat în partea dreaptă a frontului atenian acelaşi rol cu acela al atenienilor în aripa stîngă.

183 Adică în bătălia de la Artemision.

184 O descriere generală a desfăşurării bătăliei de la Salamina lipseşte. Herodot se mărgineşte a scoate în evidenţă doar cîteva momente, privite izolat, insistînd în special asupra comportării Artemisiei, suverana Halicarnasului. La E s h i l, *Perşii*, vs. 382 şi urm., în special vs. 412 şi urm., găsim o splendidă şi impresionantă descriere a bătăliei, fără însă ca poetul să dea detalii asupra manevrelor tactice executate de cele două flote. Nici din D i o d o r, cartea a XI-a, sau din C t e s i a s, *Persica excerpta*, nu aflăm amănunte asupra desfăşurării în sine a bătăliei. Se pare totuşi, după o mărturie din E s h i l, *Perşii*, vs. 418, că, datorită locului îngust în care se desfăşura bătălia, perşii n-au putut profita de avantajul superiorităţii lor numerice. Numărul corăbiilor greceşti şi duşmane care se înfruntau pe un front foarte îngust (vezi la A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 417 şi urm., descrierea locului unde s-a desfăşurat bătălia navală) trebuie să fi fost aproximativ egal. Aşa reiese şi din povestirea lui P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XV. A fost destul ca primele şiruri de corăbii persane să intre în derută pentru ca restul navelor îngrămădite în spate (E s h i l, *Perşii*, vs. 366) să devină o piedică la manevre. Şi astfel, planul lui Themistocles s-a dovedit pe deplin justificat de realitate.

185 La capitolul XCIII Herodot precizează că urmăritorul Artemisiei nu era altul decît acelaşi Ameinias din Pallene care începuse lupta cu fenicienii.

186 Vezi nota 399 la cartea I.

187 Vezi la cartea a VII-a nota 557.

188 Ariabignes, menţionat de Herodot printre amiralii flotei persane în cartea a VII-a, cap. XCVII, era comandantul flotelor ioniene şi cariene. Vezi nota 258 la cartea a VII-a. P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XIV, vorbeşte însă de moartea lui Ariamenes, tot frate al regelui. Ariabignes nu figurează nici în lista perşilor căzuţi la Salamina, dată de E s h i l, *Perşii*, vs. 302-330.

189 Insula Samothrake era o colonie a Samosului, cu populaţie eolică. Perşii socoteau însă „ionieni" pe toţi grecii din Asia Mică şi din insulele din faţa coastei asiatice.

190 Această întîmplare este menţionată şi de D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XIX.

191 Despre locul de unde Xerxes supraveghea bătălia vezi E s h i l, *Perşii*, vs. 465 şi urm. Locul era o înălţime a muntelui Aigaleos şi purta numele de Heracleion, P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XIII.

192 Vezi cartea a VII-a, cap. C.

193 Probabil o rudă a lui Xerxes. Acest Ariaramnes poartă acelaşi nume ca şi un strămoş al lui Darius, vezi cartea a VII-a, cap. XI.

194 Egineţii, aşa cum s-a arătat la nota 178, erau postaţi la flancul drept al liniei de atac greceşti.

195 Aluzie la evenimentul descris în cartea a VII-a, cap CLXXIX.
196 Despre Pytheas şi fapta lui vitejească vezi cartea a VII-a, cap. CLXXXI.
197 În 490, cu zece ani înainte de Salamina, Atena acuzase Egina, şi pe Krios, tatăl lui Polycritos, în special, de „medism" (iubire faţă de mezi). Vezi cartea a VI-a, cap. XLIX–L, LXXIII, LXXXV. După comportarea strălucită a egineţilor în bătălia de la Salamina, Polycritos a găsit momentul potrivit ca să pună lucrurile la punct.
198 D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XXVII pretinde că la recunoaşterea întîietăţii egineţilor faţă de atenieni (vezi mai departe cap. CXXII) un cuvînt greu de spus l-au avut spartanii, din gelozie faţă de atenieni.
199 Sentimentele locuitorilor Atenei faţă de isprăvile de arme ale unei femei erau deci cu totul altele decît acelea ale lui Herodot. Informaţia despre preţul de 10 000 de drahme pus pe capul Artemisiei este însă puţin probabilă.
200 Tradiţia despre fuga lui Adeimantos şi a oamenilor săi îşi are originea în duşmănia care despărţea Atena de Corint. Adeimantos, chiar să fi vrut să fugă, nu avea cum să scape din încercuirea perşilor. Pe de altă parte, sfîrşitul acestui capitol, „întreaga Elladă stă chezăşie că marinarii din Corint s-au purtat vitejeşte", ne face să credem că ponegrirea corintienilor este o invenţie ateniană. Această interpretare este întărită de epitafurile elogioase scrise pentru corintienii căzuţi la Salamina. E posibil ca vasele corintiene în frunte cu Adeimantos să fi avut misiunea să întîmpine corăbiile egiptene trimise să le cadă grecilor în spate prin sudul Salaminei. De la această misiune se trage, pe cît se pare, calomnia urzită de Atena împotriva Corintului. În perioada începutului războiului peloponesiac, să nu uităm că Aristeus, fiul lui Adeimantos, era cel mai aprig duşman al Atenei. T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LX, LXV.
201 Acest templu se afla, după presupunerile lui H. Stein, în sudul Salaminei, într-un punct pomenit de P l u t a r h în *Solon*, cap. IX, numit capul Skiradion. O altă interpretare, aceea a lui W. W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 267, susţine că templul se afla pe teritoriul oraşului Salamina, la nord-vest de oraş. Nu se poate admite ca în aşa-zisa lor fugă corintienii să fi ajuns prea departe, adică în sudul insulei Salamina. Interpretarea How-Wells este mai uşor de admis.
202 E s h i l, *Perşii*, vs. 455, pomeneşte de această faptă memorabilă a lui Aristides *după* alungarea corăbiilor persane din strîmtoare, ceea ce e mai lesne de crezut.
203 Capul Colias, după o mărturie a lui P a u s a n i a s, cartea I, cap. I, se afla în apropierea Phaleronului şi a fost identificat cu actualul cap Cosmas.
204 Herodot, atît de scrupulos în citarea numărului de corăbii greceşti şi persane, nu dă nici o cifră cu privire la pierderile suferite de ambele tabere în bătălia de la Salamina. C t e s i a s, *Persica excerpta*, § 26, susţine că perşii au pierdut 500 de corăbii, ceea ce, evident, este o exagerare. D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XIX, urmînd pe Ephoros, este mai aproape de adevăr cînd socoate pierderile grecilor la 40 de corăbii şi pe cele ale perşilor la peste 200 de corăbii. Şi C t e s i a s, *loc. cit.*, pomeneşte de încercarea lui Xerxes de a uni ţărmul Atticei cu cel al Salaminei printr-un pod de vase dar *înainte* de bătălia navală. Versiunea lui Ctesias pare mai verosimilă decît cea a lui Herodot. Regele a plănuit, pe cît se pare, să atace Salamina şi cu trupe de uscat, dar n-a mai avut timp să se pregătească.

205 Aceasta este şi părerea lui X e n o f o n, vezi *Cyropaedia*, cartea a VIII-a, cap. VI, 18.
206 În greceşte, Λαμπαδοφορία (*Lampadophoria*) erau curse de alergare cu facle. Jocul se disputa între o serie de echipe. Cine izbutea să ducă primul la ţintă făclia nestinsă, trecută din mînă în mînă, era cîştigătorul premiului pentru echipa lui. Astfel de curse se ţineau cu prilejul Panatheneelor şi a sărbătorilor lui Hefaistos, Prometeu etc., divinităţi ale focului. Originea jocului trebuie căutată în obiceiul aprinderii unui nou foc sacru în casele sau instituţiile publice unde se comisese o crimă. Vechiul foc era stins şi un alergător avea datoria să aprindă cît mai repede noul foc sacru.
207 De la cuvîntul persan *aggaros*, „călăreţ care duce poşta".
208 Despre trimiterea acestei solii, vezi mai sus cap. LIV.
209 Despre jalea de la Susa, vezi E s h i l, *Perşii*, vs. 535 şi urm.
210 Mardonios încearcă în mod abil să absolve pe perşi de vina înfrîngerii. Să se remarce că întocmai ca Artemisia, în cap. LXVIII, Mardonios nu aduce nici o învinuire ionienilor.
211 Efesul, pe coasta Asiei Mici, era sfîrşitul marelui drum care lega Susa de Sardes şi de coastă mării.
212 Regele dădea astfel Artemisiei un semn de deosebită încredere.
213 Acest pasaj este interpolat de un copist după pasajul identic aflat în cartea I, cap. CXXXV. Singura diferenţă este că puţin inspiratul copist care a introdus aici pasajul din cartea I a înlocuit pe τρίς, „de trei ori", cu δίς, „de două ori".
214 Herodot nu precizează cînd. În timpul revoltei Ioniei? Vezi cartea a V-a, cap. CXXI, şi cartea a VI-a, cap. XXXII, despre băieţii şi fetele din Ionia ajunşi pe mîna perşilor.
215 Efesul şi Sardesul nu numai că reprezentau puncte importante în cursul marelui drum care străbătea Asia Anterioară, dar aveau şi temple unde slujeau numai eunuci. La Sardes, se afla marele templu al Kybelei, iar la Efes templul zeiţei Artemis.
216 Ca exemplu al încrederii de care se bucurau eunucii, vezi cartea I, cap. CXVII şi cartea a III-a, cap. IV.
217 Despre numele şi povestea acestui loc vezi cartea I, cap. CLX şi nota 368. Cf. cartea a VI-a, cap. XXVIII.
218 Promontoriul Zoster se află pe coasta occidentală a Atticei, la vest de localitatea de astăzi Vari, în dreptul insulei Egina.
219 Herodot face aici o greşeală evidentă. Era imposibil ca flota persană, în lumina relatărilor din capitolele anterioare, să fi plecat chiar a doua zi după bătălie. Plecarea flotei a avut loc la un interval de o zi sau două după bătălie, timp în care nici grecii, nici perşii n-au mai pornit la atac.
220 Această mişcare a flotei greceşti la o distanţă atît de mare de apele Salaminei, unde Xerxes se afla încă cu grosul armatei sale terestre, nu poate fi înţeleasă decît admiţînd că unele corăbii de protecţie rămăseseră şi în faţa Salaminei.

221 Aluzie la cartea a VII-a, cap. XXXV. Despre interpretarea lui Themistocles, vezi Studiul introductiv, p. XCIII. Ruinele templelor arse de Xerxes pe Acropole mai erau încă văzute în secolul I e.n. de P a u s a n i a s, *Călătorie în Ellada*, cartea a X-a, cap. XXXV. Cf. E s h i l, *Perşii*, vs. 809 şi urm.

222 Aluzie la exilul lui Themistocles. El a fost ostracizat în 470 şi a ajuns în Persia cinci ani mai tîrziu. Despre aceste evenimente vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. CXXXV–CXXXVIII. Despre interpretarea dată de Herodot cuvintelor lui Themistocles, Thucydides este de acord (vezi sfîrşitul cap. CXXXVI din Thucydides), ceea ce duce la concluzia unei surse comune, ostile lui Themistocles. Duplicitatea lui Themistocles este însă puţin probabilă.

223 P l u t a r h, *Themistocles*, cap. XVI, pomeneşte şi el de acest al doilea mesaj trimis de Themistocles regelui Persiei, numai că în loc de Sikinnos el pretinde că trimisul a fost un eunuc, anume Arnakes, prins în luptele cu perşii. T h u c y d i d e s, cartea I, cap. CXXXVII, arată că acest al doilea mesaj a fost trimis de Themistocles de la Salamina.

224 Dacă acest al doilea mesaj a fost într-adevăr trimis de Themistocles regelui Persiei, şi nu este o pură invenţie a cercurilor răuvoitoare lui Themistocles, e curios totuşi de ce Xerxes i-a dat ascultare după trista experienţă de la Salamina. S-a făcut presupunerea că mesajul lui Themistocles, ca şi prima dată, era un şiretlic ca să-i îndepărteze pe perşi din Attica.

225 Andros, insula cycladică de la răsărit de Attica se afla în orbita puterii persane. Vezi începutul cap. XC din cartea a VII-a. Atenienii au impus insulele care ajutaseră pe perşi la mari sume de bani după războaiele medice. Aceste practici (ἀργυρολογία) au devenit curente în timpul războiului peloponesiac şi, prin abuzurile care se săvîrşeau, au stîrnit mari nemulţumiri împotriva Atenei. Thucydides dă nenumărate exemple de astfel de impuneri forţate în timpul războiului peloponesiac.

226 Parafraza unor versuri din Alceu, frag. 92 D.

227 Herodot strecoară iarăşi o idee nefavorabilă despre omul de stat atenian; fără să o spună făţiş, el lasă să se înţeleagă că Themistocles profită personal din aceste impuneri.

228 Probabil prin cîmpia Thriei, menţionată la cap. LXV.

229 Era în luna octombrie.

230 Vezi cartea a VII-a, cap. XLI şi LXXXIII.

231 Vezi cartea a VII-a, cap. LXI.

232 Vezi cartea a VII-a, cap. XL, XLI şi LV.

233 Despre podoabele pe care le purtau perşii, vezi cartea a VII-a, cap. LXXXIII, şi cartea a IX-a, cap. LXXX.

234 Siris (sau Serrhai), astăzi Seres, se găsea în regiunea din stînga fluviului Strymon, la nord de lacul Kerkinitis.

235 Descrierea acestui car sacru se află în cartea a VII-a, cap. XL.

236 Herodot, ca şi E s h i l, în *Perşii*, vs. 495 şi urm., urmează în acest capitol tradiţia attică despre grozăviile care au secerat pe drum grosul oştirii lui Xerxes. Între înaintarea regelui şi drumul întoarcerii, pretind grecii, a fost o mare diferenţă. Herodot expune aici, foarte pe scurt, drumul întoarcerii. Că lucrurile n-au fost aşa cum le înfăţişează Herodot, cu privire la numărul redus al trupelor păstrate în Europa de Mardonios, o dovedeşte pe deplin afirmaţia contrară a lui E s h i l din *Perşii*, vs. 803, întărită şi de T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LXXIII. Dacă Artabazos, cum se afirmă la cap. CXXVI din această carte, avea cu sine ca să-l escorteze pe rege un corp de 60 000 de oameni, desprins din oastea lui Mardonios, înseamnă că Herodot însuşi recunoaşte prin această cifră numărul considerabil de oameni lăsat de Xerxes lui Mardonios.

237 Neam trac pomenit în cartea a VII-a, cap. CXV.

238 Despre Crestona vezi cartea a VII-a, cap. CXXIV şi CXXVII.

239 Contrariul, E s h i l, *Perşii*, vs. 734–736.

240 Despre discernămîntul critic al lui Herodot, vezi Studiul introductiv, p. LXXVIII.

241 În templul lui Poseidon de la Istmul de Corint. Vezi P a u s a n i a s, cartea a II-a, cap. I.

242 Închinată tot lui Poseidon, P a u s a n i a s, cartea I, cap. I.

243 Aias era Eacidul care salvase flota greacă. Obiceiul de a consacra corăbii sau ciocuri de corăbii luate ca trofee este pomenit de Herodot şi în cartea a III-a, cap. LIX.

244 Statuia înfăţişa pe Apollo. Vezi P a u s a n i a s, cartea a X-a, cap. XIV. Împărţirea prăzii şi consacrarea statuii zeului de la Delfi nu a putut avea loc decît după ce Grecia a fost evacuată de perşi.

245 Despre acest crater de argint vezi cartea I, cap. LI. Stelele închinate de egineţi amintesc de Apollo protector al marinarilor adorat la Egina. Astfel de stele se închinau şi altor divinităţi despre care se credea că ajută pe marinari, de pildă, Castor şi Pollux. Corăbiile erau adesea împodobite cu stele.

246 Textul grec în această frază este incert. După predicatul pe care îl propun diferiţi editori traducerea poate diferi la rîndul ei. S-a propus atît verbul διανέμω, la diateza activă şi medie, cît şi verbul φέρω, sau διαφέρω, pentru predicatul propoziţiei principale. Noi am tradus după lecţiunea lui Legrand.

247 E r n s t H o h l, în nota intitulată *Die Anekdote von der Künstlerjury zu Ephesos*, „Hermes", LXXXIII, 1955, pp. 122–124, atrage atenţia asupra apropierii dintre acest capitol din cartea a VIII-a a *Istoriilor* şi o anecdotă reprodusă de P l i n i u s, *Naturalis Historia*, cartea XXXIV, cap. LIII. În Plinius este vorba despre juriul alcătuit din Fidias, Policlet, Cresilaos, Cydon şi Phradmon, toţi sculptori renumiţi în antichitate, fiecare autor al unei statui de amazoană pentru marele templu al Demetrei din Efes. Rezultatul primului vot a fost identic ca la Herodot, cartea a VIII-a, cap. CXXIII. Al doilea scrutin s-a soldat cu următorul rezultat: Policlet 4 voturi, Fidias 1 vot. Concluzia lui E. Hohl este că pasajul din Herodot a intrat în domeniul legendei.

248 Despre acest corp cetăţenesc de spartani vezi cartea I, cap. LXVII.

249 Acest capitol, unul din cele mai frumoase din cartea a VIII-a, face cinste lui Herodot, care nutrea o simpatie moderată pentru Themistocles. Totodată, consemnează unul din rarele momente din istoria Greciei cînd un atenian, cu toate divergenţele care existau între Sparta şi Atena, este sărbătorit la Sparta. Să se observe că pînă la acest capitol Herodot n-a pomenit nici un cuvînt despre meritele lui Eurybiades. Acum însă îşi aduce aminte şi de rolul aceluia care fusese comandantul

suprem al flotei la Salamina şi menţionează distincţia pe care a primit-o împreună cu Themistocles. Nu este o scăpare din vedere voită. Herodot a povestit bătălia de la Salamina după informaţiile primite din Attica unde, în preajma războiului peloponesiac, nu se simţea nevoia sublinierii meritelor Spartei.

250 Acuzările lui Timodemos se refereau la faptul că Themistocles nu mersese la Sparta ca persoană oficială.

251 Belbina (azi Aghios Gheorghios) este o mică insulă stîncoasă la sud de capul Sunion, la intrarea în golful Saronic.

252 Despre Artabazos vezi cartea a VII-a, cap. XLVI. El comanda parţii şi chorasmii.

253 Vezi cartea a IX-a, cap. XLI şi urm., LXVI, LXXXIX. Deosebita preţuire pe care Herodot o arată faţă de Artabazos are desigur o explicaţie pe care noi nu o cunoaştem.

254 Despre această cifră impresionantă, în raport cu numărul de 300 000 de oameni lăsaţi în Europa lui Mardonios, vezi mai sus nota 236.

255 Pomeniţi în cartea a VII-a, cap. CXXIII.

256 Adică cu locuitorii din coloniile Halkisului aşezate în Pallene. Întreaga peninsulă din nord-estul Greciei s-a numit apoi „Chalcidica".

257 Skione, oraş din vîrful de sud al Pallenei, este menţionat în cartea a VII-a, cap. CXXIII, cînd Herodot înşiră localităţile din care Xerxes a ridicat însemnate contingente.

258 Această întîmplare poate fi înţeleasă numai dacă se lămureşte configuraţia peninsulei Pallene. Pallene (numită azi Kassandra) este o limbă de pămînt foarte îngustă. Potidaia (numită mai tîrziu Cassandreia, nume păstrat pînă azi) se afla aşezată chiar pe istmul care leagă peninsula de continent. Perşii, venind dinspre nord, nu puteau cuceri Potidaia, apărată în această parte de un zid de fortificaţie; cînd apele mării s-au retras, perşii au făcut încercarea să pătrundă în Pallene ca să atace cetatea şi din sud, însă au fost surprinşi de fluxul deosebit de puternic despre care povesteşte Herodot.

259 Întreaga peninsulă Pallene, şi în special oraşul Potidaia, se afla sub protecţia zeului Poseidon. Herodot, atît de credul în semnele divine, este pe deplin de acord cu această interpretare despre uriaşul flux al mării.

260 Artabazos şi Mardonios nu se înţelegeau între ei. Eşecul de la Potidaia trebuie să-l fi costat mult pe Artabazos care sconta o victorie personală.

261 Despre echipajele corăbiilor care compuneau flota lui Xerxes vezi cartea a VII-a, cap. XCVI şi cap. CLXXXIV, unde însă, contrar afirmaţiei din acest capitol, se spune că numărul soldaţilor perşi şi mezi, îmbarcaţi pe corăbiile flotei persane, se ridica la treizeci.

262 Mardontes este menţionat în cartea a VII-a, cap. LXXX. Vezi nota 216 la cartea a VII-a.

263 Numele lui Artayntes şi al nepotului său Ithamitres n-au mai fost pomenite de Herodot pînă aici. Ei sînt amintiţi apoi în cartea a IX-a, cap. CII, ca deţinînd comanda flotei persane.

264 D i o d o r, cartea a XI-a, cap. XXVII, dă numărul de 400 de corăbii. Herodot în numărul de 300 include şi pe fenicieni, care mai tîrziu au fost lăsaţi să plece la vatră. Vezi cartea a IX-a, cap. XCVI.

265 Despre casa lui Procles, căreia îi aparţinea Leutychides, vezi cartea a VI-a, cap. LI şi nota 137 la cartea a VI-a. Primul rege din această casă

este Theopompos, din care se trag două ramuri. Prima, al cărei ultim urmaş era Demaratos, deposedat de putere, aşa cum s-a arătat în continutul cărţii a VI-a, a fost înlăturată de la domnie de Leutychides, cel de al optulea descendent al ramurii care nu domnise. După obiceiul povestirilor sale genealogice, Herodot dă abia acum întreaga genealogie a lui Leutychides.

266 Xanthippos era adversarul lui Miltiades. Vezi cartea a VI-a, cap. CXXXI şi CXXXVI. A r i s t o t e l, *Constituţia atenienilor*, cap. XXII, ne informează că Xanthippos a fost ostracizat în anul 485—484. Acum însă, în 479, era din nou la Atena, revenit încă înainte de evacuarea Atticei, beneficiind probabil ca şi Aristides de un decret de amnistie. Vezi P h i l o c h o r o s, FHG (Müller), nr. 84.

267 Mai precis, ionieni din Samos.

268 Despre acest Strattis vezi cartea a IV-a, cap. CXXXVIII şi nota 501 la cartea a IV-a.

269 Exagerare cu totul nepotrivită. Navigatori încercaţi, în sec. al V-lea, grecii cunoşteau cu amănunţime căile cele mai îndepărtate ale Mediteranei. Herodot doreşte însă să sublinieze timiditatea de acţiune a grecilor.

270 *Euromos* este o lecţiune a lui H. Stein. Euromos (sau Hyromos) era un oraş în Caria; existenţa sa este atestată de S t r a b o, cartea a XIV-a, cap. XVIII şi în lexiconul lui Ştefan Bizantinul la cuvîntul *Syria*. Cu toate acestea, manuscrisele dau ca loc de baştină al lui Mys Εὐρωπέα, ceea ce poate foarte bine să rămînă în text, deoarece Ştefan Bizantinul, în acelaşi articol *Syria*, mărturiseşte că Εὐρωπέα era un alt nume pentru oraşul carian Idrias. Şi P a u s a n i a s, cartea a IX-a, cap. XXIII atestă că Mys era din Europea, nume derivat de la Europos.

271 Lebadeia, astăzi Livadia, era o localitate din Beoţia, situată pe drumul dintre Theba şi Delfi, la vest de lacul Copais. Aici se afla o peşteră închinată eroului local Trophonios. P a u s a n i a s, cartea a IX-a, cap. XXXIX descrie după propria lui experienţă riturile complicate cerute pentru cercetarea oracolului de aici.

272 Localitatea Abai, din estul Focidei, unde se afla un templu al lui Apollo, este pomenită şi în cap. XXVII şi XXXIII din această carte. În capitolul XXXIII Herodot menţiona că templul fusese incendiat de Xerxes în înaintarea lui. Dacă Mys cerceta acum oracolul de la Abai, înseamnă că statuile şi lucrurile de preţ ale templului fuseseră puse la adăpost şi scoase iarăşi la iveală ceva mai tîrziu. Vezi mai sus nota 58 la această carte.

273 Despre Apollo Ismenios vezi cartea I, XCII şi nota 212 la cartea I.

274 Amphiaraos, unul din cei şapte şefi argieni care au pornit împotriva Thebei, avea puteri de ghicitor. El ştia soarta ce-l aşteaptă, dar a fost silit să plece în expediţia împotriva Thebei de soţia sa, Eriphyla, la îndemnul lui Polynices. Amphiaraos a fost înghiţit de pămînt cu carul lui de război cu tot în locul unde mai tîrziu s-a înfiinţat oracolul ce-i purta numele, în apropierea Thebei. Consultarea oracolului se făcea prin visele unui om adormit pe o piele de berbec sacrificat. P a u s a n i a s, cartea I, cap. XXXIV. Amphiaraos mai avea şi un alt oracol, aproape de Oropos, tot în Beoţia.

275 Ptoios era un munte cu trei piscuri ascuţite situat între lacul Copais din Beoţia şi marea Eubeei. Într-o vale de la poalele acestui masiv se afla templul lui Apollo. Oracolul de aici nu a mai funcţionat după distrugerea Thebei din 335 î.e.n. P a u s a n i a s, cartea a IX-a, cap. XXIII.
276 Aceşti cetăţeni aveau misiunea unor translatori şi totodată a unor interpreţi ai oracolului.
277 Răspunsul unui oracol grec într-o limbă cu totul străină, care i s-a părut lui Herodot un miracol, se explică foarte simplu prin faptul că preoţii localnici ştiau cine este clientul şi cum trebuie ticluit răspunsul. În această privinţă C h. P i c a r d, *Apollon et son clergé pouvaient-ils être polyglottes?* „Revue Archéologique", XXXIX, 1952, pp. 84—89 şi G. D a u x, *Mys au Ptoion*, Latomus, XXVIII, Bruxelles, 1957, pp. 157—162. Articolele citate discută arhitectura templului lui Apollo de la Ptoion în Beoţia şi posibilităţile clerului local de a-şi înşela clienţii prin acustica templului.
278 Despre acest Bubares, vezi cartea a V-a, cap. XXI.
279 În manuscrise se găseşte numele Alabanda, nu Alabastra. Deoarece Alabanda se află în Caria şi Herodot ştia foarte bine acest lucru (vezi cartea a VII-a, cap. CXCV; vezi şi S t r a b o, cartea a XIV-a, cap. CCXXIX), H. Stein corectează *Alabanda* în *Alabastra*, oraş în Frigia. E posibil însă să fie şi o simplă scăpare din vedere a lui Herodot.
280 Despre legăturile de prietenie nu întru totul dezinteresate dintre Alexandros I, regele Macedoniei, şi greci, vezi cartea a VII-a, cap. CLXXIII referitor la mediaţia pe care Alexandros s-a învoit s-o facă între perşi şi greci şi cap. XXXIV din această carte, unde Herodot arată cum au fost salvate oraşele Beoţiei datorită garnizoanelor lui Alexandros. Calificativele πρόξενος „oaspete" şi εὐεργέτης „binefăcător" pentru Alexandros, date în acest capitol de Herodot, înseamnă că serviciile aduse cauzei elenismului, pe care Alexandros însuşi le înşiră la cap. CXC al acestei cărţi, au fost recunoscute de Atena. Titulatura πρόξενος καὶ εὐεργέτης acordată de Atena şefilor de state străini, sau chiar particularilor de vază, era foarte solicitată. La capitolul CXLIV, titulatura oficială cu care fusese învestit Alexandros la Atena este uşor schimbată.
281 Genealogia lui Alexandros este dată mai departe la cap. CXXXIX. Ea se ridică pînă la Temenos, originar din Argos. Această genealogie a lui Alexandros este admisă de T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XCIX. Povestea cu originea acestei dinastii din Argos îşi are probabil explicaţia în asemănarea numelui *Argos* cu numele *Argeazilor*, un trib macedonean. În sec. al IV-lea însă, genealogia casei domnitoare din Macedonia, recunoscută de Herodot şi Thucydides, a fost modificată. Caranos, fratele regelui din Argos, anume Pheidon, este socotit ca întemeietorul dinastiei macedonene, şi nu Temenos. Lui Caranos îi urmează Coinos şi Tyrimmas, şi apoi primul Perdiccas. În felul acesta, dinastia macedoneană era prelungită în timp. Vezi, de pildă, J u s t i n, *Epitome*, cartea a VII-a, cap. I. Explicaţia apartenenţei acestei dinastii la tribul Argeazilor este însă convingătoare. Unul din monarhii care precedă pe Alexandros poartă numele de Argos.
282 W.W. H o w şi J. W e l l s, *op. cit.*, p. 283 înfăţişează în comentariul lor o ipoteză pentru etimologia acestor nume. Deoarece Herodot atestă ceva mai jos că Gauanes era un păzitor de vite (βουκόλος

Aeropos, păzitor de cai, şi Perdiccas, păzitor de oi şi capre, How-Wells, plecînd de la rădăcina indoeuropeană * gouh-, „bou", „vacă", presupun că numele *Gaunes* înseamnă „păzitor de vite". Atunci însă, trag concluzia aceşti comentatori, e posibil ca Aeropos să însemne „păzitor de cai" (cf. Φίλιππος) iar Perdiccas „păzitor de vite mici". Această ipoteză este însă infirmată de studiile lingvistice asupra structurii limbii macedonene. Cf. şi I. I. R u s s u, *Macedonica*, în „Ephemeris Dacoromana", VIII, 1938, pp. 105—232.
283 La fel ca femeile din casa lui Alkinous, regele feacilor, cf. *Odiseea*, VI, 57 şi urm., regina nu se dă în lături de la munci casnice. Această trăsătură subliniază caracterul popular al poveştii.
284 Cele scrise de Herodot în legătură cu cei trei fraţi, din care mezinul este cel mai isteţ, este un basm popular. O legendă asemănătoare a relatat Herodot şi în cartea a IV-a, cap. V despre Lipoxais, Arpoxais şi Colaxais. Ca şi în legenda scitică, cei trei fraţi macedoneni sînt reprezentanţii a trei triburi de păstori. Localitatea Lebaia unde au ajuns cei trei fraţi este necunoscută. Herodot indică Macedonia de nord. Comentatorii lui Herodot sînt de părere că, dacă Herodot menţionează şirul de munţi care separă Illyria de Macedonia, e vorba de regiunea numită Lyncestis (în vestul Macedoniei, spre Albania de azi), străbătută de via Egnatia. Cît despre dublarea pîinii primite de Perdiccas, e vorba de un semn considerat de Herodot ca un indiciu al viitoarei puteri regale la care avea să ajungă mezinul. Vezi cartea a V-a, cap. LVII.
285 Prin gestul său, Perdiccas simboliza luarea în stăpînire a casei stăpînului său.
286 La Aigai, la apus de Pella. În legendele macedonene despre ctitoriile primilor reprezentanţi ai dinastiei macedonene capra (gr. αἴξ) joacă un rol important. Acest animal care aminteşte ocupaţia de păstori a triburilor macedonene a rămas simbolul puterii dinastiei Temenizilor a căror reşedinţă a fost la început Aigai (mai tîrziu Edessa, azi Vodena).
287 Legenda lui Midas, fiul lui Gordias şi al Kybelei, este povestită de X e n o f o n, *Anabasis*, cartea I, cap. II, 13. Midas a prins un silen amestecînd vin în fîntîna unde silenul venea să bea apă. Fîntîna, după Xenofon, se găsea în Asia Mică la Thymbrion. Midas era socotit ca unul din inventatorii flautului şi arbitru în întrecerea muzicală dintre Apollo şi silenul Marsyas. Silenul era un satir, divinitate rustică a livezilor şi a grădinilor. În personalitatea silenului cei vechi reuneau înţelepciunea cu darul previziunii şi al prorocirii. Fiinţe înzestrate cu o deosebită sensibilitate, silenii treceau drept muzicanţi desăvîrşiţi. Fîntîna lîngă care Midas a prins un silen, după P a u s a n i a s, cartea I, cap. IV, 5, se găsea la Ancyra. Povestirea lui Herodot constituie cea mai veche mărturie despre migraţia mitului în Europa. A t h e n a i o s, *Deipnosphistae*, 45 E, aşază fîntîna lui Midas la graniţa dintre peoni şi maedi, care se afla în preajma văii mijlocii a Strymonului. Să ne amintim că la cap. XX din cartea a VII-a Herodot pomeneşte despre o mişcare a triburilor din Asia Mică spre Europa. E posibil ca legenda lui Midas să fi migrat împreună cu aceste triburi pînă în regiunea fluviului Axios (Vardarul).
288 Bermion (sau Bermius), lanţul muntos care limitează spre vest vechiul nucleu al Macedoniei, numit Emathia. Acest lanţ, ţinînd de la Haliacmon

(Vistrița) pînă la lacul Begorritis (azi Ostrovo) și pînă la Aigai (Edessa, azi Vodena), prezintă înălțimi modeste. Cel mai înalt vîrf este Doxa, de 1600 m. Azi munții Bermios se numesc Agostos.

289 Prin anexarea la Macedonia a unor ținuturi din nord care aparținuseră peonilor și tracilor. Despre expansiunea regatului macedonean, vezi T h u c y d i d e s, cartea a II-a, cap. XCIX.

290 Exagerare retorică. Afară de forțarea trecerii la Thermopylai, grecii nu văzuseră nici o ispravă de arme deosebită din partea armatei de uscat a perșilor.

291 Adică între tabăra perșilor din nord, condusă de Mardonios, și forțele Peloponesului.

292 Despre aceste oracole Herodot nu a pomenit nimic pînă acum. Să fie oare vorba despre oracolele luate de Cleomenes de pe Acropole (vezi cartea a V-a, cap. XC) din colecția îngrijită de Peisistratizi?

293 Această posibilitate menționată aici de Herodot nu are valabilitate decît pentru o epocă mult mai tîrzie față de anii 480—479.

294 Aluzie la ajutorul dat de atenieni ionienilor, cartea a V-a, cap. XCVII și urm.

295 În grecește ἀρχῆθεν, substituit de editori în locul lui ἀρχῆς, pe care îl dau manuscrisele, deoarece la vremea cînd se referă și chiar cînd scria Herodot nu poate fi vorba de imperiul maritim atenian.

296 Recoltă distrusă de perși și recolta din vara anului 479, deoarece atenienii cîți se mai întorseseră de la Salamina și împrejurimi nu avuseseră vreme să semene, toamna tîrziu. Vezi îndemnul lui Themistocles la cap. CXI.

297 În grecește, cuvintele τύραννος τυράννῳ au un sens peiorativ.

298 Aluzie la faptele lui Xerxes expuse în cap. CIX.

299 Vezi Notița istorică la această carte, p. 290

300 După părerea lui H. Stein, acest refuz al atenienilor reprezenta o ascunsă nemulțumire față de Sparta care, ca ajutor, se oferea să dea Atticei pustiite numai grîne, nu și un ajutor în oameni și bani.

301 Cartea a VIII-a se încheie într-un minunat spirit de solidaritate elenică, cu siguranță specific atmosferei din timpul războaielor medice. Atenienii atrag atenția Spartei că este strict necesar ca forțele elene să se regrupeze pentru a face față lui Mardonios.

CARTEA A IX-A. CALLIOPE

1 Despre solia trimisă de Mardonios atenienilor prin Alexandros I, fiul lui Amyntas I, regele Macedoniei, vezi cartea a VIII-a, cap. CXL; despre răspunsul dat de atenieni, vezi aceeași carte, cap. CXLIII și urm.

2 Capul familiei Aleuazilor; vezi în continuare, cap. LVIII; vezi și P i n d a r, *Pythica*, X, vs. 64.

3 Larisa, oraș în Thessalia, în regiunea Pelasgiotis; azi Larissa. Nu trebuie confundată cu Larisa Cremaste, azi Gardiki din sudul Thessaliei, în regiunea Phthiotis.

4 Vezi, despre campania lui Xerxes în Grecia, cartea a VII-a, cap. VII și urm. Vezi și E. O b s t, *Der Feldzug des Xerxes*, Leipzig, 1913.

5 Prin Ellada se subînțelege „Grecia centrală".

6 Pentru topografia Beoției și în special a Thebei, după Pausanias, Pindar și tragici, vezi A. D. K e r a m o p o u l l o s, Θηβαϊκά, „Ἀρχαιολογικόν Δελτίον τῆς δημοσίας ἐκ παιδεύσεως", III, 1917 pp. 1—503.

7 La zece luni după ocuparea orașului de către rege: dacă Xerxes a pătruns în Atena în Boedromión (a treia lună a calendarului attic, echivalînd cu luna septembrie), în 480 î.e.n., invazia lui Mardonios a avut loc în luna Skirophorion (a douăsprezecea lună a calendarului, corespunzînd lunii iunie) în 479 î.e.n. (în cursul aceluiași an, după calendarul attic); însemnează că Mardonios a intrat în Attica într-adevăr în a zecea lună, fără să fi trecut zece luni pline. Pentru calendarul grec, vezi B. B i s c h o f f, *Kalendar*, în Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, XX, 1568—1602. După indicațiile date de Herodot în legătură cu cucerirea Atenei de către Mardonios, G. B u s o l t, *Griechische Geschichte*, vol. II, p. 193, nr. 5, deduce data de iulie 479 î.e.n., bazîndu-se pe coincidența sosirii delegației ateniene la Sparta cu Hyakinthiile celebrate la Sparta în luna Hecatombeus, luna care corespunde la Atena cu Skirophorion, adică iunie, iulie.

8 Adică în orașul Salamina din insula cu același nume. La început orașul principal al insulei Salamina, numit tot Salamina (Σαλαμίς), se afla pe țărmul de sud al insulei, spre largul mării, apoi, după ce insula a fost cucerită de Atena, la finele secolului al VII-lea î.e.n., a fost mutat pe coasta de est, în fața Atticei, păstrîndu-și numele.

9 Despre rolul sfatului (βουλή) în Atena antică, vezi P. C l o c h é, *L'importance des pouvoirs de la* βουλή *athénienne aux V-e et IV-e siècle avant J.C.*, „Revue des Études Grecques", 1921, pp. 233—265.

10 Lykides a fost ucis cu pietre pentru bănuiala de a fi fost corupt cu bani. Atena prefera să fie acuzată de o crimă eroică mai degrabă decît de trădare. Despre efectivul oștirii grecești la Plateea, vezi A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 460.

11 P l u t a r h, *Aristides*, cap. X, relatează că au trimis la Sparta pe Kimon, Xanthippos, Myronides și pe Aristeides.

12 Sărbătoare a naturii în cinstea legendarului Hyakinthos, fiul lui Amyclas și al Diomedei, iubit de Apollo. La această sărbătoare, ținută în luna spartană Hecatombeus (aproximativ iulie), se celebrau Apollo (adică soarele) și Hyakinthos, care personifică arșița verii și vegetația. După numele lui Hyakinthos, este denumită o floare violetă sau albastră, numită floare de iacint (zambila), care a crescut — spune legenda — din sîngele lui Hyakinthos.

13 Pentru zidul ridicat de lacedemonieni în Istm, vezi cartea a VIII-a, cap. LXXI.

14 La nord-vest de Atena, spre Eleusis; vezi cartea a VIII-a, cap. LXV. E de mirare că se propune spartanilor o cîmpie ca bază de desfășurare a unei bătălii, în care cavaleria dușmanilor s-ar fi aflat într-o poziție superioară față de infanteria spartană. Cîmpia Thria făcea parte din dema attică a tribului Oneizilor.

15 Probabil solii veniseră la Sparta din orașele Atena, Plateea și Megara.

16 În cartea a VII-a, cap. CCXXIX, se vorbeşte de recrutarea cîte unui hilot pe lîngă un spartan, ca să-i fie un fel de ordonanţă. Cifra de 35 000 de hiloţi, adunaţi într-o noapte, pare exagerată.
17 Partea de la sfîrşitul capitolului X, de la „Comanda revenea lui Pausanias..." pînă la „soarele s-a întunecat pe cer", e considerată de P h. E. L e g r a n d, *Hérodote, Histoires*, livre IX *Calliope*, Paris, 1954, p. 15, nota 3, ca o notiţă, un fel de paranteză adăugată ulterior, care lipseşte din manuscrisele ABCP.
18 Orestheion, în ţinutul Arcadiei numit Mainalia, vezi T h u c y d i d e s cartea a V-a, cap. LXIV. Orestheion nu cade pe drumul care duce direct de la Sparta la Istm, ci ceva mai spre apus; poate Pausanias şi-a ales acest drum pentru a evita să se întîlnească cu argienii.
19 „Unul şi unul" sau „pe ales", (λογάδες) sînt soldaţi de elită.
20 Este vorba de o anumită trecătoare din munţii Citheron sau poate din Parnes, la Eleuthera (vezi mai departe cap. XXXIX), sau la Phyle.
21 Textul de la începutul capitolului XIV pare să cuprindă o greşeală de copist: cuvîntul ἄλλη, „alta", apare pe lîngă στρατίη, „oştire", deci „o altă oştire", cînd de fapt ce altă oştire, în afară de cea despre care se vorbeşte că a plecat din Sparta cu Pausanias, ar fi putut sosi la Atena? Mai degrabă, propune P h. E. L e g r a n d, *op. cit.*, p. 17, nota 3, acest pronume a fost scăpat de copist şi s-a adăugat ulterior, dar nu unde i-a fost locul, adică nu lîngă ἀγγελίη, „veste" (deci „lui Mardonios i-a sosit o altă veste"), ci din greşeală, alături de στρατίη, „oştire".
22 O observaţie similară apare la Herodot, cartea a IV-a, cap. CCIV, referindu-se la Libya.
23 Este vorba de elenii din Pelopones.
24 Merse prin această demă a Atticei (azi Tatoi), pentru a evita ca duşmanul să-i închidă trecerea spre Parnes şi de aici spre Oropos şi Tanagra.
25 Cei care locuiau pe cursul mijlociu al rîului Asopos (azi Vuriendi), în Beoţia.
26 Sphendalienii, locuitorii demei attice Sphendale, pe drumul ce ducea prin trecătorile Parnesului, munte la nord de Atena.
27 Despre Scolos din Beoţia, iată ce spune S t r a b o n, *op. cit.*, § 408: Σκῶλος δ' ἐστὶ κώμη τῆς Παρασωπίας ὑπὸ τῷ Κιθαιρῶνι, δυσοίκητος τόπος καὶ τραχύς, ἀφ' οὗ καὶ παροιμία „εἰς Σκῶλον μήτ' αὐτὸς ἰέναι μήτ' ἄλλῳ ἕπεσθαι" („Scolos este un sat pe rîul Asopos la poalele Citheronului, un loc rău de locuit şi rîpos, de unde şi proverbul «La Scolos să nu pleci nici singur, nici însoţit de cineva»".)
28 Mardonios le-a tăiat thebanilor arborii de pe cîmpie ca să construiască o întăritură (ἔρυμα); vezi, mai departe, cap. LXV, LXX. Această fortăreaţă, deşi construită în întregime din lemn, trebuie să fi fost mai mult decît o simplă palisadă; ea avea un zid (τεῖχος) cu turnuri (πύργοι) şi era construită în aşa fel încît să poată rezista la un asediu.
29 La Erythrai, unde elenii staţionară cîtăva vreme (vezi mai departe, cap. XXV); Erythrai se găsea la gura strîmtorii prin care ei au traversat Citheronul, venind din Eleusis (cap. XIX), Hysiai şi Plateea (Plataiai) se aflau la poalele aceluiaşi munte, pe versantul nordic. Tabăra barbarilor se întindea pînă în teritoriul plateean, pe malurile rîului Asopos.
30 Focidienii erau pe atunci partizani ai mezilor — precizare necesară, pentru că, cu puţin înainte, ei nu erau de partea mezilor (vezi cartea a VIII-a, cap. XXX şi urm.). Zelul focidienilor era forţat, un zel de comandă; mulţi dintre ei nu se supuseră (vezi înainte, cap. XXXI) şi, cînd Artabazos s-a retras, cu greu s-au abţinut să nu-i spună pricina grabei lui (vezi această carte, cap. LXXXIX).

31 Despre îndemnul lui Mardonios adresat focidienilor, promiţîndu-le să nu rămînă nici el, nici regele mai prejos de faptele lor, vezi aceeaşi expresie, în cartea a VII-a, cap. XXXIX.
32 Cu capitolul XIX se reia povestirea întreruptă la cap. XII.
33 Adică alţi autori şi poeţi greci, ca Hoirilos, Simonides etc.
34 Makistios pentru Masistios este o deformare bazată pe o etimologie populară: Makistios s-a creat pe cuvîntul μάκιστος, „foarte mare"; probabil şi acest personaj, după cum arată de altfel şi Herodot în continuare, avea talie înaltă. Herodot, care a călătorit mult, era familiarizat oarecum cu numele persane. Un Masistios apare şi în cartea a VII-a, cap. LXXIX, a lui Herodot.
35 Nisean sau din Nesaia (Νησαῖον), vezi cartea a VII-a, cap. XL.
36 Olympiodoros, fiul lui Lampon, a fost probabil tatăl unui alt Lampon, care a fost om de stat şi prieten al lui Pericles.
37 În privinţa îmbrăcămintei lui Masistios, vezi şi cartea a VII-a, cap. LXI; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XXVII, 1, zice că hainele lui Masistios au fost închinate templului Erechtheion.
38 Pînă atunci cavaleria persană a acţionat pe escadroane (κατὰ τελέα); pentru că le-a murit comandantul şi nu era cine să desemneze acele escadroane cărora le venea rîndul la atac, ei au pornit cu toţii deodată.
39 Grecii şi-au părăsit rîndurile ca să-l vadă pe Masistios mort, atît pentru frumuseţea acestuia şi a podoabelor de pe el, cum spune Herodot, cît şi pentru a vedea îndeaproape un pers, şi încă pe unul dintre comandanţi, deoarece, aşa cum arată Herodot în altă parte, grecii se înspăimîntau numai cînd vedeau îmbrăcămintea perşilor.
40 Vezi şi W.K. P r i t c h e t t, *New light on Plataea*, „American Journal of Archaeology", LXI (1957), pp. 9—28. Despre bătălia de la Plateea, mai vezi şi L. S o l m s e n, *Speeches in Herodotus' account of the battle of Plataea*, „Classical Philology", 39, 1944, pp. 241—253.
41 Fîntîna Gargaphia se afla la nord de Citheron, ceva mai la vest de Plateea (vezi în continuare, cap. LII), pe teritoriul acestui oraş (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. IV, 2).
42 Androcrates, erou plateean (vezi P l u t a r h, *Aristeides*, cap. XI).
43 Adică aripa stîngă; aripa dreaptă revenea prin tradiţie lacedemonienilor.
44 Toţi aliaţii peloponesieni, nu şi atenienii.
45 Eurystheus, regele Mycenei, în timpuri legendare.
46 Lupta trebuie să se fi dat la graniţa dintre megarieni şi corintieni (vezi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. CXIV, 11).
47 „Care locuiau pe atunci în Pelopones". Se referă numai la ionieni.
48 Hyllos, fiul lui Heracles şi al Deianeirei, spune legenda.
49 Pentru Echemos, fiul lui Aeropos, fiul lui Kepheus, vezi şi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. V, 1.
50 Pentru a înţelege mai bine succesiunea acestor personaje istorice legendare, vezi genealogia lor la A p o l l o d o r, *Bibliotheca*, cartea I, cap. IX, 16; cartea a II-a, cap. VII, 3; cartea a III-a, cap. IX, 1;

Pausanias, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. IV, 8 și urm.; Sholii la Apollonios din Rhodos, *Argonautica*, cartea I, vs. 162.

51 Nu se cunosc în istorie victoriile tegeaților asupra spartanilor, deși se laudă cu ele reprezentantul tegeaților în acest capitol din Herodot.

52 Pe vremea cînd aveau ca rege pe Eurystheus.

53 Eurystheus a fost ucis de Hyllos, atunci cînd s-a refugiat lîngă rocile Skironiene; vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap. VII, 8; Apollodor, *op. cit.*, cartea a II-a, vs. 8.

54 Vezi tragedia *Cei șapte împotriva Thebei* a lui Eshil și *Antigona* lui Sofocle. Polynice, fiul lui Oedip, a venit cu oaste argiană împotriva patriei sale, Theba, și a luptat împotriva fratelui său, Eteocles, cu care își disputa tronul Thebei.

55 Înmormîntarea morților era un act sacru, deoarece în credința grecilor de pe atunci morții neîngropați nu-și găseau liniște și odihnă dincolo de moarte, iar Charon, luntrașul, nu-i trecea peste apa Styxului.

56 Despre Amazoane, vezi cartea a IV-a, cap. CX și nota 437.

57 Este vorba despre vestitul război troian, cîntat de Homer în *Iliada*.

58 Oratorul atenian presupune că numai victoria de la Marathon — chiar dacă în istoria Atenei nu s-ar fi înregistrat alte biruințe — îi îndreptățește pe atenieni să ocupe locul disputat. Grecii, deci printre ei și atenienii, au fost conștienți de importanța acestei victorii pentru viitorul Elladei.

59 Adică tegeații, Tegea fiind un oraș în Arcadia.

60 Potideații, locuitorii orașului Potidaia, în Tracia; potideații din Pallene, adică coloniștii potideaților stabiliți în peninsula macedoneană Pallene (azi Kassandura).

61 Orchomenos (azi Kalpaki), oraș în Arcadia. Nu trebuie confundat cu omonimul său din Beoția.

62 Troizenienii, locuitorii orașului Troizen, în Argolida; azi Damala.

63 Lepreații, locuitorii orașului Lepreon (azi Strovitzi), în Triphylia, în vestul Peloponesului; vezi cartea a IV-a, cap. CXLVIII și nota 535.

64 Phleiașii (Phleiasioi), locuitorii orașului Phlius, din Phliasia, în nord-vestul Argolidei. Phlius, situat lîngă actuala localitate Polifengos, se afla la sud de Sicyona, pe dreapta rîului Asopos (azi Aghios Gheorghios), deosebit de Asopos (Vuriendi) din Beoția.

65 Hermionienii, locuitori ai orașului Hermion (azi Kastri) din Argolida, port la mare.

66 Styrienii, locuitorii Styriei, oraș pe coasta de sud-vest a Eubeei; azi Stura.

67 Ambrakioții (amprakioții) sau ambracienii, locuitorii orașului Amprakia sau Ambrakia, din sudul Epirului, azi Arta.

68 Leucadienii, locuitorii Leucadei, peninsulă, apoi insulă cu același nume (azi Leucada sau San Mauro) pe coasta Acarnaniei. În partea sa de nord se află orașul Leucas (azi Amaxiki).

69 Anactorienii (Anactorioi), locuitorii orașului Anactorion, din Acarnania, lîngă Vornitza de azi, așezat lîngă promontoriul Anactorion, pe țărmul golfului Ambracic sau Anactorios, nu departe de celebrul Actium.

70 Paleenii, locuitorii orașului Pale, azi Lixuri, în insula Kephallenia, din Marea Ionică, azi Kefalonia.

71 La Marathon au fost 9 000 sau, după alții, 10 000.

72 Deci numărul total al tuturor ostașilor era de 108 200.

73 Adică 108 200.

74 Adică cei care n-au murit la Thermopylai (vezi cartea a VII-a, cap. CCXXII) sau n-au fugit în Pelopones la venirea perșilor (vezi cartea a VIII-a, cap. I).

75 Nu chiar pe malurile rîului Asopos (azi Vuriendi), ci pe înălțimile care se aflau pe țărmul nordic al acestui rîu (vezi cap. XXV), pentru a păzi trecerea.

76 „Barbarii" s-au așezat în fața elenilor, rămînînd însă pe țărmul stîng al rîului Asopos. Accentul, în enumerarea trupelor „barbare", se pune pe opoziția dintre neamurile așezate față în față. Herodot vrea să scoată în evidență aprecierea diferitelor seminții grecești făcută de „barbari", prin neamul „barbar" pe care l-au opus fiecărei seminții elene.

77 Hermotybienii și calasirienii, vezi cartea a II-a, cap. CLXIV și urm. Ad. Bauer, *Die Entstehung des Herodotischen Geschichtswerkes*, Viena, 1878, p. 44, găsește o contradicție între capitolul XXXII al cărții a IX-a, unde Herodot spune că hermotybienii și calasirienii sînt μαχαιροφόροι, și cap. CLXIV din cartea a II-a, unde aceștia au epitetul de μάχιμοι. A. Hauvette, *op. cit.*, pp. 44—45, n. 1, explică pasajul astfel: în cartea a IX-a termenul μαχαιροφόροι este o apoziție, în timp ce în cartea a II-a μάχιμοι este un atribut.

78 Clytiazii au avut ca strămoș pe Clytios, un fiu de-al lui Alcmeon, din familia Melampodizilor sau a Amytheonizilor (vezi cartea a II-a, cap. XLIX; Pausanias, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. XVII, 6).

79 Iamizii, o veche familie eleană, al cărei strămoș, Iamos, a fost fiul lui Apollo, spune legenda relatată de Pindar, *Olympica*, a VI-a

80 Pentru Teisamenos, vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. CXV, unde se vorbește despre un fiu al acestui Teisamenos, de Agelochos.

81 Despre concursul dintre Teisamenos și Hieronymos din Andros, vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XI, 6.

82 Despre Melampus, vezi nota 215 la cartea a II-a.

83 Despre data acestor victorii nu s-a transmis nimic; apare doar o notiță la Strabo, *op. cit.*, § 377, despre alianța dintre tegeați și argieni.

84 Dipaienii, locuitorii orașului Dipaia; vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XI, 7: οἱ Διπαιεῖς ἐν τῇ Μαιναλίᾳ πόλισμα Ἀρκάδων ἦσαν („dipaienii se aflau în Mainalia, un orășel al arcadienilor").

85 Telliazii, familie celebră de prezicători din Elida, ținut în nord-vestul Peloponesului.

86 Picioarele n-au fost strînse în butuci de lemn în așa fel încît să apară ca încălțat în ei, ci probabil a existat o scîndură tăiată în două, cu un orificiu strîmt pentru picioare și legate între ele cît mai strîns posibil, cu fier. Partea de jos a piciorului rămînea deci goală, așa se înțelege că a putut-o tăia.

87 Timagenidas, fiul lui Herpys, un theban; vezi în continuare cap. LXXXIV.

88 În legătură cu defileele Citheronului folosite mai des ca trecători, vezi Xenofon, *Hellenica*, cartea a V-a, cap. IV, 14.

89 „Trei Capete" (Τρεῖς Κεφαλαί), denumire dată cu siguranță după conformația anumitor stînci de acolo, ieșite mai în relief (cum ar fi în Carpații noștri „Babele").

90 Despre aceste trecători vezi J. L. Myres, *Dryoscephalae*, „Classical Review", 1950, 11 şi urm. Ele există şi azi.

91 Aci Herodot face o insinuare ironică şi puţin favorabilă la adresa thebanilor. Ca grec, pe Herodot, ca şi pe ceilalţi duşmani ai mezilor, trebuie să-l fi durut în primul rînd trădarea confraţilor săi care au trecut de partea mezilor. De aceea el spune că, deşi atît de zeloşi, zelul thebanilor mergea doar pînă la începerea luptei; după ce bătălia începea, thebanii lăsau totul în seama perşilor, al căror curaj şi a căror vitejie Herodot le recunoaşte la tot pasul, fără să subaprecieze, prin aceasta, faptele de eroism ale ostaşilor eleni. Această trăsătură a istoriografiei, deşi ironizată de Plutarh în lucrarea *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*, merită apreciere, pentru măsura şi imparţialitatea ei.

92 Aceste zece zile, reduse la opt în cap. XXXIX, la două, în cap. XL.

93 În legătură cu Artabazos, vezi cartea a VIII-a, cap. CXXVI, şi J. Beloch, *Artabazos*, „Ianus", 1921, pp. 8–12.

94 Părerea thebanilor era identică cu cea a lui Artabazos; vezi cap. II din această carte.

95 Nu se ştie dacă şi perşii, la fel ca grecii, aveau obiceiul să oficieze sacrificii înainte de bătălie sau să îndeplinească vreun alt ritual. La Herodot, îi vedem — în cazul lui Mardonios — servindu-se de datinile elenilor (vezi cap. XXXVII şi urm., cap. XLII din această carte; de asemenea, cartea a VIII-a, cap. CXXXIII şi CXXXVI).

96 Şi din cele relatate în acest capitol reiese că perşii nu neglijau şi nu nesocoteau „cele sfinte" pentru greci, ci purtau şi ei teama de oracolele care îi vizau, chiar dacă le veneau de la greci.

97 Enchelei, populaţie din Illyria, locuind pe ţărmul de sud-vest al Albaniei de azi. Vezi despre ei şi cartea a V-a, cap. LXI.

98 Bakis, vechi prezicător beoţian. Vezi şi cartea a VIII-a, cap. XX.

99 Cuvintele λάχεσις, „tragerea la sorţi, zeiţa care îţi meneşte soarta", şi μόρος, înrudit cu εἱμαρμένη, „destinul", însemnînd „partea care-ţi este rezervată de destin", apar aici îmbinate pentru a întări sensul „soarta".

100 Vezi cartea a VII-a, cap. VI.

101 Thermodont, menţionat aici, trebuie să fie un torent de apă ce vine din dealul Hypaton. Vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. XIX, 3. Un alt Thermodont, mai cunoscut, era un rîu din Asia Mică, azi Termecial, afluent al Mării Negre.

102 Glisas (şi Glissas), localitate la nord-est de Theba, la poalele de sud ale dealului Hypaton. Vezi Strabo, *op. cit.*, § 412; Pausanias, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. XIX, 3.

103 Macedonenii se aflau în tabăra duşmanilor, aşezaţi în front în faţa atenienilor (vezi această carte, cap. XXXI).

104 Probabil în acest an erau aleşi alţi zece comandanţi; vezi cartea a VI-a, cap. CIII.

105 Alexandros le-a spus comandanţilor pe nume, pentru a le inspira încredere ostaşilor de gardă.

106 Alexandros I, fiul lui Amyntas I, regele Macedoniei, nu s-a împăcat niciodată cu stăpînirea persană. Vezi cartea a V-a, cap. XIX şi urm.; cartea a VII-a, cap. CXXI. Întreg discursul lui Alexandros este patetic şi menit să impresioneze pe auditori; el are o nuanţă conspirativă, a cărei taină apare şi mai primejdioasă în noaptea care o acoperă. Există doar întrebarea dacă acest act a putut fi îndeplinit de fapt. Alexandros era un rege, căpetenia oştirii macedonene; intervalul dintre cele două fronturi inamice era mic; el a venit călare; toate acestea pun la îndoială posibilitatea absenţei lui Alexandros din tabăra sa şi trecerea în linia frontului opus fără a fi observat de nimeni. Chiar dacă Herodot relatează aici adevărul, există unele amănunte pe care le-a neglijat şi care ar fi putut oferi o mai mare garanţie de probabilitate. Vezi Ph. E. Legrand, *Hérodote, Histoires*, IX, Paris, 1954, p. 42, nota 2.

107 Pasajul privind hotărîrea lui Pausanias de a face schimbarea pe linia frontului, punîndu-i pe atenieni în faţa perşilor şi scoţîndu-i de dinaintea acestora pe lacedemonieni, pare, dacă nu un elogiu exagerat adus de Herodot atenienilor, o interpolare ulterioară făcută de un atenian. Lacedemonienii s-au dovedit în cursul războaielor medice la înălţimea renumelui lor de buni luptători. Pausanias e pus aici într-o postură de om laş şi dezertor, ceea ce nu pare să fi fost în realitate.

108 Cuvintele umilitoare adresate de Mardonios spartanilor sînt în sensul celor expuse în nota precedentă. Capitolele XLI–XLVIII inclusiv, pentru lipsa de măsură prin care e umilit poporul spartan, sînt discutabile din punctul de vedere al veracităţii relatărilor ce le cuprind, cît şi al autenticităţii lor. Vezi Ph. E. Legrand, *op. cit.*, p. 44, nota 1.

109 Despre prinderea de către perşi a celor trimişi după provizii, vezi anterior cap. XXXIX.

110 Oerhoe izvorăşte din Citheron, trece pe la Plateea şi se varsă la Creusis, în partea numită „Marea Alcyonis" a golfului Corintic.

111 S-ar putea ca, de fapt, să nu fie vorba de o fugă, cum spune Herodot, ci de o retragere momentană din faţa cavaleriei, pentru a găsi poziţii mai favorabile de luptă şi provizii. Despre retragerea lui Pausanias la Plateea, vezi şi U. Kahrstedt, *Nachlese auf griechischen Schlachtfelden, I: Pausanias' Rückzug bei Platää*, „Hermes" XLVIII, pp. 283–286.

112 Amompharetos este probabil un nume onorific, o poreclă dată după caracterul omului, însemnînd „un om fără frică, fără cusur".

113 Pitanaţii, locuitorii oraşului Pitane, în Mysia (Asia Mică).

114 Thucydides, cartea I, cap. XX, se îndoieşte de existenţa unui corp de armată din Pitane. Indisciplina lui Amompharetos şi încăpăţînarea lui apar ca ceva neobişnuit în armata condusă de spartani.

115 În legătură cu aceeaşi opinie despre lacedemonieni, vezi Aristofan, *Acharnienii*, vs. 308; Euripide, *Andromaca*, vs. 445. Iar în legătură cu expresia de aici, vezi Homer, *Iliada*, cartea a IX-a, vs. 312 şi urm.:
'Εχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς 'Αΐδαο πύλησιν, ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἴπῃ. („Căci mi-i urît, chiar şi la porţile Infernului, acela care una ascunde în suflet şi alta spune".)

116 Amompharetos a luat cu amîndouă mîinile o piatră — deci o piatră mare, nu din cele obişnuite pentru vot (ψῆφος), pentru a le demonstra că hotărîrea lui de a rămîne pe loc este nestrămutată. Dar, pînă în cele din urmă, cînd s-a văzut părăsit de grosul oştirii, cu tot curajul lui manifestat cu emfază, a pornit în urma celorlalţi. Vezi, în continuare, cap. LVI.

117 E curios de ce pe Herodot îl izbeşte denumirea „străini", în loc de „barbari", dată de spartani altor popoare, de altă obîrşie decît cea elenă.

Probabil, locul de naştere în Asia Mică, unde grecii erau socotiţi intruşi, deci ei erau propriu-zişii „străini", a făcut ca celelalte popoare, neelene, să fie denumite „barbare", în sensul de „oameni care se bîlbîie, care vorbesc o limbă neînţeleasă".

118 Plecarea trupelor care ocupaseră partea centrală a frontului, în timpul scurs cu încercarea de a-l convinge pe Amompharetos, a creat o izolare între lacedemonieni, care ocupau flancul drept, şi între atenieni, care se aflau în aripa stîngă, fapt care putea constitui o primejdie; de aceea Pausanias dă dispoziţia ca atenienii să se apropie cît mai mult şi mai în grabă de lacedemonieni.

119 Atenienii au plecat în sens opus faţă de lacedemonieni — afirmaţie care se contrazice cu ordinul dat atenienilor de Pausanias de a se apropia de ei. E aci probabil o greşeală de copist căruia sau i-au scăpat anumite cuvinte, sau a adăugat ceva. De fapt, după cele descrise în continuare, atenienii nu urmează acelaşi drum cu lacedemonienii, direcţia este însă aceeaşi.

120 Rîu în Beoţia, probabil la est de „Insulă".

121 Argiopios, ţinut în Beoţia.

122 Cel mai cunoscut templu al Demetrei era cel de la Eleusis, din Attica; de aceea, se spune că aici se afla *de asemenea* un templu al Demetrei Eleusine.

123 Prin urmare, drumul pe care porniseră lacedemonienii — în teama lor de cavalerie (vezi cap. LVI) — nu era inaccesibil acestei armate.

124 Thorax din Larisa şi fraţii săi făceau parte din familia Aleuazilor, familia domnitoare din Thessalia; vezi cartea a VII-a, cap. VI.

125 Despre fiii lui Aleuas, vezi cartea a VII-a, cap. CXXX.

126 Thessalienii nu erau nicidecum vecini cu spartanii, dar pentru un pers, obişnuit cu ţinuturi întinse, cu un imperiu nesfîrşit, distanţa dintre Thessalia şi Laconia putea să i se pară neînsemnată.

127 Despre teama lui Artabazos de lacedemonieni la care face aluzie aici Mardonios, vezi cap. XLI.

128 Mardonios i-a condus pe acei perşi, se subînţelege, care ocupau aripa stîngă a frontului „barbar", în faţa lacedemonienilor.

129 Înseamnă că trupele greceşti aflate în linia perşilor nu au luat parte la această urmărire. Trupele „barbarilor" probabil n-au înţeles intenţia perşilor, de aceea, cînd i-au văzut plecînd, s-au luat după ei în dezordine, ca să nu rămînă singuri pe meleaguri străine.

130 Deoarece, la începutul acestui capitol, Pausanias apare în aceeaşi situaţie ca cea descrisă în cap. LVII, anume preocupat de atacul cavaleriei, s-ar putea ca mesajul pe carePausanias l-a trimis atenienilor, cerîndu-le ajutorul, să fi precedat atacul suferit de lacedemonieni din partea trupelor pedestre ale lui Mardonios.

131 În această cifră intră şi ostaşii înarmaţi, de aceea socoteala apare oarecum alta decît cea de la cap. XXVIII şi urm., deşi este aceeaşi.

132 Făurindu-şi, prin urmare, o întăritură de scuturi, vezi acelaşi lucru în cap. XCIX din această carte; şanţurile perşilor erau mari şi căptuşite cu împletituri din răchită; ele erau bune pentru apărarea de la distanţă, nu şi pentru cea de aproape.

133 Templul Herei din Plateea, amintit şi la cap. LII, se află probabil la o mică depărtare de Citheron; de aici, zeiţa Hera mai era cinstită şi cu titlul de ἡ Κιθαιρωνία, „Citheroniana" (vezi P l u t a r h, *Aristides*, cap. XI, 18).

134 Cîtă vreme lupta s-a dat în preajma scuturilor înseamnă că perşii n-au înaintat încă de loc. Vezi tot o astfel de luptă, în continuare, cap. CII.

135 Faptul că „barbarii" au apucat lăncile grecilor dovedeşte că într-adevăr lupta a ajuns corp la corp. Datorită scuturilor de răchită pe care le aveau, „barbarii" sufereau gravele atacuri ale lăncilor elenilor. De aici, poate şi inferioritatea lor în lupta corp la corp.

136 Despre victoria grecilor la Plateea, vezi şi P l a t o n C o m i c u l, 191[c]: Λακεδαιμονίους φασὶν ἐν Πλαταιαῖς, ἐπειδὴ πρός τοῖς γεῤῥοφόροις ἐγένοντο, οὐκ ἐθέλειν μένοντας πρὸς αὐτούς μάχεσθαι, ἀλλὰ φεύγειν, ἐπειδὴ δ'ἐλύθησαν αἱ τάξεις τῶν Περσῶν, ἀναστρεφομένους μάχεσθαι καί οὕτω νικῆσαι τὴν ἐκεῖ νίκην. („Se spune că lacedemonienii la Plateea, cîtă vreme s-au aflat în faţa purtătorilor de scuturi, n-au voit să rămînă să se lupte împotriva lor, ci au luat-o la fugă, dar după ce rîndurile perşilor s-au spart, [lacedemonienii], întorcîndu-se, au început lupta şi astfel au cîştigat victoria de acolo".) Vezi şi cartea a VII-a, cap. CCXI. Despre relatarea bătăliei de la Plateea făcută de Herodot, vezi A. B o u c h e r, *La bataille de Platées d'après Hérodote*, „Revue Archéologique", 1915, II, pp. 257—320; F. V a n e k, *Hérodote et la bataille de Platées*, „Listv Filologicke", 1917, pp. 335—346, 401—421.

137 În legătură cu despăgubirea pe care trebuia s-o dea Mardonios pentru moartea lui Leonidas, vezi în urmă, cartea a VIII-a, cap. CXIV.

138 Pentru oracolul dat spartanilor şi vizat aci de Herodot, vezi în urmă, cartea a VII-a, cap. CCXX.

139 Strămoşii lui Pausanias au fost menţionaţi de Herodot în cartea a VII-a, cap. CCIV.

140 Stenyclaros, localitate şi cîmpie în Messenia, probabil pe cursul superior al rîului Pamisos, la nord de Ithome. Incidentul s-a petrecut probabil în cea de-a treia răscoală din Messenia la instalarea regelui.

141 Sanctuarul de la Eleusis (ἀνάκτορον) este atestat şi de A t h e n a i o s, 167 F, 213 P, pentru a desemna fie întreg, fie o parte a sanctuarului Demetrei din Eleusis; de asemenea, vorbeşte despre el şi P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XIV, 4, anume despre acelaşi sanctuar, dar de la Keleai, aproape de Phlius.

142 De observat că Herodot nu menţionează în desfăşurarea evenimentelor de la Plateea rolul thessalienilor; probabil îi cuprinde în denumirea generală a „elenilor" care s-au dovedit lipsiţi de zel.

143 În unele ediţii, la începutul capitolului LXIX, apare cuvîntul φόβῳ, „frică", în loc de φόνῳ, „măcel"; de asemenea manuscrisele aproape în întregime dau primul cuvînt. Fie că Herodot a folosit aici cuvîntul φόβος, „teamă", prin metonimie, cu accepţia de „fugă", cum obişnuieşte el, fie că între cele două cuvinte s-a produs o greşeală de copist.

144 Asopodoros, fiul lui Timandros, probabil acelaşi pe care îl menţionează P i n d a r în *Isthmica*, I, vs. 34. El a fost tatăl unui Herodotos care a cîştigat o victorie la întrecerile istmice.

145 Despre această bătălie a megarienilor cu cavaleria thebană vorbesc şi versurile lui S i m o n i d e s, fr. 110, corespunzînd şi unei inscripţii (CIG 1051). Ceea ce se relatează în cap. LXIX a fost supus unor numeroase obiecţii. P l u t a r h, *Aristides*, 19; *Despre reaua credinţă a lui*

Herodot, 42, 2 și urm., ca să arate neverosimilitatea acestei mărturii, susține că aliații Spartei și ai Atenei figurau totuși pe monumentele din Plateea, pe trepiedul de la Delfi și pe statuia lui Zeus din Olympia. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 479, spune că aliații au primit această cinste nu pentru că au participat la bătălie, ci deoarece au pornit împreună cu Pausanias în această expediție. H. D e l b r ü c k, *Geschichte der Kriegskunst*, vol. I, Das Altertum, ed. 3, Berlin, 1920, p. 112, și G. B u s o l t, *Griechische Geschichte*, II, p. 208, n. 1, spun că trupele aliate din centrul frontului care au fugit nu s-au depărtat atît de mult de restul oștirii încît să nu fi putut reveni pentru a lua parte la bătălie. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, p. 479, susține că aliații au fugit de teama cavaleriei persane și n-au dorit să se mai întoarcă, fie că din pricina colinelor nu au văzut că Pausanias este atacat.

146 Cu capitolul LXX, Herodot reia povestirea evenimentelor întreruptă la cap. LXV.

147 P h. L e g r a n d, *op. cit.*, cartea a IX-a, p. 57, pune „atenienii" în loc de „lacedemonienii" printr-o conjunctură explicabilă în context unde se spune că apariția „atenienilor" a schimbat cu totul lupta de asediu (τειχομαχίη). Textul este probabil corupt, deoarece dă mai multe posibilități de interpretare.

148 Atenienii s-au înfățișat după ce beoțienii au fost puși în derută.

149 Despre Athena Alea, vezi cartea I, cap. LXVI și nota 180 la cartea I.

150 Despre bătălia de la Plateea, vezi și C t e s i a s, *Persica*, fr. 26; D i o d o r d i n S i c i l i a, cartea a XI-a, cap. XXXII; E s h i l, *Perșii*, vs. 807.

151 Lacedemonienii s-au ciocnit cu cea mai puternică oștire, adică cu perșii și cu Mardonios (vezi, în urmă, cap. LVIII).

152 Despre Aristodemos, singurul care a scăpat din bătălia de la Thermopylai, vezi cartea a VII-a, cap. CCXXXI.

153 Manuscrisele dau forma Σπαρτιήτης, „spartan" (la singular), după Poseidonios, Philokyon și Amompharetos. Probabil numai ultimul e spartan — așa cum reiese din cap. LV (vezi și nota 112) — ceilalți doi sînt perieci sau dintre ceilalți lacedemonieni.

154 Discuția despre cel mai viteaz ostaș a putut avea loc imediat după lupta de la Plateea.

155 Arimnestos este comandantul plateenilor care s-a aflat în fruntea concetățenilor săi în lupta de la Marathon. Vezi P l u t a r h, *Aristides*, cap. XI; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. IV, 2. T h u c y d i d e s, cartea a III-a, cap. LII, vorbește de un comandant plateean, Aeimnestos, poate același cu Arimnestos. În acest caz, numele Aeimnestos format din ἀεί „totdeauna", și μνηστός, „de care-ți amintești", este un epitet, „cel veșnic pomenit", și nu un nume cu adevărat.

156 Tyndarizii, adică Pollux și Castor, în căutarea Elenei, sora lor, răpită de Theseus.

157 În legătură cu această legendă attică, vezi P l u t a r h, *Theseus*, cap. XXXI și urm.; D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. LXIII; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XLI, 4. Vezi de asemenea la poeții Alcman, fr. 12, Stesichoros (la P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XXII, 4), P i n d a r (la P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XLV, 5).

158 Dekelos, eroul eponim al dekeleienilor și al demei Titakidai, care se află nu departe de Aphidnai.

159 Trufia lui Theseus care a provocat, prin răpirea unei femei, toate nenorocirile unei invazii.

160 Aphidnai, demă a Atticei, din tribul Aiantis, una din cele 12 cetăți cecropiene (vezi S t r a b o, *op. cit.*, § 396). Azi Kotroni.

161 Vezi P l u t a r h, *Theseus*, cap. XXXII.

162 Despre războiul care a izbucnit cu ani în urmă între atenieni și lacedemonieni, vezi H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CXXXVII.

163 Emblema pe care o purta Sophanes putea să aibă semnificația că purtătorul unui scut trebuie să rămînă nemișcat la postul său. De la această emblemă s-a plăsmuit întreaga poveste relatată în acest capitol.

164 Leagros aparținea unei familii cu renume; fiul său, Glaucon, a fost comandant în lupta navală de la Sybota (T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LI).

165 Sophanes, după calculul ce poate fi făcut asupra celor relatate de Thucydides (cartea a IV-a, cap. CII), a murit în 465 î.e.n.

166 Daton era o colonie de pe coasta tracă, în fața insulei Thasos. Orașul, celebru pentru minele de aur din jurul său, s-a numit ulterior Neapolis (azi Kavala). Locul exact al bătăliei precizat de T h u c y d i d e s, cartea I, cap. C, cartea a IV-a, cap. CII, este Drabescos; vezi și D i o d o r d i n S i c i l i a, cartea a XI-a, cap. LXX; cartea a XII-a, cap. LXVIII; P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XXIX, 4.

167 Pharandates era nepot de-al lui Darius; vezi cartea a VII-a, cap. XI și LXXIX.

168 Pausanias nu era rege al Spartei (vezi această carte, cap. X), dar probabil Herodot pune în gura acestei femei un cuvînt ca să-l flateze pe comandant care să-i asculte rugămintea.

169 Mantineia, oraș în Arcadia; azi ruine aproape de Paleopoli.

170 Deși eleienii au fost absenți de la bătălie, numele lor figurează totuși la Delfi și Olympia pe tăblițele consacrate victoriei de la Plateea, printre numele popoarelor învingătoare (vezi mai departe cap. LXXXI); numele mantineienilor însă lipsește, deși aceștia au participat.

171 Lampon este contemporan și rudă cu acel Lampon pe care P i n d a r l-a celebrat în trei ode pentru victoriile gimnice repurtate de copiii săi, Pytheas și Phylakidas, anume în *Nemeeana*, V, vs. 4, în *Isthmica*, IV, vs. 21 și în *Isthmica* V, vs. 3, 66. Întreaga familie a Psalychizilor din care făcea parte (vezi P i n d a r, *Isthmica*, V, vs. 63) era vestită în insula Egina pentru victoriile gimnice și atletice repurtate.

172 „Cea mai necuviincioasă vorbă" sau „părerea cea mai nelegiuită", pentru că se propunea profanarea unui mort.

173 În gr. φιάλη, un fel de cupă, însă fără picior și fără torți; vas de fiert.

174 În legătură cu obiectele de aur și de argint aflate în tabăra perșilor, vezi și cartea a VII-a, cap. CXIX.

175 Hiloții au vîndut egineților din obiectele de preț, adunate din porunca lui Pausanias de pe cîmpul de luptă ocupat de perși, la valoarea aramei, nu pentru că n-ar fi cunoscut aurul și argintul, ci pentru că erau grăbiți să-l vîndă ca să nu fie surprinși de comandant asupra furtului.

176 Partea aleasă pentru zei putea fi scoasă numai după evaluarea întregii prăzi, ceea ce probabil nu s-a făcut chiar pe cîmpul de luptă. Din text nu reiese clar dacă s-a extras o singură zecime care s-a împărțit în trei,

sau pentru fiecare din cei trei zei (Apollo, „zeul de la Delfi", Zeus și Poseidon) cîte o zecime, deci luîndu-se din total 30%.

177 În legătură cu inscripția de pe trepied, vezi *Ephoros*, la Diodor din Sicilia, cartea a XI-a, cap. XXXIII; Thucydides, cartea I, cap. CXXXII; Pausanias, *op. cit.*, cartea a X-a, cap. XIII, 9. Vezi și Fabricius, *Das Plataische Weihgeschenk in Delphi* („Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts", vol. I, 1886, p. 176 și urm.); A. Hauvette, *op. cit.*, p. 461, n. 4. Lista cetăților înscrise pe trepied nu coincide exact cu cea pe care o dă Herodot în cartea a IX-a, cap. XXVIII, XXX, LXXVII; cartea a VIII-a, cap. XLIII–XLVIII, LXXXII.
Coloana cu șerpi împletiți a fost mutată de la Delfi de Constantin cel Mare și dusă la Constantinopol, unde a fost așezată în Hippodrom. Cu prilejul săpăturilor de după primul război mondial, a fost descoperită în acel loc (mutilată în parte), unde poate fi văzută și azi. Gravurile care reprezintă pe Mohamed al II-lea intrînd în Constantinopol conțin această coloană care, deci, la 1453, se păstra încă întreagă. Reproduceri din 1535 și 1575 o arată de asemenea întreagă, cu capetele celor trei șerpi împletiți. Vezi S. Casson, *Les fouilles de l'Hippodrome de Constantinople*, în „Gazette des Beaux-Arts", III, 1930, pp. 213–242.

178 Despre ofrandele aduse zeilor în urma bătăliei, vezi și Thucydides, cartea I, cap. CXXXII; cartea a III-a, cap. LVII.

179 După ce criteriu anume s-au apreciat meritele fiecărui popor, Herodot nu arată. Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. XXXIII, spune: διελόμενοι τά λάφυρα κατὰ ντό τῶν σρατιωτῶν ἀριθμόν („împărțind prăzile după numărul soldaților"). O inscripție dorică (vezi Roehl, *Inscriptions grècques antiques*, 70) menționează treizeci și una de seminții elene care au participat la război. Vezi aceeași listă și la Pausanias, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XXIII.

180 Pausanias a primit „o zecime din toate" (πάντα δέκα); probabil aceasta este o expresie care vrea să spună „foarte mult", „din abundență".

181 În text τάλαντα, „talanți", cuvînt corectat de majoritatea editorilor în ἅρματα, „căruțe", fiind mai potrivite între „caii" și „cămilele" enumerate aici.

182 După obiectele descrise, printre care παραπετάσ ματα, „perdele", Xerxes pare să fi lăsat lui Mardonios chiar cortul său întreg.

183 Pausanias, făcînd comparație între cele două feluri de viață — luxos, al perșilor, frugal, al grecilor —, a urmărit cu siguranță mai mult decît provocarea rîsului (cum spune Herodot); cum era și spartan, el voia să dea o lecție preaslăvind ideea că sărăcia face măreția Greciei (vezi, în urmă, cartea a VII-a, cap. CII). Totodată această comparație apare ca motiv literar comun, vezi Lysimachos și Dromichaetes.

184 Conținutul capitolului LXXXIV, care relatează despre sfîrșitul lui Mardonios, se potrivea mai bine în urma capitolelor LXXVIII–LXXIX, unde ar fi încheiat istoria acestui personaj.

185 Despre înmormîntarea celor căzuți la Plateea, vezi Pausanias, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. II, 5: κατὰ δὲ τὴν ἔσοδον μάλιστα τὴν ἐς Πλάταιαν τάφοι τῶν πρὸς Μήδους μαχεσαμένων εἰσί („la intrarea în Plateea se află mormintele celor care au luptat împotriva mezilor").

186 E greu de precizat ce înțelege Herodot prin cuvîntul ἰςένας (în alte variante ἱρέας), tradus de noi cu „tinerii spartani" care au fost înmormîntați într-un mormînt aparte, pentru că în al doilea mormînt au fost așezați „ceilalți spartani". Textul pare corupt; probabil originalul suna astfel: „în primul mormînt au fost îngropați spartanii, în al doilea ceilalți *lacedemonieni*, în al treilea — hiloții".

187 Pentru ca urmașii care vor auzi de isprăvile grecilor în luptele cu perșii să nu-și condamne strămoșii că ei n-au luat parte la bătălie.

188 Artabazos era cu adevărat grăbit, bineînțeles, nu din pricina celor prezentate thessalienilor, ci ca nu cumva să fie urmărit și prins de învingători.

189 Aceleași expresii apar la sfîrșitul capitolului CXIX al cărții a VIII-a, unde se vorbește de întoarcerea în Asia a lui Xerxes.

190 Cu capitolul XC, se reiau evenimentele a căror povestire a fost întreruptă în cartea a VIII-a, cap. CXXXII. Ceea ce se va povesti de aci înainte pînă la bătălia de la Mycale este deci anterior chiar bătăliei de la Plateea. Prin urmare, povestirea, în capitolul XC, reia evenimentele în care este vorba de Leutychides, după ce o solie ioniană a obținut ca flota să înainteze din Egina pînă la Delos.

191 Despre Theomestor, vezi cartea a VIII-a, cap. LXXXV.

192 „Vorbi multe și mărunte" (πολλὰ καὶ παντοῖα, „multe și felurite"); am tradus în acest fel, în dorința de a exprima intenția lui Herodot, clară aici, de a critica flecăreala ionienilor.

193 În gr. κληδόνος εἵνεκεν. κληδών este o prevestire dedusă dintr-un cuvînt auzit la întîmplare (vezi cartea a V-a, cap. LXXII).

194 Numele lui Hegesistratos e compus din ἡγέομαι, „a conduce", și στρατός, „oștire", deci „conducătorul oștirii".

195 Urmează lacună în text.

196 „Golful Ionic" însemnă în denumirea anticilor Marea Adriatică, sau cel puțin partea de miazăzi a acestei mări. Grecii nu-i spuneau Adriaticei decît „golful Ionic"; Apollonia, pomenită aici, se afla pe coasta actualei Albanii, lîngă satul Pojani.

197 Probabil erau turme de oi, al căror număr de 350 sau 360 de capete, cum se obișnuia în asemenea ocazii, coincidea cu numărul zilelor unui an.

198 Textul e corupt; unele ediții dau numele rîului sub forma Ἄωον, altele χῶνα (la acuzativ); cele două forme propuse de diverse ediții se bazează fiecare pe anumite izvoare antice, deși nici unul nu corespunde exact descrierii făcute de Herodot. Astfel lecțiunea Ἄωος este atestată la Strabo, *op. cit.*, cartea a VII-a, § 316, care îl citează, la rîndul său, pe Hecataios, fr. 111 N. Azi, acest rîu care curge prin sudul Albaniei se cheamă Vioșa sau Vointza, dar nu se varsă în mare pe lîngă Oricos, cum spune Herodot, ci mai la nord, pe lîngă Apollonia (Pojani). Lecțiunea Χών este bazată pe nota unui gramatic, Theognostos, *Canones*, 794: Χών, Χωνός, ὄνομα ποταμοῦ ἐξ οὗ καὶ Ἄπειρος Χωνία παρά Ἡροδότῳ („Hon, Honos, numele unui rîu după care și ținutul [se cheamă] Honia, la Herodot"). Care este cuvîntul autentic e greu de precizat.

199 Lacmon sau Lacmos (azi Peristeri) era numele unui pisc din nordul munților Pindos; vezi *Dicționarul* lui Stephanos din Bi-

z a n ţ, despre Lacmon: ἄκρα τοῦ Πίνδου ὄρεος („un vîrf al muntelui Pindos").
200 Oricos sau Oricon, port în nordul Epirului, azi Eriko, pe coasta Albaniei de sud.
201 Pentru că, dacă ar fi cunoscut oracolul, probabil că Euenios ar fi cerut mai mult.
202 Puterea de prevestire fiind ceva de la zei, nu un meşteşug însuşit prin învăţătură — vrea să spună Herodot.
203 Deiphonos, fiul lui Euenios, a fost dus ca profet de corintieni, deoarece Apollonia era o colonie a Corintului, deci între cele două oraşe erau relaţii de la metropolă la colonie.
204 „Afaceri" are aici un sens de dispreţ; probabil Herodot vrea să spună că, în cazul că Deiphonos se prevalează doar de numele lui Euenios, fără să fie de fapt fiul acestuia, înseamnă că el nu are înnăscută puterea de divinaţie şi ca atare, profeţind, face şarlatanii.
205 Cu capitolul XCVI începe relatarea bătăliei de la Mycale, extinzîndu-se pînă la cap. CVI.
206 Calamoi, oraş în insula Samos (tradus, numele înseamnă „Trestiile").
207 Mycale, munte şi promontoriu pe coasta Asiei Mici, în dreptul insulei Samos.
208 Tigranes, comandantul mezilor, vezi cartea a VII-a, cap. LXII; el l-a însoţit pe rege cînd s-a retras.
209 „Templul Stăpînelor" (Πότνιαι), al Eumenidelor (vezi E s h i l, *Eumenidele*, vs. 931; S o f o c l e, *Oedip Rege*, vs. 84) sau al zeiţelor Thesmophoriene, Demetra şi fiica ei.
210 Gaison sau Gaisos, loc şi pîrîu pe coastă, la sud de Mycale (vezi S t r a b o, *op. cit.*, § 636; A t h e n a i o s, 311; P l i n i u s, *op. cit.*, cartea a V-a, 113 etc.).
211 Scolopoeis sau Scolopos, oraş în partea de est a muntelui Mycale, aproape de fluviul Meandru.
212 Vezi cartea I, cap. CXLVII şi nota 344 despre Codros şi Neileus.
213 Pentru a le servi de pasarele (vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XLIX).
214 N. N i t z s c h, *Über Herodots Quellen für die Geschichte der Perserkriege*, „Rheinisches Museum", XXVII, p. 268, consideră că Herodot, în relatarea bătăliei de la Mycale, s-a servit de o tradiţie spartană, deoarece imediat după expunerea bătăliei îl laudă pe regele Leutychides. Folosind această tradiţie, Herodot îl menaja pe regele Archidamos, nepotul lui Leutychides, şi totodată se ferea de eventuala acuzaţie de a fi fost părtinitor cu Atena. A. H a u v e t t e, *op. cit.*, pp. 141—142, n. 1, susţine că Herodot şi-a făurit această opinie în timpul războiului peloponesiac.
215 Cuvintele puse de Herodot în gura lui Leutychides par neverosimile. În tabăra perşilor se găseau mulţi — în afara ionienilor — care cunoşteau greaca, ba existau chiar greci (beoţienii, thessalienii etc.). Întreg pasajul pare o variantă a pasajului din cartea a VIII-a, cap. XXII, probabil inventată şi introdusă ulterior epocii lui Herodot.
216 În alte ediţii, în loc de Ἥρη apare ἥβη, „tinereţe".
217 Aceeaşi măsură luată pentru a se apăra cu scuturile, vezi cap. LXI.
218 Caduceul era semnul lăsat de trimisul zeilor care le-a adus vestea — vrea să spună Herodot.

219 Textul e dificil. Herodot vrea să spună: partea divină a întîmplărilor se vădea şi în cazul luptei de la Mycale, anume era un semn bun, trimis de divinitate, că acestei bătălii i-a fost dat să coincidă cu ziua bătăliei de la Plateea, unde grecii au repurtat o mare victorie. Zeii îi încurajau, deci, că şi de data aceasta ei vor ieşi învingători.
220 Vezi cap. LXV.
221 E mai puţin sigur dacă cele două bătălii au căzut exact în aceeaşi zi a aceleiaşi luni; de aceea unele ediţii pun între croşete cuvintele „a aceleiaşi luni".
222 Lîngă atenieni erau aşezaţi corintienii, sicyonienii şi troizenienii.
223 Din nou Herodot scoate în evidenţă vitejia perşilor în comparaţie cu ceilalţi „barbari" (vezi cap. LXII, LXIII, LXVIII şi LXXI).
224 Prima revoltă a ionienilor (499 î.e.n.) a fost povestită de Herodot în cartea a V-a, cap. XXVIII şi urm., şi în cartea a VI-a, cap. XLII. A doua răscoală a avut loc în 494 î.e.n.
225 Am tradus prin explicaţie cuvîntul grec παγκράτιον care înseamnă o întrecere gimnică ce cuprinde luptă (πάλη) şi pugilat (πυγμή).
226 P a u s a n i a s, *op. cit.*, cartea I, cap. XXIII, 10, spune că el a mai apucat să vadă soclul statuii acestuia, pe Acropole.
227 Despre războiul dintre atenieni şi carystieni, vezi T h u c y d i d e s, cartea I, cap. XCVIII (probabil el a avut loc după 469 î.e.n.). Vezi şi H e r o d o t, cartea a VIII-a, cap. CXII şi CXXI.
228 Kyrnos, localitate pe teritoriul carystienilor.
229 Carystos (azi Karisto), localitate în partea sudică a Eubeei.
230 Geraistos, promontoriu şi oraş în partea de sud-vest a Eubeei, azi capul Mandili.
231 Vezi, referitor la arderea corăbiilor, G. G i a n e l l i, *Chi incendio le navi persiane a Micale?* „Studi Paoli", Florenţa, 1955, pp. 255—358 (grecii).
232 În capitolul CVI se arată prezentarea elenilor la Samos şi sfatul pe care l-au ţinut în legătură cu situaţia ionienilor.
233 Adică regele şi eforii.
234 Dintre eleni au fost de partea mezilor argienii, locrienii, thebanii (mai bine zis beoţienii), thessalienii, aheii carystieni şi unii insulari.
235 Cu capitolul CVII, Herodot întrerupe expunerea evenimentelor legate de operaţiunile flotei greceşti, pentru a povesti, în şapte capitole, istoria nenorocită a lui Masistes, un frate de al regelui; Xerxes se îndrăgosteşte, pe rînd, de soţia, apoi de fiica fratelui său, Masistes, ceea ce duce la deznodăminte tragice pentru familia acestuia din urmă. Abia cu capitolul CXIV, Herodot reia istorisirea evenimentelor întreruptă la capitolul CVI. De remarcat faptul că, în capitolul CVI, Herodot arată că elenii pornesc din Samos spre Hellespont, în timp ce, în capitolul CXIV, spune că pleacă din Mycale spre aceeaşi ţintă. Inconsecvenţa lui Herodot se explică aici printr-o localizare aproximativă, deoarece atît Samos cît şi Mycale se găsesc cam în acelaşi loc faţă de coasta Asiei Mici.
236 Persoanele sus-puse, la perşi, aveau o gardă personală; ca Masistes, menţionat aci, la fel aveau Harpagos (cartea I, cap. CXIII), Oroites (cartea a III-a, cap. CXXVIII), Megabates (cartea a V-a, cap. XXXIII).

237 Urmează o digresiune (cap. CVIII—CXIII) în care Herodot povestește o dramă din familia lui Xerxes.

238 Motivarea ideilor nu apare aici ca o consecință logică; bineînțeles, ceea ce o reținea pe femeie să nu-și înșele bărbatul nu era conștiința ei că Darius nu va uza de forță, ci sentimentele ei de respect și menajament față de soț, aceleași sentimente pe care Xerxes le avea față de aceeași persoană în calitate de frate.

239 Darius era cel mai mare din cei trei fii ai săi. În 465 î.e.n. el a fost omorît de cel mai mic frate al său, de Artaxerxes, în urma intrigii lui Artabanos, ucigașul tatălui său (vezi D i o d o r d i n S i c i l i a, *op. cit.*, cartea a XI-a, cap. LXIX).

240 Încă un exemplu de credință în fatalitate, atît de des întîlnită la Herodot. El prezintă lucrurile în așa fel, încît Artaynte apare ca un instrument al divinității care a aruncat nenorocirile asupra casei lui Masistes prin propria lui fiică și prin propriul lui frate.

241 Amestris era fiica lui Otanes, comandantul perșilor din armata trimisă împotriva Greciei, în 480 î.e.n. Istoria ne-o prezintă de o cruzime îngrozitoare de-a lungul întregii ei vieți.

242 Probabil Amestris a crezut că Xerxes i-a dăruit haina de fapt soției lui Masistes și aceasta a dat-o la rîndul ei, fiicei sale. Așa se explică mai bine ura reginei împotriva soției lui Masistos, în timp ce pe fiica ei o lăsă nepedepsită.

243 În legătură cu sărbătorirea zilei de naștere, vezi cartea I, cap. CXXXIII; P l a t o n, *Alcibiades*, I, 121, spune: ἐπειδὰν δὲ γένηται ὁ παῖς ὁ πρεσβύτατος (βασιλέως) οὗπερ ἡ ἀρχὴ, πρῶτον μὲν ἑορτάζουσι πάντες οἱ ἐν τῇ βασιλέως ὧν ἂν ἄρχῃ, εἶτα εἰς τὸν ἄλλον χρόνον ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ γενέθλια ἅπασα θύει καὶ ἑορτάζει ἡ ᾽Ασία. („Ziua cînd se naște primul copil [al regelui] căruia îi revine domnia, o sărbătoresc mai întîi toți cei din [împărăția] regelui peste care domnește, apoi pentru restul timpului, în această zi, întreaga Asie aduce jertfe și sărbătorește ziua lui de naștere".)

244 Ceea ce înseamnă că Xerxes se temea de soția sa și, mai ales, ca nu cumva opinia publică să condamne că nu respectă datina de a împlini orice cerere i se adresează cu ocazia zilei sale de naștere.

245 Xerxes îi face fratelui său complimentul că e un om de treabă (deși el n-ar mai fi fost, dacă asculta sfatul lui Xerxes și-și repudia soția nevinovată), pentru a-i da să înțeleagă că soția lui nu este cinstită; prin aceasta, Xerxes încearcă să-și înduplece fratele să renunțe la soția sa de bună voie și astfel să-l scutească de suferința pe care o prevedea că va urma.

246 Herodot nu spune și probabil nici cel care l-a informat nu i-a precizat care fiică a lui Xerxes îi era promisă astfel lui Masistes. Xerxes voia în acest fel să-l despăgubească pe fratele său de paguba pe care indirect i-o aducea el personal, bănuind de ce este în stare Amestris.

247 Masistes încheie convorbirea cu Darius pe un ton amenințător care prevestește răzbunare cruntă, în caz că se va atinge de el sau de ai lui.

248 Un exemplu similar de cruzime feminină, vezi în cartea a II-a, cap. C.

249 Pentru ținutul Bactra sau Bactriana (în actuala R.S.S. Tadjikă), vezi cartea a III-a, cap. XCII și cap. LXXXIX.

250 Lecton se afla pe coasta de sud a Troadei, nu departe de Hrysa, în fața insulei Lesbos. Azi Capul Baba.

251 T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LXXXIX, spune că peloponesienii s-au întors acasă, nu din Hellespont, ci chiar de la Mycale și din Samos.

252 Despre asedierea Sestosului vorbește și T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LXXXIX.

253 Cardia, fiind situată în golful Melas, la începutul istmului Chersones, era departe de Sestos, de aceea nu e cuprinsă printre „orașele înconjurătoare".

254 Pentru „frînghiile podului" (ὅπλα τῶν γεφυρέων) vezi cartea a VII-a, cap. XXV.

255 Adică al Chersonesului. Sestos era principalul oraș al acestei satrapii europene (vezi cartea a VII-a, cap. XXXV).

256 Protesilaos, din Phylake, în Phthiotida, a căzut la debarcare, în expediția împotriva Troiei (vezi P i n d a r, *Isthmica*, I, vs. 58). El a avut parte de un cult al eroilor și de un oracol.

257 De fapt un sanctuar; Artayctes, dorind să pună mîna pe averile din sanctuar, nu stă în cumpănă să-și înșele stăpînul. Xerxes i-a dăruit „casa", cu siguranță, convins că este vorba de casa unui om oarecare.

258 T h u c y d i d e s, cartea I, cap. LXXXIX, spune că au stat în fața cetății toată iarna, abia apoi au cucerit-o (ἐπιχειμάσαντες εἷλον).

259 Prin partea unde zidul cetății era mai puțin păzit, poate printr-o parte mai abruptă, unde staționarea trupelor era imposibilă.

260 Despre apsinți, vezi cartea a VI-a, cap. XXXIV.

261 Pleistoros era probabil un zeu al războiului; G. K a z a r o w, *Real-Encyclopädie* la cuvîntul *Pleistoros*, arată că sacrificiul în cinstea acestei divinități a fost probabil asemănător celuia pe care X e n o f o n d i n E f e s îl descrie în *Ephesiaca*, cartea a II-a, cap. XIII, 2.

262 Artayctes a fost bătut în cuie de viu (vezi cartea a VII-a, cap. XXXIII) pe „scînduri" probabil în formă de T, cum se obișnuia să se aplice acest supliciu.

263 Adică în 479 î.e.n.

264 Artembares, un med de vază, pe al cărui fiu l-a pedepsit la joacă Cyrus cînd era copil (vezi cartea I, cap. CXIV și urm.).

265 Urmează lacună în text.

266 În legătură cu influența mediului asupra caracterelor oamenilor și a obiceiurilor lor, vezi H i p p o c r a t e s, Περὶ ἀέρων, 24. Vezi și H e r o d o t, cartea a VII-a, cap. CII.

267 Această concluzie și o resemnare de acest fel nu se potrivesc cu Cyrus, care avea reputația de a fi considerat „tatăl" perșilor, care le-a procurat „toate bunătățile" (vezi cartea a III-a, cap. LXXXIX); de asemenea nu se potrivesc nici cu îndemnul dat de el odinioară perșilor de a se revolta pentru a cîștiga „mii de alte bunuri" (vezi cartea I, cap. CXXVI). F. K i e c h l e, *Zur Humanität in der Kriegsführung der griechischen Staaten*, „Historia", VII (1958), pp. 129—156, făcînd o

apropiere între X e n o f o n, *Kyropaedia*, cartea a VII-a, cap. V, 72, și H e r o d o t, cartea a IX-a, cap. CXXII, spune că este vorba despre o încercare de umanizare a purtării războiului, în teorie și în practică.

Încheierea cărții a IX-a se face cu acest fapt divers. De fapt, încheierea propriu-zisă a *Istoriilor* lui Herodot se află la sfîrșitul capitolului CXXI al acestei cărți.

INDICE DE NUME

TABELA DE MĂSURI ŞI GREUTĂŢI

Măsuri lineare

Degetul	(δάκτυλος)	= 1/16 picior	= 0,0185 m.
Palma	(παλαιστή)	= 1/4 picior	= 0,074 m.
Spithame	(σπιθαμή)	= 3/4 picior	= 0,2218 m.
Piciorul	(πούς)	= 16 degete	= 0,2957 m.
Cotul	(πῆχυς)	= 1,50 picioare	= 0,4436 m.
Braţul	(ὀργυία)	= 6 picioare	= 1,774 m.
Plethra	(πλέθρον)	= 100 picioare	= 29,57 m.
Stadiul	(στάδιον)	= 600 picioare	= 177,40 m.
Arura	(ἀρούρα)	= 1/4 pletră pa-trată = 25 pi-cioare patrate	= 7,39 m.
Parasanga	(παρασάγγης)	= 30 staţii	= 5322 m.
Shoina	(σχοῖνος)	= 60 de staţii	= 36 000 picioa-re = 10 644 m.

Măsuri de capacitate

1. *Pentru lichide:*

Cyathul	(κυάθος)	....	= 0,045 l.
Cotyla	(κοτύλη)	= 6 cyath	= 0,270 l.
Chus	(χοῦς)	= 12 cotyle	= 3,24 l.
Amfora	(ἀμφορεύς)	= 1/2 metret, 72 coty-le	= 19,44 l.

2. *Pentru solide:*

Cotyla	(κοτύλη)	....	= 0,27 l.
Hoinix (hoinice)	(χοῖνιξ)	= 4 cotyle	= 1,08 l.
Medimna	(μέδιμνος)	= 192 cotyle	= 51,84 l.

Monede

Obolul	(ὀβολός)	= aproximativ cea mai mică uni-tate monetară.
Drahma	(δραχμή)	= 6 oboli.
Statera	(στατήρ) de aur	= 20 drahme.
Mina	(μνᾶ)	= 100 drahme.
Talantul	(τάλαντον)	= 60 mine = 6000 drahme.

Vezi şi nota 522 la cartea a II-a.